CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

ANATOLE FRANCE

ISTORIE CONTEMPORANĂ

LA UMBRA ULMULUI
MANECHINUL DE NUIELE
INELUL EPISCOPAL ©
DOMNUL BERGERET LA PARIS

Traducere de AL. O. TEODOREANU Studiu introductiv de N. N. CONDEESCU
București 1965
EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

ANATOLE FRANCE ŞI ROMANUL SĂU *„ISTORIE CONTEMPORANĂ“*

În numeroase opere din literatura noastră de astăzi, admirăm, ca o reflectare a unei realităţi unanim resimţite, tipul intelectualului cinstit, victimă odinioară a silniciilor unei orînduiri nedrepte, cu idei confuze, pe atunci, despre lume şi societate, dar a cărui conştiinţă se luminează treptat de-a lungul încleştărilor cu forţele sociale protivnice dezvoltării lui, spre a se ridica la o deplină înţelegere a ceea ce este prielnic progresului societăţii abia în anii puterii populare. Toate literaturile însufleţite de concepţiile realismului socialist posedă acum cele mai nuanţate variante ale acestui tip. îl schiţase mai înainte şi unele opere ale realismului critic, fiindcă, o dată cu ascuţirea luptei de clasă, deci cu amploarea mişcării muncitoreşti în a doua jumătate a veacului trecut în statele dominate de capitalismul imperialist, tot mai mulţi cărturari înţelegeau că societatea vremii lor era întemeiată pe multiple nedreptăţi, că aveau datoria de a lupta pentru transformarea ei, că prin urmare locul lor se afla alături de proletariatul mobilizat de aceleaşi năzuinţe.

Unul dintre cei dintîi cărturari de acest fel, lucizi şi corozivi în critica lor, dacă nu încă cuprinşi în acţiuni revoluţionare, a fost profesorul Lucien Bergeret, personajul central din romanul *Istorie contemporană* al lui Anatole France, înfăţişat astăzi în întregime cititorilor noştri într-o traducere revizuită.

Este un precursor cam timid, cam confuz, cam prea discursiv al numeroasei lui posterităţi din romanele Rezistenţei. Să nu-l judecăm însă cu experienţa noastră de cititori ai *Comuniştilor* lui Aragon. Anatole

France l-a plămădit după modelul radicalilor socializanţi din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, acei vajnici luptători pentru revizuirea revoltătoarei condamnări a căpitanului Dreyfus. Critica socială a lui Bergeret era totuşi destul de acerbă pentru lumea capitalistă a acelor ani întunecaţi. Exprima tăios convingerile autorului din acea perioadă a vieţii şi a îndeletnicirilor lui literare. Iată de ce pentru a înţelege cît mai bine *Istoria contemporană* şi judecăţile lui Bergeret asupra Franţei din vremea sa, pentru a ne explica evoluţia gîndirii lui morale, politice şi sociale de-a lungul celor patru părţi ale operei, este necesar să ne reamintim cum a ajuns Anatole France să scrie acea carte, în ce împrejurări şi din care imbold ; prin ce antecedente s-a manifestat dezacordul lui faţă de clasa dominantă a Republicii a IlI-a şi cum acest roman- cheie al strădaniilor lui pe tărîmul literelor a pregătit pe militantul desolidarizat complet de marea burghezie franceză pentru a se apropia tot mai mult de mişcarea socialistă. A evoca pe Anatole France dinainte şi de după *Istoria contemporană* înseamnă a reconstitui biografia intelectuală a lui Bergeret, a multor semeni de-ai lui, fiindcă scriitorul, privindu-şi personajul, îi putea surîde ca unui *alter ego,* ca Rousseau lui Saint-Preux, ca Chateaubriand lui Rene.

*

Debuturile literare ale lui Anatole France lăsau prea puţin să se întrevadă că, la vîrstă matură, va spune adevăruri usturătoare contemporanilor săi prin gura lui Bergeret.

Se născuse pe timpul domniei lui Ludovic-Filip, în primăvara lui 1844 la Paris, într-o casă veche de pe malul stîng al Senei, cu ferestrele spre insula Cite. Tatăl lui, Frangois- Noel Thibault, venit de tînăr în capitală din ţinutul Anjou, era anticar specializat în comerţul cărţilor şi al altor publicaţii din timpul Revoluţiei de la 1789—1799. De la prenumele Frangois al acestui părinte autodidact, France în forma lui hipocoristică angevină, îşi va lua fiul pseudonimul literar chiar de la primele lui articole. Anatole şi-a petrecut copilăria în ambianţa de cărţi din încăperea căptuşită cu rafturi a „Librăriei politice vechi şi moderne" în fundul că-
reia, din dosul unui birou încărcat cu cataloage şi facturi, France-Noel îşi primea cu respect pe cîţiva din clienţii cei mai asidui, bibliograful Jacques-Charles Brunet, eruditul Nisard, criticii literari Jules Janin şi Paul de Saint-Victor. Anatole le ascultă conversaţiile, ia de pe poliţe cărţile discutate de ei, le citeşte şi deprinde pe încetul gustul erudiţiei. Reţine astfel mult mai multe cunoştinţe, semănate apoi prin cărţile lui, decît de pe băncile Colegiului Stanislas care-l numără printre elevii săi începînd din 1855. Era o şcoală catolică, mediu aristocratic şi reacţionar deci. Adolescentul Anatole Thibault a îndurat acolo multe umilinţe din partea colegilor săi cu particulă. A fost de aceea un elev mediocru, puţin atras de manualele asupra cărora îl ţineau plecat în orele de meditaţie repetitorii săi în sutană neagră. Le prefera documente revoluţionare şi memorii istorice

din librăria părintească şi mai ales noutăţile răsunătoare din anii 1862—1863, cînd adolescentul pe cale de a deveni tînăr dovedeşte receptivitate mărită faţă de cărţi. Cele citite în acei ani de Anatole au rămas pietre de hotar în istoria literelor şi a ideilor : *Mizerabilii* lui Victor Hugo, *Fiul lui Gi- boyer* de Emile Augier, *Poemele Barbare* ale lui Leconte de Lisle, *Viaţa lui Isus* a lui Ernest Renan şi altele. Adău- gaţi-le cîteva dm scrierile de căpetenie ale filozofilor din secolul al XVIII-lea şi recenta *Originea speciilor* de Darwin, în prima ei traducere franceză din 1862 şi veţi defini o orientare spirituală la capătul căreia mijea anticreştinismul şi critica socială, orientare cu totul opusă îndoctrinărilor de la Colegiul Stanislas.

Iată-l totuşi bacalaureat. Ce va face în viaţă acest tînăr cu figură prelungă şi trup deşirat, stîngaci, timid şi taciturn ? Să trăiască din pana lui, îşi propune Anatole. Risc mare în anii 60 ai secolului trecut, cînd numai somităţi ca Victor Hugo înfăptuiseră o astfel de independenţă materială. Risc cu atît mai îngrijorător cu cît debutantul nu se hotă- rîse încă între poezie, teatru, critică literară şi erudiţie. Publică din toate acestea – altele, mai multe, le păstrează în mape – dar nici *Le Chasseur bibliographe,* nici *UAmateur d'autographes,* nici *La Gazette biblio gr aphique,* periodice publicate de diverşi librari-editori care îi ospitalizează primele articole şi versuri între 1867 şi 1868, nu-i asigură un minimum de existenţă. Acel minimum îi era cu atît mai nece-

sar cu cît în 1865 France-Noel îşi vînduse fondul comercial şi se retrăsese ca modest rentier, dezamăgit de a nu fi avut un succesor în propriul său fiu. O licărire de speranţă totuşi pe la sfîrşitul lui 1868 ! Anatole publică prima lui carte : un *Alfred de Vigny,* cam firav, este drept, dar promiţător. Poate că îşi va face un nume în critica literară pe urmele lui Sainte-Beuve !

Căpătuirea mult rîvnită se înfăptuieşte în cele din urma în 1869 sub forma unei modeste slujbe în casa editoare Alphonse Lemerre. Anatole pătrunsese cu doi ani mai înainte în cenaclul literar patronat de acea întreprindere. Cenaclul nu era altul decît celebrul *Parnasse,* numit astfel după culegerea colectivă de versuri intitulată *Le Parnasse Con- temporain* al cărei prim volum apăruse în 1866. Publicase versuri de Theophile Gautier, Leconte de Lisle, Baudelaire, Heredia, Sully Prudhomme şi mulţi alţii, mai tineri, ca Ver- laine şi Mallarme, care vor evolua apoi independent de crezul literar al *Parnasului.* Acel crez purta pecetea convingerilor pontifului venerat al grupului, Charles Leconte de Lisle, care preluase de la Theophile Gautier formula „artei pentru artă" şi năzuia să apropie poezia de frumuseţea marmorelor antice prin versuri impecabile, invocînd legende din vremuri de mult apuse, departe de urgisita contemporaneitate. Această poezie, care. se dorea impasibilă şi excludea deci lirismul personal, prea compromis de efuziile romantice, îşi

manifesta totuşi destul de elocvent un păgînism extins din sferele frumosului spre denunţarea religiei creştine absurde şi inestetice.

Războiul franco-german din 1870—1871, apoi Comuna din Paris au îndepărtat vremelnic pe tînărul Thibault de cenaclul parnasian. Este mobilizat iar după eliberare se refugiază în împrejurimile Parisului, spre a evita spectacolul luptelor de stradă. Mirosul prafului de puşcă îi displăcea. De altfel nu înţelege Comuna, sensul şi rolul ei istoric ; o judecă aspru în scrisorile lui din acea vreme, considerînd-o drept un eveniment supărător, căzut din senin ca să întrerupă desfăşurarea unei existenţe de tînăr literat căruia viaţa începea să-i surîdă.

în sfîrşit, vara lui 1871 îl readuce în birourile lui Lemerre. îndeplinea acolo îndeletniciri multiple de funcţionar editorial. Orele libere le consacră însă literaturii, mod de 8 exprimare a propriei sale personalităţi. În strădania aceasta spre împlinire, scrie şi versuri, urmînd cu docilitate de învăţăcel fervent sfaturile lui Leconte de Lisle, vizitat acum în noul apartament al bardului din Boulevard Saint-Michel. Acestui maestru venerat, tînărul său discipol îi dedică primul său volum, *Les Poemes dorees* (1873), „ca mărturie a unei vii şi statornice admiraţii". Culegerea se înscrie, într-a- devăr, în posteritatea parnasiană a autorului *Poemelor antice.* Evoca totuşi mai puţin trecutul îndepărtat, preferîn- du-i privelişti din natură. *Oda Luminii* din fruntea plachetei exprima, în strofe sonore, paganismul parnasian, alături de aspiraţii către formele frumoase ale existenţei, către seninătate însorită. Debutantul putea deci să fie salutat ca o nouă stea ivită în dosul culmilor Parnasului.

Tînăra generaţie de poeţi avea şi un alt motiv să salute în el un confrate cu talent promiţător. Lemerre îl însărcinase cu îngrijirea celui de-al treilea volum al culegerii colective de versuri Le *Parnasse contemporain.* Cele din 1866 şi 1871 consacraseră şcoala lui Leconte de Lisle. în cel pus acum la cale de cenaclu, Anatole, ca redactor, avea un cuvînt greu de spus. îşi va păstra şi acest volum caracterul lui de poezie „marmoreană" şi impasibilă sau se va deschide unor noi tendinţe, unui lirism al nostalgiei cu tonalităţi intime, în ritmuri dezarticulate de cîntece ca pentru sine ? Cîţiva poeţi, pe atunci total sau parţial necunoscuţi – un Verlaine, un Mallarme – trimiseseră versuri de felul acela, murmure infinit mai încîntătoare decît sonora fanfară a poemelor parnasiene cu evocări de civilizaţii nimicite. Anatole France, cerber al poeticii parnasiene, îi respinge, fără a căuta să-i înţeleagă şi volumul apare în 1876 ca un florilegiu al unei singure şcoli poetice. Banville, Coppee şi alţii se răsfăţau pe multe pagini. Lipsea însă de acolo *L'apres- midi dʸun faune* al lui Mallarme, recenzat depreciativ de mandatarul cenaclului din Boulevard Saint-Michel. Mandatarul va regreta în curînd opacitatea lui şi se va retracta sincer.

în 1876 nu putea fi însă decît neînduplecat faţă de creaţiile poetice care, peste scurt timp, vor fi numite simboliste. Era tocmai anul cînd îi

apăreau *Les Noces co- rinthiennes,* cea mai izbutită operă dramatică a şcoalei parnasiene. Reluarea, după Goethe şi Chateaubriand, a moti- 9 vului fericirii zădărnicite de prejudecăţi religioase era un act de curaj din partea tînărului discipol al lui Leconte de Lisle. Ca şi maestrul său, el aşeza legenda într-un cadru antic şi o cînta în alexandrine impecabile. Creştinismul primelor secole, de pe atunci intolerant, atacă vajnic poli- teismul poetic al vechii Elade. Hippias cade victimă acestei lupte : Daphne nu-i va putea fi soţie, fata fiind făgăduită celibatului monahie de mama ei, convertită la religia galileanului. Prilej binevenit pentru poet de a-şi manifesta convingerile anticreştine, de a omagia cultura greacă, senină, umană, înăbuşită de concepţiile credincioşilor unei secte orientale, duşmană a vieţii, a naturii, a poeziei unui univers armonios.

Cu trista poveste a lui Hippias şi a Daphne-ei, France îşi încheie cariera de poet. Va scrie de acum înainte numai în proză. Proză de poet însă, cu inflexiuni ritmice în desfăşurarea unor fraze cu amplitudini de strofe, cu vocabular ales şi corectitudine gramaticală în curînd proverbială.

Ani de zile reflectează, acumulează experienţă şi înnegreşte multe coli de hîrtie fără a se grăbi cu publicarea. Alte preocupări îl distrag totodată de la masa meditaţiilor fecunde. La începutul lui august 1876, obţine, în sfîrşit, postul de custode la Biblioteca Senatului. îl rîvnea de multă vreme : slujba era uşoară – cîteva ore în fiecare după amiază consacrate inventarierii cărţilor – şi îi asigura acea stabilitate de funcţionar la Stat visată pentru fiii lor de toţi părinţii cu venituri modeste. Anatole s-a simţit bine la început în această „cetate a cărţilor", foarte puţin frecventată de onoraţii senatori. îşi împărţea singurătatea studioasă din vastele încăperi ale Palatului Luxembourg cu şeful lui direct care nu era altul decît Leconte de Lisle.

Tînăr „cu situaţie", Anatole se gîndeşte îndată la căpătuire şi, într- adevăr, în primăvara anului următor se căsătoreşte cu Valerie Guerin, descendentă dintr-un pictor reputat din şcoala lui David, cu succese apreciabile pe vremea Primului Imperiu. Fata poseda şi o zestre destul de mare, folosită la cumpărarea unei locuinţe încăpătoare pe rue Chalgrin, în cartierul bogătaşilor dinspre Bois-de- **Boulogne.**
10

Menajul, în curînd destrămat, al lui Anatole s-a bucurat de confortabila bunăstare asigurată de venituri multiple, încasate cu regularitate. Cele ale Valeriei se adăugau salariilor de la Senat şi de la Lemerre, sporite acum prin remunerarea unor foiletoane tot mai numeroase la unele dintre cele mai citite periodice pariziene ale primei decade de după Comună : *Le Globe, Le Journal Officiel, La Râpu- blique des Lettres, Le Temps* şi altele. Multe erau evocări erudite de figuri din trecut: Madame de La Sabliere, protectoarea lui La Fontaine, Lucile de

Chateaubriand, sora lui Rene, printre altele. Foiletoanele, cele de la Le *Temps* îndeosebi, recenzau noutăţi literare, romanele fraţilor Gon- court, ale lui Zola, ale lui Daudet.

La Lemerre, modestul salariu fix de altădată fusese înlocuit printr-o convenţie contractuală mai avantajoasă pentru scriitor : i se plăteau colaborările cu bucata. Bucăţile erau în schimb numeroase, cîte două sau trei prefeţe la ediţii de clasici, unele ample, toate pline de analize fine, de anecdote pitoreşti, însufleţite de darul scriitorului de a face să retrăiască sub ochii cititorilor medii şi conştiinţe din trecut.

Erudiţia accesibilă în slujba popularizării unor opere de seamă din alte vremuri nu rămîne însă pentru Anatole decît o modalitate provizorie de afirmare. Visa la altceva şi viza mai sus. Dar cum să-şi facă un nume în literatură fără a desface nodurile complicate prin care Lemerre îl legase de întreprinderea lui specializată în poezie parnasiană şi reeditări de clasici ?

Un alt editor îl atrăgea. Era Calmann-Levy, deosebit de iscusit în lansarea tinerelor talente. Prevăzuse viitorul strălucit al penei care scrisese atîtea prefeţe elegante pentru confratele său din Passage Choiseul şi oferi deţinătorului ei un contract îmbietor. Anatole îl semnă în toamna lui 1878 şi se legă, astfel, să-i rezerve dreptul de editare al operelor sale prezente şi viitoare, fără să-şi amintească de o făgăduinţă identică subscrisă lui Lemerre.

La Calmann-Levy debută cu volumul *Jocaste et le Chat maigre,* culegere de povestiri, cele ale titlului printre altele, alăturare a unei triste înfăţişări de căsătorie nenorocită şi a unei înveselitoare galerii de ţicniţi.

II

Cel dintîi mare succes al scriitorului a fost însă romanul *Le Crime de Sylvestre Bonnard,* din 1881. „Crima“ savantului cu acest nume consta în salvarea de la persecuţie a unei fete. Avea însă legea împotriva lui şi cu greu îi evită sancţiunile. Anatole France îşi începea prin această naraţiune seria lungă de critici la adresa orînduirii sociale nedrepte în care trăia. Cartea fu totuşi bine primită de presa „cuminte” şi de saloane, ba şi premiată de Academie, pe temeiul tendinţelor ei antinaturaliste manifestate tocmai în anul cînd *La Maison Tellier* de Maupassant şi *Pot-Bouille* de Zola provocau scandal în rîndurile criticilor nostalgici ai romanelor sentimentale.

Cu *Sylvestre Bonnard,* France găsise genul în care va excela : povestirea domoală, într-o proză diafană, cu sclipiri de fantezie, cu ironie indulgentă faţă de păcatele unei omeniri înrăită de patimi, cu simpatie caldă faţă de sufletele alese, legate cu tainice fire de al lui. În alte scrieri din aceeaşi perioadă, elementele personale, unele chiar autobiografice, se întîlnesc în serii continui. În 1882, publică acele *Deşirs de Jean Servien* la care lucra de zece ani, transpunere romanţioasă a unor iubiri nesatisfăcute din prima tinereţe. îndată după aceea încredinţează cîtorva reviste alte fragmente de acelaşi gen care, alăturate, vor deveni în 1885 Le *livre de*

mon ami. Spre a satisface şi pe Lemerre, gelos de excelenta afacere realizată de Calmann-Levy cu *Sylvestre Bonnard,* îi dă şi lui o grăbită *Antologie a poeţilor francezi,* precum şi o *Istorie a Franţei* de mult comandată şi ani de zile amînată. Lemerre nu le-a riscat publicarea ci le-a lăsat să se învechească în sertare.
A

Pentru nevoile vieţii, Anatole nu se mai bizuia, de altfel, nici pe modesta leafă servită de Lemerre, nici chiar pe salariul de la Senat. După *Servien* şi pînă la consacrarea lui prin alegerea la Academie, activează mai ales în ziaristica literară. Colaborează la *UUnivers illustrâ* (1883—1896), asigură direcţia revistei *Les Arts et Ies Lettres* (1886—1889), şi urmează lui Scherer în calitate de critic literar la Le *Temps* (1886 şi urm.). A scris în acei ani sute de articole, reproduse numai în parte în cele patru volume intitulate *La Vie*
12
Litteraire (1888 şi urm.). A abordat subiectele cele mai variate din mişcarea ideilor şi a formelor literare şi a sfîrşit prin a se impune printre criticii literari cu cel mai mare prestigiu în Franţa de atunci, agitată de polemicile în jurul simbolismului şi al naturalismului. Această prodigioasă activitate a fost competent studiată de compatrioata noastră Ana Antoniu într-o teză din 1929, a cărei autoritate a rămas neştirbită.

în arena aceasta a presei periodice, France şi-a lămurit o mulţime de idei, atît literare, cît şi politico-sociale. Pînă în aceşti ani de intensificare a luptei de clasă şi de maximă efervescenţă a rivalităţilor politice în sînul burgheziei, scriitorul se arătase indiferent faţă de freamătul arenei publice. Nu se manifestase nici ca partizan zelos al Imperiului prăbuşit în 1870, nici ca un complotist împotrivă-i. Se mulţumise să denunţe pe plan poetic creştinismul antiuman al perioadei lui de răspîndire în imperiul roman. Era un început promiţător, fiindcă, pe atunci mai ales, o astfel de poziţie îndruma spre anticlericalism, anticamera aderărilor la curentele de stînga, inclusiv cel socializant. în calitate de curierist parizian la *l'Univers illustrâ* şi de critic literar la Le *TempSy* Anatole France găseşte însă destule prilejuri să afirme şi convingeri politice. Copleşeşte parlamentarismul falsei democraţii burgheze sub potop de ironii tăioase, denunţă fanatismul şi intoleranţa reacţiunii şi se distrează copios pe seama descompunerii unui regim pe cît de temător faţă de complotul militaro-elerical al dreptei, pe atît de slab cînd ar fi fost îndreptăţit să-l lovească fără cruţare. Această campanie, încă plină de contradicţii ideologice, întreprinsă de pe poziţii de diletant, aminteşte pe alocurea de sarcasmul voltairian, fără să aibă vigoarea şi consecvenţa acţiunilor exilatului voluntar din Ferney. Este mai apropiată de scepticismul lui Renan de care France tocmai se apropie în acei ani.

în literatură, parnasianul de odinioară nu pierise încă în el. Manifestă în cronici un gust de clasic, admirator al seninătăţii şi al echilibrului în

inspiraţie ; este dezgustat de romanul naturalist şi timorat în faţa ermetismului simbolist. Baudelaire însuşi îi displace, deopotrivă cu Hugo, magul vizionar din anii încărunţirii. Nici Balzac, patron al

realismului critic, nu găseşte mai multă înţelegere la el. Din fericire, France a evoluat destul de repede spre o înţelegere mai largă a literaturii din vremea lui. După 1890, se arată indulgent faţă de Mallarme şi de Verlaine, excluşi de el din al treilea *Parnas contemporan,* laudă pe Maupas- sant şi admiră *La Dâbâcle* a lui Zola, care îi întăreşte convingerile antibeliciste.

*

Procedeul de clarificare ideologică întîrzie în cugetul lui France nu numai din cauza periodicelor la care colabora, organe ale unor cercuri burgheze, ci totodată prin mediile frecventate de acest cronicar devenit pe nesimţite un creator de opinie publică. Ca atare, saloanele şi-l dispută. După succesul lui *Sylvestre Bonnard,* Doamna d'Aubernon îl invită, urmată în acest gest de Juliette Adam. Îi deschide porţile şi contesa de Martel, cunoscută în literatură sub pseudonimul de Gyp. Apare sporadic, începînd din 1885, şi la Doamna de Loynes, în somptuosul ei palat de pe Avenue des Champs-Elysees. întîlneşte în acele saloane pe Alexandre Dumas-fiul, pe Jules Lemaître, maestrul din acei ani al criticii impresioniste, pe tînărul Maurice Barrăs, care consacră lui France o plachetă clocotitoare de entuziasm tineresc, şi pe mulţi alţii. Scriitorul preferă acestor saloane pe cel al Leontinei de Caillavet, egerie inteligentă şi cultivată cu un rol de prim plan în viaţa intimă şi în cariera literară a lui France, rol care se cuvine subliniat, deoarece a avut aceeaşi pondere stimulatoare ca şi a Emiliei Du Châtelet faţă de Voltaire sau a Juliettei Drouet în activitatea lui Hugo. Era foarte bogată atît prin tatăl ei, bancherul Lippmann, cît şi prin soţul ei, Albert Armând de Caillavet, fiul unui armator din Bordeaux. Salonul ei începe să devină cunoscut prin 1878—1879, cînd Republica a IlI-a, ani de zile ameninţată de comploturi regaliste, intră cu Jules Grevy într-o fază de consolidare. Situat în Avenue Hoche, în aristocraticul cartier Etoile, reprezintă un avanpost republican şi anticatolic în inima citadelei reacţionare care visase, după Comună, să recheme pe Bourboni şi să reînvie 14 astfel cadavrul monarhiei zisă de „drept divin". Israelita prin obîrşia ei, Leontine privea cu îngrijorare valul de antisemitism revărsat asupra Franţei de cercurile reacţionare, ca o diversiune de la atîtea greutăţi interne. Iată de ce, în salonul din Avenue Hoche, apar numai somităţi cunoscute prin liberalismul lor, adversari hotărîţi ai intoleranţei religioase, ca Renan şi Leconte de Lisle. Anatole li se alătură începînd din 1883 şi, în cîţiva ani, deveni principalul ornament

al acelui cerc, oaspetele nelipsit, înconjurat cu stimă respectuoasă şi ascultat cu evlavie. Nu întîrzie să înlăture din graţiile gazdei pe Jules Lemaître, în timp ce Leontine îl îndepărtează de Valerie. începînd din 1887, corespondenţa dintre scriitor şi patroana lui literară devine tot mai intimă. Anul următor, neînţelegerile cu Valerie se înteţesc şi Anatole evită tot mai des să se abată pe la căminul conjugal. În 1892 îl părăseşte de tot şi, curînd după această despărţire, tribunalul Senei pronunţă inevitabilul divorţ.

Leontine şi mediul ei se fac simţite mai întîi în ideile sociale şi mai ales politice ale lui France. Se defineşte tot mai lămurit ca om de stînga : denunţă intrigile lui Boulan- ger şi ale coaliţiei de reacţionari din dosul lui; înfierează cu deosebit simţ al răspunderii cetăţeneşti pe Paul Deroulede, agitatorul care prin „Liga Patrioţilor" aţîţă ura de rasă şi sentimentele şovine pentru a pescui în apa lor tulbure şi a o împinge apoi spre moara monarhismului.

Polemica cu Brunetiere din anii 1889—1892 a silit pe France să facă paşi decisivi spre afirmarea lui ca apărător al ideilor înaintate. Brunetiere, campion al unui conservatorism procatolic în slujba regimului de mînă forte dorit de cercurile reacţionare, profitase de apariţia romanului *Le Disciple* al lui Paul Bourget (1889) pentru a ataca ştiinţa. În *Le Temps,* France i-a ripostat că, interesele marii burghezii capitaliste impunînd îngrădirea libertăţii de opinie, s-ar putea ajunge la o completă înăbuşire a tuturor libertăţilor, la dezlănţuirea unui fanatism obscurantist, la un regim inchizitorial. Brunetiere îşi continuă provocările în paginile revistei *Revue des Deux Mondes* şi, în răspunsurile lui, France apare tot mai limpede ca exponent al spiritului Revoluţiei franceze, ca un combatant laic şi ca republican

fervent. Această luare de poziţie îl apropie de Zola şi de cercurile de stingă cu care va colabora strîns peste puţină vreme.

⋆

Ca şi Satirul din poemul lui Hugo, France se înălţase prea sus ca să nu înspăimînte pe zei. Să nu ne mire aşadar demiterea lui din serviciul de custode al Bibliotecii Senatului (1890). ll neglija, este adevărat, dar nici înainte nu i se devotase cu zel deosebit. Măsura aducea a represalii cu substrat politic. Era însă pentru el nu o lovitură, ci o eliberare. Putea să trăiască numai din pana lui. Ziaristica şi cărţile îi îngăduie să-şi creeze chiar un interior şi să-şi adune acolo colecţiile de artă împrăştiate de la divorţul din 1893. Cumpără o casă pe Avenue du Bois-de-Boulogne, celebra *Villa Saîd,* casa apogeului gloriei lui din cei douăzeci de ani care au precedat primul război mondial.

În acea perioadă, activitatea lui literară se desfăşoară tot mai vizibil

sub îndemnul Leontinei. *Thaîs,* din 1890, constituie un succes de netăgăduit. îi urmase culegerea de povestiri *VEtui de nacre* (1892), apoi *La Rotisserie de la Reine Pedauque* şi tot în acel an, 1893, *Les Opinions de Jerome Coignard; Le Lys Rouge,* în sfîrşit (1894) încheie seria aceasta de cărţi, fruct al unei munci susţinute. Povestirile şi romanele din acei ani 1890—1894 se reliefează prin cî- teva trăsături comune care le conferă un loc aparte în creaţia franciană. Abundă, mai întîi, de erudiţie. Conflictul civilizaţiei alexandrine cu creştinismul năvălitor dinspre Palestina în *Thaîs;* ocultismul, filon ascuns în veacul Luminilor, zărit pe alocurea în *La Rotisserie,* povestirile cu subiect antic din *UEtui de nacre* au impus lui France o documentare serioasă împinsă, pentru viaţa Thaîs-ei, pînă la hagiografia medievală. Toată această erudiţie adunată începînd din anii de glorie ai librăriei părinteşti este pusă acum în slujba unei neînduplecate critici a instituţiilor statului burghez : justiţia şi armata, arme represive ale clasei dominante, viaţa politică cu cortegiul ei de imoralităţi, religia, mai ales, instrument de aservire spirituală. Mult trîm- biţatul scepticism al lui France este de fapt îndoiala artistic exprimată faţă de respectabilitatea la care pretindea biserica prin sprijinitorii ei, de la evanghelişti pînă la scribii 16 clericali de pe la 1890. Toată latura aceasta din scrierile lui France publicate în anii 90 ai veacului trecut reprezintă o splendidă eflorescenţă pe tulpini voltairiene străbătute de seva *Istoriei originilor Creştinismului,* opera capitală a lui Renan. Un Voltaire la fel de erudit, mînuitor ca şi cel din Ferney al sarcasmului usturător, mai meşter însă decît maestrul său în crearea unei poezii a trecutului, ameţitoare ca o căţuie cu mirodenii orientale, minunat de aptă să sugereze cititorului mai multă prudenţă în judecăţi, o încredere mai redusă în elanurile sentimentului, un spor de spirit critic într-un cuvînt. Renan deopotrivă cu Le- conte de Lisle, pe planurile deosebite ale istoriografiei şi ale poeziei, îl obişnuiseră să accepte fenomenul religios ca o parte integrantă a unor societăţi de altă dată, să-l considere cu indulgenţa recomandată faţă de mentalitatea copilăriei, dar să-l excludă din lumea contemporană, să-i îngrădească cel puţin efectele vătămătoare.

Spiritul critic al lui France se exercită deci îndeosebi asupra religiei pentru combaterea directă sau indirectă a clericalismului. Nu-i scapă însă nici instituţiile statului burghez, preluate cu prea puţine modificări de la Vechiul regim, armata şi justiţia în special. Jerome Coignard le demască fără cruţare rolul opresor în orînduirea vremii autorului, sub cuvînt că dă în vileag stări de lucruri de sub domnia lui Ludovic al XV-lea. Intrigăria politică şi afacerismul înfruptaţilor din bunurile puterii sînt stigmatizate prin acelaşi procedeu. Cine ar fi ezitat în 1893 să vadă în capitolul „Afacerea Mississippi" o evocare satirică a recentei Panama ?

În scrierile anilor 1890—1894, se accentuează la France tendinţa de a se transpune în personajele sale, de a le transforma în exponenţi ai convingerilor lui, în analişti ai propriilor stări sufleteşti, ai unor

propensiuni afirmate în eul său. Nicias din *Thais* face cu perspicacitate şi eleganţă procesul creştinismului ; Aelius Lamia din *Le Procurateur de Judee* (voi. *VEtui de nacre)* exprimă asupra evenimentelor cu urmări imprevizibile aceleaşi păreri cu Anatole ; Coignard este o savuroasă încarnare a tuturor atitudinilor protestatare ale autorului, deopotrivă cu a înclinărilor lui spre toate voluptăţile vieţii. Sculptorul Dechartre din *Le Lys Rouge* deţine un loc aparte în galeria de personaje fran- ciene modelate după chipul şi asemănarea autorului. În

acest unic roman monden al lui France, inspirat de Doamna de Caillavet, dornică să-şi îndrepte prietenul pe calea lui Paul Bourget, Therese, doamna din lumea mare iubită de un artist, este ea însăşi în anii furtunoşi ai legăturii cu Ana- tole, străbătută de zvîcnirile unor gelozii reciproce. Călătoria lor din 1893 în Italia este transpusă în roman cu itinerarul ei complet şi cu întreaga gamă de sentimente estetice în faţa tezaurelor artei renascentiste.

Consacrarea de mult pregătită de Leontine se produse, în sfîrşit, la începutul lui 1896 : France este ales membru al Academiei Franceze ca succesor al lui Ferdinand de Lesseps. France intră în perioada de cea mai înaltă glorie a carierei lui de scriitor. *Villa Saîd* se transformă pe încetul în muzeu, neîncăpător pentru zeci de vitrine sub care se aliniază statuete de Tanagra, monede romane, vase medievale de cult, bijuterii ale Renaşterii, privite din cadrul lor de pe pereţi de numeroase pînze ale unor maeştri ai picturii de odinioară. În halat stacojiu, stăpînul acestor colecţii, recentul academician cunoscut acum în lumea întreagă, primeşte de două ori pe săptămînă grupuri tot mai numeroase de admiratori ; poeţii Plessis şi Moreas, romancierii Bourget şi Barres, dramaturgii Hervieu şi Porto-Riche, eruditii Abel Lefranc şi Pierre Champion reprezintă doar o infimă parte a acestor asidui tămîietori.

Cîţi oameni ajunşi pe această treaptă a celebrităţii nu ar fi plecat docili urechea spre cîntecul de sirenă al notorietăţii şi al averii spre a deveni prizonierii răsfăţaţi ai păturii dominante şi n-ar fi scris pentru ea alte romane ca *Le Lys Rouge ?* Anatole a avut însă meritul de a sfărîma zăvoarele în dosul cărora puternicii zilei căutau să-l închidă. A devenit, mai mult decît în trecut, un scriitor-ce- tăţean, un promotor al ideilor înaintate, tot mai apropiat de masele populare, de socialism.

★

Doamna de Caillavet îi fusese pavăză binevenită împotriva unor forme de diversionism reacţionar. Afacerea Drey- fus îl va orienta definitiv spre stînga, dincolo de care începe să întrevadă tot mai lămurit socialismul. Regaliştii, bonapartiştii, agenţii lor din statul major al armatei şi înaltul cler care îi aghiesmuia pe toţi erau departe de a se cuminţi de pe urma fugii precipitate la Bruxelles a generalului Boulanger. După

sinuciderea (1891) acestui amator ratat de dictatură, reacţiunea exploatează afacerea canalului Panama (1892), în ale cărei fraude erau implicaţi unii deputaţi guvernamentali. Majoritatea parlamentară, nesimţin- du-se cu conştiinţa împăcată, face concesii, oscilează între acte de stat menite a întări republica şi măsuri ostile maselor muncitoare : aprobă astfel reprimarea cruntă a grevelor din Vienne, pe valea Ronului (1890), din Clichy, lîngă Paris, din Fourmies în regiunea industrială a Nordului, şi din Lyon (1892) ; votează apoi (1893, 1894) legi împotriva libertăţii presei. Dreapta, duşmană neîmpăcată a republicii şi a democraţiei, nu dezarmează. În 1894, crede că a sosit în sfîrşit clipa cea mai prielnică de a pescui în ape tulburi şi – cine ştie ? – de a nărui Republica a IlI-a. Fusese arestat, degradat şi condamnat la deportare căpitanul de stat major Albert Dreyfus. Vina lui ? Hîrtii compromiţătoare din coşurile de birou ale ambasadei germane, ajunse în mîinile serviciului francez de contraspionaj, dovedeau că un trădător înmîna ataşatului militar al Kaiserului o serie de secrete ale dispozitivului de apărare al republicii. Trădătorul, raţionau generalii reacţionari din statul major, nu putea fi decît un ofiţer de origine străină, un evreu de pildă, Dreyfus, fiindcă altul nu se mai afla prin birourile lor. Zadarnic bietul năpăstuit îşi striga nevinovăţia. Zadarnic presa de stînga discuta nefavorabil judecata pripită a acelui consiliu de război care instruise şi dezbătuse procesul cu uşile închise. Statul major socotea că îi este în joc reputaţia. Mai bine deci să persiste în eroare decît să o recunoască cinstit. Presa de dreapta îi ţinea hangul şi, pentru diversiune, asmuţea la pogromuri. Reacţiunea nu se dădu bătută nici în 1896, cînd fu demascat adevăratul trădător, aventurierul Esterhazy. Achitarea scandaloasă a acestui cinic spion al Germaniei wilhelmiene a smuls lui Zola acel admirabil *Acuz,* publicat în ziarul *VAurore* din 13 ianuarie 1898, denunţare curajoasă a cîrdăşiei reacţionare pornită să sfîşie republica şi să gîtuie ultimele garanţii ale democraţiei burgheze. Zola fu condamnat şi obligat să ia drumul Londrei spre a evita închisoarea. Lupta între falsificatorii dreptăţii şi partizanii revizuirii sentinţei din 1894

atinsese paroxismul. Depăşea cu mult persoana lui Dreyfus pentru că luase proporţiile unei răfuieli la scară naţională între republicani şi monarhişti, între mica burghezie şi mag- naţii industriei susţinute de generali şi episcopi. „Afacerea" nu s-a încheiat decît în 1906, prin reabilitarea lui Dreyfus. La această izbîndă a dreptăţii va fi contribuit şi pana lui Anatole France : prin participare directă la „Afacere", alături de Zola, şi totodată prin *Istorie contemporană.*

Cea dintîi manifestare a lui France în favoarea revizuirii procesului a avut loc în noiembrie 1897, sub forma unui interviu acordat ziarului

L'Aurore. Exprima punctul de vedere al salonului Caillavet, recunoscut ca partizan al lui Dreyfus. Georges Clemenceau şi Jean Jaures, deveniţi buni prieteni ai scriitorului, aduceau acolo freamătul întrunirilor publice, convocate pentru a protesta împotriva silniciei militariste. Tot Zola însă a fost cel care a hotărît pe France să acţioneze mai energic pentru revizuirea sentinţei din 1894. Se apropiaseră mult în ultimii ani şi nimeni nu s-a mirat, în februarie 1898, să audă pe Anatole omagiind în Palatul Justiţiei, la procesul lui Zola, curajul acestui vajnic scriitor- cetăţean. În cursul acelui an, France apare frecvent la întruniri socialiste şi exprimă de la tribuna lor unele convingeri încă vag marxiste, printre altele necesitatea unei transformări radicale a societăţii. Influenţa lui Jaures asu- pră-i se făcea tot mai simţită. Socialiştii din acei ani, puţin activi din cauza unui fracţionism nefast, n-au luat la început poziţie în Afacerea Dreyfus. Agresivitatea crescîndă a reac- ţiunii a sfîrşit prin a le deschide ochii şi Jaures, unul din conducătorii cei mai ascultaţi ai muncitorimii, a avut un rol decisiv în alinierea grupărilor socialiste alături de stînga burgheză pentru zădărnicirea loviturii de stat pusă la cale de militari în cîrdăşie cu monarhiştii. Anatole face, în 1898, gesturi repetate de solidaritate cu partizanii lui Dreyfus : îşi încetează colaborarea la ziarul *L'Echo de Paris,* una din tribunele reacţiunii ; înapoiază legiunea de onoare cu care fusese decorat cu cîţiva ani înainte, motivînd refuzul de a o mai purta cu hotărîrea consiliului acelui ordin de a i-l retrage lui Zola ; cere totodată, în întruniri, eliberarea lui Picquart unul din rarii ofiţeri superiori care îndrăzniseră să proclame vinovăţia lui Estherhazy. Cînd, în 1899, la înmor- mîntarea Preşedintelui Felix Faure, regaliştii nu izbutesc să 20 transforme în insurecţie tulburările provocate de ei ; cînd, puţin după aceea, Emile Loubet, radical centrist, este ales preşedinte al Republicii împotriva reacţionarului Meline, France îşi exprimă public satisfacţia.

Iată atmosfera de lupte de opinii, şi chiar de lupte de stradă, în care France a conceput şi a scris importanta sa operă *Istorie contemporană.* în acei ani de sfîrşit de veac, cînd Bourget şi Marcel Prevost scriau romane mondene, cînd Pierre Louys *(Aphrodite,* 1895) şi Henri de Regnier *(La Canne de jaspe,* 1897) îşi plimbau cititorii printr-un trecut zugrăvit în culori trandafirii, France a ţinut sus flamura realismului critic alături de Jules Renard *(Poil de carotte, 1894)* şi de Zola (seria *Les Trois villes* începută în 1897).

Primele pagini din opera care se va numi în curînd *Istorie contemporană* apar la începutul lui 1895, în *UEcho de Paris.* Constituiau o serie de foiletoane grupate sub titlul de *Nouvelles ecclesiastiques.* Figurile de preoţi mărginiţi sau intriganţi din acele coloane de ziar vor servi drept lut pentru modelarea lui Lantaigne şi a lui Guitrel. Candidatura la Academie obligă pe France să întrerupă prezentarea acelei galerii de sutane. Anticlericalismul lui bătăios i-ar fi înstrăinat, fără această surdină trecătoare, mult mai multe voturi decît cele douăsprezece ale generalilor şi

episcopi- lor academicieni din coteria cardinalului Perraud. După alegere, însă, şi-a reluat libertatea de opinie şi de acţiune (1896), în paginile aceluiaşi ziar. Săptămînă cu săptămînă, galeria se îmbogăţeşte. Apar acolo prefectul Worms-Clave- lin şi soţia lui ; moşierul Terremondre şi arhivarul Mazure, generalul Cartier de Chalmot şi Lucien Bergeret însuşi, purtătorul de cuvînt al scriitorului. Se contura pe încetul viaţa unei metropole provinciale, oraş universitar, sediu al unui episcopat şi al unei mari unităţi militare, teatru neprevăzut al intrigilor în jurul unei dioceze vacante şi al luptelor pentru şi contra lui Dreyfus.

După înapoierea lui Zola din exil (1899), France îşi încetează, cum am spus, colaborarea la *L'Eclno de Paris,* devenit compromiţător prin coloratura lui reacţionară, şi îşi trimite foiletoanele la *Le Figaro.* Acolo şi-a terminat *Istorie contemporană* în prima ei redactare, combativă, sarcastică, caldă încă de focul luptelor dezlănţuite de celebra Afacere. Pentru publicarea în volume (1897—>1901), atît

VOrme du mail, cît şi *Le Mannequin d'Osier, VAnneau d'amâthyste* şi *Monsieur Bergeret ă Paris* nu reprezintă de- cît o selecţie de episoade, cele mai semnificative, este drept. Multe pagini caustice la adresa puternicilor zilei au rămas înmormîntate în ziarele amintite. Istoria literară va scoate de acolo, pentru vreo viitoare ediţie critică a operei, materiale de cel mai mare interes pentru conturarea cu mai multă precizie a oportunismului abil al lui Guitrel şi a criticismului ascuţit al lui Bergeret.

Cît a ales France pentru cele patru părţi ale *Istoriei* a avut cel puţin darul de a se îmbina într-o naraţiune închegată. înscăunarea lui Guitrel pe jilţul episcopal din Tourcoing, nenorocirile conjugale suferite de Bergeret, ridicarea acestuia pe treptele ierarhiei universitare, aventurile amoroase ale Doamnei de Gromance, sforţările parvenitei Bonmont de a fi admisă în lumea aristocratică a departamentului sînt episoade la a căror desfăşurare cititorul se surprinde a fi din ce în ce mai interesat. Totuşi *Istorie contemporană* nu este unul din acele romane bine compuse, cum ştiau să împletească Zola, Maupassant şi Bourget. Nu sîntem captivaţi de o intrigă centrală căreia altele, periferice, îi sînt măiestrit subordonate ; un erou de prim plan nu umbreşte pe alţii printr-o experienţă de viaţă mai vastă. Unitatea povestirii este asigurată de zugrăvirea unui mediu, de scrutarea critică a unei organizări sociale prin privirile deosebit de critice ale unui personaj în perpetuă contradicţie cu interlocutorii săi, deci cu societatea asupra căreia arunca ochiri atît de lucide.

Acest personaj este Bergeret şi Bergeret este France. Ne interesează mai puţin prin întîmplările existenţei lui provinciale sau pariziene, cît prin intelectualitatea lui. Din primul volum spre ultimul, personalitatea lui polarizează tot mai mult interesul, îşi domină discipolii, contradictorii şi duşmanii, se abstractizează treptat şi exprimă tot mai direct vederile autorului. Bergeret reeditează formula lui Coignard. Ne apare ca o

reîncarnare a acestuia în lumea contemporană, cea din 1894—1901. Tot ce se petrece în juru-i nu sînt decît pretexte pentru a-i provoca reflecţii asupra marilor probleme care frămîntau societatea franceză în anii Afacerii. France s-a identificat cu eminentul latinist într-o măsură şi mai mare decît cu sfătosul magistru al lui Jacques 22
Tournebroche din taverna *La Regina Pâdauque.* De data aceasta, nu mai era vorba ca acolo de morală şi politică din alte vremuri, cu aluzii la contemporaneitate, ci de însăşi Republica a IlI-a, hăituită de toate păturile sociale condamnate de istorie. Chiar viaţa intimă a lui Bergeret împrumută ceva din gîlcevile menajului France. Desigur, Valerie n-a înşelat pe Anatole cum l-a înşelat Constance pe Lucien, însă i-a arătat aceeaşi neînţelegere obtuză, manifestată prin nesfîrşite cicăleli şi drapată în cutele îngîm- fării unei fete cu zestre şi de neam mai ales decît al soţului. Coborîtoare din pictorul Guerin s-a încarnat în unele din apucăturile nepoatei lui Pouilly, „cel cu dicţionarul".

Personajele romanului sînt desprinse din lumea întîl- nită de France în saloane, recent, sau prin ungherele anti- căriei părinteşti, cu peste patruzeci de ani în urmă. Lan- taigne aduce bine cu abatele Frangois Le Blastier care tuna şi fulgera între rafturile lui Thibault-tatăl împotriva des- creştinării Franţei. În preajma lui, Anatole a cunoscut pe eruditul Jal, autor al unui *Virgilius Nauticus* (1843), exact obiectul cercetărilor lui Bergeret. La Capian, lîngă Bordeaux, satul cu via soţilor Caillavet, vizitat de France toamna, la vremea culesului, scriitorul stătea adesea de vorbă cu parohul din partea locului. De la acesta a aflat dedesubturile unei alegeri episcopale, rezultat al unor tîrguieli şi sforării foarte puţin edificatoare, întocmai ca cele care au adus pe Guitrel în fruntea episcopiei din Tourcoing. Noemi Worms- Clavelin şi Doamna Bonmont, fostă Gutenberg, grăbite să se apropie de cercurile catolice cele mai bigote pentru că le era ruşine de originea lor evreiască, incompatibilă cu noua lor înălţare socială, seamănă leit cu baroanele şi banche- resele coreligionare ale Doamnei de Caillavet. Şi ducele de Brece, reacţionarul intransigent, şi Terremondre, oportunistul, şi Fornerol „catolicul de Stat" au fost interlocutori ai lui France în salonul Leontinei sau în cel al Doamnei de Loynes.

Pe „trublioni" ca Marcien sau Lacrisse, agitatori de extremă dreaptă, i-a auzit perorînd prin cafenele şi pe la colţuri de stradă ; le-a citit cu dezgust articolele incendiare în fiţuicile Ligii Patrioţilor ; a întrupat în fiecare cîte o trăsătură din şarlatanismul şovin al lui Paul Deroulede. 23

Scriitorul capabil să iâ o atitudine atît de fermă împotriva unui formidabil val de obscurantism feroce, de ură împotriva progresului stîrnit de păturile cele mai reacţionare ale marii burghezii, scriitorul care alături de Zola a înfruntat şi a demascat duplicitatea lui Felix Faure şi a lui Meline nu era un sceptic, un spectator distrat şi compătimitor al semenilor

săi. Nu mai era, mai bine zis. Deşi atitudinea lui critică faţă de orînduirea vremii se făcea simţită încă din paginile despre *Sylvestre Bonnard,* se mai putea vorbi, înainte de *Histoire contemporaine,* de un France spirit negativ pînă la un punct, mînuitor al unei ironii distrugătoare. Aparent numai, fiindcă după critică nu propunea pe atunci soluţii valabile. Scepticismul lui aducea însă cu îndoiala metodică a lui Descartes : dărîma idoli şi netezea terenul pentru o clădire nouă. Nu se osteneşte încă să-i facă planul, dar cel puţin o doreşte. După izbucnirea Afacerii Dreyfus, în anii cînd dreptatea pentru deportatul din Insula Diavolului începea să se impună ca o evidenţă, atitudinea critică a lui France faţă de orînduirea din ţara sa devine mai amară, mai sarcastică, mai denunţătoare spre a se îndrepta apoi către seninătatea unei certitudini. Nu, France-Bergeret este departe de a nega totul. Dimpotrivă, crede din ce în ce mai convins în atotputernicia ideii, în rolul intelectualilor chemaţi să participe la transformarea societăţii. „Nimic nu este mai puternic decît cuvîntul", proclamă el ; cuvîntul, ideea, sînt ca pietricica din praştia lui David : doboară uriaşii şi impun respect brutelor înarmate. Cînd Roux, discipolul căruia profesorul de latină i-a insuflat ideile sale, îi spune că „fraternitatea popoarelor va fi opera socialismului triumfător", Bergeret recunoaşte în această viziune de viitor propria lui speranţă. În tîmplarul chemat să-i confecţioneze rafturile de cărţi după mutarea la Paris, găseşte, în sfîrşit, pe omul din popor, pe muncitorul cinstit, constructor al societăţii de mîine alături de milioane de semeni de-ai lui.

Socialismul lui France din anii Afacerii şi ai *Istoriei contemporane* . rătăceşte încă prin întortocherile unor confuzii, prezintă unele naivităţi generoase vecine cu fourie- rismul lui Zola. Mai exprimă pe alocurea ideea „incapacităţii" maselor populare de a asimila ştiinţa, de a se ridica în viitor prin o înţelegere justă a naturii şi a societăţii

(voi. III din *Ist. cont.,* cap. VII) ; Bergeret şi-a format despre timp o concepţie idealistă, mai precis kantiană (IV, VI), care-l reduce la o simplă noţiune subiectivă ; pesimismul lui în faţa mocirlei politicianiste a vremii îl face să afirme că răul ar fi necesar în societate, ca treaptă a progresului, ca un contrast fără de care nu ne dăm seama de fericire (IV, XVII). Atari păreri nu reprezintă însă totdeauna convingerile intime ale lui France. Aparenţa proteică a ideilor lui decurge adesea din gustul lui pentru paradox. Intimii scriitorului ne asigură că se distra copios în faţa nedumeririi criticilor obişnuiţi cu categorisirile, deci neputincioşi în găsirea unei formule comode care să-i fie cuprinzătoare. Cultiva paradoxul tocmai pentru a depista pe cei care credeau, o clipă, că-l pot anexa indiscutabil unui curent.

Critica societăţii capitaliste rămîne totuşi dominanta ideologiei franciene. începînd din anii Afacerii Dreyfus, mecanismul exploatării îi apare tot mai lămurit. Firească, *Istorie contemporană* este departe de a fi o

expunere viguroasă a fundamentelor socialismului ştiinţific. Un contact direct al lui France cu operele lui Marx şi ale lui Engels are o probabilitate dintre cele mai reduse. Cît va fi reţinut din tezele lor vor fi fost ecouri din conversaţiile lui cu Jaures. Să nu uităm însă că, după moartea lui Engels (1895), adică tocmai în anii cînd France a scris *Istorie contemporană,* socialismul internaţional traversează o gravă criză ideologică. Reformismul şi oportunismul politic încearcă să-i denatureze doctrina şi îi slăbesc vigoarea în acţiuni. Jaures însuşi, intransigent şi combativ de cele mai multe ori, s-a lăsat încîntat cîte o dată de iluzii oportuniste şi s-a bizuit excesiv pe apărarea intereselor muncitoreşti de la tribuna Palatului Bourbon. Şi totuşi, orientîndu-se destul de just în atmosfera vremii îmbibată de ideile socialismului ştiinţific, pus în faţa necesităţii unei lupte fără ezitări şi compromisuri împotriva unei reacţiuni înrăite, France a intuit ceva din esenţa unui marxism filtrat prin discursurile şi articolele marxiştilor francezi de pe atunci. *Monsieur Bergeret ă Paris,* ultimul volum al seriei, înfăţişînd capătul evoluţiei spre stînga a latinistului transferat din provincie la Sorbona, este revelator în privinţa aceasta. Ideea unui progres necesar, inevitabil, este frecvent exprimată acolo de Bergeret (cap. VI de pildă) şi sprijinită pe viziunea dialec- tică a mişcării neîncetate din univers. Acestei idei i se asociază tot mai insistent aceea a trăsăturilor pregnante ale societăţii socialiste. Capitolul XVII conţine expunerea lor cea mai precisă din tot ansamblul de discursuri şi reflecţii ale lui Bergeret. Pauline, fiica savantului, află cu prilejul unei pomeni către un milog cît este de degradantă aşa-zisa caritate creştină, ieftină uşurare a conştiinţei încărcate de fărădelegi a bogatului. Adevărata dreptate socială, la scară mondială, numai socialismul o va înfăptui prin participarea tuturor la izvoarele bogăţiilor şi, prin acestea, la bucuriile vieţii. Să nu se invoce „dreptul sfînt“ la proprietate, pretinsa eternitate a acesteia. Proprietatea individuală asupra mijloacelor de producţie a apărut într-un anumit stadiu al evoluţiei societăţilor omeneşti şi, devenită frînă a progresului, va dispărea în alt stadiu. O cere imperios corespondenţa necesară între relaţiile de producţie şi forţele de producţie. Chiar dacă France nu foloseşte această terminologie marxistă, ideea necesităţii este lămurit exprimată la sfîr- şitul capitolului citat. Societatea viitorului va fi colectivistă : izvoarele bogăţiilor, unităţile productive vor aparţine tuturor. France uită să adauge că aceşti „toţi“ nu pot fi decît producătorii. Condiţia organizării muncitorimii, îmbinarea acţiunii ei cu ideologia socialismului ştiinţific scapă scriitorului. în consecinţă, nu vede clar, deocamdată, rolul revoluţiei proletare ca prim pas spre construirea societăţii viitorului. După Bergeret, eliberarea muncitorului va veni de la însăşi maşina care-l striveşte prin depersonalizare. Salvarea i-o va aduce savantul. Energia electrică este chemată să instaureze un nou tip de producţie industrială care va depăşi patronatul. Cum ? în 1900, Bergeret nu îi avusese încă revelaţia. Cînd de la teoretizări trece la realităţi sociale, France judecă mai

just acest patronat : în paternalismul industriaşului Dellion vede pe bună dreptate o filantropie impusă de spaima capitalistului în faţa mişcării muncitoreşti.

Aşadar, în anii Afacerii Dreyfus, France se apropie de socialism, îşi însuşeşte chiar unele teze ale socialismului ştiinţific, însă fără vigoarea aderării la un sistem coerent de idei. Excelenţa intenţiilor depăşeşte la el claritatea doctrinei, trăsăturile acceptabile ale acesteia fiind efectul realităţilor momentului istoric. Izvorăsc, anume, din practica 26 luptei întregii stingi împotriva complotului reacţiunii, a atentatelor ei repetate la fiinţa însăşi a republicii burgheze democratice. În acea stingă conduceau însă, pe timpul Afacerii, nu socialiştii, ci radicalii mic-burghezi, nu Jaures cît Clemenceau. Iată de ce Bergeret este mult mai explicit cînd expune vederile acestui radicalism, anticapitalist numai în măsura în care marile monopoluri ameninţau micul comerţ şi mica industrie. Radicalismul acesta, din ce în ce mai puternic în Cameră, era în primul rînd antimilitarist şi anti- clerical. Sînt tocmai trăsăturile prin care Bergeret depăşeşte pe Jerome Coignard. Nu se poate susţine că socialiştii marxişti sau utopici din Franţa anilor 1894—1901 n-ar fi fost şi ei antimilitarişti şi anticlericali, însă la ei lupta împotriva statului major şi a bisericii catolice reprezenta o necesitate de moment subordonată unui ideal mai înalt, pe cînd la radicali campania aceasta dusă zgomotos reflecta puncte esenţiale de doctrină. Vorbind de Afacere – şi în voi. III şi IV o face des – Bergeret nu se ocupă atît de persoana căpitanului urgisit cît de cîrdăşia forţelor reacţionare interesate în condamnarea lui. li apare lămurit caracterul diversionist al rasismului şi nu ascunde că militarii necontrolaţi vor duce ţara la prăpastie printr-un război de revanşă încă inoportun. Îndărătul militarilor, atinge adesea pe politicienii corupţi ai Republicii a IlI-a, talerele cu două feţe ca Jules Meline. obiectul unor sarcasme tăioase de-a lungul întregului roman, fiindcă nu numai că erau afacerişti, dar ascundeau complezenţele lor faţă de reacţiune sub o înşelătoare frazeologie de stînga.

Reşedinţa departamentului administrat de Worms-Cla- velin este imaginea redusă a tarei politicianiste care rodea de pe atunci Republica a IlI-a. Prefectul însuşi este un oportunist şi întreţine, prin soţia lui, legături cu clerul catolic, fiica lor fiind crescută la călugăriţe. Oraşul acesta provincial, poate Lille, poate Nancy, poate Bordeaux, este una din reuşitele romanului. Are toate calităţile unui tablou de moravuri. Converg acolo tipurile sociale cele mai diverse : moşieri de aristocraţie veche ca Brece, sau mai nouă, ca Terremondre, medici, profesori, meseriaşi. Toţi urmăresc, din cafeneaua centrală sau mai ales din librăria lui Paillot, situată în umbra catedralei, faptele diverse ale oraşului, de la rivalitatea dintre abaţii Lantaigne şi Guitrel

pînă la aventurile extraconjugale ale doamnei de GromancO. Afacerea

Dreyfus i-a divizat în două tabere, însă controversele dintre ele sînt mai puţin violente decît la Paris. Chestiunea pasionantă a momentului este desemnarea viitorului episcop de Tourcoing. Procesul politicianismului, denunţarea reacţiunii, perorările lui Bergeret sînt subordonate, în primele trei volume, acestei probleme centrale. Alegerea acesteia a fost făcută desigur în funcţie de rolul predominant al bisericii catolice în mişcarea contra oricărui progres social, de participarea clerului la cele mai reacţionare manifestări antidreyfuzarde, la compromiterea lui prin îndemnuri făţişe la răsturnarea regimului republican. În zugrăvirea competiţiei pentru ipotetica dioceză din Tourcoing, France, înaintînd pe linia vechiului său anticlericalism, şi-a propus să dezvăluie adevărata faţă a prelaţilor catolici care, de la celebra enciclică *Rerum novarum* a papei Leon al XIII-lea (15 mai 1891), se pretindeau democraţi, ba chiar grijulii de soarta vitregă a muncitorilor, Ptadicalii au avut meritul de a nu se lăsa amăgiţi de acest oportunism propagandistic al bisericii. Demascarea lui pe plan literar France a făcut-o cu toată măiestria ironiei lui fine, cu arta subînţelesurilor, cu abilitatea conducerii unei intrigi de-a lungul dialogurilor şi gesturilor unor personaje tipice. Lantaigne nu înşală pe nimeni. Este catolicul rigid şi intransigent format la şcoala papei Pius al IX-lea. Nu-şi ascunde ura împotriva republicii, a politicii laice a acesteia, a oricărui spirit novator. Este un Bossuet rătăcit în veacul al XIX-lea. Nimeni nu se îndoieşte că, îndată ce va purta mitra şi va ţine în mînă toiagul pastoral, republica va avea de furcă cu el. Guitrel profită de neîncrederea politiciani- lor faţă de un astfel de abate şi li se prezintă sub aspectul unui preot liberal în spiritul lui Leon al XIII-lea ; îl sprijină nu numai nunţiul papal şi prefectul dar şi înaltele doamne catolice din oraş iar Noemi Worms-Clavelin îşi înşală soţul pentru ca numirea la episcopat să iasă mai repede. După ce şi-a văzut visul cu ochii, noul episcop îşi dă arama pe faţă : printr-o scrisoare publică către Preşedintele Republicii condamnă arogant laicismul legitim al regimului şi pretinde restabilirea unor privilegii fiscale în favoarea ordinelor monahale ! Nu vă încredeţi aşadar în biserică, oameni de stînga ! Catolicismul a fost şi va rămîne 28 aliatul firesc al oricărei reacţiuni. *Rerum novarum* este 0 încercare tardivă de a se ţine în pas cu timpurile spre a salva ceva din puterea Romei, din influenţa ei politică. Nu vă lăsaţi înşelaţi de atari prefăcătorii ! Iată serviciul cel mai de seamă făcut de France concetăţenilor săi în acei ani critici cînd politica lui Leon al XIII-lea semăna confuzii şi zîzanii, riscînd să împingă pe unii catolici de stînga – cei care se vor grupa în curînd în jurul lui Marc Sangnier – în rîndurile duşmanilor republicii şi ai democraţiei burgheze.

În *Istorie contemporană* valoarea literară şi cea de pamflet se egalează. Unele caricaturi politice ale lui Forain ar ilustra-o de minune. Distanţa de la *Le Lys Rouge* era mare. în cîţiva ani, maturizat de lupta politică de pe poziţii înaintate, France parcursese drumul de la romanul

monden la o operă de un realism critic pe atît de necruţător în demascări pe cît de veridic în zugrăviri de moravuri. Este opera marii cotituri a carierei lui literare ; culme a unei evoluţii începute cu *Les Noces corinthiennes* şi etapă spre scrierile din secolul nostru ; manifest totodată al unei activităţi politice din ce în ce mai ample. Prin *Histoire contemporaine,* France a netezit drumul dintre *Les opinions de Jerome Coignard* şi *L'Ile des Pingouins.*

★

Să-l urmărim pe acest drum pînă în ultimii ani ai vieţii spre a vedea că angajamentul moral luat prin discursurile lui Bergeret a fost nu numai respectat dar şi depăşit.

Anii 1901—1914 reprezintă, cum am spus, culmea patriarhatului literar al lui France. Fermecat de prima lui călătorie în Italia soldată cu documentarea pentru *Le Lys Rouge*, reia aceleaşi drumuri în anii următori, ba le prelungeşte pînă în Grecia şi Egipt, ţări bogate de asemenea, în vestigii ale trecutului. în alte primăveri, străbate Germania şi Austria. Mai tîrziu, se va lăsa ispitit de America Latină.

La Paris, viaţa lui se împarte între salonul Caillavet şi locuinţa lui de lîngă Bois-de-Boulogne vizitată de afluxul crescîna al admiratorilor. După ultimul volum din *Histoire contemporaine,* numeroase alte scrieri îi atestă hărnicia.

29

Chiar în 1901 îi apare *Crainquebille* într-un tiraj de lutf, editat de prietenul său Edouard Pelletan şi ilustrat de Stein- len. Povestirea reapare în 1904, împreună cu altele. A devenit în scurt timp una dintre cele mai populare opere ale lui France, apreciată de mase largi de cititori pentru calitatea realismului său critic. Soarta bietului zarzavagiu ambulant condamnat pentru o imaginară insultă proferată la adresa unui agent de poliţie, ocolit apoi, după eliberare, de clientela mic-burgheză bănuitoare faţă de un fost puşcăriaş, va fi evocat multora fapte reale de silnicii administrative şi de erori judiciare.

După *Crainquebille,* France dă ediţia definitivă, mult remaniată, a lui *Sylvestre Bonnard* (1902), urmată de culegerile de nuvele şi diverse eseuri şi romane *Histoire comique* (1903) şi *Sur la pierre blanche* (1905). Romanele şi nuvelele lui încep să fie dramatizate. Lucien Guitry adaptează pentru scenă *Crainquebille* (1903), apoi, alţii, *Le Mannequin d'osier* (1904) , ambele jucate la Theâtre de la Renaissance. Succesul le-a fost mediocru, însă au constituit un simptom de incontestabil interes faţă de opera lui France.

în primii ani de după *Histoire contemporaine,* France se impune atenţiei publice mai ales ca militant de stînga. Unii contemporani se mirau, ba chiar îi deplorau apariţiile la tribune şi în coloanele ziarelor.

Scriitorul nu făcea însă de- cît să urmeze evoluţia lui ideologică începută din tinereţe şi potenţată în aprigele lupte pentru dovedirea nevinovăţiei lui Dreyfus. în octombrie 1902, la sicriul lui Zola, mort prematur printr-un accident, şi-a omagiat încă o dată confratele, autor al lui *J'accuse,* şi i-a ţintuit calomniatorii la stîlpul infamiei. Viaţa politică a Franţei de la începutul veacului nostru arăta neîndoielnic cîtă dreptate avuseseră radicalii să declare, încă din timpul Afacerii, că biserica romano-catolică era duşmanul numărul unu al republicii. Radicalii dispun acum de o majoritate solidă în Cameră şi impun ca preşedinte al Consiliului de Miniştri pe liderul lor Emile Combes. O nouă lege îngrăditoare a influenţei congregaţiilor în învăţămînt este votată şi se pregăteşte separarea bisericii de Stat (1902—1903). Presa de dreapta împroaşcă cu venin guvernul şi pe socialiştii care-l susţin în acţiunea lui de laicizare. Prea tîrziu însă pentru a provoca o mişcare largă de opinie în sprijinul bisericii. Apuseseră 30 vremurile Afacerii şi diversiunile nu mai prindeau. Abatele Alfred Loisy, ajuns la necredinţă prin erudiţie istorică, înfruntă fulgere episcopale şi preferă să lepede sutana decît să-şi renege convingerile dobîndite prin cercetări ştiinţifice asupra originilor creştinismului. Toţi liberii-cugetători din stînga radicală şi socialistă îl susţin în rezistenţa lui faţă de autorităţile ecleziastice. Evenimentele externe sînt dominate de prima revoluţie rusă şi francezii aud vorbindu-se pentru întîia oară de „maximaliştii" lui Lenin.

Anatole France este prezent la toate luptele pentru pace şi progres social. îşi începe colaborarea la *L'Humanite* alături de Jules Renard (1904) şi defineşte poziţia socialiştilor francezi în toate marile probleme ale acelui moment istoric. La inaugurarea unui monument al lui Renan la Tre- guier, în Bretania, spusese în toamna anului precedent (sept. 1903) că „încet dar fără greş, omenirea înfăptuieşte visurile înţelepţilor". Iată în numele cărui crez vorbeşte şi scrie neobosit. Condamnă agresiunea engleză în Transvaal şi Orange, aminteşte proletariatului parizian că Thiers, glorificat de republicanii de dreapta, i-a fost în repetate rîn- duri călău, prefaţează elogios o culegere de discursuri a lui Combes, preamăreşte Revoluţia rusă din 1905 şi felicită pe Dreyfus reabilitat şi decorat (1906). Cele trei volume din 1906 intitulate semnificativ *Către vremuri mai bune)* întrunesc cele mai combative dintre articolele şi cuvîntările lui din perioada Afacerii şi din anii următori.

Se înţelege aşadar din ce motive, France, continuator al lui Voltaire şi al lui Renan, era detestat de cercurile de dreapta, aflate sub influenţa directă a bisericii.

Răspunsul scriitorului la o serie de calomnii din 1904— 1905 a întîrziat cîtva timp, dar a fost zdrobitor pentru detractorii săi. Cele două opere din 1908, *La vie de Jeanne d'Arc* şi *L'Ile des Pingouins,* deosebite ca genuri şi ca tonalitate, sînt apropiate nu numai prin anul apariţiei, ci

mai ales prin conţinutul lor militant.

Viaţa vitezei fecioare din Domremy era în lucru încă din anii cînd France începuse să colaboreze la *Le Temps.* Din împovărătoarea *Istorie a Franţei* comandată de Lemerre, figura enigmatică, controversată, a păstoriţei lorene a fost singura care l-a captivat statornic. Voltaire şi Michelet îşi spuseseră mai înainte cuvîntul asupra ei şi îşi definiseră
31
laicismul în raport cu eroina din care legenda făcuse o fiinţă supranaturală, aşteptîndu-i canonizarea oficială din partea bisericii catolice. De aproape două veacuri, Jeanne d'Arc constituia, aşadar, terenul în care se înfruntau reacţionari şi spirite înaintate, aceştia din urmă străduindu-se să dovedească umanitatea eroinei, arsă pe rug la Rouen.

Nimeni nu a izbutit să o dezbare mai convingător de prelucrările ei legendare, să o desprindă mai curajos din- tr-un tricolor postiş şi anacronic, decît Anatole France, chiar dacă în expunerea faptelor istorice i s-a întîmplat să comită unele confuzii şi greşeli de interpretare.

Ceea ce făcuse în mic, mărginit la un episod al istoriei Franţei tratat cu seriozitatea unui istoric, scriitorul întreprindea paralel pentru ansamblul trecutului patriei sale, de data aceasta la modul romanţios pentru a da frîu liber ver- vei sale biciuitoare. Astfel a ieşit de sub teascuri, tot în 1908, celebra *Ile-des-Pingouins.* Un popor imaginar, dar aducînd bine cu francezii, iese la iveală din ceaţa legendelor, străbate o însîngerată perioadă veche, se alege de atunci cu proslăvirea unei eroine naţionale modelată de legendă la antipodul celei ce fusese de fapt, se modernizează prin- tr-o revoluţie burgheză terminată cu o dictatură militară şi ajunge în vremurile de astăzi într-o republică slabă, şi hulită, gata să se prăbuşească sub sapa unor comploturi puse la cale de un cler intrigant aliat cu cei mai înrăiţi duşmani ai libertăţilor democratice, cîte se putuseră acorda. Episoadele despre un general de operetă amator de dictatură, un proces înscenat unui nevinovat pus sub acuzaţie de înaltă trădare şi tabloul corupţiei politicienilor republicii sînt cele mai dezvoltate din roman. Aluziile la Boulanger şi la Drey- fus sînt atît de străvezii încît nici un cititor din 1908 nu se putea înşela asupra intenţiilor satirice ale autorului. Toţi foştii partizani ai lui Dreyfus vor fi trimis un gînd de recunoştinţă lui France la citirea omagiului adus lui Colom- ban-Zola, omul curajos care crease cel mai puternic curent de opinie în favoarea revizuirii. La sfîrşitul povestirii, un savant anarhist dinamitează toată această societate putredă care, lipsită de oraşe focare de cultură, se înfundă pe încetul în barbaria din care se ridică penibil spre orînduiri superioare şi un nou ciclu începe în istoria poporului pinguin.
32

Insula Pinguinilor este cea mai amară carte a lui France. Satira aceasta virulentă adaugă tradiţiei lui Rabe- lais, a lui Cyrano de Bergerac şi a lui Voltaire ceva din sarcasmul negru englezesc, cel al lui Swift şi al

lui Butler. Rechizitorul necruţător al societăţii capitaliste, denunţarea tuturor miturilor religioase, militarist-şovine şi politico- sociale puse în circulaţie pentru a o apăra nu fusese niciodată exprimat cu atîta vervă ca în această capodoperă a realismului critic francez.

Presa catolică a arătat că simţise din plin lovitura şi a răspuns prin recenzii acre. Cartea s-a impus însă şi a rămas ca o culme a satirei franciene, prelungire literară a *Jeannei d'Arc* şi versiunea nouă, incomparabil mai corozivă, a *Istoriei contemporane.*

Les Sept femmes de la Barbe bleue, pregătite spre sfîr- şitul aceluiaşi an pentru a apărea în primăvara lui 1909, sînt o culegere de altă factură, un mănunchi de teme folclorice reluate pentru destindere, pentru înseninare, după încrîncenarea în faţa turpitudinilor dezvăluite în *Insula Pinguinilor.* Barbă-Albastră, Minunea Sfîntului Nicolae, Frumoasa adormită, figuri fioroase sau suave din poveştile bu- nicelor plecate seara pe vîrtelniţe, reapar învăluite la France în poezia unui stil magic, savant, dar nu distonant faţă de naivitatea voită a versiunilor din cartea cu zîne a lui Ch. Perault.

★

Cînd culegerea aceasta de basme începea să se vîndă prin librăriile Franţei, autorul era departe de ţărmurile ei atlantice. Călătorea spre America de Sud, angajat pentru un ciclu de conferinţe în Argentina şi în Brazilia. A vorbit la Teatrul Odeon din Buenos-Aires despre Rabelais, la São Paulo şi Rio de Janeiro despre diferite alte subiecte şi a obosit de-a lungul a zeci de recepţii şi banchete. Academia braziliană l-a salutat într-o şedinţă solemnă, iar conferinţele i-au fost ascultate de înalte persoane oficiale din acele ţări.

înapoierea, în august 1909, a însemnat trezirea dintr-un vis frumos. îl aştepta un proces intentat de Lemerre cu o întîrziere de treizeci de ani. Editorul său din tinereţe îi

reamintea pe cale de somaţie că se angajase în 1878 să-i încredinţeze toate operele sale. Au urmat înfăţişări şi amî- nări, procesul fiind cîştigat de France abia doi ani mai tîr- ziu, mulţumită abilităţii avocăţeşti a lui Raymond Poincare.

Neplăceri şi din partea Leontinei. Timpul le slăbise legătura. Rămăseseră prieteni, dar scriitorul îşi recîştigase libertatea în ciuda unor repetate scene de gelozie. Doamna de Caillavet auzise că în America Latină idolul ei se afişase indiscret cu actriţa Jeanne Brindeau, iar Brousson, un secretar concediat, avusese grijă s-o îndîrjească împotriva necredinciosului. Abia debarcat la Cherbourg, îl somă să o urmeze la Capian pentru culesul viilor. Se putea măguli că l-a recîştigat, însă peste cărbunii dezveliţi din cenuşa uitării suflă în curînd vîntul îngheţat al morţii : Leontine se înapoie bolnavă la Paris şi se stinse la începutul lui 1910.

înainte de a închide ochii, încredinţase noră-si cel mai scump tezaur al ei, chezăşie a notorietăţii viitoare : pachetul cu scrisori de la Anatole. După înmormîntare, manuscrisele atîtor opere ale acestuia, păstrate cu veneraţie, au luat drumul Bibliotecii Naţionale din rue de Richelieu, potrivit aceleiaşi voinţe pusă de un sfert de veac în slujba gloriei scriitorului.

Anatole a regretat-o sincer. A călătorit mult ca s-o uite. A străbătut, între 1910 şi 1913 Africa de Nord, Belgia, Olanda, Germania, Austria şi Rusia, dar s-a întors aproape anual în Italia, pe urmele ei, notînd în preţioase carnete intime amintirea femeii odinioară iubite care îi descoperise frumuseţile Peninsulei.

O dată cu alinarea, i-a revenit şi buna dispoziţie pentru scris. Termină opere începute sau numai schiţate mai de mult şi publică pînă la izbucnirea primului război mondial *Les Dieux ont soif* (1912), *Le Genie Latin* (1913) şi *La* Revolte *des Anges* (1914). Le *Genie Latin* nu era decît o concesie faţă de Lemerre, după împăcarea cu acesta : întrunea în volume prefeţe din tinereţe printre care un studiu despre Racine. Era deci o carte de strînsură de prin sertare. Celelalte două publicaţii au însă importanţa lor. Sînt chiar ultimele opere cu greutate produse de France.

Les Dieux ont soif este un roman istoric, frescă a zilelor însîngerate de ghilotina Teroarei jacobine din 1793 şi 1794. Succesul i-a fost imens : în mai puţin de o lună, un **34** prim tiraj de o sută de mii de exemplare a făcut să curgă mult aur în casa de bani a lui Calmann-Levy. *VAction Frangaise,* gazeta regalistă, a aplaudat furtunos şi a vestit convertirea lui France la ideologia reacţionară. Jaures însuşi nu şi-a ascuns nedumerirea în faţa acestei opere neaşteptate ! După moartea lui France, istorici socialişti ca Albert Mathiez şi Henri See, în articole din 1925, vorbeau încă de o trădare din partea scriitorului a idealurilor lui revoluţionare de altădată. Ce se întîmplase ? Eroul romanului, Evariste Gamelin, devenit personaj important prin Revoluţie, ca şi toţi jacobinii din juru-i, sînt prezentaţi sub o lumină puţin simpatică. Fanatici ai lui Robespierre, terorişti în numele libertăţii, puterea i-a dezumanizat, astfel că trimit la ghilotină cu duiumul, convinşi că-şi servesc patria ! Să fi gîndit aşa ceva Anatole în adolescenţă cînd citea cu nesaţ scrieri despre faptele măreţe dintre 1789 şi 1799 în anticăria părintească ? Nu mi se pare să fi meritat epitetul de renegat care i s-a aruncat în faţă de către socialiştii riguroşi. France şi-a propus poate să-i prevină, potrivit convingerilor de odinioară ale lui Bergeret, că o nouă revoluţie nu se cade să verse sînge inutil, nu fără discer- nămînt, în orice caz.

Dovadă că France nu şi-a renegat în acei ani convingerile politice din care nu făcea nici o taină de cînd începuse să publice *Histoire Contemporaine* este că, paralel cu *Les Dieux ont soif,* desfăşoară o intensă activitate politică alături de Jaures şi de Marcel Cachin. Apare alături de ei la întruniri muncitoreşti, combate în *L'Humanite* legea serviciului militar de trei ani, mijloc de creştere a influenţei generalilor în politica Statului, şi

merge pînă la ruperea vechii sale prietenii cu Barthou şi Poincare, acesta din urmă devenit Preşedinte al Republicii în 1913. Pînă la izbucnirea războiului, a repetat în discursuri, interviuri şi articole crezul exprimat în prefaţa de la Vie *de Jeanne d'Arc:*

„Cred – afirma el acolo – în unirea viitoare a popoarelor, dar să ne bizuim încă de pe acum pe o pace netulburată, ar fi o nebunie (...) înspăimîntătoare rivalităţi industriale şi comerciale care cresc în juru-ne vestesc, dimpotrivă, conflicte apropiate ; nimic nu ne dă siguranţa că într-o bună zi Franţa însăşi nu se va trezi implicată într-o conflagraţie europeană sau

chiar mondială. Obligaţia de a veghea la apărarea ei îi sporeşte greutăţile generate de o orînduire socială dintre cele mai agitate, de concurenţa producţiei şi de antagonismele dintre clase".

Iată convingerile lui France din ajunul primului război mondial. Chiar dacă nu le exprimă întocmai în limbajul unui marxist, limbajul lui, cel al socialiştilor jau- resişti, aduce bine cu cel al marxiştilor. Există, în orice caz, identitate de interpretare a fondului problemelor politico-sociale.

Les Anges – primul titlu al operei – se aflau în stadiu de schiţe încă dinainte de lunile petrecute în America de Sud. Versiunea aceasta iniţială a fost refăcută după moartea Leontinei şi publicată sub formă de foiletoane în periodicul *Gil Blas* din 1913. Cu unele remanieri şi adaose, apărea în volum anul următor. Niciodată France nu încrustase mai meşteşugit episoade de viaţă contemporană într-o naraţiune de înaltă fantezie, cu elemente de viziune a viitorului politic al lumii. Europa îi apare, cum o spunea şi în discursuri politice, ca o apropiată confederaţie de republici socialiste. în această lume, o ceată de îngeri evadaţi din rai şi încarnaţi în chipuri de muritori pun la cale o revoltă împotriva cerului pentru restabilirea Satanei în drepturile sale de odinioară. Ficţiunea aceasta biblică se împleteşte cu episoade de viaţă contemporană într-un amalgam adesea uluitor. Aventurile omeneşti, nu totdeauna edificatoare, ale îngerului Arcade distrează cititorul dar concluziile la care ajung revoltaţii de o clipă nu răspund crezului socialist: de ce o nouă revoluţie, dacă riscăm prin ea să ajungem la o nouă tiranie ? de ce să denunţăm dogmele absurde ale unei religii şi practicile ei superstiţioase, din moment ce apare sigur alta şi mai intolerantă ?

France socialistul cedase încă o dată în faţa ispitei pa·* radoxului derutant.

★

Războiul prevăzut, aşteptat, i-a contrariat proiectul unei instalări la Versailles pe timpul cît *Villa Saîci* urma să fie predată zidarilor şi zugravilor pentru reparaţii capitale. în zilele de spaimă din septembrie 1914, cînd ameninţarea ar- 36

matelor kaizerului mai plutea mcă asupra Parisului, şi-a menţinut planul unui refugiu într-un colţ de ţară liniştit, dar s-a dus mai departe, la Tours, pe valea Loirei. S-a fixat în împrejurimi prin achiziţionarea proprietăţii La Be- chellerie, în satul St. Cyr. După amenajarea locuinţei, şi-a instalat acolo biblioteca şi o parte din colecţiile de artă. La Bechellerie n-a întîrziat astfel să devină pentru France ceea ce fusese Ferney pentru Voltaire : un loc de odihnă şi de creaţie, punct de atracţie totodată pentru admiratori. Scriitori, artişti, oameni politici îl vizitează şi schimbă cu el păreri asupra evenimentelor. Deşi, pentru a fi în nota vremii, a făcut presei unele declaraţii patriotarde, France şi-a dat seama lămurit cine a dezlănţuit războiul şi din ce interese. Revoluţia din Octombrie i-a demonstrat că, mulţumită învăţăturii socialiste, văzuse just. A exprimat atunci, într-o scrisoare particulară, vederi cu adevărat marxiste : „pentru a înfăptui dezarmarea universală, ar trebui să vină revoluţia universală, ar trebui răscoala popoarelor şi izbînda socialismului/[4]

Sfîrşitul războiului îi redă libertatea de acţiune, fără a-l depărta de La Bechellerie. Vine însă frecvent la Paris pentru manifestări politice şi obligaţii editoriale. După constituirea Partidului Comunist Francez, în decembrie 1920, France se declară comunist: „Am admirat totdeauna pe Lenin, dar astăzi mă simt într-adevăr bolşevic din toată inima şi din tot sufletul[44] scria el prietenului său Calmettes, la o lună de la celebrul Congres din Tours.

Fără să fi cerut formal înscrierea în P.C.F., acţionează ca un comunist : continuă colaborarea la *L'Humanite,* devenit organ al noului Partid marxist-leninist, şi combate acolo politica antisovietică a lui Poincare, revenit la putere ca prim-ministru. Nu a existat prezenţă importantă a forţelor de stînga, în primii ani de după război – de la manifestul grupului *Clarte* şi comemorarea centenarului naşterii lui Renan (1923), pînă la adunările politice în sprijinul creării unui front popular – la care France să nu fi participat cu vorba sau scrisul.

De literatură s-a ocupat mai puţin : în acei ani, s-a consacrat exclusiv amintirilor din copilărie şi tinereţe, uşor romanţate. în ianuarie 1918, se pune în vînzare Le *Petit Pier re,* scris în timpul războiului, iar în 1922, ultima lui

carte, *La Vie en fleur :* Cu un an înainte, i se decernase premiul Nobel. Călătoria la Stockholm pentru a-l primi a însemnat ultimul lui triumf în străinătate, presărat cu recepţii fastuoase şi discursuri laudative. Ca răspuns la asemenea cinstire, Vaticanul pune la Index întreaga lui operă (martie 1922).

La cîteva luni după ce mii de admiratori îi sărbătoriseră vîrsta de optzeci de ani, se stinge în casa lui de pe malul Loarei (oct. 1924). Herriot, preşedinte al Consiliului de Miniştri format în urma succesului în alegeri al Frontului Popular, i-a organizat funeralii naţionale la Paris.

Se odihneşte în cimitirul din Neuilly, suburbie a Parisului, nu departe de *Villa Said* în care locuise în ultimele ierni.

★

Istoria postumă a reputaţiei literare a lui France nu este tot atît de strălucită ca cea antumă. În viaţă fiind, valoarea i-a fost neîncetat contestată de toţi criticii literari în slujba reacţiunii monarho-catolice.

Ostracizarea scriitorului s-a accentuat pînă după ultimul război. Astăzi însă recunoaştem în el un strălucit reprezentant al filonului raţionalist francez. Cultura clasică a lui France a fost piatra de temelie a raţionalismului său înclinat spre critica sistemelor, a dogmelor şi a repercusiunilor acestora asupra practicii sociale. De aceea, satira lui are tonul muşcător din *Dialogurile* lui Lucian. De acolo îi vine acel scepticism atît de nuanţat încît mulţi s-au înşelat asupra naturii lui. Scriitorul considerat aspru faţă de semenii săi, de strădaniile lor, fiindcă le persifla instituţiile, năravurile şi ideile învechite a fost de fapt una din fibrele cele mai simţitoare ale omenirii suferinde. „Mila este însuşi fondul geniului" asigura el pe australianul Brown venit la Paris să confrunte pe autor cu ideile directoare ale operei lui. Mărturisirea, culeasă de Paul Gsell în *Les Entre- tiens de la Villa-Saîd*, este preţioasă fiindcă contribuie la explicarea evoluţiei ideologice a lui France. Poetul parnasian a devenit moralist în romanele dinainte de *Histoire Contemporaine* pentru că l-au pasionat problemele majore ale omului, existenţa lui materială, deopotrivă cu reflec- 38 tarea acesteia în conştiinţa lui. A trecut apoi în mod logic, firesc, la socialism. Mai întîi, la un socialism apropiat de al lui Zola, pe linia utopiilor generoase franceze din prima jumătate a secolului al XIX-lea, socialism din care se reliefase sarcasmul antiburghez urmat de vaga aspiraţie spre o societate mai raţională, mai dreaptă. Socialismul ştiinţific, cunoscut prin Jaures, mai tîrziu prin comuniştii de la 1920, i-a clarificat noţiunile de luptă de clasă în condiţiile capitalismului imperialist, generator de pauperizare, de dictaturi şi de războaie. Bergeret, trecut prin toate aceste stadii, apropiat de marxism, viitor comunist, desigur, după Congresul din Tours, este Anatole France la răscrucea din 1900.

Nu există antinomie între France militantul de stînga, apoi socialistul declarat, şi între France scriitorul. Intîlnim aceeaşi condamnare a societăţii capitaliste atît în articolele lui din *L'Humanite* cît şi în operele publicate după Afacerea Dreyfus. Diferă, de la un grup la altul de scrieri, doar dozarea şi calitatea ironiei; apar, în romane, unele vederi personale despre revoluţii, dar, în linii mari, ostilitatea faţă de orînduirea burgheză a Republicii a IlI-a, faţă de duşmanii acesteia din extrema dreaptă, este esenţial aceeaşi. Firește, în opera literară, atacurile, denunţările, sînt exprimate artistic. Arta lui France a fost adeseori defăimată. S-a repetat că savantele lui construcţii mişună de amintiri. S-a susţinut că tot farmecul prozei lui vine din versurile lui Racine, atît de perfect asimilate încît le

strecura în fraze fără să mai poată deosebi ce îi aparţine şi ce îi venea de la marele tragic din perioada clasică. Incontestabil, France nu este un imaginativ. în personalitatea lui artistică, măiestria se sprijină în mod statornic pe erudiţie. Citise mult şi avea memorie excelentă. îşi lucra paginile cu migală în căutarea expresiilor celor mai adecvate şi a ritmului oratoric celui mai elegant. La criticii lui francezi, se întrevede chiar o oarecare gelozie faţă de acest miracol artistic : un scriitor izbutind cu mijloace clasice să scrie o proză fluidă cu reminiscenţe cărturăreşti, în cea mai aleasă limbă academică de la care *Crainquebille* singur se mai depărtează cîte o dată. în această limbă academică, pe tonul discursurilor şi conversaţiilor din saloanele ceremonioase ale sfîr- ştitului de veac, France a dat cîteva din capodoperele rea- 39 lismului critic francez, dintre care *Istorie contemporană* şi *Insula Pinguinilor* se înalţă pe piscuri deosebit de ascuţite. Nu imprecaţii vehemente, nu descrieri abundente cu străfulgerări de imagini, ci contemplare a oamenilor, a faptelor şi mai ales a intrigilor şi turpitudinilor acestora de către un observator deosebit de lucid şi de necruţător, un Coignard, un Bergeret. în reflectarea caracterelor, a mediilor şi a acţiunilor, nu indiferenţă pretins ştiinţifică, ci toată gama de la ironia surîzătoare la sarcasmul sardonic, după cum este vorba de infidelitatea pioasă a Doamnei Worms- Clavelin sau de uneltirile tuturor tagmelor de reacţionari împotriva şubredei republici a Pinguinilor.

Desigur, o astfel de literatură militantă pentru justiţie şi cinste în Stat, pentru progres social, împotriva amestecului bisericii în treburile publice, împotriva agitatorilor strecuraţi în umbra unor fantome ale trecutului, o literatură folosind arme atît de incisive a iritat pe adepţii multor soiuri de estetism sterp, pe amatorii de diversiuni şi evadări din realitate. Astăzi însă, la patruzeci de ani de la moartea lui France, vedem lămurit cît de necesară a fost opera lui în pregătirea realismului socialist de pretutindeni. Critica burgheziei nu merge, în această operă, pînă la zugrăvirea, în contrast, a vieţii şi a luptei victimelor celor mai numeroase ale orînduirii capitaliste. Alţii vor duce mai departe această denunţare şi o vor îmbina măiestrit cu epica luptei de clasă în multiplele ei forme. Rolul acesta al lui France nu a apărut lămurit în 1924. Astăzi însă o perspectivă mai largă ne permite să vedem în *Istorie contemporană* şi în *Insula Pinguinilor* două jaloane importante în calea spre realismul socialist.

N. N. CONDEESCU

La
Umbra
Ulmului

I

Salonul de primire al cardinalului-arhiepiscop fusese căptuşit sub Ludovic al XV-lea cu plăci de lemn cioplit, vopsite în cenuşiu deschis. Chipuri de femeie aşezate printre trofee împodobeau colţurile cornişelor. Pe cămin, oglinda cu două canaturi era acoperită în partea de jos de o draperie de catifea conabie, pe care >o Madonă de la Lourdes se desprindea albă, cu frumosul ei văl albastru. De-a lungul zidurilor, în mijlocul panourilor, atîrnau plăci smălţuite în cadre de urşinic vişiniu, cu portretele Papilor Pius al IX-lea şi Leon al XIII-lea, imprimate în culori, şi tot soiul de horbote, amintiri din Roma sau prinosuri de-ale doamnelor pioase din eparhie. Izvoade în ipsos, de biserici gotice şi romane, erau îngrămădite pe mesuţele aurite ; cardinalul-arhiepiscop era iubitor de clădiri. Din roza- cea cioplită în piatră atîrna un candelabru merovingian lucrat după planul domnului Quatrebarbe, arhitect eparhial şi cavaler al Ordinului Sfîntul Grigore.

Sufleeîndu-şi sutana peste ciorapii violeţi şi încăl- zindu-şi la foc pulpele scurte şi vînjoase, Inalt-preasfin- ţitul dicta o pastorală, în timp ce părintele de Goulet, vicar general, aşezat la masa cea mare, lucrată în aramă şi baga, pe care se afla un crucifix de ivoriu, scria :

Astfel ca nimic să nu tulbure în sufletele noastre bucuriile Carmelului.,,

Inalt-preasfîntul dicta cu glas uscat, fără blîndeţe. Era un om mărunt la trup, dar îşi purta cu semeţie capul mare şi faţa lată pe care vîrsta o fleşcăise. Chipul lui, cu trăsături vulgare şi grosolane, vădea şiretenie şi-un soi de demnitate izvorîtă din obiceiul şi plăcerea de-a porunci.

—· *Bucuriile Carmelului...* Aci vei stărui asupra ideilor de bună învoire, de împăciuire a spiritelor şi de supunere, atît de trebuitoare puterilor înscăunate, despre care am pomenit şi în precedentele mele pastorale.

Părintele de Goulet îşi înălţă capul lungăreţ, palid şi fin, pe care frumosul lui păr ondulat îl împodobea ca o perucă stil Ludovic al XlV-lea.

— De data aceasta însă, spuse el, n-ar fi potrivit oare ca, reînnoind aceste declaraţii, să se păstreze rezerva impusă de starea autorităţilor civile, zdruncinate de tulburări lăuntrice şi de-aci înainte nevolnice să dea ceea ce n-au nici ele celor ce le sprijină, cu alte cuvinte continuitatea şi trăinicia ? Căci, ştiţi bine, înalt-preasfinţite, că decăderea parlamentarismului...

Cardinalul-arhiepiscop clătină din cap.

— Fără rezerve, părinte de Goulet, fără nici un soi de rezerve. Eşti plin de carte şi de evlavie, părinte de Goulet, dar bătrînul sfinţiei-tale arhiereu îţi mai poate da încă oarecare lecţii de prudenţă, înainte de a lăsa, prin moartea lui, în seama tinereştii sfinţiei-tale rîvne, ipistasia eparhiei. Nu-i oare cazul să fim mulţumiţi că domnul prefect Worms-

Clavelin priveşte atît de binevoitor şcolile şi aşezămintele noastre ? Nu vom primi noi oare mîine, la masa noastră, pe generalul-coman- dant al diviziei şi pe domnul prim-preşedinte ? Şi, fiindcă veni vorba, arată-mi lista de mîncări.

Cardinalul-arhiepiscop o purică, o îndreptă, o spori şi dădu straşnică poruncă să i se ceară lui Rivoire, braconierul ţinutului, să aducă vînat.

Un servitor intră, întinzîndu-i o carte de vizită pe o tavă de argint. După ce citi pe carton numele abatelui Lantaigne, directorul seminarului, înalt-preasfinţitul se întunră către vicarul general şi spuse :

■=— Ma prind că abatele Lântaigrie iar vine să mi Se jeluie de părintele Guitrel. Abatele de Goulet se ridică, pregătindu-se să iasă din salon. Dar înalt-prea- sfinţitul îl opri lîngă el : Rămîi! Vreau să împărtăşim plăcerea de a-l asculta pe abatele Lantaigne, care, după cum ştii, trece drept cel mai bun predicator al eparhiei. Dacă ar fi să ne plecăm urechea la zvonul obştesc, s-ar zice că predicile lui ar fi mai bune ca ale sfinţiei-tale, scumpe părinte de Goulet. Eu, însă, nu sînt de această părere. Între noi fie zis, nu preţuiesc nici vorbele-i umflate, nici ştiinţa lui încîlcită. E cumplit de plicticos, şi te-am ţinut anume pentru a mă ajuta să mă descotorosesc mai repede de el.

Un preot înalt şi zdravăn, grav, foarte simplu, cu privire oblonită, intră în salon şi salută. La vederea lui, înalt-preasfinţitul exclamă voios :

— A ! Bună ziua, domnule abate. Tocmai în clipa în care ai fost anunţat, părintele vicar general şi cu mine vorbeam de sfinţia-ta. Spuneam că eşti vorbitorul cel mai de seamă al eparhiei şi că predica rostită la Sfîntul Exuperiu vădeşte sus şi tare talentul şi marea ştiinţă a sfinţiei-tale.

Abatele Lantaigne roşi. Îi plăceau laudele şi numai pe poarta trufiei Vrăjmaşul putea pătrunde în sufletul său.

— Inalt-preasfinţite, răspunse el cu faţa luminată de-un zîmbet care-i pieri pe dată, aprobarea Eminen- ţei-voastre îmi stîrneşte o nepreţuită bucurie, venită la timp să îndulcească începutul unei convorbiri, pentru mine neplăcută. Căci directorul seminarului are durerea să vie cu jalbă la părinteştile urechi ale înalt- preasfinţiei-voastre.

înalt-preasfinţitul îl întrerupse :

— Ia spune-mi, domnule abate, predica sfinţiei-tale de la Sfîntul Exuperiu a fost tipărită ?

— A fost analizată în *Săptămîna religioasă* a eparhiei. Sînt mişcat, Preasfinţite, de dovezile de interes cu care binevoiţi a-mi cinsti lucrările mele apostolice. E multă vreme, vai, de cînd mă urc în amvonul adevărului. în 1880, îi dădeam părintelui Roquette, înălţat

de-atunci ia episcopie, predicile mele, cînd îmi prisoseau.

— A, da, bietul Roquette ! exclamă înalt-preasfin- ţitul surîzînd.

Cînd am fost anul trecut *ad limina apostolorum* [1], l-am întîlnit întîia oară pe Roquette du- cîndu-se foarte vesel la Vatican. După opt zile l-am văzut din nou în bazilica Sfîntul Petru, unde îşi căuta alinarea de care simţea nevoie, după ce nu izbutise să fie uns cardinal.

— Şi pentru ce, adică, întrebă abatele Lantaigne c-un glas care şuiera ca iuşca, să fi pogorît purpura pe umerii acestui biet om, mediocru în fapte, nul în doctrină, ridicol prin îngustimea duhului său şi care nu are alt merit în afară de acela de a fi mîncat friptură de viţel în tovărăşia domnului preşedinte al Republicii, la un banchet de francmasoni ? Dacă s-ar putea ridica deasupra lui însuşi, s-ar minuna şi el că-i episcop. În aceste vremi de grea cumpănă, în faţa zilei de mîine în care dulci făgăduieli se amestecă laolaltă cu ameninţări năprasnice, ar fi timpul să se înjghebe o preoţime puternică prin caracter şi prin ştiinţă de carte. Şi tocmai despre un preot incapabil de a purta povara marilor sale îndatoriri, înalt-preasfinţite, despre un alt Roquette vin să mă jelui astăzi Eminenţei- voastre. Profesorul de retorică al seminarului, abatele Guitrel...

înalt-preasfinţitul îl întrerupse cu o prefăcută neatenţie şi întrebă rîzînd dacă şi abatele Guitrel e pe cale de a ajunge episcop la rîndu-i.

— Ce idee, înalt-preasfinţite ! exclamă abatele Lantaigne. Dacă, din întîmplare, omul acesta s-ar ridica la rangul de episcop, am trăi din nou vremile lui Cauti- nus, cînd un nevrednic pontif pîngărea amvonul Sfîn- tului Martin.

Ghemuit în jilţul său, cardinalul-arhiepiscop spuse cu blîndeţe :

— Cautinus, episcopul Cautinus (pentru întîia oară auzea rostindu-se acest nume), Cautinus, care a ţinut scaunul Sfîntului Martin. Eşti oare încredinţat că acest
Cautinus a avut o purtare atît de proastă pe cît se spune ? E un amănunt interesant din istoria ecleziastică a galilor, asupra căruia aş fi curios să cunosc părerea unui om atît de învăţat ca sfinţia-ta, părinte Lantaigne.

Umflîndu-şi pieptul, directorul seminarului spuse :

— înalt-preasfinte, mărturia lui Grigorie din Tours e ritoasă cu privire la episcopul Cautinus. Urmaşul preafericitului Martin a desfăşurat atîta lux şi a jăcmănit în aşa fel comorile bazilicii, încît, după doi ani de administraţie, toate vasele sfinte erau în mîinile evreilor din Tours. Şi, dacă am pus alături numele lui Cautinus de acela al nefericitului abate Guitrel, n-am făcut-o fără noimă. Abatele Guitrel ia cu hapca obiectele de artă, lemnăria de pe ziduri, vasele eu meşteşug dăltuite, care se mai găsesc încă prin bisericile de la ţară, în paza unor epitropi nepricepuţi, şi numai spre folosul evreilor se dedă la acest jaf.

— În folosul evreilor ? întrebă înalt-preasfinţitul. Ce tot vorbeşti ?

— în folosul evreilor, urmă abatele Lantaigne, şi pentru a împodobi saloanele domnului prefect Worms- Clavelin, izraelit şi francmason. Doamna Worms-Cla- velin e rîvnitoare de lucruri vechi. Prin mijlocirea abatelui Guitrel a pus mîna pe nişte odăjdii păstrate de trei veacuri în

[1] Reşedinţa apostolilor (în lb. lat.), adică Roma.

veşmîntăria bisericii din Lusancy şi, după cît aud, a făcut din ele scăunele din acelea cărora li se zic taburete.

Cardinalul îşi înălţă capul :

— Taburete ! Dar dacă înstrăinarea acestor podoabe ieşite din uz s-a făcut în respectul legii, nu văd în- trucît episcopul Cautinus... vreau să zic abatele Guitrel, ar fi păcătuit mijlocind această daraveră legală. Nu are nici un rost ca odăjdiile cucernicilor preoţi din Lusancy să fie venerate întocmai ca moaştele sfinţilor. Nu-i nici un fel de pîngară dacă le vinzi vechiturile, ca să se facă din ele taburete.

Părintele de Goulet, care de cîteva clipe îşi tot muşca condeiul, nu-şi putu reţine o mîrîială. Nu putea suferi ca bisericile să fie despuiate de bogăţiile lor artistice de către nişte necredincioşi.

Directorul seminarului urmă cu glas hotărit :

47

— Să lăsăm atunci, dacă vreţi, înalt-preasfinţite, zaraflîcul cu care se îndeletniceşte amicul domnului prefect izraelit Worms-Clavelin, dar îngăduiţi-mi să rostesc împotriva profesorului de retorică al seminarului cîteva învinuiri cît se poate de limpezi. Am două capete de acuzare. înfierez : 1) doctrina, 2) moravurile. Zic că înfierez 1) doctrina şi asta pe anumite patru temeiuri : 1)...

Cardinalul-arhiepiscop îşi ridică braţele în sus, ca şi cum ar fi vrut să se ferească de atîtea articole.

— Părinte Lantaigne, am băgat de seamă că părintele vicar general îşi tot muşcă condeiul, făcîndu-mi semne desperate pentru a-mi aminti că tipograful aşteaptă pastorala noastră, care trebuie să se afle duminică în toate bisericile eparhiei. îngăduie să isprăvesc dictarea acestei pastorale care va aduce, nădăjduiesc, oarecare mîngîiere preoţilor şi credincioşilor noştri.

Abatele Lantaigne salută şi plecă foarte trist. După plecarea lui, cardinalul-arhiepiscop se întoarse către părintele de Goulet :

— Nu ştiam, spuse el, că abatele Guitrel e atît de prieten cu prefectul. îi sînt recunoscător abatelui-di- rector al seminarului că mi-a adus asta la cunoştinţă. Abatele Lantaigne e sinceritatea însăşi : îi preţuiesc firea deschisă şi dreaptă. Cu dînsul ştii unde mergi... Apoi, corectîndu-se :

— ... unde ai putea merge.

II

Abatele Lantaigne, directorul seminarului, lucra în cabinetul său, ai cărui pereţi văruiţi erau pe trei sferturi acoperiţi cu rafturi de lemn alb unde erau înghesuite cărţi de studiu legate în piele mohorîtă : toată *Patrologia* lui Migne şi, în ediţii ieftine, Sfîntul Toma din Aquino, Baronius şi Bossuet. Deasupra uşii era o Madonă în stilul lui Mignard, cu o crenguţă colbăită de pervincă atîrnînd de vechiul cadru aurit. Cîteva scaune cu tăbliile din împletitură de păr de cal şedeau neîmbietoare pe lespezile roşii, în faţa ferestrelor prin

care sarbădul iz al trapezăriei pătrundea în perdelele de cit. Aplecat pe micul său birou de nuc, părintele- director răsfoia catastifele pe care, în picioare, lîngă el, i le întindea abatele Perruque, pedagogul-şef.

— Văd, spuse abatele Lantaigne, că în săptămîna asta iar s-au descoperit zaharicale dosite în camera unui elev. Aceste încălcări se repetă cam prea des.

În adevăr, seminariştii aveau obicei să ascundă tablete de şocolată printre cărţile lor de şcoală. E ceea ce numeau ei teologia lui Menier *K* în timpul nopţii, se adunau cîte doi-trei într-o cameră şi se înfruptau din ele.

Abatele Lantaigne îl pofti pe pedagogul-şef să curme răul, fără cruţare.

— Această neorînduială e primejdioasă foarte, prin aceea că poate da naştere celor mai grave abateri.

Ceru catalogul clasei de retorică. Dar cînd părintele Perruque i-l dădu, îşi întoarse privirea în altă parte. Gîndul că omiletica era predată de imoralul şi ignorantul Guitrel îl scîrbi peste măsură.

îşi zise suspinînd :

„Cînd va cădea oare perdeaua de pe ochii cardina- lului-arhiepiscop îngăduindu-i să vadă nevrednicia acestui preot ?“

Apoi, desprinzîndu-se de acest gînd amar pentru a se arunca în amărăciunea altui gînd, întrebă :

— Şi Piedagnel ?

De doi ani, Firmin Piedagnel îi stîrnea directorului seminarului necurmate îngrijorări. Singurul fiu al unui cîrpaci a cărui dugheană era lipită de zidul bisericii Sfîntul Exuperiu, Piedagnel era, prin sclipitoarea lui inteligenţă, cel mai strălucit elev al seminarului. Fire potolită, avea note destul de bune la purtare. Sfiiciunea firii sale şi slăbiciunea lui trupească păreau a-i che- zăşui îndeajuns curăţia purtărilor. Nu avea însă nici spirit teologic, nici har duhovnicesc. Pînă şi în credinţă era şovăielnic. Adînc cunoscător al sufletului omenesc, abatele Lantaigne nu se prea sperea de zbuciumul nă- silnic şi ades izbăvitor care îi cuprinde pe tinerii leviţi [2] şi pe care cerescul har îl potoleşte. Se înspăimînta însă de lîncezelile unui spirit genuin nesupus. îşi pierdea aproape orice nădejde în faţa unei făpturi în care se strecura cu uşurinţă îndoiala şi ale cărei gînduri alunecau spre necredinţă pe clina lor firească. Aşa se arăta a fi isteţul fiu al ciubotarului. Abatele Lantaigne izbutise într-o bună zi, prin surprindere, mulţumită unuia din acele şiretlicuri neaşteptate care îi stăteau în obicei, să descopere dedesubturile acestei firi, din curtenie făţarnică. îşi dăduse seama cu groază că Fir- min nu-şi însuşise din învăţătura de la seminar decît frumoasele întorsături ale limbii latine, o îndemînare sofistică şi un soi de misticism sentimental. Din momentul acela, nu mai vedea în Firmin decît o fiinţă slabă şi primejdioasă, un nenorocit şi un rău. Cu toate acestea îi era drag băiatul, îl iubea din toată inima, avea o slăbiciune pentru el. Şi îi era ciudă că în sinea lui îl privea ca podoaba şi atracţia seminarului. Preţuia în Firmin farmecul spiritului, blîndeţea vorbirii lui alese şi pînă şi duioşia ochilor săi şterşi de miop, răniţi parcă sub

[2] Fabricant de şocolată.

pleoapele care clipeau mereu. îi plăcea uneori să vadă în el una din victimele abatelui Guitrel, a cărui sărăcie intelectuală şi morală nu putea decît să jignească şi să mîhnească (asta o credea cu tărie) un elev deştept şi pătrunzător. Se mîngîia cu gîndul că, în viitor, mai bine îndrumat, Firmin, prea slab pentru a da vreodată Bisericii unul din acei conducători energici de care avea atîta nevoie, va reda cel puţin religiei un Pereyve sau un Gerbet, unul din acei prelaţi care aduc în sacerdoţiu o inimă de tînără mamă. Dar, nefiind în stare să se înşele singur mereu, abatele Lantaigne îndepărta repede această speranţă îndoielnică, văzînd în băiat un Gueroult[1] sau un Renan. Şi o sudoare rece îi îmbrobonea fruntea. Instruind asemenea elevi, îi era frică să nu pregătească, adevărului, duşmani primejdioşi.

Ştia că în templu s-au făurit baroasele care au zdruncinat templul. Spunea ades : ,,Puterea disciplinei [3]

teologice e atît de mare, încît numai ea e în măsura să formeze marii necredincioşi ; necredinciosul care n-a trecut prin mîinile noastre nu are nici puterea, nici armele cu care să facă rău. Între zidurile noastre, numai, se dobîndesc toate învăţăturile, pînă şi aceea a hulei“. Şcolarilor obişnuiţi nu le cerea decît sîrguinţă şi cinste, încredinţat fiind că va face din ei vrednici slujitori. în firile alese se temea să nu afle curiozitate, trufie, răufăcătoare cutezanţă, ba pînă şi virtuţile care au dus îngerii la pieire.

— Părinte Perruque, spuse el deodată, arată-mi notele lui Piedagnel.

După ce-şi muie degetul mare în gură, pedagogul- şef răsfoi catalogul, apoi, cu arătătorul lui gros şi mînjit de cerneală, sublinie liniile scrise pe margine :

Piâdagnel rosteşte vorbe necugetate.

Piedagnel se lasă pradă tristeţii.

Piâdagnel nu vrea să facă gimnastică.

Directorul citi şi clătină din cap. întoarse foaia şi citi mai departe :

Lucrarea lui Piâdagnel despre unitatea credinţei e slabă.

Citind aceasta, abatele Lantaigne izbucni :

— Unitatea, iată ceea ce n-o să-i intre lui în cap niciodată ! Şi totuşi, aceasta e ideea de care preotul trebuie să fie pătruns înainte de oricare alta. Şi nu şovăi să afirm că ideea aceasta de la Domnul purcede întreagă, fiind, ca să zic aşa, cea mai îmbelşugată revărsare a milosîrdiei sale asupra omenirii.

îşi întoarse către abatele Perruque privirea lui găunoasă şi întunecată :

— Subiectul acesta despre unitatea credinţei e piatra de încercare cu care prubuluiesc eu spiritele, părinte Perruque. Pînă şi minţile cele mai simple, dacă nu sînt lipsite de bun-simţ, trag din ideea de unitate concluzii logice ; şi cei mai isteţi scot din acest principiu o filozofie

[3] Guillaume Gueroult, scriitor francez din şee, a XVI-lea, adept al Reformei.

vrednică de admiraţie. Am ţinut în

amvon trei predici, părinte Perruque, despre unitatea credinţei, şi bogăţia subiectului mă uimeşte încă.

Citi înainte :

Elevul Piâdagnel şi-a făcut un caiet care a fost găsit În pupitrul său, şi care conţine, scrise chiar de mina lui) a lui Piedagnel, frînturi din felurite poezii erotice, compuse de Leconte de Lisle şi de Paul Verlaine, precum şi de alţi autori fără ruşine; alegerea bucăţilor dezvăluie o cumplită destrăbălare a minţii şi a simţurilor.

închise condica şi-o aruncă mînios.

— Nu de ştiinţă şi inteligenţă e lipsă astăzi, oftă el, ci de har duhovnicesc.

— Părinte, spuse abatele Perruque, părintele-econom întreabă dacă-l puteţi primi fără întîrziere. Contractul cu Lafolie pentru carnea de măcelărie expiră la 15 ale lunii, şi nu se aşteaptă decît hotărîrea sfinţiei-voastre pentru a reînnoi o învoială cu care şcoala noastră nu are de ce se lăuda. Căci aveţi desigur cunoştinţă cît e de proastă carnea pe care ne-o trimite Lafolie.

— Spune-i părintelui-econom să poftească.

Rămas singur, îşi luă capul în mîini şi oftă :

— *O, quando finieris et quando cessabis, universa vanitas mundi* ?[1] Departe de tine, Doamne, numai umbre rătăcitoare sîntem. Fărădelege mai cumplită decît cea săvîrşită împotriva unităţii credinţei nu se află. îndură-te şi adă omenirea la binecuvîntata unitate !

După prînz, la ceasul recreaţiei, pe cînd abatele- director străbătea ograda, seminariştii băteau mingea. Pe tăpşanul presărat cu nisip, era o mare învălmăşeală de feţe îmbujorate, înfipte parcă în mînere negre de cuţit; cu gesturi smuncite ca de paiaţă, strigau şi se chemau între ei în toate dialectele rurale ale eparhiei. Pedagogul-şef, abatele Perruque, cu sutana sumeasă, se băga şi el în joacă, cu focul ţăranului sihăstrit între ziduri, beat de aer şi de mişcare, aruncînd ca un atlet, cu vîrful pantofului său cu cataramă, uriaşa minge peticită cu piele. La ivirea abatelui-director, jucătorii [4] se opriră. Abatele Lantaigne le făcu semn să urmeze. O luă apoi pe aleea de salcîmi bicisnici care străjuiau ograda în partea dinspre vechile fortificaţii şi spre cîmpie. La jumătatea drumului, întîlni trei elevi care se ţineau de braţ şi se plimbau discutînd. Pentru că îşi petreceau în acest fel recreaţiile, fuseseră porecliţi peripateticienii. Abatele Lantaigne chemă pe unul dintre ei, pe cel mai mic, un adolescent palid, puţin adus, cu gura fină şi batjocoritoare, cu priviri sfioase. Băiatul nu auzi chemarea, aşa că a fost nevoie ca vecinul să-l împingă cu cotul şi să-i spună :

— Piedagnel, te cheamă abatele-director.

Piedagnel se apropie de abatele Lantaigne şi-l salută cu o stîngăcie aproape graţioasă.

---

[4] O, cînd te vei istovi şi cînd vei lua sfîrşit oare, universală deşertăciune a lumii ? (în lb. lat.)

— Ai să ai bunătatea, fiule, să mă ajuţi mîine la liturghie, îi spuse directorul.

Tînărul roşi. Cinstea de-al ajuta pe abatele-director la slujba liturghiei era de toţi rîvnită.

Cu cartea de rugăciuni la subsuoară, abatele Lantaigne ieşi pe portiţa ce da în cîmp şi apucă pe drumul pe care avea obicei să se plimbe, un drum prăfuit, cu spini şi urzici pe margini, întinzîndu-se de-a lungul meterezelor.

Se gîndea : „Ce se va alege din acest sărman băiat, cînd se va pomeni deodată aruncat în stradă, fără să cunoască vreun meşteşug manual, gingaş, plăpînd şi sfios cum e? Şi ce jale în dugheniţa tatălui său, schilod !“

Mergea înainte pe pietrişul uscat al şleahului. Ajuns la troiţă, îşi scoase pălăria, îşi şterse cu baiderul sudoarea de pe frunte şi spuse cu glas scăzut :

— Dezvăluie-mi, Doamne, calea voii tale, oricît ar trebui să îndure părintească inima mea !

A doua zi dimineaţa, la şase şi jumătate, abatele Lantaigne îşi isprăvise slujba, în capela goală şi pustie. Singur, în faţa unui altar lăturalnic, un bătrîn paracliser aşeza flori de hîrtie în vase de porţelan, sub statuia poleită cu aur a Sfîntului Iosif. Lumina cenuşie se prelingea cu tristeţe o dată cu ploaia de-a lungul vitraliilor mohorîte. În picioare, de-a stînga altarului

din mijloc, preotul care slujea era la sfîrşitul Evangheliilor.

— *Et Verbum caro factum est*[5], spuse el îngenunchind.

Firmin Piedagnel, care-l ajuta la slujbă, îngenunche în acelaşi timp pe treapta unde era clopoţelul, se ridică şi, după ce dădu ultimele răspunsuri, intră înaintea preotului în sacristie. Abatele Lantaigne aşează pe sfînta masă potirul şi antimisul aşteptînd seminaristul să-l ajute la scoaterea odăjdiilor. Firmin Piedagnel, simţitor faţă de tainicele înrîuriri ale lucrurilor, şedea sub vraja acestei scene atît de simple şi totuşi sfinte. Sufletul lui, pătruns de-o dezmierdată duioşie, gusta c-un soi de voioşie blînda măreţie a sacerdoţiului. Niciodată nu-l stăpînise mai deplin dorinţa de a fi preot şi de a sluji la rîndu-i sfînta jertfă. După ce sărută şi păturі cu grijă stiharul şi patrafirul, se înclină în faţa părintelui Lantaigne, gata să se retragă. Directorul seminarului, care-şi punea vengherca, îi făcu semn să rămînă, privindu-l cu atîta mărinimie şi blîndeţe, încît băietanul văzu în această privire o facere-de-bine şi-o binecu- vîntare. După o lungă tăcere, abatele Lantaigne spuse :

— În timpul acestei slujbe la care ţi-am cerut să mă ajuţi, m-am rugat lui Dumnezeu, fiule, să-mi dea tăria să te îndepărtez. Rugăciunea mi-a fost împlinită. Nu mai faci parte din seminar.

La auzul acestor vorbe, Firmin rămase uluit. I se părea că-i fuge

[5] Şi cuvîntul Domnului se întrupă. (În lb. lat.)

pămîntul de sub el. Vedea, ca prin ceaţă, cu ochii împăienjeniţi de lacrimi mari, drumul pustiu, ploaia, o viaţă posomorită de mizerii şi muncă, o soartă de copil al nimănui de care slăbiciunea şi sfiala lui se înspăimînta. Se uită la abatele Lantaigne. Blîndeţea nezdruncinată, liniştea hotărîtă, isihia acestui om îl revoltară. Un sentiment se iscă şi crescu în el deodată, sprijinindu-l şi dîndu-i tărie : ura de preoţi, o ură nepieritoare şi rodnică, o ură în măsură să umple o viaţă de om. Fără să scoată o vorbă ieşi cu paşi mari din veşmîntar.

m

Abatele Lantaigne, directorul seminarului din ***, îi scrise Preasfinţiei-sale cardinalului-arhiepiscop din *** următoarea scrisoare :

„înalt-preasfinte,

La 17 ale acestei luni, cînd am avut cinstea să fiu primit de Eminenţa-voastră, mi-a fost teamă să nu abuzez de părinteasca Preasfinţiei-voastre bunătate şi de arhipăstorească ei îngăduinţă, expunîndu-i pe larg chestiunea de care venisem să-i vorbesc. Cum însă chestiunea aceasta atîrnă de înalta şi sfînta Preasfinţiei-voastre jurisdicţiuni, interesînd ocîrmuirea acestei eparhii, care se numără printre cele mai vechi şi frumoase ţinuturi ale Galiei creştine, îmi fac o datorie din a supune neadormitului spirit de dreptate al Emi- nenţei-voastre faptele pe care e chemată să le judece, cu deplinătatea autorităţii şi cu belşugul luminilor sale.

Aducînd aceste fapte la cunoştinţa Eminenţei- voastre, îmi împlinesc o datorie pe care aş socoti-o scîrbavnică inimii mele, dacă n-aş şti că împlinirea oricărei datorii aduce nesecat izvor de mîngîiere sufletului, şi că zadarnic asculţi de Dumnezeu dacă nu-l asculţi cu grabnică tragere de inimă.

Faptele pe care trebuie să vi le aduc la cunoştinţă, înalt-preasfinţite, sînt privitoare la abatele Guitrel, profesor de retorică la seminar. Le voi înfăţişa cît mai pe scurt şi cît mai exact cu putinţă.

Aceste fapte privesc :

1) Doctrina ;

2) Moravurile abatelui Guitrel.

Voi înşira mai întîi faptele privitoare la doctrina abatelui Guitrel.

Citind caietele după care îşi face cursul de omiletică, am descoperit niscaiva păreri care nu se potrivesc cu tradiţia Bisericii.

1) Abatele Guitrel, cu toate că osîndeşte în concluziile lor comentariile făcute de necredincioşi şi de aşa- zişii reformaţi, nu le osîndeşte în temeiul şi obîrşia lor, ceea ce-i o mare rătăcire din parte-i. Căci învederat este că, de vreme ce paza Scripturilor a fost încredin- 55 ţată Bisericii, singură Biserica e în măsură să tălmăcească ceea ce ea singură păzeşte.

2) Ademenit de apropiata pildă a unui călugăr iubitor de mireneşti aplauze, abatele Guitrel are pretenţia să tălmăcească faptele din Evanghelie slujindu-se de aşa-numita culoare locală şi de calpa psihologie în jurul căreia germanii au făcut atîta vîlvă, fără să-şi deie seama că, mergînd astfel pe căile necredincioşilor, merge pe marginea

prăpastiei în care au căzut ei. Aş obosi milosîrdnica atenţie a Eminenţei-voastre, Preasfinţite cardinal-arhiepiscop, dacă aş pune înaintea venerabililor voştri ochi părţile în care cercetează cu o vrednică de milă puerilitate, după spusele călătorilor, „corăbie- ritul de pe lacul Tiberiadei“ şi acelea în care descrie cu o neîngăduită lipsă de cuviinţă ceea ce numeşte el „stările sufleteşti şi crizele psihice” ale Domnului nostru Iisus Christos.

Aceste născociri neroade, vrednice de ocară pînă şi la un cleric monden, nu pot fi îngăduite unui preot însărcinat cu catihisirea tinerilor clerici. De aceea am fost mai mult mîhnit decît mirat aflînd că un elev inteligent, pe care m-am văzut silit în cele din urmă să-l îndepărtez din pricina minţii lui ticăloşite, îşi califica profesorul de retorică de preot „decadent”.

3) Abatele Guitrel vădeşte o vinovată îngăduinţă sprijinindu-se pe şovăielnica autoritate a lui Clement din Alexandria, care nu e trecut printre mucenici. Prin aceasta, profesorul de retorică îşi dă în vileag împuţinarea minţii, ademenită de reapilda aşa-zişilor spiritualişti care cred că găsesc în *Stromates* [6] o tălmăcire, alegorică numai, a celor mai trainice taine ale credinţei creştine ; şi, fără să alunece cu totul în rătăcire, abatele Guitrel se vădeşte prin această latură nestatornic şi uşuratic.

4) Şi, după cum depravarea gustului una din urmările slăbiciunii doctrinale este, iar spiritul căruia îi e silă de mîncările hrănitoare cu mîncări uşoare se nutreşte, tot aşa abatele Guitrel găseşte izvoade de elo- cinţă pentru elevii săi pînă şi în predicile lui Lacor- daire [7] şi în cazaniile lui Gratry [2].

Voi înşira, în al doilea rînd, faptele privitoare la moravurile abatelui Guitrel :

1) Abatele Guitrel se duce, în chip tainic şi osîrdios totodată, să-l vadă pe domnul prefect Worms-Clavelin, ceea ce constituie o abatere de la rezerva pe care un cleric de cin inferior trebuie să şi-o impună faţă de oamenii ocîrmuirii, rezervă din care nu e cazul să iasă în împrejurările prezente, şi încă faţă de un funcţionar izraelit. Iar prin grija pe care o are de a nu intra în prefectură decît pe-o uşă dosnică, abatele Guitrel pare a-şi da el însuşi seama de nefirescul unei situaţii pe care totuşi o prelungeşte.

Nu e pentru nimeni o taină, de altfel, că abatele Guitrel are pe lîngă doamna Worms-Clavelin o îndeletnicire mai mult mercantilă decît duhovnicească. Această doamnă e iubitoare de antichităţi şi, măcar că-i izraelită, nu dispreţuieşte nici unul din obiectele care aparţin cultului cînd sînt înnobilate de artă sau de vechime. Din nenorocire, s-a dovedit că abatele Guitrel se nevoieşte să-i dobîndească doamnei Worms-

[6] O carte a lui Clement din Alexandria, doctor al Bisericii (secolul al III-lea).

[7] Predicator francez (secolul al XIX-lea).

[!] Teolog, filozof şi moralist francez (1805—1872).

Clavelin, pe preţuri de nimic, mobilier din vechile enorii, puse sub epitropia unor efori ignoranţi. În felul acesta, Preasfinţite, lemnul sculptat de pe ziduri, odăj- diile, potirele, artofoarele smulse din altarele bisericilor Preasfinţiei-voastre, de la ţară, iau drumul prefecturii pentru a împodobi apartamentele particulare ale domnului şi doamnei Worms-Clavelin. Şi toată lumea ştie că doamna Worms-Clavelin şi-a acoperit acel soi de scăunaşe, aşa-zise taburete, cu minunatele şi venerabilele patrafire de la Saint-Porchaire. Nu vreau să zic cumva că abatele Guitrel va fi tras pentru sine niscaiva foloase băneşti din acest negoţ ruşinos : dar pentru a umple de jale părintească inimă a Preasfinţiei-voastre, e destul, Preasfinţite, ca un preot din eparhie să fi pus umărul la despuierea acestor sfinte lăcaşuri de comorile lor, care stau mărturie pînă şi pentru ochii necredincioşilor că arta creştină se aşază deasupra artei profane.

2) Fără să tăgăduiască şi fără să protesteze, abatele Guitrel suferă să se răspîndească şi să crească zvonul că înălţarea sa la episcopatul vacant din Tourcoing e dorită de domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, preşedintele Consiliului. Zvonul acesta este jignitor pentru ministrul care, măcar că liber-cugetător şi francmason, are desigur prea multă grijă de interesele Bisericii, al cărei ocrotitor civil este, pentru a aşeza în scaunul preafericitului Loup un preot ca abatele Guitrel. Şi, dacă am cerceta obîrşia acestei urzeli, frică mi-e că-l vom găsi chiar pe abatele Guitrel ca prim şi principal izvoditor.

3) Ocupîndu-se pe vremuri, în orele libere, de traducerea în versuri franceze a *Bucolicelor,* de acel poet latin numit Calpurnius *, pe care cei mai de seamă critici sînt de acord să-l aşeze în tagma celor mai sarbezi declamatori, abatele Guitrel, cu o nepăsare pe care îmi place s-o cred cu totul în afară de voia lui, a lăsat să se răspîndească în ascuns această lucrare de tinereţe. O copie de pe aceste *Bucolice* a fost trimisă ziarului radical şi liber-cugetător al ţinutului, *Farul;* acesta a şi publicat cîteva fragmente, unde se află anume acest vers pe care, cu toată ruşinea, îl pun în faţa părinteştilor ochi ai Eminenţei-voastre :

Cerul nostru e un sîn iubit.

Citatul acesta era întovărăşit în *Farul* de cele mai jignitoare comentarii privitoare la firea şi gustul literar al abatelui Guitrel. Redactorul, a cărui minte rătăcită e prea bine cunoscută de Eminenţa-voastră, se folosea de versul acesta nefericit pentru a învinui de gînduri libidinoase şi porniri destrăbălate nu numai pe toţi profesorii seminarului, dar chiar pe toţi preoţii eparhiei. Iată de ce, fără a mai cerceta dacă abatele Guitrel era, ca umanist, îndreptăţit oarecum să-l traducă pe [8]

Calpurnius, deplîng răspîndirea lucrării sale, ca fiind pricina unui scandal care, sînt încredinţat, a fost pentru milostiva inimă a Eminenţei-voastre mai amar ca fierea şi pelinul.

[8] Titus Calpurnius, poet latin, imitator al lui Virgiliu (veacul al III-lea).

4) Abatele Guitrel are obicei să se ducă în toate zilele, la orele cinci după-ămiază, în prăvălia plăcintă- resei Magloire, în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Acolo, aplecat pe bufete, rafturi şi mese, cercetează cu adîncă luare- aminte şi trudnică sîrguinţă cofeturile adunate în farfurii şi tăvi. Apoi, oprindu-se la locul unde e aşezat acel soi de prăjituri despre care mi s-a spus că se numesc *ecleruri* şi *savarine*, le atinge cu degetul rînd pe rînd şi pune să i se învelească aceste nimicuri comestibile într-o foaie de hîrtie. Departe de mine gîndul de a-l învinui de lăcomie pentru această amănunţită şi caraghioasă alegere a unor creme şi aluaturi îndulcite. Dar, dacă avem în vedere faptul că abatele Guitrel se duce la plăcintăreasa Magloire tocmai la ceasul cînd lumea elegantă de ambe sexe dă năvală în prăvălie şi că se expune astfel la zeflemelele oamenilor de lume, e loc să ne întrebăm dacă profesorul de retorică al seminarului nu-şi lasă la plăcintărie un pic din demnitatea lui. În adevăr, faptul că alege două prăjituri n-a scăpat atenţiei răuvoitoare a celor de faţă şi, pe drept sau pe nedrept, se spune că abatele Guitrel păstrează una pentru el şi că pe cealaltă o dă servitoarei sfinţiei-sale. Abatele Guitrel are desigur dreptul, fără umbră de păcat, să-şi împartă zaharicalele cu fiinţa care-l slujeşte, mai ales dacă această fiinţă a atins vîrsta canonică h Dar răutatea publică tălmăceşte aceste intimităţi şi aceste familiarităţi în felul cel mai neplăcut, şi nici nu m-aş încumeta să aduc la urechea Eminenţei-voastre cele ce se spun în oraş despre legăturile abatelui Guitrel cu servitoarea sfinţiei-sale. Nu vreau să dau crezare acestor învinuiri. Cu toate acestea Eminenţa-voastră îşi dă seama că e cam greu să i se ierte abatelui Guitrel că prin nelalocul său fel de a fi [9] a dat clevetirilor aparenţă de adevăr. Am expus faptele. Nu-mi rămîne decît să trag concluziile.

Am onoarea de a propune Eminenţei-voastre să înlăture pe abatele Guitrel (Ioachim) din postul de profesor de omiletică al seminarului din ***, conform duhovniceştilor împuterniciri ale Eminenţei-voastre, recunoscute de stat (decretul din 17 martie 1808).

Binevoiţi, Preasfinţite, să rămîneţi în părintească Eminenţei-voastre milostenie faţă de acela care, însărcinat cu direcţia seminarului de sub a Preasfinţiei- voastre oblăduire, nu are dorinţă alta care să treacă înaintea aceleia de-a vă da încredinţările deplinului său devotament şi ale profundului respect cu care are onoarea de a fi,

Preasfinţite,
al Eminenţei-voastre prea smerit şi supus slujitor,
Lantaigne.“

După ce scrise cele de mai sus, abatele Lantaigne pecetlui scrisoarea cu pecetea sa.

IV

E drept că abatele Guitrel, profesor de omiletică la seminarul din

[9] Patruzeci de ani, vîrstă înainte de care o femeie nu poate intra în slujba unui prelat catolic.

***, avea legături necurmate cu domnul prefect Worms-Clavelin şi cu doamna Worms-Clavelin, născută Coblentz. Abatele Lantaigne se înşela însă în- chipuindu-şi că abatele Guitrel vizita saloanele prefecturii, unde prezenţa lui ar fi dat de bănuit şi arhiepiscopiei şi lojilor[1] : prefectul era Ven *** al Loj *** M.O. ***[2]. În prăvălia doamnei Magloire, plăcintăreasă în Piaţa Sfîntului Exuperiu, unde se ducea în fiecare sîmbătă la orele cinci să cumpere două prăjiturele de cincisprezece bani, una pentru servitoare şi una pentru el, a întîlnit-o părintele pe doamna prefect, care mînca savarine în tovărăşia doamnei Lacarelle, soţia consilierului prefecturii. [10]

Prin felul lui de-a fi, preasmerit şi în acelaşi timp discret, care îngăduia orice speranţă fără a inspira teamă, profesorul de omiletică i-a plăcut la primă vedere doamnei Worms-Clavelin, care regăsea în el sufletul, figura şi aproape şi sexul acelor negustorese de rochii vechi, prietenele proteguitoare ale tinereţii ei, în zilele grele de la Batignolles şi din Piaţa Clichy, cînd Noemi Coblentz îşi depăşise nubilitatea şi începea să se ofilească în agenţia de schimb a tatălui ei Isaac, printre sechestre şi descinderi poliţieneşti. Una dintre aceste negustorese, doamna Vacherie, slujise de mijlocitoare între ea şi un tînăr licenţiat în drept, destoinic şi de viitor, domnul Teodor Worms-Clavelin, care găsind-o serioasă şi de folos la întrebuinţare o luase în căsătorie după naşterea fiicei lor Jeanne, şi pe care în schimb ea l-a ajutat să-şi facă repejor drum în administraţie. Abatele Guitrel aducea mult cu doamna Vacherie. Aceeaşi privire, acelaşi glas, aceleaşi gesturi. Această binepreVestitoare asemănare i-a stîrnit doamnei Worms-Clavelin o simpatie subită. De altfel, întotdeauna a preţuit în clerul catolic una din puterile lumii acesteia. A devenit, pe lîngă bărbatul ei, protectoarea abatelui Guitrel. Domnul Worms-Clavelin, care îi recunoştea soţiei sale o virtute rămasă pentru el tainică şi adîncă, anume tactul, şi care o ştia dibace, se arătă binevoitor faţă de abatele Guitrel din prima zi cînd îl întîlni în strada Tintelleries, la argintarul Rondonneau-fiul.

Prefectul se dusese acolo să vadă modelele de cupe comandate de stat pentru a fi dăruite ca premii în cursele organizate de Societatea pentru încurajarea raselor cavaline. De atunci, venea ades pe la argintar, îmboldit de-o înnăscută atracţie către metalele preţioase. Abatele Guitrel, la rîndu-i, nu pierdea nici un prilej de-a vizita prăvălia lui Rondonneau-fiul, fabricant de obiecte sfinte : sfeşnice, candele, artofoare, potire, discuri sfinte, ostensorii, chivoturi. Prefectul şi preotul se în- tîlneau cu plăcere în sălile catului întîi, la loc ferit de curioşi, în faţa tejghelei încărcate cu drugi de metal preţios şi printre vasele şi statuetele pe care domnul Worms-Clavelin le numea dumnezerii. Tolănit în sin- 61 guriil fotoliu pe care-i avea Rondonneau-fiul, domnul Worms-Clavelin schiţa cu mina un semn de salut abatelui Guitrel, care, dolofan în sutana-i neagră, se strecura ca un şobolan mare de-a lungul

[10] Masonice.
* Venerabil al Lojii Marelui Orient.

vitrinelor.

— Bună ziua, domnule abate ! Mă bucur că te văd !

Şi aşa era. Prefectul simţea oarecum că, lîngă acest cleric de neam ţărănesc, tot atît de francez prin ca- racteru-i sacerdotal cît şi prin înfăţişare, ca şi pietrele înnegrite ale Pieţei Sfîntul Exuperiu şi ca bătrînii arbori din aleea publică, se franciza şi el şi se naturaliza, despuindu-şe de rămăşiţele apăsătoare ale Germaniei şi Asiei sale. Funcţionarul izraelit se simţea măgulit de prietenia unui preot. Ea îi zgîndărea, fără să-şi dea seamă, mîndria răzbunării. Să încovoi şi să ocroteşti unul din acele capete tonsurate, hărăzite de cer şi de pămînt ca, în decurs de optsprezece veacuri, să excomunice şi să extermine pe cei tăiaţi împrejur era pentru evreu o vie şi măgulitoare izbîndă. Ş-apoi, sutana aceasta jerpelită, jegoasă şi respectată care se apleca înainte-i intra în castelele în care prefectul nu era primit. Cucoanele din aristocraţia ţinutală venerau această haină, umilă acum în faţa redingotei funcţionarului. Prinosul unui cleric era aproape prinosul acestei nobilimi rurale care nu se alipise în întregime Republicii şi a cărei dispreţuitoare răceală, deşi puţin sensibil, izraelitul o simţise în chip dureros. Smerit cu viclenie, abatele Guitrel ştia să-şi facă preţuit respectul.

Onorat ca un stăpîn puternic de către acest politician al Bisericii, căpetenia administrativă înapoia în bunăvoinţă ceea ce primea ca respect şi-i arunca abatelui Guitrel vorbe împăciuitoare :

— Fără îndoială că sînt şi preoţi buni, devotaţi şi inteligenţi. Atunci cînd clerul se mărgineşte la îndatoririle sale...

Şi abatele Guitrel se înclina.

Domnul Worms-Clavelin urma :

— Republica nu duce împotriva preoţilor un război sistematic. Şi dacă congregaţiile s-ar fi supus legii, ar fi fost scutite de multe neplăceri.

Abatele Guitrel protesta :

— Asta e o chestie de drept. Eu aş fi dezlegat-o în folosul congregaţiilor. Dar mai e şi o chestie de fapt. Congregaţiile făceau mult bine.

Prefectul conchidea în fumăraia havanei sale :

— Ceea ce-a fost făcut o dată nu se mai poate schimba. Dar spiritul nou e un spirit de împăciuire.

Şi abatele Guitrel se înclina din nou, în vreme ce Rondonneau-fiul îşi apleca pe catastif capul pleşuv pe care se aşezau muştele.

Într-o zi, rugată să-şi spună părerea asupra unui vas pe care prefectul urma să-l dea cu mîna lui învingătorului la cursa cailor de ham, doamna Worms-Clave- lin veni cu soţul ei la Rondonneau-fiul. În cabinetul argintarului îl găsi pe abatele Guitrel. Abatele se ridică prefăcîndu^se că vrea să plece. Fu rugat să rămînă. I se ceru chiar părerea asupra nimfelor care, areuin- du-şi pîntecul, alcătuiau toartele cupei. Prefectului i-ar fi plăcut mai mult nişte amazoane.

— Amazoane, fără îndoială, murmură profesorul de omiletică.

Doamna Worms-Clavelin ar fi dorit nişte centaurese.

— Centaurese, desigur, spuse clericul, sau chiar centauri.

Între timp, Rondonneau-fiul ţinea în mînă, înaintea celor de faţă, modelul în ceară şi, de admiraţie, surîdea.

— Domnule abate, întrebă prefectul, Biserica tot mai osîndeşte nudul în artă ?

Abatele Guitrel răspunse :

— Biserica n-a osîndit nicicînd cu desăvârşire nudul : dar întotdeauna a potolit cu înţelepciune a lui întrebuinţare.

Doamna Worms-Clavelin se uită la preot şi se gîndi că seamănă uimitor de bine cu doamna Vacherie. Îi destăinui că se prăpădeşte după bibelouri, că înnebuneşte după zarpale, catifea cu izvoade, odăjdii, broderii şi horbote. îi mărturisi aprigele dorinţe adunate în sufletul ei de pe vremea cînd îşi tîrîia tinereţea şi lipsa prin faţa tărăbilor negustorilor de vechituri din cartierul Breda. Îi spuse că visa un salon cu vechi patrafire şi odăjdii şi că e în căutare de giuvaeruri antice.

El îi răspunse că, în adevăr, podoabele sacerdotale înfăţişează preţioase modele pentru artişti şi că asta e o dovadă că Biserica nu e duşmana artelor.

Cu începere din acea zi, abatele Guitrel începu să cotrobăiască prin veşmîntariile de la ţară vechituri bogate, şi nu trecea săptămâna fără să aducă lui Ron- donneau-fiul, sub vengherca, cîte un patrafir sau omofor, sustrase cu dibăcie de la vreun preot neştiutor. Abatele Guitrel preda de altfel peşin enoriei despuiate pataca de cinci franci cu care prefectul plătea mătasea, serasirul, urşinicul şi fireturile.

Şase luni după asta, salonul doamnei Worms-Cla- velin aducea cu veşmîntăria unei catedrale, în care se strecura o leneşă mirozna de tămîie.

în anul acela, într-o zi de vară, abatele Guitrel sui, ca de obicei, scara argintarului şi îl găsi în prăvălie pe domnul Worms-Clavelin, vesel şi fumînd. Cu o zi înainte, candidatul prefectului, un fermier, tînăr monarhist raliat \ fusese ales ; nu se îndoia de aprobarea ministrului, care în locul vechilor republicani îi prefera pe noii-veniţi, mai puţin pretenţioşi şi mai supuşi. Mândru şi plin de voioşie, bătu preotul pe umăr : – Ce bine-ar fi, domnule abate, dacă ar fi mulţi preoţi ca sfinţia-ta, luminaţi, toleranţi, lipsiţi de prejudecăţi – căci sfinţia-ta nu ai prejudecăţi – conştienţi de necesităţile vremilor de faţă şi de nevoile societăţii democratice. Dacă episcopia, dacă clerul francez s-ar lăsa călăuzit de sentimentele progresiste şi totodată conservatoare pe care le propovăduieşte Republica, le-ar rămîne încă un frumos rol de împlinit.

Şi, în fumăraia groasei lui ţigări de foi, se rosti asupra religiei într-un fel ce dovedea o ignoranţă în faţa căreia abatele Guitrel rămase uluit în sinea lui. Prefectul se pretindea totuşi mai creştin decît mulţi creştini şi, cu un vocabular de lojă masonică, lăuda morala lui Iisus, respingînd totodată şi punîndu-le laolaltă superstiţiile locale şi dogmele de temelie, acele de cusut aruncate în havuzul Sfântului Phal de fetele doritoare de

măritiş şi prezenţa Mîntuiţorului aievea în [11] cuminecătură. îngăduitor din fire, abatele Guitrel, care nu era totuşi în stare să cedeze cîtuşi de puţin în ce priveşte dogma, îngăimă :

— Să ne-nţelegem, domnule prefect, să ne-nţelegem.

Şi ca să schimbe vorba, scoase din buzunarul venghercii un sul de pergament pe care-l desfăşură pe tejghea. Era o pagină mare de muzică veche bisericească, cu text gotic sub portativele de patru linii, eu titluri roşii şi o iniţială cu înfloriturі.

Prefectul îşi pironi asupra foii ochii lui bulbucaţi ca două globuri de lampă. Rondonneau-fiul îşi întinse capul roz şi chel :

— Miniatura iniţialei are oarecare fineţe, spuse el. Sfînta Agata, nu-i aşa ?

— Mucenicia Sfintei Agata, spuse abatele Guitrel. Se văd călăii smulgînd eu cleştele mamelele Sfintei. Şi adăugă, cu vocea lui în care curgea parcă un sirop gros : Aceasta a fost, în adevăr, după acte autentice, cazna la care a osîndit-o proconsulul pe preafericita Agata. O foaie de antifonar, domnule prefect, un nimic, o nimica toată care îşi va găsi poate un locuşor în colecţia doamnei Worms-Cla velin, atît de iubitoare de antichităţile noastre creştine. Această pagină înfăţişează un fragment din liturghia Sfintei.

Şi, apăsînd cu tărie pe accentul tonic, descifră textul latin :

Dum torqueretur beata Agata în mamillâ graviter dixit ad judicem : „Impie, crudelis et dive tyranne, non es confusus amputare în feminâ quod ipse în matre suxisti ? Ego habeo mamillas integras intus în animă quas Domino consecravi.“ [1]

Prefectul, care era bacalaureat, înţelese pe jumătate şi în zelul său de a dovedi spirit galic spuse că e nostim.

— Naiv, replică cu blîndeţe abatele Guitrel, naiv.

Domnul Worms-Clavelin recunoscu că în limba vorbită în Evul Mediu era multă naivitate. [12] [13] [14] [15] [16]

— Şi mult sublim, spuse abatele Guitrel.

Dar prefectul nu pregeta să adulmece în latina asta bisericească un gînd de zburdăciune, şi, încăpăţînîndu-se în rîsul lui zeflemitor, îşi strecură în buzunar pergamentul, mulţumind scumpului său Guitrel pentru descoperirea făcută.

Apoi, împingîndu-l pe 'abate în pervazul ferestrei, îi spuse la ureche :

— Iubite Guitrel, cum se va ivi prilejul, voi face ceva pentru dumneata.

---

11 Trecut de partea Republicii.

12 În timp ce îi răsuceau sînul, preafericita Agata spuse cu asprime judecătorului : „Nelegiuitule, crudule şi cumplitule tiran,
nu ţi-e ruşine să tai unei femei ceea ce tu însuţi ai supt la mama
ta ? Eu am în fundul sufletului sîni nevătămaţi, pe care i-am
închinat Domnului.”

V

În oraş era o grupare care se rostea sus şi tare pentru abatele Lantaigne, directorul seminarului, ca fiind un preot vrednic de episcopat şi în măsură să se aşeze cu cinste în jilţul vacant din Tourcoing, aşteptînd ca moartea Monseniorului Charlot să-i îngăduie să-şi facă intrarea, cu mitra pe cap, cu cîrja în mină şi cu inelul cu ametist pe deget, în metropola martoră a lucrărilor şi virtuţilor sale. Acesta era planul venerabilului domn Cassignol, fost prim-preşedinte, care număra douăzeci şi cinci de ani de preşedinţie de onoare. La proiectele acestea se alăturau : domnul Lerond, substitut demisionat pe vremea decretelor, în clipa de faţă avocat în baroul din ***, şi domnul abate de Lalonde, fost preot militar şi duhovnic al „Doamnelor izbăvirii", care, socotiţi printre persoanele cele mai stimate din oraş, dar nu şi din cele mai cu trecere, alcătuiau aproape în întregime partidul abatelui Lantaigne. Directorul seminarului fusese poftit la masă de domnul prim-preşedinte Cassignol, care i-a spus, de faţă fiind şi abatele de Lalonde şi domnul Lerond :

— Domnule abate, trebuie să intri-n luptă. Cînd va fi să se aleagă între abatele Lantaigne, care a slujit cu atîta nobleţe religia şi Franţa creştină cu vorba şi cu pana, care a susţinut cu autoritatea talentului şi a caracterului cauza atît de des trădată, a drepturilor Bisericii franceze în cea catolică, şi între abatele Guitrel,

nimeni nu vă avea neruşinarea sa stea la cumpănă. Şi, fiindcă de data aceasta pare-se că metropolei noastre îi revine cinstea de a da un episcop oraşului Tourcoing, credincioşii eparhiei primesc să se despartă vremelnic de sfinţia-ta, spre binele episcopatului şi al patriei creştine.

Şi venerabilul domn Cassignol, care păşea în al optzeci şi şaselea an al vieţii, adăugă surîzînd :

— Sînt deplin încredinţat că ne vom revedea. Ai să mai vii printre noi, de la Tourcoing, domnule abate.

Abatele Lantaigne răspunse :

— Domnule preşedinte, fără să aţin calea nici unui soi de mărire, nu mă voi da înapoi de la nici o datorie.

Rîvnea şi nădăjduia să apuce scaunul regretatului Monsenior Duclou. Dar preotul acesta, căruia trufia îi îngheţa rîvna, aştepta ca mitra să i-o aducă alţii.

într-o bună dimineaţă, domnul Lerond se duse să-l vadă la seminar şi-i aduse la cunoştinţă progresele pe care le făcea la Ministerul Cultelor candidatura abatelui Guitrel. Domnul prefect Worms-Clavelin era bănuit că-l sprijină din toate puterile pe abatele Guitrel în cancelariile Ministerului, unde toţi francmasonii primiseră cuvîntul de ordine. Asta i se spusese la redacţia *Liberalului,* o gazetă religioasă şi moderată a judeţului. Cît despre hotărîrile cardinalului-arhiepiscop, nimeni nu le ştia.

Adevărul e că Monseniorul Charlot nu se încumeta încă nici să susţie, nici să combată vreo candidatură. Prudenţa lui firească sporise cu anii. Cînd avea vreo preferinţă, nu o dădea în vileag. Se obişnuise de

demult să-şi ascundă gîndurile cu uşurinţă şi pentru a sa plăcere, aşa cum îşi juca în fiecare seară partida de pichet cu părintele de Goulet. Fapt e că înălţarea unui preot din eparhia lui la o episcopie care nu-i era în subordine nu-l privea întru nimic. Dar toţi se străduiau să-l atragă în această uneltire. Domnul Worms-Clavelin, prefectul, pe care nu voia să-l nemulţumească, i-o dăduse a înţelege. Eminenţei-sale îi erau cunoscute spiritul dibaci şi blîndeţea pe care le dovedise în eparhie abatele Guitrel. Pe de altă parte, îl credea pe ac,est Guitrel în stare de orice. „Cine ştie, spunea el, dacă, în loc să se

duca în aceasta mica şi întunecată metropolă din Galia septentrională, nu cumva cugetă să fie numit coajuto- rul meu, aici ? Şi, dacă mă rostesc asupra-i că-i vrednic de episcopat, nu se va crede oare că mi-l sorocesc eu însumi ca părtaş al dregătoriei mele ?“ Teama că i se va da un coajutor otrăvea bătrîneţile Monseniorului Charlot. în ceea ce-l priveşte pe abatele Lantaigne, avea puternice temeiuri să tacă şi să se ţie departe. N-ar fi sprijinit candidatura acestui preot pentru simplul motiv că-i prevedea înfrîngerea. Monseniorul Charlot nu se dădea bucuros de partea învinşilor. în afară de asta, nu-l putea suferi pe directorul seminarului. La drept vorbind, ura aceasta, într-un suflet blajin şi înţelegător ca al lui, nu era întru totul potrivnică ambiţiilor abatelui Lantaigne.

Ca să se descotorosească de el, Monseniorul Charlot ar fi încuviinţat să fie făcut episcop, şi chiar Papă. Virtutea, ştiinţa şi elocinţa abatelui Lantaigne se bucurau de mare faimă ; nu te puteai, fără oarecare neobrăzare, declara împotrivă-i. Şi Monseniorul Charlot, care era popular şi grijuliu foarte să-i aibă pe toţi de partea sa, ţinea seamă de părerile oamenilor cumsecade.

Domnul Lerond nu cunoştea gîndurile ascunse ale Monseniorului, dar ştia că arhiepiscopia nu se rostise încă. Era încredinţat că inima bătrînului putea fi cîşti- gată şi că un apel la arhipăstoreştile sale virtuţi n-ar rămîne zadarnic. De aceea îl îndemnă pe abatele Lantaigne să se ducă neîntîrziat la arhiepiscopie.

— Du-te, şi eu fiască smerenie cere sfatul Eminen- ţei-sale, pentru cazul probabil că episcopia din Tourcoing îţi va fi oferită. E un demers corect şi care va face o foarte bună impresie.

Abatele Lantaigne rezistă :

— S-ar cuveni să aştept o recomandare mai solemnă.

—· Ce recomandare mai solemnă poate fi decît dorinţa atîtor creştini zeloşi, care rostesc numele sfinţiei- tale cu o unanimitate care aminteşte anticele aclamaţii populare cu care au fost întîmpinaţi un Medard [1] şi un Remi ? [2 18 *]

— Dar, domnul meu, răspunse cinstitul Lantaigne, aceste aclamaţii de mult ieşite din uz, pe care le evoci, porneau de la drept-credincioşii

17 Remi, arhiepiscop de Reims (437—553).

[1] Medard, episcop de Noyon (480—557).

eparhiei pe care aceste sfinte obraze erau chemate să le păstorească. Şi eu nu am ştiinţă că aş fi fost aclamat de catolicii din Tourcoing...

Avocatul Lerond spuse atunci ceea ce trebuia spus :

— Dacă nu-i stai în cale, abatele Guitrel apucă scaunul episcopal.

A doua zi, abatele Lantaigne îşi încheie pe umeri pelerina de ceremonie, ale cărei falduri fluturau pe spinarea lui vînjoasă, în timp ce în drum spre palatul arhiepiscopal ise ruga Domnului să cruţe Biserica franceză de-o ruşine nemeritată.

Eminenţa-sa, în chiar clipa în care abatele Lantaigne se înclina înainte-i, primise o scrisoare de la nunţiatură, prin care i se cerea o notă confidenţială asupra abatelui Guitrel. Nunţiul nu-şi ascundea simpatia pentru un preot despre care se spunea că-i inteligent, plin de zel şi în măsură să negocieze cu folos cu puterea mirenească. Eminenţa-sa dictă pe loc abatelui de Goulet o notă favorabilă pentru candidatul nunţiului.

Arhiepiscopul exclamă cu frumosul lui glas tremurător :

— Sînt foarte fericit că te văd, domnule abate !

— Am venit, Preasfinţite, să cer părintescul sfat al Eminenţei-voastre, pentru cazul în care Sfîntul Părinte, aruncînd asupra-mi o privire binevoitoare, m-ar recomanda...

— Sânt foarte fericit că te văd, abate Lantaigne. Vii tocmai la vreme !

— Aş îndrăzni, dacă Eminenţa-voastră nu m-ar socoti nevrednic să...

— Eşti, părinte Lantaigne, un eminent teolog şi preotul cel mai învăţat cu putinţă în dreptul canonic. Eşti o autoritate în spinoasele probleme ale disciplinei. Sfaturile sfinţiei-tale sînt preţioase în materie liturgică şi în general în orice chestiune privitoare la cult. Dacă nu veneai, te-aş fi chemat, ţi-o poate spune şi părintele de Goulet. În clipa de faţă, am mare trebuinţă de luminile sfinţiei-tale.

Şi Monseniorul, cu mina lui umflată de chiragră, obişnuită să binecuvînte, arătă directorului seminarului un scaun.

— Uite de ce-i vorba, domnule abate. Preotul de la Sfîntul Exuperiu, venerabilul Laprune, a plecat chiar acum de-aici. Trebuie să-ţi spun că acest biet preot a găsit azi-dimineaţă un om spînzurat în biserica lui. îţi poţi închipui în ce stare se află ! Şi-a pierdut capul. Şi eu însumi am nevoie, în această împrejurare, de sfatul celui mai învăţat preot din eparhie. Ce trebuie să facem ? Răspunde !

Abatele Lantaigne se gîndi o clipă. Apoi, cu un ton doctoral, începu să vorbească despre vechile obiceiuri privitoare la retîrnosirea bisericilor :

— Macabeii, după ce-au spălat capiştea pîngărită de Antiochus Epiphanes [19] în anul 164 înainte de întrupare, au tîrnosit-o din nou. Aceasta e, Preasfinţite, obîrşia sărbătorii numite Hanuca, adică înnoirea. în adevăr...

[19] Antiochus al IV-lea Epiphanes (Ilustrul), regele Siriei de la 174 la 164 î.e.n.

Şi-şi dezvoltă ideea.

Monseniorul îl asculta cu o prefăcută admiraţie. Şi abatele Lantaigne scotea fără încetare, din nesecata lui memorie, texte privitoare la ceremoniile de purificare, pilde din trecut, argumente, comentarii.

— Ioan, capitolul X, versetul 22... Pontificalul roman... Venerabilul Beda, Baronius...

Vorbi preţ de trei sferturi de oră.

După care, cardinalul-arhiepiscop urmă :

— Trebuie să ştii că spînzuratul a fost găsit între cele două uşi de la intrarea laterală din dreapta.

— Uşa care dă înăuntru era închisă ? întrebă abatele Lantaigne.

— Hm !... Hm !... făcu Preasfinţia-sa. Nu era chiar deschisă... dar nici de tot închisă nu era...

— Crăpată, Monseniore ?

— Aşa, aşa, crăpată !

—■ Şi spînzuratul, Monseniore, era în spaţiul dintre cele două uşi ? E un amănunt foarte important şi care trebuie bine statornicit. Eminenţa-voastră îşi dă desigur seama de importanţa lui.

— Desigur, domnule abate... Părinte de Goulet, nu-i aşa că un braţ al spînzuratului atîrna peste uşă, în biserică ?

Abatele de Goulet roşi, îngăimînd cîteva silabe de neînţeles.

— După cît ştiu, urmă Monseniorul, braţul sau cel puţin o parte din braţ depăşea uşa.

Abatele Lantaigne trase din asta concluzia că biserica Sfîntul Exuperiu era pîngărită. Aminti precedentele şi spuse cum s-a procedat după josnicul asasinat al Monseniorului arhiepiscop al Parisului în biserica Sfîntului Ştefan-de-pe-Munte. Se referi la trecut, pomeni de Revoluţie, cînd sfintele lăcaşuri erau prefăcute în depozite de arme, aminti de Thomas Becket[1] şi de nelegiuitul Heliodor [20] [21].

— Ce ştiinţă ! Ce straşnică învăţătură ! spuse Monseniorul.

Se ridică şi-i întinse preotului mîna să i-o sărute.

— Mi-ai făcut un nepreţuit serviciu, domnule abate ; află că preţuiesc nespus ştiinţa sfinţiei-tale. Primeşte, rogu-te, păstoreasca-mi binecuvîntare. Cu bine.

îndemnat să plece, abatele Lantaigne îşi dădu seama că n-a putut sufla o vorbă despre importanta chestiune pentru care venise. Dar, cu mintea răsunînd de propriile sale vorbe, plin de ştiinţa şi de judecata lui, măgulit, scoborî pe scara principală argumentînd cu sine despre spînzuratul de la Sfîntul Exuperiu şi despre grabnica curăţire a bisericii eparhiale. Ajuns afară, tot la asta se gîndea.

în timp ce pogora pe întortocheata stradă Tintelle- ries, se întîlni cu

---

[20] Sfîntul Thomas Becket, arhiepiscop de Canterbury, mare cancelar al Angliei, asasinat în faţa altarului de curtenii lui Henric al II-lea, regele Angliei (1117—1172).

[21] Prim-ministru al lui Seleucus, regele Siriei. Legenda spune că pe cînd se pregătea să ridice, din ordinul regelui, comorile adunate în templul din Ierusalim, a fost împiedicat de trei îngeri.

preotul de la Sfîntul Exuperiu, venerabilul părinte Laprune, care se oprise în faţa prăvăliei dogarului Lenfant şi se uita la dopuri.

Vinul sfinţiei-sale se oţeţea, şi sfinţia-sa punea această pagubă pe seama sticlelor prost astupate.

— E-o jale, mormăi sfinţia-sa, e-o jale !

— Şi ce-i cu spînzuratul sfinţiei-tale ? îl întrebă aba> tele Lantaigne.

La auzul acestei întrebări, vrednicul preot de la Sfîntul Exuperiu căscă ochi mari şi întrebă mirat :

— Care spînzurat ?

— Spînzuratul de la Sfîntul Exuperiu, nenorocitul sinucigaş pe care l-ai găsit azi-dimineaţă la uşa bisericii sfinţiei-tale.

Speriat, părintele Laprune, întrebîndu-se, la auzul acestor vorbe, care din doi, el sau părintele Lantaigne, şi-a ieşit din minţi, răspunse că n-a găsit nici un spînzurat.

— Cum ! urmă abatele Lantaigne, mirîndu-se la rîn- du-i, nu s-a găsit azi-dimineaţă un om spînzurat între cele două uşi de la intrarea din dreapta ?

în semn de negare, preotul îşi mişcă de două ori către umeri faţa pe care strălucea sfîntul adevăr.

Abatele Lantaigne avea acum înfăţişarea unui om cuprins de ameţeală :

— Dar chiar Monseniorul cardinal-arhiepiscop mi-a spus cu gura lui că ai găsit un spînzurat în biserica sfinţiei-tale !

— A ! răspunse părintele Laprune dumerindu-se pe dată. Monseniorul a voit să glumească. îi place gluma. E foarte priceput în glume şi ştie să le păstreze în marginile cuviinţei! Are atîta haz !

Dar abatele Lantaigne, înălţîndu-şi către cer privirea arzătoare şi întunecată, exclamă :

— Arhiepiscopul m-a înşelat ! Aşadar omul acesta nu spune niciodată adevărul, decît pe treptele altarului, atunci cînd luînd în mîinile sale Sfînta Cuminecătură rosteşte vorbele : *Domine, non sum dignus* ![22]

VI

De cînd nu mai avea chef să încalece şi-i plăcea să stea în casă, generalul Cartier de Chalmot îşi orînduise divizia în fişe, în mici cutii de carton pe care le aşeza în fiecare dimineaţă pe masa de lucru şi le înşira în fiecare seară pe nişte rafturi de lemn alb, deasupra patului său de fier. îşi ţinea fişele la zi cu o straşnică exactitate şi într-o ordine care îl umpleau de mulţumire. Fiecare fişă reprezenta un om. Forma sub care-şi privea el de-aci înainte ofiţerii, subofiţerii şi soldaţii era pe placul firii lui ordonate şi corespundea felului în care înţelegea el natura. Cartier de Chalmot fusese totdeauna notat ca un foarte bun ofiţer. Generalul Parroy, care-l avusese sub ordinele sale, spusese : „La căpitanul Chalmot, facultatea de a se supune şi aceea de a comanda se

[22] Doamne, nu sînt vrednic ! (În lb. lat.)

cumpănesc. Prerogativă rară şi preţioasă a adevăratului spirit ostăşesc. “

Cartier de Chalmot fusese totdeauna omul datoriei. Cinstit şi timid, iscusit caligraf, îşi găsise în fine metoda potrivită cu firea lui şi o aplica cu cea mai mare străşnicie, comandîndu-şi divizia în fişe.

În ziua aceea, trezindu-se, după obicei, la cinci dimineaţa, trecuse după baie la masa lui de lucru şi, în timp ce soarele se înălţa cu o augustă încetineală deasupra ulmilor episcopiei, generalul organiza manevre, mînuin- du-şi cartoanele care reprezentau realitatea şi care se confundau cu ea, în această minte respectuoasă la culme faţă de semne.

Trecuseră mai bine de trei ceasuri de cînd îşi ţinea aplecate pe fişe gîndurile şi faţa, palide şi triste ca înseşi fişele, cînd feciorul îi anunţă pe abatele Lalonde. Generalul îşi scoase ochelarii, îşi şterse ochii înroşiţi de trudă, se ridică şi-şi îndreptă spre uşă, aproape zîm- bind, privirea feţei sale, care fusese frumoasă şi care rămăsese la bătrîneţe foarte simplă ca linii. întinse musafirului o mînă lată, a cărei palmă aproape că nu avea cute şi, cu glasul lui răstit şi bîiguitor, care trăda în acelaşi timp timiditatea omului şi autoritatea şefului, îi dădu preotului bună ziua.

— Ce mai faci, părinte ? îmi pare foarte bine că te văd.

Şi îl pofti să se aşeze pe unul din cele două scaune cu fundul împletit din păr de cal şi care, împreună cu

biroul şi cu patul, alcătuiau întreg mobilierul acestei odăi curate, luminoase şi goale.

Abatele luă loc. Era un moşneguţ de-o surprinzătoare sprinteneală. Pe faţa lui ca de cărămidă roasă şi fărîmi- ţată toată, se încrustau, ca două giuvaeruri, doi ochi albaştri de copil.

Se priviră o clipă cu simpatie, fără să scoată o vorbă. Erau doi vechi prieteni, doi tovarăşi de arme. Acum duhovnic al „Doamnelor izbăvirii”, abatele de Lalonde slujise cîndva ca preot militar. Ca preot militar, fusese ataşat pe lingă regimentul de gardă al cărui colonel era, în 1870, Cartier de Chalmot, şi care, făcînd parte din divizia ***, fusese încercuit sub zidurile Metzului împreună cu armata lui Bazaine *.

Amintirea acestor săptămîni epice şi dureroase le revenea în minte celor doi prieteni ori de cîte ori se revedeau, şi, de fiecare dată, rosteau aceleaşi vorbe.

În dimineaţa asta, duhovnicul începu :

—. îţi mai aduci aminte, domnule general, cînd ne aflam sub zidurile Metzului lipsiţi de medicamente, de nutreţ şi de sare ?...

Abatele de Lalonde era unul dintre oamenii cei mai puţin ispitiţi de plăcerile simţurilor. în ce-l privea, aproape că nu dusese lipsa sării, dar suferise mult că nu putea da oamenilor sare, aşa cum le dădea tutun, în pacheţele învelite cu grijă. îşi amintea de această dureroasă lipsă.

— Ah ! domnule general, era lipsă de sare !

Generalul Cartier de Chalmot răspunse :

— O înlocuiam în oarecare măsură, punînd praf de puşcă în mîncări.

— Oricum, urmă duhovnicul, războiul e ceva groaznic.

Şi acest neprihănit prieten al soldaţilor vorbea astfel, cu toată sinceritatea inimii lui. Dar generalul nu îngăduia această osîndire a războiului.

— Dă-mi voie, scumpul meu abate ! Războiul e o cumplită necesitate, fără îndoială, dar care dă prilej ofiţerilor şi soldaţilor să desfăşoare calităţi superioare. [23]

Dacă n-ar fi războiul, n-am putea vedea pînă unde pot merge rezistenţa şi curajul oamenilor. Şi, cu toată seriozitatea, adăugă : Biblia statorniceşte legitimitatea războiului şi ştii mai bine ca mine că Dumnezeu e numit în ea Sabaot, adică Dumnezeul oştirilor.

Abatele surise cu o expresie de candidă şiretenie, descoperindu-şi cei trei dinţi care-i mai rămăseseră, dar care erau sclipitor de albi.

— O ! Eu nu cunosc ebraica... Şi Dumnezeu are atîtea alte nume mai frumoase, încît mă pot scuti de a i-l da pe acesta... Vai ! domnule general, ce minunată armată a pierit sub comanda acestui nenorocit mareşal !...

La vorba asta, generalul Cartier de Chalmot începu să spună ceea ce mai spusese de-o sută de ori :

— Bazaine !... Să ne-nţelegem. încălcarea reglementelor privitoare la oraşele întărite, şovăieli de neiertat în comandă, gînduri ascunse în faţa vrăjmaşului. Şi în faţa vrăjmaşului nu trebuie să ai gînduri ascunse... Capitulare în cîmp deschis... Şi-a meritat soarta. Şi apoi, trebuie un ţap ispăşitor.

— în ce mă priveşte, urmă duhovnicul, mă voi feri să spun măcar o vorbă care ar putea umbri amintirea acestui nefericit mareşal. N-am cădere să-i judec faptele. Şi, de bună seamă, nu eu sînt acela care să-i dau în vileag greşelile, fie şi cele mai învederate. Căci mi-a făcut un bine pentru care îi voi păstra recunoştinţă cîte zile-oi avea.

— Un bine ? întrebă generalul. El ! Sfinţiei-tale ?

— O ! un bine atît de mare, atît de frumos ! Mi-a acordat iertarea unui biet soldat, a unui dragon osîndit la moarte pentru nesupunere. în amintirea acestei fapte bune, în fiecare an fac o slujbă pentru odihna sufletului ex-mareşalului Bazaine.

Dar generalul Cartier de Chalmot nu se lăsa înduplecat.

— Capitulare în cîmp deschis !... îţi dai seama ?... Şi-a meritat soarta.

.75

Şi, ca să se liniştească, generalul începu să vorbească de Canrobert[24] şi de măreaţa purtare a brigăzii *** la Saint-Privat.

Duhovnicul se porni la rîndu-i pe snoave pline de haz şi cu-n pic de

[23] Mareşal care s-a predat în războiul franco-german din 1870.

[24] General care s-a distins în războiul franco-german din 1870.

morală la urmă :

— A ! Saint-Privat, domnule general ! în ajunul bătăliei, a venit la mine un berechet de carabinier. Parcă-l văd : smolit, într-o blană de oaie. Strigă către mine :

„Mîine, se îngroaşă treaba. Se prea poate să-mi las ciolanele pe-aici. Spovedeşte-mă, părinte, dar repede ! Trebuie să mă duc să-mi ţesăl iepuşoara.“ „Nu vreau să te fac să întîrzii, camarade, îi zic. Dar trebuie să-mi mărturiseşti ce-ai greşit. Care-ţi sînt păcatele ?“ Mă privi mirat şi-mi răspunse: „Toate !“ „Cum toate ?“ „Da, toate. Pe toate le-am săvîrşit.“ Am dat din cap : „Toate, camarade, e cam mult !... Ia spune-mi, ţi-ai bătut mama ?“ La această întrebare, cavaleristul meu se scutură, ridică braţele-n sus, suduie ca un păgîn şi răcneşte : „Îţi baţi joc de mine, părinte ?“ îi răspund : „Liniş- teşte-te, fiule. Vezi bine că n-ai săvîrşit chiar toate păcatele. “

Şi astfel duhovnicul povestea, cu haz, cuvioase lafuri de la regiment. Şi le adăuga apoi şi morala. Bunii creştini erau şi buni soldaţi. înlăturarea religiei din oştire era o greşeală.

Generalul Cartier de Chalmot aprobă aceste maxime.

— întotdeauna am spus-o, scumpul meu abate. Dis- trugînd credinţele religioase, ruinezi spiritul ostăşesc. Cu ce drept ceri unui om să-şi jertfească viaţa, dacă-i iei nădejdea unei a doua vieţuiri ?

Şi duhovnicul, cu zîmbetul lui plin de bunătate, de nevinovăţie şi de voie bună, spunea :

— O să vedeţi c-or să se întoarcă la religie. De pretutindeni, toţi se reîntorc. Oamenii nu sînt aşa de răi pe cît par, şi Dumnezeu e nesfîrşit de bun.

De-abia acum îşi mărturisi scopul vizitei :

— Am venit, domnule general, să-ţi cer un mare serviciu.

Generalul Cartier de Chalmot ciuli urechea ; faţa lui, şi fără de asta tristă, se mohorî. Avea dragoste şi respect pentru bătrînul duhovnic şi ar fi dorit să-i fie pe plac. Dar numai la gîndul de a face un serviciu, cinstea lui neînduplecată se umplea de îngrijorare.

— Da, domnule general, îmi îngădui a-ţi cere să lucrezi pentru binele Bisericii. îl cunoşti pe abatele Lantaigne, directorul seminarului din oraşul nostru. E un preot eminent prin virtuţile şi învăţătura lui, un mare teolog.

— M-am întîlnit de mai multe ori cu abatele Lantaigne. Mi-a făcut o bună impresie. Dar...

— O, domnule general, dacă i-ai fi ascultat ca mine predicile, ai fi rămas uimit de învăţătura lui. Şi mie nu mi-a fost dat să preţuiesc decît o mică parte din ele. Mi-am petrecut treizeci de ani din viaţă pe lingă nişte bieţi soldaţi, culcaţi pe paturi de spital, amintindu-le de Cel de Sus. O dată cu pacul de tutun, le strecuram şi cîte-un sfat cucernic. De douăzeci şi cinci de ani, spovedesc călugăriţe, pline de zel, de bună samă, dar firi mai puţin plăcute decît soldaţii. N-am avut niciodată timpul să-i citesc pe Sfinţii Părinţi; îmi lipsesc şi duhul şi învăţătura de trebuinţă pentru a preţui pe cît se cuvine pe abatele Lantaigne, care e o

bibliotecă vie. Dar cel puţin te pot încredinţa, domnule general, că el spune ce face, şi face ce spune. Şi bătrînul duhovnic, clipind şiret din ochi, urmă : Din nefericire, nu toţi oamenii Bisericii sînt din acelaşi aluat.

— Nici toţi militarii, spuse generalul, zîmbind abia simţit.

Şi cei doi bărbaţi se priviră cu dragoste, uniţi prin aceeaşi silă faţă de uneltiri şi prefăcătorie.

Abatele Lalonde, care îşi avea totuşi şiretlicul lui, încheie astfel elogiul abatelui Lantaigne :

— E un foarte bun preot. Dacă ar fi fost soldat, ar fi fost un foarte bun soldat.

Dar generalul îl întrebă răstit :

— Ei, şi cu ce-i pot fi eu de folos ?

— Să-l ajuţi să puie ciorapii violeţi[25] de care este vrednic, domnule general. E candidat la episcopia din Tourcoing, văduvă de păstor. Te rog să-l sprijini pe lingă domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, despre care mi s-a spus că-l cunoşti personal.

Generalul clătină din cap. Fapt e că nu ceruse niciodată nimic guvernului. Monarhist şi creştin, Cartier de Chalmot păstra faţă de Republică o dezaprobare deplină, tăcută şi simplă. Cum nu citea gazete şi nu vorbea cu nimeni, dispreţuia din principiu puterea civilă, ale cărei acte nu le cunoştea. Se supunea şi tăcea. În castelele ţinutului, toţi admirau dureroasa lui resemnare, izvorîtă din sentimentul datoriei, întărită de un profund dispreţ faţă de tot ce nu e militar, statornicită de o anevoinţă crescîndă de a gîndi şi de a vorbi, din ce în ce mai învederată şi mai înduioşetoare prin mereua înrăire a unei boli de ficat.

Se ştia că generalul Cartier de Chalmot rămînea în băierile inimii lui credincios tronului. Se ştia mai puţin însă că, în una din zilele anului 1893, primise în inimă una din acele lovituri care nu-şi au seamăn decît cu acelea pe care drept-credincioşii le socot din năstav ceresc pogorîte şi care, cu puterea trăsnetului, aduc în sufletul omului o nebănuită şi adîncă isihie. Această întîmplare avusese loc la 4 iunie, la orele cinci seara, în saloanele prefecturii. Acolo, printre florile pe care însăşi doamna Worms-Clavelin le rînduise, domnul preşedinte Carnot, în trecere prin oraş, primise pe ofiţerii garnizoanei. Fiind de faţă, în mijlocul statului său major, generalul Cartier de Chalmot văzu pentru prima oară pe preşedinte şi, din senin, fără pricină vădită şi fără să poată spune de ce, fu pătruns de-o admiraţie fulgerătoare. Într-o clipită, în faţa gravităţii blînde şi a castei rigidităţi a şefului statului, prejudecăţile lui se prăbuşiră toate. Uită că suveranul acesta era civil. Il veneră şi îl iubi. Se simţi deodată înlănţuit prin legături de simpatie şi de respect faţă de acest om palid şi trist ca şi el, dar august şi senin ca un stăpîn. Rosti cu o marţială gîngăvire ururea oficială pe care o învăţase pe dinafară. Preşedintele îi răspunse : „Vă mulţumesc în numele Republicii şi al

[25] Ciorapul violet e unul din semnele vestimentare ale demnităţii episcopale la catolici.

Patriei, pe care le slujiţi cu credinţă şi dreptate^. în clipa aceea, tot devotamentul 78 adunat de generalul Cartier de Chalmot în inima lui pentru prinţul absent izbucni către domnul preşedinte, a cărui faţă placidă păstra o surprinzătoare neclintire şi care vorbea cu glas jalnic, fără să mişte nici obrazul, nici buzele pecetluite negru de barbă. Pe faţa aceasta de ceară, cu ochi cinstiţi şi blajini, pe acest piept cu puţină viaţă, magnific brăzdat de marele cordon roşu, în întreaga lui figură de automat suferind, generalul desluşea în acelaşi timp demnitatea şefului şi lipsa de norocire a omului nefericit născut, care n-a rîs niciodată. În admiraţia lui se strecurase şi înduioşare.

Un an mai tîrziu, i s-a adus la cunoştinţă tragicul sfîrşit al acestui preşedinte[26], pentru salvarea căruia şi-ar fi dat viaţa şi pe care îl revedea de-atunci în gînd, ţeapăn şi negru, ca şi drapelul răsucit în jurul băţului şi acoperit de învelitoarea lui, la cazarmă.

De-atunci, stăpînii civili ai Franţei n-au mai existat pentru el. Nu mai voia să ştie decît de superiorii lui ierarhici, cărora le dădea ascultare cu o morocănoasă exactitate. îndurerat că trebuie să răspundă printr-un refuz venerabilului abate de Lalonde, după ce rămase o clipă pe gînduri, îşi arătă pricinile :

— O chestie de principiu. Nu cer niciodată nimic guvernului. Mă aprobi, nu-i aşa ?... Căci de vreme ce ţi-ai făcut o regulă...

Duhovnicul îl privi cu o expresie de tristeţe aruncată parcă peste faţa lui bătrînă şi fericită.

— O, cum aş putea să te aprob, domnule general, eu, care nu fac decît să cer la toată lumea ? Sînt un cerşetor încercat. Pentru Dumnezeu şi pentru săraci, am cerut tuturor puternicilor zilei, de la miniştrii lui Ludovic-Filip, de la cei ai guvernului provizoriu, de la cei ai lui Napoleon al III-lea, de la cei ai ordinii morale şi de la cei ai 'actualei Republici. Toţi m-au ajutat să fac cîte-un bine. Şi cum îl cunoşti pe ministrul Cultelor...

În momentul acesta o voce ascuţită strigă din coridor :

— Puişor ! Puişor !

Şi o cucoană grasă, în capot, cu părul alb încununat de bigudiuri, se năpusti în odaie. Era doamna Cartier de Chalmot, care-l poftea pe general la masă.

Numai după ce-şi zgîlţîi bărbatul cu o imperioasă duioşie şi mai strigă o dată : „Puişor !“, băgă de seamă prezenţa preotului, lipit de uşă.

îşi ceru iertare pentru ţinuta ei neîngrijită. Nu-şi vedea capul de treburi dimineaţa ! Trei fete, doi băieţi, un nepot orfan şi bărbatul pe deasupra, şapte copii de dădăcit!

— O, doamnă ! îi spuse abatele, bunul Dumnezeu vă trimite ! Sînteţi pronia mea.

— Pronia sfinţiei-tale, domnule abate ?

în rochie de casă cenuşie, formele ei se revărsau cu ampla majestate a maternităţilor antice. Pe faţa ei roşcovană şi cu mustăţi,

[26] E vorba de Sădi Carnot care a murit asasinat.

strălucea trufia matroanei ; gesturile ei largi învederau în acelaşi timp agerimea gospodinei deprinse cu munca şi ţinuta plină de siguranţă a cucoanei obişnuite cu omagiile oficiale. Generalul nu mai exista pe lingă ea. Paulina era norocul casei şi îngerul lui păzitor, care, cu hărnicia şi curajul ei, ducea greul acestei gospodării sărace şi fastuoase şi care, la ea acasă, jupînească, bucătăreasă, croitoreasă, cameristă, profesoară, farmacistă şi chiar modistă cu un gust naiv şi ţipător, vădea, la mesele de gală şi la recepţii, un nedezminţit heghemonicon, un profil poruncitor şi nişte umeri frumoşi încă. Toată divizia spunea că, dacă generalul ar ajunge ministru de Război, doamna general ar face ca nimeni alta onorurile palatului din bulevardul Saint-Germain.

Dar vrednicia doamnei general se răspîndea cu dărnicie şi în afară, cheltuindu-se într-o sumedenie de opere cucernice şi caritabile. Doamna Cartier de Chalmot patrona trei leagăne şi douăsprezece epitropii oblăduite de cardinalul-arhiepiscop. Monseniorul Charlot avea pentru această doamnă o adevărată evlavie şi-i spunea ades cu surîsul lui de om de lume : „Sînteţi generăleasă în oastea caritătţii creştine^. Şi Monseniorul Charlot, care propovăduia învăţătura cea bună, nu uita să adauge : „Şi, în afară de caritatea creştină, nu există caritate. Căci Biserica e singură în măsură să dezlege

problemele sociale ale căror greutăţi frămîntă obştea toată şi trezesc îndeosebi grija în părintească inima noastră.“

Aşa gîndea şi doamna Cartier de Chalmot. Era cucernică din plin şi făţiş, cu aceeaşi strălucire cam ţipătoare pe care le aveau în chip firesc şi răsunetul glasului şi florile pălăriilor sale. Credinţa ei, năvalnică şi decorativă ca şi pieptul în care era cuprinsă, se ivea cu măreţie prin saloane. Prin deplinătatea sentimentelor sale bisericoase, generăleasa îi dăunase mult soţului ei. Dar nici el, nici ea nu se sinchiseau de asta. Generalul era şi el bun creştin. Asta nu l-ar fi împiedicat însă să-l aresteze pe cardinalul-arhiepiscop, dacă ar fi primit un ordin scris de la ministrul de Război. Cu toate acestea, democraţia îl suspecta. Pînă şi domnul prefect Worms-Clavelin, oare numai fanatic nu era, vedea în generalul Cartier de Chalmot un om primejdios. Şi asta, din vina generălesei ! Era ambiţioasă, dar plină de onoare şi incapabilă să se lepede de Dumnezeu.

— Cum aş putea fi pronia sfinţiei-tale, domnule abate ?

Şi, cînd află că era vorba să fie înălţat la episcopia din Tourcoing abatele Lantaigne, atît de statornic şi neasemuit în virtute, se însufleţi, arătîndu-şi inimoşia.

— Aşa da, astfel de episcopi ne trebuie. Abatele Lantaigne trebuie să fie numit.

Bătrînul duhovnic se îndemnă să folosească acest frumos zel.

— Convingeţi-l, doamnă, pe domnul general să scrie ministrului Cultelor, care s-a brodit să-i fie prieten.

Doamna general îşi scutură cu putere cununa de bigudiuri de pe cap.

— Nu, sfinţia-ta. Bărbatul meu nu va scrie. Zadarnic stărui. Părerea

lui e că ostaşul nu se cuvine să ceară niciodată nimic. Are dreptate. Tatăl meu era de aceeaşi părere. Sfinţia-ta l-ai cunoscut, şi ştii bine că era un om destoinic şi-un bun ostaş.

Fostul duhovnic militar îşi lovi fruntea cu palma.

— Colonelul de Balny ! Da, desigur, l-am cunoscut. Era un erou şi un creştin.

Generalul Cartier de Chalmot interveni :

— Colonelul de Balny, socrul meu, era vrednic de stimă, mai ales prin aceea că ştia în întregime regulamentul din 1829 privitor la manevrele cavaleriei. Regulamentul acesta era atît de încîlcit, încît puţini ofiţeri îl ştiau pe de-a-ntregul. A fost suprimat mai tîrziu, ceea ce i-a pricinuit colonelului de Balny o jale care i-a grăbit moartea. Pe urmă, au intrat în vigoare alte regulamente, prezentînd avantajul indiscutabil al simplificării. Mă întreb totuşi dacă vechea stare de lucruri nu era mai bună. Trebuie să ceri mult de la un călăreţ, ca să obţii puţin. Aşijderea cu infanteristul.

Şi generalul începu să mînuiască cu duioasă atenţie divizia lui de fişe, aliniată în cutii.

Doamna Cartier de Chalmot auzise ades aceleaşi vorbe. Le dădea totdeauna acelaşi răspuns. Şi de data aceasta spuse :

— Puişorule, cum poţi tu spune că tata a murit de supărare, cînd el a murit de dambla în timpul unei inspecţii ?

Cu o naivă viclenie, bătrînul duhovnic aduse iarăşi vorba despre subiectul care-l interesa.

— O, doamnă, bunul dumneavoastră părinte, colonelul de Balny, ar fi preţuit desigur caracterul abatelui de Lantaigne şi s-ar fi rugat Domnului pentru înălţarea acestui preot la episcopat.

— Şi eu mă rog Domnului, sfinţia-ta, răspunse ge- nerăleasa. Bărbatul meu însă nu poate şi nu trebuie să facă demersuri. Eu însă, dacă socoţi că intervenţia mea poate fi de folos, îi voi strecura o vorbă Monseniorului. Îi pot vorbi, fără sfială.

— Fără îndoială, o vorbă din gura dumneavoastră... murmură bătrînul... Urechea Eminenţei-sale, desigur, nu va rămîne surdă.

Doamna general îl înştiinţă că-l va vedea pe arhiepiscop la inaugurarea societăţii „Plinea Sfîntului Antonie", a cărei prezidentă este, şi că acolo...

Se opri :

—Cotletele !... îmi dai voie, sfinţia-ta.

Se năpusti în capul scărilor, de unde repezi cîteva porunci bucătăresei. Pe urmă reveni în odaie.

— Şi-acolo, o să-l iau deoparte şi-o să-l rog să vorbească nunţiului în sprijinul abatelui Lantaigne. Asta trebuie să-i spun ?

Bătrînul duhovnic făcu gestul strîngerii mînilor, fără ca totuşi să i le strîngă.

— Asta trebuie, doamnă. Sînt încredinţat că bunul Sfînt Antonie

din Padova va fi cu domnia-ta şi că te va ajuta să-l convingi pe Monseniorul Charlot. E un mare sfînt. Vorbesc de Sfîntul Antonie... N-ar trebui să creadă cucoanele că nu are altă treabă decît să le găsească giuvaerurile pierdute. Are ceva mai bun de făcut acolo-η cer... A-i cere pîine pentru săraci e mai potrivit. Aţi înţeles asta, scumpă doamnă. „Plinea Sfîn- tului Antonie" e-o operă frumoasă. Aş dori s-o cunosc mai bine. Dar mă voi feri să suflu vreo vorbă despre ea bunelor mele călugăriţe.

Se referea la „Doamnele izbăvirii", al căror duhovnic era.

— Au şi aşa destule treburi. Sînt foarte cumsecade... Dar prea cu gîndul la lucruri mărunte şi meschine, sărmanele.

Oftă, amintindu-şi de vremea cînd era duhovnic la regiment, de zilele tragice ale războiului, cînd însoţea răniţii întinşi pe tărgi de ambulanţă şi le dădea să guste cîte-o picătură de rachiu. Căci, prin împărţire de tafia[27] şi de tutun caporal[2], obişnuia să-şi împlinească apostolatul. Şi iar se lăsă ispitit de plăcerea de-a vorbi despre bătăliile de la Metz şi iar spuse anecdote. Ştia o groază, privitoare la un genist, băştinaş din Lorena, numit Larmoise, neîntrecut fofîrligar.

— Nu ţi-am spus, domnule general, că hojmalăul ăsta de genist îmi aducea în fiecare dimineaţă un sac de cartofi. Il întreb într-o zi de unde îi adună. îmi răspunde : „de la duşman". „Nenorocitule", zic. Mi-a spus atunci că a găsit oameni de pe la ei din sat, printre patrulele germane înaintate. „Oamenii de pe la voi ?" „Da, de prin părţile noastre, de pe la noi. Numai graniţa ne desparte. Ne-am îmbrăţişat, am vorbit de neamuri, de prieteni. Şi mi-au spus : «Poţi să iei cartofi cît îţi place».[α]

Şi duhovnicul urmă :

— Această simplă întîmplare m-a făcut să-mi dau seama mai bine decît toate raţionamentele cît de nedrept şi de crud e războiul.

— Da, spuse generalul, aceste netrebnice încîrdoşări se ivesc uneori în punctele de contact a două oştiri. Trebuie pedepsite cu asprime, ţinînd totuşi seamă de împrejurări.

VII

În seara aceea, abatele Lantaigne, directorul seminarului, se întîlni pe aleea de centură cu un conferenţiar de la Facultatea de litere, domnul Bergeret, care trecea drept o minte distinsă, dar ciudată. Abatele Lantaigne îi ierta scepticismul şi şedea cu plăcere cu el la taifas, cînd îl întîlnea sub ulmii din alee. Domnului Bergeret îi plăcea la rîndu-i să studieze sufletul unui preot inteligent. Ştiau amîndoi că discuţiile lor pe banca din alee displăceau în aceeaşi măsură şi decanului Facultăţii şi arhiepiscopului. Dar abatele Lantaigne nu cunoştea prudenţa omenească, cît despre domnul Bergeret, copleşit, dezamăgit, amărît, nu-şi mai bătea capul cu asemenea precauţii zadarnice.

Necredincios, dar cu bun-gust şi cuviinţă, desele manifestări de cucernicie ale soţiei şi necurmatele catehisme ale fiicelor sale făcuseră

[27] Rachiu fabricat din trestie de zahăr.
[!] Tutun negru.

ca la Minister să fie socotit clericalist, în timp ce anumite vorbe care i se puneau în sarcină erau folosite împotrivă-i de către catolicii sentimentali şi patrioţii de meserie. înşelat în ambiţiile sale, dorea ca cel puţin să trăiască după pofta inimii şi, cum nu izbutise să placă, încerca cu discreţie să displacă.

În seara aceea liniştită şi luminoasă, zărindu-l pe directorul seminarului, care se apropia pe drumul lui obişnuit, domnul Bergeret făcu cîţiva paşi întru întîm- pinarea preotului şi îl ajunse sub cei dintîi ulmi ai aleii.

— „Locul în care te întîlnesc plăcut îmi este“ [1], spuse abatele Lantaigne, care-şi dezvăluia bucuros în faţa universitarului nevinovate cochetării de literat.

În cîteva fraze foarte vagi, îşi mărturisiră unul altuia marea milă pe care le-o inspira lumea în care trăiau. Numai că pe cînd abatele Lantaigne deplîngea decăderea acestei vechi cetăţi, atît de îmbelşugată în ştiinţă şi gîndire în veacul de mijloc şi acum supusă cîtorva negustori francmasoni, domnul Bergeret, dimpotrivă, spunea:

— Oamenii au fost pe vremuri ceea ce sînt şi-acum, adică nici prea buni, nici prea răi.

— Nicidecum ! răspunse abatele Lantaigne, oamenii erau viguroşi atît prin caracter, cît şi prin credinţă, pe vremea cînd Raimund cel Mare, poreclit Doctorul balsamic, preda în acest oraş suma cunoştinţelor omeneşti.

Preotul şi profesorul se aşezară pe-o bancă de piatră pe care mai luaseră loc în tăcere doi bătrîni palizi şi liniştiţi. în faţa băncii, imaşuri verzi pogorau domol în pîcla subţire, pînă la plopii de pe ţărmul rîului.

— Domnule abate, spuse profesorul, am răsfoit şi eu, ca toată lumea, la biblioteca municipală *Hortus* şi acel *Thesaurus* de Raimund cel Mare. Ba, ceva mai mult, am citit volumul de curînd apărut, pe care abatele Cazeaux l-a consacrat Doctorului balsamic. Şi, ceea . ce m-^a surprins în volumul acesta...

— Abatele Cazeaux e unul din foştii mei elevi, îl întrerupse abatele Lantaigne. Cartea lui asupra lui Raimund cel Mare e bogată în fapte, ceea ce e meritoriu ; e întemeiată ca doctrină, ceea ce e şi mai vrednic de laudă încă şi rar, căci doctrina se pierde în această Franţă decăzută, care a fost cea mai mare dintre naţiuni, atît a vreme cît a fost şi cea mai teologică.

— Cartea abatelui Cazeaux, urmă domnul Bergeret, mi s-a părut interesantă din mai multe puncte de vedere. Din lipsă de cunoştinţe teologice, am fost pus ades în încurcătură. Cu toate acestea, cred că am înţeles bine că preafericitul Raimund, acest călugăr atît de neclintit în credinţa cea adevărată, revendica pentru [28] dascăl dreptul de a susţine asupra aceluiaşi subiect două păreri contradictorii, una teologică şi

28 Vers clin *Şcoala femeilor* de Moliere

conformă revelaţiei, cealaltă pur omenească şi întemeiată pe experienţă sau pe raţionament. Doctorul balsamic, a cărui statuie împodobeşte cu atîta asprime curtea arhiepiscopiei, susţinea, după cît am înţeles, că unul şi acelaşi om poate nega, ca observator sau ca argumentator, adevărurile pe care ca creştin le crede şi le mărturiseşte. Şi mi s-a părut că abatele Cazeaux, elevul sfin- ţiei-tale, aproba o atît de stranie tocmeală.

însufleţit de cele auzite, abatele Lantaigne îşi scoase din buzunar baiderul roş, îl desfăşură ca pe-un stindard şi cu faţa aprinsă şi gura larg deschisă se aruncă vitejeşte şi cu fruntea sus în discuţia la care fusese stîrnit.

— Domnule Bergeret, faptul că poţi avea, cu privire la acelaşi subiect, două păreri deosebite, una teologică şi din ceresc izvor, şi alta pur raţională sau experimentală şi de pămînteană obîrşie, e o problemă pe care eu unul o rezolv afirmativ. Şi îţi voi demonstra legitimitatea acestei aparente contradicţii prin cea mai simplă pildă. Aşezat în cabinetul domniei-tale, în faţa mesei încărcate de cărţi şi de hîrtii, îţi spui : „E de necrezut ! Chiar acum mi-am pus cuţitul de tăiat hîrtie pe masă şi nu-l mai găsesc aici. Il văd, mi se pare că-l văd şi nu-l mai văd.“ Gîndind astfel, domnule Bergeret, ai două păreri contradictorii asupra aceluiaşi obiect, una că cuţitul domniei-tale de tăiat hîrtie e pe masă pentru că trebuie să fie, părere întemeiată pe raţiune ; şi alta, că acelaşi cuţit al domniei-tale de tăiat hîrtie nu-i pe masă pentru că nu-l mai găseşti, părere întemeiată pe experienţă. Aşadar, iată două păreri care se bat cap în cap asupra aceluiaşi obiect. Şi sînt simultane. Afirmi în acelaşi timp prezenţa şi absenţa cuţitului de tăiat hîrtie. Domnia-ta îţi spui : „sînt sigur că-i aici“, tocmai în clipa în care vezi bine că nu-i.

Isprăvindu-şi demonstraţia, abatele Lantaigne îşi flutură baiderul cadrilat, presărat cu tutun, ca pe-un strălucit stindard al scolasticii.

Dar conferenţiarul de la Facultatea de litere nu era convins. Îi fu uşor să vădească găunoşia acestui 86 sofism ; răspunse cu multă blîndeţe şi cu glasul lui cam stins, pe care şi-l cruţa, că, atunci cînd îşi căuta cuţitul, simţea rînd pe rînd şi nu simultan teama şi speranţa, efect al unei scurte incertitudini ; căci, la urma urmei, sfîrşeşti prin a-ţi da seama dacă cuţitul este sau nu este pe masă.

— Nimic, părinte abate, urmă el, nimic din această pildă cu cuţitul de pervincă nu-i aplicabil părerii contradictorii pe care preafericitul Raimund, părintele Ca- zeaux sau sfinţia-ta însuţi aţi putea-o avea asupra cu- tărui fapt pomenit în Biblie, afirmînd în acelaşi timp că e şi adevărat şi calp. îmi îngădui ca la rîndul meu să dau şi eu o pildă ? Aleg, şi desigur nu pentru a te pune în încurcătură, dar numai pentru că fără voia mea această pildă mi-a venit în minte, aleg povestea lui Iosua oprind soarele din mers... Domnul Bergeret îşi plimbă limba peste buze şi zîmbi. Căci, orişicît, în tainiţa sufletului său, era voltairian : ...Iosua stăvilind soarele ! Poţi spune totodată, părinte, că Iosua a oprit şi n-a oprit soarele ?

Directorul seminarului nu păru nicidecum încurcat. Controversist semeţ, îşi îndreptă spre contrazicător para ochilor şi suflarea pieptului :

— Cu toate rezervele făcute anume asupra adevăratei interpretări,

literale şi spirituale totodată, ale pasajului din *Cartea lui Iosua* la care te referi şi de care atîţia necredincioşi s-au poticnit din pripă înaintea domniei-tale, îţi răspund fără sfială : Da,' am două păreri deosebite asupra tîlcuirii acestei minuni. Ca fizician, cred, pentru temeiuri trase din fizică, adică din observaţie, că pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui neclintit. Ca teolog însă, cred că Iosua a oprit soarele. Aici este o contradicţie. Dar contradicţia aceasta nu-i ireductibilă. O să-ţi dovedesc asta imediat. Ideea pe care ne-o facem despre soare e pur omenească ; e pe măsura omului şi nu pe potriva Domnului. Pentru om, soarele nu se învîrteşte în jurul pămîntului. Mă în- voiesc şi nu preget să-i dau dreptate lui Copernic. Dar nu pot merge pînă acolo încît să-l oblig pe Dumnezeu să devie copernician ca mine, şi nu cercetez dacă, pentru Dumnezeu, soarele se învîrteşte sau nu se în- 87 vîrteşte în jurul pămintului. La drept vorbind, nu aveam nevoie de textul din *Cartea lui losua* pentru a afla că astronomia omenească nu e astronomia lui Dumnezeu. Speculaţiile asupra timpului, numărului şi spaţiului nu cuprind infinitul, şi e o nerozie să amesteci Sfîntul Duh în probleme de fizică sau matematică.

— Aşadar, întrebă profesorul, admiţi că pînă şi în matematici e îngăduit să ai două păreri contradictorii, una umană şi una divină ?

— Nu-s în primejdie să cad în acest impas, răspunse abatele Lantaigne. Exactitatea care e în matematici le împacă îndeajuns cu adevărul absolut. Numerele, dimpotrivă, sînt de temut numai pentru aceea că raţiunea, ispitită să-şi caute în ele propriul ei principiu, e în primejdie să se rătăcească pînă acolo încît să nu vadă în univers decît un sistem de numere. Această greşeală a fost osândită de Biserică. Cu toate acestea, îţi răspund fără şovăială că matematica umană şi matematica divină nu-s totuna. Contradicţie între una şi alta, fără îndoială, nu poate fi, şi-mi place să cred că nu vrei să mă faci să spun că, pentru Dumnezeu, trei şi cu trei pot face nouă. Dar noi nu cunoaştem toate proprietăţile numerelor, pe cînd Dumnezeu le cunoaşte.

Am auzit preoţi, socotiţi eminenţi, care susţin că ştiinţa trebuie să se puie de acord cu teologia. Detest această impertinenţă, şi pot zice nelegiuire, căci oarecare nelegiuire este să alături adevărul neclintit, absolut, de acel şubred şi vremelnic soi de adevăr pe care îl numim ştiinţă. Această nebunie de a asemui realitatea cu aparenţa, trupul cu sufletul a dat naştere la o sumedenie de păreri nenorocite şi funeste prin care apologiştii acestor vremi şi-au dezvăluit cuteză- toarea slăbiciune. Unul din ei, membru distins în Ordinul Iezuiţilor, admite pluralitatea lumilor locuite ; se împacă cu gîndul că în Marte şi Venus sălăşluiesc fiinţe conştiente, cu condiţia ca numai pămîntului să-i fie hărăzită pronomia crucii, ceea ce-l face de iznoavă fără pereche şi fără seamăn în creaţiune. Altul, nu lipsit de oarecare valoare, care a dobîndit la Sorbona catedra, astăzi desfiinţată, de teologie, admite că geologul poate descoperi urme de preadamiţi şi reduce facerea lumii 88 din Biblie la organizarea unui olat din univers, pentru hălăduinţa lui Adam şi a seminţiei sale. Ce vane aiureli ! Ce jalnice cutezanţe ! Ce străvechi noutăţi de sute de ori osîndite ! Ce frîngere a solemnei unităţi ! E cu

mult mai bine să proclami, ca Raimund cel Mare şi ca istoricul lui, că ştiinţa şi religia nu trebuie să se confunde, aşa cum nu se confundă relativul cu absolutul, finitul cu infinitul, umbra cu lumina.

— Părinte, spuse profesorul, dispreţuieşti ştiinţa.

Preotul clătină din cap :

— Nicidecum, domnule Bergeret, nicidecum ! Socot dimpotrivă, după pilda Sfîntului Toma din Aquino şi a tuturor marilor cărturari, că ştiinţa şi filozofia trebuiesc ţinute la loc de cinste în şcoli. Dispreţuind ştiinţa, dispreţuieşti raţiunea ; dispreţuind raţiunea, dispreţuieşti omul; dispreţuind omul, jigneşti pe Domnul. Nechibzuitul scepticism care atacă raţiunea e prima treaptă către acel scepticism criminal care loveşte în Sfintele Taine. Preţuiesc ştiinţa oa pe-o binefacere care de la Dumnezeu purcede. Dar, dacă Dumnezeu ne-a dat ştiinţa, nu ştiinţa lui ne-a dat-o. Geometria sa e alta decît a noastră. A noastră se desfăşoară pe un plan sau în spaţiu, a sa se împlineşte în infinit. Dumnezeu nu ne-ia înşelat; de aceea cred că există o adevărată ştiinţă omenească. Dar nu ne-a învăţat tot : de aceea îmi dau seama de neputinţa acestei ştiinţe, fie şi adevărată, de a se împăca cu adevărul adevărurilor. Şi, ori de cîte ori mi se iveşte această nepotrivire, o privesc fără teamă : ea nu dovedeşte nimic nici împotriva cerului, nici a pămîntului.

Domnul Bergeret mărturisi că sistemul acesta i se părea pe cît de dibaci pe atît de îndrăzneţ, şi pe măsura intereselor credinţei.

— Dar, urmă el, nu asta e părerea arhiepiscopului nostru. Monseniorul Charlot pomeneşte cu plăcere în pastoralele sale de adevărurile religiei întărite de descoperirile ştiinţei, şi mai ales de experienţele domnului Pasteur.

— O, răspunse abatele Lantaigne cu o voce nazală în care şuiera dispreţul, Eminenţa-sa păzeşte, în filozofie cel puţin, sărăcia evanghelică.

în clipa în care aceste vorbe biciuiau aerul sub copaci, o venghercă pîntecoasă trecu pe dinaintea băncii, pe cap cu o largă pălărie preoţească.

— Vorbeşte mai încetişor, părinte, spuse conferenţiarul : te aude abatele Guitrel.

VIII

Domnul prefect Worms-Clavelin stătea de vorbă cu abatele Guitrel în prăvălia lui Rondonneau-fiul, argintar şi giuvaergiu. Se tolănise într-un fotoliu, picior peste picior, în aşa fel că una din tălpile ghetelor sale se înălţa către bărbia cuviosului bătrîn.

— Orice-ai spune, părinte, sfinţia-ta eşti un preot luminat; sfinţia-ta vezi în religie un mănunchi de precepte morale, o disciplină necesară, şi nu nişte dogme învechite şi nişte taine a căror absurditate nu-i de loc tainică.

Ca preot, părintele Guitrel păstra desăvîrşite reguli de purtare. Una din aceste reguli era să se ferească de gîlceavă şi să tacă mai bine decît să pună adevărul în primejdie de-a fi luat în batjocură de necredincioşi. Această măsură de apărare, potrivindu-se cu înclinările firii sale, o

păzea cu străşnicie. Dar domnul prefect Worms-Clavelin nu ştia ce-i discreţia. Năsoiul lui cărnos, buzele-i groase păreau nişte puternice unelte de pompat şi absorbit, în timp ce ochii mari şi spălăciţi sub fruntea-i teşită trădau împotrivirea la orice delicateţe morală. Stărui, aducînd împotriva dogmelor creştine argumente de lojă masonică şi de cafenea literară, şi trăgînd concluzia că e cu neputinţă ca un om inteligent să creadă o iotă din catehism. Apoi, slobozin- du-şi pe umărul preotului mîna lată şi plină de inele, îi spuse :

— Nu răspunzi nimic, scumpul meu abate ; eşti de părerea mea.

Mucenic oarecum, abatele Guitrel se văzu silit să-şi mărturisească credinţa :

— S-avem iertare, domnule prefect; catehismul, această cărticică privită în anumite cercuri cu dispreţ, cuprinde mai mult adevăr decît marile tratate de filozofie care fac atîta vîlvă în omenire. Catehismul uneşte metafizica cea mai savantă cu cea mai rodnică simplicitate. Această apreciere nu-i a mea ; e a unui eminent filozof, a domnului Jules Simon, care aşază catehismul deasupra lui *Timeu* al lui Platon.

Prefectul nu îndrăzni să se împotrivească întru nimic părerii unui fost ministru. îşi aminti deodată că superiorul său ierarhic, actualul ministru de Interne, era protestant. Spuse :

— Ca funcţionar, respect deopotrivă toate cultele, protestantismul la fel cu 'catolicismul. Ca om însă, sînt liber-cugetător, şi, dacă aş avea vreo preferinţă dogmatică, îngăduie să ţi-o spun, părinte, ar fi de partea Reformei.

Abatele Guitrel răspunse cu glas cucernic :

— Printre protestanţi se află, fără îndoială, oameni întru totul vrednici de stimă din punct de vedere al moravurilor şi, mă încumet a zice, oameni exemplari, după lumeasca judecată. însă biserica, aşa-zis reformată, nu-i decît un mădular retezat al bisericii catolice, şi locul tăieturii sîngerează încă.

Nepăsător faţă de acest verdict, de la Bossuet citire, domnul prefect îşi scoase din tabacheră o ţigară groasă de foi, o aprinse, apoi, întinzînd tabachera preotului, întrebă :

— Nu iei o ţigară, părinte ?

Neavînd nici o idee despre disciplina ecleziastică şi crezînd că fumatul e interzis membrilor clerului, oferise o ţigară abatelui Guitrel, numai pentru a-l pune în încurcătură sau pentru a-l ispiti. în ignoranţa lui, era încredinţat că prin darul acesta va împinge pe purtătorul de sutană în păcat, făcîndu-l să cadă în nesupunere, în sacrilegiu şi aproape în apostazie. Abatele Guitrel, însă, luă binişor ţigara, o strecură cu băgare de seamă în buzunarul venghercii şi spuse curtenitor că o va fuma în odaia lui, după cină.

Aşa şedeau de vorbă domnul prefect Worms-Cla- velin şi abatele Guitrel, profesor de omiletică la se- 91 minar, în biroul argintarului. Lîngă ei, Rondonneau-fiul, furnizor al arhiepiscopiei, oare lucra şi pentru prefectură, asista ^ cu discreţie la convorbire, fără să ieie parte la

ea. îşi făcea corespondenţa, şi craniul său luciu se mişca de colo-colo printre catastife şi mostre de argintărie comercială, îngrămădite pe masă.

Deodată, domnul prefect se ridică, îl trase pe abatele Guitrel pînă la celălalt capăt al odăii şi, în pervazul ferestrei, îi spuse la ureche :

— Iubite Guitrel, ştii că episcopia din Tourcoing e vacantă.

— În adevăr, răspunse preotul, am aflat de moartea Monseniorului Duclou. E o mare pierdere pentru Biserica Franţei. Monseniorul Duclou era pe cît de merituos, pe atît de modest. Era neîntrecut în predici. Instrucţiunile lui pastorale sînt izvoade de elocinţă parenetică h îndrăzni-voi oare să amintesc că l-am cunoscut la Orleans, pe vremea cînd era încă abatele Duclou, venerabilul preot de la Sainte-Euverte, şi că pe-atunci binevoia să mă cinstească cu proteguitoarea lui prietenie ? Vestea morţii sale timpurii mi-a fost nespus de dureroasă.

Tăcu, lăsîndu-şi buzele în jos, în semn de mare întristare.

— Nu-i vorba de asta, spuse prefectul. A murit; trebuie altul în loc.

Abatele Guitrel se schimbase la faţă. îşi făcuse ochii mici şi semăna cu un guzgan care zăreşte slănina de pe bufet.

— Îţi dai seama, iubite Guitrel, urmă prefectul, că daravera asta nu mă priveşte de loc. Nu eu numesc episcopii. Nu sînt, slavă Domnului, nici ministru de Justiţie, nici nunţiu, nici Papă !

Şi începu să rîdă.

— Dar, fiindcă veni vorba, în ce termeni eşti cu nunţiul ?

— Nunţiul, domnule prefect, mă priveşte cu bunăvoinţă, ca pe un preaplecat şi smerit copil al Sfîntului Scaun. Dar n-aş putea zice că mă distinge îndeosebi, în [29]
starea modestă în care mă aflu şi în care îmi place să rămân.

— Scumpul meu abate, dacă-ţi pomenesc de asta – dar între noi rămîne, nu-i aşa ? – e pentru că e vorba să se trimită la Tourcoing un preot din judeţul meu. Ştiu, din izvor vrednic de crezare, că se dă întîietate abatelui Lantaigne, directorul seminarului, şi se prea poate să mi se ceară referinţe confidenţiale asupra candidatului. E superiorul ierarhic al sfinţiei- tale. Ce crezi despre el ?

Cu ochii plecaţi, abatele Guitrel răspunse :

— Nu mai încape vorbă că abatele Lantaigne ar aduce pe scaunul episcopal, sfinţit pe vremuri de apostolul Loup, înalte virtuţi şi nepreţuitul har al cuvîn- tului. Cazaniile sale, rostite la Sfîntul Exuperiu, au fost cu drept cuvînt preţuite pentru buna rînduială a ideilor şi pentru tăria verbului, şi toată lumea-i de părere că nimic n-ar lipsi unora din predicile sale pentru a fi desăvîrşite, dacă s^ar găsi în ele acel ir, acel mir cu blagoslovită mirozna care, mă încumet a zice, singur pătrunde în inimi.

Preotul de la Sfîntul Exuperiu a fost cel dintîi care a spus sus şi tare că abatele Lantaigne, glăsuind în amvonul celui mai venerabil lăcaş din

[29] Care îndeamnă la virtute.

eparhie, a bine- slujit amintirea marelui apostol al Galiei, care a pus piatra de temelie acestei biserici, printr-o înfocare şi un zel ale căror excese îşi găsesc izbava în chiar izvorul milosîrdiei lor. A deplîns însă incursiunile vorbitorului în domeniul istoriei contemporane. Căci trebuie să recunoaştem că abatele Lantaigne nu pregetă să calce pe cenuşa încinsă încă.

Abatele Lantaigne e fără pereche în ceea ce priveşte cucernicia, învăţătura şi harul. Ce păcat însă că preotul acesta, vrednic de a fi ridicat la cele mai înalte trepte ale ierarhiei, nu se sfieşte să-şi dea pe faţă un devotament, lăudabil fără îndoială în principiul lui, dar nesocotit în urmările sale, pentru o familie surghiunită, de la care a primit binefaceri! Îi place să arate un exemplar din *Imitatio Christi,* care i-a fost dăruit, legat în purpură şi aur, de către doamna contesă de Paris, şi-şi dă în vileag bucuros şi cu fală fi- 93 deiitatea şi recunoştinţa lui. Şi ce pacat ca preatrufia, de iertat poate unei atît de înalte înţelepciuni, îl aţîţă pînă acolo, încît să se rostească în văzul lumii, pe sub ulmii din alee, asupra Monseniorului cardinal-arhie- piscop, cu nişte vorbe pe care nu mă încumet să le rostesc la rîndu-mi ! Vai ! Dar dacă eu nu cutez să le dau glas, toţi copacii din alee reamintesc vorbele ieşite din gura abatelui Lantaigne, de faţă fiind domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere : „Numai cu duhul păzeşte Eminenţa-sa sărăcia evanghelică". Asemenea vorbe îi stau în obicei şi nu l-a auzit lumea oare, dăunăzi, la hirotonisire, cînd Eminenţa-sa păşea înveşmîntată în odăjdiile pontificale, pe care le poartă cu atîta măreţie, măcar că-i mic de stat : „Cîrjă de aur, episcop de lemn ?" Sfinţia-sa cîrteşte astfel, nitam-nisam, magnificenţa cu care Monseniorul Charlot se învredniceşte să-şi oficieze slujba, precum şi să-şi tocmească rînduiala prînzurilor sale oficiale şi mai ales a cinei pe care a dat-o întru cinstirea generalului-comandant al corpului al nouălea de armată şi la care aţi fost poftit, domnule prefect. Şi mai ales buna înţelegere între prefectură şi arhiepiscopie îl supără pe abatele Lantaigne, din nenorocire prea aplecat să prelungească, în dispreţul învăţăturilor Sfîntului Pavel şi al instrucţiunilor Sanctităţii-sale Leon al XIII-lea, nesuferitele neînţelegeri de care deopotrivă pătimesc şi Biserica şi Statul.

Prefectul căscă gura mare, avînd obicei să asculte cu gura. Apoi izbucni :

— Lantaigne ăsta e plin de cel mai urîcios spirit clerical ! Are necaz pe mine ? Ce vină-mi aduce ? Nu-s eu oare destul de îngăduitor, de liberal ? N-am închis eu ochii cînd, pe toate căile, călugării şi călugăriţele se reîntorceau în mănăstiri, în şcoli ? Căci, dacă păstrăm cu străşnicie legile de temelie ale Republicii, nu le aplicăm de loc. Dar preoţii nu vor să prindă minte. Toţi, una sînteţi. Vă văietaţi de prigoană, cît nu sînteţi prigonitori. Şi ce spune despre mine Lantaigne ăsta al dumitale ?

— Nu se poate aduce nici umbră de clevetire administraţiei domnului prefect Worms-Clavelin, dar o 94 fire neînduplecată ca abatele Lantaigne nu vă iartă nici afilierea la francmasonerie, nici obîrşia izraelită.

Prefectul îşi scutură fumul ţigării.

— Evreii nu-mi sînt prieteni. Nu am legături cu lumea evreiască. Dar, fii pe pace, părinţele, să nu-mi spui mie Worms-Clavelin, dacă abatele Lantaigne va ajunge episcop de Tourcoing. Am destulă trecere la Minister ca să-l dau de-a berbeleacul... Ia aminte, Guitrel : cînd am intrat în viaţă, n-aveam un ban. Am legat prietenii. Legăturile preţuiesc aproape cît şi averea. Am multe şi frumoase. Voi veghea ca abatele Lantaigne să-şi frîngă grumazul în cancelarii. De altfel, soţia mea are un candidat la episcopia din Tourcoing. Acest candidat eşti dumneata, Guitrel.

La auzul acestor vorbe, abatele Guitrel îşi lăsă ochii în jos şi-şi ridică braţele în sus.

— Eu, să mă aşez în scaunul sfinţit de preafericitul Loup şi de atîţia cucernici apostoli ai Galiei de miazănoapte ? Gînditu-s-a oare la asta doamna Worms-Cla- velin ?

— Iubite Guitrel, ea vrea să te vadă cu mitra episcopală-n cap. Şi te încredinţez că e în măsură să facă un episcop. Şi drept să-ţi spun că şi mie mi-ar plăcea să dau Republicii un episcop republican. Ne-am înţeles, iubite Guitrel ; vezi-l pe arhiepiscop şi pe nunţiu ; soţia mea şi cu mine vom pune în mişcare cancelariile.

Abatele Guitrel murmura cu mîinile împreunate :

— Străvechiul şi venerabilul scaun din Tourcoing...

— O episcopie de rangul al treilea, un biet tîrguşor, scumpe abate. Dar trebuie să începi într-un fel. Ascultă ! Ştii unde mi-am început eu cariera în administraţie ? La Ceret ! Am fost subprefect de Ceret, în Pirineii Orientali. Îţi vine a crede ?... Dar îmi pierd vremea flecărind... Bună seara, Monseniore.

Prefectul îi întinse mîna preotului. Şi abatele Guitrel o luă pe întortocheata stradă Tintelleries, smerit, cu spinarea adusă, cugetînd la demersuri iscusite şi făgăduidu-şi sieşi ca, în ziua în care va pune pe cap mitra episcopală şi va deţine cîrja, ca prinţ al Bisericii,

să se împotrivească ocîrmuirii civile, să combată francmasonii şi să arunce anatema asupra principiilor libe- rei-cugetări, ale Republicii şi ale Revoluţiei.

IX

Un articol din *Liberalul* aducea la cunoştinţa oraşului *** că avea o proroacă. Era domnişoara Claude Deniseau, fiica unui agent de plasare pentru muncitori agricoli. Pînă la vîrsta de şaptesprezece ani, domnişoara Deniseau nu dăduse, chiar pentru observatorul cel mai atent, nici un semn de tulburare în judecata sau în sănătatea ei. Era o fată blondă, grasă, scundă, nici frumoasă, nici urîtă, dar plăcută şi veselă.

„Primise, spunea *Liberalul*, o bună educaţie burgheză, şi era cucernică, dar cu măsură. “ Păşise în al optsprezecelea an al vieţii, şi în ziua de 3 februarie 189 *, la orele şase seara, pe cînd pregătea masa în sufragerie, i se păru că aude vocea mamei sale, spu- nîndu-i : „Claudine, du-te în odaia ta“. Se duse în odaia ei şi văzu, între pat şi uşă, o lumină

puternică şi auzi un glas oare vorbea din acea lumină : „Claudine, spunea glasul, ţara asta trebuie să se poeăiască. Numai aşa va scăpa de mari năpăşti. Eu sînt Sfîinta Rade- gunda, regină a Franţei.“ Domnişoara Deniseau zări atunci în acea strălucire o faţă luminoasă şi străvezie parcă, purtînd o coroană de aur şi nestimate.

De atunci, Sfînta Radegunda venea în fiecare zi să stea de vorbă cu domnişoara Deniseau, căreia îi dezvăluia taine şi-i făcea proroci ri. îi prorocise bruma care a vătămat viile în floare şi i-a destăinuit că părintele Rieu, parohul de la Sfînta Agnes, nu va apuca Paştele. Şi-n adevăr, venerabilul părinte Rieu muri în Joia mare. Sfînta Radegunda o înştiinţa fără încetare că năpăşti cumplite şi apropiate, incendii, inundaţii şi măceluri stau să se abată asupra Republicii şi-a Franţei. Iar cînd lehamite îi va fi bunului Dumnezeu să mustre poporul hainit, îl va milui la urmă cu un rege şi totodată cu pace şi propăşire. Sfînta se pricepea la 96 boli şi le şi tămăduia. Din sfatul ei, domnişoara Deniseau l-a îndemnat pe cantonierul Jobelin să se ungă c-o alifie care l-a lecuit de-o înţepeneală a genunchiului. Jobelin s-a putut întoarce la munca lui.

Aceste minuni atraseră o puzderie de curioşi în apartamentul locuit de familia Deniseau, în Piaţa Sfîntul Exuperiu, deasupra administraţiei tramvaielor. Preoţi, ofiţeri în retragere şi medici veniră să vadă copila. Toţi aveau impresia că, atunci cînd repeta cuvintele Sfintei Radegunda, glasul ei era mai grav, faţa mai severă şi că mîinile şi picioarele îi înţepeneau. Observară de asemeni că se folosea de nişte vorbe de mirare în gura unei fete şi că vorbele ei nu erau nicidecum fireşti.

Domnul prefect Worms-Olavelin, la început indiferent şi zeflemitor, începu să intre la grijă urmărind nemaipomenita vîlvă stîrnită de inspirata, care vestea prăbuşirea Republicii şi întoarcerea Franţei la monarhia creştină.

Domnul Worms-Clavelin intrase în administraţie pe vremea scandalurilor de la Elysee sub preşedintele Grevy. Fusese martor de-atunci la toate afacerile de corupţie, fără încetare înăbuşite şi renăscînd mereu, spre marea pagubă a Parlamentului şi a ocîrmuirii. Această privelişte, care i se părea firească, îi întipărise în suflet un adîne sentiment de îngăduinţă pe care îl răspîndea asupra tuturor celor de sub ocîrmuirea sa. Un senator şi doi deputaţi din judeţul lui erau puşi sub urmărire judiciară. Personajele cele mai cu vază din partid, ingineri şi financiari, erau la puşcărie sau fugite. În aceste împrejurări, mulţumit că populaţia e credincioasă regimului republican, nu mai cerea de la dînsa nici zelul, nici respectul pe care el însuşi le socotea ca nişte sentimente răsuflate, deşarte simboluri ale unor vremi de mult apuse. Evenimentele îi lărgiseră mintea, de felul ei îngustă. Nemărginita ironie a lucrurilor îi pătrunsese în suflet, făcîndu-i îngăduitor, zîmbitor şi senin. Dîndu-şi de altfel seama că singura autoritate reală care mai dăinuia în judeţ o constituiau comitetele electorale, se pleca lor, dar cu prefăcută rîvnă şi tainică nesupunere. Le împlinea, ce-i

drept, poruncile, dar potolindu-le mai întîi asprimea, într-un cuvînt, din oportunist ce era, ajunsese liberal şi progresist. Lăsa bucuros lucrurile să-şi urmeze cursul lor. Dar era prea înţelept pentru a îngădui vreo samavolnicie de neîngăduit, şi, funcţionar destoinic, avea grijă ca nici o batjocură răsunătoare să nu atingă ocîrmuirea şi ca miniştrii să se poată bucura în tihnă de obştească nepăsare oare cuprindea laolaltă prieteni şi neprieteni, fiind în acelaşi timp pavăză puterii şi liniştii lor.

Se bucura că ziarele guvernului, ca şi ale opoziţiei de altfel, deocheate şi unele şi altele în afaceri veroase, îşi pierduseră orice baftă, fie că lăudau, fie că batjocoreau. Numai foaia socialistă, singura curată, era şi singura violentă. Dar era foarte săracă ; şi frica pe care o stîrnea îndruma spiritele către guvern. Aşa că domnul prefect Worms-Clavelin putea să aducă cu deplină bună-credinţă la cunoştinţa Ministerului de Interne că situaţia politică în judeţ e cum nu se poate mai bună. Şi iată că inspirata din Piaţa Sfîntul Exu- periu tulbura din senin această fericită stare de lucruri. Sub dictarea Sfintei Radegunda, ea vestea căderea guvernului, dizolvarea Camerei, demisia preşedintelui Republicii şi sfîrşitul regimului prăbuşit în tină. Era cu mult mai violentă decît *Liberalul* şi mult mai ascultată. Şi asta pentru că *Liberalul* trăgea puţine foi, pe cînd domnişoara Deniseau primea tot oraşul. Clerul, marea proprietate, nobilimea, presa clericală se îmbulzeau în juru-i şi-i sorbeau cuvintele. Sfînta Radegunda strîngea rîndurile duşmanilor înfrînţi ai Republicii şi aduna laolaltă „conservatorii. Adunare neprime jdioasă, dar stingheritoare. Domnul Worms-Clavelin se temea mai ales ca vreun ziar din Paris să nu dea faptul în vileag. „Ar lua atunci proporţiile unui adevărat scandal, îşi zicea el, care m-ar pune în primejdie să fiu mustrat de ministru. “ Se hotărî să caute mijlocul cel mai blînd de a închide gura domnişoarei Deniseau şi puse să se iscodească mai întîi moralitatea părinţilor ei.

Familia ei dinspre tată nu era bine văzută în oraş. Numiţii Deniseau erau nişte oameni de nimic. Tatăl 98 domnişoarei Claude ţinea un birou de plasare a cărui faimă nu era nici mai bună, nici mai rea decît a celorlalte birouri de plasare. Şi stăpînii şi servitorii se plîngeau de el, dar tot la el veneau. În 1871, Deniseau proclamase Comuna în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Mai tîrziu, cînd cu izgonirea *mânu militari*[30] a trei dominicani, s-a împotrivit jandarmilor şi a fost arestat. După aceea a candidat la alegerile municipale ca socialist şi n-a întrunit decît un foarte mic număr de voturi. Cam zvăpăiat, minte puţină ! Trecea de om cinstit.

Mama era născută Nadal. Familia Nadal, care se bucura de mai multă consideraţie decît familia Deniseau, era o familie de mici proprietari agricoli, toţi foarte bine văzuţi. O mătuşă a domnişoarei Claude, născută Nadal, care avea vedenii, fusese închisă vreme de cîţiva ani la balamuc. Membrii familiei Nadal erau bisericoşi şi aveau legături

[30] Prin puterea militară. (în lb. lat.)

cu preoţimea. Domnul Worms-Clavelin n-a putut afla mai mult.

Într-o dimineaţă a vorbit despre asta cu secretarul general, domnul Lacarelle, care făcea parte dintr-o familie cu vechime în ţinut şi care cunoştea bine judeţul.

— Dragă Lacarelle, trebuie să isprăvim odată cu nebuna asta. Căci, nu mai rămîne vorbă, domnişoara Deniseau e nebună.

Lacarelle răspunse cu gravitate şi cu un soi de mîndrie care-i venea de-a dreptul din lungile sale mustăţi blonde :

— Domnule prefect, părerile sînt împărţite în ce-o priveşte şi mulţi cred că domnişoara Deniseau e în toate minţile.

— Ascultă, Lacarelle, crezi oare că Sfînta Rade- gunda vine în fiece dimineaţă să stea cu ea de vorbă şi să împroaşte cu noroi pe şeful statului şi guvernul ?

Dar Lacarelle era de părere că se exagerează şi că răuvoitorii cată să tragă folos dintr-o minune. Căci în adevăr, minune este ca domnişoara Deniseau să tămă- duie fără greş boli fără leac ; îl lecuise pe cantonierul
Jobelin şi pe un fost aprod, pe numele lui Favru. Şi asta nu-i tot. A prorocit fapte care s-au învederat precum a zis.

— Vă pot chezăşui un fapt, domnule prefect. Săptămâna trecută, domnişoara Deniseau a spus : „în ţarina lui Faifeu, la Noiselles, e îngropată o comoară". S-au făcut săpături la locul arătat de ea şi s-a descoperit o lespede mare care astupa intrarea unei hrube.

— Dar, încă o dată, exclamă prefectul, nu-i cu putinţă ca Sfînta Radegunda...

Se opri, îngîndurat şi iscoditor. Nu avea nici cea mai mică idee despre hagiografia Galiei creştine şi despre antichităţile noastre naţionale. Dar cercetase în şcoală manuale de istorie. Se căzni să-şi reîmprospăteze amintirile din adolescenţă :

— Sfînta Radegunda nu e mama Sfîntului Ludovic ?

Lacareile, care era mai păstrător de datini, nu şovăi
decît o clipă :

— Nu, spuse el. Mama Sfîntului Ludovic e Bianca de Castilia. Sfînta Radegunda e o regină mai veche.

— Ei bine, nu-i e îngăduit să işte tărăboi în capitala judeţului. Şi dumneata, dragă Lacareile, ar trebui să-l faci să înţeleagă pe tată-său... adică pe Deniseau, că nu-i rămîne decît să-i tragă fiică-si o chelfăneală bună şi s-o încuie în odaia ei.

Lacareile îşi netezi mustăţile galice :

— Domnule prefect, vă sfătuiesc să vă duceţi s-o vedeţi pe tînăra asta, Deniseau. E interesantă. O să vă facă o şedinţă specială, cu totul intimă.

— Te-ai gîndit mult, Lacareile ? Să mă duc eu să aud cum îmi spune o fetişcană că guvernul se prăbuşeşte în mocirlă ?

Domnul prefect Worms-Clavelin nu era lesne cre- zător. Nu preţuia religiile decît din punct de vedere administrativ. Nu moştenise nici o credinţă de la părinţii lui, nelegaţi de nici o superstiţie şi de nici un loc

de baştină. Spiritul lui nu-i trăsese din nici o glie o hrană antică. Rămînea gol, incolor şi slobod. Din incapacitate metafizică şi din instinctul de-a apuca şi de-a ţine, se mulţumea cu adevărul care se poate pipăi şi era sincer încredinţat că e pozitivist. Cum băuse, pe 100 vremuri, bere cu nişte chimişti politicieni, în cafenelele din Montmartre, îi rămăsese de-atunci o stimă plină de încredere faţă de metodele ştiinţifice, pe care le propovăduia la rîndu-i în loji institutorilor francmasoni. Îi plăcea să-şi împăuneze cu o frumoasă înfăţişare de sociologie experimentală sforăriile politice şi tertipurile administrative. Şi preţuia ştiinţa cu atît mai mult, cu cît îi era mai de folos. „Mărturisesc, spunea el cu sinceritate, că am o încredere oarbă în fapte, căci ele zămislesc savantul, sociologul. “ Şi pentru că nu credea decît în fapte şi se făIea că e pozitivist, afacerea cu pro- roaca începea să-l neliniştească.

Domnul Lacarelle, secretarul lui general, îi spusese : „fetişcana asta a lecuit un cantonier şi un aprod. Aces- tea-s fapte. A statornicit locul unde se afla o comoară, şi în adevăr s-a găsit în acel loc o lespede, la intrarea unei hrube. E un fapt. A prezis boleşniţa viilor. E un fapt.“ Domnul Worms-Clavelin avea instinctul ridicolului şi sentimentul absurdului, dar cuvîntul acesta, *fapt,* avea putere asupra minţii sale ; şi îşi aducea vag aminte că medici ca Charcot şi alţii ţinuseră sub observaţie în spitale bolnavi înzestraţi cu însuşiri extraordinare. îşi amintea anumite fenomene stranii de isterie şi de cazuri de vedere de la distanţă. Se întreba dacă domnişoara Deniseau nu era o isterică destul de interesantă pentru a o încredinţa medicilor alienişti, care ar descotorosi oraşul de ea.

Se gîndea :

„Aş putea ordona din oficiu internarea acestei fete într-o casă de nebuni, ca a oricărei persoane a cărei stare de nebunie primejduieşte ordinea publică şi siguranţa persoanelor : dar duşmanii regimului ar ţipa ca dihorii, şi de pe-acum îl aud pe avocatul Lerond acuzîndu-mă de sechestrare samavolnică. Urzeala asta trebuie descurcată, dacă în adevăr clericii din tîrg vor fi ticluit una.

Căci nu-i de îngăduit ca, zi de zi, Sfînta Radegunda să spuie acelei domnişoare Deniseau că Republica se prăbuşeşte în mocirlă. S-au săvîrşit acte regretabile, recunosc. Se impun niscaiva schimbări parţiale, mai ales

în reprezentanţa naţională, dar regimul e încă destul de zdravăn, slavă Domnului ! pentru a fi vrednic să-l sprijin/[4]

X

Aşezaţi pe-o bancă din alee, abatele Lantaigne, directorul seminarului, şi domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, şedeau de vorbă, după obiceiul lor văratic. Aveau despre toate păreri contrarii : n-au fost nicicînd doi oameni mai deosebiţi ca spirit şi fire.

Dar erau singurii din oraş pe care îi interesau ideile generale. Această simpatie îi apropia. Filozofînd pe sub copaci, cînd era vreme bună, se mîngîiau, unul de tristeţile burlăciei, celălalt de necazurile familiale : ambii de lehamitea profesională şi de egala lor impopularitate.

în ziua aceea, de pe banca unde erau aşezaţi, vedeau monumentul Ioanei d'Arc, încă acoperit cu pînză. Pentru că Fecioara hodinise cîndva o noapte în oraş, în casa unei onorate cocoane numite La Gausse, municipalitatea înălţase în 189 31 32, cu sprijinul statului, un monument comemorativ al acestui popas. Doi artişti, odrasle ale ţinutului, unul sculptor, celălalt arhitect, executaseră monumentul pe al cărui piedestal înalt se ridica fecioara „în arme şi gînditoare[44].

Data inaugurării era sorocită pentru duminica viitoare. Urma să vie şi ministrul Instrucţiei Publice. Toţi se aşteptau la o largă împărţire de Cruci de Onoare [1] şi Palme academice[2]. Tîrgoveţii veneau să contemple pînza oare acoperea figura de bronz şi soclul de piatră. Coropcarii se aşezau pe metereze. Pe barăcile ridicate pe sub copaci, limonagiii băteau în cuie fişii de hasa pe care era scris : *Adevărata bere Ioana d'Arc – Cafeneaua Fecioarei.*

La vederea lor, domnul Bergeret spuse că e de admirat această întrecere de cetăţeni adunaţi întru proslăvirea liberatoarei Orleans-ului.

" Arhivarul judeţului, spuse.el, domnul Mazure, s-a deosebit de gloată. A compus un memoriu pentru a învedera că faimosul covor istoric, înfăţişînd întrevederea de la Chinon, [33] n-a fost făcut către 1430 în Germania, aşa cum se credea, ci că a ieşit la acea epocă dintr-un atelier din Franţa flamandă. A supus concluziile memoriului său domnului prefect Worms-Clavelin, care le-a calificat de eminamente patriotice şi le-a aprobat, ma- nifestîndu-şi speranţa că autorul va primi insignele de ofiţer al Academiei, sub statuia Ioanei. Se mai zice că, în discursul său, domnul prefect va spune cu ochii înturnaţi către Vosgi că Ioana d'Arc e o fiică a Alsaciei şi Lorenei.

Abatele Lantaigne, care nu prea gusta gluma, nu răspunse nimic, păstrîndu-şi înfăţişarea gravă. Socotea sărbătoririle Ioanei d'Arc vrednice de laudă, în principiu. Rostise el însuşi, cu doi ani în urmă, în Piaţa Sfîntului Exuperiu, panegiricul Fecioarei, dînd la iveală, din această eroină, buna franceză şi buna creştină. Nu găsea prilej de glumă într-o solemnitate în care se proslăvea patria şi credinţa. îi părea rău numai, ca patriot şi creştin, că episcopul şi preoţii săi nu aveau locul de frunte la serbare.

— Nici regii, nici preşedinţii de republică, nici guvernatorii de provincii, nici prefecţii, nici sfetnicii coroanei, nici funcţionarii regimului actual nu sînt aceia, spuse el, care fac continuitatea patriei franceze, ci numai episcopatul care, de la cei dintîi apostoli ai Galiei

[1] Crucea Legiunii de Onoare.
32 Decoraţie inferioară Legiunii de Onoare.

[33] Aluzie la întrevederea dintre Ioana d'Arc şi Carol al XVII-lea, care a avut loc la Chinon, în 1429.

pînă astăzi, a dăinuit fără întrerupere, fără schimbare, fără scădere, şi alcătuieşte, ca să zic aşa, trainica urzeală a istoriei Franţei. Puterea episcopilor e spirituală şi statornică. Puterile regilor, legiuite dar trecătoare, sînt şubrede din născare. Durata patriei nu atîrnă de durata lor. Patria e spirit, şi e cuprinsă toată în legătura morală şi religioasă. Dar, lipsind trupeşte de la sărbătoarea care se pregăteşte, clerul va fi prezent la ea ca suflet şi ca adevăr. Ioana d'Arc e a noastră şi zadarnic au încercat necredincioşii să ne-o răpească.

Domnul Bergeret. – E cit se poate de firesc totuşi ca această fată simplă, ajunsă un simbol al patriotismului, să fie revendicată de toţi patrioţii.

Abatele Lantaigne. – Eu nu concep – ţi-am spus asta – patria fără religie. Orice datorie vine de la Dumnezeu, datoria de cetăţean, ca şi celelalte. Fără Dumnezeu, datoriile se prăbuşesc toate. Dacă e un drept şi-o datorie să aperi împotriva străinului pămîntul natal, nici dreptul, nici datoria nu fiinţează pe-un aşa-zis drept al ginţilor care n-a existat niciodată, ci numai potrivit voii lui Dumnezeu. Această voie se vădeşte în istoria Iahelei şi Iuditei. Izbucneşte în cartea Macabeilor. Ea poate fi găsită în măreţele fapte de arme ale Fecioarei.

Domnul Bergeret. – Aşadar, sfinţia-ta crezi că Ioana d'Arc şi-a primit harul de la Dumnezeu însuşi ? Asta nu se poate susţine fără o sumedenie de greutăţi. Nu-ţi voi pomeni decît de una singură, pentru că e din acelea care fac parte din credinţele sfinţiei-tale. E privitoare la glasurile şi vedeniile pe care le-a văzut şi auzit ţăranca de la Domremy. Aceia care iau de bun adevăr că Sfînta Ecaterina s-a arătat aievea fiicei lui Iacob d'Arc, însoţită de Sfîntul Mihail şi de Sfînta Margareta, se vor afla, îmi închipui, în mare încurcătură, cînd li se va dovedi că această Sfîntă Ecaterină din Alexandria n-a existat niciodată, şi că povestea ei nu-i în realitate decît un destul de searbăd roman grecesc. Faptul a fost dovedit în veacul al XVII-lea încă, şi nu de către necredincioşii de pe-atunci, ci de un învăţat, doctor de la Sorbona, Jean de Launoy, om cucernic şi de bune moravuri. Firoscosul Tillemont, atît de supus Bisericii, a respins ca pe-o născocire neroadă biografia Sfintei Ecaterina. Faptul acesta nu-i oare stingheritor, domnule abate, pentru acei ce cred că glasurile Ioanei d'Arc din cer pogorau ?

Abatele Lantaigne. – Istoria mucenicilor, domnul meu, oricît de venerabilă ar fi ea, nu-i literă de Evanghelie ; şi e îngăduit ca, după pilda doctorului Launoy şi a lui Tillemont, să pui la îndoială existenţa Sfintei Ecaterina din Alexandria. în ce mă priveşte, eu nu merg chiar pînă acolo, şi socot drept cutezătoare o negare atît de absolută. Ştiu prea bine că biografia acestei

sfinte ne-a venit din Orient, supraîncărcată de fapte uimitoare, dar cred că aceste înfrumuseţări au fost brodate pe-o urzeală trainică. Launoy şi Tillemont se pot şi ei înşela. Nu-i sigur că Sfînta Ecaterina n-a existat niciodată şi, dacă din întîmplare proba istorică a faptului ar fi făcută, ea ar cădea în faţa probei teologice a faptului contrar, rezultînd din

apariţiile miraculoase ale acestei sfinte, constatate de episcop şi solemn recunoscute de Papă. Căci, la urma urmei, e în logica lucrurilor ca adevărurile de ordin ştiinţific să se dea la o parte în faţa adevărurilor de ordin superior. Dar nu putem cunoaşte încă părerea Bisericii asupra vedeniilor Fecioarei. Ioana d'Arc nu e trecută în canonul sfinţilor, şi minunile săvîrşite pentru ea sau prin ea se cer cercetate : nu le tăgădui, nici nu le afirm, şi numai o privire cu totul omenească mă face să zăresc, în istoria acestei minunate copile, braţul pe care Dumnezeu îl întinde Franţei. E drept că privirea aceasta e puternică şi pătrunzătoare.

Domnul Bergeret. – Dacă te-am înţeles bine, domnule abate, sfinţia-ta nu socoteşti ca un miracol învederat ciudata întîmplare de la Fierbois, cînd Ioana a arătat, se zice, locul în care o spadă era ascunsă în zid. Şi nu eşti sigur dacă Fecioara, după cum ea însăşi a spus-o, a înviat un copil la Lagny. în ce mă priveşte, cu ideile pe care mi le cunoşti, nu pot vedea în aceste fapte nimic nefiresc. Admit că spada era agăţată de zid ca *ex-voto*şi prin urmare vizibilă. Cît despre copilul pe care l-a înviat Fecioara pentru clipa în care urma să fie botezat şi care a murit din nou după ce-a primit botezul, mă mărginesc să-ţi amintesc că lîngă Domremy era o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care avea darul de a reînvia pentru cîteva ceasuri copiii născuţi morţi. îmi place să cred că amintirea acestei icoane a Maicii Domnului nu-i străină de iluziile pe care şi le-a făcut Ioana d'Arc cînd a crezut că a înviat din morţi un nou-născut, la Lagny.

Abatele Lantaigne. – E multă incertitudine în aceste explicaţii, domnul meu. Şi, decît să mi le însu- [34] şese, mai bine îmi amîn pronunţarea care înclina, mărturisesc, de partea miracolului, cel puţin în ceea ce priveşte spada Sfintei Ecaterina. Căci textele sînt precise : spada era *în* zid şi a fost nevoie să se spargă zidul pentru a o găsi. Tot astfel, cu neputinţă nu e ca Dumnezeu, în urma cuvioaselor rugi ale unei fecioare, să fi redat viaţă unui copil mort înainte de a fi primit botezul.

Domnul Bergeret. – Vorbeşti, domnule abate, de „plăcutele Domnului rugi ale unei fecioarei Admiţi oare, aidoma cu credinţele veacului de mijloc, că în fecioria Ioanei d'Arc era o virtute, o putere deosebită ?

Abatele Lantaigne. – Firește, fecioria e plăcută Domnului, şi Isus Christos se bucură de biruinţa fecioarelor sale. O fecioară [1] a îndepărtat de Lutetia pe Atila şi pe hunii lui, şi tot o fecioară a despresurat Orleans-ul şi a prilejuit încoronarea legiuitului rege la Reims.

Auzind aceste vorbe ale preotului, domnul Bergeret şi le însuşi întrucîtva :

— Asta este ! spuse el, Ioana d'Arc a fost o mascotă.

Dar părintele Lantaigne nu auzi. Se ridică şi spuse :

— Menirea Franţei în creştinătate nu s-a împlinit. Presimt că

[34] Se numesc astfel obiectele agăţate în paraclise în urma unei dorinţe exprimate într-o mare primejdie.

Dumnezeu se va mai sluji încă de naţiunea care între toate a fost şi cea mai credincioasă şi cea mai necredincioasă.

— De aceea, replică domnul Bergeret, vedem ivin- du-se proroace ca pe năprasnicele vremi ale lui Carol al VH-lea. Şi tîrgul nostru e bîntuit de una ale cărei începuturi sînt mai norocoase decît ale Ioanei d'Arc, de vreme ce fiica lui Iacob d'Arc era socotită nebună de părinţii ei, pe cînd domnişoara Deniseau îşi găseşte un discipol în propriul ei tată. Totuşi cred că norocul ei nu-i mare, nici trainic. Prefectului nostru, domnul Worms-Clavelin, îi lipseşte o anumită politeţe, dar e mai puţin nerod decît Baudricourt[35] [36], şi nu mai e obiceiul ca şefii de stat să acorde audienţe inspiratelor. Duhovnicul domnului Felix Faure nu-l va sfătui s-o puie la încercare pe domnişoara Deniseau. La asta, domnule abate, mi-ai putea răspunde că în zilele noastre isprăvile Bernadettei din Lourdes[1] depăşesc cu mult pe-acelea făcute cîndva de Ioana d'Arc. Aceasta a dat peste cap cîteva sute de englezi flămînzi şi înspăimîn- taţi : Bernadetta a pus în mişcare nenumăraţi pelerini şi-a atras miliarde pe- un munte din Pirinei. Şi venerabilul meu amic, domnul Pierre Laffitte, mă asigură că am intrat în era filozofiei pozitive !

— Cît despre Lourdes, spuse abatele Lantaigne, fără să-l fac pe scepticul şi fără să cad într-o excesivă credulitate, îmi amîn pronunţarea asupra acestui punct în privinţa căruia Biserica nu s-a rostit. Totuşi, văd de pe-acum, în îmbulzeala pelerinilor, o biruinţă a religiei, după cum domnia-ta însuţi vezi o înfrîngere a filozofiei materialiste.

XI

Guvernul căzuse. Domnul prefect Worms-Clavelin nu simţea nici surprindere, nici părere de rău. în sinea lui, îl găsise prea agitat şi prea agitator, dînd de bănuit, şi nu fără noimă, agricultorilor, marilor comercianţi şi micii burghezii. Fără să tulbure fericita nepăsare a maselor, guvernul acesta avusese, spre jalea domnului prefect, o nedorită înrîurire asupra francmasoneriei, în care de cincisprezece ani de zile se concentrase şi se menţinuse toată viaţa politică a judeţului. Domnul prefect Worms-Clavelin izbutise să transforme lojile masonice ale judeţului în cancelarii învestite cu indicarea prealabilă a candidaţilor la dregătoriile publice, la funcţiunile elective şi la locmalele guvernamentale. Avînd astfel atribuţii largi şi precise, lojile, atît cele oportuniste, cît şi cele radicale, se întruneau, se contopeau într-o acţiune comună şi frămîntau în bună înţelegere aluatul republican. Domnul prefect, fericit să vadă ambiţiile unora potolind dorinţele altora, recruta, după indicaţiile combinate ale lojilor, un personal de senatori, deputaţi, consilieri municipali şi de picheri la fel de devotaţi regimului, şi de păreri îndeajuns de felurite şi moderate pentru a mulţumi şi pentru a

---

[35] E vorba de sfînta Genevieve, patroana Parisului.

*. Lourdes este un punct de pelerinaj al catolicilor, aici aflîn- du-se sanctuarul cu una din cele mai des întîlnite reprezentări ale Fecioarei, înveşmîntată în alb şi purtînd cingătoare albastră, aşa cum se spune că i s-a arătat, în 1858, Bernadettei Soubirous, o copilă din Lourdes.

linişti toate grupările republicane, în afară de socialişti. Domnul prefect Worms-Clavelin stabilise înţelegerea. Şi a trebuit să vină guvernul radical ca să curme o atît de fericită armonie.

Nenorocirea făcuse ca titularul unui portofoliu fără însemnătate (Agricultură sau Comerţ) să treacă prin judeţ şi să se oprească cîteva ceasuri în capitală. I-a fost destul să rostească la o adunare masonică o cuvîn- tare filozofică şi morală, ca să stîrnească toate lojile, să le despartă în două, să dezbine fraţii şi să asmuţă pe cetăţeanul Mandar, farmacist din strada Culturii, Venerabil al Alianţei Noi, radical, împotriva domnului Tricoul, podgorean din Tournelles, Venerabil al Sfintei Amiciţii, oportunist.

în sinea lui, domnul Worms-Clavelin aducea o altă învinuire guvernului căzut, şi anume de a fi distribuit „Palmele academice“ şi de a fi conferit „Meritul agri- col“ cu nemiluita, numai radical-socialiştilor, despuind astfel prefectul de înlesnirea de a cîrmui cu ajutorul decoraţiilor, prin făgăduieli, împlinite cu încetul. Domnul prefect îşi mărturisea sieşi gîndurile, murmurînd singur în cabinetul lui aceste amare vorbe :

— Dacă îşi închipuiau că fac politică dîndu-mi lojile peste cap şi agăţîndu-mi decoraţiile, atît de folositoare, de coada tuturor javrelor norocoase din judeţ, deştepţi bărbaţi au fost, n-am ce zice !

De aceea aflase fără supărare de căderea guvernului.

De altfel, aceste schimbări prevăzute nu-l mirau niciodată. Politica lui administrativă se întemeia pe consideraţia că miniştrii sînt trecători. Se nevoia să nu slujească niciodată un ministru de Interne cu prea mult zel. Se ferea să placă prea mult unuia, şi ocolea toate prilejurile de a se întrece cu treaba. Această moderaţie, păzită pe toată durata unui minister, îi asigura simpatia celui care urma, faţă de care dobîndise astfel destulă **108** bunăvoinţa pentru a~i *ii* apoi luat de bun zelul potolit, ce devenea un titlu pentru bunăvoinţa unui al treilea cabinet. Domnul prefect Worms-Cla velin administra cu măsură, trimitea rapoarte scurte în Piaţa Beauvau [1] îşi cruţa funcţionarii şi dăinuia.

În cabinetul lui, în care, prin ferestrele întredeschise, pătrundeau mireasma liliacului înflorit şi ciripitul păsărelelor, împăcat cu sine şi liniştit, se gîndea la înceata potolire a scandalurilor care de două ori măturaseră pe conducătorii partidului. întrezărea ziua, îndepărtată încă, în care se vor putea face din nou afaceri. Se gîndea că, în pofida greutăţilor trecătoare şi cu toată nedorita discordie care se abătuse asupra lojilor masonice şi comitetelor electorale, va avea alegeri municipale mulţumitoare. în această regiune agricolă erau primari minunaţi. Spiritul populaţiei era atît de bun, încît cei doi deputaţi care, compromişi în mai multe afaceri de bani, se aflau sub urmărire judiciară, îşi păstraseră totuşi întreaga vază în circumscripţiile lor. îşi spunea că scrutinul de listă [37] [38] n-ar fi dat rezultate atît de prielnice. I se

---

[37] Ministerul de Interne se află în Piaţa Beauvau.

[38] Scrutin în care un colegiu electoral avînd de ales simultan mai mulţi reprezentanţi, buletinul

perindau prin minte gînduri aproape filozofice asupra uşurinţei cu care se ocîrmuiesc oamenii. Vedea ca prin ceaţă această turmă omenească lăsîndu-se mînată şi tîrîndu-şi sub paza cîinelui neobosita şi mohorîta ei blîndeţe.

Domnul Lacarelle intră în cameră c-o gazetă în mînă :

— Domnule prefect, demisia guvernului, primită de preşedintele Republicii, a apărut în *Monitorul Oficial.*

Domnul prefect Worms-Clavelin îşi urmărea molatic gândurile, pe cînd domnul Lacarelle îşi răsucea lungile-i mustăţi galice şi-şi rotea ochii de faianţă albastră, semn că era gata să sloboadă o gîndire. Şi slobozi în adevăr :

— Căderea Ministerului a făcut impresii felurite.

— Adevărat ? întrebă domnul prefect, care nu asculta.

— Ei, bine, domnule prefect, nu poate tăgădui nimeni că domnişoara Claudine Deniseau n-a spus dinainte că guvernul nu mai are multe zile.

Domnul prefect ridică din umeri. Avea atîta înţelepciune încît să-şi dea seama că într-o asemenea prezicere nu-i nimic miraculos. Dar Lacarelle, cu o adîncă cunoştinţă a trebilor locale, cu o prostie de o uimitoare comunicativitate şi cu un zdravăn instinct al erorii, îi aduse pe dată la cunoştinţă trei sau patru zvonuri proaspete care umblau prin oraş şi îndeosebi păţania domnului de Gromance, căruia Sfînta Radegunda i-a spus, răspunzînd nemărturisitului gînd al vizitatorului : „Fii pe pace, domnule conte, pruncul pe care soţia domniei-tale îl poartă în pîntece e chiar al domniei- tale !“ După asta, Lacarelle îi vorbi din nou despre descoperirea comorii. Se găsiseră, la locul arătat, două monede romane. Cercetările continuau. Avuseseră loc de asemeni şi niscaiva tămăduiri, despre care secretarul general dădu lămuriri vagi şi prolixe.

Domnul prefect asculta năucit. Numai gîndul la domnişoara Deniseau îl întrista şi-l neliniştea. Influenţa vizionarei asupra întregii populaţii îi depăşea puterea de pricepere. îi era teamă că mintea lui pornise pe-o cale greşită în această daraveră de ordin psihic. Teama aceasta îi vătăma judecata, destul de teafără totuşi în împrejurări obişnuite. Ascultîndu-l pe Lacarelle se temu ca nu cumva să creadă şi, instinctiv, strigă deodată :

— Nu cred în astfel de lucruri ! Nu cred !

Totuşi, îndoiala, neliniştea îl copleşeau. Se gîndi să afle ceea ce crede cu privire la această inspirată abatele Guitrel, pe care îl preţuia ca om învăţat şi inteligent. Era tocmai ceasul cînd îl întîlnea pe abate în casa argintarului. Se duse la Rondonneau-fiul, pe care îl găsi în odaia de dindos, ţintuind o ladă, în timp ce abatele Guitrel se uita la un vas de argint suflat cu aur aşezat pe un picior înalt şi acoperit cu un capac rotund.

---

fiecărui alegător conţine o listă de nume, prin opoziţie cu scrutinul individual sau uninominal.

— Frumos potir, nu-i aşa, domnule abate ?

—■ E un artofor, domnule prefect, un artofor, vas hărăzit *ad ferendos cibos*[39]. în adevăr, în artofor se păstrează Sfînta Împărtăşanie, hrana sufletului. Pe vremuri, artosul era ţinut într-o porumbiţă de argint atîrnată deasupra cristelniţei, în altar sau la mormintele mucenicilor. Acesta e împodobit în stilul veacului al XIII-lea. Stil auster şi magnific, foarte potrivit, domnule prefect, mobilierului bisericesc şi mai ales sfintelor vase.

Privind profilul neliniştit şi prudent al preotului, domnul Worms-Clavelin nu-l asculta ce spune. „Iată unul, se gîndea el, care o să-mi băsnească multe despre inspirată şi despre Sfînta Radegunda.“ Şi prepusul judeţean al Republicii îşi înţepenea mai dinainte spiritul şi-şi încorda sufletul, pentru a nu părea slab de înger, superstiţios şi lesne crezător faţă de un cleric.

— Da, domnule prefect, spuse abatele Guitrel, vrednicul de laudă Rondonneau-fiul a meşterit, după vechi documente, această frumoasă lucrare de argintărie. Mă îndemn a crede că nu putea fi mai bine făcută nici în Piaţa Sfîntul Sulpiciu din Paris, unde sînt cei mai buni argintari.

— Ascultă, domnule abate, ce părere ai despre inspirata care a scos din minţi oraşul nostru ?

— Care inspirată, domnule prefect ? Vrei să vorbeşti de acea biată fată care pretinde că are legături cu Sfînta Radegunda, regina Franţei ? Vai ! domnule prefect, cucernica soţie a lui Clotar nu poate fi aceea care dictează acestei sărmane copile tot soiul de nerozii, un talmeş-balmeş, care fiind potrivnic bunului-simţ e de asemeni potrivnic şi teologiei ! Gogomănii, domnule prefect, gogomănii.

Domnul Worms-Clavelin, care pregătise cîteva zeflemele subţiri privitoare la credulitatea preoţilor, tăcu mîlc.

— Nu, desigur nu, urmă zîmbind abatele Guitrel, nu-i de crezut ca Sfînta Radegunda să dicteze asemenea bazaconii, asemenea prostii, asemenea vorbe fără noimă, deşarte, ades eterodoxe, care pică din gura acestei tinere domnişoare. Sfînta Radegunda ar fi cuvîntat pe alt glas, nu te îndoi.

Domnul prefect. – De fapt, sfînta asta Radegunda e puţin cunoscută. [40]

Abatele Guitrel. – Nicidecum, domnule prefect, nicidecum ! Sfînta Radegunda, venerată de toată catolici- mea, e slăvită în mod deosebit în eparhia Poitiers, care a fost pe vremuri martoră a vrednice de laudă faptelor sale.

Domnul prefect. – Da, precum spui, domnule abate, e deoseb...

Abatele Guitrel. – Pînă şi necredincioşii s-au smerit în faţa acestei măreţe făpturi. Ce privelişte sublimă, domnule prefect ! După omorul fratelui său, săvîrşit de bărbatul ei, ilustra soţie a lui Clotar se duce la

[39] ...pentru a purta împărtăşania. (în lb. lat.)

Noyon, la episcopul Medard, pe care-l zoreşte s-o hărăzească Domnului. Sfîntul Medard, mişcat, şovăie ; invocă indi- solubilitatea căsătoriei. Dar Radegunda îşi acoperă ea însăşi capul cu vălul sihăstriei şi cade-n genunchi la picioarele pontifului care, biruit de sfînta încăpăţînare a reginei şi înfruntînd mînia cumplitului monarh, dă Domnului prinos această preafericită victimă.

Domnul prefect. – Dar, domnule abate, domnia-ta încuviinţezi ca un episcop, înfruntînd, ca acela, puterea civilă, să sprijine în răzvrătirea ei pe soţia executivului ? Drace ! În caz că ai asemenea idei, ţi-aş fi recunoscător dacă mi-ai spune-o.

Abatele Guitrel. – Vai ! domnule prefect, eu nu mă bucur ca preafericitul Medard de luminile sfinţeniei, pentru a dibui în împrejurări neobişnuite voia Domnului. În zilele noastre, rînduielile pe care trebuie să le păzească un episcop faţă de autoritatea civilă sînt, din fericire, bine statornicite. Şi domnul prefect va binevoi să-şi amintească, atunci cînd va vorbi de mine prietenilor săi din Minister, cu privire la episcopia din Tourcoing, că recunosc toate obligaţiile care decurg din Concordat. Dar de ce să amestecăm umila mea persoană în aceste mari scene ale istoriei ? Sfînta Radegunda, înveşmîntată în vălul diaconiţelor, a întemeiat mănăstirea Sfintei Cruci la Poitiers, unde a vieţuit cincizeci de ani şi mai bine, păzind cu străşnicie poruncile unei aspre pustnicii. Ţinea posturile şi urma rînduielile sihăstriei cu atîta ahotnicie...

Domnul prefect. – Domnule abate, păstrează poveştile astea pentru seminariştii domniei-tale. Domnia-ta

nu crezi că Sfînta Radegunda are legături cu domnişoara Deniseau. Te felicit. Şi aş dori ca toţi preoţii din judeţ să fie tot atît de înţelepţi ca domnia-ta. Dar e de ajuns ca isterica asta – căci isterică este – să atace guvernul, pentru ca toţi preoţii să vie cu droaia s-asculte cu gurile căscate şi să aplaude toate spurcăciunile pe care le expectorează.

Abatele Guitrel. – O ! nu s-au rostit, domnule prefect, nu s-au rostit. Biserica îi îndeamnă să fie cu mare băgare de seamă cu privire la toate faptele care iau înfăţişare de miracol. Şi vă încredinţez că, în ceea ce mă priveşte, mă îndoiesc foarte de noutăţile miraculoase.

Domnul prefect. – Între noi, ia spune : adevărat că nu crezi în miracole, scumpe abate ?

Abatele Guitrel. – în miracolele care nu sînt dovedite în lege, în adevăr nu cred.

Domnul prefect. – Sîntem singuri. Mărturiseşte că nu există miracole, că niciodată n-au existat şi că e cu neputinţă să existe.

Abatele Guitrel. – Ba, dimpotrivă, domnule prefect, miracolul e posibil, poate fi recunoscut, e de folos doctrinei pe care o întăreşte, şi folosul lui s-a dovedit prin creştinarea popoarelor.

Domnul prefect. – în sfîrşit, dumneata recunoşti că Sfînta Radegunda, care a trăit în veacul de mijloc...

Abatele Guitrel. – în veacul al şaselea, în veacul al şaselea.

Domnul prefect. – în veacul al şaselea, foarte bine... vine în 189*, să şadă la taclale cu fata unui agent de plasare asupra politicii pe care o

urmăreşte guvernul şi Parlamentul ?

Abatele Guitrel. – Legăturile între Biserica biruitoare şi Biserica luptătoare sînt posibile ; istoria ne înfăţişează pilde numeroase şi de netăgăduit. Dar, încă o dată, nu cred că fetişcana despre care e vorba să fie miluită cu asemenea legături. Vorbele ei nu poartă, ca să zic aşa, pecetea năstavului ceresc. Tot ce spune e întrucîtva...

Domnul prefect. – O mistificare.

Abatele Guitrel. – Dacă vrei... sau, poate să fie o demoniacă.

8

113

Domnul prefect. – Ce tot vorbeşti ? Domnia-ta, un preot inteligent, un viitor episcop al Republicii, crezi în demoni ? E o idee din veacul de mijloc. Am citit în privinţa asta o carte de Michelet.

Abatele Guitrel. – Dar, domnule prefect, demoni- zarea e un fapt recunoscut nu numai de teologi, dar pînă şi de savanţi, în cea mai mare parte necredincioşi. Şi însuşi Michelet, pe care-l citezi, credea în demoniacii de la Loudun.

Domnul prefect. – Ce idei ! Toţi sînteţi la fel... şi dacă Claudine Deniseau ar fi o demoniacă, precum zici ?...

Abatele Guitrel. – Atunci ar trebui să i se citească o molitvă pentru izgonirea Necuratului.

Domnul prefect. – Molitvă pentru izgonirea Necuratului ? Şi nu crezi oare, domnule abate, că asta ar fi ridicol ?

Abatele Guitrel. – Nicidecum, domnule prefect, nicidecum.

Domnul prefect. – Şi cum se face asta ?

Abatele ' Guitrel. – Pentru acest soi de slujbe sînt anumite rînduieli, domnule prefect, un formular, un ritual moştenit din vechi. Pînă şi Ioanei d'Arc i s-a făcut, în oraşul Vaucouleurs, dacă nu mă-nşel, o astfel de citanie. Părintele de la Sfîntul Exuperiu, abatele La- prune, ar fi cel mai în măsură să izgonească Necuratul din tînăra Deniseau, care e din parohia lui. E un preot venerabil. E drept că se găseşte faţă de familia Deniseau într-o situaţie care i-ar putea înrîuri caracterul şi într-o oarecare măsură şi înţeleaptă şi cumpănită mintea sa, pe care vîrsta n-a împuţinat-o, sau care cel puţin pare a nu se încovoia sub povara anilor şi ostenelilor unei îndelungate şi pilduitoare preoţii. Vreau să zic că faptele tălmăcite de unii ca miracole au avut loc în parohia acestui preot vrednic de respect ; şi se prea poate ca zelul abatelui Laprune să fi căzut în rătăcire, la gîndul că parohia Sfîntului Exuperiu a putut fi pînă într-atît blagoslovită, încît semnele puterii cereşti să se fi arătat în ea, cu precădere, trecînd peste atîtea alte parohii din oraşul nostru. Nutrind o asemenea speranţă, şi-o fi făcut poate iluzii, pe care, fără să vrea, le va fi

114

adus la cunoştinţa preoţilor din parohia lui, eroare şi amăgire care se cer iertate, dacă ţinem seama de împrejurări. În adevăr, cîtă blagoslovenie n-ar răspîndi un nou miracol asupra bisericii parohiale a Sfîntului Exuperiu ! Zelul credincioşilor ar reînvia, belşugul prinosurilor ar îmbogăţi

zidurile ilustre, dar despuiate, ale străvechiului lăcaş. Şi milosîrdia cardinalului-arhiepis- cop ar aduce mîngîiere zilelor din urmă ale abatelui Laprune ajuns la capătul apostolatului şi puterilor sale.

Domnul prefect. – Aşadar, dacă te-am înţeles bine, domnule abate, şubredul bătrîn de la Sfîntul Exuperiu, abatele Laprune, şi vicarii lui sînt aceia care au ticluit lovitura asta cu demoniaca. Nu mai rămîne vorbă, preoţii sînt tari. La Paris, prin cancelarii n-o crede nimeni, dar aşa este. Preoţii sîht foarte tari! Prin urmare, amicul dumitale Laprune a organizat acele şedinţe de spiritism clerical, la care ia parte tot tîrgul ca să asculte cum e înjurat Parlamentul, preşedintele Republicii şi eu însumi, căci ştiu bine că nu sînt cruţat în soboarele din Piaţa Sfîntului Exuperiu.

Abatele Guitrel. – O, domnule prefect, departe de mine gîndul să bănuiesc că vrednicul paroh de la Sfîntul Exuperiu ar fi ticluit vreun vicleşug. Dimpotrivă, cred sincer că, dacă ar fi proteguit întrucîtva această nenorocită încercare, îşi va recunoaşte repede greşeala şi-şi va da toate ostenelile să-i înlăture urmările... Dar s-ar cădea ca, în propriul lui interes şi în interesul eparhiei, să i se ia înainte şi să i se aducă la cunoştinţa Eminenţei-sale adevărul adevărat pe care Ea poate nu-l cunoaşte încă. înştiinţată de aceste nereguli, Ea, fără îndoială, le va pune capăt.

Domnul prefect. – E o idee !... Scumpul meu abate, n-ai vrea să-ţi iei această însărcinare ? Eu, ca prefect, nu trebuie să ştiu că există un arhiepiscop, în afară de cazurile prevăzute de lege, cum ar fi tragerea clopotelor şi procesiunile. Dacă stai şi te gîndeşti, e o situaţie absurdă, căci de vreme ce mai dăinuiesc arhiepiscopi... Politica are cerinţele ei. Spune-mi drept : eşti bine văzut la arhiepiscopie ?

Abatele Guitrel. – Eminenţa-sa binevoieşte uneori să mă asculte cu îngăduinţă. Milosîrdia Eminenţei-sale nu are margini.

Domnul prefect. – Ei bine ! Spune-i atunci că nu-i de îngăduit ca Sfînta Radegunda să reînvie numai pentru a sîcîi senatorii, deputaţii şi pe prefectul judeţului, şi că, atît în interesul Bisericii, cît şi al Republicii, e timpul să închidă pliscul soţiei cumplitului Clotar. Spune-i asta Eminenţei-sale.

Abatele Guitrel. – În esenţă, domnule prefect ; am să i-o spun în esenţă.

Domnul prefect. – Fă cum vrei, domnule abate, dar fă-l să priceapă că trebuie să oprească preoţii de-a mai intra în casa Deniseau, să-l dojenească pe faţă pe părintele Laprune, să veştejească în *Săptămîna religioasă* vorbele rostite de nebuna aceea şi să-i poftească oficios pe redactorii *Liberalului* să înceteze campania pe care o duc pentru succesul unui miracol neconstituţional şi anticoncordatar.

Abatele Guitrel. – Voi încerca, domnule prefect. Desigur, voi încerca. Dar ce însemn eu, un biet profesor de omiletică, în faţa Eminenţei-sale, cardinalul-arhi- episcop ?

Domnul prefect. – Arhiepiscopul domniei-tale e inteligent ; va înţelege că interesul lui... şi onoarea Sfintei Radegunda, ce dracu !...

Abatele Guitrel. – Fără îndoială, domnule prefect, fără îndoială. Dar Eminenţa-sa, care poartă atîta grijă intereselor spirituale ale eparhiei, s-ar putea să vadă în nemaipomenita năvală de suflete către această sărmană fată un semn al nevoii de a crede ce frămîntă noile generaţii, în fine o pildă care e bine să fie supusă spre meditare bărbaţilor de stat. Şi se prea poate ca, spre acest sfîrşit, să nu se grăbească în hotărîrea de a curma semnele, de a înlătura dovada şi pilda. Se prea poate...

Domnul prefect. – ...Să-şi bată joc de lume. E în stare.

Abatele Guitrel. – O ! domnule prefect, bănuiala asta nu-i întemeiată ! Dar cu cît mi-ar fi sarcina mai uşoară şi mai sigură de izbîndă dacă, asemeni porumbelului din arcă, aş fi purtătorul unui ram de măslin,

dacă aş fi împuternicit să spun – o ! pe şoptite – Monseniorului că leafa celor şapte bieţi preoţi din eparhie, suspendată de fostul ministru al Cultelor, li *se va da iar !*

Domnul prefect. – Do *ut des* [41], nu-i aşa ? O să mă gîndesc... Voi telegrafia la Paris, şi-ţi voi lăsa răspunsul la Rondonneau-fiul. Bună sara, domnule diplomat !

Opt zile după această consfătuire tainică, abatele Guitrel îşi îndeplinise cu bine sarcina. Demoniaca din Piaţa Sfîntul Exuperiu, osîndită de arhiepiscopie, părăsită de cler, tăgăduită de *Liberalul,* nu mai avea în preajmă-i decît pe cei doi membri ai Academiei de ştiinţe psihice, dintre care unul o socotea un subiect vrednic de studiat, şi celălalt drept o primejdioasă simulantă. Descotorosit de nebună şi mulţumit de alegerile municipale care nu scoseseră la iveală nici idei noi, nici oameni noi, în adîncul inimii sale domnul prefect Worms-Clavelin se bucură.

XII

Domnul Paillot ţinea librărie în colţul pe care-l face Piaţa Sfîntul Exuperiu cu strada Tintelleries. Casele din jurul Pieţei erau, cele mai multe, vechi; acelea perete-n perete cu biserica aveau firme cioplite şi zugrăvite. Mai multe aveau acoperişul ţuguiat şi faţada de lemn sculptat. Una din ele, care-şi păstrase bîrnele sculptate, era un adevărat giuvaer, admirat de cunoscători. Grinzile aparente se sprijineau pe nişte pietre, cioplite, unele în formă de îngeri purtînd scuturi, altele în chip de călugări lăsaţi cu neruşinare pe vine. În stînga uşii, lipită de un stîlp, se înălţa figura ciopîrţită a unei femei, cu fruntea încinsă de-o coroană cu spiţe înflorite. Lumea zicea că e regina Margareta. Şi casa era cunoscută sub numele de casa reginei Margareta.

Se credea, pe mărturia lui don Mauriciu, autor al unui *Tezaur de antichităţi,* tipărit în 1803, că Margareta de Scoţia locuise cîteva luni în

[41] Îţi dau ca să-mi dai. (În lb. lat.)

această clădire, în anul 1438. Dar domnul de Terremondre, preşedintele Societăţii de agricultură şi arheologie, dovedeşte, într-un memoriu temeinic întocmit, că această casă a fost zidită în 1488 de către un tîrgoveţ cu vază numit Philippe Tricouillard. Arheologii oraşului, care călăuzesc curioşii în faţa acestei locuinţe, le arată cu plăcere, prinzînd momentul în care cucoanele nu sînt atente, grăitorul herb al lui Philippe Tricouillard, sculptat pe un scut purtat de doi îngeri. Acest blazon, pe care domnul de Terremondre, pe bună dreptate, l-a asemuit cu acela al Coleo- nilor din Bergamo, e cioplit pe piatra de deasupra uşii de intrare, sub tălpoiul din stînga. Figurile nu se văd bine şi nu pot fi dibuite decît de cei puşi în cunoştinţă. Cît despre efigia unei femei purtînd coroană, care se sprijină pe grinda perpendiculară, domnului de Terremondre nu i-a fost greu să demonstreze că e o Sfîntă Margareta. În adevăr, se văd încă la picioarele Sfintei rămăşiţele unui trup pocit, care nu-i altul decît cel al Diavolului ; iar braţul drept al figurii principale, care lipseşte astăzi, trebuie să fi ţinut mătăuzul pe care preafericita l-a scuturat deasupra duşmanului omenirii. Se ştie că în locul acesta figurează Sfînta Margareta, de cînd domnul Mazure, arhivarul judeţului, a dat la iveală un document care stabileşte că, în anul 1488, Philippe Tricouillard, care. avea pe atunci circa şaptezeci de ani, luase de curînd în căsătorie pe Margareta Larrivee, fiica judecătorului oraşului. Printr-o confuzie care nu prea are de ce să ne mire, cerească ocrotitoare a Margaretei Larrivee a fost luată drept tînăra principesă de Scoţia, al cărei sălaş în oraşul *** a lăsat o neştearsă amintire. Puţine femei au fost pomenite după a lor pristăvire, cu mai multă jale, decît această prinţesă care şi-a dat duhul la douăzeci de ani, şoptind într-un suspin : „Mi-e silă de viaţă !“

Casa domnului Paillot, librar, e lipită de casa reginei Margareta. La început a fost clădită tot cu faţadă de bîrne sculptate ca şi cea de alături, iar cheresteaua aparentă a fost tot at.ît de ciudat sculptată. Dar, în 1860, domnul Paillot-tatăl, librar al arhiepiscopiei, a dărî- mat-o, pentru a o reclădi în stil modern, simplu, fără nici o pretenţie de bogăţie şi de artă, avînd însă grija 118 s-o rînduiască aşa cum se cuvine pentru negoţ şi locuinţă. Un arbore genealogic al lui Iisus, sculptat în lemn în stilul Renaşterii şi care se întindea din sus în josul pereţilor casei Paillot, la colţul pe care-l face Piaţa Sfîntul Exuperiu cu strada Tintelleries, s-a prăbuşit o dată cu clădirea, fără să se distrugă însă. Dînd de el la un depozit de lemne, domnul de Terremondre l-a cumpărat pentru muzeu. Sculptura e dăltuită cu meşteşug. Din nefericire, prorocii şi patriarhii care se răsfă- ţau pe fiecare ram ca nişte poame din poveşti, precum şi Fecioara înflorită în vîrful copacului profetic au fost ciopîrţiţi de terorişti în 1793, iar copacul a suferit noi stricăciuni în 1860, cînd a fost dus la depozit, ca lemn de foc. Domnul Quatrebarbe, arhitectul parohial, vorbeşte pe larg de aceste ciopîrţeli în interesanta sa broşură despre *Vandalii moderni.* „Te cutremuri, zice el, la gîndul că această preţioasă rămăşiţă a unei cucernice epoci era gata să fie tăiată şi arsă sub ochii noştri. “ Ieşind din pana unui om ale cărui năzuinţe clericale erau bine cunoscute, această părere fu aspru criticată de *Farul,* într-o notă anonimă în care, pe drept sau pe nedrept, toată lumea a recunoscut mîna

arhivarului judeţean, domnul Mazure. „În douăzeci de vorbe, domnul arhitect parohial ne dă felurite prilejuri de mirare. Primul e că te poţi cutremura numai la gîndul că s-ar putea pierde o bîrnă, îndeajuns de prost sculptată şi atît de ciopîrţită încît amănuntele nici nu se mai văd. Al doilea e că această bîrnă să fie pentru domnul Quatrebarbe, al cărui spirit îl cunoaştem, sfînta rămăşiţă a unei epoci cucernice, de vreme ce datează din 1530, adică din anul cînd s-a adunat dieta protestantă din Augsburg. Al treilea este că domnul Quatrebarbe trece cu vederea faptul că preţioasa bîrnă a fost scoasă şi trimisă la depozitul de lemne de propriul său socru, domnul Nicolet, arhitect eparhial, care, în 1860, a transformat casa Paillot, aşa cum o vedem şi astăzi. Al patrulea este că domnul Quatrebarbe nu ştie că tocmai domnul Mazure, arhivarul, e acela care a descoperit în depozitul de lemne Clouzot bîrnă sculptată care putrezea de zece ani sub nasul şi barba domnului Quatrebarbe şi că tot el i-a semnalat-o domnului de Terre- 119 tnondre, preşedintele Societăţii de agricultură şi arheologie, care a cumpărat-o pentru muzeu.“

În starea ei actuală locuinţa domnului Paillot, librarul, avea o faţadă netedă şi albă cu trei caturi. Pe firma prăvăliei, căptuşită cu lemn vopsit în verde, era scris cu litere aurite : „Paillot, librar “. în vitrină erau expuse globuri terestre şi sfere cereşti de diferite mărimi, cutii cu compasuri, cărţi de şcoală şi mici manuale pentru ofiţerii din garnizoană, precum şi cîteva romane şi memorii, noi : e ceea ce numea domnul Paillot cărţi de literatură. O vitrină mai îngustă şi mai puţin adîncă, cu vedere spre strada Tintelleries, cuprindea lucrări de agricultură şi de drept, întregind astfel uneltele trebuincioase vieţii intelectuale a capitalei judeţului. înăuntrul prăvăliei, pe-o tejghea, se găseau cărţi de literatură, romane, critică şi memorii.

„Clasicii în număr “ se îngrămădeau în dulapuri şi tocmai în fund, lîngă uşa care dădea spre scară, erau cîteva poliţe rezervate cărţilor vechi. Căci domnul Paillot avea totodată în prăvălia lui şi cărţi noi şi cărţi „de ocazie”. Acest ungher întunecos al vechiturilor îi atrăgea pe bibliofilii ţinutului, care descoperiseră în el, pe vremuri, şi cărţi rare. Se vorbea de un anume exemplar, în bună stare, din ediţia originală a *cărţii a treia din Pantagruel,* descoperită în 1871, în ungherul vechiturilor, la Paillot, de domnul de Terremondre, tatăl actualului preşedinte al Societăţii de agricultură. Se vorbea mai în şoaptă de un Mellin de Saint-Gelais *, avînd pe verso-ul titlului versuri scrise de mîna Măriei Stuart, pe care domnul Dutilleul, notar, l-ar fi găsit, cam la aceeaşi epocă şi în acelaşi loc, şi pe care ar fi dat trei franci. De-atunci însă nu s-a mai pomenit de nici o descoperire miraculoasă. Mohorît şi în rînduială, ungherul vechiturilor rămînea acelaşi. Găseai mereu acolo *Istoria prescurtată a călătoriilor* în cincizeci şi şase de volume, precum şi tomuri desperecheate din Voltaire, în ediţia de la Kehl, pe hîrtie de lux. Descoperirea domnului Dutilleul, pentru mulţi îndoielnică, era tăgăduită de cîţiva. Aceştia îşi întemeiau părerea [42] pe bănuiala ca fostul notar era

[42] Poet francez (1491—1558).

în stare sa mintă din vanitate şi pe faptul că după decesul domnului Dutil- leul nu s-a găsit în biblioteca sa nici un exemplar din poeziile lui Mellin de Saint-Gelais. Cu toate acestea, bibliofilii oraşului, care veneau pe la Paillot, cotrobăiau întotdeauna prin ungherul vechiturilor, cel puţin o dată pe lună. Domnul de Terremondre era din cei mai nelipsiţi.

Domnul de Terremondre era un mare proprietar din judeţ, de neam bun, avînd o crescătorie de vite şi pri- cepîndu-se în materie de artă. El era acela care desena costumele istorice pentru cavalcade şi tot el prezida comitetul alcătuit pentru ridicarea unei statui a Ioanei d'Are pe parapete. Petrecea patru luni pe an la Paris. Se spunea că-i ştrengar. La cincizeci de ani, mai era încă zvelt şi elegant. Era bine văzut în cele trei societăţi din capitala judeţului, şi de mai multe ori i s-a oferit deputăţia. Nu primise, spunînd că-i era mai scumpă odihna şi independenţa. Iar lumea căuta pricina refuzului său.

Domnul de Terremondre se gîndise să cumpere casa reginei Margareta pentru a face din ea un muzeu arheologic local şi să-l dăruiască oraşului. Dar proprietara acestei case, doamna văduvă Houssieu, n-a dat urmare propunerilor pe care i le făcuse. Avînd optzeci de ani trecuţi, trăia singură în casa asta veche, cu o duzină de pisici. Se spunea că-i bogată şi zgîrcită. Trebuia să i se aştepte moartea. Ori de cîte ori intra în prăvălia lui Paillot, domnul de Terremondre îl întreba pe librar :

— Regina Margareta se mai află pe lumea asta ?

Iar domnul Paillot, răspundea că, stînd aşa închisă, singură la vîrsta ei, fără îndoială că într-o bună dimineaţă va fi găsită moartă. Pînă una-alta, îi era frică să nu dea foc casei. Asta era teroarea statornică a vecinului ei. Trăia cu groaza că va vedea casa bătrînei cucoane în flăcări, laolaltă cu-a lui.

Doamna văduvă Houssieu îl interesa mult pe domnul de Terremondre. Era doritor să afle tot ce spunea şi făcea aceea pe care o numea regina Margareta. Ultima oară cînd se dusese la ea, îi arătase o gravură proastă de pe vremea Restauraţiei, înfăţişînd-o pe ducesa de
121
Angouleme, stringînd la piept portretele lui Ludovic al XVI-lea şi al Măriei Antoaneta, închise într-un medalion. Această gravură, chenăruită de-o ramă neagră, era atîrnată în sala de jos. Văduva Houssieu spusese pe cînd o arăta :

— E portretul reginei Margareta, care a locuit pe vremuri în casa asta.

Şi domnul de Terremondre se întrebase cum se poate ca un portret al prinţesei franceze Maria-Tereza-Char- lotta de Franţa să fie luat, chiar de minţile cele mai întunecate, drept un portret al Margaretei de Scoţia. De o lună se întreba mereu.

în acea zi, intrînd în prăvălia lui Paillot, exclamă :

— Am găsit !

Şi-i explică amicului său, librarul, preaverosimilele pricini ale acestei nemaipomenite confuzii :

— Ia aminte, Paillot ! Margareta de Scoţia, substituită Margaretei Larrivee, e confundată cu Margareta de Valois, ducesă de Angouleme, iar această principesă e confundată la rîndul său cu ducesa de Angouleme, fiică a lui Ludovic al XVI-lea şi a Măriei Antoaneta : Margareta Larrivee – Margareta de Scoţia – Margareta, ducesa de Angouleme – ducesa de Angouleme. Mă mîndresc cu această descoperire, Paillot ; întotdeauna trebuie să cercetezi trecutul. Dar, cînd vom intra în stăpînirea casei reginei Margareta, vom reînvia un pic amintirea bunului Philippe Tricouillard.

Abia rostise această promisiune cînd, doctorul For- nerol intră în prăvălie năvalnic, cum îi era obiceiul acestui neobosit vizitator de suferinzi, care aducea cu el speranţa şi îmbărbătarea. Gustave Fornerol era un vlăjgan mustăcios. Cum nevastă-sa îi adusese în zestre o şuşăniţă de moşie, îi plăcea să-şi dea aere de moşier şi se ducea la bolnavi cu pălărie moale, jiletcă de vînă- toare şi ghetre de piele. Măcar că clienţii lui erau toţi din mica burghezie şi din populaţia rurală a mahalalelor, trecea drept cel mai bun medic din oraş.

Prieten cu Paillot, ca toţi concetăţenii lui, nu venea niciodată degeaba la el şi nu zăbovea stînd de vorbă în prăvălie. De data asta, totuşi, se lăsă pe unul din cele trei scaune de paie care, aşezate în ungherul vechi- 122 turilor, asigurau librăriei Paillot faima unei ospitalităţi literare, docte, politicoase, academice.

Răsuflă, făcu un semn cu mina în chip de salut lui Paillot, salută cu oarecare respect pe domnul de Terre- mondre şi spuse :

— Sînt ostenit !... Ei, Paillot, ţi-a plăcut spectacolul de-aseară ? Ce spune doamna Paillot de piesă şi de actori ?

Librarul nu se rosti. Era încredinţat că e mai înţelept pentru un negustor să nu-şi spună părerile în prăvălie. De altfel nu se ducea la teatru decît cu familia şi rar. Dar doctorul Fornerol, ca medic al teatrului, avea intrare liberă şi nu lipsea de la nici o reprezentaţie.

O trupă în trecere jucase cu o seară înainte *Soţia mareşalului,* cu Pauline Giry în rolul prim.

— E foarte bine şi acuma Pauline Giry, spuse doctorul.

— Toată lumea e de aceeaşi părere, zise librarul.

— începe să cam îmbătrînească, spuse domnul de Terremondre, care răsfoia al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor.*

— Asta nu ! răspunse doctorul. Ştiţi că n-o cheamă Giry ?

— Pe adevăratul ei nume o cheamă Girou, urmă cu autoritate domnul de Terremondre. Am cunoscut-o pe mama ei, Clemence Girou. Cu cincisprezece ani în urmă, Pauline Giry era oacheşă şi foarte drăgălaşă.

Şi-n ungherul vechiturilor se căzniră toţi trei să afle vîrsta actriţei. Dar cum îşi făceau socotelile după date îndoielnice sau greşite, nu ajungeau decît la rezultate care se băteau cap în cap, ades absurde şi care nu-i mulţumeau.

— Sînt obosit, spuse doctorul. Domniile-voastre, după teatru, v-aţi dus la culcare. Dar eu am fost chemat la miezul nopţii în dealul Durocului, la un bătrîn fermier care suferea de hernie strangulată. Argatul lui îmi spune : „A vărsat tot ce avea-ntr-însul. Se văietă mereu. O să moară“. Poruncesc să-mi înhame caii la trăsură şi pornesc în grabă spre coasta Duroc, tocmai hăt ! la capătul mahalalei Tramayes. Găsesc omul întins în pat şi urlînd. Facies cadaveric, vărsături stercorare.
123
Foarte bine ! Nevastă-sa îmi zice : „Pe dinăuntru îl rîcîie !“

— Pauline Giry are patruzeci şi şapte de ani! spuse domnul de Terremondre.

— Se prea poate, făcu Paillot.

— Cel puţin patruzeci şi şapte, urmă doctorul. Hernia era dublă şi gravă. Foarte bine ! încerc reducerea prin apăsare. Cu toate că nu-i nevoie să apeşi decît foarte uşor cu mîna, după o jumătate de oră de astfel de manevră îţi simţi spatele şi braţele frînte. Şi tocmai după cinci ore, la a zecea încercare, am obţinut reducerea.

Cînd doctorul Fornerol ajunse aici cu povestirea, librarul Paillot se duse să servească nişte cucoane care cereau cărţi interesante de citit la ţară. Şi doctorul, adresîndu-se numai domnului de Terremondre, urmă :

— Eram frînt. I-am spus omului : „Trebuie să stai în pat, şi de preferinţă culcat pe spate, pînă ce banda- gistul îţi va face o centură cu perniţe, după indicaţiile mele. Stai întins, că de unde nu, iar te-apucă ! Şi-ai văzut cît e de bine ! Fără să mai ţinem seamă că într-o bună zi te poţi duce pe copcă. înţelesu-m-ai ?“

„Înţeles !“

„Foarte bine !“

Şi plec în ogradă să mă spăl la cişmea. Vă daţi seama că după atîta osteneală simţeam nevoia să mă răcoresc puţin ; mă dezbrac pînă la brîu şi mă frec cu săpun de rufe, preţ de-un sfert de oră. După asta, mă îmbrac. Beau un pahar de vin alb pe care mi l-au adus în grădiniţă. Privesc zorii ivindu-se cenuşii, ascult cîntecul ciocîrliei şi intru din nou în odaia bolnavului. Era întuneric. Strig înspre pat : „Ei, ne-am înţeles ! Stai nemişcat pînă ce vine bandajul cel nou. Acela pe care-l ai nu face doi bani. Auzi ?“ Nici un răspuns. „Dormi ?“ O aud atunci în spatele meu pe bătrînă : „Domnule doctor, omul meu nu mai e acasă. Şedea pe ghimpi să se ducă la vie.“

— Aşa-s ţăranii noştri, spuse domnul de Terremondre.
124

După ce căzu un răstimp pe gînduri, urmă :

— Doctore, Pauline Giry are acum patruzeci şi nouă de ani. A debutat în 1876 la *Vaudeville;* avea atunci douăzeci şi doi de ani. Sînt sigur de asta.

— În cazul acesta, spuse doctorul, ar păşi acum în al patruzeci şi treilea an, de vreme ce sîntem în 1897.

— Nu se poate, spuse domnul de Terremondre, pentru că are cel puţin şase ani mai mult decît Roza Max, care cu siguranţă a trecut de patruzeci de ani.

—- Roza Max ? nu zic ba, dar e încă o fată frumoasă, spuse doctorul. Căscă, se întinse şi adăugă : Întorcîn- du-mă de pe dealul Durocului, la şase dimineaţa, găsesc în anticameră doi ucenici de brutar, care-mi spun că stăpîna lor, brutăreasa din strada Tintelleries, e gata să nască.

— Dar, întrebă domnul de Terremondre, era nevoie de doi ucenici ca să ţi-o spuie ?

— I-a trimis pe rînd, răspunse doctorul. Îi întreb dacă s-au ivit simptomele caracteristice. Habar n-aveau, dar văd deodată un al treilea ucenic sosind în dara- daica jupînului. Mă urc şi mă aşez lîngă el. întoarcem şi iată-ne gonind pe caldarîmul Tintelleriilor.

— Acuma ştiu ! exclamă domnul de Terremondre, care îşi urmărea gîndul. în ’69 a debutat la *Vaudeville.* Şi tocmai în ’76 a cunoscut-o şi... vizitat-o vărul meu Courtrai.

— Vorbeşti de Jacques de Courtrai, care a fost căpitan de dragoni ?

— Nu ; vorbesc de Agenor, care a murit în Brazilia... Pauline Giry are un fiu care a ieşit de la Saint-Cyr anul trecut.

Pe cînd domnul de Terremondre vorbea astfel, domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, intră în prăvălie.

Domnul Bergeret ocupa unul din cele trei fotolii academice ale librăriei Paillot şi era cel mai neobosit vorbitor din ungherul vechiturilor. Răsfoia c-o mînă amicală lucrările vechi şi noi, cu toate că nu cumpăra niciodată o carte de frica zavracului nevestei şi-a celor trei fete ale sale, dar era cît se poate de bine primit la Paillot, care îi arăta o mare stimă, văzînd în el un

rezervor şi un alambic al acelei ştiinţe şi al acelei literaturi din care trăiesc şi trag foloase librarii. Ungherul vechiturilor era singurul loc din oraş unde domnul Bergeret se putea aşeza cu deplină mulţumire, căci la el acasă doamna Bergeret îl hăituia din odaie în odaie pentru tot soiul de chestiuni de economie casnică ; la Facultate, decanul îl silea, din ură, să-şi ţie cursul într-o hrubă întunecată şi nesănătoasă, unde coborau puţini studenţi, iar în cele trei societăţi ale oraşului era privit pieziş pentru că o numise pe Ioana d’Arc o mascotă militară.

Aşadar, domnul Bergeret se strecură în ungherul vechiturilor.

— Bună ziua, domnilor ! Ce mai nou ?

•— Pruncul brutăresei din strada Tintelleries, spuse doctorul : l-am adus pe lume acum douăzeci de minute. Mă pregăteam să i-o spun domnului de Terremondre. Şi pot să adaug că n-a mers tocmai uşor.

— Copilul acesta, răspunse conferenţiarul, se codea să vie pe lume. Şi n-ar fi făcut-o niciodată, dacă, înzestrat cu pricepere şi prevedere, ar fi ştiut care-i soarta omului pe pămînt, şi mai ales în oraşul nostru.

—· E o fetiţă drăgălaşă, spuse doctorul, o fetiţă drăgălaşă cu o zmeură sub sînul stîng.

Convorbirea urmă între doctor şi domnul de Terremondre.

— O fetiţă drăgălaşă, cu o zmeură sub sînul stîng, doctore ? Lumea o să spuie că brutăresei i-a venit poftă de zmeură, pe cînd îşi scotea corsetul. Singură dorinţa mamei nu poate da naştere semnului în rodul pe care-l poartă. Pe lîngă asta mai trebuie ca femeia care are o dorinţă să atingă cu degetul o parte a trupului. Semnul se iveşte atunci pe copil în dreptul acelui loc. Nu-i adevărat că aşa-i credinţa, doctore ?

— Aşa cred cumetrele, răspunse doctorul Fornerol. Dar am cunoscut bărbaţi, şi chiar medici, care erau femei în această privinţă, şi care împărtăşeau lesnecre- zarea doicilor. în ce mă priveşte, experienţa unei practici îndeajuns de lungi, cunoaşterea observaţiilor făcute de savanţi şi mai ales o privire generală asupra embrio- geniei nu-mi îngăduie să-mi însuşesc acest eres.

— Aşadar, după părerea dumitale, doctore, aluniţele sînt nişte pete ca toate petele, care se ivesc pe piele fără nici o cauză cunoscută.

— S-avem iertare ! Semnele acestea prezintă un caracter deosebit. Ele nu conţin vase sanguine şi nu cresc ca tumorile cu care eşti ispitit poate să le confunzi.

— Prin urmare, doctore, admiţi că alcătuiesc o specie deosebită. Şi nu induci din asta nimic în ceea ce priveşte originea lor ?

— Absolut nimic.

— Dar dacă aceste semne nu sînt în adevăr urmarea unei pofte, dacă nu admiţi că au o cauză... cum să zic ?... psihică, atunci nu pricep cum mai dăinuieşte o credinţă pomenită în Biblie şi care e împărtăşită şi astăzi de atîta amar de oameni. Mătuşa mea Pastre era o femeie foarte deşteaptă şi nu lesnecrezătoare. Cu toate acestea, a murit la şaptezeci şi şapte de ani, în primăvara trecută, încredinţată că cele trei coacăze albe, ivite pe umărul fiicei ei Berta, erau de obîrşie augustă, şi că i se trăgeau din parcul de la Neuilly, unde, în timpul sarcinii, în toamna anului 1834, fusese prezentată reginei Maria-Amelia, care a dus-o la plimbare pe-o cărare mărginită de tufe de coacăz.

La asta, doctorul Fornerol nu răspunse nimic. Nu se prea îndemna să contrazică părerile clientelei bogate. Dar domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, îşi lăsă capul pe umărul stîng, şi privi în depărtare, aşa cum făcea ori de cîte ori începea să vorbească. Pe urmă spuse :

— Adevărul e, domnilor, că semnele acestea, numite aluniţe, se reduc ia un mic număr de tipuri care pot fi clasate după culoarea şi forma lor în fragi, coacăze şi zmeură, pete de vin şi cafea. S-ar cuveni să adăugăm la aceste tipuri pe cele ale petelor galbene şi difuze în care unii se străduiesc să vadă bucăţele de plăcintă sau de perişoare de supă. Dar cine poate crede că femeile însărcinate n-au poftă să bea decît vin sau cafea cu lapte şi să nu mănînce altceva decît fructe roşii, şi dacă vreţi o tocătură ? O asemenea idee jigneşte bunul-simţ. Dorinţa care, după anumiţi filozofi, singură ea a creat lumea şi ea singură o conservă stîrneşte în

ele ceea ce stîrneşte în toate vietăţile, dar cu mai multă putere şi mai felurit. Le stîrneşte porniri ascunse, izbucniri înăbuşite, nelinişti ciudate. Fără să stăruim în cercetarea înrîuririi pe care starea lor deosebită o are asupra poftelor, aceleaşi la toate fiinţele vii şi chiar la plante, trebuie să recunoaştem că starea aceasta nu izvodeşte nepăsare, ci mai degrabă destrăbălează şi zbuciumă instinctele adînci. Dacă noul-născut ar fi să poarte aievea semnele vizibile ale dorinţelor mamei sale, nu vă îndoiţi că, de cele mai multe ori, s-ar vedea iscîndu-se pe trupul lui cu totul alte semne decît nevinovaţii fragi şi stropii de cafea, cum le place a crede matroanelor neroade.

— Te-am înţeles, spuse domnul de Terremondre : femeile fiind iubitoare de giuvaeruri, mulţi copii s-ar naşte cu safire, rubine şi smaralde pe degete şi cu brăţări de aur la mînă ; salbe de mărgăritare şi gher- dane de diamante le-ar acoperi grumazul şi braţele. Copiii aceştia, orişicît, ar putea fi arătaţi.

—- Fără îndoială, răspunse domnul Bergeret.

Şi, luînd de pe masa unde-l lăsase domnul de Terremondre al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor,* profesorul îşi băgă nasul în carte, între paginile 212 şi 213, care, de şase ani de cînd deschidea inevitabilul taftalog, i se iveau nedezminţit şi exclusiv înaintea ochilor, ca o pildă a monotoniei cu care trec zilele, ca un simbol al uniformităţii lucrărilor şi vieţii universitare şi provinciale care premerg ziua morţii şi putrezirea trupului în coşciug. Şi de data aceasta, aşa cum făcuse în atîtea alte dăţi, domnul Bergeret citi în al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor* primele rînduri de la pagina 212 :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei ne- izbînzi, zise el, am putut revedea insulele Sandwich, îmbogăţindu-ne călătoria cu o descoperire care, cu toate că e cea din urmă, pare a fi fost în multe privinţe cea mai de seamă pe care au făcut-o europenii pînă acum pe toată întinderea Oceanului Pacific.» Fericitele urmări pe care păreau a le vesti aceste vorbe din nefericire nu s-au împlinit. “ 128

Şi de data asta, ca şi-n celelalte dăţi, citirea acestor rînduri îl umplu de mîhnire pe domnul Bergeret. Pe cînd era adîncit în ea, domnul Paillot, librarul, întîm- pina cu dispreţ şi semeţie un biet soldat, venit să cumpere hîrtie de scrisori de-un gologan.

— Află că nu vînd hîrtie de scrisori, spuse domnul Paillot întorcîndu-i spatele.

începu apoi să se plîngă de Leon, băiatul lui de prăvălie, care era mereu pe drumuri şi care o dată plecat nu se mai întorcea. De asta el însuşi, Paillot, era mereu stingherit de nepoftiţi. I se cerea hîrtie de scrisori !

— Mi-aduc aminte, îi spuse doctorul Fornerol, că într-o zi de tîrg o femeie de la ţară ţi-a cerut un plasture şi că ţi-ai dat mare osteneală s-o convingi să nu-şi ridice fustele, pentru a-ţi arăta partea dureroasă pe

care voia să-l lipească.

Paillot, librarul, răspunse acestei glumeţe istorisiri printr-o tăcere care vădea demnitatea jignită.

— Dumnezeule ! exclamă domnul de Terremondre, amicul cărţilor, doctul magazin al Frobenului, al Elze- virului, al Deburului[1] nostru să fie confundat cu spiţeria lui Thomas Diafoirus, ce batjocură !

— De bună seamă, replică doctorul Fornerol, că ţăranca ceea nu vedea nici un rău, arătîndu-i lui Paillot sălaşul durerii sale. Dar nu trebuie să judecăm toate ţărancele după aceasta. îndeobşte, li-e silă foarte să se lase cercetate de medic. Confraţii mei de la ţară mi-au mărturisit-o de multe ori. Femeile de la ţară, atinse de boli grave, se împotrivesc examenului medical cu o cerbicie şi o încăpăţînare pe care în aceleaşi împrejurări nu le întîmpinăm la orăşence şi mai ales la femeile de lume. Am văzut o fermieră din Lucigny care a murit de o tumoare internă, fiindcă n-a lăsat doctorul să vadă ce are.

Domnul de Terremondre, care, ca preşedinte al mai multor academii locale, avea prejudecăţi academice, luînd act de aceste observaţii, îl acuză pe Zola că a defăimat cu neruşinare ţăranii în romanul său *Pămîn-*

[1] Numele unor familii de tipografi vestiţi. Aici, tipăriturile lor.

tul. în faţa acestei acuzaţii, domnul Bergeret ieşi din tristeţea lui meditativă şi spuse :

— Nu uita că ţăranii sînt ades incestuoşi, beţivi şi paricizi, aşa cum îi arată Zola. Sila de observaţii clinice nu e o dovadă a castităţii lor. Ea dovedeşte numai puterea prejudecăţii la fiinţele mărginite. Prejudecăţile sînt cu atît mai puternice, cu cît oamenii sînt mai simpli. Prejudecata că e rău să te arăţi gol a rămas puternică în ei. Slăbeşte la oamenii inteligenţi şi la artişti prin obiceiul de a face băi, duşuri şi masaje ; o mai slăbesc încă sentimentul estetic şi înclinarea spre trupeştile desfătări, iar în faţa consideraţiilor de igienă şi sănătate dispare cu desăvîrşire. Asta e tot ce putem înţelege din observaţiile doctorului.

— Am băgat de seamă, spuse domnul de Terre- mondre, că femeile bine făcute...

— Nu prea există, spuse doctorul.

— Doctore, îmi aduci aminte de pedicuristul meu, reluă domnul de Terremondre. îmi spunea o dată : „Dacă domnul ar fi pedicurist, nu s-ar mai pierde cu firea după femei“.

Paillot, librarul, care, rezemat de perete, de cîtva timp ciulea urechea, zise :

— Nu ştiu ce se petrece în casa reginei Margareta ; aud strigăte şi zgomot de mobile răsturnate.

Şi iarăşi fu cuprins de vechea teamă.

— Baba asta o să-şi dea foc casei şi toată grămada de clădiri de primprejur o să se aprindă : toate-s de lemn.

Nimeni nu răspunse acestor vorbe, nimeni nu încercă să potolească aceste văicăreli neluate în seamă. Doctorul Fornerol se ridică anevoie în

picioare, îşi întinse cu opinteli muşchii obosiţi ai braţelor şi plecă să-şi facă vizitele în oraş.

Domnul de Terremondre îşi trase mănuşile şi făcu un pas spre uşă. Apoi, zărind în Piaţă o fătură lungă şi uscată care se apropia cu paşi ţepeni şi repeziţi, spuse :

— Iată-l pe generalul Cartier de Chalmot. îi urez prefectului să nu-l întîlnească.

— De ce ? întrebă domnul Bergeret, 130

— Pentru că aceste întîlniri nu-i priesc domnului Worms-Clavelin. Duminica trecută, prefectul nostru, plimbîndu-se cu trăsura, l-a recunoscut pe generalul Cartier de Chalmot, care trecea pe jos cu soţia şi fiicele. Răsturnat în trăsură, cu pălăria pe cap, îi făcu bătrînului ostaş un mic salut cu mîna cu un : „Bună ziua, bună ziua, generale !“ Generalul se făcu roş de mînie. Mînia timizilor e violentă. Generalul Chalmot îşi pierduse cumpătul şi fu necruţător. în faţa întregului oraş care ieşise la plimbare, imită gestul familiar al domnului Worms-Clavelin şi-i strigă cu glas detu- nător : „Bună ziua, bună ziua, prefectule !“

— Nu se mai aude nimic în casa reginei Margareta, spuse domnul Paillot.

XIII

Soarele amiezii îşi împroşca flăcările albe şi pătrunzătoare. Nici un nour pe cer, în aer nici o adiere. în vasta hodină a firii, singură lumina, jucăuşă, îşi în- vîrtea în zare arzătoarea-i horă. în aleea pustie, umbra cădea inertă şi grea la rădăcina ulmilor. Un cantonier dormea în fundul unui şanţ de la marginea meterezelor. Păsările tăceau.

Aşezat la capătul umbros al unei bănci, pe trei sferturi scăldată de soare, sub arborii clasici, domnul Ber- geret, uitînd, în această singurătate prietenoasă, de soţie şi de cele trei fiice ale sale, de viaţa lui strimtă, în strimta lui locuinţă, se bucura, ca Eros, de libertatea spiritului său, lăsîndu-şi imaginaţia critică să hoinărească la întîmplare, printre morţi şi printre vii.

în vremea asta abatele Lantaigne, directorul seminarului, trecea, cu cartea de rugăciuni în mînă, prin aleea cea mare. Domnul Bergeret se ridică, poftind preotul să ia loc la umbră, pe bancă. Părintele Lantaigne îşi ocupă fără grabă locul la umbră, cu acea demnitate sacerdotală care nu-l părăsea niciodată şi care la el era simplitatea însăşi. Domnul Bergeret se aşează alături în partea în care umbra cădea amestecată

cu lumină din vîrful crengilor cu frunză rară, aşa încît haina lui neagră se acoperi de rotocoale de aur, pe cînd pe ochii-i orbiţi, pleoapele începură să-i clipească.

îl hiritisi pe abatele Lantaigne cu aceste vorbe :

— Umblă zvonul, domnule abate, că vei fi înscăunat episcop la Tourcoing.

Primesc prevestirea şi cutez a spera.

Alegerea aceasta însă e prea bună, pentru a nu fi îndoielnică.

Lumea te crede monarhist, şi asta îţi dăunează. Nu eşti cumva republican, ca Papa ?

Abatele Lantaigne. – Ba da, sînt republican ca Papa. Adică, sînt în pace şi nu în război cu guvernul Republicii. Dar pacea nu-i dragoste. Şi Republica nu mi-i dragă.

Domnul Bergeret. – Bănuiesc de ce. Nu-i poţi ierta duşmănia faţă de cinul bisericesc şi că e liber-cugetă- toare.

Abatele Lantaigne. – în adevăr, nu pot uita că nu crede şi că e duşmană preoţilor. Dar această necredinţă şi această duşmănie nu-i sînt esenţiale. Sînt fapta republicanilor, nu a Republicii. Ele scad sau sporesc la orice schimbare de persoane. Azi sînt mai împuţinate decît ieri. Mîne, vor spori, poate. Şi-i cu putinţă să vie o vreme cînd ele nu vor mai exista de loc, aşa cum n-au existat sub domnia mareşalului de Mac-Mahon, sau cel puţin în înşelătoarele începuturi ale acestei domnii, ca şi sub dezamăgitoarea ocîrmuire de la 16 mai[43]. Din oameni, nu din lucruri purced. Dar chiar dacă ar fi respectuoasă faţă de Biserică şi de slujitorii ei, tot aş urî Republica.

Domnul Bergeret. – De <3e ?

Abatele Lantaigne. – Pentru că înseamnă diversitate. Prin asta e în esenţă rea.

Domnul Bergeret. – Nu te înţeleg bine, domnule abate.

Abatele Lantaigne. – Pentru că nu ai spirit teologic. Pe vremuri, pînă şi laicii îl aveau într-o oarecare măsură. În caietele lor de şcoală pe care le păstrau, găseau la nevoie elemente de filozofie. Asta-i adevărat îndeosebi în ce priveşte oamenii din veacul al XVII-lea. Pe-atunci, toţi cărturarii, pînă şi poeţii, ştiau să judece. *Fedra* lui Racine se sprijină pe doctrina de la Port-Royal. Astăzi însă, cînd teologia s-a retras în seminarii, nimeni nu mai ştie să judece, şi oamenii de lume sînt tot atît de proşti ca poeţii şi savanţii. Domnul de Terremondre nu-mi spunea ieri pe alee, încredinţat că are dreptate, că Biserica şi Statul trebuie să-şi facă concesii reciproc ? Nimeni nu mai ştie carte, nimeni nu mai gândeşte. Vorbe deşarte se încrucişează în aer. Sîntem la Babei. Domnia-ta, domnule Bergeret, ţi l-ai însuşit mai mult pe Voltaire decît pe Sfîntui Toma din Aquino.

Domnul Bergeret. – Aşa este. Dar nu spuneai dom- nia-ta, domnule abate, că Republica e *diversitate,* şi că prin asta e în esenţă rea ? E ceea ce te rog să mă faci să înţeleg. Poate pînă la urmă voi izbuti. Ştiu mai multă teologie decît binevoieşti să crezi. L-am citit pe Baronius [44] cu tocul în mînă.

Abatele Lantaigne. – Baronius nu-i decît un cronicar, dar cel mai mare din toţi ; şi sînt foarte sigur că nu te-ai învrednicit să scoţi din el

---

[43] Sub presiunea cercurilor reacţionare ale celei de-a treia Republici, la 16 mai 1877, guvernul condus de Jules Simon cade, venind la putere un guvern reacţionar, sub preşedinţia ducelui de Broglie.

[44] Cezare Baronio (Baronius) (1538—1607), bibliotecar al Vaticanului, renumit prin erudiţia sa, autor al unor *Anale ecleziastice.*

decît nimicuri istorice. Dacă ai fi cît de cît teolog, n-ai fi nici mirat nici descumpănit de cele ce ţi-am spus.

Diversitatea e urîcioasă. însuşirea răului e de a fi divers. Această însuşire e învederată în guvernul Republicii care, mai mult ca oricare altul, se depărtează de unitate. O dată cu unitatea, îi lipsesc independenţa, permanenţa şi puterea. Îi lipseşte cunoaşterea şi se poate spune despre el că nu ştie ce face. Cu toate că, spre pacostea noastră, durează, durată nu are. Fiindcă ideea de durată implică pe aceea de identitate, şi Republica nu-i niciodată azi ceea ce a fost în ajun. Pînă şi urîţenia şi păcatele ei nu-i sînt proprii. Şi ai văzut că asta n-o necinsteşte. Ruşini şi scandaluri, sub care s-ar fi prăbuşit cel mai puternic imperiu, au acoperit-o fără să-i dăuneze. Nu poate fi distrusă, e distrugerea însăşi. E împrăştierea, e discontinuitatea, e diversitatea, e răul.

Domnul Bergeret. – Vorbeşti de Republică, în general, sau numai de-a noastră ?

Abatele Lantaigne. – Se înţelege că nu vorbesc nici de Republica romană, nici de cea batavă, nici de cea elveţiană, ci numai de cea franceză. Ocîrmuirile acestea nu au comun decît numele şi te rog să mă crezi că nu le judec după cuvîntul cu care sînt numite, şi nici măcar după faptul că şi unele şi altele par a se împotrivi monarhiei, împotrivire care, în sine, nu-i de osîndit; dar în Franţa, Republica nu e decît o lipsă de stăpîn şi o absenţă de autoritate. Şi poporul acesta era prea bătrîn cînd s-a făcut amputarea, ca să nu ne temem că din asta i s-ar putea trage moartea.

Domnul Bergeret. – Cu toate acestea, Franţa a supravieţuit douăzeci şi şapte de ani Imperiului, patruzeci şi opt monarhiei burgheze şi şaizeci şi şase monarhiei legitime.

Abatele Lantaigne. – Spune mai degrabă că, de un secol încoace, Franţa, rănită de moarte, îşi tîrîie, în alternative de furie şi descurajare, o biată rămăşiţă de viaţă. Şi să nu crezi cumva că laud vremile apuse sau că îmi agăţ părerile de rău de amăgitoarele icoane ale unei vîrste de aur, care n-a fost niciCînd. Soarta popoarelor mi-e cunoscută. Fiecare ceas cu primejdia lui, fiece zi cu nenorocirea ei. Şi e drept şi cu cale să fie aşa. Scutită de năpăşti, viaţa lor, ca şi cea a omului, ar fi de neînţeles. Istoria veche a Franţei e plină de fărdelegi şi de ispăşiri. Dumnezeu a pedepsit fără încetare naţiunea aceasta cu zelul unei iubiri neostenite, iar bunătatea lui nu i-a cruţat, pe vremea regilor, nici o suferinţă. Pe atunci însă, fiind creştină, năpăştile îi erau prielnice şi de preţ. îşi dădea seama de caracterul august al osîndei. Trăgea din ea învăţăminte, vrednicie, mîntuire, tărie şi glorie. Acuma însă, suferinţele nu mai au nici o noimă pentru ea ; nu le pricepe şi nu le primeşte. în timp ce îndură încercarea, se leapădă de 134 ea. Şi vrea sa fie fericită, smintita ! O data ce-ai pierdut credinţa în Dumnezeu, pierzi, în acelaşi timp cu ideea de absolut, şi înţelegerea relativului şi pînă şi simţul istoriei. Singur Dumnezeu alcătuieşte şirul logic al întîmplărilor omeneşti, care, fără de dînsul, se perindă într-un fel care nu mai poate fi nici de priceput, nici

de închipuit. Şi, de o sută de ani, istoria Franţei e o enigmă pentru francezi. Totuşi, în zilele noastre, a existat o clipă solemnă de aşteptare şi de speranţă.

Călăreţul care trece în clipa de Dumnezeu sorocită şi care se numeşte, rînd pe rînd, Salmanasar, Nabuco- donosor, Cyrus, Cambyse, Memnius, Titus, Alaric, Attila, Mahomet al II-lea, Wilhelm a trecut cu foc peste Franţa. înjosită, însîngerată şi ciopîrţită, ea a ridicat ochii la cer. Ţie-i-se socoteală de asta ! Se părea că înţelesese, că-şi redobîndise înţelepciunea o dată cu credinţa, că îşi dădea seama de preţul şi folosul nă- păştilor ei fără număr şi din pronie purcese. A scos la iveală oameni drepţi şi buni creştini, pentru a înjgheba o adunare naţională. S-a văzut cum această adunare, reînnoind un obicei solemn, a hărăzit Franţa inimii lui Iisus. S-au văzut, ca pe vremea Sfîntului Ludovic, sfintele lăcaşuri înălţîndu-se pe munţi, sub privirea cetăţilor pocăite ; s-au văzut cei mai buni cetăţeni pregătind restaurarea monarhiei.

Domnul Bergeret, ş o p t i t . – 1 Adunarea de la Bordeaux ; 2 Sacre Coeur-ul din Montmartre şi biserica Fourviere din Lyon ; 3 Comisia celor nouă şi misiunea domnului Chesnelong.

Abatele Lantaigne. – Ce spui ?

Domnul Bergeret. – Nimic. Adnotez urmarea de la *Discursul asupra Istoriei Universale.*

Abatele Lantaigne. – Nu rîde şi nu tăgădui. Se auzea pe şleahuri tropotul cailor albi care-l aduceau pe rege. Henri Dieudonne venea să restabilească principiul de autoritate din care purced cele două forţe sociale : porunca şi supunerea ; venea să restaureze ordinea umană o dată cu cea divină, înţelepciunea politică o dată cu spiritul religios, ierarhia, legea, regula, adevărata libertate, unitatea. Naţiunea, reînnoindu-şi tradiţiile, îşi regăsea, o dată cu rostul menirii sale, şi

secretul puterii ei şi semnul victoriei... Dumnezeu n-a voit-o. Aceste planuri măreţe, stăvilite de duşmanul care după ce-şi îndestulase ura ne mai ura încă, combătute de un mare număr de francezi, rău sprijinite chiar de aceia care le izvodiseră, au fost spulberate într-o singură zi. Fruntariile patriei îi fură închise lui Henri Dieudonne, iar poporul căzu în Republică ; cu alte cuvinte şi-a repudiat moştenirea, şi-a nesocotit drepturile şi datoriile lui, pentru a se ocîrmui după plac şi pentru a trăi după voia sa, în această libertate pe care Dumnezeu o stînjeneşte şi care răstoarnă vremelnicele sale icoane, ordinea şi legea. De-aci înainte, răul fu rege şi-şi dădu în vileag edictele. Ţintă a unor necurmate jigniri, Biserica a fost pusă cu viclenie între o abdicare imposibilă şi o vinovată răzvrătire.

Domnul Bergeret. – Aşezi, desigur, surghiunirea călugărilor printre măsurile jignitoare ?

Abatele Lantaigne. – Nu mai rămîne vorbă că surghiunirea călugărilor din cuget rău ivitu-s-a, şi că nu-i decît urmarea unei nelegiuite socoteli. E sigur iarăşi că acestor surghiuniţi nu li se cuvenea asemenea batjocură. S-a crezut că lovind în ei se loveşte Biserica. Dar lovitura, dată greşit, a întărit trupul pe care voia să-l zdruncine şi a redat

parohiilor autoritatea şi puterea pe care le pierduseră. Duşmanii noştri nu cunoşteau Biserica ; şi căpetenia lor de-atunci, mai puţin ignorantă, dar mai mult doritoare să-i mulţumească pe ei decît să ne nimicească pe noi, ne-a făcut un război simulat şi numai de ochii lumii. Căci nu socot un atac izbutit surghiunul congregaţiilor neautorizate. Cinstesc, fără îndoială, victimele acestei stîngace prigoane, dar socot că preoţimea de mir îi ajunge Bisericii franceze pentru a ocîrmui şi oblădui sufletele, şi fără sprijinul călugărilor. Dar, vai ! Republica i-a făcut Bisericii mai adînci şi mai ascunse răni. Cunoşti prea bine problemele învăţămîntului, domnule Bergeret, pentru a nu fi descoperit mai multe din aceste plăgi, dar cea mai înveninată a fost făcută prin înălţarea la episcopat a unor preoţi săraci cu duhul, sau fără caracter... Cred c-am spus destul. Dar cel puţin creştinul se mai mîngîie şi se linişteşte, ştiind că Biserica nu va pieri. Ce mîn- 136 gîiere îi rămîne însă patriotului ? El îşi dă seama că toate mădularele statului sînt cangrenate şi putrede. În douăzeci de ani, ce progres în descompunere ! Un şef de stat a cărui singură virtute e neputinţa şi care-i învinuit de crimă îndată ce-i bănuit că face sau că gîndeşte numai ceva ; nişte miniştri la cheremul unui Parlament inept şi socotit venal, ai cărui membri, din ce în ce mai ignari, au fost aleşi, formaţi, indicaţi, în nelegiuitele adunări ale francmasonilor, pentru a face un rău pe care nici nu-s măcar în stare să-l facă, şi pe care îl depăşesc relele pricinuite de gălăgioasa lor neactivitate; un funcţionarism sporit fără încetare, imens, lacom, răufăcător, în care Republica îşi închipuie că va găsi un sprijin şi pe care îl hrăneşte spre a ei pieire ; o magistratură năimită fără chibzuinţă şi dreptate, şi care e prea des la porunca ocîrmuirii, pentru a nu fi bănuită de părtinire ; o armată în care pătrunde neîncetat, ca şi în întreaga naţiune, funestul spirit al independenţei şi egalităţii, pentru a împrăştia apoi în oraşe şi sate întreaga naţiune, stricată de cazarmă, nemaifiind bună de arte şi meserii şi scîrbită de orice fel de muncă ; un corp didactic a cărui sarcină e să predice ateismul şi imoralitatea ; o diplomaţie care nu are nici timp, nici autoritate şi care lasă grija politicii noastre externe şi încheierea tratatelor în seama cîrciumarilor, vînzătoarelor de prăvălie şi a gazetarilor ; în sfîrşit, toate puterile, şi cea legislativă şi cea executivă şi cea judecătorească, atît civilă cît şi militară, amestecate, confundate, distrugîndu-se una prin cealaltă ; o stăpînire de batjocură, care, în slăbiciunea ei nimicitoare, a dat societăţii două scule ucigaşe, cele mai cumplite pe care le-a făurit vreodată necredinţa : divorţul şi malthusianismul. Şi toate relele pe care le-am înşirat la repezeală ţin de Republică şi în mod firesc din ea purced : Republica, în făptura ei, netrebnică este. Pentru că voieşte libertatea, pe care Dumnezeu, care a hirotonisit preoţii şi regii cu o parte din puterea lui, n-a voit-o, de vreme ce el e atotstăpînito- rul, netrebnică este ; pentru că voieşte egalitatea pe care Dumnezeu n-a vait-o, de vreme ce-a statornicit stepenele măririi, precum în cer aşa şi pre pămînt, ne- 137 trebnică este ; pentru că a scornit îngăduinţa, pe care Dumnezeu a voi n-o poate, răul fiind de neîngăduit, netrebnică este ; pentru că ţine seamă de voia poporului, ca şi cum mulţimea proştilor s-ar cădea să treacă înaintea celor puţini şi

plecaţi în faţa voii Domnului, care se întinde pînă şi în amănunţimile epistaziei, ca o pravilă ale cărei urmări capăt nu au, netrebnică este ; pentru că, în sfîrşit, îşi mărturiseşte nepăsarea faţă de credinţă, va să zică necucernicia, pentru nelegiuirile ei printre care păcatul cel mai mic păcat de moarte este, pentru că primeşte diversitatea care e răul şi moartea, nevrednică este.

Domnul Bergeret. – Nu spuneai domnia-ta, adi- nioarea, domnule abate, că, republican ca Papa fiind, te-ai hotărît să trăieşti în pace cu Republica ?

Abatele Lantaigne. – Desigur, voi vieţui cu ea în supunere şi ascultare. Răzvrătindu-mă împotrivă-i, aş fi pe potriva rostului ei şi împotriva rostului meu. Răzvrătit, aş semăna cu ea şi n-aş mai semăna cu mine.

Nu-i îngăduit să fii rău cu răii. Ea e stăpînul. Dacă porunceşte rău sau dacă nu porunceşte, a ei e crima. A ei să fie ! Datoria mea e să mă supun. Aşa voi face. Mă voi supune. Preot şi, de-o vrea Dumnezeu, episcop, nu voi refuza Republicii nimic din ceea ce-i datoresc. îmi aduc mereu aminte că Sfîntul Augustin, în Hippona împresurată de vandali, a murit ca episcop şi cetăţean roman. În ce mă priveşte, nevrednic slujitor al acestei ilustre Biserici a Galiei, după pilda celui mai mare dintre teologi, ruga-mă-voi Domnului să ne mîntuie de vandali, şi pristăvi-mă-voi, în Franţa, preot şi cetăţean francez.

Ulmii aleii începeau să-şi aştearnă umbra către răsărit. O adiere răcoroasă, venită de la o furtună îndepărtată, se strecură prin frunziş. în timp ce un bu- buruz se plimba pe mîneca redingotei sale, domnul Bergeret răspunse pe glasul cel mai blînd abatelui Lantaigne :

— Domnule abate, ai zugrăvit, cu o elocinţă care nu se mai află decît pe buzele sfinţiei-tale, caracterele regimului democratic. Acest regim e aproape aşa cum îl înfăţişezi. E totuşi acela pe care îl prefer. în acest 138 regim, legăturile sînt mai slobode, ceea ce slăbeşte statul, dar înzdrăveneşte omul, înlesnindu-i o oarecare uşurinţă de trai şi-o libertate pe care, din nenorocire, tiraniile locale o înăbuşă. Corupţia, fără îndoială, pare mai mare decît în monarhie. Asta ţine de numărul şi de felurimea oamenilor care sînt puşi să cîrmuiască. Dar această corupţie ar ieşi mai puţin la iveală dacă i s-ar păstra mai bine secretul. Nerespectarea secretului şi lipsa de continuitate fac ca republica democratică să nu poată înfăptui nimic. Dar, dacă ţinem seamă că înfăptuirile monarhiilor au dus popoarele la ruină, nu mă supără prea mult să trăiesc sub un guvern care nu se avîntă în fapte măreţe. Ceea ce mă bucură mai mult în Republica noastră e sincera ei dorinţă de a nu se război cu Europa. E bucuros militară, dar nicidecum războinică. Cumpănind sorţii unui război, celelalte guverne n-au a se teme decît de înfrîn- gere. Al nostru se teme în aceeaşi măsură, şi pe bună dreptate, şi de victorie şi de înfrîngere. Această teamă salutară ne asigură pacea, care e cel mai preţios dintre bunuri.

Cel mai mare cusur al regimului actual e că ne costă prea mult. După înfăţişare nu s-ar zice : nu e pompos. Nu străluceşte nici prin femei, nici prin cai. Dar, sub o înfăţişare modestă şi neîngrijită, e

cheltuitor. Are prea multe rude sărace, prea mulţi amici de chivernisit. E risipitor. Ceea ce e mai supărător e că trăieşte pe spinarea unei biete ţări obosite, ale cărei forţe scad şi care nu se mai îmbogăţeşte. Şi regimul are mare nevoie de bani. îşi dă seama că e la strîm- toare. Şi strîmtoarea e mai mare decît o crede. Va mai spori încă. Boala nu e nouă. Tot de ea a murit şi fostul regim. Am să-ţi spun, cucernice părinte, un mare adevăr : atîta vreme cît statul se mulţumeşte cu mijloacele pe care i le dă sărăcimea, atîta vreme cît îi ajunge sprijinul bănesc pe care i-l asigură, cu o regularitate mecanică, cei care muncesc cu braţele, trăieşte fericit, liniştit, onorat. Economiştii şi financiarii îi recunosc probitatea. Dar, îndată ce statul acesta nenorocit, împins de nevoi dă semne că va cere bani de la cei care au şi că vrea să scoată de la cei avuţi o

cît de mică refenea, i se dă a înţelege că săvîrşeşte un odios atentat, că siluieşte toate drepturile, că nu mai are nimica sfînt, că distruge comerţul şi industria, şi că atingîndu-se de bogătaşi zdrobeşte sărăcimea. I se spune fără înconjur că se dezonorează. Dispreţul sincer al bunilor cetăţeni îl copleşeşte. Atunci prăbuşirea vine încet şi sigur. Statul se atinge de rentă. E pierdut.

Cînd vorbesc de primejdia clericală sau de cea socialistă, miniştrii rîd de noi. Nu există decît o primejdie, primejdia financiară. Republica începe să-şi deie seama. O plîng, o voi regreta. Am fost crescut sub Imperiu, în dragostea pentru Republică. „Ea este drep- tatea“, îmi spunea tatăl meu, profesor de retorică la liceul din Saint-Omer. Dar el n-o cunoştea. Ea nu e dreptatea. E însă înlesnirea. Cucernice părinte, dacă sufletul sfinţiei-tale ar fi mai puţin înalt, mai puţin grav şi mai deschis către gîndurile vesele, ţi-aş mărturisi că Republica actuală, Republica de la 1897, mi-e dragă şi mă mişcă prin modestia ei. Nu pretinde să fie admirată. Nu cere decît puţin respect, renunţînd chiar la stimă. Se mulţumeşte să trăiască. E tot ce cere ; şi are dreptate. Cele mai năpăstuite făpturi iubesc viaţa. Întocmai ca tăietorul de lemne al fabulistului şi ca spiţerul din Mantua, care l-a uimit atît pe tînărul zălud Romeo, se teme de moarte, şi asta e singura ei teamă. Nu se încrede în prinţi şi-n militari. în primejdie de moarte, ar fi foarte rea. Frica ar face-o să-şi iasă din fire şi ar încrîncena-o. Ar fi păcat. Dar atîta vreme cît nu i se primejduieşte viaţa şi nu i se atinge decît onoarea, e îngăduitoare. Un asemenea regim îmi place şi mă linişteşte. Atîtea altele au fost fără milă, numai din amor-propriu ! Atîtea altele şi-au dobîndit prin cruzimi de tot soiul drepturile, măreţia şi propăşirea ! Atîtea altele au făcut vărsare de sînge pentru prerogativele şi majestatea lor ! Ea nu are amor-propriu, nu are măreţie. Binecuvîntat cusur care ne-o păstrează nevinovată ! Nu cere decît să trăiască, şi e mulţumită. Guvernează puţin. Asta mă ispiteşte s-o laud mai mult decît pentru orice altceva. Şi, pentru că guvernează puţin, îi iert că guvernează prost. Am impresia că, de

cînd lumea, oamenii au exagerat nevoia de a ocîrmui şi binefacerile unei stăpîniri de mină tare. Desigur că regimurile tari aduc popoarelor măreţie şi propăşire. Dar popoarele au suferit atît, de-a lungul veacurilor, din pricina măreţiei şi propăşirii lor, încît înţeleg că au ajuns

să le fie lehamite de ele. Am plătit prea scump gloria, pentru a nu fi recunoscători conducătorilor noştri de-acum că se mulţumesc cu cea colonială. Dacă se va descoperi în sfîrşit zădărnicia tuturor guvernelor, Republica domnului Carnot va fi aceea care va fi pregătit această nepreţuită descoperire. Merită să-i păstrăm pentru asta oarecare recunoştinţă. Cînd mă gîndesc bine, mă simt foarte legat de instituţiile noastre.

Aşa vorbi domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere.

Abatele Lantaigne se ridică, îşi scoase din buzunar basmaua cu pătrăţele albastre, îşi şterse buzele, o băgă iar în buzunar, şi, împotriva obiceiului său, surîse, îşi potrivi cartea de rugăciuni la subsuoară şi spuse :

— Vorbeşti cu şart, domnule Bergeret. Aşa vorbeau şi retorii cînd a intrat în Roma Alaric cu vizigoţii lui. Cu toate acestea, retorii celui de-al cincilea veac rosteau sub terebinţii Esquilinului[45] vorbe mai puţin deşarte. Căci, pe atunci, Roma era creştină. Dumneata nu mai eşti.

— Fii episcop, cucernice părinte, răspunse profesorul, nu rector ale Universităţii.

— Ce-i drept, domnule Bergeret, spuse preotul rî- zînd cu hohote, că dacă aş fi rector al Universităţii, nu ţi-aş îngădui să îndrumezi tineretul.

— Şi mi-ai face un mare bine. Pentru că atunci aş scrie în ziare asemeni domnului Jules Lemaître[2] şi, cine ştie, poate ca şi el...

— He, he ! Ai fi la locul dumitale printre spiritele alese. Academiei franceze îi plac necredincioşii.

Spuse, şi se îndepărtă cu pasul drept, hotărît şi apăsat. Domnul Bergeret rămase singur în mijlocul băncii care era acum pe trei sferturi acoperită de umbră. Buburuzul, care, pe umărul lui, îşi ridicase de cîteva clipe elitrele, îşi luă zborul. Domnul Bergeret căzu pe gînduri. Nu era fericit. Avea o minte ascuţită, ale cărei vîrfuri nu erau toate întoarse în afară, aşa că ades se înţepa el singur în ghimpii criticii sale. Anemic şi bilios, avea un stomac foarte gingaş şi simţuri slăbite, care îi stîrneau mai mult scîrbă şi durere decît plăceri şi mulţumiri. Era imprudent în vorbe şi de-o stîngăcie care, în ceea ce priveşte exactitatea şi siguranţa, nu era mai prejos de cea mai încercată dibăcie. Prindea, cu iscusit meşteşug, orice prilej de a-şi face rău. Inspira o firească aversiune majorităţii oamenilor, şi suferea de asta, fiind sociabil din fire şi gata să lege prieteşug cu semenii. Nu izbutea niciodată să formeze elevi şi îşi ţinea cursul de literatură latină într-o hrubă întunecoasă, umedă şi pustie, în care îl aruncase apriga duşmănie a decanului. Clădirea Universităţii era încăpătoare totuşi. înălţat în 1894, „acest nou local, după cum spusese la inaugurare domnul prefect Worms-Clavelin, stătea mărturie a grijii guvernului Republicii întru răspîndirea culturii“.

[45] Una din cele şapte coline ale Vechii Rome.
* Critic literar francez (1853—1914).

Universitatea avea un amfiteatru împodobit, de domnul Leon Glaize, cu picturi alegorice înfăţişînd Ştiinţele şi Literele, în care domnul Compagnon îşi ţinea aplaudatul curs de matematică. Ceilalţi purtători de robă galbenă sau roşie predau cunoştinţe diverse în săli mari şi luminoase. Numai domnul Bergeret, sub privirea ironică a pedelului, cobora, urmat de trei studenţi, într-un subsol întunecos. Aici, în aerul îmbîcsit şi vătămător, explica el *Eneida,* cu ştiinţă germană şi fineţe franceză ; aici, prin pesimismul lui literar şi moral, îi făcea el sînge rău domnului Roux din Bordeaux, elevul său cel mai bun ; aici dezvolta el puncte de vedere noi, a căror expunere înspăimînta ; aici a rostit el într-o seară acele cuvinte care au ajuns faimoase şi care ar fi fost mai bine să piară înăbuşite în umbra subteranei : „Din bucăţi de obîrşii deosebite şi lipite cu stîngăcie între ele s-au alcătuit *îliada* şi *Odiseea.* Acestea sînt modelele de compoziţie care au fost imitate de Virgiliu, 142 de Fenelon şi, îndeobşte, în literaturile clasice, de toţi autorii de povestiri în versuri sau proză.“

Domnul Bergeret nu era fericit. Nu primise nici o distincţie onorifică. E drept că dispreţuia onorurile. Dar simţea el că ar fi fost mai frumos să le fi dispreţuit, după ce le-ar fi primit. Nu-l ştia nimeni şi era mai puţin cunoscut în oraş, prin lucrările sale, decît domnul de Terremondre, autor al unei *Călăuze a turistului ;* decît generalul Milher, distinsul poligraf al judeţului ; mai puţin cunoscut chiar decît elevul său, domnul Albert Roux din Bordeaux, autorul lui *Nireu,* poem în versuri libere. Dispreţuia, desigur, gloria literară, ştiind că aceea a lui Virgiliu se întemeia în Europa pe două contrasensuri, un nonsens şi-un echivoc. Dar faptul că nu avea nici o legătură cu scriitori asemeni domnilor Faguet, Doumic sau Pellissier, care îi păreau că se potrivesc cu spiritul său, îl făcea să sufere. Ar fi vrut să-i cunoască, să trăiască în preajma lor, la Paris, să scrie ca ei în reviste, să-i contrazică, să-i egaleze, să-i întreacă poate. îşi dădu seama că are oarecare ascuţime de minte şi scrisese cîteva pagini pe care le ştia plăcute.

Nu era fericit. Era sărac, înghesuit cu soţia şi cele trei fete ale sale într-o locuinţă mică în care se bucura din plin de neajunsurile vieţii în comun ; şi se întrista cînd găsea bigudiuri pe masa lui de lucru, sau văzîndu-şi manuscrisele arse pe margini de fierul de încreţit. Nu avea pe lume alt loc de tihnă netulburată decît această bancă de pe alee, umbrită de un ulm antic, şi ungherul taftaloagelor din prăvălia lui Paillot.

Se mai gîndi o clipă la trista lui stare, apoi se ridică de pe bancă şi luă drumul librăriei.

XIV

Cînd intră domnul Bergeret în librărie, librarul Paillot, cu creionul după ureche, aduna „retururile”. Făcea teancuri de volume a căror copertă galbenă, ţinută mult timp la soare, se înnegrise şi suferise bat-143 jocura muştelor. Erau exemplarele dispreţuite, pe care le înapoia editorilor. Domnul Bergeret observă printre „retururi” opere la care ţinea. Dar asta nu-l supăra, căci avea prea mult gust pentru a dori ca

autorii lui preferaţi să fie pe placul vulgului. Se înfundă, ca întotdeauna, în ungherul vechiturilor şi luă ca de obicei al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor.* Cartea, legată în saftian verde, se deschise singură la pagina 212 şi domnul Bergeret mai citi o dată aceste rînduri fatale :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei neizbînzi, zise el, am putut revedea insulele Sandwich...»„

Şi domnul Bergeret se cufundă în melancolie.

Domnul Mazure, arhivarul judeţului, şi domnul de Terremondre, preşedinte al Societăţii de agricultură şi arheologie, care îşi aveau amîndoi scaunul de paie în ungherul vechiturilor, veniră la timp să ia loc lîngă profesor. Domnul Mazure era un paleograf de mare merit. Moravurile lui însă nu erau elegante. Se căsătorise cu servitoarea fostului arhivar şi ieşea în oraş cu o pălărie de pai cu fundul rupt. Era radical şi publica documente referitoare la istoria oraşului pe timpul Revoluţiei. Invectiva cu plăcere pe regaliştii din judeţ ; dar, pentru că ceruse „Palmele academice" şi nu le dobîndise, începuse să-şi invectiveze amicii politici şi mai ales pe domnul prefect Worms-Clavelin.

Bîrfitor din fire, deprinderea profesională de a descoperi secrete îl îndemna la clevetire şi defăimare. Cu toate acestea, tovărăşia lui era plăcută, mai cu seamă la masă, unde cînta cîntece de beţie.

— Aţi auzit, spuse el către domnul de Terremondre şi domnul Bergeret, că prefectul are întîlniri cu femei în casa lui Rondonneau-fiul ? A fost văzut. Abatele Guitrel se duce şi el pe-acolo. Şi ceea ce-i nostim e că, într-un cadastru din 1783, casa aceasta e numită casa celor Doi satiri.

— O fi, spuse domnul de Terremondre, dar acolo nu sînt femei de moravuri uşoare.

— Le aduc ei, replică arhivarul Mazure.

— Fiindcă veni vorba, spuse domnul de Terremondre, am aflat, dragă domnule Bergeret, că îl scandali- 144 zezi pe aleea publică pe vechiul meu prieten Lantaigne, prin cinica mărturisire a imoralităţii politice şi sociale a domniei-tale. Se spune că nu ai nici frîu, nici lege...

— Eroare, răspunse domnul Bergeret.

— ...că eşti indiferent în materie de guvernămînt.

— Nicidecum! Dar adevărul e că nu dau prea mare importanţă formei de stat. Schimbările de regim nu schimbă de loc starea persoanelor. Nu depindem de constituţii, nici de charte, ci de instincte şi de moravuri. Schimbarea denumirilor nevoilor publice nu foloseşte la nimic. Şi numai imbecilii şi ambiţioşii fac revoluţiile.

— Nu mai departe decît acum zece ani, replică domnul Mazure, mi-aş fi pus în joc capul pentru Republică. Astăzi, dacă aş vedea-o cum se duce de-a dura, mi-aş încrucişa braţele şi aş rîde. Vechii republicani sînt dispreţuiţi. Numai monarhiştii raliaţi au cătare ; nu spun asta pentru domnia-ta, domnule de Terremon- dre. Dar sînt scîrbit. Am ajuns la părerea domnului Bergeret. Toate regimurile sînt ingrate.

— Toate sînt neputincioase, spuse domnul Bergeret, şi am aici, în buzunar, o mică istorioară, pe care aş vrea să v-o citesc. Am scris-o după o anecdotă pe care mi-a povestit-o tata de mai multe ori. Se vede din ea că puterea absolută e neputinţa însăşi. Aş vrea să aflu părerea dumneavoastră asupra acestui moft. Dacă nu v-o displace, am s-o trimit la *Revue de Paris.*

Domnul de Terremondre şi domnul Mazure îşi apropiaseră scaunele de scaunul domnului Bergeret, care scoase din buzunar un caiet şi începu să citească cu o voce slabă, dar limpede :

UN SUBSTITUT

„Miniştrii se adunaseră../*

— Daţi-mi voie s-ascult şi eu, spuse domnul Paillot, librarul. îl aştept pe Leon, şi văd că nu mai vine. Cînd îl trimit undeva, nu se mai întoarce. Trebuie să păzesc prăvălia şi să servesc clientela. Dar o să apuc măcar o parte din lectură. îmi place şi mie să mai învăţ cîte ceva.

— Foarte bine, Paillot, spuse domnul Bergeret.

Şi reîncepu lectura :

UN SUBSTITUT

„Miniştrii se adunaseră în consiliu, sub preşedinţia împăratului, într-un salon al palatului Tuileries. Napoleon al III-lea, tăcut, făcea însemnări cu creionul pe un plan de cartier muncitoresc. Faţa lui lungăreaţă şi palidă părea ciudată, cu blinda ei tristeţe, printre capetele pătrate de oameni practici şi chipurile acelea rumene de oameni sîrguitori. Îşi întredeschise pleoapele, îşi roti în jurul mesei ovale privirea visătoare şi blajină şi întrebă :

— Domnilor, mai e ceva la ordinea zilei ?

Glasul lui ieşise puţin înăbuşit şi stins de sub mustaţa-i groasă şi părea că vine de foarte departe.

În momentul acela, ministrul de Justiţie făcu colegului său de la Interne un semn pe care acesta păru că nu-l vede. Ministrul de Justiţie era pe-atunci domnul Delarbre, magistrat din născare, care dăduse dovadă, în înalte funcţiuni judecătoreşti, de o cuviincioasă mlădiere, întreruptă brusc, pe ici, pe colo, de rigidităţile unei demnităţi profesionale pe care nimic n-o putea îndupleca. Se spunea că, ajuns om al împărătesei şi al ultramontanilor [46], jansenismul străbunilor săi, mari avocaţi, îi îmbătoşa uneori sufletul. Cei care-l cunoşteau mai îndeaproape, însă, îl socoteau numai ţîfnos, cu toane, nepăsător faţă de marile probleme pe care mintea lui nu le cuprindea, şi încăpăţînat cînd era vorba de nimicuri, mai pe măsura firii sale de chiţibuşar.

Cu mîinile pe braţele aurite ale fotoliului, împăratul era gata să se ridice. Delarbre, văzînd că ministrul de Interne, cu nasul în dosare, îi ocolea privirea, se hotărî să-l interpeleze :

— Iartă-mă, scumpe coleg, că ridic o chestiune care, deşi ţine de

[46] În Franţa, susţinători ai unei centralizări excesive în sinul Bisericii, sub egida Romei.

departamentul domniei-tale, îl interesează şi pe al meu. Ş-apoi, chiar domnia-ta mi-ai mărturisit că ai de gînd să faci cunoscut Consiliului situaţia nespus de gingaşă creată unui magistrat de prefectul unui judeţ din vest.

Ministrul de Interne ridică uşor din umerii lui laţi şi se uită la Delarbre cu oarecare iritare. Avea aerul acela jovial şi totodată ursuz, pe care îl au marii agitatori de oameni.

— Ah ! zise el, astea-s bîrfeli, clevetiri ridicole, zvonuri pe care m-aş ruşina să le aduc la urechea împăratului, dacă colegului meu de la Justiţie nu i s-ar părea că vede în ele un interes pe care, în ce mă priveşte, nu izbutesc să-l descopăr.

Napoleon începu iar să facă semne cu creionul.

— E vorba de prefectul din Loara-de-Jos, urmă ministrul. Despre acest funcţionar se spune în judeţ că are noroc în dragoste. Faima aceasta de berbant, legată de numele său, la care trebuie adăugate binecunoscuta lui amabilitate şi devotamentul faţă de regim, a contribuit desigur în mare măsură la popularitatea de care se bucură la ţară. Tîrcoalele pe care le dă doamnei Mereau, soţia procurorului general, au fost remarcate şi comentate. Recunosc că domnul prefect Pelisson a alimentat cronica scandaloasă a Nantes-ului şi că s-a vorbit despre el în termeni foarte aspri în cercurile burgheze ale oraşului, şi mai ales în saloanele frecventate de magistraţi. Desigur că atitudinea domnului prefect faţă de doamna Mereau, a cărei situaţie ar trebui s-o puie la adăpost faţă de orice tentativă echivocă, ar fi regretabilă dacă s-ar prelungi. Informaţiile pe care le-am cules, însă, îmi permit să afirm că doamna Mereau n-a fost cu adevărat compromisă şi că nici un scandal nu-i de aşteptat. Un pic de prudenţă şi de atenţie ar fi de-ajuns pentru ca această afacere să nu aibă urmări neplăcute.

După ce vorbi astfel, ministrul de Interne îşi închise servieta şi se răsturnă în fotoliu.

împăratul tăcea.

— îmi dai voie, scumpe coleg ! spuse cu răceală ministrul de Justiţie, soţia procurorului general din Nantes e amanta prefectului din Loara-de-Jos ; această situaţie, cunoscută de tot Ministerul, poate aduce ştir-

bire prestigiului magistraturii. Asupra acestei stări de lucruri e cazul să atragem atenţia majestăţii-sale.

— Fără îndoială, urmă ministrul de Interne cu privirea îndreptată spre picturile alegorice din tavan, fără îndoială că asemenea fapte sînt regretabile ; nu trebuie să exagerăm totuşi; se prea poate ca prefectul Loarei-de-Jos să fi fost cam imprudent şi doamna Mereau cam uşuratică, dar...

Ministrul îşi îndreptă restul gîndurilor către figurile mitologice care pluteau pe cerul pictat. Urmă o clipă de tăcere, în care se auzi ciripitul neruşinat al vrăbiilor, cocoţate pe arborii din grădină şi pe cornişele castelului.

Domnul Delarbre îşi muşca buzele subţiri, mîngîin- du-şi favoriţii austeri dar cocheţi. Urmă :

— Iartă-mă că stărui – rapoartele secrete pe care le-am primit nu lasă nici o îndoială asupra naturii relaţiilor domnului Pelisson cu doamna Mereau. Aceste relaţii se stabiliseră încă de acum doi ani. În adevăr, în luna septembrie a anului 18** domnul prefect al Loarei-de-Jos l-a invitat pe domnul procuror general la vînătoare, la contele de Morainville, deputat în a treia circumscripţie a judeţului şi, în lipsa magistratului, s-a strecurat în camera doamnei Mereau. A intrat prin grădina de zarzavat. A doua zi, grădinarul a văzut urme de escaladare şi a înştiinţat poliţia. S-au făcut cercetări, a fost arestat chiar un vagabond care, ne- putîndu-şi stabili nevinovăţia, a făcut cîteva luni de arest preventiv. Era, de altfel, foarte rău văzut şi puţin interesant. Şi astăzi încă, domnul procuror general, în fruntea unei minime fracţiuni a opiniei publice, persistă să-l creadă vinovat de spargere şi efracţie. Situaţia e totuşi, repet, neplăcută şi prejudiciabilă prestigiului magistraturii.

Ministrul de Interne rosti, după obiceiul lui, cîteva fraze masive, din acelea care închid o discuţie şi-o cetluiesc sub greutatea lor. Pe prefecţi, spunea el, îi avea în mînă ; îl va putea aduce pe Pelisson la o mai justă apreciere a lucrurilor, fără să ieie nici o măsură riguroasă împotriva unui funcţionar inteligent şi zelos, care s-a impus în judeţul lui şi care e preţios „din 148 punct de vedere al situaţiei electorale”. Nimeni nu poate pretinde că are mai mult interes ca ministrul de Interne în menţinerea bunei înţelegeri între autorităţile judeţene şi puterea judecătorească.

în timpul acesta, împăratul păstra acel aer de visare în care se învăluia îndeobşte tăcerea lui. Se gîndea, fără îndoială, la lucruri trecute, căci spuse deodată :

— Bietul Pelisson, l-am cunoscut pe tatăl lui. îl chema Anacharsis Pelisson. Era fiul unui republican din 1792 ; el însuşi republican, scria la ziarele de opoziţie sub regimul din Iulie [47]. Pe vremea captivităţii mele în fortăreaţa din Ham, mi-a adresat o scrisoare amicală. Nu vă puteţi închipui bucuria pe care i-o poate face unui prizonier un cît de mic semn de simpatie. De-atunci am urmat căi deosebite. Nu ne-am mai văzut. El a murit.

împăratul aprinse o ţigară şi rămase un moment pe gînduri. Apoi, ridicîndu-se, zise :

— Domnilor, nu vă mai reţin.

Cu mersul stîngaci al unei păsări cu aripi mari cînd umblă pe pămînt, se duse în apartamentele sale particulare, iar miniştrii ieşiră unul după altul prin lungul şir de saloane, sub privirea posomorită a gărzilor. Ma- reşalul-ministru de Război întinse tabachera ministrului de Justiţie.

— Domnule Delarbre, vrei să facem cîţiva paşi pe jos ? Simt

[47] Monarhia instaurată în Iulie 1830.

nevoia să-mi dezmorţesc picioarele. Pe cînd mergeau amîndoi pe strada Rivoli, de-a lungul grilajului care împrejmuia terasa Constituţionalilor, mareşalul spuse : în materie de ţigări de foi, nu-mi plac decît acelea de cinci parale, bine uscate. Celelalte îmi par dulceaţă. Pricepi ? încetă să cugete, apoi adăugă : Pelisson ăsta de care vorbeai adinioarea la Consiliu nu-i unu mic, uscăţiv şi oacheş, fost subprefect la Saint- Die, acum cinci ani ?

Delarbre răspunse că, în adevăr, Pelisson fusese subprefect în Vosgi.

— De aceea îmi spuneam eu : îl cunosc pe Pelisson ăsta, şi-mi aduc foarte bine aminte şi de doamna Pe- lisson. Am stat la masă lingă ea la Saint-Die, unde mă dusesem pentru inaugurarea unui monument. Pricepi ?

— Ce fel de femeie este ? întrebă Delarbre.

— Mititică, smeadă, subţirică... Pare slabă, fără să fie. Dimineaţa, c-o rochie care-i acoperea umerii şi gîtul, trecea nebăgată în seamă. Dar seara, la masă, cu umerii goi şi cu flori între sîni, avea nuri.

— Dar moralmente, domnule mareşal ?

— Moralmente ?... Nu sînt un imbecil, nu-i aşa ? Ei bine, n-am priceput niciodată nimic din firea femeilor. Tot ce-ţi pot spune e că doamna Pelisson trecea drept o sentimentală. Se spunea că-i plac bărbaţii frumoşi.

— Ţi-a dat a înţelege asta, scumpe domnule mareşal ?

— Nicidecum. La desert mi-a spus : „Preţuiesc elocvenţa la nebunie. Cuvîntul înălţător mă cucereşte/[4] Nu puteam lua pentru mine această mărturisire. E drept că rostisem dimineaţa o cuvîntare. Dar îl însărcinasem s-o redacteze pe aghiotantul meu, un ofiţer de artilerie, miop. Scrisese atît de mărunt încît nu puteam citi... Pricepi ?

Ajunseseră în Piaţa Vendome. Delarbre îi întinse mareşalului mîna lui mică şi uscăţivă şi se strecură sub bolta Ministerului.

★

Peste o săptămînă, la ieşirea din Consiliu, pe cînd miniştrii începuseră să plece, împăratul puse mîna pe umărul ministrului de Justiţie :

— Iubite domnule Delarbre, îi spuse el, am aflat din întîmplare – în situaţia mea afli totul numai din în- tîmplare – că la parchetul din Nantes e vacant un post de substitut. Te rog să te gîndeşti pentru postul acesta la un tînăr doctor în drept foarte valoros, care a făcut o teză vrednică de luat în seamă despre *Trade's unions.* Se numeşte Chanoi. E nepotul doamnei Ramei. Urmează să-ţi ceară audienţă chiar astăzi. Dacă îmi propui numirea lui, o voi semna cu plăcere.

împăratul rostise cu duioşie numele surorii lui de lapte, pe care nu încetase s-o iubească, în timp ce ea,

republicană între republicani, nu voia să se împace şi, văduvă şi săracă, respingea propunerile stăpînului ; în mansarda ei osîndea fără sfială lovitura de stat *K* După cincisprezece ani însă, lăsîndu-se în cele din urmă înduplecată de nedezminţita bunăvoinţă a lui Napoleon al III-lea,

în semn de împăcare, venise să-i ceară suveranului un hatîr, nu pentru ea, ci pentru nepotul ei, tînărul Chanot, doctor în drept, mîndria Facultăţii, după spusa profesorilor. Şi hatîrul pe care doamna Ramei îl cerea fratelui ei de lapte era foarte cuviincios : uşile parchetului deschise tînărului Chanot nu aveau cum să pară o încălcare de lege ; dar doamna Ramei ţinea mult ca nepotul ei să fie numit la Nantes, unde erau părinţii lui. Napoleon îşi aminti de această împrejurare şi o aduse la cunoştinţa ministrului de Justiţie.

— Candidatul meu, spuse el, are mare interes să fie numit la Nantes, unde s-a născut şi unde locuiesc părinţii lui. E un motiv temeinic pentru un tînăr fără sprijin şi căruia îi place viaţa de familie.

— Chanot... sîrguincios... valoros şi fără sprijin... repetă ministrul.

Adăugă că se va grăbi să facă întocmai cum doreşte majestatea-sa. Se temea numai ca procurorul general să nu-i fi şi înaintat o listă, pe care numele lui Chanot, fireşte, nu figura. Acest procuror general era tocmai domnul Mereau, despre care fusese vorba în precedentul Consiliu. Ministrul de Justiţie ţinea să se poarte bine cu dînsul. Se va sili totuşi să dea acestei chestiuni o dezlegare potrivită cu intenţiile exprimate de majestatea-sa.

Se înclină şi plecă. Era ziua lui de audienţe. De-abia intrat în cabinetul său, îl întrebă pe Labarthe, secretarul lui, dacă e multă lume în anticameră. Erau doi preşedinţi de Curte, un consilier de la Curtea de Casaţie, cardinalul-arhiepiscop de Nicomedia, o mulţime de judecători, avocaţi şi preoţi. Ministrul întrebă dacă nu era şi un oarecare Chanot. Labarthe cotrobăi în tava [48] de argint şi descoperi în maldărul de cărţi de vizită şi pe aceea a lui Chanot, doctor în drept, laureat al Facultăţii de drept din Paris. Ministrul trimise să-l cheme cel dintîi, recomandînd numai să fie condus pe coridoarele de serviciu, pentru a nu jigni magistratura şi clerul.

Ministrul se aşeză la masa de lucru şi murmură pentru sine : „Sentimentală, a spus mareşalul, îi plac bărbaţii frumoşi şi care ştiu să vorbească...“

Aprodul introduse în cabinet un tînăr înalt, adus de spate, cu ochelari, cu capul ţuguiat, a cărui înfăţişare lipsită de graţie vădea în acelaşi timp timiditatea singuraticilor şi îndrăzneala gînditorilor.

Ministrul de Justiţie îl măsură din cap pînă-n picioare şi văzu că are obraji de copil şi umeri înguşti. Îi făcu semn să ia loc. Aşezîndu-se pe marginea fotoliului, solicitatorul închise ochii şi începu să vorbească cu înlesnire.

—- Domnule ministru, am venit să solicit de la înalta domniei-voastre bunăvoinţă intrarea în magistratură. Poate că excelenţa voastră va socoti că notele obţinute la diferitele examene pe care le-am dat şi un premiu ce mi-a fost decernat pentru o lucrare despre *Trade's unions* sînt

[48] Lovitura de stat din 1851, în urma căreia Napoleon al III-lea se înscăunează împărat.

titluri îndestulătoare şi că nepotul doamnei Ramei, sora de lapte a împăratului, nu e cu totul nevrednic...

Ministrul de Justiţie îl opri cu un gest al mînii lui mici şi galbene.

— Fără îndoială, domnule Chanot, fără îndoială, te bucuri de o augustă protecţie, care nu s-ar fi putut îndrepta către o persoană nevrednică de ea. împăratul, o ştiu, se interesează mult de dumneata. Ceri un post de judecător-supleant, domnule Chanot ?

— Excelenţa-voastră mi-ar împlini speranţele cu prisosinţă dacă m-ar numi substitut la Nantes, unde îmi e familia.

Delarbre îl ţinti cu ochii lui de plumb şi spuse cu răceală :

— Nu este nici un loc vacant la parchetul din Nantes.

152

— Cer iertare, excelenţei-voastre, dar credeam...

Ministrul se ridică :

— Nu e nici un loc.

Şi, în timp ce Chanot se îndrepta stîngaci spre uşă şi căuta, salutînd mereu, o ieşire prin lemnăria albă care îmbrăca pereţii, ministrul de Justiţie îi spuse cu un aer convingător şi pe un ton aproape confidenţial :

— Ascultă-mă, domnule Chanot, sfătuieşte pe mătuşa dumitale să nu mai facă noi intervenţii, căci ele, departe de a-ţi aduce vreun folos, nu-ţi pot decît dăuna. Află că împăratul îţi poartă interes şi că te poţi bizui pe mine.

îndată ce se închise uşa, ministrul îşi chemă secretarul :

— Labarthe, vino cu candidatul dumitale.

*

Pe la opt seara, Labarthe intră într-o casă din strada Iacob, urcă scara pînă la mansardă şi strigă din coridor :

— Eşti gata, Lespardat ?

Uşa unei mici odăiţe se deschise. Pe o poliţă erau cărţi de drept şi cîteva romane brăcuite ; deasupra patului, o mască de catifea neagră cu ciucuri de dantelă, un buchet de violete uscate şi nişte florete. Pe perete, o estampă trasă după o gravură proastă, înfăţişînd pe Mirabeau. în mijlocul odăii un băietan înalt şi oacheş făcea exerciţii la haltere. Avea păr creţ, frunte îngustă, ochi căprui nespus de blînzi şi veseli, un nas ce fremăta ca nările de cal şi, în gura frumos arcuită, dinţi de lup.

— Te aşteptam, spuse el.

Labarthe îl zori să se îmbrace. îi era foame. Cînd o să ieie masa ?

După ce-şi aşeză halterele pe podea, Lespardat îşi scoase vestonul, lăsînd astfel să i se vadă ceafa hercu- leană care îi lega capul rotund de umerii largi.

— Pare să aibă cel puţin douăzeci şi şase de ani, se gîndi Labarthe.

15$

îndată ce Lespardat îşi puse jacheta din al cărei postav subţire se putea urmări jocul puternic al muşchilor, Labarthe îl împinse afară din odaie.

— În trei minute sîntem la Magny. Sînt cu careta Ministerului.

La birt cerură o cameră separată, avînd a vorbi.

După ce mîncară calcanul şi friptura de batal, Labarthe rezumă limpede chestiunea :

— Ascultă bine ce-ţi spun, Lespardat. Ministrul meu te va primi mîine, numirea ta va fi propusă de procurorul general din Nantes joi şi supusă luni spre semnare împăratului. îi va fi înmînată prin surprindere în momentul în care, împreună cu Alfred Maury, va fi ocupat cu determinarea terenului unde a fost Alesia h împăratul semnează tot ce vrei, atunci cînd studiază topografia Galiei din vremea lui Cezar. Dar nu uita ceea ce aşteptăm de la tine. Trebuie să-i placi doamnei prefect. Trebuie să-i placi pînă la capăt. Numai cu preţul acesta va fi răzbunată magistratura.

Lespardat mînca lacom şi asculta, mulţumit şi zîm- bitor, în naiva lui înfumurare.

— Bine, spuse el, dar ce gînd a încolţit în capul lui Delarbre ? Il credeam mai serios.

Ridicîndu-şi cuţitul, Labarthe îl opri :

— Mai întîi, dragul meu, te rog să nu-mi compro- miţi ministrul, care trebuie să rămîie străin de tot ce vorbim aici. Dar, pentru că l-ai pomenit pe Delarbre, află că austeritatea lui e o austeritate jansenistă. E strănepotul diaconului Pâris[49] [50]. Fratele bunicului său după mamă e acel Carre de Montgeron care i-a apărat în Parlament pe convulsionam[51] de la schitul Sfîntului Medard. Janseniştii îşi poartă bucuroşi austeritatea prin preajma alcovurilor ; au o slăbiciune pentru ştrengăriile diplomatice şi canonice. Acesta-i efectul desăvîrşitei lor purităţi. Ş-apoi, citesc Biblia. Vechiul Testament e plin de istorii în genul istoriei tale, dragă Lespardat.

Lespardat nu-l asculta. Plutea într-o bucurie naivă : „Ce-o să spuie tata? Ce-o să spuie mama ?“ îşi zicea el, cu gîndul la părinţii lui, băcani cu vază, dar nu prea norocoşi din Agen. Şi făcea vagi apropieri între norocul care începea să-i surîdă şi gloria lui Mirabeau, omul lui mare preferat. Din liceu încă, îşi întrezărea un viitor plin de femei şi elocinţă.

Labarthe îşi trezi tînărul prieten din visare.

— Ştii, domnule substitut, că nu eşti inamovibil. Dacă în soroc cuviincios nu izbuteşti să fii pe placul, dar mă-nţelegi, cu totul pe placul doamnei Pelisson, ţi-ai mîncat lefteria.

— Dar, întrebă Lespardat cu candoare, cît timp îmi dai ca să-i plac pînă la capăt doamnei Pelisson ?

— Pînă la vacanţă, răspunse grav secretarul ministrului. îţi vom face pe deasupra tot soiul de înlesniri, misiuni secrete, concedii etc. Tot, în afară de bani. înainte de toate, sîntem un guvern cinstit. Lumea n-o crede. Dar se va vedea mai tîrziu că n-am fost gheşeftari. De pildă

---

[49] Cetate galică, unde Cezar l-a asediat şi luat prizonier pe Vercingetorix.

[50] Diacon jansenist (1690—1727).

[51] Sectă de fanatici religioşi din secolul al XVIII-lea care erau cuprinşi de spasme şi se supuneau la torturi fizice pe care şi le aplicau ei înşişi.

Delarbre : are mînile curate. Ş-apoi fondurile secrete sînt la Interne, de partea soţului. întru cucerirea doamnei Pelisson, nu te bizui decît pe cei două mii patru sute de franci leafă, şi pe mutra ta.

— E nostimă prefectoriţa ? întrebă Lespardat.

Puse această întrebare cu nepăsare, fără să-i exagereze importanţa, liniştit, ca omul foarte tînăr care găseşte toate femeile frumoase. Drept răspuns, Labarthe aruncă pe masă fotografia unei femei plăpînde cu pălărie rotundă şi cu părul adus în părţi şi lăsat să cadă pe gîtul smead.

— Iată, spuse el, portretul doamnei Pelisson. Cabinetul a cerut-o Prefecturii poliţiei, care a trimis-o după ce i-a pus ştampila Siguranţei, după cum vezi.

Lespardat o înşfăcă repede cu degetele lui cu vîr- furile ca retezate.

— E frumoasă, spuse el.

— Ai vreun plan ? întrebă Labarthe, vreun sistem de seducţie raţională ?

— Nu, răspunse simplu Lespardat.

Labarthe, care era un intelectual, obiectă că trebuie totuşi să prevadă, să combine, să nu se lase surprins de împrejurări.

— E sigur, urmă el, că vei fi invitat la balurile Prefecturii şi că vei dansa cu doamna Pelisson. Ştii să dansezi ? Ia, arată-mi cum dansezi.

Lespardat se ridică şi, cu scaunul în braţe, făcu un tur de vals, cu un aer de urs drăgălaş.

Labarthe îl urmărea foarte grav, prin monoclul său.

— Eşti greoi, stîngaci, fără acea gingăşie irezistibilă care...

— Şi Mirabeau dansa prost, spuse Lespardat.

— La urma urmei, spuse Labarthe, poate că scaunul nu te inspiră.

Cînd amîndoi se aflară din nou pe trotuarul jilav al îngustei străzi Contrescarpe, se întîlniră cu prostituate care făceau naveta între răspîntia Buci şi debitele de băuturi spirtoase din strada Dauphine. Pe cînd una din ele, îndesată şi greoaie în mohorîta ei rochie neagră, trecea posomorită şi cu paşi leneşi pe sub un felinar, Lespardat o înşfăcă deodată de mijloc, o ridică şi o sili să facă două tururi de vals pe pavajul lunecos şi prin gîrla de la marginea trotuarului, înainte de a-i fi dat timpul să-şi vie în fire.

îndată ce-i trecu uimirea, femeia începu să urle cele mai scîrnave sudălmi la adresa cavalerului care o în- vîrtea cu un avînt irezistibil. Locul orchestrei îl ţinea el singur, cu vocea lui de bariton, caldă şi plină de însufleţire ca o muzică militară, şi se învîrtea cu femeia cu atîta înverşunare încît, împroşcaţi de toată apăria şi glodăria străzii, se loveau amîndoi de oiştile trăsurilor în trecere şi simţeau în ceafă suflarea cailor. După ce valsară cîtva timp, fără mînie, cu capul lăsat pe pieptul tînărului, femeia îi şopti la ureche :

— Eşti un băiat drăguţ, totuşi. Fetele de la Bullier [52] trebuie să se dea în vînt după tine, nu-i aşa ?

— Ajungă-ţi, amice, strigă Labarthe. Vezi să n-ajungi la poliţie. Hai, tu vei răzbuna magistratura !

*

Peste vreo patru luni, într-o zi aurită de septembrie, domnul ministru al Justiţiei şi al Cultelor, trecînd cu secretarul său pe sub arcadele străzii Rivoli, îl zări pe domnul Lespardat, substituit la Nantes, tocmai în clipa cînd intra grăbit în hotelul Luvru.

— Labarthe, întrebă ministrul, ştiai că protejatul dumitale e la Paris ? Oare nu-l reţine nimic la Nantes ? De cîtăva vreme, pare-mi-se, nu mi-ai mai comunicat nici o notă confidenţială în ce-l priveşte. Debutul lui m-a interesat, dar nu ştiu încă dacă răspunde în totul bunei păreri pe care o aveai despre el.

Labarthe luă apărarea substitutului; îi aminti ministrului că Lespardat se află în legiuit concediu ; că, fără zăbavă, la Nantes îşi cîştigase încrederea superiorilor săi ierarhici şi că în acelaşi timp dobîndise şi bunăvoinţa prefectului.

— Domnul Pelisson, urmă el, nu se mai poate lipsi de dînsul. El e acela care organizează concertele prefecturii.

între timp, ministrul şi secretarul său îşi urmau drumul spre Rue de la Paix, pe sub arcade, oprindu-se, ici şi colo, în faţa vitrinelor fotografilor.

— Prea multe nuduri expuse în vitrinele astea, spuse ministrul. Desfrîul acesta ar trebui curmat. Străinii ne judecă după aparenţe, şi asemenea spectacole pot dăuna bunului renume al ţării şi al regimului.

Deodată, în colţul străzii Echelle, Labarthe făcu semn ministrului să se uite la o femeie voalată care venea cu paşi repezi înspre ei. După ce o privi, De- larbre găsi însă că e prea banală, pipernicită şi lipsită de eleganţă.

— E prost încălţată, spuse el; e-o provincială.

Şi, după ce trecu pe lîngă ei, Labarthe spuse :

— Excelenţa-voastră nu se înşală. E doamna Pelisson.

La auzul acestui nume, ministrul ciuli Urechea şi făcu calentoarsă. Dintr-un vag sentiment de demnitate, nu îndrăznea s-o urmărească. Dar privirea îi scăpăra de curiozitate.

Labarthe îl îmbărbătă.

— Mă prind, domnule ministru, că nu se duce departe.

Amîndoi iuţiră pasul şi o văzură pe doamna Pelisson mergînd înainte pe sub arcade, trecînd pe lîngă Piaţa Palais-Royal, apoi aruncînd în dreapta şi-n stînga priviri neliniştite şi dispărînd în hotelul Luvru.

Ministrul începu să rîdă din toată inima. Luminile micilor săi ochi

[52] Bal public la Paris.

de plumb scînteiară. Şi rosti printre dinţi acest verdict, pe care secretarul mai mult îl ghici decît îl auzi :

— Magistratura e răzbunată !

⋆

În aceeaşi zi, împăratul, care se instalase la Fontaine- bleau, fuma ţigarete în biblioteca palatului. Şedea nemişcat, cu aerul unei melancolice păsări de mare, proptit de dulapul în care se păstra cămaşa de zale a lui Monaldeschi[1]. Violet-le-Duc [53] [54] şi Merimee, ambii oaspeţi obişnuiţi ai împăratului, erau lîngă el.

împăratul întrebă :

— Domnule Merimee, de ce-ţi plac scrierile lui Brantome [55] ?

— Sire, răspunse Merimee, găsesc în el întreg neamul francez, cu părţile lui bune şi rele. Nu e niciodată mai rău, decît atunci cînd îi lipseşte o căpetenie care să-l îndrumeze către un ţel înalt.

— Crezi, spuse împăratul, că se vede asta în Brantome ?

— Se mai vede, urmă Merimee, amestecul femeilor în trebile statului.

În clipa aceasta, doamna Ramei intră în galerie. Napoleon poruncise să fie lăsată să intre ori de cîte ori ar fi venit. Zărindu-şi sora de lapte, împăratul îşi arătă toată bucuria pe care o putea exprima faţa lui mută şi tristă.

— Dragă doamnă Ramei, întrebă el, ce-ţi face nepotul la Nantes ? E mulţumit ?

— Dar n-a fost numit acolo, sire, spuse doamna Ramei. În locul lui a fost numit altul.

— Ciudat, murmură suveranul, gînditor. îşi lăsă apoi mîna pe umărul academicianului: „Iubite domnule Meri- mee, se crede că eu hotărăsc soarta Franţei, a Europei şi a lumii. Şi eu nu pot obţine numirea unui substitut de clasa a şasea, cu două mii patru sute de franci leafă pe an.“

⋆

După ce isprăvi de citit, domnul Bergeret îşi păturі manuscrisul şi-l băgă în buzunar. Domnul Mazure, domnul Paillot şi domnul Terremondre dădură de trei ori din cap în tăcere.

Apoi, acesta din urmă puse mîna pe braţul lui Bergeret :

—· Ceea ce ne-ai citit, scumpe domnule, îi spuse el, e în adevăr...

În clipa asta, Leon dădu buzna în prăvălie şi strigă plin de emoţie şi importanţă :

—· Doamna Houssieu a fost găsită sugrumată în patul ei.

— Ciudat! spuse domnul de Terremondre.

— După starea trupului, urmă Leon, se crede că omorul a fost săvîrşit acum trei zile.

---

[53] Secretarul reginei Christina a Suediei, din al cărei ordin a fost ucis la Fontainebleau (1657).

[54] Celebru arhitect francez.

[8] Povestitor francez (1525—1614).

— Aşadar, spuse domnul Mazure arhivarul, crima trebuie să se fi săvîrşit sîmbătă.

Paillot librarul, care pînă atunci tăcuse, cu gura căscată, respectuos în faţa morţii, îşi aduna amintirile :

— Sîmbătă, pe la orele cinci după-amiază, am auzit foarte bine nişte strigăte înăbuşite şi un bufnet produs de căderea unui corp. Le-am şi spus chiar dumnealor (şi se întîmplă ceva neobişnuit în casa reginei Margareta.

Nimeni nu recunoscu prioritatea ce şi-o atribuia librarul care, cel dintîi, prin acuitatea simţurilor şi subtilitatea judecăţii sale, a bănuit fapta în chiar clipa să- vîrşii ei.

După o respectuoasă tăcere, Paillot urmă :

— în noaptea de sîmbătă spre duminică, i-am spus doamnei Paillot : „Nu se mai aude nimic în casa reginei Margareta".

Domnul Mazure întrebă ce vîrstă avea victima. Paillot îi răspunse că doamna Houssieu avea cam şaptezeci şi nouă sau optzeci de ani, că de cincizeci de ani era văduvă, că avea moşie, acţiuni şi o mare sumă de bani, dar că, zgîrcită şi cu toane, nu ţinea servitoare, că îşi gătea ea însăşi mîncările la soba din odaia ei şi că trăia singură printre hîrburi de mobilă şi văsărie, acoperite c-o prăfăraie de-un sfert de veac. Şi-n adevăr, de douăzeci şi cinci de ani şi mai bine casa reginei Margareta nu fusese măturată. Doamna Houssieu ieşea rar, îşi lua merinde pentru o săptămînă întreagă şi nu primea pe nimeni la ea, în afară de băiatul de la măcelărie şi vreo doi-trei băieţaşi care-i făceau cumpărături.

— Şi se crede că omorul a fost săvîrşit sîmbătă după- amiază ? întrebă domnul de Terremondre.

— Aşa se bănuieşte, după starea trupului, răspunse Leon. Se pare că-i groaznic la vedere.

— Sîmbătă după-amiază, urmă domnul de Terremondre, eram toţi aici, numai un perete ne despărţea de fioroasa faptă şi noi şedeam la taifas.

Şi iarăşi urmă o lungă tăcere. Apoi, cineva întrebă dacă ucigaşul a fost prins, sau dacă cel puţin se ştie cine-i. Cu tot zelul lui însă, Leon nu putu răspunde la aceste întrebări.

O umbră, din ce în ce mai deasă şi care părea funebră, se întindea peste prăvălia librarului. O făcea mulţimea curioşilor care se buluciseră în Piaţă, în faţa casei unde se săvîrşise crima.

— Aşteaptă, fără îndoială, să vie poliţaiul şi parchetul, spuse arhivarul Mazure.

Paillot, care era înzestrat cu o prea grijulie prudenţă, de teamă ca mulţimea curioşilor să nu-i spargă geamurile vitrinelor, îi porunci lui Leon să tragă obloanele.

— Nu lăsa neoblonită decît vitrina din strada Tintel- leries, spuse el.

Această măsură de precauţie părea pătrunsă de o oarecare delicateţe morală. Domnii din „colţul vechiturilor” o aprobară. Dar strada Tintelleries fiind îngustă şi cum în partea aceea geamurile erau acoperite de afişe şi modele de desen, prăvălia fu cufundată în întuneric.

Larma mulţimii, cu o clipă înainte imperceptibilă, se auzea în umbră şi se prelungea înăbuşită, gravă, aproape spăimîntătoare, exprimînd unanimitatea sentimentului moral.

Domnul de Terremondre, emoţionat, dădu glas din nou gîndului de care era urmărit.

— Ciudat, spuse el, în timp ce crima se săvîrşea atît de aproape, noi stăteam liniştiţi la taifas.

Domnul Bergeret îşi lăsă capul pe umărul stîng, privi în depărtare şi astfel grăi :

— Scumpe domnule, îngăduie să-ţi spun că nu e nimic ciudat aici. Nu-i obiceiul ca, atunci cînd se să- vîrşeşte o faptă criminală, conversaţiile să se oprească de la sine în preajma victimei pe o rază de cîteva leghe sau măcar de cîţiva paşi. O mişcare inspirată de gîndul cel mai ticălos nu produce decît efecte naturale.

Domnul de Terremondre nu răspunse la aceste vorbe, iar restul ascultătorilor îşi întoarse faţa de la domnul Bergeret cu un vag sentiment de nelinişte şi dezaprobare.

Conferenţiarul de la Facultatea de litere urmă totuşi :

— Şi cum ar putea oare un act atît de firesc şi de obişnuit ca omorul să producă efecte rare şi ciudate ? A ucide e în firea animalului şi mai ales a omului. Omorul a fost îndelungată vreme preţuit în societăţile omeneşti ca o faptă măreaţă, şi în moravurile şi instituţiile noastre mai stăruie încă urmele acestei străvechi preţuiri.

— Ce urme ? întrebă domnul de Terremondre.

— Se află în onorurile care se aduc militarilor, răspunse domnul Bergeret.

— Nu-i totuna, spuse domnul de Terremondre.

— Desigur, recunoscu domnul Bergeret. Dar imboldul tuturor faptelor omeneşti se află în foame şi-n dragoste. Foamea i-a îndemnat pe barbari să ucidă, ea i-a împins la războaie şi năvăliri. Popoarele civilizate sînt ca nişte cîni de vînătoare. Un instinct ticălos le aţîţă să nimicească fără folos şi fără noimă. Nechibzuinţa războaielor moderne se numeşte interes dinastic, naţionalităţi, echilibru european, onoare. Acest din urmă motiv e poate cel mai extravagant dintre toate, căci nu se află popor pe lume care să nu se fi mînjit cu toate crimele şi să nu se fi acoperit cu toate ruşinile. Nu este unul care să nu fi îndurat toate umilinţele la care soarta poate osîndi o biată turmă de oameni. Şi dacă totuşi printre popoare mai dăinuieşte încă un simţ de onoare, e un straniu mijloc de a-l susţine făcînd război, adică săvîrşind toate crimele prin care un simplu cetăţean se dezonorează : pîrjol, jaf, viol, omor. Cît despre faptele a căror pricină e dragostea, cele mai multe dintre ele sînt tot atît de năsilnice, turbate şi crîncene, ca şi cele stîrnite de foame, aşa

că trebuie să tragem învăţămîntul că omul e un animal răufăcător. Dar rămîne acum de cercetat de ce ştiu acest lucru şi cum se face că asta mă îndurerează şi mă revoltă. Dacă pe lume n-ar fi decît răul, nu l-am vedea, aşa cum noaptea n-ar avea nume dacă zorile nu s-ar ivi niciodată.

în vremea asta, domnul de Terremondre îşi îndeplinise îndestul îndatoririle faţă de cultul duioşiei şi demnităţii omeneşti, căindu-se că a stat cu voioşie şi nepăsare la taclale în clipa în care se săvîrşea crima şi atît de aproape de victimă. începuse să privească jalnicul sfîrşit al văduvei Houssieu ca un accident obişnuit care poate fi privit în faţă şi ale cărui urmări le descoperi. Se gîndi că nimic nu-l mai oprea acum să cumpere casa reginei Margareta, să puie în ea colecţiile lui de mobile, faianţe şi tapiserii, înjghebînd astfel un soi de muzeu municipal. Trăgea nădejde că, drept răsplată pentru rîvna şi marea lui dărnicie, va primi, o dată cu laudele compatrioţilor, crucea Legiunii de

Onoare şi poate că şi titlul de membru corespondent al Academiei. Avea la Academia de inscripţii vreo doi-trei camarazi, holtei bătrîni ca şi el, cu care, la Paris, lua cîteodată masa la birt, povestindu-şi aventuri galante. Şi, prin partea locului, nu era nici un membru corespondent.

De aceea se şi gîndi să deprecieze de pe acum imobilul rîvnit.

— Casa reginei Margareta nu mai stă-n picioare, zicea el. Bîrnele tavanului cădeau ca nişte fîşii de iască pe sărmana octogenară. Va trebui o groază de bani pentru a o reface.

— Cel mai bine ar fi, spuse arhivarul Mazure, să fie dărîmată, şi faţada să fie transportată în curtea muzeului. Ar fi în adevăr păcat ca herbul lui Philippe Tri- couillard să fie lăsat pradă tîrnăcopului.

în mulţimea din Piaţă se făcu mare zarvă. Poliţia dădea la o parte publicul, pentru a face loc magistraţilor să intre la locul crimei.

Paillot îşi vîrî nasul pe uşa întredeschisă :

— Iată-l, spuse el, pe domnul Roquincourt, judecătorul de instrucţie, cu grefierul său, domnul Surcouf. Au intrat în casă.

Academicienii din „ungherul vechiturilor" se strecu- raseră, unul după altul, pe la spatele librarului pe trotuarul din strada Tintelleries, de unde priveau necontenita mişcare a oamenilor care se desfăşura în Piaţa Sfîntului Exuperiu.

Paillot zări în mulţime pe domnul prim-preşedinte Cassignol. Bătrînul îşi făcea plimbarea zilnică. Mulţimea agitată care-i ieşise în cale îi stingherea mersul mărunt şi vederea slăbită. Moşneagul mergea încă drept şi dîrz, ţinîndu-şi sus capul scorojit şi alb.

Zărindu-l, Paillot se duse repede în întîmpinarea lui, îşi scoase tichia de catifea şi, întinzîndu-i braţul, îl pofti să ia loc în prăvălie.

— Ce imprudenţă, domnule Cassignol, să străbateţi prin îmbulzeală ! S-ar zice că-i răzmeriţă.

La cuvîntul răzmeriţă, bătrînului i se păru că-i trece pe dinaintea ochilor veacul revoluţionar, din care apucase trei sferturi. Călca în al optzeci şi şaptelea an al

11[56]
vieţii şi de douăzeci şi cinci de ani era preşedinte de onoare.

Ajutat de librarul Paillot, păşi pragul prăvăliei şi se aşeză pe-un scaun de paie, în mijlocul academicienilor plini de respect. Bastonul de trestie cu bulb de argint îi tremura în mînă, între coapsele lui scobite. Spinarea îi era mai ţeapănă decît speteaza scaunului. îşi scoase, ca să-i şteargă, ochelarii de baga, şi cu anevoie şi-i aşeză iar. Pierduse memoria figurilor şi, cu toate că era cam tare de ureche, cunoştea oamenii numai după glas.

Se interesă, în puţine cuvinte, de pricina care adunase în Piaţă atît amar de omenire, şi de-abia ascultă răspunsul pe care i-l dădu domnul de Terremondre. Creierul lui, sănătos şi scorţos, păstrat parcă în răşină de balsamodendron, nu mai primea nici o impresie nouă, în timp ce vechile idei şi pasiuni îi rămîneau adînc întipărite.

Domnii de Terremondre, Mazure şi Bergeret stăteau în picioare, împrejurul lui. Nu-i cunoşteau istoria vieţii, pierdută într-un trecut imemorial. Ştiau numai că fusese discipolul, prietenul şi tovarăşul lui Lacordaire şi al lui Montalembert \ că se împotrivise Imperiului, în limitele exacte ale dreptului şi funcţiunii lui, că îndurase pe vremuri batjocurile lui Louis Veuillot[2] şi că, în fiecare duminică, se ducea la slujba bisericească, cu o carte groasă la subsuoară. îl vedeau, ca tot oraşul, însoţit de antica lui probitate şi de gloria de a fi sprijinit o viaţă întreagă cauza libertăţii. Dar nici unul din ei n-ar fi putut spune ce soi de liberal era, fiindcă nici unul nu citise această frază dintr-o broşură publicată de domnul Cassignol în 1852 despre relaţiile cu Roma : „Nu există altă libertate decît aceea care crede în Iisus Christos şi în demnitatea morală a omului". Se spunea că, păstrîndu-şi, la vîrsta lui, activitatea spirituală, îşi clasa corespondenţa şi că lucra la o carte asupra raporturilor dintre Biserică şi Stat. Vorbea încă cu îmbelşu- gare şi vioiciune. [57] *

Auzind, în convorbirea pe care n-o prea urmărea, ros- tindu-se numele domnului Garrand, procurorul Republicii spuse, privindu-şi bulbul bastonului, ca singurul martor supravieţuitor al zilelor de odinioară :

— Am cunoscut în 1838, la Lyon, un procuror regal, care avea o înaltă idee despre atribuţiile sale. Susţinea că unul din atributele Ministerului Public era infailibilitatea şi că procurorul regelui nu se putea înşela, întocmai ca şi regele. Se numea domnul de Clavel şi a lăsat lucrări apreciate de procedură penală.

Şi, singuratic în mijlocul oamenilor, bătrînul rămase tăcut în amintirile lui.

Din pragul uşii, Paillot privea afară.

---

56 Polemist catolic (1813—1883).

[1] Om politic şi publicist (1810—1870).

— Domnul Roquincourt iese din casă.

Cu gîndul la vremile trecute, domnul Cassignol spuse :

— începutul mi l-am făcut la parchet. Eram sub ordinele domnului de Clavel, care îmi spunea fără încetare : „Fii bine pătruns de această maximă : interesul acuzatului e sfînt, interesul societăţii e de două ori sfînt, interesul justiţiei e de trei ori sfînt“. Principiile metafizice aveau pe atunci mai multă putere asupra spiritelor decît acum.

— E foarte adevărat, spuse domnul de Terremondre.

— Au luat o măsuţă de noapte şi nişte rufe într-o tărăboanţă, spuse Paillot ; sînt fără îndoială dovezile crimei.

Nemaiputîndu-şi stăpîni curiozitatea, domnul de Terremondre se duse să vadă încărcîndu-se tărăboanţa. Deodată, încruntînd sprîncenele, strigă :

— Drace !

Şi, la privirea întrebătoare a lui Paillot, adăugă :

— Nimic, nimic !

Cunoscător subtil, zărise printre obiectele sechestrate o cană de apă de porţelan *ά la Reine* şi-l ispitea gîndul să ceară după judecată ştiri despre ea grefierului Surcouf, care era îndatoritor. Se folosea de vicleşuguri pentru a-şi alcătui colecţiile. „Face omul ce poate, îşi spunea el sieşi. Vremurile-s grele. “

—· Am fost numit substitut la douăzeci şi doi de ani, spuse domnul Cassignol. Pe-atunci, părul meu lung şi

încîrlionţat, obrajii spînatici şi trandafirii îmi dădeau un aer de tinereţe care mă îndurera foarte. Ca să inspir respect, m-am căznit să-mi iau un aer grav şi să păstrez o ţinută severă. Mi-am îndeplinit sarcinile cu o sîrguinţă care mi-a fost răsplătită. La treizeci şi trei de ani, eram procuror general la Puy.

— E un oraş pitoresc, spuse domnul Mazure.

— În virtutea noilor mele sarcini, a trebuit să instruiesc o afacere, nu prea interesantă dacă ţinem seama numai de natura crimei şi de caracterul acuzatului, dar care avea cu toate acestea importanţa ei, fiind vorba de pedeapsa capitală. Un fermier, destul de bogat, fusese găsit asasinat în patul lui. Trec peste amănuntele crimei, care mi-au rămas totuşi întipărite în memorie ; dar sînt dintre cele mai banale. E destul să spun că, de la începutul instrucţiei chiar, bănuielile au căzut asupra unui argat al victimei. Era un om cam de treizeci de ani. Îi zicea Poudrailles, Hyacinthe Poudrailles. Dispăruse brusc, a doua zi după crimă. Fusese dibuit într-o circiumă în care cheltuise mult. Prezumţii puternice îl indicau a fi făptaşul omorului. S-a găsit asu- pră-i suma de şaizeci de franci pe care n-a putut spune de unde-o are ; i se vedeau urme de sînge pe haine. Doi oameni îl zăriseră dînd tîrcoale fermei în noaptea crimei. E drept că un alt martor îi găsise un alibi; dar martorul acesta era de-o imoralitate notorie.

Instrucţia fusese bine condusă de un judecător încercat şi dibaci. Actul de acuzare era redactat cu multă măiestrie. Poudrailles nu făcuse însă mărturisiri. Şi, la şedinţă, în tot cursul dezbaterilor, s-a închis într-

un sistem de tăgadă din care nimic nu l-a putut face să iasă. îmi pregătisem rechizitoriul cu toată grija de care eram în stare şi cu conştiinţa omului tînăr care nu vrea să se arate mai prejos de înalta sa funcţie. L-am rostit cu toată însufleţirea vîrstei mele. Alibiul adus de femeia Cortot, care pretindea că Poudrailles a fost găzduit de ea, la Puy, în noaptea crimei, mă stingherea mult. M-am silit să-l distrug. Am amenințat-o pe femeia Cortot cu pedepsele care-i aşteaptă pe martorii mincinoşi. Unul din argumentele mele a făcut mai ales impresie asupra juraţilor. Le-am amintit că, după spu- 166

Sele vecinilor, cîinii din curte nu lătraseră la ucigaş. Asta înseamnă că-l cunoşteau. Prin urmare nu era un străin. Era argatul, era Poudrailles. În sfîrşit, am cerut pedeapsa cu moartea. Şi-am obţinut-o. Poudrailles a fost osîndit la moarte, cu majoritate de glasuri. După citirea sentinţei, a strigat cu putere : „Sînt nevinovat!“ O îndoială cumplită m-a cuprins atunci. Mă gîndeam că, la urma urmei, poate că spusese adevărul şi că certitudinea pe care o strecurasem în mintea juraţilor nu era şi în mine. Confraţii, şefii, mai vîrstnicii mei, pînă şi avocatul osînditului veneau să mă felicite pentru acest frumos succes, să aplaude elocvenţa mea tînără şi de temut. Laudele acestea îmi erau plăcute. Vă e cunoscută, domnilor, gingaşa cugetare a lui Vauve- nargues asupra primelor raze ale gloriei. Dar, în vremea asta, vocea lui Poudrailles spunînd : „sînt nevi- novat“ îmi răsuna în urechi.

îmi rămîneau îndoieli şi simţeam nevoia de a-mi dezvolta fără încetare rechizitoriul, pentru mine însumi.

Cererea de graţiere a lui Poudrailles fu respinsă şi incertitudinile mele sporiră. Pe vremea aceea, graţierile nu stăvileau prea des sentinţele de moarte. Zadarnic a implorat Poudrailles preschimbarea pedepsei. în dimineaţa zilei sorocite, cînd eşafodul era gata înălţat la Martouret, m-am dus la închisoare, am intrat în celula osînditului şi, rămas singur cu el i-am spus : „Nimic nu-ţi poate schimba soarta. Dacă mai ai în dumneata un dram de bunătate, pentru mîntuirea sufletului du- mitale şi pentru liniştea cugetului meu, Poudrailles, spune-mi dacă eşti vinovat de crima pentru care eşti osîndit. “ M-a privit un răstimp fără să răspundă. îi văd şi acum faţa turtită, gura lată şi mută. Am trăit o clipă de spaimă cumplită. în cele din urmă, şi-a plecat capul, murmurînd cu glas stins dar limpede : „Acuma, că n-am de ce mă mai teme, vă pot mărturisi că eu sînt ucigaşul. Şi m-am căznit mai mult decît se crede, căci bătrînul era voinic. Şi era şi rău.“ La auzul acestei mărturisiri supreme, am oftat uşurat.

Domnul Cassignol tăcu, îşi pironi mult timp pe bulbul bastonului ochii şterşi şi spălăciţi, apoi rosti aceste vorbe :

167

— în tot timpul lungii mele cariere de magistrat, n-am avut cunoştinţă de nici o eroare judiciară.

— Iată o afirmaţie liniştitoare, spuse domnul de Terremondre.

— îngheţ de spaimă auzind-o, murmură domnul Bergeret.

XVI

în anul acela ca şi în ceilalţi ani, domnul prefect Worms-Clavelin se duse să vîneze la Valcombe, la domnul Dellion, mare industriaş, consilier general, pe terenurile căruia se făceau cele mai frumoase vînători din regiune. Domnului prefect îi plăcea mult la Valcombe ; era măgulit să întîlnească acolo cîteva persoane de familie bună, şi îndeosebi familiile Gromance şi Terremondre, şi simţea o deosebită plăcere să doboare fazani. De aceea se strecura el prin potecile pădurii împins de o năvalnică voie bună. Trăgea cu picioarele crăcănate, cu umerii ridicaţi, înclinînd capul, clipind din ochi şi încruntînd sprîncenele, în felul locatarilor din Bois-Colombes, *bookmakers* [58] şi limonagii, primii lui tovarăşi de vînătoare. Anunţa zgomotos, cu o indiscretă satisfacţie, vînatul pe care-l doborîse ; şi, însuşindu-şi ades pe acela pe care vecinii lui îl făceau să se prăvale în preajmă-i, stîrnea nemulţumiri pe care le potolea apoi prin liniştea firii sale şi prin aceea că nici prin gînd nu-i trecea că ar fi putut nemulţumi pe cineva. în întreg felul său de-a fi, ştia să împace în mod plăcut importanţa dregătorului cu familiaritatea veselului conviv. Se adresa musafirilor rostindu-le titlurile de nobleţe ca pe nişte denumiri amicale, şi pentru că ştia, ca tot judeţul de altfel, că domnul de Gromance e cu îmbelşugare încornorat, ori de cîte ori se întîlnea cu omul acesta ceremonios îl bătea amical şi fără nici o noimă pe umăr. Se credea iubit în societatea aceasta de la Valcombe, şi nu se înşela chiar cu totul. De vreme ce, cu purtările lui necioplite şi cu înfăţişarea lui de pleşcar, nu arunca oamenilor în faţă nici alice de plumb, nici obrăznicii, era socotit dibaci şi se spunea că în fond are tact.

În anul acela fusese privit mai bine ca oricînd în lumea capitalistă. Se ştia că e împotriva impozitului pe venit pe care, în intimitate, îl calificase, cu drept cuvînt, inchizitorial. Primea, la Valcombe, felicitările societăţii recunoscătoare, iar doamna Dellion, îmblîn- zindu-şi pentru el albaştrii ei ochi de criţă şi fruntea ei largă încununată c-o diademă de păr cărunt, îi surîdea.

Ieşind din camera lui, unde se îmbrăcase pentru cină, văzu în coridorul întunecos strecurîndu-se, în foşnet de stofe şi zornăit de giuvaericale, mlădiul trup al doamnei de Gromance, ai cărei umeri goi păreau şi mai goi în amurg. Ţîşni s-o ajungă, îi cuprinse mijlocul şi o sărută pe ceafă. Şi, pe cînd ea se desfăcea cu sprinteneală din strînsoare, îi spuse cu un pic de doj ană în glas :

— De ce nu şi eu, contesă ?

în aceeaşi clipă ea îi trase o palmă, care îl lăsă gură-cască.

Pe palierul catului de jos, o găsi pe Noemi, care, foarte cum se cuvine în rochia ei de satin negru, acoperită cu tul negru, îşi trăgea încetişor pe braţe mănuşile lungi. îi făcu un semn amical cu ochiul. Era

[58] Cei care ţin registrul de pariuri la cursele de cai.

un soţ bun şi avea pentru soţia lui multă stimă şi oarecare admiraţie.

O şi merita. I-a trebuit o mare dibăcie pentru a nu displăcea societăţii antisemite de la Valcombe. Era privită cu ochi buni. Ba îşi cîştigase chiar simpatii. Şi ceea ce era şi mai de admirat e că nu părea o străină acolo.

în salonul acela provincial, mare şi rece, îşi întocmea o figură mirată şi o ţinută liniştită care stîrneau îndoieli asupra inteligenţei ei, dar care îi dădeau o înfăţişare cinstită, blîndă şi bună. în faţa doamnei Dellion şi a celorlalte doamne, admira, aproba şi tăcea. Şi, dacă vreun bărbat cu oarecare duh şi deprinderi alese i se adresa în particular, îşi lua o înfăţişare şi mai blajină şi mai modestă şi, cu sfială, cu ochii în pămînt, îi arunca deodată cîte-o vorbă-n doi peri, de care se simţea măgulit pe neaşteptate şi pe care el o

lua drept un hatîr tara pereche, pornind dintr-o gUrâ atît de prudentă şi dintr-un suflet atît de tainic. Cucerea inimile bătrînilor berbanţi. Fără un gest, fără o mişcare, fără să-şi vînture evantaiul, numai cu o imperceptibilă clipire a genelor, cu o repede arcuire a buzelor, le strecura idei care îi măguleau. îl sedusese pînă şi pe domnul Mauricet, mare cunoscător totuşi, care spunea despre dînsa :

— Urîtă a fost totdeauna, drăgălaşă nu mai e, dar e-o adevărată femeie.

Domnul Worms-Clavelin fu aşezat la masă între doamna Dellion şi doamna Laprat-Teulet, soţia senatorului din ***. Doamna Laprat-Teulet era o făptură mică şi palidă, care ţi se părea mereu c-o vezi printr-un văl, atît de molatice trăsături avea. Ca fată, fusese cufundată în religie ca într-un ulei. Măritată cu un om şmecher, care o luase pentru avere, se macera într-o mieroasă cucernicie, în timp ce bărbatul ei îşi făcea afacerile cu anticlericalismul şi laicizările. îşi irosea vremea cu mărunte acte de cucernicie. Şi, adînc pătrunsă de menirea ei de soţie, atunci cînd s-a depus la Senat o cerere prin care se cerea o autorizaţie de urmărire împotriva lui Laprat-Teulet şi a cîtorva alţi senatori, ea a aprins două lumînări în biserica Sfîntul Exuperiu, în faţa statuii colorate a Sfîntului Anton, pentru a îndupleca pe acest mare sfînt să-l ajute pe bărbatul ei să dobîndească o ordonanţă de neurmărire. Aşa s-a terminat afacerea. Elev al lui Gambetta, domnul Laprat-Teulet avea la mînă tot soiul de scripte a căror copie fotografică o trimisese, în timp util, ministrului de Justiţie. Doamna Laprat-Teulet, în zelul recunoştinţei sale, a pus ca prinos, pe zidul paraclisului, o placă de marmură, cu următoarea inscripţie, redactată de însuşi venerabilul părinte Laprune : *Sfîntului Antonie, pentru o neaşteptată milostenie, mulţumirile unei soţii creştine.* De-atunci, domnul Laprat- Teulet s-a ridicat din nou. Dăduse garanţii serioase conservatorilor, care se chibzuiseră să folosească marile sale capacităţi financiare în lupta împotriva socialismului. Situaţia lui politică se îmbunătăţea, cu condiţia să nu se pripească şi să nu ieie personal puterea. Cu 170 degetele ei de ceară, doamna Laprat-Teulet broda pînze de pus la altar.

— Vă merg bine, doamnă, întrebă prefectul după supă, operele

dumneavoastră de binefacere ? Ştiaţi că, după doamna general Cartier de Chalmot, sînteţi aceea care prezidează cele mai multe opere de binefacere din judeţ ?

Ea nu răspunse. Prefectul îşi aminti că e surdă şi, întorcîndu-se către doamna Dellion, spuse :

—- Lămuriţi-mă, vă rog, doamnă, asupra cultului Sfîntului Anton. Sărmana doamnă Laprat-Teulet mă face să mă gîndesc la el. Soţia mea îmi spune că e o habotnicie nouă care bîntuie judeţul.

— Doamna Worms-Clavelin are dreptate, domnul meu. Sîntem cu toatele zelatoarele Sfîntului Anton.

Se auzi atunci vocea domnului Mauricet, care, răs- punzînd unei vorbe pierdute în larmă, îi spunea domnului Dellion :

— Mă măguleşti, scumpe domn. Domeniul Puits-du- Roi, lăsat de izbelişte de pe vremea lui Ludovic al
XlV-lea, nu se poate asemui, în ce priveşte vînătoarea, cu Valcombe. Are puţin vînat. Totuşi, un braconier foarte îndemînatic numit Rivoire, care onorează domeniul cu vizitele lui nocturne, ucide destui fazani. Şi ştii cu ce nemaipomenită cioarsă îi doboară ? O sculă de muzeu. Îi sînt recunoscător că m-a lăsat într-o zi s-o cercetez cu de-amănuntul. Inchipuie-ţi o...

— Mi se afirmă ritos, doamnă, spuse prefectul, că drept-credincioasele îşi adresează cererile către Sfîntul Anton în plicuri închise şi că nu plătesc decît după ce au primit obiectul cerut.

— Nu rîde, răspunse doamna Dellion ; Sfîntul Anton împlineşte multe dorinţe.

— ...E ţeava unei vechi puşti militare, urmă domnul Mauricet, care a fost retezată şi prevăzută cu un soi de balama, aşa că se cumpăneşte şi...

— Credeam, răspunse prefectul, că Sfîntul Anton e specializat în găsirea obiectelor pierdute.

— Din pricina asta, răspunse doamna Dellion, i se adresează atîtea cereri. Şi adăugă oftînd : Cine, pe pă- mîntul acesta, n-a pierdut un bun preţios ? Pacea inimii,

liniştea conştiinţei, o prietenie din copilărie sau... dragostea unui soţ ? Atunci, se adresează Sfîntului Anton.

— Sau tovarăşului său, adăugă prefectul, pe care vinurile industriaşului îl înveseliseră şi care confunda cu nevinovăţie pe Sfîntul Anton din Padova cu Sfîntul Anton pustnicul.

— Acest Rivoire, întrebă domnul de Terremondre, nu are titlul de braconier al prefecturii ?

— Te înşeli, domnule de Terremondre, răspunse prefectul. E învestit cu funcţia şi mai respectabilă încă de braconier al arhiepiscopiei. Aprovizionează masa Monseniorului.

— Binevoieşte de asemeni să-şi puie îndemînarea la dispoziţia Curţii de Apel, spuse domnul preşedinte Peloux.

Domnul Dellion şi doamna general Cartier de Chal- mot stăteau de vorbă cu glas potolit :

— Scumpă doamnă, fiul meu Gustave îşi va face anul acesta serviciul militar. Aş ţine mult să slujească sub ordinele domnului general Cartier de Chalmot.

— Nu dori asta, domnule Dellion. Bărbatul meu e duşmanul hatîrurilor şi zgîrcit cu permisiile ; doreşte ca băieţii de familie să fie pildă de muncă. Şi principiile acestea le-a băgat în capul tuturor coloneilor săi.

— ...Şi ţeava asta de puşcă, vorbea înainte domnul Mauricet, nu corespunde nici unui calibru catalogat, aşa că Rivoire n-o poate încărca decît cu cartuşe prea mici. îţi poţi uşor închipui...

Prefectul dezvolta consideraţii menite s-o cîştige în totul pe doamna Dellion în favoarea regimului şi le puse capăt la toate cu această înaltă cugetare :

— în ceasul în care ţarul vine să viziteze Franţa, Republica trebuie să-şi alăture clasele înalte ale naţiunii, pentru a le pune în legătură cu marea noastră aliată, Rusia.

în vremea asta, Noemi întîmpina, cu o linişte de Madonă, picioarele preşedintelui Peloux, care le căuta pe ale ei pe sub masă.

Tînărul Gustave Dellion îi spunea în şoaptă doamnei de Gromance : 172

— Trag nădejde că de data asta n-ai să mă laşi cu buzele umflate ca atunci cînd hoinăreai cu bătrînul berbant Mauricet, în timp ce nu aveam altă distracţie în salonul dumitale galben decît să desfac maşinăria pendulei.

—· Ce minunată făptură, doamna Laprat-Teulet ! exclamă doamna Dellion într-o subită pornire de prietenie.

— Minunată, spuse prefectul înghiţind un sfert din- tr-o pară. Păcat că-i surdă ca o gheată. Bărbatul ei, de asemeni, e un om minunat şi foarte deştept. Observ cu plăcere că lumea a început să-şi schimbe părerea despre el. A trecut prin clipe grele. Duşmanii Republicii au vrut să-l compromită pentru a discredita regimul. A căzut victimă unor uneltiri care urmăreau să excludă din Parlament marile personalităţi din lumea afacerilor. O astfel de excludere ar scoborî nivelul reprezentanţei naţionale şi ar fi, în toate privinţele, vrednică de plîns.

Rămase gînditor o clipă ; apoi, spuse cu melancolie :

— De altfel, scandaluri nu se mai pot isca ; nu se mai înjgheabă afaceri. Asta e una din urmările cele mai supărătoare ale acestei campanii de defăimare, condusă cu o nemaipomenită îndrăzneală.

— Se prea poate ! suspină doamna Dellion, inspirată şi gînditoare. Şi deodată, într-un avînt al inimii izbucni : Domnule prefect, daţi-ne înapoi cucernicii călugări, faceţi să se înapoieze surorile de caritate în spitale şi pe Dumnezeu în şcoală, din care l-aţi izgonit. Nu ne mai împiedicaţi să facem din fiii noştri buni creştini şi... vom fi foarte aproape de a ne înţelege.

La auzul acestor cuvinte, domnul Worms-Clavelin ridică în sus mîinile cu cuţitul în care ţinea o bucată de brînză şi strigă cu toată sinceritatea sufletului său :

— Asta-i acum ! Păi nu vedeţi, doamnă, că străzile din capitala judeţului sînt negre de preoţime, şi că, în dosul fiecărui grilaj, sînt călugări ? Cît despre junele domniei-tale, Gustave, la naiba, nu eu îl împiedic să se ducă toată ziua la biserică, în loc să alerge după fuste !

Domnul Mauricet isprăvea descrierea minunatei cioarse, în larma glasurilor, în ecoul rîsetelor şi în clinchetul argintăriei ciocnite de porţelan.

173

Domnul prefect Worms-Clavelin, nerăbdător să fumeze, trecu cel dintîi în sala de biliard. îndată după el, veni domnul preşedinte Peloux, căruia îi întinse o ţigară de foi :

— Ia-o, te rog, e minunată.

Şi la mulţumirile domnului Peloux, răspunse, ară- tînd cutia de „Regalia“ :

— Nu-mi mulţumi : e una din havanele stăpînului casei.

Ghiduşia asta o făcea mereu.

Apăru în cele din urmă şi domnul Dellion, aducînd cu el pîlcul de musafiri, care, mai curtenitori, stătuseră cîteva minute de vorbă cu cucoanele. Il asculta cu bunăvoinţă pe domnul de Gromance, care îi lămurea cît e de necesar la vînătoare să chibzuieşti fără greş distanţa.

— Un iepure, de-o pildă, spunea el, pare oarecum departe prin ponoare, în vreme ce, la cîmp deschis, pare în bătaia puştii la cincizeci de metri şi mai bine. Aşa se face că...

— Hai, spuse domnul prefect Worms-Clavelin, luînd un tac din rastel, hai ! Peloux, facem una ?

Domnul prefect Worms-Clavelin era destul de tare la biliard ; dar domnul preşedinte Peloux îl întrecea. Mic notar normand silit să-şi vîndă biroul în urma unei neplăcute afaceri cu nişte terenuri, fusese numit judecător pe vremea cînd Republica epura magistratura. Trimis, de la un capăt la altul al Franţei, în tribunale în care cunoaşterea dreptului era aproape pierdută, experienţa lui în materie de chiţibuşărie îl făcu trebuitor, iar prin legăturile lui ministeriale obţinu înaintări. Dar rămăşiţe de zvonuri despre trecutul său îl urmăreau pretutindeni, şi lumea nu-i acorda nici o consideraţie. Ştiu însă, cu o fericită înţelepciune, să îndure o lungă dispreţuire. Primea jignirile cu seninătate. Domnul Lerond, substitut demisionar atunci, acum avocat în baroul din ***, spunea despre el în Sala paşilor pierduţi : „E un om de duh, care ştie preţui distanţa de la fotoliul său la banca acuzaţilor Totuşi, stima publică pe care n-o căutase şi care fugea de el, prin- tr-o bruscă întoarcere, îi ieşi în sfîrşit în întîmpinare.

174

De doi ani încoace, toată lumea de sub jurisdicţia lui vedea în preşedintele Peloux un magistrat onest. I s-a admirat curajul, atunci cînd, liniştit, surîzînd între cei doi asesori care păliseră, a osîndit la trei ani închisoare trei muncitori anarhişti, vinovaţi de a fi împărţit prin cazărmi manifeste îndemnînd popoarele la înfrăţire.

— Douăsprezece cu patru, anunţă domnul preşedinte Peloux.

Exercitîndu-se multă vreme în cafeneaua paşnică a unei reşedinţe

de canton rural, ajunsese să joace strîns ca un profesionist. îşi aduna bilele într-un colţişor al biliardului şi făcea serii. Domnul Worms-Clavelin proceda în stilul mai larg, sublim şi aventuros al cafenelelor artistice din Montmartre şi Clichy. Şi, punînd pe seama biliardului insuccesul loviturilor sale temerare, se plîngea că mandaneaua e tare.

— La Tuiliere, spuse domnul de Terremondre, la vărul meu Iacob este un biliard cu găuri de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, într-o sală boltită, foarte scundă, din piatră moale văruită, unde se mai poate citi această inscripţie : „Domnii gentilomi sînt rugaţi să nu-şi frece tacurile de pereţi". Rugămintea n-a fost ascultată, de vreme ce bolta e plină de-o sumedenie de găuri a căror obîrşie o vădeşte pomenita inscripţie.

Din mai multe părţi deodată, i se cerură domnului preşedinte Peloux amănunte asupra omorului din casa reginei Margareta. Asasinarea văduvei Houssieu, care tulburase tot ţinutul, mai stîrnea încă curiozitate. Toată lumea ştia că învinuiri zdrobitoare cădeau în sarcina unui băiat de măcelărie de nouăsprezece ani, numit Le- coeur, care putea fi văzut intrînd de două ori pe săptă- mînă, cu panerul pe cap, în casa bătrînei ucise. Se ştia de asemeni că acuzarea reţinea pentru complicitate doi ucenici tapiţeri între paisprezece şi şaisprezece ani şi că crima fusese săvîrşită în împrejurări care ar face povestirea lor din cale afară spurcată.

Domnul preşedinte Peloux, întrebat asupra acestui amănunt, îşi ridică de deasupra biliardului capul rotund şi roşcat şi clipi din ochi :

— Instrucţia e încheiată. S-a reconstituit în întregime scena asasinatului. Nu cred că mai poate dăinui

vreo îndoială asupra actelor de destrăbălare care au premers crimei şi i-au înlesnit săvîrşirea.

îşi luă păhărelul, sorbi o înghiţitură de armaniac, plescăi din limbă şi spuse :

— Curat catifea !

Şi cum un cerc de curioşi se îmbulzea în juru-i cerînd amănunte, magistratul destăinui cu glas scăzut niscaiva fapte care stîrniră murmure de uimire şi mor- măieli de scîrbă.

— E cu putinţă ? ziceau. O femeie de optzeci de ani!

— Faptul, urmă domnul preşedinte Peloux, nu-i unic. Daţi crezare experienţei mele de magistrat. Şi tinerii derbedei din mahalale ştiu, în privinţa asta, mai multe decît noi. Crima din casa reginei Margareta e de un gen cunoscut, clasat; aş putea spune de-un tip clasic. Eu adulmecasem pe dată desfrîul senil şi vedeam bine că Roquincourt, însărcinat cu cercetările, pornise pe-o cale greşită. Ordonase, firește, arestarea tuturor vagabonzilor şi haimanalelor care băteau drumurile pînă departe, de jur împrejur. Toţi îi dădeau de bănuit; dar ceea ce l-a zăpăcit de tot e că unul dintre ei, Sieurin, zis Şontorogea, vechi client al puşcăriei, a făcut mărturisiri.

— Cum asta ?

— I se ura la răcoare. I s-a făgăduit un pac de tutun de lulea dacă mărturiseşte. A mărturisit. A spus tot ce i s-a cerut. Acest Sieurin, care a

suferit treizeci şi şapte de condamnări pentru vagabondaj, nu-i în stare să ucidă o muscă. N-a furat nimic de cînd îi el. E un găgăuţ, o făptură inofensivă. La ora crimei, jandarmii îl văzuseră pe costişa Duroc făcînd fîntînele de paie şi corăbii de plută pentru copiii de la şcoală.

Domnul preşedinte Peloux reîncepu să joace :

— Nouăzeci cu patruzeci... În timpul acesta, Lecoeur povestea tuturor fetelor din cartierul Carreaux că el a dat lovitura, iar patroanele caselor de toleranţă îi aduceau comisarului de poliţie cerceii, lanţul şi inelele văduvei Houssieu, pe care băiatul de măcelărie le împărţise printre pensionarele lor. Lecoeur, ca atîţi alţi asasini, s-a dat singur de gol. Dar Roquincourt, furios, l-a 170 ţinut înainte pe Sieurin, zis Şontorogea, la răcoare. Şi acum e acolo. Nouăzeci şi nouă... şi o sută.

—· Asta-i bună ! spuse domnul prefect Worms- Clavelin.

— Aşadar, vorbi în şoaptă domnul Dellion, femeia aceasta de optzeci şi trei de ani mai avea... E nemaipomenit !

Dar doctorul Fornerol, care era de părerea preşedintelui Peloux, afirmă că un asemenea caz nu-i atît de rar pe cît se crede şi dădu explicaţii fiziologice, care fură ascultate cu interes. Cită apoi cîteva cazuri de aberaţie a simţului genezic, şi încheie astfel :

— Dacă dracul cel şchiop, înălţîndu-ne cu el în văzduh, ar ridica sub ochii noştri acoperişurile din oraş, am vedea spectacole spăimîntătoare şi ne-am îngrozi descoperind printre concetăţenii noştri atîţia maniaci, pervertiţi, dementi şi demente.

— Aş ! spuse domnul prefect Worms-Clavelin, nu trebuie să analizăm atît. Toţi oamenii aceştia, priviţi personal, sînt poate aşa cum spui; dar, laolaltă, alcătuiesc un tot superb de administraţi şi populaţia unei magnifice capitale de judeţ.

În vremea asta, aşezat pe bancheta înaltă care domina biliardul, domnul senator Laprat-Teulet îşi mîn- gîia barba albă şi lungă. Avea măreţia unui fluviu.

— În ce mă priveşte, spuse el, nu pot să cred decît în bine. Oriunde mi-arunc privirea, nu văd decît virtute şi onestitate. Am constatat de nenumărate ori că moravurile femeii franceze nu lasă nimic de dorit, de la Revoluţie încoace, şi mai ales în clasa de mijloc.

— Eu nu sînt atît de optimist, replică domnul de Terremondre, dar, se înţelege, nu bănuiam că în dosul acestor ziduri cu lemnăria lor sculptată în ruină, şi după perdelele ţesute de păianjeni la ferestrele ei cu gratii, casa reginei Margareta ascundea mistere atît de ruşinoase. Am fost s-o văd, de mai multe ori, pe văduva Houssieu ; mi s-a părut o babă zgîrcită şi pre- puielnică, cam nebună, însă la fel cu atîtea altele. Dar,

vorba ceea, cum se spunea pe vremea reginei Margareta :

Lumea n-o mai certe,
Dumnezeu s-o ierte !

De-aci înainte, n-o să mai batjocorească prin dezmăţul ei herbul

bietului Philippe Tricouillard.

La auzul acestui nume, rîsete fericite ţîşniră din feţele aprinse. Emblematicul herb, mărturie a triplei virtuţi şi puteri care-l punea pe străbunul acesta burghez pe picior de egalitate cu marele condotier din Bergamo, era tainica bucurie şi veşnica fală a oraşului. Locuitorii din *** îl iubeau pe acest străbun vînjos, contemporan cu regele din *O sută de snoave nouă,* şi vechi al lor pîrgar, Philippe Tricouillard, care, la drept vorbind, nu le era cunoscut decît prin acel belşug de bărbăţie cu care-l părtinise firea şi din care i s-a tras faimoasa lui poreclă.

Cursul convorbirii i-a prilejuit doctorului Fornerol să spuie că se citează mai multe pilde de asemenea anomalii şi că anumiţi autori afirmă că, uneori, această cinstitoare monstruozitate se transmitea prin clironomie şi se statornicea în cîte-o familie. Din nenorocire, stirpea bietului Philippe era stinsă de două veacuri şi mai bine.

Cu privire la asta, domnul de Terremondre, care era preşedintele Societăţii de arheologie, povesti o snoavă adevărată :

— Arhivarul nostru judeţean, spuse el, învăţatul domn Mazure, a descoperit de curînd în podul prefecturii nişte documente privitoare la o pricină de prea- curvie, îndreptată, chiar pe vremea cînd Philippe Tricouillard era în floare, către sfîrşitul celui de al XV-lea veac, de Jehan Tabouret împotriva Sidoniei Cloche, soţia lui, pe temeiul că numita Sidonia, plodind trei copii dintr-o dată, numitul Jehan Tabouret nu lua asupră-şi decît doi, ţinînd morţiş că al treilea din sporul altuia este, mărturisindu-se, în ce-l priveşte, neputincios din trupeasca croială să odrăslească mai mult de doi din- tr-un foc. Bănuiala lui se întemeia pe un eres în care 178 credeau deopotrivă cumetrele, vracii-bărbieri şi spiţerii, încredinţaţi, care de care, că firească alcătuire a bărbatului nu poate ajunge zămislirii decît a doi gemeni, iară tot ce întrece numărul de martori pe care îi poate înfăţişa tatăl cuvine-se a fi tăgăduit. Pe acest temei, judecata a hotărît că sărmana Sidonia e vinovată de curvie şi pentru aceasta pus-o-au pre ea goală pe-un măgar, înturnată către coadă, şi astfel purtatu-o-au prin tîrg, la smîrcurile de la Eves, unde a fost scufundată de ori trei. Dacă natura-mamă i-ar fi înzestrat nevrednicul soţ cu aceeaşi dărnicie cu care l-a înzestrat pe domnul Philippe Tricouillard, Sidonia n-ar fi îndurat asemenea batjocură.

XVII

în faţa uşii lăturalnice a lui Rondonneau, domnul prefect se uită în dreapta şi-n stînga să vadă dacă nu-i pîndit. Aflase că se spunea prin oraş că avea întîlniri galante în casa argintarului şi că doamna Lacarelle fusese văzută intrînd după dînsul în această casă, poreclită casa celor Doi Satiri. Asta îl supăra. Mai avea şi alte pricini de nemulţumire. *Liberalul,* care pînă atunci îl cruţase, începuse deodată să-l atace cu privire la bugetul judeţean. Foaia conservatoare îl învinuia că făcuse un virament ca să ascundă cheltuieli de propagandă electorală. Domnul prefect Worms-Clavelin era de o perfectă probitate. Banul îi inspira în acelaşi timp şi respect şi dragoste. în faţa „valorilor" avea sentimentul de religioasă teroare pe care luna îl inspiră cîinilor. Avea cultul bogăţiei.

Bugetul lui era încheiat cum nu se poate mai cinstit. Şi, în afară de acele neregularităţi devenite reguli, pricinuite de o proastă administraţie şi comune întregii Republici, nimic condamnabil nu se putea găsi în el. Domnul Worms-Clavelin o ştia. Se simţea puternic în integritatea lui. Polemicile de presă îl iritau totuşi. Duşmănia adversarilor şi pizma partidelor pe care îşi închipuia că le-a dezarmat îi otrăveau inima. îl durea că,

după atîtea jertfe, n-a putut cuceri stima conservatorilor, pe care în sufletul lui o preţuia mai mult decît prietenia republicanilor. Trebuia să inspire *Farului* răspunsuri dibace şi tari şi să conducă o polemică vie şi poate lungă. Gîndul acesta tulbura adînca trîndăvie a sufletului său şi-i umplea de îngrijorare înţelepciunea care vedea cu teamă în orice acţiune un izvor de primejdii.

De asta şi era atît de rău dispus. Trîntindu-se în vechiul fotoliu de piele, îl întrebă cu glas ursuz pe Rondonneau-fiul dacă abatele Guitrel nu sosise. Abatele Guitrel nu venise încă. Şi domnul Worms-Clavelin, înşfăcînd un ziar de pe biroul giuvaergiului încercă să citească, fumîndu-şi ţigara de foi. Dar nici ideile politice, nici fumul tutunului nu izbuteau să alunge întunecatele imagini îngrămădite în sufletul său. Citea cu ochii numai, dar gîndul tot la atacurile *Liberalului* îi era : „Un virament!“ Nu sînt în tot oraşul nici cincizeci de inşi care să ştie ce-i aceea virament. Şi parcă-i văd pe toţi gogomanii din judeţ dînd din cap şi re- petînd cu gravitate fraza din ziarul lor : „Ne pare rău că domnul prefect n-a rupt-o cu practica detestabilă şi condamnabilă a viramentului”. Căzuse pe gînduri. Scrumul ţigării de foi se împrăştia din plin pe vestă. Se gîndea : „De ce mă atacă *Liberalul* ? I-am susţinut şi i-am ales candidatul. Judeţul meu numără cei mai mulţi raliaţi în funcţiile elective.” întoarse pagina gazetei. Se gîndea : „N-am mascat nici un deficit. Sumele votate la deschiderea creditelor n-au fost cheltuite altfel decît aşa cum fuseseră prevăzute. Oamenii aceştia nu ştiu să citească un buget. Şi sînt şi de rea-credinţă.” Ridică din umeri ; şi posomorit, fără să ia în seamă scrumul havanei ce-i acoperea pieptul şi coapsele, se cufundă în citirea ziarului.

Privirea îi căzu pe aceste rînduri :

„Aflăm că, în urma unui incendiu care a izbucnit într-o mahala din Tobolsk, şaizeci de case de lemn au căzut pradă flăcărilor. Peste o sută de familii au rămas fără hrană şi adăpost din pricina catastrofei.” 180

Citind acestea, domnul prefect Worms-Clavelin slobozi un strigăt puternic, un fel de grohăit triumfal, şi, repezind piciorul în biroul argintarului, întrebă :

— Ia spune-mi, Rondonneau : Tobolskul e un oraş rusesc, nu-i aşa ?

Rondonneau, ridicîndu-şi către prefect capul lui nevinovat şi chel,

răspunse că în adevăr Tobolskul e un oraş din Rusia asiatică.

— Ei bine, exclamă prefectul, vom da o serbare în folosul incendiaţilor din Tobolsk.

Şi adăugă, printre dinţi :

•— O să le trîntesc o serbare rusească. Voi avea astfel o lună şi jumătate de linişte, şi n-o să-i mai aud vorbind de viramente.

Tocmai atunci, abatele Guitrel, cu priviri neliniştite şi cu pălăria sub braţ, intră în prăvălia argintarului.

— Ştii, domnule abate, că la cererea generală am autorizat nişte serbări în folosul incendiaţilor de la Tobolsk, concert, reprezentaţii de gală, tombolă etc. Trag nădejde că Biserica va sprijini aceste serbări de binefacere.

— Biserica, domnule prefect, răspunse abatele Guitrel, are mîngîieri din belşug pentru năpăstuiţii care vin la ea. Şi, fără îndoială, rugăciunile ei...

— Fiindcă veni vorba, scumpe abate, treburile sfin- ţiei-tale nu merg de loc. Vin de la Paris. Am văzut pe prietenii de la Ministerul Cultelor. îţi aduc veşti proaste. Mai întîi sînteţi optsprezece.

— Optsprezece ?

— Optsprezece candidaţi la episcopia din Tourcoing. în primul rînd e abatele Olibet, preot al uneia din cele mai bogate parohii din Paris şi candidat al preşedinţiei. Pe urmă e abatele Lavardin, vicar general la Grenoble. Acesta e sprijinit pe faţă de nunţiu.

— Nu am cinstea să-l cunosc pe abatele Lavardin, dar nu cred să fie candidatul nunţiaturii. Se poate ca nunţiul să aibă un preferat. Dar e sigur că preferatul acesta nu-i ştiut de nimeni. Nunţiatura nu intervine în sprijinul candidaţilor săi. Face aşa ca să-i fie impuşi.

— He, he ! Domnule abate, sînt şmecheri cei de la nunţiatură.

— Domnule prefect, nu toţi cei de acolo sînt eminenţi prin ei înşişi; dar au de partea lor tradiţia şi durata, iar purtarea lor e supusă unor reguli seculare. Asta e o forţă, domnule prefect, o mare forţă.

— Asta-i drept! Dar, cum spuneam, este candidatul preşedinţiei şi candidatul nunţiaturii. Mai este şi candidatul propriului sfinţiei-tale arhiepiscop. La început credeam, după cum se spunea, că sfinţia-ta eşti. Mă înşelasem, sărmane prieten. Pun rămăşag că nu ghiceşti cine e protejatul Monseniorului Charlot.

— Nu pune rămăşag, domnule prefect, nu pune. Candidatul Monseniorului Charlot m-aş prinde că e vicarul său general, abatele de Goulet.

— De unde ştii ? Eu n-am ştiut.

— Domnule prefect, ştii că Monseniorul Charlot se teme să nu i se numească un coajutor şi că această teamă îi întunecă bătrîneţea, de altfel atît de augustă şi senină. Se teme că abatele de Goulet să nu atragă, ca să zic aşa, asupră-şi această numire, atît prin meritele sale personale, cît şi prin cunoaşterea pe care a dobîndit-o în ce priveşte treburile eparhiei. Şi Emi- nenţa-sa e cu atît mai doritoare şi chiar nerăbdătoare de a se despărţi de vicarul său generaţ cu cît abatele de Goulet face parte, prin naştere, din nobilimea ţinutului şi dobîndeşte prin asta o strălucire faţă

de care Monseniorul Charlot nu încetează a se simţi atins. Dar Monseniorul ar trebui, dimpotrivă, să se bucure că e fiul unui cinstit meşteşugar, care, ca şi Sfîntul Pavel, era de meserie tapiţer !

— Ştii, părinte Guitrel, că se vorbeşte şi de abatele Lantaigne. E protejatul doamnei general Cartier de Chalmot. Iar generalul Cartier de Chalmot, cu toate că e clerical şi reacţionar, e foarte stimat la Paris. Trece drept unul din cei mai iscusiţi şi mai inteligenţi generali de divizie. Pînă şi părerile lui politice mai mult îi servesc decît îi strică, în momentul de faţă. Cu un guvern de concentrare, reacţionarii obţin tot ce vor. E nevoie de ei : ei sînt completarea. Şi, pe urmă, alianţa rusă şi prietenia ţarului au contribuit să redea aristocraţiei şi armatei naţiunii noastre o parte din vechiul lor prestigiu. îndrumăm Republica spre o anumită dis- **182** tirtcţie de spirit şi de Maniere. în afara de âstâ, afirmă o tendinţă generală către autoritate şi stabilitate. Cu toate acestea, nu cred că abatele Lantaigne să aibă mari sorţi de izbîndă. Mai întîi, am dat despre el cele mai defavorabile informaţii. Am spus, în înalt loc, că e un monarhist militant. Am pomenit de intransigenţa şi de ţîfnoşia lui. Iar pe domnia-ta, iubite Gui- trel, te-am zugrăvit în culori atrăgătoare. Ţi-am scos la iveală moderaţia, mlădierea, spiritul politic, respectul faţă de instituţiile republicane.

— îţi sînt foarte îndatorat pentru bunăvoinţa dom- niei-tale, domnule prefect. Şi ce ţi s-a răspuns ?

— Vrei s-o ştii ? Ei bine, mi s-a răspuns : „Cunoaştem noi candidaţi de-alde abatele Guitrel al dumi- tale. O dată numiţi, sînt mai răi ca ceilalţi. Desfăşoară mai mult zel împotriva noastră. Asta se explică. Au nevoie să li se ierte mai multe de către tagma lor."

— Se poate, domnule prefect, să se fi vorbit astfel în forurile înalte ?

— întocmai! Şi cel cu care vorbeam a mai spus : „Nu-mi plac candidaţii la episcopie care arată prea mare dragoste faţă de instituţiile noastre. Dacă ar fi după mine, ar trebui aleşi dintre ceilalţi. Că, în ordinea civilă şi politică, trebuie preferaţi funcţionarii cei mai devotaţi şi mai ataşaţi regimului, nimic de zis. Dar nu există preoţi devotaţi Republicii. Aşa fiind, dibăcia este şi aici să nu recurgi decît la cei mai cinstiţi. "

Şi domnul prefect, aruncînd capătul mozolit al ţigării de foi în mijlocul podelei, încheie astfel :

— După cum vezi, sărmanul meu Guitrel, treburile sfinţiei-tale nu merg tocmai bine.

Abatele Guitrel îngăimă :

— Nu văd, domnule prefect, nu-mi dau seama, în- trucît asemenea vorbe sînt de natură a-ţi pricinui această impresie de... descurajare. Mie, dimpotrivă, îmi dau parcă un sentiment de... încredere.

Domnul prefect Worms-Clavelin aprinse o havană şi spuse rîzînd :
183

— Cine ştie dacă nu au dreptate, la Minister ?... Dar fii pe pace,

scumpe abate, eu nu te părăsesc. Ia să vedem, pe cine avem cu noi ?

îşi desfăcu mina stingă, pentru a număra pe degete.

Căutară amîndoi.

Găsiră un senator al judeţului, care începuse să iasă din încurcăturile în care îl băgaseră ultimele scanda- luri, un general la pensie, politician, publicist şi om de afaceri, episcopul din Ecbatana, destul de cunoscut în lumea artistică, şi Theophile Mayer, prietenul miniştrilor.

— După cum văd, iubite Guitrel, exclamă prefectul, de partea dumitale nu ai decît puşlamale.

Abatele Guitrel îndura asemenea purtări, dar nu le gusta. Se uită la domnul prefect cu un aer posomorit şi îşi apăsă una peste alta buzele sinuoase. Domnul Worms-Clavelin, care nu era rău, regretă brutalitatea vorbelor sale şi avu grijă să-l consoleze pe bătrîn :

— Lasă, lasă ! puşlamalele nu sînt cei mai răi protectori. De altfel, soţia mea e de partea sfinţiei-tale. Şi Noemi este în măsură să facă un episcop.

MANECHINUL DE NUIELE

I

În cabinetul său de lucru, în larma sunetelor clare şi mecanice ale clavirului pe care fiicele lui executau, în apropiere, anevoioase exerciţii, domnul Bergeret, conferenţiar la Facultatea de litere, îşi pregătea lecţia despre cartea a opta a *Eneidei.* Odaia de lucru a domnului Bergeret nu avea decît o fereastră, dar mare aproape cît tot peretele şi prin care pătrundea mai mult aer decît lumină, căci geamurile erau prost chi- tuite şi întunecate de un zid înalt din apropiere. Pe masa domnului Bergeret, împinsă la fereastră, nu ajungeau decît răsfrîngerile unei lumini zgîrcite şi leşietice. La drept vorbind, acest cabinet de lucru, în care conferenţiarul îşi şlefuia subţirile lui cugetări de umanist, nu era decît un ungher diform, sau mai degrabă un dublu ungher în spatele bolţii scării de intrare, a cărei stingheritoare rotunjime înaintînd spre fereastră nu cruţa nici în dreapta nici în stînga decît două colţuri fără noimă şi inumane. Prigonit de acest înspăimîntător pîntec de zidărie, îmbrăcat în hîrtie verde, domnul Bergeret îşi găsise cu chiu cu vai în încăperea duşmănoasă şi potrivnică geometriei şi bunului-simţ o strimtă suprafaţă plană, unde să-şi aşeze cărţile pe scînduri de brad, în lungul cărora şirul galben al Teubner Mior era cufundat într-o veşnică umbră. înghesuit el însuşi la [59] fereastră, scria acolo într-un stil îngheţat de aerul hain, fericit cînd nu-şi găsea manuscrisele răvăşite sau trun- cheate şi peniţele de fier căscînd un plisc ciuntit! Asta se întîmpla întotdeauna cînd treceau doamna şi domni- şoarele Bergeret prin odaia profesorului, unde veneau să-şi însemne rufăria şi să-şi facă socotelile. Tot în acea încăpere îşi păstra doamna Bergeret manechinul pe care-şi potrivea rochiile, de ea croite. Era acolo, în picioare, în faţa ediţiilor savante din Catul şi Petroniu, manechinul de nuiele, icoana căsniciei.

Domnul Bergeret îşi pregătea lecţia despre a opta carte a *Eneidei* şi şi-ar fi găsit în această osteneală dacă nu desfătare, cel puţin pacea spiritului şi nepreţuita linişte a sufletului, dacă n-ar fi lăsat la o parte particularităţile metrice şi lingvistice, singurele pe care ar fi trebuit să le aibă în vedere, pentru a drămui geniul, sufletul şi înfăţişarea lumii antice, ale cărei texte le studia, ispitit fiind de dorinţa de a vedea cu ochii lui acele limanuri aurite, acea mare albastră, acei munţi trandafirii, acele frumoase cîmpii prin care poetul îşi plimbă eroii şi pentru a deplînge amarnic că nu i-a fost dat şi lui, ca lui Gaston Boissier [1], ca lui Gaston Deschamps[2], să viziteze ţărmul pe care a fost Troia, să contemple priveliştile virgiliene, să se bucure de lumina Italiei, Greciei şi a binecuvîntatei Asii. Cabinetul de lucru i se păru trist şi o mare lehamite îi năpădi inima. Era amărît, din propria-i vină. Căci

[59] Tipograf şi librar german (1784—1856) ; a publicat numeroase ediţii ale clasicilor latini.

adevăratele necazuri toate lăuntrice sînt şi de la noi purced. Greşiţi sîntem cînd credem că dinafară vin ; noi şi în al nostru aluat le plămădim. Astfel, domnul Bergeret, la adăpostul enormului cilindru de ghips, îşi nutrea tristeţea şi supărările, gîndindu-se că viaţa îi era mărginită, sihăs- trită şi lipsită de plăceri, că soţia lui avea o fire vulgară şi nu mai era frumoasă, că fiicele nu-l iubeau şi că luptele dintre Enea şi Turnus erau anoste. Fu smuls din aceste gînduri prin sosirea domnului Roux, elevul lui, care, făcîndu-şi anul de stagiu militar, se înfăţişă profesorului său în pantaloni roşii şi veston albastru.

[1] Literat şi arheolog francez (1823—1908), autor a numeroase lucrări despre literatura şi moravurile romane.

[8] Literat şi critic francez (1861—1931).

— Ehei ! spuse domnul Bergeret, iată cum mi l-au travestit în erou pe cel mai bun latinist ! Şi cum domnul Roux se apăra că nu era un erou, profesorul spuse : Mă pricep eu. Numesc pe bună dreptate eroi pe toţi purtătorii de sabie. Dacă ai avea o cuşmă de blană, te-aş numi un mare erou.[60] Trebuie, cît de cît, să măguleşti oamenii pe care-i trimiţi la moarte. Nici că s-ar putea să-i năimeşti mai ieftin pentru asemenea treabă. Dar îţi urez, prietene, să nu fii niciodată imortalizat prin vreo faptă eroică şi să nu datorezi decît priceperii dumitale, în metrica latină, laudele semenilor ! Numai dragostea mea de ţară îmi inspiră această sinceră urare. Studiind istoria m-am încredinţat că eroismul nu-şi află sălaş decît la învinşi şi în înfrîngeri. Romanii, popor mai puţin grabnic la războaie decît se crede şi care a fost ades biruit, n-au avut Deciuşi decît la vremi de grea cumpănă. La Maraton, eroismul lui Cynegir s-a ivit într-un moment de slăbiciune a atenienilor, care, dacă au stăvilit armata barbară, n-au putut-o împiedica să se îmbarce cu toată cavaleria persană, care primise noi forţe în cîmp deschis. Se pare, de altfel, că perşii n-au arătat prea multă rîvnă în această bătălie.

Domnul Roux îşi rezemă sabia într-un colţ al odăii ' şi se aşează pe scaunul cu care-l îmbia maestrul său.

— Se împlinesc patru luni, spuse el, de cînd n-am mai auzit o vorbă cu miez. Eu însumi mi-am încordat de patru luni toate puterile minţii pentru a mă pune bine cu caporalul şi sergentul-major, prin mărinimii cîntărite. E singura latură a artei militare pe care am izbutit să mi-o însuşesc deplin. E şi cea mai de seamă, în vremea asta, mi-am pierdut orice, aptitudine întru înţelegerea ideilor generale şi a cugetărilor subtile. Şi domnia-ta îmi spui, scumpe maestre, că grecii au fost învinşi ia Maraton şi că romanii nu erau războinici, îmi pierd capul.

Domnul Bergeret răspunse liniştit :

[60] Autorul face aluzie la soldaţii lui Napoleon I, numiţi Ies *grognards.*

— Am spus numai că forţele barbare n-au fost vătămate de Miltiade. Cît despre romani, nu erau răz-
boinici din fire, de vreme ce-au făcut cuceriri trebuincioase şi trainice, contrar adevăraţilor militari, care apucă tot şi nu păstrează nimic, ca de-o pildă francezii.

E de asemenea vrednic de luat aminte că la Roma, pe vremea regilor, străinul nu era primit ca soldat. Dar, sub bunul rege Servius Tullius, care nu jinduia atîta să păstreze numai pentru el cinstea ostenelilor şi primejdiilor, cetăţenii poftiră la oaste şi pe străinii cu locuinţa în cetate. Eroi există, dar nu şi popoare de eroi; armată de eroi nu există. Soldaţii nu s-au urnit niciCînd decît de frica pedepsei cu moartea. De serviciul militar le era silă pînă şi ciobanilor din Laţiu, care i-au dobîndit Romei stăpînirea lumii şi gloria de a fi zeiţă. Portul echipamentului le era povară atît de grea, încît denumirea acestui echipament, *aerumna,* a însemnat în urmă la ei copleşire, oboseală a trupului şi a minţii, mizerie, pacoste şi prăpăd. Bine conduşi, au ajuns nu eroi, ci buni soldaţi şi buni genişti; încet- încet, au cucerit pămîntul, împînzindu-l cu drumuri şi şosele. Romanii n-au urmărit niciodată gloria : nu aveau imaginaţie. N-au făcut decît războaie de interes, absolut necesare. Triumful lor a fost triumful răbdării şi al bunului-simţ.

Oamenii urmează imboldul sentimentului celui mai puternic. La ostaşi, ca la toate mulţimile, sentimentul cel mai puternic e frica. Pornesc în luptă, fiindcă aceasta e primejdia cea mai mică. în linie de bătaie, şi de-o parte şi de alta, trupele sînt puse în neputinţa de a fugi. Asta e toată arta bătăliilor. Armatele Republicii au fost biruitoare pentru că păstrau cu mare străşnicie rînduielile vechiului regim, care, în tabăra aliaţilor, slăbiseră. Generalii noştri din anul II[61] erau după chipul şi asemănarea sergentului La Ramee, care punea la zid cîte o jumătate de duzină de recruţi pe zi, pentru a-i îmbărbăta pe ceilalţi, cum spunea Voltaire, şi pentru a le insufla o mare înflăcărare patriotică.

— E cu putinţă, spuse domnul Roux. Dar mai e ceva. E bucuria înnăscută de a slobozi focuri de armă. Ştii, scumpe maestre, că nu sînt un animal distrugător. Milităria nu mă atrage. Am chiar idei umanitare foarte înaintate şi cred că înfrăţirea popoarelor va fi opera socialismului biruitor. Am, în sfîrşit, dragoste de omenire. Dar, de îndată ce mi se lasă o puşcă în mînă, îmi vine să trag în toată lumea. E în sînge...

Domnul Roux era un băiat frumos şi voinic, care se descurcase repede la regiment. Exerciţiile violente priau firii lui sanguine. Şi cum, pe deasupra, era şi nespus de şiret, izbutise nu să prindă gust de oştire, dar să-şi îndulcească viaţa de cazarmă şi să-şi păstreze sănătatea şi buna

[61] Adică anul al II-lea de la proclamarea primei republici franceze (1793).

dispoziţie.

— Îţi dai seama, scumpe maestre, urmă el, de puterea sugestiei. E de ajuns să încredinţezi unui om o baionetă în vîrful unei puşti, pentru ca el s-o împlînte în burta primului venit şi să devină, cum zici, un erou.

Vocea meridională a domnului Roux mai vibra încă în clipa cînd doamna Bergeret intră în odaie, unde de obicei prezenţa bărbatului ei n-o atrăgea. Domnul Bergeret băgă de seamă că-şi pusese frumoasa ei rochie de interior, roză şi albă.

Se arătă nespus de mirată la vederea domnului Roux ; venise, zicea ea, să ceară soţului ei un volum de versuri, ca să-i mai treacă de urît.

Profesorul mai băgă de seamă, fără ca asta să-i stîrnească cel mai mic interes, că devenise deodată aproape drăguţă, amabilă.

Domnul Roux ridică de pe un vechi fotoliu îmbrăcat cu muşama *Dicţionarul* lui Freund, făcîndu-i doamnei Bergeret loc să se aşeze. Domnul Bergeret măsură rînd pe rînd în-quarto-urile rezemate de zid şi pe doamna Bergeret, care le luase locul în fotoliu, şi se gîndi că aceste două grupuri de substanţe, oricît de diferenţiate ar fi ele în clipa de faţă şi oricît de diverse ca aspect, natură şi rost pe lume, înfăţişaseră cîndva, la obîrşii, o asemănare pe care au păstrat-o îndelungată vreme, cînd şi unul şi altul, dicţionarul adică şi cucoana, pluteau încă în stare gazoasă în nebuloasa primitivă.

191

„Căci la urma urmei, îşi spunea el, doamna Bergeret plutea în nesfîrşirea veacurilor, informă, inconştientă, în uşoare licăriri de oxigen şi de carbon. Moleculele sortite să alcătuiască odată acest lexic latin gravitau în acelaşi timp prin veac, în aceeaşi nebuloasă din care aveau să răsară în cele din urmă monştri, gîngănii şi-un dram de minte. A trebuit o veşnicie pentru a izvodi acest dicţionar şi pe femeia mea, monumente ale trudnicei mele vieţi, forme nedesăvîrşite şi ades stîn-jenitoare întruchipări. Dicţionarul e plin de greşeli. Amelia ascunde un suflet ocarnic într-un trup buhăit. Aşa fiind, slabă nădejde ca o nouă veşnicie să zămislească pînă la sfîrşit ştiinţa şi frumuseţea. Viaţa e o clipă şi n-am avea nimic de cîştigat dac-am vieţui mereu. Natura n-a dus lipsă nici de timp nici de spaţiu şi iată ce-a făcut!“

Şi domnul Bergeret urmă să-şi spună sieşi, cu nelinişte :

„Dar ce e oare timpul, dacă nu înseşi prefacerile naturii, şi pot eu spune dacă-s lungi sau scurte ? Natura e haină şi banală. De unde şi pînă unde-o ştiu ? Cum să mă aşez în afara ei, pentru a o cunoaşte şi judeca ? Poate că universul mi s-ar părea mai izbutit, dacă l-aş privi de aiurea. “

Părăsindu-şi visarea, domnul Bergeret se aplecă spre a-şi propti mai bine de zid teancul de în-quarto care se clătina.

— Eşti puţin ars de soare, domnule Roux, spuse doamna Bergeret, şi mi se pare c-ai şi slăbit un pic. Dar nu-ţi stă rău.

— Primele luni sînt obositoare, răspunse domnul Roux. De bună seamă că instrucţia la şase dimineaţa, în curtea cazărmii pe o temperatură de opt grade, nu-i plăcută şi nu-i uşor să te deprinzi cu toate neajunsurile dormitorului. Dar oboseala e un leac minunat şi îndobitocirea, un blagoslovit refugiu. Vieţuieşti într-o uluire care ţine locul unui strat de puf. După cum noaptea n-ai parte decît de-un somn mereu întrerupt, nici ziua nu eşti treaz de-a binelea. Şi starea aceasta de automatism letargic, în care te menţii, e prielnică

disciplinei, conformă spiritului ostăşesc şi de folos bunului mers fizic şi moral al trupelor.

La drept vorbind, domnul Roux nu avea de ce să se plîngă. Dar avea un prieten, Deval, care studia ma- laieza la şcoala de limbi orientale, copleşit de nenorocire. Inteligent, instruit, curajos, dar ţeapăn la trup şi la suflet, stîngaci şi neîndemînatic, Deval avea un sentiment precis al justiţiei care îl lumina asupra drepturilor şi îndatoririlor sale. Această clarvedere îl făcea să sufere. Deval se afla de douăzeci şi patru de ore la cazarmă, cînd sergentul Lebrec îl întrebă, în termeni care a fost nevoie să fie îndulciţi pentru urechile doamnei Bergeret, cine e făptura nevrednică de stimă în stare să dea naştere unui viţel atît de prost aliniat ca numărul cinci. Deval n-a înţeles dintr-o dată că viţelul numărul cinci era chiar el. A trebuit să fie consemnat pentru a nu mai păstra nici o îndoială în această privinţă. Şi nici atunci nu i-a intrat în cap cum a fost cu putinţă să fie atinsă onoarea doamnei Deval, maică-sa, pentru că el nu era aliniat cum se cuvine. Neaşteptata răspundere a mamei lui în această împrejurare se împotrivea idealului său de justiţie. Sînt patru luni de atunci şi tot mai păstrează încă o îndurerată nedumerire.

— Amicul dumitale Deval, răspunse domnul Bergeret, a înţeles anapoda un discurs marţial, pe care îl aşez printre acelea care nu fac decît să ridice moralul oamenilor şi să le aţîţe rîvna, trezindu-le dorinţa de a-şi merita galoanele, pentru ca şi ei, la rîndu-le, să vorbească la fel, ceea ce vădeşte cu prisosinţă superioritatea celui care cuvîntă asupra acelora care-l ascultă. Trebuie să ne ferim de a micşora prerogativele şefilor militari, aşa cum a făcut, într-o recentă circulară, un ministru de Război, civil şi plin de civilitate, urban şi plin de urbanitate, om de treabă care, pătruns de demnitatea cetăţeanului-ostaş, a poruncit ofiţerilor să nu-şi mai tutuiască oamenii, fără să-şi dea seama că dispreţul faţă de inferior este un mare principiu de emulaţie şi temelia ierarhiei. Sergentul Lebrec glă- suia ca un erou care plămădeşte eroi. Am izbutit să-i reconstitui cuvîntarea în forma ei originală : căci sînt

filolog. Ei bine, nu şovăi a spune că acest sergent Le- brec a fost sublim făcînd să atîrne onoarea unei familii de alinierea unui recrut a cărui

bună ţinută îşi are rostul ei în soarta bătăliilor şi legînd în felul acesta, de la obîrşie, pe ostaşul numărul cinci de regiment şi drapel... După asta, îmi vei spune că, poate, căzînd în meteahna comună tuturor comentatorilor, pun în seamă autorului meu intenţii pe care nu le avea. Recunosc că a fost un pic de inconştienţă în memorabilele cuvinte ale sergentului Lebrec. Dar aşa e geniul. O dată dezlănţuit, nu-i mai poţi măsura forţa.

Domnul Roux răspunse zîmbind că şi el crede că era un dram de inconştienţă în inspiraţia sergentului Lebrec.

Dar doamna Bergeret se adresă tăios domnului Ber- geret :

— Nu te înţeleg, Lucian. Rîzi de ceea ce nu-i de rîs şi nu se ştie niciodată cînd glumeşti şi cînd eşti serios. Nu-i chip să stea cineva de vorbă cu tine.

— Soţia mea e de părerea decanului, spuse domnul Bergeret. Trebuie să le dau dreptate amîndurora.

— Ah ! izbucni doamna Bergeret. Ai face mai bine să nu vorbeşti de decan ! Ai făcut tot ce ţi-a stat în putinţă ca să nu-i fii pe plac şi acum îţi muşti degetele pentru nechibzuinţa ta. Ai găsit mijlocul să te pui rău cu rectorul. L-am întîlnit duminică, la plimbare, cînd eram cu fetele ; de-abia m-a salutat.

Se întoarse către tînărul soldat :

— Domnule Roux, ştiu că bărbatul meu ţine mult la dumneata. Eşti elevul lui preferat. Îţi prezice un viitor strălucit.

Ars de soare, cîrlionţat, cu dinţi strălucitori, domnul Roux surîse fără sfială.

— Domnule Roux, convinge-l pe bărbatul meu să cruţe oamenii care-i pot fi de folos. Am ajuns să ne ocolească toată lumea.

— Ce idee, doamnă ! murmură domnul Roux. Şi schimbă vorba. Ţăranii ajung cu greu la capătul celor trei ani. Sufăr. Dar asta nu se ştie, pentru că nimic neobişnuit nu se vede în purtarea lor. Despărţiţi de pămîntul pentru care nutresc o dragoste de animal, îşi 194 tîrîie durerea mută, monotonă şi adîncă. Frica de şefi şi oboseala instrucţiei sînt singura lor alinare în surghiun şi captivitate. Totul le e străin şi anevoios. Sînt în compania mea doi bretoni care, după şase săptămîni de frecuş, n-au putut ţine minte numele colonelului. În fiecare dimineaţă, aliniaţi în faţa sergentului, învăţăm cu ei acest nume, instrucţia militară fiind aceeaşi pentru toţi. Colonelul nostru se numeşte Dupont. Celelalte exerciţii tot aşa merg. Oamenii isteţi şi îndemînatici sînt ţinuţi în neştire pe loc, din pricina unor nătîngi.

Domnul Bergeret întrebă dacă ofiţerii cultivă şi ei, ca sergentul Lebrec, elocinţa marţială.

— Am, răspunse domnul Roux, un căpitan tinerel, care,

dimpotrivă, e de o politeţe încîntătoare. E un estet, un roza-cruce [62]. Pictează Fecioare şi îngeri foarte palizi, în ceruri trandafirii şi verzi. Eu îi fac legendele tablourilor. în timp ce Deval e de corvadă în ograda cazărmii, eu sînt de serviciu la căpitan, care-mi comandă versuri. E fermecător. îl cheamă Marcel de Lagere şi expune la *Oeuvre* sub pseudonimul Cyne.

— Şi el e un erou ? întrebă domnul Bergeret.

— Un Sfîntu Gheorghe, răspunse domnul Roux. Are, despre cariera armelor, o concepţie mistică. Zice că e o stare ideală. Mergi, fără să-ţi dai seama, către un ţel necunoscut. Te îndrepţi pios, cast şi grav, spre acte misterioase şi necesare de devotament. E încîntă- tor. îl învăţ versul liber şi proza ritmată. începe să compună poeme în proză despre armată. E fericit, e potolit, e blajin. Un singur lucru îl amărăşte : drapelul. Găseşte că albastrul, albul şi roşul sînt culori prea ţipătoare. Ar dori un drapel roz sau liliachiu. Visează stindarde celeste. „Cel puţin, spune el cu melancolie, dacă cele trei culori ar porni de la băţ, ca trei pălălăi de flamură, calea-valea. Dar aşezarea lor verticală taie cutele fîlfiitoare cu o necruţătoare absurditate!“ Suferă. Dar e răbdător şi inimos. Repet că e un Sfîntu .Gheorghe.

— Felul în care mi-l zugrăveşti, spuse doamna Ber- geret, cătînd cu asprime la domnul Bergeret, îmi stîr- neşte o vie simpatie pentru el.

— Dar ceilalţi ofiţeri nu se miră de felul lui de-a fi ? întrebă domnul Bergeret.

— Nicidecum, răspunse domnul Roux. La popotă şi în adunări tace mîlc. E un ofiţer ca oricare altul.

— Şi ce cred soldaţii despre el ?

—- La cazarmă soldaţii nu-şi văd niciodată ofiţerii.

— Iei masa cu noi, domnule Roux ? întrebă doamna Bergeret. Ne-ai face o mare plăcere.

Primul lucru care-i veni în minte domnului Bergeret, la auzul acestor vorbe, fu plăcinta. Ori de cîte ori poftea doamna Bergeret pe cineva la masă pe neaşteptate, comanda plăcintarului Magloire o plăcintă şi de preferinţă o plăcintă fără carne, ca fiind mai delicată. Domnul Bergeret îşi închipui deci, fără lăcomie şi doar ca un rezultat al inteligenţei sale, o plăcintă cu ouă sau peşte, aburind în farfuria cu dunguliţe albastre, pe faţa de masă damasată. Viziune profetică şi vulgară. Se gîndi apoi că doamna Bergeret trebuie să-l fi preţuit peste măsură pe domnul Roux, ca să-l poftească la prînz, căci Amelia se hotăra cu greu să facă unui străin onorurile modestei sale mese. îi era frică, şi pe bună dreptate, de cheltuială şi de bătaie de cap ; se ştia cînd

[62] Un „roza-cruce“, după numele unei secte religioase ger mane din secolul al XVII-lea.

pofteşte musafiri la masă, după zgomotul farfuriilor sparte, după strigătele de spaimă şi lacrimile de indignare ale tinerei servitoare Eufemia, după fumul acru care umplea întregul apartament şi prin izul de bucătărie care, răzbind pînă-n cabinetul de lucru, îl stingherea pe domnul Bergeret printre umbrele lui Enea, Turnus şi a sfioasei Lavinia. Cu toate acestea, profesorul se bucura la gîndul că-l avea în acea seară la masă pe domnul Roux, elevul său. Căci îl atrăgea contactul cu oamenii şi îi plăcea să stea în tihnă la taifas.

Doamna Bergeret urmă :

— Ai să te mulţumeşti cu ce s-o găsi, domnule Roux.

Şi ieşi din odaie, pentru a da ordine tinerei Eufemia.

196

— Iubite prietene, îi spuse domnul Bergeret elevului său, tot mai ridici în slăvi versul liber ? În ce mă priveşte, ştiu că formele poetice variază după timp şi loc. Ştiu şi eu că versul francez a suferit, în decursul vremilor, neîncetate modificări şi pot, la adăpostul caietelor mele de metrică, surîde cu discreţie de religioasa prejudecată a poeţilor, care nu îngăduie ca instrumentul consacrat de geniul lor să fie atins. Am băgat de seamă că ei nu dau socoteală de regulile pe care le urmează şi îmi vine să cred că temeiul acesta nu trebuie căutat chiar în vers, ci mai degrabă în cîntul care îi ţinea isonul în începuturi. în sfîrşit, sînt în măsură să înţeleg noutăţile chiar prin aceea că mă las călăuzit de spiritul ştiinţific, care prin natura lui e mai puţin conservator decît spiritul artistic. Totuşi, nu prea înţeleg versul liber, al cărui sens îmi scapă. Nestatornicia hotarelor sale mă tulbură şi...

Un om încă tînăr, plăcut la vedere, cu trăsături fine, ars de soare, intră în biroul profesorului. Era comandorul Aspertini, din Neapole, filolog, agronom, deputat în Parlamentul italian, care, de zece ani, întreţinea cu domnul Bergeret o doctă corespondenţă, în felul marilor umanişti din vremea Renaşterii şi ai celui de al XVII-lea veac, şi care nu uita niciodată să treacă pe la corespondentul său de peste munţi, în fiecare călătorie pe care-o făcea în Franţa. Carlo Aspertini era foarte stimat de întreaga lume ştiinţifică, pentru că deslușise în întregime în unul din sulurile carbonizate de la Pompei un tratat al lui Epicur. Acum se îndeletnicea cu agricultura, politica şi afacerile; dar iubea cu patimă numismatica şi elegantele lui mîini simţeau nevoia să pipăie monede. Il atrăgea la ***, în acelaşi timp, plăcerea de a-l găsi pe domnul Bergeret şi marea desfătare de a revedea neasemuita colecţie de monede antice, lăsate danie bibliotecii oraşului de Boucher de La Salle. Venea de asemeni să cerceteze scrisorile lui Muratori, care se găseau acolo. Aceşti doi bărbaţi, pe care ştiinţa îi apropiase, se copleşiră cu mutuale heretisanii. Apoi, cum napolitanul băgă de seamă că în preajma lor, *în studio,* se afla un ostaş,

197

domnul Bergeret îl înştiinţă că acel soldat galic era un tînăr filolog, plin de sîrguinţă întru cercetarea limbii latine.

— Anul acesta, adăugă domnul Bergeret, învaţă cum să-şi aducă un picior înaintea celuilalt în curtea unei cazărmi. Îţi poţi da seama, privindu-l, de ceea ce strălucitul comandant de divizie, generalul Cartier de Chalmot, înţelege prin elementara sculă tactică, adică, în limba de rînd, un soldat. Domnul Roux, elevul meu, e soldat. Se simte onorat de asta, avînd un suflet nobil. La drept vorbind, e o cinste pe care o împărtăşeşte la ora asta cu tot tineretul mîndrei Europe şi de care se bucură, ca şi dînsul, şi napolitanii domniei- tale, de cînd fac parte dintr-o mare naţiune.

— Fără să păcătuiesc faţă de lealitatea care mă leagă de Casa de Savoia, răspunse comandorul, recunosc că serviciul militar şi impozitul stingheresc în destul de mare măsură poporul din Neapole, pentru a-l face să regrete uneori bunele vremuri ale regelui Bomba [63] şi plăcerea de-a trăi fără glorie sub o cîrmuire uşuratică. Nu-i place nici să plătească, nici să facă armata. Legiuitorul ar trebui să cunoască mai temeinic cerinţele vieţii naţionale. De altfel, ştii bine că, în ce mă priveşte, m-am împotrivit totdeauna politicii megalomanilor şi că deplîng cumplitele înarmări care pun stavilă oricărei propăşiri intelectuale, morale şi materiale în Europa continentală. E o mare şi ruinătoare nebunie, care va ajunge ridicolă.

— Nu-i văd sfîrşitul, răspunse domnul Bergeret. Nimeni nu-l doreşte, în afară de cîţiva înţelepţi fără putere şi fără glas. Conducătorii popoarelor nu pot năzui la dezarmare, căci sarcina le-ar deveni anevoioasă şi nesigură, făcîndu-i să piardă un admirabil instrument de stăpînire. Asta din pricină că naţiunile înarmate se lasă uşor cîrmuite. Disciplina militară le deprinde cu supunerea şi în ce le priveşte nu-i nici o grijă că se vor rocoşi, făcînd zurbă, răzmeriţe şi alte asemenea. Cînd serviciul militar e obligatoriu pentru toţi, cînd fiecare cetăţean este sau a fost soldat, toate forţele sociale sînt astfel rînduite, încît să fie sprijin puterii şi chiar absenţei sale, aşa cum s-a văzut în Franţa.

Aici ajunsese domnul Bergeret cu consideraţiile sale politice, cînd, în bucătăria din apropiere, izbucni un sfîrîit de grăsime răspîndită pe jăratic ; profesorul induse că tînăra Eufemia, după obiceiul ei la zile mari, răsturnase tingirea pe plită, după ce, cu nechibzuinţă, o aşezase pe o piramidă de cărbuni. Recunoscu că faptul acesta se producea cu necruţătoarea străşnicie a legilor care stăpînesc omenirea. O duhoare nesuferită de grăsime arsă năvăli în odaie şi domnul Bergeret îşi urmă astfel firul gîndurilor :

[63] Ferdinand al Il-lea, regele celor două Sicilii (18J0—1859),

— Dacă Europa n-ar fi încazarmată, am vedea is- cîndu-se, ca pe vremuri, răscoale, ba în Franţa, ba în Germania, ba în Italia. Dar tagma nevăzuţilor, care ridică uneori baricade pe străzile capitalelor, îşi găseşte astăzi o statornică întrebuinţare în corvezile cazărmii, în ţesălatul cailor şi în sentimentul patriotic.

Gradul de caporal dă un făgaş potrivit energiei junilor eroi care, dacă ar fi rămas slobozi, ar fi înălţat baricade pentru a-şi dezmorţi braţele şi chiar acuma am aflat că un sergent, cu numele Lebrec, rosteşte cu- vîntări înălţătoare. Civil, acest erou ar fi rîvnit la libertate. În uniformă, năzuieşte la tiranie şi înscăunează ordinea. Liniştea internă e uşor de păstrat la naţiunile înarmate şi trebuie să recunoşti că dacă în cursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani Parisul s-a răzvrătit o dată puţintel, e pentru că mişcarea a fost stîrnită de un ministru de Război. Un general a fost în stare să facă ceea ce un tribun n-ar fi făcut. Şi cînd a fost îndepărtat din oştire, acest general a încetat în acelaşi timp de a mai face parte şi din naţiune şi s-a isprăvit cu puterea lui. Fie statul monarhie, imperiu sau republică, şefii au tot interesul să menţină serviciul obligatoriu pentru toţi, ca în acest fel să conducă o armată, în loc să cîrmuiască un popor.

Dezarmarea, la care ei nu rîvnesc, nu-i dorită nici de popoare. Popoarele îndură bucuros serviciul militar, care, fără a fi chiar o desfătare, răspunde totuşi unui instinct violent şi nevinovat al majorităţii oamenilor, li se impune ca expresia cea mai simplă, cea mai

aspră şi cea mai puternică a datoriei, îi domină prin măreţia şi strălucirea alaiului său, prin risipa de metal întrebuinţat, îi exaltă, în fine, prin singurele pilde de putere, de măreţie şi de glorie pe care sînt în măsură să le priceapă. Se bulucesc cîntînd : dacă nu vor, sînt duşi cu sila. De aceea nu văd sfîrşitul acestei onorabile stări de lucruri, care sărăceşte şi îndobitoceşte Europa.

—- Nu sînt decît două ieşiri, răspunse comandorul Aspertini : războiul şi falimentul.

— Războiul ! replică domnul Bergeret. Sare în ochi că înarmările necontenite îl întîrzie, făcîndu-l prea fioros şi cu sorţi de izbîndă nesiguri pentru ambii adversari. Cît despre faliment, îl preziceam dăunăzi abatelui Lantaigne, directorul seminarului, cu care şedeam de vorbă pe o bancă din parc. Dar nu trebuie să mi se dea crezare. Prea ai studiat istoria Imperiului de Răsărit, scumpe domnule Aspertini, pentru a nu şti că sînt în finanţele popoarelor izvoare ascunse, a căror cunoaştere le scapă economiştilor. O naţiune ruinată poate vieţui cinci sute de ani din jăcmăneli şi jafuri, aşa că-i greu să spui dinainte cu cîte tunuri, cu cîte puşti, cu cîtă pîine şi încălţăminte proastă, paie şi ovăz poate chivernisi mizeria unui mare popor pe apărătorii lui.

— Aşa s-ar părea, răspunse comandorul Aspertini. Eu întrezăresc,

totuşi, zorii păcii universale.

Şi amabilul napolitan, cu glasul lui melodios, îşi dezvălui speranţele şi visurile, o dată cu bufniturile înăbuşite ale satirului, care, mînuit de tînăra Eufemia, făcea, de cealaltă parte a zidului, pe masa din bucătărie, o tocătură pentru domnul Roux.

— îţi aminteşti, domnule Bergeret, spunea comandorul Aspertini, pasajul din *Don Quijote* în care Sancho, plîngîndu-se că îndură fără încetare cele mai amarnice supărări, iscusitul cavaler îi răspunde că această îndelungată mizerie e semnul unei apropiate fericiri. „Căci, zice el, norocul e nestatornic şi necazurile noastre au dăinuit prea mult pentru a nu face în curînd loc fericirii.“ Numai legea schimbării...
200

Restul acestor frumoase vorbe fu acoperit de explozia unei crătiţi cu apă, urmată de neomeneştile ţipete pe care le scotea Eufemia pe cînd fugea înspăimîntată de la plita ei.

Domnul Bergeret, întristat de lipsa de eleganţă a sărmanei sale vieţi, se închipuia într-o vilă unde. pe o terasă albă, la ţărmul unui lac albastru, ar discuta în tihnă cu comandorul Aspertini şi cu domnul Roux, în mirozna de mirt, la ceasul cînd îndrăgostita lună vine să se scalde în cerul limpede ca privirea zeilor prielnici şi dulce ca răsuflarea zeiţelor.

Dar părăsind repede visul, reveni la convorbirea începută.

— Războiul, spuse el, are nenumărate urmări. Aflu, dintr-o scrisoare a excelentului meu amic William Harrison, că ştiinţa franceză e dispreţuită în Anglia cu începere de la 1871 şi că Universităţile din Oxford, Cambridge şi Dublin se prefac a nu cunoaşte manualul de arheologie al lui Maurice Raynouard, care poate fi totuşi de mai mult folos studenţimii decît oricare altă lucrare similară. Dar nimeni nu vrea să urmeze şcoala învinşilor. Şi, pentru a da crezare unui profesor în ceea ce priveşte caracterele artei eginetice sau în privinţa olăritului la greci, se cere ca acest profesor să facă parte dintr-o naţiune care excelează în turnarea tunurilor. Pentru că mareşalul de Mac-Mahon a fost învins în 1870 la Sedan şi pentru că generalul Chanzy şi-a prăpădit în anul următor armata în Mâine, confratele meu Maurice Raynouard e respins la Oxford în 1897. Acestea sînt urmările tîrzii şi ocolite dar sigure ale inferiorităţii militare. Şi adevărul e că soarta muzelor atîrnă de-un buhăit purtător de sabie.

— Scumpe domn, spuse comandorul Aspertini, îţi voi răspunde cu libertatea îngăduită unui prieten. Să recunoaştem mai întîi că gîndirea franceză intră, ca şi altădată, în circulaţia mondială. Manualul de arheologie al preaînvăţatului domniei-tale compatriot Maurice Raynouard nu se află pe pupitrele universităţilor engleze, în schimb, piesele dumneavoastră de teatru sînt jucate pe toate scenele de pe glob, romanele lui Alphonse Daudet şi ale lui Emile Zola sînt tălmăcite

în toate limbile ; pînzeîe pictorilor dumneavoastră împodobesc galeriile celor două lumi ; lucrările savanţilor dumneavoastră n-au încetat să răspîndească o strălucire universală. Dacă sufletul dumneavoastră nu mai înfioară sufletul popoarelor, dacă glasul dumneavoastră nu mai face să zvîcnească inima întregii omeniri, e pentru că nu mai vreţi să fiţi apostolii justiţiei şi ai fraternităţii, pentru că nu mai rostiţi sfintele vorbe care mîngîie şi întăresc ; e pentru că Franţa nu se mai arată a fi amica seminţiei omeneşti, concetăţeana popoarelor ; e pentru că nu-şi mai deschide mîinile, pentru a răspîndi seminţele libertăţii pe care le împrăştia cîndva din belşug şi cu atîta măreţie în lumea largă, încît vreme îndelungată orice înalt gînd omenesc era socotit francez ; e pentru că Franţa nu mai e Franţa filozofilor şi a Revoluţiei şi pentru că podurile caselor din preajma Panteonului şi Luxemburgului nu mai adăpostesc tineri maeştri care să scrie noaptea pe-o masă de lemn negeluit pagini care fac să tresară popoarele şi să pălească tiranii. Aşadar nu vă plîngeţi că aţi pierdut o glorie de care chibzuinţă voastră se teme.

Şi mai ales nu mai spuneţi că necazurile ei se trag din înfrîngeri. Recunoaşteţi că din greşelile dumneavoastră se trag. O naţiune nu suferă din pricina unei bătălii pierdute mai mult decît un bărbat zdravăn de o zgîrietură de spadă în urma unui duel. E o lovitură care nu pricinuieşte decît o trecătoare tulburare a economiei şi o slăbiciune uşor de lecuit. Ca s-o tămădui e de-aj uns un dram de minte, de îndemînare şi de simţ politic. Cea mai de seamă îndemînare, cea mai trebuincioasă şi, firește, cea mai uşoară e să scoţi din înfrîn- gere cît mai multă onoare militară cu putinţă. Dacă priveşti lucrurile cum se cuvine, gloria învinşilor e deopotrivă cu a învingătorilor şi e mai înduioşătoare. Pentru a face ca un dezastru să devină vrednic de admiraţie, e bine să proslăveşti generalul şi oştirea care l-a îndurat şi să dai în vileag frumoasele episoade care statornicesc superioritatea morală a celui în restrişte. Ele pot fi găsite pînă şi în retragerile cele mai pripite. Mai întîi, învinşii sînt datori, deci, să-şi împodobească, să-şi dichisească, să-şi poleiască înfrîngerea 202 şi s-o pecetluiască cu semnele izbitoare ale măreţiei şi frumuseţii. Vedem în Tit-Liviu că romanii n-au pregetat să facă asta şi că au atîrnat cununi şi ghirlande de paloşele frînte la Trebbia, la Trasimene şi la Cannae. Pînă şi pricaznica şovăire a lui Fabius n-a rămas neproslăvită şi s-a mers pînă acolo că după trecere de douăzeci şi două de veacuri mai admirăm încă înţelepciunea Cunctatorului, care nu era decît un bătrîn dobitoc. Aceasta e dibăcia de căpetenie a învinşilor.

— Dibăcia asta nu s-a pierdut, zise domnul Ber- geret. Italia a folosit-o în zilele noastre după înfrîn- gerile de la Novara, de la Lissa, de la Adua.

— Scumpe domn, urmă comandorul Aspertini, cînd capitulează o armată italiană, noi socotim, cu drept cuvînt, că această capitulare e glorioasă. Un guvern care înfăţişează înfrîngerea în condiţii estetice îşi atrage aprobarea patrioţilor înăuntru şi devine interesant în afară. Roadele acestea sînt îndeajuns de însemnate. în 1870 nu atîrna decît de voi, francezii, să le dobîndiţi. Dacă, după ştirea prăpădului de la Sedan, Senatul şi Camera Deputaţilor, laolaltă cu toate instituţiile statului, i-ar fi felicitat cu mare pompă şi în unanimitate pe împăratul Napoleon al III-lea şi pe mareşalul de Mac-Mahon pentru că, dînd bătălia, n-au pierdut nădejdea mîntuirii patriei, nu crezi că poporul francez ar fi scos din nefericirea armelor sale o glorie strălucită, învederîndu-şi totodată cu hotărîre voinţa lui de a învinge ? Şi ţine seama, scumpe domnule Bergeret, că nu am neobrăzarea de a da ţării dumitale lecţii de patriotism. Aş cădea în prea mare greşeală. îţi înfăţişez numai cîteva din notele marginale care se vor găsi, după moartea mea, schiţate pe exemplarul meu din Tit-Liviu.

— Nu e prima oară, spuse domnul Bergeret, cînd comentariile Decadelor preţuiesc mai mult decît textul. Urmează, rogu-te.

Comandorul Aspertini zîmbi şi-şi reluă şirul vorbirii :

— Bine face patria cînd aruncă din belşug crini pe rănile războiului. După asta, cu băgare de seamă, în tăcere şi dintr-o căutătură cercetează rana. Dacă lovitura a fost năprasnică, dacă puterile ţării sînt serios zdruncinate, pe dată începe negocieri, Tîrguiala cu în- 203 vingătorul, cu cît o începi mai repede, e cu atît mai bine. În zăpăceala primelor clipe de biruinţă, vrăjmaşul primeşte bucuros propunerile care nu fac decît să schimbe începuturile prielnice într-o izbîndă deplină. N-a avut încă timpul să se fălească cu o biruinţă statornică, nici să se îndîrjească în faţa unei prea îndelungate împotriviri. Nu poate pretinde despăgubiri prea mari pentru o pagubă micuţă încă. Pretenţiile lui născînde n-au sporit. S-ar putea să nu-ţi acorde pacea la preţ scăzut. Dar poţi fi sigur că o vei plăti mai scump întîrziind a o cere. Cuminte e să duci tratative înainte de a-ţi fi dezvăluit întreaga slăbiciune. Obţii atunci condiţii mai puţin aspre, pe care intervenţia puterilor neutre le uşurează şi mai mult. A căuta izbăvirea în desperare şi a nu încheia pacea decît după victorie sînt, ce-i drept, lozinci frumoase, dar greu de împlinit într-o vreme în care, pe de o parte, necesităţile industriale şi comerciale ale vieţii moderne, iar pe de altă parte enormitatea armatelor care trebuiesc echipate şi hrănite nu îngăduie să prelungeşti la infinit ostilităţile şi, prin urmare, nu lasă timp celui mai slab să-şi restatornicească rînduielile. În 1870, Franţa s-a inspirat din cele mai nobile sentimente. Cu cale ar fi fost, însă, să fi negociat după cele dintîi înfrîngeri, pentru ea cinstitoare. Avea un guvern care putea şi trebuia să-şi ia asupră-şi această sarcină şi ar fi împlinit-o în condiţiile cele mai puţin grele care se puteau nădăjdui atunci. E la mintea oricui că trebuia să i se ceară acest ultim serviciu,

înainte de a se descotorosi de el. S-a făcut pe dos. Şi Franţa avu ideea nechibzuită de a răsturna acest guvern pe care-l răbda de douăzeci de ani tocmai în momentul în care îi era de folos, înlocuindu-l cu un alt guvern, care, nesolida- rizîndu-se cu primul, urma să reînceapă războiul, fără să aducă forţe noi. Un al treilea guvern încercă să se înscăuneze. Dacă ar fi izbutit, s-ar fi reînceput pentru a treia oară războiul, pe temeiul că primele două încercări dăduseră greş şi nu însemnau nimic. Trebuia, spui dumneata, ca onoarea să fie satisfăcută. Dar cu preţul sîngelui vostru aţi satisfăcut două : onoarea Imperiului şi onoarea Republicii; eraţi gata să satisfaceţi 204 şi o a treia, onoarea Comunei. Se pare, totuşi, că un popor, fie el şi cel mai mîndru din lume, nu are decît o singură onoare de satisfăcut. Acest exces de generozitate v-a adus într-o stare de extremă slăbiciune dar, din fericire, v-aţi înzdrăvenit...

— În sfîrşit, spuse domnul Bergeret, dacă Italia ar fi fost învinsă la Wisemburg şi la Reichshoffen, ar fi dobîndit, prin înfrîngerile ei, Belgia. Dar noi sîntem un popor de eroi şi ni se pare mereu că sîntem trădaţi. Asta e povestea noastră. Ţineţi seama că ne aflăm în democraţie : e starea cea mai puţin prielnică negocierilor. Nu se poate spune că nu ne-am apărat îndelung şi cu dîrzenie. Se mai spune, pe deasupra, că sîntem amabili şi cred asta. De altfel, faptele omeneşti n-au fost niciînd decît jalnice caraghioslîcuri şi istoricii care descopăr oarecare rînduială în desfăşurarea evenimentelor sînt mari panglicari. Bossuet...

În clipa în care domnul Bergeret rostea acest nume, uşa odăii se deschise atît de năprasnic, încît manechinul de nuiele fu smuls din loc prăvălindu-se la picioarele uimite ale ostaşului. Se ivi o fetişcană roşcovană, sașie, fără frunte şi a cărei cumplită urîţenie, plesnind de tinereţe şi vigoare, strălucea. Obrajii ei bucălaţi şi braţele ei goale aveau sclipirea chinovarului triumfal. Se proţăpi în faţa domnului Bergeret şi, bălăbănindu-şi vătraiul în mînă, strigă :

— Mă'c !...

Era tînăra Eufemia, care, după o gîlceavă cu doamna Bergeret, nu voia să mai slujească. Repetă :

— Mă'c acasă !

Domnul Bergeret încuviinţă :

— Du-te, fetiţo, dar în tăcere !

Repetă de mai multe ori :

— Mă'c ! Coniţa îmi scoate sufletul.

Adăugă apoi, cu mai multă linişte, aplecîndu-şi vătraiul :

— Ş-apoi, aici se petrec lucruri pe care nu mai vreau să le văd.

Domnul Bergeret, fără a mai încerca să lumineze aceste misterioase vorbe, îi spuse slujnicei că el n-o sileşte să rămîie şi că poate pleca.

— Atunci, spuse ea, plătiţi-mi simbria.

— Pleacă, îi porunci domnul Bergeret. Nu-ţi dai seama că am altceva de făcut decît socoteala dumitale ? Du-te de mă aşteaptă în altă parte.

Dar Eufemia, ridicînd din nou negrul şi greul vătrai, urlă :

— Banii mei ! Simbria ! Daţi-mi simbria !

II

La orele şase seara, abatele Guitrel, coborînd din vagon, la Paris, strigă o birjă din curtea gării şi, prin ploaia şi bezna deasă şi prefirată cu lumini, porni spre numărul cinci din strada Brutarilor. Aici, pe străduţa povîrnită, îngustă şi zgomotoasă, mai la deal de dogari şi de negustorii de dopuri, locuia, în iz de poloboace, vechiul lui prieten, abatele Le Genii, duhovnic al maicilor de la „Cele-Şapte-Răni“, care ţinea în Păresimi predici ascultate de multă lume într-una dintre cele mai aristocratice parohii ale Parisului. Aici trăgea de obicei abatele Guitrel, cînd venea la Paris să puie umărul la propăşirea zăbavnicei lui căpătuieli. Cît îi ziulica de mare, tălpile pantofilor săi cu cătărămi bă-teau mărunt şi discret caldarîmul oraşului, treptele scărilor şi podelele caselor celor mai felurite. Seara, lua masa cu părintele Le Genii. Cei doi vechi colegi de seminar îşi povesteau snoave glumeţe, se informau de preţul liturghiilor şi al cazaniilor şi-şi jucau partida de cărţi. La orele zece, Naneta, slujnica, împingea în sufragerie un pat de fier pentru părintele Guitrel, care nu uita la plecare să-i dăruiască o monedă de-un franc nou-nouţă.

De data asta, ca şi de celelalte dăţi, părintele Le Genii, care era înalt şi voinic, îşi prăbuşi mîna-i lată pe umărul lui Guitrel încovoindu-l şi cu glasul lui de orgă tună : bună dimineaţa. Apoi urmînd vechiul şi jovialul său obicei, îl întrebă :

— Mi-ai adus, cel puţin, vreo douăsprezece duzini de liturghii a cinci franci bucata, au vrei să păstrezi

numai pentru tine bănetul pe care ţi-l toarnă cu ghiotura cuvioasele tale provinciale, bătrîne zgîrie-brînză ?

Dacă vorbea astfel şi cu voie bună, făcea asta pentru că era sărac şi pentru că ştia că şi Guitrel e tot atît de sărac ca dînsul.

Guitrel, care preţuia gluma, dar care, din lipsă de lăuntrică voioşie, n-o metahirisea, îi răspunse că a venit la Paris pentru a împlini diferite îndatoriri pe care şi le-a luat asupră-şi şi mai ales ca să cumpere cărţi. Îi ceru prietenului său să-l găzduiască o zi, două, mult trei.

— Spune şi tu o dată în viaţa ta adevărul, îi răspunse părintele Le Genii : ai venit să cauţi o mitră, dihorule ! Mîine dimineaţă, ai să te înfăţişezi nunţiului, ca o mironosiţă. Guitrel, ai să ajungi episcop !

Şi duhovnicul maicilor de la „Cele-Şapte-Răni“, predicatorul de la Sfînta Luiza, se înclină în faţa viitorului episcop cu un respect

zeflemitor în care se strecura, poate, şi o instinctivă spăşenie. Faţa lui îşi re- căpătă apoi acea asprime în care se oglindea sufletul unui alt Olivier Maillard [64].

— Hai, intră ! Vrei să te răcoreşti ?

Părintele Guitrel era om ascuns. Gura lui încreţită îi trăda nemulţumirea că i-a fost ghicit gîndul. Venea, în adevăr, să-şi asigure proptele puternice pentru candidatura lui. Şi nu avea nici un chef să-şi dezvăluie întortocheatele demersuri amicului său, sincer din fire şi care ajunsese să-şi facă din acest fel de a fi nu numai o virtute, ci şi o tactică.

îngăimă :

— Nu te potrivi... să nu crezi cumva...

Părintele Le Genii ridică din umeri :

— Făţarnicule !

Şi, însoţindu-şi prietenul în camera de culcare, se aşează la lumina lămpii cu gaz şi-şi reluă treaba începută, cîrpindu-şi mai departe pantalonii. Părintele Le Genii, preţuitul predicator al eparhiilor Parisului şi Versailles-ului, se îndeletnicea cu cîrpitul nu numai pentru a cruţa ostenelile bătrînei lui servitoare, dar şi din plăcerea de-a mînui acul, rămăşiţă a grelelor vremi ale tinereţii lui ecleziastice. Şi acest uriaş cu plămîni de aramă, care de la înălţimile amvonului îşi fulgera necredincioşii, aşezat pe-un scaun de pai, ţîrîia cu acul, cu puternicele lui mîini roşii. În toiul lucrului îşi înălţă capul şi, îndreptînd spre Guitrel privirea sălbatică a ochilor săi blînzi, spuse :

— Facem în astă seară o partidă de cărţi, măslui- torule ?

Sfios şi încăpăţînat, Guitrel îngăimă că e silit să iasă, îndată după cină. Avea el socotelile lui. Zori pregătirile cinei şi mîncă cu mare grabă, spre nemulţumirea gazdei, mîncău mare şi lehău. Se ridică de la masă fără să mai aştepte desertul, se duse în cealaltă încăpere a locuinţei, încuie uşa şi-şi scoase din geamantan o haină mireană pe care şi-o îmbrăcă.

Reapăru în faţa prietenului său într-o redingotă lungă, neagră, austeră, care avea bufoneria unei travestiri. Cu capul acoperit de-o pălărie-clac de postav ieşit de soare, de-o neobişnuită înălţime, îşi dădu cafeaua pe gît, îşi mormăi rugăciunea şi se strecură afară.

Abatele Le Genii îi strigă de la plimbul scării :

— Nu suna cînd te-ntorci, să n-o trezeşti pe Naneta. Găseşti cheia sub preş. încă o vorbă, prietene : ştiu unde te duci. Te duci să iei o lecţie de declamaţie, bătrîne Quintilian !

Abatele Guitrel o luă pe chei în jos în bezna jilavă, trecu podul Sfinţilor Părinţi, străbătu Piaţa Caruselului printre trecători indiferenţi, care abia dacă aruncau o privire asupra uriaşei lui pălării şi se opri sub

[64] Predicator din secolul al XV-lea.

peristilul toscan al Comediei Franceze. Avu grijă să citească afişul, pentru a se încredinţa că nu se schimbase spectacolul şi că se reprezenta *Andromaca* şi *Bolnavul închipuit.* Ceru apoi la ghişeul al doilea un bilet la parter.

Luînd loc pe îngusta banchetă, ocupată aproape în întregime, în spatele fotoliilor încă goale, desfăcu un ziar vechi, nu pentru a-l citi, ci pentru a-şi alcătui o ţinută, trăgînd cu urechea la vorbele schimbate în preajma lui. Avea auzul ascuţit şi privea cu urechea, tot aşa cum domnul Worms-Clavelin asculta cu gura.

Vecinii lui erau băieţi de prăvălie şi meşteşugari care-şi datorau biletele de favoare prieteniei cu vreun maşinist sau cu vreo cabinieră, lume neînsemnată şi modestă, însetată de spectacole, mulţumită de sine, cu gîndul la pariuri mutuale şi bicicletă, tineret potolit, un pic ca- poralizat, democrat şi republican fără voie, conservator pînă şi în glumele lui pe socoteala preşedintelui Republicii. Abatele Guitrel, prinzînd din zbor cuvintele care, aruncate ici şi colo, îi dezvăluiau această stare de spirit, se gîndea la iluziile abatelui Lantaigne, care din adîncul singurătăţii lui se nevoia să readucă poporul la monarhia teocratică. Şi zîmbi batjocoritor îndărătul ziarului său.

„Parizienii ăştia, îşi spuse el, sînt oamenii cei mai înţelegători din lume. Noi, cei din provincie, îi judecăm greşit. Dea Domnul ca republicanii şi liber-cugetătorii episcopiei din Tourcoing să fie croiţi după acest calapod ! Dar duhul francezilor din nord e amar ca şi hameiul de pe ogoarele lor. Şi mă voi afla în eparhia mea între socialişti aprigi şi catolici înflăcăraţi/[4]

Ştia bine tribulaţiile care-l aşteptau pe scaunul preafericitului Loup dar, departe de a se înspăimînta de ele, le chema asupra capului său, cu atît de adînci suspine, încît vecinul se uită să vadă dacă nu-i cumva suferind. Abatele Guitrel, însă, frămînta în mintea lui gînduri de episcop, în murmurul convorbirilor uşuratice, al uşilor izbite şi al forfotei plasatoarelor.

Dar cînd, după cele trei lovituri, cortina începu să se ridice încetişor, nu mai avu ochi şi urechi decît pentru scenă. Dicţiunea şi gesturile actorilor îl interesau îndeosebi. Le studia intonaţiile, felul de-a umbla şi jocul fizionomiei, cu rîvna încordată a vechiului predicator la pîndă întru descoperirea tainei mişcărilor nobile şi a rostirii patetice. La tiradele lungi, atenţia lui sporea, regretînd că nu aude ceva de Corneille, mai bogat în cuvîrtări, mai îmbelşugat în efecte oratorice, şi care scoate mai bine în lumină diferitele puncte ale unui discurs. În momentul în care actorul care-l juca pe Oreste recită exordul, cu-adevărat clasic : „Mai înainte ca toţi grecii.profesorul de omiletică se pregăti să-şi însemne în minte toate atitudinile şi toate

mlădierile vocale. Abatele Le Genii îşi cunoştea bine vechiul prieten ; ştia că subtilul profesor de omiletică se ducea la teatru pentru a lua lecţii de declamaţie.

Părintele Guitrel dădu mai puţină atenţie actriţelor. Dispreţuia femeia. Asta nu înseamnă că nu păcătuise niciodată cu gîndul. Simţise, în sacerdoţiu, trupeştile ispite. Cum ocolise, răstălmăcise sau călcase el a şasea poruncă Dumnezeu ştie ! Şi ce anume făpturi mai putuseră să ştie asta, nu se cuvine să scormonim. *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis susti- nebit ?* [65] Dar era preot şi de pîntecul Evei îi era silă. Mirozna cozilor lungi îl scîrbea foarte. Băiatului de prăvălie, vecinul lui de banchetă, care îi lăuda frumoasele şi celebrele braţe ale tragedianei, îi răspunse cu o privire de dispreţ care nu era făţarnică.

Curiozitatea lui, totuşi, rămase trează pînă la sfîr- şitul tragediei şi îşi puse în gînd să folosească mîniile lui Oreste, aşa cum îi fuseseră înfăţişate de dibaciul actor, în vreo predică asupra chinurilor necredinciosului sau asupra jalnicului sfîrşit al păcătosului. în pauză, se căzni să-şi îndrepte în gînd, după pilda celor auzite, un anumit accent provincial, care îi vătăma rostirea. „Glasul unui episcop de Tourcoing, se gîndea el, nu se cade să amintească acreala vinişorului din podgoriile noastre din ţara de mijloc.“

Piesa lui Moliere, cu care se încheia spectacolul, îl desfătă nespus. Nefiind în stare să descopere el însuşi ridicolul, era mulţumit cînd i-l înfăţişau alţii. Se bucura îndeosebi să pătrundă pîrdalnicele înjosiri trupeşti şi rîdea din toată inima la părţile scîrnave...

în mijlocul ultimului act, scoase din buzunar o pînişoară pe care o înfulecă bucăţică cu bucăţică, cu mîna la gură, grijuliu să nu-l apuce miezul nopţii înainte de a-şi lua uşoara gustare. Căci a doua zi dimineaţa urma să slujească în capela maicilor de la „Cele-Şapte-Răni“.

După spectacol, se îndreptă cu pasul lui mărunt, de-a lungul splaiurilor pustii, spre locuinţă. Fluviul ducea cu el în tăcere molcoma tînguire a valurilor. Părintele Guitrel îşi făcea drum printr-o pîclă roşietică, care mărea înfăţişarea lucrurilor şi dădea în noapte pălăriei sale o înălţime nefirească. Pe cînd se strecura de-a lungul zidurilor unsuroase ale vechiului spital comunal, o femeie de stradă, cu capul gol, urîtă şi cam trecută, enormă, cu sîni care se revărsau dintr-un ca- poţel alb, veni şchiopătînd în întîmpinarea lui, se apropie de el şi, apucîndu-l de poala redingotei, îi făcu propuneri. Apoi, dintr-o dată, înainte de a-i fi dat măcar timp să se desprindă de ea, o luă la goană răcnind :

— Popă ! Piază rea !

Şi alergînd spre nişte scînduri de la intrarea unei case în reparaţie,

[65] Dacă ai lua în seamă nedreptatea, Doamne, Doamne, cine ar mai rămîne în picioare ? (În lb. lat.)

spuse gemînd :

-— Ce pacoste o să mai cadă pe capul meu ? Fire-ar...

Părintele Guitrel avea cunoştinţă de crezul unor femei neroade, care îşi închipuie că le merge rău dacă le iese popă-n cale şi bat în lemn pentru a îndepărta ceasul rău ; dar se minuna foarte că această făptură i-a dibuit cinul, cu toată haina lui civilă.

„Asta-i osînda răspopiţilor, gîndi el. Preotul care mai stăruie în ei se vede cît de colo. *Tu es sacerdos în aeternum* [66]*f* Guitrel. “

III

Împins de crivăţ pe pămîntul tare şi alb, laolaltă cu frunzele moarte, domnul Bergeret străbătu aleea, printre ulmii despuiaţi, şi sui costişa Duroc. Lovea cu piciorul şoseaua cu caldarîm inegal. Lăsînd în dreapta şopronul potcovarului şi faţada lăptăriei pe care erau zugrăvite în roşu două vaci şi la stînga lungile ziduri joase ale zarzavagiilor, mergea către cerul scund şi aburos, care zăgăzuia zările cu un stăvilar violet. Cum în cursul dimineţii îşi pregătise a zecea şi cea din urmă prelegere asupra cărţii a opta din *Eneida,* particularităţile metrice şi gramaticale care îl preocupaseră îi reveneau în minte fără vrere şi potrivindu-şi cadenţa gîndului după aceea a pasului, îşi repeta sieşi, în răstimpuri egale, aceste vorbe măsurate : *Patrio vocat agmina sistro*...[67] Dar spiritul lui ciudat şi nestatornic se pierdea uneori în consideraţiuni critice de o mare îndrăzneală. îi era lehamite de retorica militară a cărţii a opta şi i se părea caraghios ca Enea să fi primit de la Venus un scut ale cărui podoabe să înfăţişeze în- tîmplări din istoria romană pînă la bătălia de la Actium şi fuga Cleopatrei. *Patrio vocat agmina sistro.* Ajuns la Calea Ciobăniţelor, care domină povîrnişul Duroc, în faţa cîrciumii părăsite şi mucegăite de culoarea drojdiei de vin roş a lui Maillard-babacul, se gîndi că aceşti romani, întru a căror amănunţită cercetare îşi închinase viaţa, erau de o grozavă semeţie şi mediocritate. Adausul anilor şi al priceperii îl făcuse să nu mai preţuiască decît pe Catul şi Petroniu. Dar, gui-negui, trebuia să cosească imaşul unde era priponit. *Patrio vocat agmina sistro.* „Voiesc oare Virgil şi Pro- perţiu să ne facă să credem, îşi zise el, că sistrul ale cărui sonuri piţigăiate întovărăşeau dansurile năvalnice sau cucernice ale preoţilor era şi muzica marinarilor şi a soldaţilor egipteni ? Cu neputinţă.“

Coborînd Calea Ciobăniţelor, pe colina dimpotrivă costişei Duroc, simţi deodată blîndeţea aerului. Acolo, drumul şerpuieşte între pereţi de calcar, de care se agaţă anevoie rădăcinile micilor stejari. Ferit de vînt, sub soarele de decembrie, care, vlăguit şi fără raze, apunea domol, domnul Bergeret şopti mai încet : *Patrio vocat agmina sistro.* Cleopatra,

---

[66] Eşti preot în vecii vecilor. (în lb. lat.)

* Nume-poreclă. În fr. : *Pied d'Alouette.*

fără îndoială, a fugit de la Actium spre Egipet, dar a fugit prin mijlocul corăbiilor lui Octav şi Agrippa, care încercau să-i taie drumul.

Şi, cucerit de blîndeţea aerului şi a luminii, domnul Bergeret se aşează pe marginea drumului, pe unul din pietroaiele care, desprinse pe vremuri din munte, se acopereau cu timpul de muşchi mohorît. Vedea prin gingaşele ramuri ale copacilor cerul liliachiu şi bălţat de fum şi simţea o paşnică tristeţe pe cînd îşi călăuzea astfel gîndurile în singurătate.

Antoniu şi Cleopatra, îşi zicea el, nu căutau altceva, atacîndu-i pe liburnii lui Agrippa care îi împresurau, decît să-şi deschidă un drum. E tocmai ceea ce a izbutit Cleopatra, care şi-a despresurat cele şaizeci de nave. Şi domnul Bergeret, pe drumeagul lui desfundat, îşi lua asupra-şi nevinovata glorie de a hotărî de soarta omenirii, în faimoasele ape ale Acarnaniei. Dar arun- cîndu-şi privirea la trei paşi înaintea lui, văzu un moşneag aşezat pe cealaltă margine a potecii, pe-un morman de frunze uscate. Avea o înfăţişare sălbatică şi greu îl puteai deosebi de cele înconjurătoare. Culoarea feţei, a bărbii şi a zdrenţelor lui era aproape una cu piatra şi frunza. Răzăluia cu încetineală un ciot de lemn, cu o veche lamă subţiată de-a lungul anilor de tocilar.

— Bună ziua, domnule, spuse bătrînul. Soarele-i blînd. Şi ceea ce-i bine, dacă vrei să-ţi spun, e că n-o să ploaie.

Domnul Bergeret recunoscuse pe Şontorogea[1], un pierde-vară pe care judele-instructor, domnul Roquin- court, îl amestecase cu totul pe nedrept în afacerea casei reginei Margareta şi pe care îl ţinuse şase luni la popreală cu vaga speranţă de a descoperi învinuiri neaşteptate împotrivă-i sau cu gîndul că arestarea va părea mai îndreptăţită chiar prin faptul că va fi fost de mai lungă durată sau poate numai din necaz pe un nevinovat care a înşelat justiţia. Domnul Bergeret, care avea simpatie pentru nenorociţi, răspunse cu vorbe prietenoase prietenoaselor vorbe.

— Bună ziua, prietene, îi spuse el, văd că cunoşti cotloanele bune. Costişa asta e călduţă şi bine adăpostită.

După o clipă de tăcere, Şontorogea răspunse :

— Cunosc altele şi mai bune. Dar sînt departe. Nu trebuie să-ţi fie frică să umbli. Piciorul e bun. încălţămintea nu-i bună. Dar nu pot purta încălţăminte bună, că nu-s deprins. Cînd capăt încălţăminte bună o spintec.

Şi, ridicîndu-şi piciorul de pe frunzele uscate, îşi arătă prin crăpăturile încălţămintei degetul cel mare înfăşurat în cîrpe.

Tăcu şi se apucă din nou să lustruiască bucata de lemn tare.

Domnul Bergeret îşi reluă firul gîndurilor.

Pallentem morte futura.[1] Liburnii lui Agrippa nu putură opri în

trecere Antoniada[68] [69] cu pînze de purpură. Cel puţin de data asta porumbiţa scăpa de hultan.

Dar Şontorogea vorbi şi zise :

— Mi-au luat cuţitul.

— Cine ?

Omul îşi ridică braţul şi, drept orice răspuns, îşi îndreptă mîna spre oraş. între timp, însă, îşi urmărea mersul greoaiei lui judecăţi, căci, la scurt timp după asta, spuse :

— Nu mi l-au dat înapoi.

Şi rămase copleşit, mut, neputincios să-şi arate gîn- durile care se desfăşurau în sufletul lui întunecat. Cuţitul şi luleaua erau tot ce avea el pe lume. Cu cuţitul lui îşi tăia el pîinea uscată şi şoricul de slănină cu care era miluit pe la porţile fermelor, hrană în care gingiile lui ştirbe nu puteau muşca ; cu cuţitul lui toca el mucurile de ţigări cu care îşi îndesa luleaua ; cu cuţitul lui răzăluia el poamele putrede, izbutind să scoată din- tr-un morman de gunoaie părţi bune de mîncat. Cu cuţitul lui îşi croia el toiege de drum şi tăia crengi pentru a-şi întocmi un pat de frunze, noaptea, în pădure. Cu cuţitul lui cioplea el în scoarţă de stejar corăbii pentru băieţei şi în lemn alb păpuşi pentru fetiţe. De cuţitul lui se folosea el în toate meşteşugurile de pe lume şi în cele mai de zilnic folos şi în cele mai subtile ; şi înfometat fără încetare şi ades iscusit, făcea faţă nevoilor meşterind din stuf gingaşe fîntînele pe care domnii de la tîrg le găseau foarte frumoase.

Căci omul acesta care nu voia să muncească se îndeletnicea cu tot soiul de meşteşuguri. La ieşirea din închisoare nu izbutise să-şi recapete cuţitul, păstrat în grefă. Şi a purces din nou pe calea lui, răpus, despuiat, mai plăpînd ca un copil de pripas, printre oameni. A plîns. Lacrimi mici îi frigeau, fără să lunece, ochii înroşiţi. Pe urmă, i-a venit inima la loc şi, ieşind din oraş, a găsit o limbă veche de briceag lîngă o piatră de hotar. Acum, îi potrivea cu iscusinţă un bun mîner de fag, tăiat de el în pădurea Ciobăniţelor.

Gîndind la cuţit, îşi aminti de lulea. Zise :

— Luleaua nu mi-au luat-o.

Şi scoase dintr-o pungă de lînă pe care o purta la piept un soi de degetar negru şi cleios, o gură de lulea, fără urmă de urloi.

— Sărmane prieten, nu pari a fi un criminal de temut. Cum se face că eşti băgat în închisoare atît de des ?

Şontorogea nu avea obişnuinţa dialogului. Nu-l tăia capul să susţină o convorbire. Şi măcar că avea un soi de înţelepciune destul de

---

[68] Galbenă la faţă din pricina morţii care se apropie. (E vorba tot de Cleopatra, care, după înfrîngerea de la Actium, s-a omorît, Eneida, VIU, 709.)

[69] Corabia lui Antoniu.

adîncă, nu pricepea pe dată înţelesul vorbelor care i se spuneau. îi lipsea deprinderea. Mai întîi nu-i răspunse domnului Bergeret, care începu să tragă linii, cu vîrful bastonului, în pră- făria albă a drumului. Dar Şontorogea spuse, în sfîrşit :

— Nu săvîrşesc fapte rele. De aceea sînt pedepsit pentru alte fapte.

Şi convorbirea se înfiripă fără multe întreruperi.

— Vrei să spui că te bagă în puşcărie pentru fapte nevinovate ?

— îi ştiu eu pe-aceia care fac faptele rele. Dar mi-aş încărca sufletul vorbind de ei.

— Te întîlneşti cu haimanale şi răufăcători ?

— Vrei să mă sileşti să vorbesc. îl cunoşti pe domnul judecător Roquincourt ?

— îl cunosc puţin. E aspru, nu-i aşa ?

— Domnul judecător Roquincourt vorbeşte bine. N-am auzit pe vreun altul să vorbească aşa de bine şi aşa de repede. Nu-ţi dă răgaz să pricepi. N-ai cum răspunde. Nu-i nimeni care să vorbească măcar pe jumătate atît de bine ca el.

— 'Îe-a ţinut la răcoare atîtea luni în şir şi nu-i mai păstrezi duşmănie. Ce pildă neştiută de îndurare şi mărinimie !

Şontorogea se apucă din nou să-şi lustruiască minerul de cuţit. Pe măsură ce lucrarea înainta, se însenina, regăsindu-şi liniştea sufletească. Deodată, întrebă :

— îl cunoşti pe aşa-zisul Corbon ?

— Care Corbon ?

Era prea greu de lămurit. Şontorogea făcu un gest vag, cuprinzînd un sfert de zare. în timpul acesta, mintea îi era stăpînită de numele pe care îl rostise, căci repetă :

— Corbon.

— Şontorogea, făcu domnul Bergeret, se spune că eşti o haimana ca nealtele şi că fiind lipsit de toate nu furi niciodată nimic. Cu toate acestea, trăieşti în tovărăşia răufăcătorilor. Te întîlneşti cu ucigaşi.

Şontorogea răspunse :

— Unii cred aşa, alţii cred altminteri. Pe mine, dacă m-ar cerca gîndul să fac rău, aş săpa o groapă sub un copac pe costişa Duroc, mi-aş aşeza cuţitul în fundul gropii şi aş bătători pămîntul deasupra cu picioarele. Pe cei care au gînduri rele cuţitul îi îndeamnă. Şi semeţia de asemeni. Eu mi-am pierdut semeţia din tinereţe, pentru că mă luau în rîs şi oamenii şi fetele şi copiii, pretutindeni.

— Şi nu ţi-au venit niciodată gînduri crîncene... şi rele ?

— Pe vremuri, împotriva femeilor pe care le vedeam umblînd singurele pe drumuri, din ispita în care mă băgau. Dar s-a isprăvit.

— Şi asta nu te mai ispiteşte ?

— Ba da, din cînd în cînd.

— Şontorogea, ţi-e dragă libertatea şi eşti liber. Trăieşti fără să munceşti. Eşti fericit.

— Sînt şi oameni fericiţi. Dar nu eu.

— Şi unde-s cei fericiţi ?

— în gospodării.

Domnul Bergeret se ridică, puse o băncuţă de argint în mîna lui Şontorogea şi spuse :

— Eşti încredinţat, Şontorogea, că fericirea sălăşluieşte sub un acoperiş, la gura sobei şi într-un pat de puf. Te credeam mai înţelept.

IV

Cu prilejul Anului Nou, domnul Bergeret îşi puse dis-de-dimineaţă fracul, care-şi pierduse splendoarea şi peste care sfioasa lumină cenuşie a iernii cernea parcă scrum. Puţina strălucire a Palmelor de aur ale Academiei, agăţate de o panglică violetă la cheutoare, învederau că domnul Bergeret nu era cavaler al Legiunii de Onoare. Se simţea nespus de sărac şi neînsemnat în veşmintele sale. Cravata albă îi apărea ca ceva cu totul jalnic. E drept că nu era spălată. Şi cînd, după ce-şi mototoli zadarnic plastronul, îşi dădu seamă că e cu neputinţă să-şi potrivească nasturii de sidef în cheuto- rile lărgite de o îndelungă folosinţă, se posomori. Îi părea foarte rău că nu e un om de lume. Şi, aşezîn- du-se pe-un scaun, gîndi :

„Există oare, cu adevărat, o lume şi oameni de lume ? Tare mă tem că aşa-zisa lume e ca şi norul de aur şi argint, care pluteşte în azurul cerului. Cînd îl străbaţi nu mai vezi decît o negură. în realitate, grupările sociale sînt foarte amestecate. Oamenii se adună potrivit prejudecăţilor şi gusturilor lor. Dar adesea gusturile se opun prejudecăţilor şi întîmplarea amestecă tot. Belşugul de lungă durată şi huzurul lui statornicesc, fără îndoială, un fel de a fi şi deprinderi care-i sînt proprii. La drept vorbind, prin asta se aseamănă oamenii de lume. Această asemănare se reduce la deprinderi de curtenie, igienă şi sport. Există moravuri mondene. Sînt numai pe dinafară şi tocmai de aceea sar în ochi. Există un ifos şi aere mondene. Omenie mondenă nu există. Pasiunile, sentimentele şi ideile noastre sînt ceea ce ne caracterizează cu adevărat. Avem un for interior, în care mondenitatea nu pătrunde. “

Cu toate acestea, neorînduiala cravatei şi a cămăşii il neliniştea. Se duse să se privească în oglinda din salon. Imaginea lui în această oglindă îi apăru îndepărtată şi din cale-afară stînjenită de un uriaş paner cu corimb, prin care şerpuiau panglici de urşinic roş. Aşezat pe pian între două pungi de castane zaharisite, panerul era de răchită, în formă de car, cu roatele aurite. Pe oişte, şi ea aurită, era prinsă cartea de vizită

a domnului Roux. Căci panerul era un dar făcut de domnul Roux doamnei Bergeret. Profesorul nu îndepărtă mănunchiurile încordelate de corimb. Se mulţumi să-şi zărească în oglindă, îndărătul florilor, ochiul stîng, pe care îl privi un răstimp cu bunăvoinţă. Domnul Bergeret, care nu credea că cineva pe lumea asta şi nici pe cealaltă l-ar fi iubind, avea pentru fiinţa lui milă şi oarecare simpatie. Era blînd cu sine ca faţă de cei nenorociţi. îşi luă gîndul de la cămaşă şi cravată şi-şi zise :

„Explici scutul lui Enea şi cravata ţi-e mototol. Două caraghioslîcuri. Nu eşti un om de lume. Cată cel puţin să-ţi trăieşti viaţa interioară. Şi cultivă în tine însuţi un ogor bogat. “

în această zi întîi a anului, avea şi de ce să-şi plîngă soarta, trebuind să hiritisească oameni vulgari şi răi de gură ca rectorul şi decanul. Rectorul, domnul Leterrier, nu-l putea suferi. Firească lui antipatie creştea cu regularitatea unei izbucniri vegetale şi dădea rod în fiecare an. Domnul Leterrier, profesor de filozofie, autor al unui manual în care se răfuia cu toate sistemele, stăpînea certitudinile doctrinei oficiale. În mintea lui nu mai dăinuia nici o nedumerire asupra întrebărilor cu privire la frumos, adevăr şi bine, ale căror trăsături le definise într-un capitol din lucrarea lui (paginile de la 216 la 262). Pe domnul Bergeret îl socotea drept un om primejdios şi pervers. Domnul Bergeret recunoştea perfecta sinceritate a antipatiei pe care i-o inspira domnului Leterrier şi nu crîcnea. Uneori, surîdea chiar cu îngăduinţă. Dar, dimpotrivă, era cuprins de-o apăsătoare nelinişte cînd se întîlnea cu decanul, domnul Torquet, care nu era frămîntat de nici un fel de gînduri şi care, tobă de carte, rămăsese cu

un suflet de analfabet. Acest bondoc fără. frunte şi fără craniu, îndeletnicindu-se ziua toată în casa şi grădina lui cu numărătoarea bucăţelelor de zahăr şi-a perelor, şi care instala sonerii în timpul vizitelor colegilor săi de Facultate, desfăşura în a face rău o strădanie şi un soi de iscusinţă în faţa cărora domnul Bergeret rămînea uluit. La asta se gîndea profesorul, punîndu-şi pardesiul, pentru a se duce să-i ureze la mulţi ani domnului Torquet.

Fu cuprins, totuşi, de o oarecare voie bună, cînd se văzu afară din casă. Regăsea în stradă cel mai de preţ dintre bunuri, libertatea filozofică. în colţul străzii Tin- telleries, în faţa celor Doi Satiri, se opri pentru a privi cu simpatie micul salcîm care, din grădina familiei La-folie, îşi înălţa peste zid creştetul despuiat.

„Arborii, îşi zise el, capătă, iarna, o tainică frumuseţe pe care n-o au în timpul strălucirii frunzişului şi a florilor. îşi dezvăluie întreagă frăgezimea făpturii. Belşugul gingaşului lor mărgean negru e fermecător ; nu sînt schelete, ci o sumedenie de mici şi drăgălaşe mădulare în care viaţa piroteşte. Dacă aş fi peisaj ist../

Pe cînd făcea aceste reflecţii, un pîntecos îl strigă pe nume şi-l luă

de braţ, fără să se oprească. Era domnul Compagnon, cel mai popular profesor, maestrul iubit, care-şi ţinea cursul de matematici în amfiteatrul cel mare :

— Ei, ei! Anul Nou cu bine, dragă Bergeret. Mă prind că te duci la decan. Facem o bucată de drum împreună ?

— Bucuros, răspunse domnul Bergeret. în felul acesta, mă voi îndrepta cu plăcere către un ţel nesuferit. Căci îţi mărturisesc că nu mă bucur să-l văd pe domnul Torquet.

La auzul acestei destăinuiri, pe care nu el o stîrnise, domnul Compagnon, fie din întîmplare, fie din instinct, îşi retrase mîna pe care o strecurase sub braţul colegului său.

— Ştiu ! Ştiu ! Ai avut supărări cu decanul. Totuşi, nu e un om neplăcut, cînd ai de-a face cu el.

— Vorbindu-ţi cum am vorbit, reluă domnul Bergeret, nici nu mă gîndeam la vrăjmăşia pe care decanul

Facultăţii de litere binevoieşte, zice-se, să mi-o păstreze. Dar simpla apropiere de o fiinţă lipsită cu totul de imaginaţie mă îngheaţă pînă în măduva oaselor. Ceea ce te mîhneşte cu adevărat nu e ideea nedreptăţii sau a urii. Nici priveliştea suferinţelor omeneşti. Dimpotrivă, e destul să ne fie înfăţişate, cît de cît, cu voioşie, pentru ca suferinţele semenilor noştri să ne facă să rîdem. Dar aceste suflete morocănoase, care nu răsfrîng nimic, aceste făpturi în care universul se prăpăstuieşte, iată priveliştea care copleşeşte şi deznă- dăjduieşte. Contactul cu domnul Torquet e una din cele mai crude neplăceri ale vieţii mele.

— N-are a face ! zise domnul Compagnon. Facultatea noastră e una din cele mai strălucite din Franţa, prin vrednicia profesorilor şi rînduiala sălilor de curs. Numai laboratoarele lasă încă de dorit. Să tragem nădejde, însă, că sforţările unite ale devotatului nostru rector şi ale unui senator cu trecerea domnului Laprat- Teulet vor împlini şi această supărătoare lipsă.

— Ar fi de asemenea de dorit, spuse domnul Ber- geret, ca nici cursurile de latină să nu se mai ţină într-o pivniţă întunecată şi nesănătoasă.

Străbătînd Piaţa Sfîntul Exuperiu, domnul Compagnon arătă cu braţul casa Deniseau.

— Nu se mai pomeneşte, spuse el, de vizionara ceea care avea legături cu Sfînta Radegunda şi cu mai mulţi sfinţi din rai. Te-ai dus s-o vezi, Bergeret ? Pe mine m-a dus la ea, pe cînd era în culmea faimei, Lacarelle, şeful de cabinet al prefectului. Era aşezată, cu ochii închişi, într-un fotoliu şi o duzină de credincioşi îi puneau întrebări. O întrebau dacă sănătatea Papii era mulţumitoare, care vor fi urmările înţelegerii franco- ruse, dacă impozitul asupra venitului va fi votat şi dacă se va găsi curînd un leac împotriva ofticii. Răspundea la toate într-un stil

poetic şi cu oarecare uşurinţă. Eu, cînd mi-a venit rîndul s-o întreb, i-am pus această simplă întrebare : „Care e logaritmul lui 9 ?“ Ei bine, Bergeret, crezi că mi-a răspuns 0,954 ?

— Nu, nu cred, spuse domnul Bergeret.

— N-a răspuns nimic, urmă domnul Compagnon. Absolut nimic. A tăcut· mîlc, Am adăugat; ??Cum, Şfînta

?2Q

Radegunda nu ştie care e logaritmul lui 9 ? E de necrezut !“ Erau de faţă colonei în retragere, preoţi, doamne în vîrstă şi medici ruşi. Păreau consternaţi, iar lui Lacarelle i se lungise nasul pînă la buric. Am plecat iute, dezaprobat de toţi.

în timp ce domnul Compagnon şi domnul Bergeret străbăteau Piaţa discutînd astfel, se întîlniră cu domnul Roux, care se ducea să-şi semene prin oraş cărţile de vizită, cu duiumul. Căci avea foarte multe relaţii.

— Iată-l pe cel mai bun elev al meu, spuse domnul Bergeret.

— Pare a fi un flăcău zdravăn, spuse domnul Compagnon, care preţuia puterea. De ce dracu urmează el latina ?

La care domnul Bergeret, înţepat, îl întrebă pe profesorul de matematici dacă e de părere că învăţul limbilor clasice trebuie să fie exclusiv rezervat infirmilor, slăbănogilor, şubrezilor şi pociţilor.

între timp, domnul Roux, salutîndu-şi profesorii, îşi şi descoperea într-un surîs dinţii de lupan. Era mulţumit. Harul lui norocos, care aflase taina meşteşugului ostăşesc, cîştigase o nouă izbîndă. în acea dimineaţă chiar, domnul Roux izbutise să capete un concediu de cincisprezece zile, pentru a-şi lecui o indefinită şi puţin dureroasă contuziune la genunchi.

— Fericit om ! exclamă domnul Bergeret. Poate înşela, fără să aibă măcar nevoie să mintă. Apoi, întor- cîndu-se către domnul Compagnon, urmă : Domnul Roux, elevul meu, e speranţa metricii latine. Dar, prin-tr-un straniu contrast, acest tînăr umanist, care măsoară atît de riguros versurile lui Horaţiu şi Catul, compune el însuşi în franţuzeşte versuri pe care nu le scandează cu exactitate şi al căror ritm nestatornic mărturisesc că nu-l pot prinde. într-un cuvînt, domnul Roux face versuri libere.

— Adevărat ? spuse domnul Compagnon, curtenitor.

Rîvnitor să afle şi iubitor de noutăţi, domnul Bergeret îl rugă pe domnul Roux să-şi recite ultimul poem, *Metamorfoza Nimfei* necunoscut încă.

— Să auzim, îl îndemnă domnul Compagnon. Mă aşez în stînga dumitale, domnule Roux, ca să te ascult cu urechea cea teafără.

Şi domnul Roux începu să rostească cu glas domol, tărăgănat şi melodios *Metamorfoza Nimfei.* Spuse, în versuri acoperite pe ici, pe

colo de huruitul camioanelor :

Nimfa albă,
Care cu şolduri pline Lunecă de-a lungul ţărmului rotunjit Şi al ostrovului în care sălciile argintii îi aşează pe coapse cingătoarea Evei,
Cu frunziş oval,
Ce fuge pal.

Apoi, dădu la iveală în privelişti nestatornice :

Ţărmuri verzi Cu rateş
Şi zvîrlugi la proţap.

Nimfa hălăduieşte, neliniştită, tulburată. Se apropie de oraş şi metamorfoza se împlineşte :

Piatra cheiului dur îi geluieşte coapsele,
Pe piept i se zbîrleşte păr aspru
Şi, neagră de cărbunii pe care-i topeşte sudoarea,
Nimfa s-a făcut hamal
Ş-acolo e docul
Pentru cocs.

Şi poetul cîntă fluviul care străbate cetatea :

Şi fluviul, de aci înainte municipal şi istoric,
Cu ifos de arhivă, pizanii, letopiseţi,
De faimă,
Ajuns serios şi chiar mohorît Cu piatra sură,
Se tîrîie sub deasa umbră bazilicală Pe care o bîntuie încă Euzi, Adalberţi, în odăjdii apuse,

Episcopi care nu mai binecuvîntă înecaţii anonimi Anonimi,
Ce nu mai sînt trupuri, ci burdufuri Ce trec înainte
De-a lungul ostroavelor ce-aduc a nave plate Cu catarge din hogeaguri de sobă.
Şi înecaţii trec înainte.
Ci tu te opreşte la parapetele docte Unde în cutii zac, teancuri, anecdote.
Şi gromovnicul cu scoarţele roşii pe care platanul îşi ninge frunzişul.
Se poate să găseşti acolo o bună scriptură,
Căci doar cunoşti virtutea runelor Şi puterea semnelor scrise pe nahlapi.

Domnul Roux urmări încă mult timp cursul faimosului fluviu şi sfîrşi recitarea în faţa casei decanului.

— Foarte bine, spuse domnul Compagnon, care nu avea nimic împotriva literaturii, dar căruia, din lipsă de obişnuinţă, i-ar fi venit greu să deosebească un vers de Racine de unul de Mallarme.

Iar domnul Bergeret gîndi :

„Şi dacă, totuşi, e o capodoperă ?“

Şi, de frică să nu jignească frumuseţa necunoscută, strînse în tăcere mîna poetului.

V

Ieşind de la decan, domnul Bergeret o întîlni pe doamna de

Gromance, care se înapoia de la liturghie. Asta îi făcu plăcere, socotind că vederea unei femei frumoase e o binefacere pentru un om cumsecade. Doamna de Gromance i se părea cea mai ispititoare dintre femei. îi plăcea pentru că se îmbrăca cu o artă iscusită şi discretă, la care numai ea se pricepea în tot oraşul, şi pentru că trupul ei dădea la iveală în umblet un mijloc mlădiu şi şolduri agere, icoane ale unei realităţi neîngăduite unui umanist neştiut şi mizer, dar cu care putea cel puţin să ilustreze la timp po- 223 trivit un vers de Horaţiu, Ovidiu sau Marţial. Îi păstra recunoştinţă că e prietenoasă şi că lasă să dăinuiască în urmă-i o mireasmă de dragoste. În sufletul lui îi mulţumea ca pentru un hatîr că are o inimă uşuratică de care, totuşi, nu spera să aibă parte. Străin de societatea aristocratică, nu pătrunsese niciodată la această doamnă şi numai printr-o pură întîmplare, la sărbătorirea Ioanei d'Arc, după cavalcadă, îi fusese prezentat în tribuna domnului de Terremondre. De altfel, fiind un înţelept care avea simţul armoniei, nici nu rîvnea să-i calce pragul. Se mulţumea să-i surprindă în treacăt frumosul chip şi să-şi amintească, văzîndu-l, cele ce se spuneau despre el în prăvălia lui Paillot. îi datora clipe de voie bună şi-i păstra un soi de gratitudine.

În dimineaţa aceea de Anul Nou, îndată ce-o văzu la intrare sub portalul Sfîntului Exuperiu, ridicîndu-şi cu o mînă rochia în aşa fel încît să dea în vileag dulcea încovoiere a genunchiului şi ţinînd în cealaltă marea-i carte de rugăciuni, legată în marochin roş, îi adresă o mică oraţie mintală pentru a-i mulţumi că e aleasa plăcere şi fermecătorul subiect de vorbă al întregului oraş. Asta voia să spună surîsul lui cînd o văzu.

Doamna de Gromance nu împărtăşea întru totul părerea domnului Bergeret în ceea ce priveşte faima unei femei. O făcea să atîrne de multe interese sociale şi păstra cumpăt, fiind din societate. Avînd cunoştinţă de ceea ce se credea despre ea în ţinut, îi privea cu răceală pe oamenii cărora nu avea chef să le placă. Domnul Bergeret era şi el dintre aceştia. Surîsul lui i se păru necuviincios şi-i răspunse printr-o privire dîrză, care-l făcu să roşească. Urmîndu-şi drumul îşi spuse cu amărăciune :

„A fost tăioasă. Dar şi eu am fost ţopîrlan. îmi dau prea tîrziu seama de necuviinţa zîmbetului meu, care voia să zică : «Eşti o plăcere obştească». Această fiinţă încîntătoare nu e, ca filozoful, dezrobită de prejudecăţile vulgare. Nu mă putea înţelege ; n-avea de unde să ştie că socot frumuseţa ei drept una din cele mai mari virtuţi din lume şi întrebuinţarea pe care i-o dă drept o îndeletnicire foarte augustă. N-am avut tact. Şi mi-i ruşine. Am înfrînt, ca toţi oamenii de 224 treabă, niscaiva legi omeneşti ; şi nu mă căiesc. Dar anumite fapte ale vieţii mele, care s-au prilejuit pro- tivnice acestor subţiri şi înalte gingăşii numite cuviinţe statornicite, mi-au lăsat arzătoare păreri de rău şi-un soi de căinţă. în clipa de faţă îmi vine să intru în pă- mînt de ruşine. De-aci

înainte mă voi feri din calea acestei doamne cu mijloc mlădiu, *crispam... docta mo- vere latus*[70]. Prost am mai început anul!“

— Anul Nou cu bine, spuse un glas dintr-o barbă, de sub o pălărie de pai.

Era domnul Mazure, arhivarul judeţean. De cînd Ministerul se împotrivise să-i acorde Palmele academice, socotindu-i meritele neîndestulătoare, şi de cînd toate mărimile oraşului dădeau uitării vizitele ce s-ar fi cuvenit doamnei Mazure, pe nemărturisitul temei că fusese bucătăreasa şi ibovnica celor doi arhivari înainte însărcinaţi cu paza arhivelor judeţene, domnul Mazure prinsese ură pe ocîrmuire, silă de oameni şi căzuse într-o mizantropie neagră.

în această zi de vizite amicale sau de ceremonie, ca să-şi arate mai bine dispreţul faţă de genul uman, îşi îmbrăcase o flanelă slinoasă, a cărei lînă albăstruie îi ieşea de sub palton prin cheutorile sfîşiate, şi-o pălărie de pai cu fundul spart pe care vrednica Margareta, soţia lui, o pusese în cireşul din grădină, pe vremea cireşelor. De aceea, privi cu milă cravata albă a domnului Bergeret.

— Ai salutat, îi spuse el, o faimoasă farfuză.

Domnul Bergeret se simţi îndurerat la auzul acestui fel de a vorbi, atît de inelegant şi atît de puţin filozofic. Dar era îngăduitor cu mizantropii, şi numai cu duhul blîndeţii şi-a îngăduit să-l dojenească pe domnul Mazure, pentru grobienia vorbelor sale.

— Iubite domnule Mazure, mă aşteptam de la adînca dumitale înţelepciune la o judecată mai îngăduitoare faţă de o cucoană care nu face nici un rău nimănui, ci dimpotrivă.

Domnul Mazure îi răspunse cu răceală că nu-i plac zvăpăiatele. Dar spusele lui nu porneau dintr-un sentiment sincer. La drept vorbind, el nu avea o doctrină morală. Se încăpăţînă însă în acreala lui.

— Ce vrei ? spuse domnul Bergeret într-un oftat, recunosc vina doamnei de Gromance. S-a născut cu o sută cincizeci de ani prea tîrziu. În societatea veacului al XVIII-lea nu şi-ar fi atras asupra-şi batjocura unui om de duh.

Măgulit, domnul Mazure se îmbună. Nu era un puritan neînduplecat. Respecta însă căsătoria civilă, căreia legislatorii Revoluţiei i-au dat o demnitate pe care n-o avea. Dar nu nega pentru asta drepturile inimii şi ale simţurilor. Admitea în acelaşi timp şi femeile uşoare şi matroanele.

— Dar fiindcă veni vorba, urmă el, ce mai face doamna Bergeret ?

Vîntul sufla în Piaţa Sfîntul Exuperiu şi domnul Bergeret vedea nasul domnului Mazure înroşindu-se sub marginea pleoştită a pălăriei de pai. Lui însuşi îi era frig la picioare, la genunchi şi se gîndea la doamna de Gromance, doar o mai simţi un pic de căldură şi de plăcere

---

[70] ...pricepută să-şi mişte şoldurile agere. (În lb. lat.)

în vine.

Prăvălia lui Paillot nu era deschisă. Trezindu-se fără adăpost, cei doi învăţaţi se uitau unul la altul cu o duioasă simpatie.

Şi domnul Bergeret, cu inima plină de afecţiune, îşi spunea în sine :

„Cînd voi fi părăsit pe acest tovarăş a cărui judecată e mărginită şi grosolană, mă voi regăsi iarăşi în singurătatea acestui oraş duşmănos ; va fi îngrozitor/[4]

Picioarele-i rămîneau pironite pe bolovanii colţuroşi ai Pieţei, în timp ce vîntul îi frigea urechile.

— Te întovărăşesc pînă la poarta dumitale, îi spuse arhivarul.

Şi porniră amîndoi, unul lingă altul, salutînd ici şi colo citadini în haine de sărbătoare, încărcaţi de pungi cu bomboane şi paiaţe de mucava.

— Această contesă de Gromance, spuse arhivarul, e din neamul Chaponilor. Nu se vorbeşte decît de-un singur Chapon : de tatăl ei, cel mai parşiv cămătar din ţinut. Dar am dibuit scriptele familiei de Gromance, care aparţine micii nobilimi din partea locului. Se po- 226 menește în el de-o domnişoară, Cecile de Gromance, căreia, în 1815, un cazac i-a făcut un copil. Bun subiect de articol pentru o foaie locală. Pregătesc o serie întreagă.

Domnul Mazure spunea adevărul. Duşman neînduplecat al concetăţenilor săi, în fiecare zi, din zori şi pînă-n seară, singur-singurel în podul lui prăfuit, sub acoperişul prefecturii, cotrobăia cu turbare prin cele şase sute treizeci şi şapte de mii de lădiţe îngrămădite claie peste grămadă, numai cu gîndul de a mai descoperi o anecdotă scandaloasă despre familiile fruntaşe ale ţinutului. Acolo, în mormanul de pergamente gotice şi de hîrţoage pecetluite de două veacuri de perceptori, cu stema a şase regi, doi împăraţi şi trei republici, rîdea în colbărie, scormonind mărturiile pe jumătate roase de viermi şi de şoareci, ale unor crime uitate şi greşeli ispăşite.

Şi iată că, de-a lungul întortocheatei străzi Tintelle- ries, îi vorbea de nemiloasele lui descoperiri, tocmai domnului Bergeret, îngăduitor cu păcatele strămoşilor şi doritor să le afle numai moravurile şi datinile. Mazure găsise, zicea el, în arhive un Terremondre care, terorist şi preşedinte al clubului numiţilor Sans-Culottes din oraşul lui, în 1793, îşi schimbase prenumele de Nicolas-Eustache în acela de Marat-Peuplier. Şi domnul Mazure s-a grăbit să-i înfăţişeze colegului său de la Societatea de arheologie, domnul Jean de Terremondre, monarhist raliat şi clerical, însemnări asupra acestui strămoş uitat, Marat-Peuplier Terremondre, autorul imnului închinat Sfintei Ghilotine. Descoperise de asemeni un răsstrămoş al vicarului general al arhiepiscopiei, un senior de Goulet, sau mai exact, după cum el însuşi semna, un Goulet-Trocard, care, ca furnizor al oştirilor, fusese condamnat la muncă silnică, în 1812, pentru că predase, în loc de carne de bou, carne de cal răpciugos.

Actele acestui proces fuseseră publicate în foaia cu vederi înaintate a judeţului. Domnul Mazure anunţa destăinuiri şi mai grozave asupra familiei Laprat, plină de inceste; a familiei Courtrai, veştejită în unul din vlăstarii ei pentru înaltă trădare în 1814 ; a familiei Dellion, îmbogăţită prin samsarlîc

cu griul; a familiei Quatrebarbe, care se trage din doi fochişti *, un bărbat şi o femeie, spînzuraţi de-un copac de pe coasta Duroc, sub Consulat, de înşişi locuitorii oraşului. Prin preajma anului 1860 mai puteai întîlni încă bătrîni care-şi aminteau să fi văzut, în copilăria lor, sub creanga unui stejar, o formă omenească ale cărei plete lungi şi negre fîlfîind în vînt speriau caii.

— A rămas spînzurată trei ani, exclamă arhivarul şi e chiar bunica lui Iacint Quatrebarbe, arhitectul eparhial !

— E foarte ciudat, dar trebuie să păstrăm asta pentru noi, spuse domnul Bergeret.

Mazure nu-l asculta. Voia să publice tot, să dea totul în stambă, fără să ţină seamă de prefect, domnul Wbrms-Clavelin, care spunea cu înţelepciune : „Trebuie să se evite subiectele de scandal şi motivele de vrajbă“, şi care-l ameninţa pe arhivar cu revocarea, dacă nu încetează să destăinuiască vechile secrete de familie.

— Ah! exclamă Mazure, mormăind în barba lui încîlcită, se va afla că în 1815 o domnişoară de Gro- mance a odrăslit un căzăcel.

Ajuns în faţa uşii sale domnul Bergeret apucase de cîteva clipe minerul clopoţelului :

— Ei, şi ce lucru mare ? spuse el. Această biată fată a făcut ce-a putut. Ea e moartă, puiul de cazac de asemeni. Să le lăsăm în pace amintirea, sau, dacă o zgîndărim o clipită, s-o facem cu îndurare. Ce ne-astîmpăr îţi dă ghes, scumpe domnule Mazure ?

— Cugetul dreptăţii.

Domnul Bergeret trase de minerul clopoţelului :

— Rămîi cu bine, domnule Mazure, nu fi nedrept, dar fii îngăduitor. îţi urez la mulţi ani.

Domnul Bergeret se uită prin geamul murdar al lojii portarului dacă nu era vreo scrisoare sau vreo hîrtie în căsuţa lui : mintea îi era dornică de scrisori venite de departe şi de reviste literare. Dar nu găsi decît cărţi de vizită care-i aminteau persoane tot atît de neînsemnate şi şterse ca înseşi cărţile şi o notă a [71] domnişoarei Roza, modistă, pe strada Tintelleries. Arun- cîndu-şi ochii pe această notă, se gîndi că doamna Bergeret devenea cheltuitoare şi casa grea. îi simţea povara pe umerii

[71] Fochişti *(chauffeurs)*, numiţi aşa, pentru că în timpul revoluţiei din 1789 puneau foc la picioarele victimelor, pentru a le sili să declare unde au ascunşi bani.

lui şi i se părea, în vestibul, că duce în spinare tavanul apartamentului, pianul din salon şi înspăimîntătorul dulap de rochii, în care se mistuiau cu totul puţinii lui bani şi care era totdeauna gol. Apăsat astfel de preocupări casnice, puse mîna pe rampa de fier, care îşi desfăşura în curbe leneşe grilajul înflorit şi începu să urce, cu capul în piept şi răsuflarea scurtă, treptele de piatră, astăzi înnegrite, uzate, crăpate, cîrpite, umplute cu bucăţi sparte de cărămidă şi cu pietroaie ordinare, şi pe care, în vremile apuse ale luminoasei lor prospeţimi, le păşeau care de care gentilomii şi fetele nurlii, grăbindu-se să-l hiriti- sească pe otcupciul[1] Pauquet, îmbogăţit din jefuirea întregului ţinut. Căci domnul Bergeret locuia în palatul Pauquet de Sainte-Croix, decăzut din faima de altădată, despuiat de bogăţiile sale, înjosit de-un cat de ghips care-a înlocuit elegantul său fronton atic şi maiestuosul său acoperiş, ascuns vederii de înaltele clădiri ridicate în toate părţile în grădinile lui cu o mie de statui, pe lacuri, în parc şi pînă şi în curtea de onoare, unde Pauquet înălţase un monument alegoric închinat regelui său, care la fiecare cinci sau şase ani îl făcea să-şi lepede tot aurul adunat, pentru a-i îngădui apoi să se umple iar de bani.

Această curte împrejmuită de-un minunat portic toscan a dispărut în 1857, o dată cu rectificarea alinierii străzii Tintelleries. Aşa că din palatul Pauquet de Sainte-Croix, n-a mai rămas decît o urîcioasă casă de raport, foarte rău îngrijită de bătrîna pereche de portari Gaubert, care-l dispreţuiau pe domnul Bergeret din pricina blîndeţii lui, fără să-i preţuiască reala dărnicie, pentru că era un om fără avere, în vreme ce priveau cu respect ceea ce le dădea domnul Raynaud, care dăruia puţin, dar era în măsură să dea mult şi [72] a cărui patacă de cinci franci îşi sporea frumuseţea prin faptul că venea dintr-o comoară.

Domnul Bergeret, ajuns la primul cat, unde locuia domnul Raynaud, proprietar de terenuri situate în cartierul gării noi, privi, cum îi era obiceiul, basoreliefurile de deasupra uşii, în care bătrînul Silene putea fi văzut pe măgarul lui, printre nimfe. E tot ce mai rămăsese din podoabele interioare ale palatului, înălţat către sfîrşitul domniei lui Ludovic al XV-lea, în epoca în care stilul francez s-a căznit să fie antic, şi, preafericit pentru a izbuti, căpătă acea puritate, acea fermitate, acea elegantă noblețe care se găseşte mai ales în planurile lui Gabriel. Şi palatul Pauquet de Sainte- Croix fusese desenat tocmai de un elev al acestui excelent arhitect. Dar a fost sistematic înjosit. Dacă, din economie şi pentru a cruţa un pic de muncă şi de cheltuială, basorelieful lui Silene şi al nimfelor n-a fost distrus, a fost în schimb zugrăvit în ulei, ca şi întreaga scară cu motive imitînd granitul roş. O tradiţie locală voia

[72] *Traitant (fermier general)* – antreprenor ce lua în arendă vămile, impozitele ş.a.

ca acest Silene să fie portretul otcupciului Pauquet, care trecea drept omul cel mai urît al timpului său şi cel mai iubit de femei ; dar domnul Bergeret, fără să fie un mare cunoscător în artă, regăsea în această figură grotescă şi în acelaşi timp sublimă a divinului bătrîn un tip consacrat de cele două Antichităţi şi de Renaştere. Se ferea să nu cadă în greşeala comună ; cu toate acestea, Silenul înconjurat de nimfe îi readucea, printr-un uşor ocol, gîndul asupra acelui Pauquet care s-a bucurat de toate bunurile acestei lumi, între aceleaşi ziduri între care el, Bergeret, ducea o viaţă vitregă şi grea.

„Acest bancher, îşi zise el pe palier, lua bani de la rege şi regele de la el. Astfel se stabilea echilibrul. Nu s-ar cuveni să lăudăm din cale-afară finanţele monarhiei, de vreme ce, la urma urmelor, deficitul a pricinuit sfîrşitul regimului. Dar trebuie să ţinem seamă că atunci regele era unicul proprietar al bunurilor mişcătoare şi nemişcătoare ale regatului. Orice casă aparţinea regelui, drept care supusul ce se folosea de ea îşi punea stemă regală pe tăbliţa căminului. Nu în virtutea dreptului de rechiziţie, ci ca proprietar, Ludovic al 230
XÎV-lea trimitea la tarapana argintăria de masă a supuşilor săi pentru a face faţă cheltuielilor războiului. Punea să se topească pînă şi odoarele bisericilor şi am citit de curînd c-a pus să se scoată *ex* uoto-urile de la Notre-Dame de Liesse, în Picardia, printre care se afla şi sînul reginei Poloniei care îl depusese acolo, drept recunoştinţă pentru miraculoasa ei tămăduire. Atunci, totul aparţinea regelui, adică statului. Şi nici socialiştii, care cer ritos astăzi naţionalizarea proprietăţilor private, nici proprietarii, care înţeleg să-şi păstreze avutul, nu-şi dau seama că această naţionalizare nu este, într-o măsură, decît o reîntoarcere la vechiul regim. O filozofică plăcere te cuprinde cînd vezi că revoluţia a fost făcută în cele din urmă în folosul acaparatorilor de bunuri naţionale şi că Declaraţia drepturilor omului a ajuns să fie pravila proprietarilor. Acest Pauquet, care aducea aici pe cele mai frumoase fete de la operă, nu era cavaler al Sfîntului Ludovic. Astăzi, ar fi comandor al Legiunii de Onoare şi miniştrii de Finanţe ar fi la cheremul lui. Atunci nu avea decît folosinţa banilor, acum ar avea şi onorurile. Căci banul a devenit onorabil. E singura noastră noblețe. Şi nu le-am distrus pe celelalte, decît pentru a pune în locul lor această noblețe, cea mai apăsătoare, cea mai neruşinată şi cea mai puternică dintre toate. “

în clipa aceea, domnul Bergeret fu smuls din gîn- durile sale de-un pîlc de bărbaţi, femei şi copii, care ieşeau de la domnul Raynaud. îşi dădu seama că era pojijia rudelor sărace, venite să-i ureze la mulţi ani bătrînului, şi i se păru că plecaseră cu buzele umflate sub pălăriile lor noi. Domnul Bergeret urcă înainte scara, căci locuia la catul al treilea, pe care, pentru a vorbi ca în veacul al XVII-lea, îl numea ades a treia cameră. Şi, pentru a ilustra acest termen îmbătrînit, cita bucuros versurile lui La Fontaine :

Citind, de ce-şi pierd vremea diecii istoviţi,

Cînd, îmbrăcaţi şi iarna ca-n luna lui cuptor, în camera a treia mereu sînt găzduiţi,
Şi drept lachei, sărmanii, au numai umbra lor ? [73]

Poate că abuza puţin de aceste versuri şi de acest fel de a vorbi, care o scotea din sărite pe doamna Ber- geret, mîndră că e stăpînă într-un apartament din inima tîrgului, într-o locuinţă simandicoasă.

„Să urcăm, îşi zise el, la camera a treia."

îşi scoase ceasul şi văzu că e unsprezece. Spusese că nu se va înapoia decît la douăsprezece, crezînd că va petrece o oră în prăvălia lui Paillot. Dar găsise obloanele trase. Nu putea suferi duminica şi sărbătorile, pentru simplul motiv că în acele zile librăria era închisă. Faptul că nu-i putuse face obişnuita vizită lui Paillot îl nemulţumise.

Ajuns la catul al treilea, îşi strecură fără zgomot cheia în broască şi cu pasul lui sfios intră în sufragerie. Asupra acestei încăperi, cam întunecoasă, domnul Ber- geret nu-şi statornicise încă o părere, dar doamna Bergeret o socotea de bun-gust din pricina lămpii de aramă care spînzura deasupra mesei, a scaunelor şi a bufetului de stejar sculptat care alcătuiau mobilierul, a policioarei de mahon încărcate de ceşcuţe şi mai ales din cauza farfuriilor de faianţă pictată, care împodobeau peretele. Intrînd în această încăpere prin întunecoasa anticameră, aveai, în stînga, uşa camerei de lucru, la dreapta, uşa salonului. Domnul Bergeret avea obiceiul, venind acasă, să intre la stînga, în odaia lui, unde-şi găsea papucii, cărţile şi liniştea. De data aceasta o luă la dreapta, fără motiv, fără raţiune, fără nici un gînd. întoarse butonul, împinse uşa, făcu un pas şi se trezi în salon.

Văzu atunci pe canapea forme omeneşti înlănţuite într-o ipostază năvalnică, ţinînd în acelaşi timp de dragoste şi de luptă şi care, în fapt, era aceea a desfătării. Capul doamnei Bergeret era răsturnat şi nu se vedea, dar expresia simţămintelor ei se vădea pe ciorapii roşii, deplin descoperiţi. Fizionomia domnului Roux avea acel aer încordat, grav, fix, zălud, care nu înşală, măcar că prilejul de a-l observa e rar, şi se potrivea cu neorînduiala îmbrăcămintei sale. De altfel, totul se schimbă în mai puţin de o clipă. Şi domnul Bergeret nu mai avu înainte-i decît două făpturi cu totul deosebite de-acelea pe care le surprinsese asupra

faptului; două făpturi stingherite în ţinuta lor, cu înfăţişare ciudată, un pic comică. Ar fi crezut că s-a înşelat, dacă prima imagine nu i s-ar fi întipărit în ochi cu o putere egală cu rapiditatea ei.

VI

La vederea acestei în ochi săritoare fapte, pornirea dintîi a domnului Bergeret a fost aceea a omului simplu şi brutal şi a unei fiare neîmblînzite. Venit pe lume dintr-un lung şirag de străbuni necunoscuţi,

[73] La Fontaine, *Victoria învăţăturii,* Fabule, VIII, 19.

printre care se găseau, fără îndoială, suflete aspre şi barbare, vlăstar al acestor fără de număr generaţii de oameni, antropoizi şi fiare sălbatice, din care cu toţii ne tragem, conferenţiarul Facultăţii de litere dobîndise, o dată cu licărul vieţii, instinctele de nimicire ale străvechii omeniri. Sub lovitură aceste instincte se treziră. îi fu sete de sînge şi voi să-i ucidă pe domnul Roux şi pe doamna Bergeret. Dar voi asta fără tărie şi fără durată. Cruzimea lui nu însemna mai mult decît cei patru colţi de lup pe care-i avea în gură şi decît unghiile de carnivor cu care-i erau înzestrate degetele ; tăria dintru început era cu mult împuţinată, în sfîrşit, domnul Bergeret se gîndi să ucidă pe domnul Roux şi pe doamna Bergeret, dar gîndul acesta nu ţinu mult. A fost sălbatic şi crud dar nici prea-prea, nici foarte-foarte, şi în durata unei atît de scurte scurgeri de timp, încît nici o faptă nu putea urma sentimentului, aşa că pînă şi exprimarea acestui sentiment scăpă prin iuţeala ei celor doi martori interesaţi s-o surprindă. în mai puţin de-o clipită, domnul Bergeret încetă de a mai fi cu desăvîrşire instinctiv, primitiv şi distrugător, fără să înceteze totuşi de a fi gelos şi iritat. Indignarea lui, dimpotrivă, crescu. în această nouă stare, gîndul lui nu mai era simplu; devenea social; se rostogoleau în el talmeş-balmeş rămăşiţe de vechi teologii, crîmpeie de decalog, frînturi de etică, maxime greceşti, scoţiene, germane, franceze, fragmente împrăştiate de legislaţie morală care, izbindu-i

mintea, ca amnarul cremenea, i-o înfierbîntau. Se simţi patriarh, tată de familie în felul roman, senior şi jude. Avu ideea vrednică de laudă de a-i pedepsi pe vinovaţi. Voind întîi să-i ucidă pe doamna Bergeret şi pe domnul Roux din sîngeroasă pornire, voia acum să-i ucidă de dragul dreptăţii. Rosti împotriva lor osînde înjositoare şi cumplite. Istovi asupră-le asprimile datinilor gotice. Această trecere prin veleaturile societăţilor întocmite fu mai lungă decît prima. A ţinut preţ de două secunde, în al căror răstimp cei doi părtaşi stre- curaseră în atitudinea lor schimbări destul de discrete pentru a nu fi remarcate şi atît de esenţiale, încît caracterul legăturilor dintre ei era cu totul altul.

în cele din urmă, ideile religioase şi morale prăbu- şindu-se una peste alta în mintea lui, domnul Bergeret nu mai simţea decît apăsarea necazului şi scîrba, nă- boind ca un întins puhoi de apă murdară plaviile mîniei sale. Trei secunde încheiate se scurseră fără ca el să fi mişcat, cufundat cum era, într-un abis de ne- hotărîre. Dintr-un instinct obscur şi confuz, dar care ţinea de firea lui, îşi întoarse, de la început chiar, privirea de la canapea pironindu-şi-o pe măsuţa rotundă aşezată lîngă uşă şi acoperită cu un covor de bumbac măsliniu, pe care erau zugrăviţi în culori nişte cavaleri din veacul de mijloc. Această ţesătură imita vechile covoare. În răstimpul acestor trei secunde, domnul Bergeret văzu foarte limpede un mic paj care ţinea casca unuia din cavalerii de pe covor. Deodată, pe măsuţă, printre cărţile legate în pînză roşie şi

aurite pe care doamna Bergeret le îngrămădea acolo ca nobile podoabe, recunoscu, după coperta galbenă, *Buletinul Facultăţii*, pe care el însuşi îl lăsase în seara din ajun. Vederea acestei broşuri îi strecură în minte fapta cea mai pe măsura firii sale. întinse mîna, apucă *Buletinul* şi ieşi din salonul în care avusese nefericitul gînd de-a intra.

Singur, în sufragerie, se simţi nefericit şi copleşit. Se rezema de scaune, ca să nu cadă, şi i-ar fi priit să poată plînge. Dar nefericirea lui avea o amărăciune şi, s-ar fi zis, o dogoare care-i usca lacrimile în ochi. Mica sufragerie pe care o străbătuse cu cîteva clipe 234 înainte i se părea că dacă o va mai fi văzut-o cumva, asta s-a întîmplat într-o altă viaţă. I se părea că numai într-o viaţă apusă şi îndepărtată îşi dusese zilele în faţa bufetului de stejar cioplit, cu policioarele de mahon încărcate de ceşcuţe pictate, cu farfuriile de faianţă, spînzurate în perete, că numai atunci se aşezase la masa rotundă între soţia şi fiicele lui. Nu fericirea lui fusese distrusă (n-a fost niciodată fericit), ci biata lui viaţă casnică, existenţa lui intimă şi fără de asta rece şi obositoare, acum batjocorită şi răvăşită, din care nu mai supravieţuia nimic.

Cînd tînăra Eufemia veni să pună masa, tresări ca în faţa unei umbre ale acestei mici lumi dispărute în care trăise cîndva.

Se duse să se închidă în odaia lui, se aşează la masă, deschise la întîmplare *Buletinul Facultăţii,* îşi lăsă cu băgare de seamă capul în mîini şi începu, din obişnuinţă, să citească.

Citi :

„Note asupra purităţii limbii. Limbile sînt asemeni pădurilor bătrîne în care cuvintele au crescut cum au vrut şi cum au putut. Unele din ele sînt ciudate şi chiar monstruoase. Adunate în vorbire, alcătuiesc măreţe armonii şi ar fi o sălbăticie să le ciopîrţeşti cum ciopîrţeşti teii de pe aleile publice. Trebuie să respecţi ceea ce marele descriptiv numeşte *creştetul nestatornic*...“

„Dar fiicele mele ? îşi spuse domnul Bergeret. Ar fi trebuit să se gîndească la ele. Ar fi trebuit să se gîndească la fiicele noastre... “

Citi apoi fără să priceapă :

„Fireşte, cutare cuvînt e un monstru. Spunem *veşnic* (de la veci) şi e limpede că ar trebui să spunem *vecinie ;* spunem *termen* (de la a termina terminare) cînd numai *termin* ar fi corect. Limba de la popor purcede. E plină de nerozii, greşeli şi toane şi cele mai mari frumuseţi ale ei sînt rodul întîmplării. A fost întocmită de ignoranţi care nu cunoşteau decît natura. Ne vine de departe şi acei ce ne-au lăsat-o în seamă nu erau grămătici de tăria lui Noei şi Chapsal.“

235

Şi-şi zicea :

„La vîrsta ei, în condiţia ei modestă, grea !... Căci înţeleg ca o femeie frumoasă, leneşă, rîvnită... Dar ea !“ Şi cum îi plăcea să citească,

citi, fără voia lui : „Să ne folosim de ea, ca de-o scumpă moştenire. Şi să n-o puricăm prea mult. Pentru a vorbi şi chiar pentru a scrie, e primejdios să-ţi baţi peste măsură capul cu etimologiile...“

„Şi el, elevul meu cel mai drag, pe care l-am primit în casa mea... nu era dator să ?...“

„Etimologia ne învaţă că *Dumnezeu* e ceea ce *străluceşte* şi că *sufletul* e o suflare, dar omenirea a pus în aceste vorbe vechi înţelesuri pe care nu le aveau la început...“

„Adulter !“

Cuvîntul acesta îi veni pe buze atît de lămurit, încît i se păru că simte în gură o lamă de metal, ca o medalie subţire. „Adulter !...“

îşi înfăţişă deodată tot ce conţinea acest cuvînt în accepţia lui obişnuită, casnică, ridicolă, stîngaci tragică sau plat-comică, pidosnică şi chisnovată ; şi în tristeţea lui, bodogăni.

Cum îi citise mult pe Rabelais, La Fontaine şi Mo- liere, îşi spuse pe şleau cuvîntul care ştia că, fără nici o îndoială, i se potriveşte. Dar încetă de a rîde, dacă în adevăr va fi rîs.

„Nu mai încape vorbă, îşi zise el, că această aventură e măruntă şi obişnuită. Dar fiind eu însumi mărunt în obştea omenească, sînt pe măsura ei; mi se pare că pentru mine e considerabilă şi nu trebuie să mă ruşinez de durerea pe care mi-o pricinuieşte.“

^ Şi, ca urmare a acestui gînd, se cufundă în durerea lui şi se învălui în ea. Cuprins ca un bolnav de-o mare milă de sine, înlătură vedeniile neplăcute şi gîndurile supărătoare care se înfiripau fără încetare în mintea lui înfierbîntată. Ceea ce văzuse îi stîrnea o mare scîrbă fizică, a cărei cauză se străduí fără întîrziere s-o dezlege, căci avea o minte genuin filozofică.

„Lucrurile, îşi spuse el, care se leagă de cele mai aprige pofte în stare să tulbure carnea şi sîngele nu pot fi privite cu nepăsare şi din clipa în care nu mai inspiră desfătare stirnesc dezgust. Nu pentru că doamna fier- geret ar fi în măsură, prin ea însăşi, să mă facă să trec prin aceste alternative ; dar în sfîrşit e şi ea una din înfăţişările cele mai puţin ademenitoare, ca să spunem adevărul, şi pentru mine, din cele mai puţin misterioase dar, totuşi, dintre cele mai caracteristice şi mai bine hotărnicite ale Venerei, desfătarea oamenilor şi a zeilor. Şi imaginea ei, îngemănată cu a domnului Roux, elevul meu, în aceeaşi zvîrcolire, în acelaşi fior reciproc, o readucea tocmai la tipul elementar despre care susţin că nu poate inspira decît ispită sau silă. Vedem astfel că orice simbol erotic stîrneşte sau stăvileşte dorinţa şi întru aceasta îmbie sau îndepărtează privirea cu egală tărie, după starea fiziologică a privitorilor şi uneori după stările succesive ale aceluiaşi martor. Această observaţie ne sileşte să recunoaştem adevăratul temei care face ca pretutindeni şi totdeauna amoroasele dezmierdări să se săvîrşească în taină, pentru a nu stîrni în public emoţii violente şi potrivnice. S-a ajuns pînă acolo încît

se ascunde tot ce poate aminti aceste acte. Aşa s-a născut Pudoarea, care domneşte peste toţi oamenii şi mai ales peste popoarele lascive."

Şi domnul Bergeret îşi zise :

„O întîmplare mi-a îngăduit să descopăr obîrşia acestei virtuţi, care e cea mai nestatornică din toate, numai pentru că e cea mai universală : Pudoarea, pe care elinii o numeau Ruşinea. Prejudecăţi foarte ridicole s-au alăturat acestui obicei care se trage dintr-o stare sufletească proprie omului şi comună tuturor oamenilor, întunecîndu-i caracterul. Dar acum sînt în măsură să clădesc adevărata teorie a Pudoarei. Newton a descoperit cu mai puţină bătaie de cap, sub copacul său, legile gravităţii."

Aşa gîndea domnul Bergeret în fotoliul său. Dar stările lui sufleteşti erau atît de zdruncinate, încît în chiar acea clipă îşi roti ochii injectaţi, scrîşni din dinţi şi strînse pumnii pînă ce unghiile îi intrară în podul palmei. Imaginea domnului Roux, elevul său, venise să se proptească sub ochii lui cu necruţătoare exactitate, în acea ipostază în care nu se cuvenea să fie văzută, pentru temeiurile pe care profesorul le dedusese atît

de strălucit. Domnului Bergeret nu-i lipsea facultatea numită memorie vizuală. Fără să aibă ochiul plin de amintiri al pictorului care îngrămădeşte imense şi nenumărate tablouri într-o singură cută a creierului său, îşi reprezenta fără mari sforţări şi aproape aievea vechile privelişti care-i atrăseseră privirea ; păstra cu îngrijire în albumul amintirii sale schiţa unui frumos arbore, a unei femei graţioase, care i se întipăriseră odată în lumina ochilor. Dar nicicînd imagine mintală nu i se ivise mai limpede, precisă, colorată, amănunţită şi puternică totodată, plină, compactă, solidă, pătrunzătoare, cum avea îndrăzneala să i se înfăţişeze în ceasul de faţă domnul Roux, elevul său, împreună cu doamna Bergeret. Această privelişte, întru totul conformă realităţii, era nesuferită ; era şi nedreaptă, prin aceea că prelungea la nesfîrşit o faptă de felul ei fugitivă. Iluzia perfectă pe care o producea lua înfăţişarea unei cinice încăpăţînări şi a unei permanenţe de nesuferit. Şi de data aceasta, domnul Bergeret simţi nevoia de a-l ucide pe domnul Roux, elevul său. Făcu în minte gestul uciderii, care-l zgudui puternic, ca o faptă împlinită, şi rămase copleşit.

Pe urmă reflectă şi, încetişor, vlăguit, se rătăci în- tr-un labirint de incertitudini şi contradicţii. Ideile lui se diluau, îşi amestecau şi îşi topeau tonurile ca nişte picături de acuarelă într-un pahar cu apă. Şi în curînd nici nu-şi mai dădu seama de cele petrecute.

îşi roti în juru-i privirile nefericite, cercetă florile tapetului de hîrtie şi văzu că unele buchete erau potrivite rău, aşa că jumătăţi de garoafe roşii nu se îmbinau. îşi privi cărţile aşezate pe poliţa de brad. Se uită la mica perniţă de mătase lucrată cu igliţa chiar de doamna Bergeret, care

i-o dăruise, cu cîţiva ani în urmă, de ziua lui. Gîndul la intimitatea curmată îl înduioşă. Nu o iubise niciodată prea mult pe femeia aceasta, pe care o luase de nevastă după sfatul unor prieteni, din neputinţa de a se ocupa singur de propriile lui treburi. N-o mai iubea. Dar era o bună parte din propria-i viaţă. Se gîndi la fetele lui, în clipa de faţă la mătuşa lor, la Arcachon, la Paulina, cea mai mare, 238 care-i semăna şi pe care o iubea mai mult. Şi-l podidi plînsul.

Deodată, văzu printre lacrimi manechinul de nuiele pe care doamna Bergeret îşi croia rochiile şi pe care avea obiceiul să-l aşeze în odaia de lucru a domnului Bergeret, în faţa bibliotecii, fără să ia în seamă mormăielile profesorului, care se plîngea că trebuie să îmbrăţişeze şi să plimbe această femeie de nuiele, ori de cîte ori avea nevoie să-şi ia o carte din raft. Domnul Bergeret îşi ieşea întotdeauna din fire la vederea acestei momîi care îi amintea în acelaşi timp cuştile cu pui ale ţăranilor şi un anumit idol împletit din trestie, în chip de om, pe care îl văzuse în copilărie, pe una din stampele de pe cartea lui de istorie veche şi în care fenicienii ardeau, zice-se, sclavi. Dar ea îi amintea mai ales de doamna Bergeret şi, măcar că obiectul nu avea cap, se aştepta fără încetare să-l audă scîncind, gemînd şi bodogănind. De data aceasta, obiectul fără cap i se păru doamna Bergeret, însăşi doamna Bergeret cu toată urîciunea şi grotescul ei. Se năpusti asupră-i, o cuprinse, făcu să-i pîrîie sub degete, ca zgîrciurile coastelor, mlaja de la mijloc, o răsturnă, o călcă în picioare, o ridică tînguitoare şi mutilată şi o aruncă pe fereastră în ograda dogarului Lenfant, unde se sfărîmă printre putini şi ciubere. îşi dădea seamă că nu săvîrşise decît o faptă simbolică, absurdă totuşi, şi ridicolă. Asta îi aduse o oarecare uşurare. Şi cînd tînăra Eufemia veni să-i spună că se răceşte mîncarea, ridică din umeri, străbătu cu hotărîre sufrageria încă pustie, îşi luă pălăria din anticameră şi coborî scara.

La poartă, băgă de seamă că nu ştia nici unde să se ducă, nici ce să facă şi că nu luase nici o hotărîre. Ajuns afară, văzu că plouă şi că nu avea umbrelă. Simţi o scurtă nemulţumire, care îi fu totuşi o alinare. Cum şovăia să se încumete a pleca prin ploaie, zări pe tencuiala zidului, sub minerul clopoţelului, un desen în cărbune, făcut la înălţimea braţului unui copil. Era un omuleţ ; două puncte şi două dungi într-un cerc erau obrazul, un oval alcătuia trupul; braţele şi picioarele erau însemnate prin simple linii care, aruncate ca spiţele unei roţi, aduceau oarecare veselie în această mîz- 239 găleală, executată în stilul clasic al ghiduşiilor murale. Fusese desenat mai de demult, căci părea a fi fost ras şi pe alocuri era pe jumătate şters. Dar domnul Ber- geret îl vedea pentru prima oară, fiindcă, fără îndoială, facultăţile lui de observaţie de abia acum se treziseră.

„Un grafîtto !“ îşi zise în gînd profesorul.

Şi băgă de seamă că fruntea omuleţului era împodobită cu două

coarne şi că alături era scris pentru a fi recunoscut : *Bergeret.*

„Se ştia ! îşi zise el, văzînd desenul. Ştrengarii care se duc la şcoală dau asta în vileag pe ziduri şi am ajuns de pomină în oraş. Această femeie mă înşală poate de multă vreme şi cu tot soiul de inşi. Acest *grafitto* singur mă lămureşte mai bine decît o lungă şi amănunţită cercetare.[c]

Şi sub ploaie, cu picioarele în noroi, cercetă cu atenţie *grafitto*-ul; băgă de seamă că literele scriiturii erau stîngace şi că liniile desenului urmau clina scrisului.

Şi porni prin ploaie, gîndind la *grafitto*-urile însemnate pe vremuri de mîini ageamii pe zidurile de la Pompei, acum descifrate, culese şi ilustrate de filologi. Se gîndi la *grafitto-ul* Palatinului, la trăsăturile lui pripite şi stîngace cu care un soldat, neavînd ce face, zgîriase peretele corpului de gardă.

„S-au împlinit optsprezece veacuri de cînd acest soldat roman a făcut caricatura camaradului său Alexan- dros, adorînd un zeu cu cap de măgar, crucificat. Nici un monument al Antichităţii n-a fost studiat cu mai multă rîvnă, decît acest *grafitto,* de pe Palatin. E reprodus într-un mare număr de culegeri. Acuma am, aidoma lui Alexandros, *grafitto*-ul meu. Dacă mîine, un cataclism distrugînd acest urît şi trist oraş l-ar păstra ştiinţei veacului al XXX-lea şi dacă în acest îndepărtat viitor grafitto-ul meu ar fi descoperit, ce-ar zice savanţii ? Ar înţelege ei oare grosolana simbolizare ? Pu- tea-vor ei măcar silabisi numele meu scris cu literele unui alfabet uitat ?“

Domnul Bergeret ajunse, prin ploaia subţire şi aerul searbăd, în Piaţa Sfîntul Exuperiu. Văzu, între două contraforturi ale bisericii, dugheniţa care avea drept firmă o cizmă roşie. Găsind atunci că încălţămintea lui, 240 obosită printr-o lungă întrebuinţare, se îmbibă de apă şi gîndindu-se că de aci înainte urma să aibă singur grija îmbrăcămintei sale, de care pînă atunci se ocupa doamna Bergeret, se duse de-a dreptul la cîrpaci. îl găsi bătînd cuie într-o talpă.

— Bună ziua, Piedagnel !

— Bună să fie, domnu Bergeret ! Cu ce vă pot servi, domnu Bergeret ?

Cîrpaciul, ridicîndu-şi spre muşteriu capul colţuros, îşi lărgi gura ştirbă într-un surîs. Faţa lui suptă, în care se adîncea găvanul negru al ochilor şi care se încheia cu o bărbie ascuţită, avea stilul aspru şi sărac, coloritul galben, înfăţişarea nenorocită a pietrelor sculptate pe portalul vechii biserici în preajma căreia se născuse, trăise şi avea să moară.

— Fiţi pe pace, domnu Bergeret, am măsura dumneavoastră şi ştiu că vă place să vă simţiţi în voie în încălţăminte. Aveţi dreptate, domnu Bergeret, să nu căutaţi să vă faceţi piciorul mic.

— Dar am piciorul destul de cambrat şi talpa arcuită, obiectă domnul Bergeret. Bagă de seamă !

Domnul Bergeret nu se fudulea cu piciorul lui. Dar citise o dată că domnul de Lamartine îşi arăta cu mîn- drie piciorul gol, foarte arcuit, rezemîndu-se de pămînt ca o boltă de pod. întemeindu-se pe această pildă, conferenţiarul simţea oarecare plăcere ştiind că nu are piciorul plat. Se aşează pe un scaun de paie împodobit cu un vechi covoraş de Aubusson şi privi dugheana şi cîrpaciul. Pe peretele dat cu var şi brăzdat de crăpături adînci, un firişor de pervincă era încolăcit de braţele unei cruci de lemn negru. Şi micul Christ de aramă ţintuit pe cruce îşi lăsa capul deasupra cîrpaciului pironit pe scăunelul lui, în spatele tejghelei unde se îngrămădeau piei tăiate şi calapoadele de lemn avînd toate rondele de piele în partea în care piciorul înfăţişat de aceste calapoade avea el însuşi o umflătură dureroasă. O sobiţă de tuci era încinsă pînă la alb şi se simţea un iz puternic de piele şi de bucătărie.

— Văd cu plăcere, spuse domnul Bergeret, că ai de lucru pe cît îţi pofteşte inima.

U

Zii

Dar cîrpaciul răspunse prin tînguiri neînţelese, nelămurite şi adevărate. Nu mai era ca pe vremuri. Acuma nu mai putea ţine piept concurenţei fabricilor. Muşteriul cumpără în prăvălii încălţăminte gata făcută, după chipul şi asemănarea Parisului.

— Muşteriii îmi mor, urmă el. L-am pierdut pe părintele Rieu. Rămîne pingelitul ; dar e păgubos.

Şi domnul Bergeret fu cuprins de tristeţe la vederea acestui cîrpaci primitiv, gemînd sub micul lui crucifix. Il întrebă, cu oarecare şovăială :

— Fiul dumitale trebuie să fi împlinit douăzeci de ani. Ce face ?

— Firmin ? Poate că veţi fi auzit, răspunse cîrpaciul, că a părăsit seminarul, pentru că nu avea har. Domnii aceia au avut bunătatea să-i poarte de grijă, după ce l-au izgonit din casa lor. Domnul abate Lantaigne i-a găsit un post de preceptor în Poitou, la un marchiz. Dar Firmin n-a primit, neputînd uita prigoana suferită. Acum e la Paris, pedagog într-un institut din strada Sfîntului Iacob, dar nu cîştigă mai nimic.

Şi cîrpaciul adăugă cu tristeţe :

— Ceea ce-mi lipseşte...

Fără să-şi sfîrşească vorba, urmă :

— De doisprezece ani sînt văduvoi. Ceea ce-mi lipseşte e o femeie, căci gospodărie fără femeie nu se poate.

Tăcu, bătu trei cuie în pielea tălpii şi spuse :

— Numai că mi-ar trebui o femeie cuminte.

îşi reluă lucrul. Deodată, ridicînd spre cerul neguros faţa lui mohorîtă şi suferindă, şopti :

— Ş-apoi, e atît de trist să fii singur !

Domnul Bergeret se înveseli o clipă. Il zărise pe Paillot în pragul

prăvăliei. Se ridică :

— Bună ziua, Piedagnel ! Nu uita mai ales arcuiala piciorului.

Dar cîrpaciul, oprindu-l cu o privire rugătoare, îl întrebă dacă nu cunoaşte cumva o femeie, nu prea tînără, harnică, văduvă, care-ar vrea să se mărite cu un văduvoi cu o mică dugheană.

Domnul Bergeret se uită uluit la omul acesta care voia să se însoare. Şi Piedagnel îşi urmă ideea :

— Ar fi ea, spuse el, brutăriţa... din Tintelleries. Dar îi place băutura. Ar mai fi apoi slujnica răposatului părinte de la biserica Sfintei Agnes, dar se ţine fudulă, fiindcă are bani la ciorap.

— Piedagnel, îl sfătui domnul Bergeret, pingeluieşte pantofii concetăţenilor noştri, rămîi singur, sihăstrit, mulţumit în dugheana dumitale, dar nu te însura, că nu-i cuminte.

închise în urmă-i uşa cu geamlîc, străbătu Piaţa Sfîntul Exuperiu şi intră la Paillot.

Librarul era singur în prăvălie. Era un om uscat şi necărturar. Vorbea puţin şi nu-i umbla gîndul decît la negustoria lui sau la locuinţa de plăcere pe care o avea pe costişa Duroc. Dar domnul Bergeret simţea faţă de librar şi librărie o atracţie de neînţeles. La Paillot era la largul lui şi îi veneau în minte, din belşug, tot soiul de idei.

Domnul Paillot era bogat şi nu se plîngea niciodată. Cu toate acestea, îi dădea a înţelege domnului Bergeret că nu se mai cîştigă cu cărţile de şcoală ceea ce se cîştiga odinioară. Obiceiul supraremizelor micşora beneficiile. Şi rechizitele şcolare deveneau o pacoste din pricina schimbărilor necontenite care se aduceau programelor.

— Lumea era mai conservatoare pe vremuri, spuse el.

— Nu cred, răspunse domnul Bergeret. Edificiul în- văţămîntului nostru clasic e în veşnică primenire. E un vechi monument care păstrează în alcătuirea lui caracterele tuturor epocilor. Are un fronton de stil *Empire* pe un portic iezuit; are galerii rococo, colonade ca ale Luvrului, scări *Renaissance*, săli gotice, o criptă romană ; şi dacă s-ar descoperi temeliile, s-ar găsi *opus spicatum* [74] şi ciment roman. Pe fiecare din aceste părţi s-ar putea pune o inscripţie amintitoare a originii lor : „Universitatea imperială din 1808 – Rollin – Orato- rienii – Port-Royal – Iezuiţii – Umaniştii Renaşterii – Scolasticii – Retorii latini de la Au tun şi Bordeaux".

Fiecare generaţie şi-a adus prinosul, primenind sau sporind acest Palat al înţelepciunii.

Domnul Paillot îşi holba ochii prosteşte la domnul Bergeret, frecîndu-şi barba roşie pe enorma lui bărbie. Apoi se strecură

[74] Element de arhitectură.

înspăimîntat îndărătul tejghelei. Şi domnul Bergeret fu nevoit să-şi pripească concluzia :

— Numai mulţumită acestor cîştiguri succesive clădirea se mai ţine încă în picioare. S-ar duce repede de rîpă dacă nu s-ar mai schimba nimic. Cuvine-se să se repare părţile ce stau să se prăbuşească şi să se mai clădească vreo cîteva săli de-o arhitectură nouă. Dar aud nişte pîrîituri ameninţătoare.

Cum vrednicul Paillot se ferea să răspundă acestui discurs nelămurit care-l înfricoşa, domnul Bergeret se înfundă tăcut în ungherul cărţilor vechi.

În ziua aceea, ca întotdeauna, luă al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor.* Şi-n ziua aceea, ca-ntotdeauna, cartea se deschise de la sine la pagina 212. Pe pagina aceasta, văzu imaginea doamnei Bergeret şi a domnului Roux, învălmăşiţi laolaltă... Reciti acest text cunoscut, fără să ia în seamă ceea ce citeşte, şi făcu reflexiile pe care i le sugerau împrejurările actuale :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei neiz- bînzi, zise el (E limpede că acest eveniment nu-i nici neobişnuit, nici rar şi nu trebuie să mire o minte de filozof) am putut revedea insulele Sandwich (E de-ai casei şi-mi distruge casa. Nu mai am casă.) îmbogăţin- du-ne călătoria cu o descoperire (Nu mai am casă, nu mai am) care, cu toate că e cea din urmă (Sînt moralmente liber. Asta e considerabil), pare a fi fost în multe privinţe cea mai de seamă pe care au făcut-o europenii pînă acum pe toată întinderea Oceanului Pacific»..."

Şi domnul Bergeret închise cartea. întrezărise izbăvirea, libertatea, o viaţă nouă. Nu era decît o licărire în întuneric, dar vie şi statornică înaintea lui. Cum va ieşi oare din tunel ? Habar n-avea. Zărea cel puţin la capăt luminiţa albă. Şi, dacă mai păstra încă impresia vizuală a doamnei Bergeret împreunată cu domnul Roux, asta nu mai înfăţişa în ochii lui decît o necuviincioasă vedenie, faţă de care nu mai simţea nici mînie, nici scîrbă, 244 cum ar fi frontispiciul belgian al unei cărţi de măscări oarecare, o vinietă. îşi scoase ceasul şi văzu că-s orele două. îi trebuiseră nouăzeci de minute pentru a ajunge la această stare de înţelepciune.

VII

Cînd domnul Bergeret părăsise salonul, fără să scoată o vorbă, după ce luase de pe măsuţa rotundă *Buletinul Facultăţii,* domnul Roux şi doamna Bergeret oftară amîndoi lung.

— N-a văzut nimic, şopti domnul Roux, dornic să nu dea proporţii păţaniei.

Dar doamna Bergeret, care ţinea dimpotrivă să-i lase complicelui ei întreaga parte din eventuala răspundere, clătină din cap cu o expresie de crudă îndoială. Era neliniştită şi mai cu seamă nedumerită. îi era oarecum ruşine că s-a lăsat prinsă prosteşte de un om uşor de păcălit şi

pe care îl dispreţuia pentru credulitatea lui. Se afla, în sfîrşit, în acea tulburare în care te aruncă orice împrejurare nouă.

Domnul Roux îi dădu din nou asigurarea pe care şi-o dădea şi sieşi :

— Nu ne-a văzut. Sînt încredinţat de asta. Nu s-a uitat decît la măsuţă.

Şi, cum doamna Bergeret rămînea plină de îndoială, o asigură că cei aşezaţi pe canapea nu puteau fi văzuţi de la uşă. Doamna Bergeret voi să se convingă. Se duse să se lipească de uşă, în timp ce domnul Roux, întins pe canapea, închipuia de unul singur perechea amanţilor surprinşi.

Experienţa nepărîndu-li-se concludentă, veni apoi rîndul domnului Roux să se ducă la uşă şi al doamnei Bergeret să reconstituie scena de amor.

Procedară cu seriozitate de mai multe ori în acelaşi fel, destul de reci unul faţă de celălalt şi chiar puţin morocănoşi. Dar domnul Roux nu izbuti să alunge îndoielile doamnei Bergeret,

Atunci, pierzîndu-şi răbdarea, exclamă :

— Ei bine, dacă ne-a văzut, e un faimos...

Şi se sluji de-o vorbă neştiută de doamna Bergeret, pe care, după mutra lui, o presimţea grosolană şi lipsită de cuviinţă, ca o josnică ocară. îl condamnă pe domnul Roux că a rostit-o.

Domnul Roux, socotind, pe de altă parte, că nu-i putea face decît rău doamnei Bergeret prelungindu-şi şederea lingă ea, şi ca urmare a delicateţii lui naturale, nedorind să se întîlnească cu binevoitorul maestru pe care îl jignise, şopti la urechea Ameliei cîteva vorbe menite să o îmbărbăteze şi în aceeaşi clipă, în vîrful degetelor, ieşi pe uşă. Rămasă singură, doamna Bergeret se duse să chibzuiască în odaia ei.

Nu i se părea că ceea ce făcuse era prea grav în sine. Mai întîi, dacă nu se mai găsise pînă acum în asemenea situaţie cu domnul Roux, se găsise cu alţii, ce-i drept, foarte puţini la număr. Şi-apoi, o faptă ca asta care e o grozăvie în ochii lumii, în viaţa de toate zilele ne apare în toată plastica-i mediocritate şi fireasca ei nevinovăţie. în faţa realităţii, prejudecata se năruie. Doamna Bergeret nu era o femeie smulsă în afară de rosturile ei casnice şi burgheze de forţe de neînvins, ascunse în taina fiinţei sale. Deşi oarecum focoasă, era chibzuită şi grijulie de bunul ei renume. Nu căuta prilejurile. La treizeci şi opt de ani, nu-l înşelase încă pe domnul Bergeret decît de trei ori. Dar era destul pentru a nu fi ispitită să-şi exagereze greşeala. Era cu atît mai puţin gata să facă asta, cu cît această a treia întîlnire repeta în esenţă pe primele două, care nu-i prilejuiseră, acelea, nici destulă osteneală, nici destulă plăcere, pentru a-i stăpîni puternic amintirea. Fantomele remuşcării nu se ridicau în faţa

ochilor ei cocliţi de matroană. Se socotea, la urma urmelor, o femeie cinstită, şi-i era doar necaz şi ruşine că se lăsase prinsă de-un soţ pe care-l dispreţuia profund. Această urgie, ivită atît de tîrziu, la vîrsta gîndurilor potolite, îi era îndeosebi neplăcută. Cele dintîi două dăţi, aventura începuse la fel. îndeobşte, doamna Bergeret era foarte măgulită de impresia pe care o făcea bărbaţilor din înalta societate. Îi plăcea să i se arate că e luată în seamă şi nu i se
246
părea niciodată că era luată prea mult, căci se credea ispititoare. De două ori, înainte de domnul Roux, lăsase lucrurile să meargă pînă la punctul în care o femeie nu mai are nici uşurinţă fizică, nici vreun folos moral în a le opri. Întîia oară a avut de-a face cu un bărbat puţin trecut, foarte îndemînatic, nicidecum egoist şi care dorea să-i fie pe plac. Dar tulburarea care urmează greşelii dintîi îi stricase plăcerea. A doua oară se-nfierbîntase mai mult în joc. Din nefericire, le lipsea experienţa. În sfîrşit, domnul Roux îi pricinuise prea multe neplăceri pentru a-şi mai reaminti măcar cele ce s-au petrecut înainte de a fi descoperiţi. Dacă încerca să-şi reamintească atitudinea lor comună pe canapea, era pentru a desluşi ceea ce a putut să vadă domnul Bergeret şi să ştie pînă unde mai putea încă să-l mintă şi să-l înşele.

Era umilită, mînioasă şi se ruşina la gîndul că are fete mari. Se simţea ridicolă. Dar nu-i era frică. Era sigură că-l va domoli, prin şiretenie şi îndrăzneală, pe omul acesta străin de cele lumeşti, blînd, sfios, căruia i se credea mult superioară.

Ideea că era în toate privinţele superioară domnului Bergeret n-o părăsea niciodată. Această idee îi inspira faptele, vorbele, tăcerea. Avea o trufie dinastică. Era o Pouilly, fiica lui Pouilly, inspector al Universităţii, nepoata lui Pouilly de la Dicţionar, strănepoata lui Pouilly care în 1811 compusese *Mitologia Demoazelelor* şi *Albina Damelor.* Tatăl ei o întărise în acest sentiment casnic şi semeţ.

Ce înseamnă un Bergeret, pe lîngă o Pouilly ? Nu se îndoia deci asupra deznodămîntului certei prevăzute şi-şi aştepta bărbatul cu o vicleană neruşinare. Dar cînd, la ora prînzului, îl auzi coborînd scările, se îngrijoră puţin. Absent, soţul acesta o neliniştea. Devenea misterios, aproape de temut. îşi frămînta mintea cău- tînd să prevadă ceea ce-i va spune şi să-şi pregătească diferitele răspunsuri, viclene sau arţăgoase, după împrejurări. Se încordă, se întţepeni, pentru a respinge asaltul, îşi închipui gesturi patetice, ameninţări de sinucidere, o scenă de împăcare. La venirea serii se enervă. Plînse, îşi muşcă batista. Acum dorea, voia explicaţiile, invectivele, violenţele. îl aştepta pe domnul Bergeret cu o ar- 247 2atoare nerăbdare. La ceasurile nouă, îi auzi în cele din urmă paşii pe palier. Dar nu veni la ea. Slujnica intră în locu-i şi spuse, obraznică şi prefăcută :

— Domnul mi-a spus aşa, că să-i pun patul de fier în odaia

dumnealui.

Copleşită, doamna Bergeret nu răspunse nimic.

Dormi destul de adînc în noaptea aceea. Dar cutezanţa îi era zdrobită.

VIII

Abatele Guitrel poftise la prînz pe preotul de la Sfîntul Exuperiu, protopopul Laprune. Luaseră loc amîndoi la măsuţa rotundă pe care Iozefina aşezase o omletă cu rom, împrejmuită de flăcări.

Servitoarea părintelui Guitrel trecuse de cîţiva ani de vîrsta canonică. Avea musteţi; şi, de bună seamă, nu era aşa cum o înfăţişau snoavele piperate care umblau prin oraş, ticluite după pilda vechilor izvoade galice. Faţa ei dezminţea jovialele bîrfeli care de la Cafeneaua Comercianţilor ajungeau pînă la prăvălia, domnului Paillot şi de la farmacia radicală a domnului Mandar la salonul jansenist al domnului Lerond, substitut de procuror general demisionat. Şi dacă-i adevărat că profesorul de omiletică îşi aşeza slujnica la masa lui cînd nu avea nici un musafir, dacă împărţea cu ea cofeturile pe care le alegea cu rîvnă, zel şi grijă, în prăvălia doamnei Magloire, faptul acesta era urmarea unei prietenii curate şi fără de prihană pentru fata bătrînă, incultă şi necioplită, dar isteaţă, bună sfetnică, şi de credinţă faţă de stăpînul ei, plină de rîvnă pentru cinstea lui şi în stare să se lepede de întreaga lume pentru el, de credincioasă ce-i era.

De bună seamă, rectorul marelui seminar, abatele Lantaigne, dădea prea multă crezare scornelilor erotice cu privire la Guitrel şi slujnica lui, scorneli repetate de toată lumea, dar necrezute de nimeni, nici chiar de domnul Mandar, spiţerul din strada Culturii, consilierul municipal cu vederile cele mai înaintate, care pusese 248 pi‘ea mult de ia el în ingroşarea acestor zvonuri gîii- meţe, pentru a nu se îndoi, în sinea lui, de autenticitatea întregii culegeri. Căci se ticluise o foarte amplă culegere de snoave cu privire la aceste două respectabile persoane. Şi dacă ar fi cercetat mai de aproape *DecameronulHeptameronul* şi O *sută de snoave nouă,* abatele Lantaigne ar fi descoperit ades izvorul anumitor întîmplări hazlii sau al cutărui cuvînt chisnovat care în capitala judeţului se punea cu dărnicie pe seama părintelui Guitrel şi a Iozefinei, slujnica lui. Domnul Mazure, arhivarul municipal, cum dibuia într-un vechi taftalog cîte-un zamparlîc ecleziastic, nu pierdea prilejul, în ce-l priveşte, să-l puie în spinarea părintelui Guitrel. Numai abatele Lantaigne credea ceea ce toată lumea spunea fără să creadă.

— Răbdare, părinte abate ! spuse slujnica ; mă duc s-aduc lingura pentru stropit.

Zicînd acestea, luă din sertarul bufetului o lingură de cositor cu coada lungă şi o întinse părintelui Guitrel. Şi în timp ce preotul răsturna văpaia pe zahărul sfî- rîitor care răspîndea o mirozna de caramel, slujnica, proptită de bufet, privea cu braţele cruciş orologiul cu muzică,

care-şi răsfăţa, pe perete, într-un cadran aurit, peisajul şviţeran, cu o locomotivă ieşind dintr-un tunel, un balon în văzduh şi cadranul de smalţ fixat pe-o mică clopotniţă de biserică. Dar neadormita slujitoare nu-şi pierdea din ochi stăpînul, al cărui braţ prea scurt ostenea mînuind lingura încinsă, şi îl îndemna :

— Curaj, părinte ! Nu lăsa să se stingă !

— În adevăr, mîncarea asta, spuse părintele protopop, iscusit miros face. Ultima oară cînd am pus să-mi gătească acasă una la fel, din pricina căldurii farfuria a plesnit şi romul s-a vărsat pe faţa de masă. Mi-a părut rău şi ceea ce m-a întristat cel mai mult a fost uluiala întipărită pe faţa domnului Tabarit, care lua masa cu mine.

— Iaca ce-i ! spuse slujnica. Părintele protopop mă- nîncă în porţelan gingaş. Aşa se şi cuvine pentru un părinte protopop. Dar cu cît e mai gingaş porţelanul, cu atît căldura n-o suferă. Farfuria asta e din lut de lulea şi nu-i pasă nici de căldură, nici de frig. Stăpî- 249 nului meu, cînd o fi vlădică, o să i se aducă omleta la cuptor în tipsie de argint.

În aceeaşi clipă, flacăra se stinse în lingura de cositor şi părintele Guitrel se opri din stropitul omletei. Aruncînd slujnicei o privire aspră :

— Iozefino, zise el, te poftesc să nu mai vorbeşti astfel altă dată.

— Totuşi, spuse prelatul de la Sfîntul Exuperiu, vorba asta nu poate fi veştejită de nimeni în afară de domnia-ta, scumpe părinte Guitrel. Ai fost miluit cu preţioasele daruri ale inteligenţei. Ştiinţa dumitale e adîncă şi ar fi de dorit să fii înălţat la episcopie. Cine ştie dacă prin gura acestei fete simple n-a glăsuit adevărul ? Nu s-a rostit oare numele sfinţiei-tale, printre acelea ale preoţilor celor mai vrednici să ţie scaunul de la Tourcoing ?

Părintele Guitrel ciulea urechea şi, cu capul întors, privea cu coada ochiului.

Era îngrijorat. Trebile îi mergeau prost. Nu se alesese de la nunţiatură decît cu vorbe în doi peri. Prudenţa romană începuse a-l înspăimînta. I se păruse că abatele Lantaigne era bine văzut în cancelariile de la Culte. în sfîrşit, se înapoiase de la Paris cu impresii neplăcute. Şi dacă-l poftise la prînz pe preotul de la Sfîntul Exuperiu, făcuse asta pentru că ştia că are legături cu partizanii abatelui Lantaigne şi că trăgea nădejde să afle din gura bunului preot taina adversarului.

— Şi de ce n-ai fi într-o bună zi episcop, urmă protopopul, ca abatele Lantaigne ?

Acest nume fu urmat de-o tăcere, în care din orologiul cu muzică se auzi o arie firavă şi veche. Era la amiază.

Abatele Guitrel întinse părintelui protopop, cu o nună un pic tremurătoare, farfuria de faianţă.

— O bunătate, spuse acesta, o bunătate căreia nu-i lipseşte tăria. Servitoarea dumitale e o bucătăreasă fără pereche.

— Vorbeai de abatele Lantaigne ? întrebă abatele Guitrel.

— Tocmai, răspunse protopopul. Nu vreau să spun că în clipa de

faţă abatele Lantaigne este episcopul 250 sortit la Tourcoing. Nu ! A spune asta ar însemna s-o iau înaintea mersului evenimentelor. Dar am aflat, chiar azi-dimineaţă, de la o persoană din preajma părintelui vicar general, că nunţiatura şi Ministerul sînt gata să cadă la învoială asupra candidaturii abatelui Lantaigne. Ştirea, fără îndoială, trebuie să fie controlată. Se prea poate ca domnul de Goulet să-şi fi luat speranţele drept realităţi. Doreşte din suflet, după cum ştii, succesul abatelui Lantaigne. Iar succesul acesta nu-i de necrezut. Pînă mai deunăzi încă, o anumită neînduplecare, de care, cred unii, pot fi bănuite părerile abatelui Lantaigne, ar fi putut să dea oarecum de gîndit ocîrmuirii, însufleţită de o supărătoare neîncredere faţă de tagma preoţească. Dar timpurile s-au schimbat. Norii grei s-au risipit. Şi anumite influenţe, pînă acum ţinute în afară de mişcarea politică, încep să prindă glas pînă şi în cercurile guvernamentale. Se crede că sprijinul dat de generalul Cartier de Chaimot candidaturii abatelui Lantaigne a fost precumpănitor. Acestea sînt zvonurile, şoaptele încă nesigure, pe care le-am putut culege.

Iozefina, slujnica, ieşise din odaie. Dar ai fi zis că umbra ei neobosită revenea din clipă în clipă prin uşa întredeschisă.

Părintele Guitrel nici nu vorbea, nici nu mînca.

— în omleta asta, spuse părintele protopop, e un amestec de mirodenii care desfată cerul gurii, fără să-şi poată da seama ce anume îl desfată. îmi dai voie să cer slujnicei dumitale reţeta ?

Un ceas mai tîrziu, după plecarea musafirului, părintele Guitrel, adus din spate, se îndreptă spre seminar. Coborî gînditor strada întortocheată şi în veref a Cîntăreţilor şi-şi încrucişă vengherca pe piept, pentru a se feri de vîntul rece care sufla în streşinile catedralei. Era ungherul cel mai întunecat şi mai friguros al oraşului. îşi iuţi pasul pînă-n strada Tîrgului, unde se opri în faţa dughenei casapului Lafolie.

Era zăbrelită ca o cuşcă de lei. în fund, răzimat de scîndura tejghelei, casapul, sub ciozvîrte de berbec spînzurate-n cîrlige, moţăia. Se apucase de treabă din zorii zilei şi oboseala îi moleşea puternicele mădulare. Cu braţele goale încrucişate, cu gresia atîrnîndu-i încă

într-o parte, cu picioarele crăcănate sub pestelca albă, pătată de sînge, clătina uşurel din cap. Faţa conabie îi strălucea şi vinele gîtului i se umflau sub gulerul răs- frînt al cămeşii lui trandafirii. întreaga sa făptură nu era decît putere potolită. Domnul Bergeret spunea despre el că aduce oarecum cu eroii homerici prin aceea că felul lui de viaţă semăna cu al lor şi că asemeni lor răspîndea sîngele victimelor.

Casapul Lafolie pirotea. Lîngă el pirotea fiul lui, mare şi zdravăn şi el, cu obrajii aprinşi. Băiatul de prăvălie dormea cu capul în mîini pe marmura tejghelei, cu părul împrăştiat printre hălcile de carne tăiată. într-o cuşcă de sticlă, la intrarea în dugheană, se ţinea dreaptă, cu ochii obosiţi, doamna Lafolie, răpusă şi ea de somn, grasă, cu pieptul enorm,

cu carnea ghiftuită de sîngele dobitoacelor. Familia aceasta avea o înfăţişare brutală şi suverană, un soi de regalitate barbară.

Abatele Guitrel îi privi un răstimp, plimbîndu-şi privirea ageră de la unul la celălalt şi readucînd-o cu deosebită atenţie asupra jupînului, uriaşul cu obraji purpurii tăiaţi de o lungă mustaţă roşie şi ai cărui ochi închişi lăsau se să vadă la tîmple mici cute de şiretenie. Apoi, făcîndu-i-se lehamite de chipul acesta de dihanie năprasnică şi vicleană, îşi potrivi umbreloiul sub braţ, îşi strînse din nou vengherca pe piept şi îşi văzu de drum. Se gîndea, deplin reînviorat :

„Opt mii trei sute douăzeci şi cinci de franci de anul trecut. O mie nouă sute şase de anul ăsta. Abatele Lantaigne, rectorul seminarului, e dator zece mii două sute treizeci şi unu de franci casapului Lafolie, un creditor cu care nu e de glumit. Abatele Lantaigne nu va fi episcop.“

Avea de mult cunoştinţă de aceste datorii ale seminarului şi de încurcăturile abatelui Lantaigne. Slujnica lui, Iozefina, îi spusese chiar atunci că Lafolie casapul îşi arăta colţii şi amenința cu citaţii seminarul şi arhiepiscopia. Şi ţopăind cu paşi mărunţi, murmură :

— Abatele Lantaigne nu va fi episcop. E cinstit; dar administrează prost, Şi o episcopie e o administraţie, 252

Bossuet spune asta întocmai, în discursul funerar rostit la moartea principelui de Conde.

Şi se gîndea cu plăcere la chipul fioros al casapului Lafolie.

IX

Domnul Bergeret reciti cugetările lui Marc-Aureliu. Bărbatul Faustinei îi plăcea. Cu toate acestea, găsi în cărţulia asta un atît de fals sentiment al naturii, o fizică atît de greşită, un atare dispreţ faţă de *Charites* [1] încît nu i-a putut gusta în voie toată mărinimia. Citi apoi povestirile seniorului dOuville[75] [76] şi pe acelea din *Eutra- pel* [77], *Cymbalum* de Desperiers [78], *Matinâes* de Choliere [79] şi *Serâes* de Guillaume Bouchet[80]. Această lectură îl mulţumi mai mult. Recunoscu că era potrivită cu starea lui şi, prin urmare, binevenită şi în măsură să-i răspîn- dească în suflet o senină pace şi o cerească blîndeţe. Şi le mulţumi acestor povestitori care, din anticul Milet, unde s-a izvodit povestea Dogarului, pînă la acea lipsită de ruşine Burgundie, pînă la blajina Turenă şi rodnica Normandie, au dezvăluit omului rîsul sănătos

---

75 Numele grecesc al Graţiilor.

76 Povestitor şi autor dramatic francez din secolul al XVII-lea.

77 Lucrare de factură rabelaisiană de Noel du Fail, apărută în 1585.

78 Povestitor francez din secolul al XVI-lea.

79 Poet şi povestitor francez din secolul al XVI-lea.

• Poet şi literat francez din secolul al XVI-lea.

şi au deprins inimile duşmănoase cu îngăduitoarea voie bună.

„Aceşti povestitori, îşi zise el, care-i fac pe moraliştii austeri să încrunte din sprîncene, sînt ei înşişi moralişti de seamă, vrednici de laudă şi preţuire, pentru că au strecurat cu gingăşie izbăvirile cele mai simple, cele mai fireşti, cele mai omenoase în neînţelegerile casnice pe care trufia şi ura, aprinse în inima semeaţă a omului, vor să le găsească dezlegare în omor şi măcel ! Oh ! povestitori milezieni, oh ! subtile Petroniu ! oh ! dragul meu Noel du Fail, exclamă el, oh ! precursori ai lui Jean de La Fontaine ! Ce apostol fost-a mai înţelept şi mai bun ca voi, care sînteţi îndeobşte numiţi nişte dezmăţaţi ? Oh ! binefăcătorilor î voi ne-aţi învăţat că adevărata ştiinţă a vieţii e un îngăduitor dispreţ faţă de oameni!“

Şi domnul Bergeret se întări în gîndul că trufia e pricina dintîi a suferinţelor noastre, că sîntem nişte maimuţe înveşmîntate şi că am aşezat cu gravitate noţiunile de onoare şi de virtute în unghere în care sînt ridicole, că Papa Bonifaciu al VUI-lea era un înţelept cînd socotea în sinea lui că se face o daraveră mare din una foarte mică, iar doamna Bergeret şi domnul Roux erau tot atît de nevrednici de laudă sau de ocară cît o pereche de cimpanzei. Avea spiritul prea hotărît, pentru a-şi ascunde, totuşi, strînsa înrudire care îl apropia de aceste două primate. Dar se socotea un cimpanzeu cugetător. Şi era mîndru de asta. Căci, necurmat, înţelepciunea păcătuieşte şi ea pe ici, pe colo.

înţelepciunea domnului Bergeret a mai greşit într-o privinţă. Purtarea lui n-a fost tocmai aidoma maximelor sale. Fără îndoială, violent n-a fost. Dar nici îngăduinţă n-a avut. Nu s-a arătat de loc discipolul acelor povestitori milezieni, latini, florentini, gali, a căror filozofie surîzătoare şi pe măsura ridicolei omeniri o aproba. Nu i-a făcut imputări doamnei Bergeret. Nu i-a spus o vorbă, n-a miluit-o c-o privire. La masă, aşezat în faţa ei, izbutea să n-o vadă. Şi dacă din întîmplare o întîlnea în una din încăperile apartamentului, îi dădea acestei sărmane femei impresia că e invizibilă.

N-o băga în seamă, socotind-o străină şi neavenită. A îndepărtat-o şi din conştiinţa lui exterioară şi din cea interioară. A nimicit-o. În casă, printre nenumăratele trebi ale laolaltei vieţuiri, n-o vedea, n-o auzea, nu primea nimic de la ea. Doamna Bergeret era o făptură ocarnică şi din topor. Dar era gospodină şi morală. Era o făptură omenească, vie. Suferea că nu poate împroşca cu batjocuri şi ocări, cu gesturi ameninţătoare şi strigăte ascuţite. Suferea nemaisimţindu-se stăpîna casei, sufletul bucătăriei, muma familiei, matroana. Suferea că e ca şi cum n-ar fi şi că nu mai era privită ca o fiinţă şi nici măcar ca un lucru. Ajunsese, în timpul meselor, să-şi dorească a fi un scaun sau o farfurie, pentru a fi cel 254 puţin recunoscută. Dacă domnul Bergeret ar fi ridicat deodată asupră-i cuţitul cel mare, ar fi strigat de bucurie, măcar că îi era frică de lovituri. Dar să nu fii luată în seamă, să nu ai nici o importanţă,

să nu existi era groaznic pentru firea ei opacă şi greoaie. Chinul monoton şi nepărăsit la care o osîndise domnul Bergeret era atît de aprig, încît îşi muşca batista, pentru a-şi înăbuşi hohotele de plîns. Şi domnul Bergeret, retras în odaia lui de lucru, o auzea suflîndu-şi nasul cu zgomot în sufragerie, în vreme ce el orînduia fişele privitoare la al său *Virgilius nauticus,* liniştit, fără dragoste şi fără ură. Acest *Virgilius* îi fusese comandat de o foarte veche casă de editură care păstra bătrînele obiceiuri.

în fiecare seară, doamna Bergeret era puternic ispitită să-l urmeze pe domnul Bergeret în odaia lui, care-i slujea acum şi de dormitor, cum şi de nepătruns adăpost al unui gînd de nepătruns, să-i ceară iertare acestui om sau să-l copleşească cu cele mai josnice ocări, să-i înţepe obrazul cu vîrful unui cuţit de bucătărie sau, ceea ce-i era totuna, să-şi ciopîrţească ei înşişi pieptul, căci nu voia decît să-i atragă atenţia, să existe pentru el. Şi tocmai de acest lucru de care nu-i era îngăduit să aibă parte avea nevoie, ca de apă, pîine, aer şi sare.

Nu încetase a-l dispreţul pe domnul Bergeret : sentimentul acesta era în ea ereditar şi fiesc. îl moştenise de la tatăl ei şi îl avea în sînge. N-ar mai fi fost o Pouilly, nepoata lui Pouilly de la Dicţionar, dacă s-ar fi recunoscut cît de cît egală cu soţul ei. îl dispreţuia pentru că era o Pouilly şi el un Bergeret, şi nu pentru că-l înşelase. Avea bunul-simţ de a nu-şi exagera această superioritate şi dacă-l dispreţuia era numai pentru că nu-l ucisese pe domnul Roux. Dispreţul ei era statornic şi neclintit. Nu suferea nici spor nici micşorare. Dar nu-l ura. Pînă mai deunăzi, nu pregeta să-l necăjească, să-l cicălească, să-i scoată ochii cu neorînduiala îmbrăcămintei sau stîngăcia purtărilor lui şi să-i înşire pe urmă nenumărate palavre despre vecini, să-i depene trăncăneli în care lipsa de sare ţinea isonul neghiobiei şi în care pînă şi răutatea şi reaua-credinţă erau mediocre. Fumurile deşertăciunii umflau acest suflet cu burduhan, care nu filtra nici venin înfricoşat nici otrăvuri rare.

Doamna Bergeret avea tot ce-i trebuie pentru a trăi în bună înţelegere cu un tovarăş pe care-l înşela şi-l asuprea dintr-un nevinovat prisos de puteri şi din firească sănătate a măruntaielor sale. Era sociabilă din belşug trupesc şi din lipsă de viaţă lăuntrică. Simţea lipsa domnului Bergeret, retezat deodată din viaţa ei, cum ar simţi o ţaţă lipsa bărbatului absent. Ceva mai mult, de omul acesta plăpînd, pe care îl socotise întotdeauna şters şi de neluat în seamă, dar nicidecum stingheritor, acum îi era frică. Domnul Bergeret, socotind-o cu tot dinadinsul ca un hău absolut, îi dădea el însuşi impresia că nu mai există. Simţea cum creşte golul în ea. Se cufunda în jalea şi în spaima acestei noi stări, necunoscute, fără nume, care aducea a pustnicie şi a moarte. Seara, tulburarea ei o chinuia şi mai cumplit, căci natura o răscolea şi suferea înrîurirea spaţiului şi a clipei. Singură, în patul ei,

privea cu groază manechinul de nuiele pe care de atîta amar de ani îşi încercase rochiile ; în zilele de trufie şi nepăsare manechinul se înălţa mîndru, fără cap şi numai trup, în odaia de lucru a domnului Bergeret, şi acum, scalîmb şi schilav, îşi proptea hîrbuiala de dulapul cu oglindă, în umbra perdelei de rips conabiu. Dogarul Lenfant îl găsise în ograda lui, printre hîrdaiele în care pluteau dopuri. Il înapoiase doamnei Bergeret, care nu îndrăznise să-l aşeze din nou în odaia de lucru şi care-i dăduse sălaş, rănit, zdrobit, lovit de-o răzbunare simbolică, în camera conjugală, unde îi stîrnea groaznice gînduri de so- lomonie.

Suferea. într-o dimineaţă, trezindu-se, în timp ce soarele vlăguit îşi strecura plăpîndele raze prin crăpăturile perdelei, revărsîndu-şi-le pe răchita ologită a manechinului, se înduioşă asupra soartei sale şi îşi dete seama că domnul Bergeret era crud. Se revoltă. Nu admitea ca Amelia Pouilly să sufere din pricina unui Bergeret. Se sfătui în gînd cu sufletul tatălui ei şi se întări în ideea că domnul Bergeret prea era un om de nimic, pentru a o face nenorocită. Trufia aceasta o linişti. în ziua aceea se îmbrăcă cu voioşie. Se îndemna a crede că nu-i scăzuse prestigiul şi că nimic nu era pierdut.

m

Era ziua de primire a doamnei Leterrier, respectata soţie a rectorului. Doamna Bergeret se duse s-o vadă pe doamna Leterrier şi în salonul albastru, de faţă cu doamna Compagnon, nevasta profesorului de matematici, lăsă să-i scape, după primul schimb de amabilităţi, un oftat, dar nu de victimă, ci un oftat războinic.

Şi pe cînd cele două soţii de universitari mai aveau încă în ureche acest suspin, doamna Bergeret urmă :

— Multe necazuri te mai pîndesc în viaţă, mai ales cînd nu ai o fire care să îndure orice... Dumneata eşti fericită, doamnă Leterrier ! Şi dumneata de asemeni, doamnă Compagnon !...

Şi doamna Bergeret, discretă, stăpînită, pudică, nu spuse mai mult, cu toate privirile iscoditoare care se aţinteau asupră-i. Dar era destul pentru a lăsa să se înţeleagă că era nedreptăţită şi umilită în casa ei. Se spunea în şoaptă în oraş că domnul Roux era nelipsit în preajmă-i. Incepînd din acea zi, doamna Leterrier a închis gura bîrfelii ; a afirmat că domnul Roux era un tînăr cum se cuvine. Şi, vorbind de doamna Bergeret, spunea cu buze jilave şi ochi în lacrimi :

— Biata femeie, e foarte nenorocită şi foarte simpatică.

În şase săptămîni părerea saloanelor din capitala judeţului se statornicise, ţinînd partea doamnei Bergeret. Se afirma sus şi tare că domnul Bergeret, care nu făcea vizite, era un om rău. Fu bănuit de destrăbălări neştiute şi de patimi ascunse. Şi domnul Mazure, prietenul lui, tovarăşul lui din ungherul hîrţoagelor, confratele lui de la Academia Paillot, era aproape sigur că l-a văzut intrînd într-o seară în cafeneaua din strada Hebdomadarilor, un local deocheat.

' Pe cînd domnul Bergeret era astfel osîndit de judecata lumii bune, zvonul obştesc îi scornea un alt renume. Din chipul grosolan şi simbolic desenat mai dă- unăzi chiar pe zidul de la intrarea casei lui, nu mai rămăseseră decît linii nelămurite. Dar simulacre de acelaşi fel se înmulţeau în oraş şi domnul Bergeret nu se putea duce la Facultate, la plimbare sau la Paillot, fără să dea pe cîte un zid, printre inscripţiile obscene, erotice şi triviale, peste portretul lui în creion, cărbune,

sau zgîriat cu vîrful unui briceag, întovărăşit de o legendă lămuritoare.

Domnul Bergeret cerceta aceşti *grajitti,* fără tulburare şi mînie, neliniştit numai de numărul lor care sporea mereu. Un astfel de desen se afla pe zidul alb al staulului de vaci al lui Goubeau de pe strada Tintelle- ries, altul pe faţada galbenă a agenţiei Deniseau, în Piaţa Sfîntul Exuperiu ; altul la Teatrul cel Mare, sub tabelul locurilor celui de-al doilea ghişeu ; altul la colţul străzii Mărului şi al Pieţei Tîrgul Vechi; altul pe acareturile casei Niverd, lipite de palatul Gromance ; altul la Facultate, pe ghereta portarului; altul pe zidul grădinilor prefecturii. Şi în fiecare dimineaţă, domnul Bergeret descoperea altele. Băgase de seamă că aceşti *grajitti* nu erau toţi de aceeaşi mînă. Unii înfăţişau chipul omenesc într-un mod cu totul rudimentar ; alţii înfăţişau o unitate mai mulţumitoare, fără să fi rîvnit, totuşi, vreunul la asemănarea individuală sau la arta anevoioasă a portretului. Şi toţi îşi sprijineau sărăcia desenului pe legenda lămuritoare. în toate aceste înfăţişări populare, domnul Bergeret purta coarne. Băgă de seamă că ele ieşeau cînd dintr-un craniu pleşuv, cînd dintr-o pălărie înaltă.

„Două şcoli !“ gîndi el.

Dar se simţea jignit în delicateţea lui.

X

Domnul Worms-Clavelin oprise la dejun pe vechiul său camarad, Georges Fremont, inspector la Arte, venit în inspecţie în judeţ. Cînd se cunoscuseră în Montmar- tre, prin atelierele pictorilor, Worms-Clavelin era foarte tînăr şi Fremont tînăr încă. Nu aveau nici o idee comună şi nu se înţelegeau în nici o privinţă ; lui Fremont îi plăcea contradicţia, Worms-Clavelin o îndura ; Fremont era îmbelşugat şi violent în vorbe, Worms- Clavelin se dădea bătut în faţa violenţei şi vorbea puţin. Au sfîrşit prin a se împrieteni, dar viaţa i-a despărţit. Ori de cîte ori se regăseau, însă, redeveneau amicali şi 258 se dondăneau cu plăcere. Georges Fremont, îmbătrînit, greoi, decorat, chivernisit, mai păstra încă unele rămăşiţe din avînturile tinereţii. În ziua aceea, aşezat la masă între doamna Worms-Clavelin în capot şi domnul Worms-Clavelin în halat, povestea gazdei că descoperise în podul muzeului, unde zăcea în prăfărie şi moloz, o figurină de lemn de pur stil francez, o Sfîntă Ecaterină îmbrăcată ca o burgheză din al XV-lea veac, drăgălaşă, de-o

minunată finețe de expresie, cu o căutătură atît de blajină şi atît de cuviincioasă că-i venise să plîngă, pe cînd o curăţa de praf. Prefectul întrebă dacă era o statuie sau un tablou. Georges Fremont, care-l dispreţuia cu duioşie, îi răspunse cu blîndeţe :

— Worms, nu încerca să pricepi ceea ce-i spun soţiei tale ! Eşti cu totul incapabil să concepi frumosul sub orice formă s-ar înfăţişa. Liniile armonioase şi gîndurile nobile vor rămîne pentru tine de-a pururi nepătrunse.

Domnul Worms-Clavelin ridică din umeri :

— Tacă-ţi gura, comunardule !

Georges Fremont era, în adevăr, un vechi comunard. Parizian, fiu al unui fabricant de mobile din foburgul Sfîntul Anton, elev la Şcoala de Arte Frumoase, avînd douăzeci de ani pe vremea invaziei germane, se înrolase într-un corp de franctirori pe care apărarea nu i-a întrebuinţat. Fremont nu i-a iertat lui Trochu [81] această desconsiderare. Cu prilejul capitulării, s-a arătat ca unul dintre cei mai înflăcăraţi şi a strigat laolaltă cu ceilalţi că Parisul a fost trădat. Cum nu era prost, voia să spună prin asta că Parisul fusese slab apărat, ceea ce era în afară de orice îndoială. El era pentru războiul pînă la capăt. Cînd s-a proclamat Comuna, a trecut de partea Comunei. în urma propunerii unui fost lucrător al tatălui său, cetăţeanul Charlier, delegat la „Arte", a fost numit subdirector-adjunct la muzeul Luvru. Slujba lui nu era retribuită. Şi-a îndeplinit-o în cizme, cu cartuşe la brîu şi în cap cu o pălărie tiroleză, cu pene de cocoş. Pînzele tablourilor fuseseră făcute sul din primele zile ale împresurării, puse în lăzi şi cărate în magazii, unde le-a pierdut urma. Nu-i mai rămăsese decît să duhă- nească lulea în galeriile preschimbate în corpuri de gardă şi să stea la taclale cu cetăţenii din garda naţională, în faţa cărora îl învinuia pe Badinguet[1] de a fi distrus cu neghiobie tablourile lui Rubens prin curăţiri care le luaseră lustrul. îşi întemeia această învinuire pe afirmaţiile unei gazete şi pe cuvîntul domnului Vitet. Federaţii îl ascultau aşezaţi pe banchete, cu flinta între picioare, şi beau cu ocaua în palat, căci era cald. Dar cînd versaillezii au pătruns în Paris, scoţînd din ţîţîni poarta de la Point-du-Jour, în timp ce împuşcăturile se apropiau de Tuileries, Georges Fremont văzu cu nelinişte gărzile naţionale ale federaţilor rostogolind poloboace cu ţiţei în galeria lui Apollo. După ce cu mare greutate i-a înduplecat să nu mai ungă lemnăria, ca să-i dea foc, le-a făcut rost de băutură şi i-a trimis la plimbare. După plecarea lor, cu ajutorul paznicilor bo- napartişti, a împins butoaiele incendiare în josul scărilor, pînă la malul Senei. Colonelul federaţilor fu înştiinţat de asta şi,

[81] General francez, guvernator al Parisului în timpul războiului franco-german din 1870.

bănuind că Fremont trădează cauza poporului, dădu ordin să fie împuşcat. Dar locuitorii din Versailles se apropiau, şi prin fumăraia Tuileriilor, Fremont, fraternizînd cu plutonul de execuţie, şi-a luat tălpăşiţa cu pluton cu tot. Denunţat a treia zi celor din Versailles, a fost urmărit de justiţia militară sub învinuirea de a fi luat parte la o răscoală împotriva legiuitei ocîrmuiri. Şi se vedea cît de colo că guvernul din Versailles era cel legal pentru că, luînd locul Imperiului la 4 septembrie 1870, şi-a însuşit şi păstrat totodată şi legiuitele forme ale fostului guvern, în timp ce Comuna, care n-a putut nici o clipă să pună mîna pe comunicaţiile telegrafice, fără de care nici un guvern nu-i volnic să se legiuiască, înfrîntă şi hăcuită, se afla într-o stare de cumplită ilegalitate. Mai mult, Comuna purcedea dintr-o revoluţie împlinită în faţa duşmanului şi guvernul din Velsailles nu-i putea ierta această obîrşie, care i-o amintea pe-a sa. De aceea, un căpitan din oastea biruitoare, îndeletnicindu-se cu împuşcarea răzvrătiţilor din cartierul Luvrului, a pus să-l [82] caute pentru a-l împuşca pe Georges Fremont, care, ascuns timp de cincisprezece zile împreună cu cetăţeanul Charlier, membru al Comunei, sub un acoperiş din cartierul Bastiliei, ieşi apoi din Paris, în bluză, cu un bici în mînă, în urma unei căruţe de zarzavagiu. Şi în vreme ce un consiliu de război, înscăunat la Ver- sailles, îl osîndea la moarte, el îşi cîştiga viaţa la Londra, redactînd pentru un bogat amator din City catalogul operei complete a lui Rowlandson[1]. Inteligent, muncitor, foarte cinstit, s-a făcut cunoscut şi preţuit de întreaga Anglie artistică. Iubea cu patimă arta şi politica nu-l ispitea. A rămas comunard din lealitate şi pentru a nu se acoperi de ruşinea de a-şi fi părăsit prietenii răpuşi. Dar se îmbrăca elegant şi frecventa aristocraţia. Muncea din greu şi ştia să tragă folos din munca lui. *Dicţionarul monogramelor,* pe care l-a alcătuit, i-a consacrat reputaţia şi i-a adus şi ceva bani. Cînd cea din urmă rămăşiţă a vrajbei civile a fost înlăturată, cînd s-a votat amnistia, în urma propunerii bunului Gambetta[83] [84], un gentleman debarcă la Boulogne, ţanţoş şi surîzător, simpatic, puţin obosit de muncă, tînăr, încărunţit un pic, în ţinută de călătorie, aducînd cu el un geamantan plin cu desene şi manuscrise. Georges Fremont îşi găsi o modestă locuinţă în Montmartre şi legă repede prietenie cu artiştii. Dar lucrările din care trăise larg în Anglia nu-i aduceau în Franţa decît satisfacţii de amor-propriu. Mulţumită lui Gambetta fusese numit într-un post de inspector al muzeelor. Fremont îşi îndeplini sarcinile cu mult suflet şi pricepere. Gustul lui pentru artă era sincer şi fin. Neadormita lui sensibilitate, care în adolescenţă îi stîrnea emoţii la

82 Porecla lui Napoleon al III-lea.

83 Caricaturist şi ilustrator englez (1756—1827).

84 în 1879, în calitate de preşedinte al Camerei, Gambetta obţine amnistia pentru comunarzi,

vederea rănilor patriei şi care acum în pragul bătrîneţii îl făcea să se tulbure încă în faţa mizeriilor sociale, îi trezea interes pentru expresiile elegante ale sufletului omenesc, formele gingaşe, linia frumoasă, înfăţişarea eroică a figurilor. Pe lîngă asta, patriot pînă şi în artă, nu suferea nici o glumă cînd era vorba de şcoala din Bourgogne, credincios politicii sentimentale şi bizuindu-se pe Franţa întru răspîndirea justiţiei şi libertăţii în lume.

— Bătrîne comunard ! repetă domnul prefect Worms- Clavelin.

— Taci din gură, Worms ! Sufletul ţi-e josnic şi mintea mărginită. Nu însemni nimic prin tine însuţi. Dar eşti, cum se spune astăzi, reprezentativ. Dumnezeule ! Atîta amar de omenire a fost căsăpită de-a lungul unui veac de lupte civile, pentru ca domnul Worms-Clavelin să ajungă prefect al Republicii ! Worms, eşti mai prejos de prefecţii Imperiului.

—· Imperiul, urmă domnul Worms-Clavelin, eu osîn- desc Imperiul ! Mai întîi, pentru că ne-a dus în prăpastie ş-apoi pentru că sînt funcţionar. Dar, în sfîrşit, şi vinul se face şi grîul se însămînţează, ca sub Imperiu, se lucrează la bursă, ca sub Imperiu ; se bea, se mănîncă, se face dragoste, ca sub Imperiu. În fond, viaţa-i aceeaşi. Cum vrei ca administraţia şi guvernul să fie altele ? Există nuanţe, mă-nţelegi. Avem mai multă libertate, ba avem chiar prea multă. Avem mai multă siguranţă. Ne bucurăm de-un regim pe potriva năzuinţelor populare. Sîntem stăpînii soartei noastre, în măsura posibilului. Toate forţele sociale se cumpănesc aproape. Arată-mi, rogu-te, cam ce s-ar putea schimba. Poate, culoarea mărcilor poştale... Şi nici măcar !... vorba bătrînului Montessuy. Nu, dragul meu, în afară de cazul că poţi schimba francezii, nu-i nimic de schimbat în Franţa. Sînt progresist, nu mai încape vorbă. Trebuie să spui că porneşti, chiar dacă n-ai face asta decît pentru a fi scutit de-a porni. „Să pornim, să pornim !“... Cîţi nu se vor fi folosit de *Marseilleza* pentru a nu porni la frontieră !...

Georges Fremont se uită la prefect cu un dispreţ plin de duioşie, cordial, atent şi profund :

— Totu-i perfect, nu-i aşa, Worms ?

— Nu mă sili să vorbesc ca un nerod. Nimic nu-i perfect; dar totul se ţine, se sprijină, se îmbină. E aidoma zidului bătrînului Mulot, pe care-i vezi de-aici, în spatele serei de portocali. E coşcovit, crăpat, se apleacă. De treizeci de ani, dobitocul acela de Quatre- barbe, arhitectul parohial, se opreşte în faţa casei 262
Mulot şi, cu nasu-n vînt, cu mînile la spate, cu picioarele crăcănate, spune : „Nu pricep cum de nu cade !“ Micii ştrengari care ies de la şcoală strigă în spatele lui, imitîndu-i vocea răguşită : „Nu pricep cum de nu cade !“ Se întoarce, nu vede pe nimeni, priveşte caldarîmul, ca şi cum ecoul vocii lui ar fi ieşit din pămînt, şi pe urmă pleacă repetînd : „Într-adevăr, nu pricep cum de nu cade!“ Nu cade, pentru că nu-l atinge

nimeni, pentru că bătrînul Mulot nu cheamă nici zidari, nici arhitecţi şi mai ales pentru că are grijă să nu ceară sfatul domnului Quatrebarbe. Nu cade, aşa cum n-a căzut pînă azi. Nu cade, bătrîne utopist, pentru că nu se reformează legea impozitului şi pentru că nu se revizuieşte Constituţia.

— Cu alte cuvinte, stă în picioare prin fraudă şi nedreptate, răspunse Georges Fremont. Am căzut în- tr-o hazna de lături. Miniştrii noştri de Finanţe sînt la cheremul bancherilor cosmopoliţi. Şi, ceea ce e mai trist, e că Franţa, Franţa, vechea eliberatoare a popoarelor, nu se mai sinchiseşte decît să răzbune, în Europa, drepturile deţinătorilor de acţiuni. Am îngăduit să fie măcelăriţi, în Orient, fără să fi cutezat a crîcni măcar, trei sute de mii de creştini [85], faţă de care, prin tradiţiile noastre, ar fi fost să fim auguşti şi veneraţi ocrotitori. O dată cu interesele noastre, am trădat pe acelea ale omenirii. Vezi cum pluteşte Republica, în apele Cretei, printre Puteri, ca o pichere într-un cîrd de albatroşi. Iată dar unde avea să ne ducă naţiunea prietenă !

Prefectul protestă :

— Fremont, nu vorbi rău de alianţa rusă. E cea mai bună reclamă electorală.

— La semnarea alianţei cu Rusia, urmă Fremont, agitîndu-şi furculiţa, mi-am scos pălăria înseninat de o mare nădejde. Dar, vai! Se cădea oare să ne arunce, la cea dintîi încercare, de partea sultanului ucigaş şi să ne ducă în Creta, pentru a împroşca obuze cu me- linită asupra unor creştini care nu aveau altă vină decît că au suferit atît de mult ? Dar nu Rusiei, ci marilor bănci interesate în capitalurile otomane ne străduiam a le fi pe plac. Şi ai văzut glorioasa victorie de la Caneea, salutată cu un generos entuziasm de finanţa evreiască.

— Iată, exclamă prefectul, iată politica sentimentală ! Ar trebui, totuşi, să ştii unde duce. Şi, pe legea mea, nu văd ce te poate înflăcăra în favoarea grecilor. Nu sînt interesanţi.

— Ai dreptate, Worms, urmă inspectorul de la Arte. Ai perfectă dreptate. Grecii nu sînt interesanţi. Sînt săraci. Nu au decît marea lor albastră, colinele lor viorii şi hîrburile lor de marmură. Mierea din Hymette nu-i cotată la bursă. Turcii, dimpotrivă, sînt vrednici de interesul Europei financiare. La ei e ne- orînduială şi bogăţie. Plătesc neregulat, dar plătesc mult. Se pot face afaceri cu dînşii. Bursa urcă. Totul e în regulă. Acesta-i tîlcul politicii noastre externe !

Domnul Worms sări să-l întrerupă şi-l privi cu mustrare :

— Ascultă, Georges, nu fi de rea-credinţă : ştii bine că nu avem şi

[85] Aluzie la măcelurile care au urmat revoltei populaţiei greceşti din Creta, în 1896, împotriva supremaţiei Turciei.

că nu putem avea politică externă.

XI

— Se pare că va avea loc mîine, spuse domnul de Terremondre intrînd în prăvălia lui Paillot.

înţeleseră cu toţii că e vorba de execuţia lui Lecoeur, băiat de măcelărie, osîndit la moarte la 27 noiembrie pentru asasinarea văduvei Houssieu. Tot oraşul se interesa de tînărul criminal. Domnul judecător Roquincourt, care era monden şi galant, însoţise cu multă curtenie la închisoare pe doamnele Dellion şi de Gromance şi prin deschizătura zăbrelită a celulei le-a arătat osînditul, care juca cărţi cu temnicerul. La rîndul lui, directorul închisorii, domnul Ossian Colot, ofiţer al Academiei, făcea şi el bucuros, domnilor ziarişti şi simandicoaselor obraze, onorurile condamnatului său la moarte. Domnul Ossian Colot se ocupase cu 264 competenţă de diverse probleme în legătură cu penitenciarele. Se mîndrea cu aşezămîntul lui, orînduit după cele mai noi modele, căci de popularitate nu îi era silă. Vizitatorii repezeau spre Lecoeur priviri iscoditoare, cu gîndul la soiul legăturilor care se statorniciseră între acest băietan de douăzeci de ani şi văduva nonagenară, care avea să-i fie victimă. Şi rămâneau uluiţi în faţa acestui fioros căpcăun. Cu toate acestea, duhovnicul temniţei, abatele Tabarit, istorisea printre lacrimi că acest sărman băiat vădea sentimentele cele mai sincere de pocăinţă şi smerenie. Şi Lecoeur, din zori şi pînă-n seară, de nouăzeci de zile juca cărţi cu paznicii şi-şi striga punctele în jargonul lor, căci erau din aceeaşi tagmă. Vorba lui nu vădea chinurile sufletului său opac, dar flăcăul de odinioară, rumen şi rotofei, pe care cu zece luni în urmă îl* întîlneai pe străzi fluierînd, cu coşul în vîrful capului şi şorţul alb înnodat peste şoldurile zdravene, acum, galben la faţă şi pămîntiu, tremura în cămaşa-i de forţă şi arăta ca un bolnav de patruzeci de ani. Ceafa lui herculeană se topise şi pe umerii lui lăsaţi i se ivise un gît subţire şi peste măsură de lung. Toţi erau de părere că istovise scîrba, mila şi curiozitatea concetăţenilor şi că trebuia să se sfîrşească odată cu el.

— Mîine la şase; ştiu asta chiar de la Surcouf, adăugă domnul de Terremondre. Ghilotina e în gară.

— Era şi timpul, spuse doctorul Fornerol. De trei nopţi aşteaptă mulţimea la răscrucea Evees ; s-au în- tîmplat mai multe accidente. Julien-fiul a căzut în cap dintr-un copac şi şi-a crăpat ţeasta. Frică mi-e că n-o să-l pot scăpa. Cît despre osîndit, urmă doctorul, nu-i în puterea nimănui, nici chiar a preşedintelui Republicii, să-i scape zilele. Băietanul acesta, care era sănătos şi zdravăn cînd l-au arestat, se află azi în ultimul grad de oftică.

— L-ai văzut în celulă ? întrebă Paillot.

— L-am văzut de mai multe ori, răspunse doctorul Fornerol, şi l-

am doftoricit chiar, la cererea lui Ossian Colot, care are o nespusă grijă de starea sanitară şi morală a musafirilor săi.
265

— E un filantrop, spuse domnul de Terremondre. Şi trebuie să recunoaştem că, în felul ei, puşcăria noastră e minunată, cu celulele ei albe, atît de îngrijite şi convergînd toate într-un foişor de veghe şi atît de iscusit aşezate, că te afli mereu în priveală, fără ca tu să poţi vedea. Nu se poate spune că nu e la înălţime. E modernă şi la nivelul progresului. Anul trecut, făcînd o plimbare în Maroc, am văzut la Tanger, într-o curte umbrită de-un agud, o cocioabă de lut şi ipsos, în faţa căreia pirotea un hojmalău de negru în zdrenţe. Fiind ostaş, avea drept armă un ceatlău. Prin îngustele ferestre ale bordeiului ieşeau afară braţe arse de soare, care întindeau panere de răchită. Erau deţinuţii, care, din temniţa lor, îmbiau trecătorii să ia, în schimbul unui ban de aramă, rodul muncii lor ticăite. Vocile lor guturale modulau rugi şi tînguiri curmate brusc de blesteme şi răcnete de mînie. Căci, închişi claie peste grămadă în vasta sală, se băteau pe deschizături, fiecare voind să-şi treacă panerul. Cearta întărîtîndu-se, îl trezi din aţipeală pe ostaşul negru, care, cu ceatlăul, făcu panerele şi mînile rugătoare să se tragă după zid. Dar curînd alte mîni se iviră, smeade şi tatuate albastru, ca şi cele dintîi. Am avut curiozitatea să privesc înăuntrul închisorii prin crăpăturile unei vechi porţi de lemn. Am văzut în umbră o mulţime în zdrenţe împrăştiate pe pămîntul jilav, trupuri ca bronzul tolănite pe cîrpe roşii, chipuri posomorite avînd sub turban bărbi venerabile, mulatri îndemînatici, rîzînd şi împletind panere. Descopereai, pe ici, pe colo, pe picioarele umflate, rufe murdare, care abia ascundeau bube şi răni; şi se vedeau, se auzeau mişunînd păduchii. Din cînd în cînd, răzbeau rîsete. O găină neagră ciugulea pămîntul glodos. Soldatul mă lăsa să mă uit în voie. la întemniţaţi, pîndindu-mi plecarea, pentru a întinde mîna. M-am gîndit atunci la directorul mîndrei noastre închisori judeţene. Şi mi-am zis : „Dacă domnul Ossian Colot ar veni la Tanger, ar constata şi ar înfiera promiscuitatea, urîcioasa promiscuitate".

— După tabloul pe care mi-l înfăţişezi, replică domnul Bergeret, recunosc barbaria. E mai puţin aprigă decît civilizaţia. Deţinuţii musulmani nu au de suferit
266
decît de nepăsarea şi uneori de cruzimea paznicilor lor. Dar cel puţin nu au a se teme întru nimic de filantropi. Viaţa lor nu-i de neîndurat, fiindcă nu li se aplică regimul celular. Orice închisoare e blîndă, în comparaţie cu celula, născocită de savanţii noştri criminalişti. Există, urmă domnul Bergeret, o ferocitate proprie popoarelor civilizate, care depăşeşte în cruzime închipuirea barbarilor Un criminalist e cu mult mai nemilos decît un sălbatic. Un filantrop născoceşte cazne necunoscute în Persia şi China. Gealatul persan îşi lasă deţinuţii să moară de foame. A

fost nevoie de imaginaţia unui filantrop, pentru a-i face să moară de singurătate. Şi tocmai în asta constă chinul închisorii celulare. E fără seamăn şi ca durată şi ca atrocitate. Cel supus la acest regim, din fericire, înnebuneşte, şi demenţa îl face să nu-şi mai dea seama de chinurile lui. Unii cred că această urgie se poate justifica, sus- ţinînd că osînditul trebuie pus la adăpost de influenţele rele ale semenilor săi şi în neputinţă de a mai săvîrşi fapte imorale sau criminale. Cei care gîndesc astfel sînt prea proşti, pentru a-i socoti făţarnici.

— Ai dreptate, zise domnul Mazure. Dar să nu fim nedrepţi cu timpul nostru. Revoluţia, care s-a învrednicit să facă reforma justiţiei, a îmbunătăţit mult soarta deţinuţilor. Temniţele vechiului regim erau, cele mai multe, împuţite şi întunecoase.

— E adevărat, replică domnul Bergeret, că, în toate timpurile, oamenii au fost răi şi cruzi şi că le-a făcut totdeauna plăcere să chinuiască nenorociţii. Dar cel puţin, înainte de a exista pe lume filantropi, oamenii nu erau chinuiţi decît dintr-un simplu sentiment de ură şi răzbunare şi nu în interesul moravurilor lor.

— Uiţi, îi răspunse domnul Mazure, că Evul Mediu a cunoscut soiul cel mai urîcios de filantropie, filantropia spirituală. Căci acesta e numele care se cuvine duhului sfintei Inchiziţii. Acest tribunal punea ereticii pe rug, din pură caritate. Şi dacă jertfea trupul, o făcea, zicea el, pentru izbava sufletului.

— Nu spunea asta, zise domnul Bergeret, şi nici n-o gîndea. Victor Hugo a crezut, în adevăr, că Tor- quemada punea oamenii să ardă pentru binele lor, ca

să le arvonească, cu preţul unei scurte suferinţe, eterna lor beatitudine. A clădit pe ideea aceasta o dramă scînteietoare de antiteze. Dar ideea aceasta nu poate fi susţinută. Şi nu-mi intră în cap cum de un învăţat, nutrit ca dumneata, cu atîtea vechi pergamente, să se fi lăsat ademenit de scornelile poetului. Adevărul e că tribunalul Inchiziţiei, încredinţînd ereticul justiţiei mi- reneşti, tăia Bisericii un mădular bolnav, de teamă ca întregul trup să nu se molipsească. Cît despre mădularul astfel tăiat, era lăsat în voia Domnului. Acesta e spiritul Inchiziţiei. E înspăimîntător, dar nu-i romantic. Acolo unde Sfîntul Oficiu vădea ceea ce cu bună dreptate numeşti filantropia spirituală, e în felul în care-i căznea pe „pocăiţi". Îi osîndea cu milosîrdie la temniţă pe viaţă şi îi şi zidea, pentru izbava sufletului lor. Dar nu mă gîndeam, adineauri, decît la închisorile civile, aşa cum au fost ele în Evul Mediu, şi în timpurile moderne, pînă la domnia lui Ludovic al XlV-lea.

— Ce-i drept, zise domnul de Terremondre, regimul celular nu şi-a dat încă toate binefăcătoarele roade pe care le aşteptam de la el, pentru îndreptarea osîndiţilor.

— Regimul acesta, îi răspunse doctorul Fornerol, dă loc adesea la

tulburări mintale, destul de serioase. Trebuie să recunoaştem, însă, că răufăcătorii sînt pre- dispuşi la astfel de tulburări. Se ştie astăzi că răufăcătorul e un degenerat. Astfel, mulţumită bunăvoinţei domnului Ossian Colot, mi-a fost înlesnită examinarea ucigaşului, pacientul Lecoeur. I-am găsit metehne fiziologice... Dentiţia, de pildă, e anormală. Conchid deci că răspunderea lui e micşorată.

— Cu toate acestea, se amestecă domnul Bergeret, o soră a lui Mitridate avea un dublu şirag de dinţi la fiecare falcă. Şi fratele ei o venera. îi era atît de scumpă, încît, urmărit de Luculus, a dat poruncă, în fuga lui, să fie gîtuită de-un mut, pentru a nu cădea în mînile romanilor. Ea n-a dezminţit, cu acel prilej, buna părere pe care o avea despre ea Mitridate. A primit ştreangul cu o voioasă seninătate şi a spus : „Mulţumesc regelui, fratele meu, că în mijlocul grijilor care îl împresoară şi-a amintit de cinstea mea". După 268 cum vedeţi din această pildă, e cu putinţă să fii eroic, chiar cu o dentiţie anormală.

— Pacientul Lecoeur, urmă medicul, prezintă şi alte particularităţi, care pentru omul de ştiinţă sînt lămuritoare. Ca mulţi criminali din născare, nu se bucură decît de o sensibilitate redusă. L-am examinat. E tatuat pe tot trupul. Şi rămîi surprins de lubrica fantezie care a hotărît alegerea scenelor şi a atributelor desenate pe pielea lui.

— Adevărat ? întrebă domnul de Terremondre.

— Ar fi de dorit, urmă doctorul Fornerol, ca pielea acestui pacient să fie bine tăbăcită şi păstrată în muzeul nostru. Dar nu asupra naturii tatuajelor voiam să vă atrag atenţia, ci asupra numărului şi distribuţiei lor pe trup. Anume faze ale operaţiei trebuie să fi stîrnit pacientului o durere pe care un om înzestrat cu o sensibilitate normală cu greu ar fi îndurat-o.

— Aici, îmi dai voie ! spuse domnul de Terremondre. Se vede bine că nu-l cunoşti pe amicul meu Jilly. E destul de cunoscut, totuşi. în 1885 sau 86, tînăr de tot fiind, Jilly a făcut ocolul pămîntului, cu prietenul lui, lordul Turnbridge, pe bordul yachtului *Old Friend.* Jilly îşi dă cuvîntul de cinste că în tot timpul călătoriei, care a fost cînd bună, cînd rea, nici lord Turnbridge nici el n-au pus nici un minut piciorul pe punte şi că au rămas neîncetat în careu, bînd vin de Cham- pagne cu un vechi gabier [86] al Marinei Regale care luase lecţii de tatuaj de la o căpetenie tasmaniană. Cît a ţinut călătoria bătrînul gabier i-a tatuat pe cei doi prieteni de la gît pînă la călcîie. Aşa că Jilly s-a înapoiat în Franţa împodobit, în ce-l priveşte, cu o vînătoare de vulpi care numără nu mai puţin de trei sute douăzeci şi patru de figuri, bărbaţi, femei, cai şi cîini.

[86] Santinelă în gabie (foişorul catargului).

O arată bucuros la petreceri, cînd se află în veselă tovărăşie. Nu sînt în măsură să afirm că amicul meu Jilly ar avea o sensibilitate anormală. Dar vă încredinţez că e un băiat drăguţ, un galant om şi că nu-i în stare...

“— Dar, întrebă domnul Bergeret, de vreme ce crezi, doctore, că există criminali din naştere şi eşti de părere că răspunderea băiatului de măcelărie Lecoeur este, după cum spuneai, micşorată printr-o înnăscută aplecare la crimă, socoţi oare că e drept să-l ghilotineze ?

Doctorul ridică din umeri.

— Ce vrei să facă cu el ?

— De bună seamă, urmă domnul Bergeret, soarta acestui individ nu mă prea interesează. Dar sînt împotriva pedepsei cu moartea.

— Argumentează, Bergeret, spuse arhivarul Mazure, care apucase vremea administraţiei de la ’93 şi a Te- roarei şi îi găsea ghilotinei un soi de virtute ascunsă şi de frumuseţe morală. Eu sînt pentru suprimarea pedepsei cu moartea în dreptul comun şi pentru restabilirea ei faţă de infractorii politici.

în timpul acestei discuţii cetăţeneşti, domnul Georges Fremont, inspector la Arte, intră în prăvălia lui Paiilot, unde îi dăduse întîlnire domnului de Terremondre. Urmau să viziteze împreună casa reginei Margareta. Domnul Bergeret îl privi cu oarecare spaimă pe domnul Fremont şi se simţi mititel foarte alături de-un personaj atît de considerabil. Nu i-a fost nicicînd teamă de idei ; faţă de oameni, însă, era sfios.

Domnul de Terremondre nu avea cheia casei. îl trimise pe Leon s-o caute, poftindu-l pe domnul Georges Fremont să ia loc în colţul hîrţoagelor.

— Domnul Bergeret, îi spuse el, ne lăuda închisorile vechiului regim.

— Nicidecum, răspunse domnul Bergeret puţin tulburat, nicidecum. Erau nişte cloace. Nenorociţii închişi în ele îşi duceau zilele în lanţuri. Dar nu erau singuri ; aveau tovarăşi. Burghezi, boieri şi cucoane veneau să le ţie de urît. Era una din cele şapte fapte de milostenie. Nimeni nu-i ispitit s-o împlinească astăzi. De altfel, regulamentele n-ar îngădui-o.

— E-adevărat, recunoscu domnul de Terremondre, că pe vremuri era obiceiul să se viziteze deţinuţii. Am în dosarele mele o stampă de Abraham Bosse care înfăţişează un gentilom, cu penaj la pălărie, însoţind o cucoană cu o bluză cu horbotă de Veneţia şi o rochie

de zarpa în colţuri, într-o temniţă în care forfoteau nenorociţi aproape goi în zdrenţele lor soioase. Stampa aceasta face parte dintr-o colecţie de şapte desene pe care le am, din primul tiraj. Şi trebuie să fii cu băgare de seamă, căci s-au mai tras de-atunci, după vechile matriţe.

— Vizitarea deţinuţilor, spuse Georges Fremont, e o temă obişnuită a artei creştine în Italia, în Flandra şi în Franţa. A fost folosită mai ales, cu un puternic accent de adevăr, de fraţii Della Robbia pe friza de lut ars care împrejmuieşte cu bogatul ei chenar spitalul din Pistoia... Cunoşti Pistoia, domnule Bergeret ?...

Profesorul mărturisi că nu a fost în Italia.

Domnul de Terremondre, care şedea lîngă uşă, atinse braţul domnului Fremont.

— Domnule Fremont, priveşte în Piaţă, în dreapta bisericii. Vei vedea trecînd cea mai nostimă femeie din oraş.

— E doamna de Gromance, spuse domnul Bergeret. E încîntătoare.

— Dă mult de vorbit, spuse domnul Mazure. E născută Chapon. Tatăl ei era avocat şi cel mai mare cămătar al judeţului. Dar întrupează, în adevăr, tipul aristocratic.

— Ceea ce se înţelege prin tip aristocratic e un pur concept al minţii, spuse Georges Fremont. Nu are mai multă realitate etnică decît tipul clasic al bacantei sau al muzei. M-am întrebat ades cum de s-a format acest tip al femeii aristocrate, cum de s-a fixat el în conştiinţa populară. îşi trage obîrşia, pare-mi-se, din elemente reale foarte disparate. Printre aceste elemente aş da pildă actriţele de dramă şi comedie, comedienele vechiului Gymnase şi ale Comediei Franceze, ca şi pe acelea din Bulevardul Crimei şi de la Poarta Saint- Martin, care au înfăţişat prin veac poporului nostru, iubitor de spectacole, nenumărate întruchipări de principese şi înalte doamne. Şi mai trebuie să ţinem seamă de modelele după care pictorii moderni au făcut regine şi ducese, în tablourile lor istorice sau de atelier. Nu trebuie să uităm de asemeni înrîurirea mai nouă, mai puţin întinsă, dar foarte vie, a manechinelor ma- 271 rilor croitori, fete frumoase, înalte şi care ştiu să poarte haina. Dar actriţele, modelele şi domnişoarele acestea de prăvălie sînt toate din pătura de jos. Socot, prin urmare, că tipul aristocratic e pe de-antregul alcătuit din drăgălăşia femeilor din popor. Aşa fiind, nu e de mirare că tipul acesta se iveşte în doamna de Gro- mance, născută Chapon. Are nuri şi, lucru rar în oraşele noastre cu caldarîm bolohănos şi trotuare pline de glod, calcă frumos. Dar frică mi-i că-i sărăcuţă-n şolduri. E un mare cusur !

Ridicîndu-şi nasul de pe al XXXVIII-lea tom din *Istoria generală a călătoriilor,* domnul Bergeret cătă cu admiraţie la acest parizian cu barba roşie ca para focului care judeca rece şi cu asprime frumuseţea nurlie şi ispititoarea făptură a doamnei de Gromance.

— Acuma, că-ţi cunosc gusturile, spuse domnul de Terremondre, te voi prezenta mătuşii mele Courtrai. E croită din plin şi nu se poate aşeza decît într-un anumit fotoliu de familie care, de trei sute de ani, primeşte cu bunăvoinţă în braţele lui, peste măsură deschise, pe toate bătrînele doamne de Courtrai-Maillan. Cît despre obraz, e pe măsura celor ce

spun şi trag nădejde că-ţi va fi pe plac. Mătuşa mea Courtrai îl are roş gotcă, cu mustăcioare blonde, destul de drăgălaşe, pe care le lasă cu nepăsare să-i cadă în jos. O ! Tipul mătuşii mele Courtrai nu-i acela al actriţelor, al modelelor şi al manechinelor dumneavoastră.

— Simt de pe acum, spuse domnul Fremont, că mătuşa domnieitale o să-mi placă mult.

'— Pe vremuri, spuse domnul Mazure, nobleţea provincială ducea aceeaşi viaţă ca arendaşii înstăriţi din zilele noastre. E firesc să le fi semănat.

— Nu mai încape îndoială, spuse doctorul Fornerol, că rasa se ofileşte.

— Crezi ? întrebă domnul Fremont. În secolul al XV-lea şi în al XVI-lea, se pare că în Italia şi în Franţa floarea cavalerilor era destul de bicisnică. Armurile princiare de la finele Evului Mediu şi de pe vremea Renaşterii, ferecate cu dibăcie, dăltuite şi damaschinate cu iscusit meşteşug, sînt atît de strimte la umeri şi subţiri la mijloc, încît unui om din zilele 272 noastre nu i-ar fi îndemînă în ele. Au fost făcute, aproape toate, pentru oameni scunzi şi subţirei. Şi în adevăr, portretele franceze din veacul al XV-lea şi miniaturile lui Jehan Foucquet ne înfăţişează o lume destul de chircită.

Leon se întoarse cu cheia. Era foarte agitat.

— Mîine, îi spuse el patronului. Deibler a venit cu ajutoarele lui cu trenul de trei jumătate. S-au dus la hotel Paris. Dar n-au vrut să-i primească. Au tras la hanul *Calul albastru,* la poalele costişei Duroc, un han de ucigaşi.

— în adevăr, spuse Fremont, am aflat azi-dimineaţă la prefectură că se va reteza un cap în oraşul dumneavoastră. Toată lumea vorbeşte de asta.

— Sînt atît de puţine distracţii în provincie ! spuse domnul de Terremondre.

— Dar aceasta, se amestecă domnul Bergeret, e dezgustătoare. Se ucide legal în umbră. De ce să faci asta de vreme ce te ruşinezi ? Preşedintele Grevy, care era foarte inteligent, desfiinţase virtual pedeapsa cu moartea, prin faptul că n-o aplica niciodată. De ce i-au nesocotit urmaşii pilda ? Securitatea indivizilor în societăţile moderne nu se reazemă pe frica de cazne. Pedeapsa cu moartea e desfiinţată în mai multe ţări din Europa, fără ca pentru asta să se săvîrşească în ele mai multe crime decît în acelea în care mai dăinuieşte acest spurcat obicei. Dar chiar acolo unde mai stăruie încă, obiceiul acesta tînjeşte şi-şi pierde puterea. Nu mai are nici tărie, nici autoritate. E o urîciune de prisos. Supravieţuieşte rostului său. Ideea de drept şi dreptate, care făcea odată capetele să se prăvale cu majestate, e zdruncinată astăzi de morala izvorîtă din ştiinţele naturale. Şi de vreme ce sare-n ochi că pedeapsa cu moartea e pe moarte, cuminte este s-o lăsăm să moară.

— Ai dreptate, spuse domnul Fremont. Pedeapsa cu moartea a ajuns un obicei de nesuferit, de cînd nu mai e legată de ideea de ispăşire care e pur teologică.

— Preşedintele l-ar fi graţiat, spuse Leon cu ifos ; dar crima e prea îngrozitoare.

— Dreptul de graţiere, adăugă domnul Bergeret, era unul din atributele dreptului divin. Regele nu se folosea de el decît pentru că era deasupra justiţiei umane, ca prepus al lui Dumnezeu pe pămînt. Dreptul acesta, trecînd de la rege la preşedintele Republicii, şi-a pierdut caracterul esenţial şi legitimitatea. De aci înainte el constituie o atribuţie în vînt, o funcţie judiciară în afara justiţiei, şi nu ca înainte, deasupra ei; instituie o jurisdicţie arbitrară, necunoscută legislatorului. Folosirea ei e bună, pentru că salvează atîţia nenorociţi. Dar, ia aminte, că a devenit absurdă. Milo- sîrdia regelui era milosîrdia lui Dumnezeu însuşi. Ni l-am putea închipui însă pe domnul Felix Faure învestit cu atributele divinităţii ? Domnul Thiers, care nu se socotea unsul Atotputernicului şi care nici nu fusese încoronat la Reims, s-a descotorosit de dreptul de graţiere pe seama unei comisiuni care avea împuternicire să fie milostivă în locu-i.

— A fost, dar nu cine ştie ce, spuse domnul Fre- mont.

Un soldat pirpiriu intră în prăvălie şi ceru *Perfectul secretar* [87].

— în civilizaţia modernă, zise domnul Bergeret, mai stăruie încă urme de barbarie. într-un viitor apropiat, codul nostru de justiţie militară, de pildă, ne va faoe odioşi. Goidul acesita a fosit făcut pentru cetele de briganzi înarmaţi, care pustiau Europa în veacul al XVIII-lea. A fost păstrat întocmai de Republica de la ’92 şi sistematizat în prima jumătate a acestui veac. După ce armata a fost înlocuită cu naţiunea, au uitat să schimbe pravila. E greu să te gîndeşti la toate. Aceste legi cumplite, făcute pentru năvrapi, se aplică astăzi unor flăcăi înspăimîntaţi şi unor odrasle de tîr- goveţi, pe care i-ai putea uşor mîna cu duhul blîndeţii. Şi asta pare firesc !

— Nu te înţeleg, spuse domnul de Terremondre. Codul nostru militar, început, pare-mi-se, sub Restauraţie, intră în vigoare abia sub al doilea Imperiu. Prin preajma lui 1875, i s-au adus schimbări şi a fost piis de acord cu noua întocmire a oştirii. Nu poţi, deci, spune că e făcut pentru oştile vechiului regim.

— Ba pot foarte bine s-o spun, răspunse domnul Bergeret, de vreme ce codul acesta nu-i decît o compilaţie de ordonanţe privitoare la

[87] Carte foarte răspîndită în Franţa, cuprinzînd modelele de stil epistolar.

oştile lui Ludovic al XlV-lea şi ale lui Ludovic al XV-lea. Se ştie ce erau acele oşti, adunătură de hăitaşi şi hăituiţi, galerieni tereştri, împărţiţi în cete, pe care le cumpărau nobilii tineri, ba chiar copiii. Supunerea acestor trupe se menţinea prin necurmate ameninţări cu moartea. Totul s-a schimbat ; militarii monarhiei şi ai celor două Imperii au făcut loc unei enorme şi potolite gărzi naţionale. Nu mai avem a ne teme deci de răzvrătiri, nici de violenţe. Cu toate acestea, moartea ameninţă pentru te miri ce aceste blajine turme de ţărani şi meşteşugari, care n-au nimic cu oştirea. Contrastul dintre aceste moravuri cuvioase şi aceste legi cumplite e aproape caraghios. Şi dacă am sta şi ne-am gîndi, am vedea că-i tot atît de grotesc pe cît de odios să pedepseşti cu moartea nişte greşeli care s-ar putea uşor stîrpi prin simple pedepse poliţieneşti.

— Dar, interveni domnul de Terremondre, soldaţii de azi au arme, ca şi soldaţii de altădată. Şi ofiţerii, puţini la număr şi dezarmaţi, trebuie, cît de cît, să se poată bizui pe ascultarea şi respectul unei mulţimi de oameni care poartă puşti şi cartuşe. Aici e-aici.

— E o veche prejudecată, spuse domnul Bergeret, să crezi că e nevoie de pedepse şi să socoţi că cele mai mari sînt şi cele mai rodnice. Pedeapsa cu moartea pentru lovirea superiorului datează de pe vremea cînd ofiţerii şi soldaţii nu erau de-o teapă. Aceste pedepse au fost păstrate de armatele Republicii. Brindamour, înălţat general în 1792, a pus obiceiurile vechiului regim în slujba Revoluţiei şi a împuşcat cu mărinimie voluntarii. Dar Brindamour, ajuns general al Republicii, lua cel puţin parte la război şi se bătea cu străşnicie. Era în joc victoria. Nu era vorba de viaţa unui om, ci de salvarea patriei.

— Hoţia mai ales, spuse domnul Mazure, era pedepsită de generalii anului II cu neînduplecată as-

prime. În Armata de nord, un vînător a fost pus la zid pentru că şi-a schimbat cuşma veche cu una nouă. Doi toboşari, dintre care cel mai mare avea optsprezece ani, au fost împuşcaţi în faţa frontului pentru că ciordiseră cîteva fleacuri de giuvaeruri de la o ţărancă bătrînă. Erau alte vremuri.

— Dar nu numai jefuitorii, urmă domnul Bergeret, erau zilnic împuşcaţi în armatele Republicii. Se îm- puşcau şi răzvrătiţii. Aceşti soldaţi, atît de slăviţi mai tîrziu, erau mînaţi ca ocnaşii, cu singura deosebire că de mîncare li se dădea rar. E-adevărat că se burzu- luiau uneori. Dovadă cei trei sute de tunari de la semi- brigada 33 care, în anul IV, la Mantua, şi-au cerut soldele, îndreptînd tunurile spre generalii lor. Cu ştrengarii aceştia nu era de glumit! Ar fi fost în stare, în lipsă de vrăjmaş, să-şi tragă în frigare o duzină de superiori. Aşa e firea eroilor. Dar Dumanet nu e încă erou. Pacea nu zămisleşte eroi. Sergentul Bridoux nu are a se teme de nimic în paşnica lui cazarmă. Totuşi, îi

place să-şi spuie că omul care ar ridica mîna asupră-i ar fi pe loc împuşcat, cu surle şi cimpoaie. E prea mult faţă de felul nostru de trai şi în timp de pace. Dar nimeni nu se gîndeşte la asta. E drept că pedepsele capitale rostite de consiliile de război nu se execută decît în Algeria şi că se evită, pe cît e cu putinţă, să se dea chiar în Franţa asemenea spectacole războinice şi muzicale. Se ştie că ar face o proastă impresie. E condamnarea tacită a codului militar.

— Ia seama, replică domnul de Terremondre, să nu te atingi de disciplină.

— Dacă ai fi văzut noii recruţi, răspunse domnul Bergeret, intrînd unul după altul în curtea cazărmii, n-ai mai fi de părere că aceste suflete gregare au nevoie să fie necurmat ameninţate cu moartea, pentru a fi ţinute sub ascultare. Toţi se gîndesc cu tristeţe cum să-şi treacă mai repede la spate, cum zic ei, cei trei ani de stagiu şi sergentul Bridoux ar fi mişcat pînă la lacrimi de jalnica lor supuşenie, dacă n-ar simţi nevoia să-i bage în sperieţi, pentru a se bucura de propria-i putere. Şi asta, nu pentru că sergentul Bridoux ar fi din născare mai rău ca altul. Dar rob şi despot, e de 276 două ori pervertit şi nu ştiu dacă Marc-Aureliu, de-ar fi fost subofiţer, n-ar fi tiranisit răcanii. Oricum ar fi, această tiranie e îndestulătoare pentru a ţine trează supunerea îndulcită de vicleşug, care e cea mai de folos virtute a soldatului în timp de pace. Şi e multă vreme de cînd codurile noastre militare, cu tot năprasnicul lor alai, nu s-ar mai cădea să fie văzute decît în muzeele de grozăvii, alături de cheile Bastiliei şi de cleştele Inchiziţiei.

— Nu trebuie să te atingi de oştire decît cu o extremă prudenţă, spuse domnul de Terremondre. Oştirea e securitatea şi e speranţa. Aşijderea, e şcoala datoriei. Unde, dacă nu în ea, mai poţi găsi abnegaţie şi devotament ?

— E adevărat, spuse domnul Bergeret, că oamenii socot drept primă a lor datorie socială să înveţe să ucidă după toate regulile pe semenii lor şi că, la popoarele civilizate, gloria de a măcelări trece înaintea tuturor celorlalte. La urma urmei, faptul că omul e incurabil crud şi răufăcător nu e o pagubă atît de mare pentru univers. Căci în spaţiu, pămîntul nu-i decît un strop de tină, şi soarele un clăbuc de aburi pe ducă.

— Văd, replică domnul Fremont, că nu eşti pozitivist, căci tratezi cu uşurinţă marele fetiş.

— Ce e aceea marele fetiş ? întrebă domnul de Terremondre.

— Ştii, îi răspunse domnul Fremont, că pozitiviştii socotesc că omul e un animal religios. Auguste Comte şi-a dat toată osteneala să satisfacă nevoile acestui animal care proslăveşte ; şi, după o îndelungată chibzuinţă, i-a dat un fetiş. Dar a ales pămîntul şi nu pe Cel de Sus. Asta nu pentru că ar fi fost ateu. Socotea, dimpotrivă, existenţa unui principiu

creator ca destul de probabilă. Numai că era de părere că Dumnezeu se dovedea prea anevoie de cunoscut. Şi discipolii lui, care sînt oameni credincioşi foarte, cinstesc cultul morţilor, al oamenilor vrednici, al femeii şi al marelui fetiş, care e pămîntul. Toate astea din pricină că aceşti oameni cucernici întocmesc planuri pentru fericirea ome- 277 nirii şi se îndeletnicesc cu orînduirea planetei în vederea supremei noastre fericiri.

— Or să aibă mult de lucru, spuse domnul Bergeret, şi se vede bine că sînt optimişti. Sînt optimişti din cale-afară şi această stare a minţii lor mă uimeşte. Îţi vine greu a crede că oameni cu mintea întreagă şi cu bun-simţ, aşa cum sînt, să nutrească nădejdea de a face într-o zi de îndurat şederea pe acest ghemotoc care, învîrtindu-se cu stîngăcie în jurul unui soare galben şi de pe acum întunecat pe jumătate, ne poartă ca pe-o viermăraie la suprafaţa lui mucegăită. Marele fetiş nu-mi pare de loc vrednic de slavă.

Doctorul Fornerol se aplecă la urechea domnului de Terremondre :

— Mari neplăceri personale trebuie să aibă Bergeret, ca să se plîngă astfel de întregul univers. Nu-i firesc să găseşti totul rău.

— De bună seamă, spuse domnul de Terremondre.

XII

Crengile ulmilor de pe alee de-abia începuseră să se acopere de verdeaţă fină ca pulberea şi pală. Dar, pe clina dealului împrejmuit de ziduri vechi, pomii înfloriţi ai livezilor îşi înălţau creştetele rotunde şi albe şi fuioarele trandafirii, care, în lumina limpede şi pîlpîitoare, rîdeau între două vîntoase. în depărtare, gîrla, umflată de apele primăverii, curgea, albă şi goală, mîngîind în treacăt cu şoldurile-i pline şirul plopilor subţiri care îi străjuiau albia, zvăpăiată, ne- stăpînită, rodnică, eternă, cu adevărat zeiţă, ca pe vre- mile în care luntraşii Galiei romane îi aduceau prinos bani de aramă şi înălţau întru a ei cinstire, în faţa templului Venerei şi al lui August, cîte o stelă votivă, pe care se vedea, cioplită cu neîndemînare, o barcă cu lopeţile ei. Pretutindeni, în valea larg deschisă, sfielnica şi încîntătoarea tinereţe a anului aceluia fremăta pe străvechiul pămînt. Domnul Bergeret umbla singur- singurel, cu paşi molcomi şi inegali pe sub ulmii aleii.

278

Păşea cu inima pustie, schimbătoare, împrăştiată, bă- trînă ca pămîntul, fragedă ca floarea mărului, goală de gînduri şi plină de închipuiri pîcloase, pustiită şi dornică, blîndă, nevinovată, lascivă, tristă, tîrîindu-şi istovirea şi urmărind Iluzii şi Nădejdi fără nume, fără formă, fără chip.

Apropiindu-se de banca de lemn unde se aşezase de obicei în timpul verii, la ceasul cînd pasările tac în arbori şi unde se odihnise de- atîtea ori în tovărăşia abatelui Lantaigne, sub mîndrul ulm care asculta gravele lor convorbiri, văzu că o mînă stîngace însemnase de curînd cu

creta cîteva vorbe pe speteaza verde. Fu cuprins de nelinişte, de teama de a-şi citi numele, ajuns de pomină printre puşlamalele oraşului. Dar se linişti repede. Era o însemnare erotică şi comemorativă, prin care Narcis făcea cunoscute, într-o formă concisă şi simplă, dar grosolană şi răsunătoare, plăcerile de el încercate pe această bancă, fără îndoială sub ocrotirea nopţii îngăduitoare, în braţele Ernestinei.

Domnul Bergeret, care era gata să se aşeze în locu-i obişnuit de unde izvodise atîtea gînduri nobile şi senine, făcînd de atîtea ori să se apropie la chemarea lui cuvioasele graţii, socoti că nu se cuvine unui om cumsecade să şadă în văzul lumii rezemat de-un monument obscen, închinat Venerei grădinilor. Se îndepărtă de banca comemorativă şi o porni zicîndu-şi :

„O, deşartă năzuinţă de mărire ! Dorim a supravieţui în amintirea aproapelui. Trebuie să fii foarte bine crescut şi om de societate, ca să nu vrei cu tot dinadinsul să-ţi ştie toţi amorurile şi plăcerile, ca şi suferinţele şi duşmăniile. Narcis nu se socoate cuceritorul Ernestinei, dacă întregul univers nu ştie acest lucru. Phidias, tot aşa, a însemnat un nume drag pe degetul cel mare de la piciorul lui Jupiter olimpianul. O, trebuinţă a sufletului de-a se risipi, de-a se revărsa în afară ! *Astăzi, pe această bancă, Narcis* a... Cu toate acestea, îşi urmă firul gîndului domnul Bergeret, făţărnicia e cea mai mare virtute a omului civilizat şi piatra de temelie a societăţii. Ascunderea gîndului e tot atît de trebuincioasă ca portul veşmintelor. Un om care spune tot ce gîndeşte e tot atît de greu de închipuit

într-un oraş, ca şi unul care s-ar plimba gol-goluţ. Dacă, de pildă, mi-aş dezvălui eu la Paillot, unde se vorbeşte doar destul de slobod, închipuirile care îmi năpădesc mintea în clipa de faţă, gîndurile ce mă împresoară ca un stol de vrăjitoare călări pe măturі, care ar intra prin hogeag, dac-aş zugrăvi felul în care mi-o închipui acum pe doamna de Gromance, atitudinile deşănţate pe care i le atribui, viziunea pe care mi-o stîrneşte, mai absurdă, mai bizară, mai himerică, mai stranie, mai monstruoasă, mai nărăvită şi mai în afară de buna-cuviinţă, de-o mie de ori mai otrăvită şi mai neruşinată decît chipul de pomină strecurat pe portalul nordic al Sfîntului Exuperiu, în scena judecăţii din urmă, de-un uimitor meşteşugar care, aplecat pe-o răsuflătoare a iadului, vede Desfrînarea în carne şi oase ; dacă mi-aş arăta întocmai ciudăţeniile gîndu- rilor mele, s-ar zice că mă aflu în prada unei urîcioase metehne ; cu toate acestea, eu ştiu prea bine că sînt un om de treabă, aplecat din fire către gînduri cuviincioase, un om pe care viaţa şi meditaţia l-au învăţat să păstreze măsura, modest, hărăzit trup şi suflet paş-- nicelor desfătări ale minţii, duşman al tuturor neorîn- duielilor şi urînd destrăbălarea ca pe-o hîzenie.“

în drum, pe cînd frămînta aceste gînduri ciudate, domnul Bergeret

zări pe alee pe abatele Lantaigne, directorul seminarului, stînd de vorbă cu abatele Tabarit, duhovnicul închisorii. Părintele Tabarit îşi zguduia trupul lălîu, împodobit cu un cap mic şi ţuguiat, susţi- nîndu-şi greutatea spuselor cu un braţ cioturos, pe cînd părintele Lantaigne, cu capul sus, cu pieptul ieşit înainte, cu cartea de rugăciuni la subsuoară, asculta privind în zare, încruntat, cu buzele strînse între obrajii bucălaţi, pe care nici un surîs nu i-a scos vreodată din neclintire.

Părintele Lantaigne răspunse la salutul domnului Bergeret printr-un semn şi-o vorbă de întîmpinare :

— Nu pleca, domnule Bergeret; părintele Tabarit nu se teme de necredincioşi.

Dar duhovnicul închisorii, stăpînit de gîndul lui, îşi urmă şirul vorbelor.

— Cine nu s-ar simţi mişcat, în locu-mi, de ceea ce-am văzut ? Băiatul acesta ne-a luminat pe toţi, prin sinceritatea pocăinţei sale, prin mărturisirea simplă şi firească a celor mai creştineşti sentimente. Ţinuta lui, privirea, vorbele, întreaga lui fiinţă vădeau blîndeţea, sfiala, o totală supunere faţă de voia Domnului. N-a încetat o clipă să fie priveliştea cea mai mîngîietoare şi pilda cea mai binevenită. Frumoasele lui simţiri, trezirea credinţei prea mult timp adormită în inima sa, avîntul lui din urmă către Atoateiertătorul Tată, acestea au fost binecuvîntatele roade ale predicilor mele.

Bătrînul se înduioşa cu buna-credinţă a sufletelor curate, uşoare şi deşarte. O suferinţă adevărată împăienjenea ochii săi bulbucaţi şi sărmanul lui nas roş şi cîrn. După ce oftă preţ de-o clipă, îşi urmă vorbirea, adresîndu-se de data aceasta domnului Bergeret :

— Domnul meu, în împlinirea anevoioaselor mele sarcini, pe mulţi spini trebuie să calc. Dar, pe de altă parte, cîte roade ! în multe rînduri în viaţa mea, pe care de-aci înainte o pot socoti lungă, am smuls nenorociţi din ghearele Necuratului, care sta gata să-i în- şface. Dar nici unul dintre nefericiţii pe care i-am însoţit la moarte n-a fost atît de înălţător în clipele-i din urmă, ca tînărul Lecoeur.

— Cum ? exclamă domnul Bergeret. Despre ucigaşul văduvei Houssieu vorbeşti astfel ? Nu se ştie oare... ?

Era gata să spună ceea ce mărturiseau într-un glas martorii execuţiei, că nenorocitul fusese dus, aproape mort de spaimă, sub tăişul ghilotinei. Se opri, pentru a nu-l întrista pe bătrîn, care urmă astfel :

— Se înţelege că era scump la vorbă şi că nu se irosea în manifestări zgomotoase. Dar să-i fi auzit suspinele, frînturile de vorbe prin care îşi dezvăluia pocăinţa ! în jalnicul drum de la temniţă pînă la locul ispăşirii, cînd i-am vorbit de maică-sa şi de cea dintîi spovedanie, i-au dat lacrimile.

— Desigur, spuse domnul Bergeret, că văduvei Houssieu i-au lipsit

aceste mîngîieri în clipa morţii.

La auzul acestor vorbe, părintele Tabarit îşi întoarnă ochii bulbucaţi de la răsărit la apus. Avea obiceiul să

caute, nicidecum în el însuşi, ci în afară, dezlegarea problemelor metafizice. Cînd îl vedea la masă cufundat în gînduri, bătrîna lui servitoare, înşelată de înfăţişarea preotului, îi spunea : „Căutaţi dopul de la sticlă, pă- rinte-abate ? îl aveţi în mînă."

Privirile rătăcitoare ale părintelui Tabarit întîlniră un grăsan bărbos, în costum de ciclist, care trecea pe alee. Era Eusebiu Boulet, redactor-şef al *Farului,* ziar radical. Pe dată, luîndu-şi grăbit ziua bună de la directorul seminarului şi de la profesor, părintele Tabarit îl ajunse din urmă cu paşi mari pe ziarist, îl salută, roş de emoţie, scoase din buzunar nişte hîrtii mototolite şi i le încredinţă cu mîini tremurînde. Erau note rectifi- cative şi scrisori complimentare asupra clipelor din urmă ale tînărului Lecoeur. Acest cucernic preot, ajuns la capătul vieţii lui sihastre şi al modestului său apostolat, era ahtiat după reclamă, nesăţios de interviuri şi articole.

Văzîndu-l pe bietul bătrîn cu cap de pasăre întin- zîndu-şi mîzgăleala ziaristului radical, părintele Lan- taigne schiţă un surîs.

— Priveşte, îi spuse el domnului Bergeret, reapilda veacului a vătămat pînă şi pe omul acesta, care, după o cale lungă plină de merite şi virtuţi, e c-un picior în groapă ; acest bătrîn plin de smerenie şi sfială în toate celelalte are boala publicităţii. Se vrea tipărit cu orice chip, pînă şi în foaia anticlericală.

Părintele Lantaigne, cuprins deodată de grijă că a lăsat pradă în mîinile vrăjmaşului pe unul din ai săi, urmă cu aprindere :

— Păcatul nu-i mare. E o mică meteahnă şi alt nimic.

Apoi tăcu, cufundîndu-se în tristeţea lui.

Părintele Lantaigne, care avea harul dominaţiunii, îl atrase pe domnul Bergeret spre banca obişnuită. Nepăsător faţă de fenomenele vulgare prin care lumea dinafară se înfăţişează gloatei, nici nu se uită la inscripţia erotică a lui Narcis şi a Ernestinei, scrisă cu creta pe spetează, cu mari litere cursive, şi, aşezîndu-se cu o întru totul duhovnicească isihie, acoperi cu lata lui spinare un sfert din acest monument epigrafic.

Domnul

Bergeret luă loc alături de părintele Lantaigne, după ce îşi întinse mai întîi gazeta pe spetează, în aşa fel încît să acopere acea parte a textului care i se părea mai grăitoare : după părerea lui, era verbul, cuvînt care, zic grămăticii, indică existenţa unui atribut într-un subiect. Dar, fără să-şi dea seama, în locul unei inscripţii pusese alta. În adevăr, gazeta purta în manşetă anunţul unuia din acele incidente obişnuite în viaţa noastră parlamentară, de cînd cu triumful memorabil al instituţiilor democratice. Anotimpurile alternate şi Orele înlănţuite readuseseră în primăvara

aceasta, cu o exactitate astronomică, zodia scandalurilor. Mai mulţi deputaţi fuseseră puşi sub urmărire în cursul lunii. Pe foaia deschisă de domnul Bergeret era tipărită cu litere groase ştirea : „Un senator la Masas. Arestarea domnului Laprat- Teulet/[4] Măcar că faptul în sine nu avea nimic neobişnuit şi nu făcea decît să dea în vileag mersul firesc al instituţiilor, domnul Bergeret găsi că e întrucîtva o neruşinare să-l dai astfel în stambă pe-o bancă din alee, la umbra nevinovaţilor ulmi sub care onorabilul domn Laprat-Teulet se bucurase în atîtea rînduri de cinstirile pe care democraţiile le acordă celor mai buni cetăţeni. Aici, pe această alee, în tribuna de catifea stacojie, sub drapelele-trofee, domnul Laprat-Teulet, aşezat de-a dreapta domnului preşedinte al Republicii, la marile serbări regionale sau naţionale, la felurite şi solemne inaugurări, rostise cuvîntări atît de potrivite întru proslăvirea binefacerilor regimului, îndemnînd, totuşi, la răbdare mulţimea muncitoare şi devotată. Republican din prima clipă, Laprat-Teulet era de douăzeci şi cinci de ani puternicul şi veneratul şef al oportunismului în judeţ. înălbit de ani şi de lucrările parlamentare, se înălţa în oraşul său de baştină ca un stejar împodobit de panglicuţe tricolore. îşi îmbogăţise prietenii şi-şi ruinase duşmanii. Se bucura de obştească cinstire. Era august şi blînd. în fiecare an, la împărţirea premiilor, vorbea înaintea copiilor de sărăcia lui. îi dădea mîna să facă pe săracul fără nici o primejdie, căci nimeni nu-l credea şi îndoiala nu putea fi că e foarte bogat. I se cunoştea obîrşia averii şi nenumăratele căi prin care mintea şi rîvna lui agonisiseră banii. Se ştia ce foloase

a tras de pe urma tuturor întreprinderilor întemeiate pe bafta lui politică şi toate concesiunile obţinute prin influenţa pe care o avea în Parlament. Căci era un mare deputat afacerist şi un minunat orator financiar. Prietenii lui ştiau bine şi chiar mai bine decît duşmanii ce-a băgat el în buzunar în afacerea Panama şi altele. Cuminte, grijuliu să nu-şi istovească norocul, cumpănit, acest mare străbun al democraţiei laborioase şi inteligente, de zece ani, de la cea dintîi adiere a furtunii, renunţase la marile afaceri. Părăsise chiar palatul Bour- bon [1] şi se retrăsese în cel al Luxemburgului[88] [89] [90], în marele Consiliu al comunelor Franţei, unde i se preţuiau înţelepciunea şi devotamentul faţă de Republică. Era puternic în loc ferit. Nu vorbea decît la şedinţele comisiilor. De acolo continua să-şi desfăşoare sclipitoarele lui daruri, pe drept cuvînt preţuite de atîta vreme de către căpeteniile finanţei cosmopolite. Era, ca şi mai înainte, inimosul apărător al sistemului fiscal inaugurat de Revoluţie şi întemeiat, după cum se ştie, pe justiţie şi libertate. Sprijinea capitalul cu mişcătoarea emoţie a bătrînilor luptători.

---

[88] Sediul Camerei.
[89] Sediul Senatului.

Pînă şi raliaţii venerau în Laprat- Teulet un suflet potolit şi cu adevărat conservator, un înger păzitor al proprietăţii individuale.

„Are sentimente frumoase, spunea domnul de Terre- mondre. Şi e păcat că duce azi în spinare povara unui trecut apăsător.“ Dar Laprat-Teulet avea duşmani care se înverşunau să-l piardă. „Am meritat ura lor, spunea el cu mărinimie, apărînd interesele care îmi erau încredinţate/[4]

Duşmanii îl urmăreau pînă şi în umbra venerabilă a Senatului, unde restriştea îl făcea să pară şi mai august, dat fiind că străbătuse vremurile de grea cumpănă şi se aflase odinioară la două degete de a sa pieire, din neghiobia unui ministru de Justiţie care nu făcea parte din sindicat şi care-l dăduse, fără socoteală, pe mîna judecătorilor uimiţi. Nici onorabilul domn Laprat-Teulet, nici judecătorul de instrucţie, nici avocatul, nici domnul procuror al Republicii, nici chiar domnul ministru al Justiţiei nu prevăzuseră cauza acestor dezlănţuiri subite şi parţiale ale maşinii guvernamentale, aceste catastrofe burleşti, ca o prăbuşire de estradă de bilei şi teribile ca un efect a ceea ce oratorul numea justiţia imanentă, care, din cînd în cînd, dădea peste cap de pe scaunul lor pe cei mai venerabili legislatori ai celor două Camere. Şi domnul Laprat-Teulet privea aceasta cu o melancolică nedumerire. în faţa instanţei a catadicsit să se apere. Numărul şi puterea alor săi îl salvară. S-a dat o ordonanţă de neurmărire, pe care, la început, Laprat-Teulet a primit-o cu modestie, dar pe care o arăta apoi în lumea oficială ca un certificat în regulă al nevinovăţiei sale. „Bunul Dumnezeu, spunea doamna Laprat-Teulet, care era cucernică, şi-a făcut o mare pomană cu soţul meu : l-a miluit cu ordonanţa de neurmărire pe care o dorea atît.“ Se ştie că, din recunoştinţă, doamna Laprat-Teulet a pus să se atîrne ca *ex-voto,* în paraclisul Sfîntului Anton, o placă de marmură cu următoarea inscripţie : „Pentru o neaşteptată milostenie, mulţumirile unei soţii creştine”.

Această ordonanţă de neurmărire îmbărbătase amicii politici ai lui Laprat-Teulet şi puzderia foştilor miniştri şi mari funcţionari, care trecuseră cu el prin epoca eroică şi anii mănoşi, apucînd cele şapte vaci slabe şi cele şapte vaci grase. Această neurmărire era o izbavă. Cel puţin aşa se credea. Şi a fost cu putinţă să se creadă timp de mai mulţi ani. Şi aşa, deodată, printr-o nenorocită întîmplare, prin una din acele năpăşti ivite pe tăcutele şi pe ocolitele, ca acele spărturi ce se ivesc deodată la navele obosite, fără nici o noimă politică sau morală, în plină onorabilitate, vechiul serv al democraţiei, fiul operelor sale, pe care pînă mai ieri domnul prefect Worms-Clavelin îl dădea pildă, la comiţii, întregului judeţ, omul ordinii şi al propăşirii, apărătorul capitalului şi al societăţii laice, amicul intim al foştilor miniştri şi al foştilor preşedinţi, senatorul Laprat-Teulet, neurmăritul, a fost trimis la închisoare

împreună cu o liotă de parlamentari. Şi ziarul ţinutal făcea cunoscut cu litere de-0 şchioapă : „Un senator la Masas. Arestarea domnului Laprat-Teulet.” Domnul Bergeret, care
285
era un om plin de delicateţe, întoarse ziarul pe speteaza băncii.

— Şi-acuma, îi spuse părintele Lantaigne cu asprime în glas, găseşti oare că ceea ce vedem e frumos şi so- coţi că asta poate dăinui ?

— Ce vrei să spui ? întrebă domnul Bergeret. Te referi, părinte, la scandalurile parlamentare ? Dar, înainte de toate, ce e un scandal ? Scandalul este efectul pe care îl produce de obicei darea pe faţă a unei fapte ascunse. Căci oamenii nu se ascund decît pentru a făptui împotriva moravurilor şi obşteştilor credinţe. Aşa se face că scandaluri publice s-au ivit în toate timpurile şi în toate părţile, dar se ivesc cu atît mai din belşug, cu cît ocîrmuirea e mai puţin meşteră în făţărnicie. Şi e ştiut că secretele de stat nu sînt bine păzite în democraţie. Marele număr al complicilor şi neasemuita ură dintre partide stîrnesc, dimpotrivă, darea în vileag cînd pe tăcutele, cînd cu tămbălău. Şi trebuie să mai ţinem socoteală că regimul parlamentar face să sporească numărul mitarnicilor, ducînd o groază de inşi în ispita mitei. Ludovic al XlV-lea a fost furat din plin şi magnific de alde Fouquet. în zilele noastre, în vreme ce tristul preşedinte pe care l-au ales pentru heghemoni- conul casei îşi arăta ţinuturilor înduioşate chipul necu- vîntător de Minervă bărboasă, carnetele de cecuri plouau cu nemiluita asupra palatului Bourbon. Răul, în sine, nu era mare. O puzderie de nevoiaşi se înfrupta din ocîrmuire. A pretinde ca toţi să fie fără de prihană e poate a cere prea mult firii omeneşti. Şi ceea ce au sfeterisit aceşti bieţi tîlhari e te miri ce şi mai nimic, pe lîngă ceea ce cinstita noastră administraţie iroseşte cît îi ziulica de mare. Un singur punct e de notat. E capital. Otcupciii de pe vremuri, acel Pauquet de Sainte- Croix, între alţii, care sub Ludovic al XV-lea a îngrămădit bogăţiile ţinutului în chiar casa în care locuiesc eu acum, „în camera a treia“, aceşti jefuitori neruşinaţi îşi despuiau patria şi stăpînul, dar cel puţin fără să fi fost ajunşi cu duşmanii regatului. Şperţarii noştri din Parlament, dimpotrivă, vînd Franţa unei puteri străine, Finanţa. Căci adevărul e că Finanţa a ajuns astăzi o putere şi că se poate spune despre ea ceea ce se spunea 286 despre Biserică altădată, că e, printre naţiuni, o ilustră străină. Mandatarii noştri, pe care îi cumpără, sînt prin urmare furi şi trădători. Dar, ca să vorbim drept, sînt în chip jalnic şi mărunt. Luat în parte, fiecare îţi inspiră milă. Numai forfota lor mă înspăimîntă. Pînă una alta, onorabilul domn Laprat-Teulet e la Masas ! A fost dus taman în dimineaţa zilei în care urma să prezideze în oraşul nostru banchetul apărării sociale. Această arestare, săvîrşită în chiar ziua următoare votului auto- rizînd urmărirea, l-a surprins pe domnul prefect Worms-Clavelin, care l-a desemnat să prezideze banchetul pe domnul Dellion,

preţuit de întreaga obşte pentru probitatea lui, chezăşuită de o avere moştenită şi de patruzeci de ani de propăşire industrială. Deşi deplîngea faptul că personalităţile cele mai simandicoase ale Republicii erau fără încetare în primejdie de a fi bănuite, domnul prefect era mulţumit de cuminţenia administraţilor săi, credincioşi regimului, pe care unii păreau a-l dispreţul fără noimă. îşi dădu seama că în adevăr incidentele parlamentare, ca acela care se iscase, după atîtea altele, lasă lumea muncitoare a judeţului cu desăvîrşire nepăsătoare. Domnul prefect Worms-Clavelin vede limpede. Nu exagerează liniştea acestor suflete pe care nimic nu le mai miră. Mulţimea nevăzută care citise în ziare, fără să se tulbure, că senatorul Laprat-Teulet era pus la răcoare ar fi luat cunoştinţă cu aceeaşi nepăsare că a fost trimis în ambasadă pe lîngă o oarecare curte europeană. Şi se ştie mai dinainte că dacă justiţia îl va reda înaltei Adunări, domnul Laprat-Teulet va face parte, în anul ce vine, din comisia bugetului. Şi nu ră- mîne îndoială că va fi ales din nou, la expirarea mandatului.

Abatele Lantaigne îl întrerupse pe domnul Bergeret :

— Aici, domnul meu, ai atins punctul slab, făcînd să răsune golul. Publicul se obişnuieşte cu imoralitatea şi nu mai deosebeşte binele de rău. Asta-i primejdia. Vedem fără încetare netrebniciile date uitării. Sub monarhie şi sub Imperiu era opinie publică. Azi, nu mai este. Poporul acesta, altădată înflăcărat şi mărinimos, s-a trezit deodată că nu mai e în stare nici să urască, nici să iubească, nici să admire, nici să dispreţuiască.

— Sînt izbit, ca şi domnia-ta, de această prefacere, spuse domnul Bergeret. Şi îi caut pricinile, fără să le pot găsi. Se vorbeşte ades, în poveştile chitailor, de un zeu urît foarte, cu înfăţişare greoaie, dar cu duh iscusit şi de desfătări iubitor. Se strecoară, cică, noaptea în casele oamenilor, deschide ca pe-o cutie ţeasta celor ce dorm, le scoate creierul, pune un alt creier în loc şi închide binişor ţeasta. Marea lui plăcere e să colinde astfel din casă în casă schimbînd creierele. Şi cînd în zorii zilei acest zburdalnic zeu se înapoiază în capiştea lui, mandarinul se trezeşte cu gînduri de curtezană şi codana cu visurile unui bătrîn băutor de afion. Se vede că un zeu de soiul acesta va fi dat astfel în schimb creierele franceze pe acelea ale cine ştie cărui popor lipsit de mărire şi răbdător, tîrîndu-şi fără ţintă traiul posomorit, nepăsător la dreptate şi nedreptate. Căci, în cele din urmă, nu ne mai asemănăm de loc cu noi înşine.

Domnul Bergeret îşi curmă vorbirea şi ridică din umeri. Urmă apoi cu o blîndă amărăciune :

— E rodul vîrstei şi semnul unei anumite înţelepciuni. Copilăria are mirări, tinereţea mînii. Trecerea anilor ne-a adus în sfîrşit paşnica nepăsare pe care s-ar cădea s-o judec cu mai multă dreptate. Starea

noastră morală ne chezăşuieşte pacea înăuntru şi în afară.

— Crezi ? întrebă abatele Lantaigne. Şi nu presimţi oare ameninţarea catastrofelor ce ne pîndesc ?

— Viaţa e, prin ea însăşi, o catastrofă, răspunse domnul Bergeret. E o catastrofă neîncetată, pentru că nu se poate manifesta decît într-un mediu nestatornic, iar condiţia esenţială a existenţei ei e nestatornicia forţelor care o zămislesc. Viaţa unei naţiuni, ca şi aceea a unui individ, e o ruină necurmată, un şir de năruiri, o nesfîrşită izbucnire de nenorociri şi crime. Ţara noastră, care e cea mai frumoasă din lume, nu se mai ţine în picioare, asemeni celorlalte, decît prin reînnoirea nenorocirilor şi păcatelor sale. Viaţa e distrugere. Fapta e vătămare. Dar tocmai în clipele acestea, părinte abate, cea mai frumoasă ţară din lume tînjeşte şi lîncezeşte. Asta mă linişteşte. Nu mi se arată semne pe cer. Nu prevăd nenorociri apropiate, stranii şi sortite anume dulcelui nostru colţ de lume. Domnia-ta, care vesteşti

catastrofa, părinte abate, spune-mi, rogu-te, dacă o vezi venind dinăuntru sau dinafară.

— Primejdia-i pretutindeni, răspunse abatele Lan- taigne. Şi domnia-ta rîzi.

— N-am chef de rîs, răspunse domnul Bergeret. Nu prea găsesc prilejuri să rid, în această lume sublunară, pe acest glob terestru, ai cărui locuitori sînt mai toţi odioşi sau ridicoli. Dar nu cred că pacea şi neatîrnarea noastră să fie ameninţate de vreun vecin puternic. Nu neliniştim pe nimeni. Nu tulburăm universul. Sîntem potoliţi şi înţelepţi. Capii stăpînirii noastre nu alcătuiesc, după cît se ştie, planuri nechibzuite, de a căror izbîndă, bună sau rea, să atîrne puterea sau pieirea noastră. Nu rîvnim la stăpînirea lumii. Am ajuns să nu mai stingherim Europa. E o fericită noutate.

Priveşte, rogu-te, în vitrina librăriei doamnei Fu- sellier, portretele bărbaţilor noştri de stat. Spune-mi dacă printre ei se află măcar unul care să pară menit să dezlănţuie războiul şi să pustiască lumea. Şi glagoria şi puterea lor sînt mediocre. Nu sînt în stare să săvîr- şească greşeli cumplite. Nu sînt, slavă Domnului, oameni mari ! Şi putem dormi liniştiţi. De altfel, am temeiuri să cred că Europa, aşa înarmată cum e, nu-i războinică. Războiul cere o dăruire de sine care nu are astăzi căutare. Turcii şi grecii au fost stîrniţi să se în- caiere. Se pun pe ei rămăşaguri ca pe cocoşi sau pe cai. Dar noi nu ne vom bate. Auguste Comte, în 1840, vestea sfîrşitul războaielor. Profetia nu era, fără îndoială, de-un adevăr precis şi literal. Dar se prea poate ca vederea acestui mare om să fi răzbit pînă într-un îndepărtat viitor. Starea de război e starea firească a unei Europe feudale şi monarhice. Feudalitatea s-a pris- tăvit, şi împotriva răsuflatelor despotisme se ridică puteri noi. Pacea şi războiul atîrnă astăzi în mai mică măsură de suveranii absoluţi,

decît de marile bănci internaţionale care sînt mai puternice decît Puterile. Europa financiară are gînduri pacifice. E sigur, cel puţin, că nu iubeşte războiul pentru el însuşi şi din cavaleresc imbold. De altfel, stearpa ei putere nu va ţine mult şi se va prăbuşi o dată în revoluţia muncitorească. Europa socialistă va fi de bună seamă prietena păcii. Căci Eu-

ropa va fi socialistă, părinte abate, dacă ne e îngăduit să numim socialism necunoscutul ce va să vie.

— Domnul meu, spuse abatele Lantaigne. Europa nu poate fi decît una, Europa creştină. Războaie vor fi întotdeauna, pacea nu-i de pe astă lume. De ne-am învrednici numai de vitejia şi de credinţa strămoşească ! Ostaş al Bisericii luptătoare, îmi dau seama că bătălia nu va lua sfîrşit decît la istovul veacurilor. Şi mă rog lui Dumnezeu, ca Ajax al bătrînului domniei-tale Ho- mer, să lupt la lumina zilei. Ceea ce mă înspăimîntă nu e nici mulţimea, nici îndrăzneala duşmanului, ci slăbiciunea şi nehotărîrea care domnesc în propria noastră tabără. Biserica e o oaste ; mă întristez cînd descopăr lipsuri şi goluri în frontul ei de luptă. Mă revoltă să văd necredincioşi strecurîndu-se în rîndurile ei şi pe adoratorii Viţelului de Aur rîvnind la paza sanctuarului. Sufăr cînd văd lupta pornită în juru-mi, în hăurile beznei, prielnice mişeilor şi trădătorilor. Facă-se voia Domnului ! Sînt încredinţat de izbînda ce va să vie, de în- frîngerea crimei şi rătăcirii în ziua de apoi, care va fi ziua biruinţei şi a dreptăţii.

Se ridică cu privire hotărîtă. Dar obrajii buhăiţi îi atîrnau. Sufletul îi era trist. Şi nu fără temei. Sub conducerea lui seminarul mergea la ruină. Avea lipsuri în vistierie. Urmărit de casapul Lafolie, căruia îi datora zece mii două sute treizeci şi unu de franci, era în- spăimîntat în mîndria lui de dojenile Monseniorului cardinal-arhiepiscop. Mitra către care întindea mîna se mistuia. Se vedea surghiunit într-o biată eparhie la ţară. Intorcîndu-se către domnul Bergeret, îi spuse :

— Cele mai groaznice nenorociri stau gata să se abată asupra Franţei.

XIII

De o bucată de vreme domnul Bergeret se ducea la cafenea. în fiecare seară îşi petrecea un ceas în Cafeneaua Teatrului. în general, lumea îl dezaproba. Acolo, avea parte de-o lumină şi de-o căldură care nu 290 erau matrimoniale; îşi citea ziarele, vedea chipurile omeneşti ale unor inşi care nu-i purtau sîmbetele. Il găsea câteodată pe domnul Goubin, discipolul lui preferat, de cînd cu trădarea domnului Roux. Domnul Ber- geret avea preferinţe, pentru că firii lui de estet îi plăcea să aleagă. Avea preferinţă pentru domnul Goubin. Dar nu-l iubea.

Adevărul e că domnul Goubin nu era atrăgător ; subţirel, deşirat, sărac cu trupul, cu părul, cu glasul şi cu duhul, cu ochi duioşi ascunşi îndărătul ochelarilor, cu buze supte, avea toate puţintimile, un picior şi o fire de domnişoară. Alcătuit astfel, era exact şi migălos. Firava lui făptură era împodobită de-o pereche de urechi ca două tromboane, vaste şi puternice, singura avuţie a acestei fiinţe sărace. Domnul Goubin avea harul firesc şi arta de-a asculta.

Domnul Bergeret şedea de vorbă cu domnul Goubin în faţa a două halbe, în zgomotul dominourilor mî- nuite pe marmura meselor vecine. La orele unsprezece, profesorul se ridica. Elevul, de asemeni. Şi o porneau prin piaţa pustie a Teatrului şi prin străzi întunecoase, pînă la trista Tintelleries.

Mergeau aşa, într-o noapte de mai. Aerul, primenit de ploaie şi furtună, era proaspăt, uşor şi pătruns de-un iz de pămînt şi de frunziş. În adîncurile întunecate ale cerului fără lună şi fără nori, scînteiau stropi de lumină, aproape toţi albi ca diamantul, printre care se amestecau, totuşi, pe ici, pe colo, stropi de lumină roşie sau albastră. Ridicînd ochii spre cer, domnul Bergeret contemplă stelele. Recunoştea destul de bine constelaţiile. Cu pălăria pe ceafă, cu faţa orizontală, arătă, cu vîrful bastonului, privirilor tulburi ale domnului Goubin, Gemenii, murmurînd versurile :

O, fie ca astrul pur al celor doi fraţi ai Elenei Să potolească sub nava-ţi talazul ionian,
Fie ca pe ţărmul Poestum-ului...

Apoi, deodată :

— Ştii, domnule Goubin, că primim din America ştiri despre Venus şi că ştirile nu sînt bune ?

19

Docil, domnul Goubin se pregătea s-o caute pe Venus pe cer. Dar profesorul îl înştiinţă că se culcase.

— Această mîndră stea, spuse el, e un iad de gheaţă şi de foc. Ştiu asta de la însuşi domnul Camille Flam- marion, care-mi aduce la cunoştinţă, în fiecare lună, în excelente articole, toate noutăţile din cer. Venus înfăţişează soarelui, cu statornicie, aceeaşi latură, ca şi luna pămîntului. O afirmă astronomul de pe muntele Hamil- ton [91]. După el, una din emisferele lui Venus e un deşert dogoritor ; cealaltă, o pustietate de gheţuri şi întunecimi. Şi această frumoasă lumină a serilor şi dimineţilor noastre e plină de tăcere şi de moarte.

— În adevăr ? întrebă domnul Goubin.

[91] Sir William Rowan Hamilton (1805—1865), astronom irlandez.

— E ceea ce se crede anul acesta, răspunse domnul Bergeret. În ceea ce mă priveşte, sînt aproape gata să fiu încredinţat că viaţa, cel puţin aşa cum se manifestă pe pămînt, vreau să zic această activitate pe care o prezintă substanţa organizată în plante şi animale, nu-i decît efectul unei tulburări în economia planetei, un produs morbid, o lepră, în fine ceva dezgustător, care nu se poate regăsi într-un astru sănătos şi bine alcătuit. Ideea aceasta îmi surîde şi mă mîngîie. Căci, la urma urmei, e trist cînd te gîndeşti că sorii aceştia aprinşi peste capetele noastre încălzesc planete tot atît de nefericite ca a noastră şi că universul înmulţeşte la infinit suferinţa şi urîciunea. Nu ne putem rosti asupra planetelor care rotesc în jurul lui Sirius sau Aldebaran, Altair sau Vega, asupra acestor întunecate pulberi care întovărăşesc poate stropii de foc împrăştiaţi pe cer, de vreme ce existenţa lor nu e cunoscută şi nici n-o putem bănui decît în virtutea analogiilor existente între soarele nostru şi alte stele din univers. Dar dacă ne putem face oarecare idee asupra aştrilor din sistemul nostru, asta nu înseamnă că viaţa de pe ele ia numaidecît înfăţişările de pe pămînt. Nu putem presupune că se găsesc fiinţe organizate ca noi în haosul uriaşilor Saturn şi Jupiter. Uranus şi Neptun nu au lumină şi căldură. Acest soi de putrefacţie pe care-l numim viaţă organică nu are deci cum se produce. E tot atît de puţin de crezut să se manifeste în acest scrum de aştri răspîndit în eter între orbitele lui Marte şi Jupiter şi care nu-i decît materia împrăştiată a unei planete. Micul bulgăre numit Mercur pare prea arzător pentru a prăsi mucegaiul care e viaţa animală şi viaţa vegetală. Luna e o lume moartă. S-a aflat acum că temperatura lui Venus nu-i prielnică la ceea ce numim organisme. Aşa fiind, nu ne-am putea gîndi la nimic asemănător omului în tot sistemul solar, dacă n-ar fi planeta Marte, care, spre nefericirea ei, are oarecare asemănări cu pămîntul. Are aer, dar puţin, şi apă ; s-ar putea să aibă din ce face, vai ! animale ca noi.

— Nu-i aşa că se crede că are locuitori ? întrebă domnul Goubin.

— Oamenii au fost ispitiţi uneori să creadă asta, răspunse domnul Bergeret. Nu prea cunoaştem bine înfăţişarea acestei lumi. Pare schimbătoare şi mereu agitată. Se văd pe ea canaluri a căror origine şi al căror rost nu l-am aflat. Şi nu putem şti bine dacă această lume vecină e şi ea întristată şi necinstită de făpturi asemănătoare omului.

Domnul Bergeret ajunsese în faţa uşii lui. Se opri şi spuse :

— îmi place să cred că viaţa organică e o boală proprie urîcioasei noastre planetuţe. Ar fi îngrozitor să te gîndeşti că mănînci şi că eşti mîncat în infinitatea cerurilor.

XIV

Birja cu care mergea doamna Worms-Clavelin prin Paris trecu de bariera Maillot printre grilajele împodobite civic cu vîrfuri de suliţe, lîngă care piroteau la soare dăbilarii prăfuiţi şi florăresele pîrlite de

soare. Lăsînd în dreapta aleea Răzmeriţei, ale cărei cîrciumi scunde, spoite cu roş, mucegăite şi sărăcăcioasele umbrare privesc paraclisul Sfîntului Ferdinand, singuratic şi mic, pitit la marginea mohorîtului şanţ militar, năpădit de iarbă arsă şi sfrijită, intră în strada Chartes, tristă sub veşnica ei prăfărie de piatră cioplită, şi ajunse
293
la frumoasele cărări umbrite care dau în parcul regal, fărîmiţit acum în mici proprietăţi burgheze. Pe şoseaua liniştită pe care birja înainta greoaie între două şiruri de paltini, din cînd în cînd, în linişte şi singurătate, cîte un biciclist, în haină de culoare deschisă, cu spinarea încovoiată, spintecînd aerul cu capul, luneca sprinten ca o jivină rapidă. În goana-i firească, zborul lui întins ca al păsărilor mari atingea aproape graţia prin uşurinţa mişcărilor şi prin frumuseţe, ca şi prin amploarea curbelor descrise. Printre trunchiurile arborilor împrejmuitori, doamna Worms-Clavelin descoperea, îndărătul grilaj urilor, pajişti, mici havuzuri, trepte de intrare şi marchize de prost gust. O încerca dorinţa vagă de a locui la bătrîneţe o casă dintr-acelea a căror tencuială luminoasă şi al căror acoperiş de ardezie le zărea în frunziş, căci era înţeleaptă şi cumpătată în dorinţele ei şi simţea înfiripîndu-i-se în adîncul inimii dragostea de găini şi de iepuri de casă. Ici şi colo, pe largile bulevarde se înălţau clădiri mari, paraclise, şcoli, case pentru pensionari, sanatorii, biserica anglicană cu turnuleţele ei într-un stil gotic plin de răceală ; sfinte lăcaşuri de-o placidă gravitate, cu crucea deasupra uşii şi-un clopot negru tot, lipit de zid şi cu lanţul spînzu- rînd. Birja se înfundă apoi în meleagurile scunde şi pustii ale grădinarilor, unde geamlîcul serelor sticleşte la capătul îngustelor alei de nisip şi unde îţi apar înaintea ochilor deodată chioşcurile fără noimă ale constructorilor rustici şi trunchiurile de copaci uscaţi, imitate în gresie de-un arhitect ornamentist de grădini. Simţi, în acest Bas-Neuilly, răcoarea rîului din preajmă, aburii unui pămînt jilav încă din pricina apelor care au căzut în el pînă nu demult, spun geologii, duhoarea mlaştinilor deasupra cărora vîntul încovoia trestiile, acum vreo mie sau o mie cinci sute de ani.

Doamna Worms-Clavelin privi pe geam ; nu mai avea mult pînă să ajungă. În faţa ei, vîrfurile ascuţite ale plopilor care se întindeau de-a lungul fluviului se înălţau la capătul aleii. Felurită şi năvalnică, viaţa îşi relua cursul. Zidurile înalte, acoperişurile cu coama crestată se ţineau lanţ. Birja se opri în faţa unei mari case moderne construite cu vădită drămuire şi chiar cu zgîr- 294 cenie, în dauna artei şi a frumuseţii, şi cu toate acestea, cuviincioasă şi plăcută vederii, cu ferestrele ei înguste printre care acelea ale unui paraclis se recunoşteau după reţeaua de plumb ce lega ochiurile vitraliului. Pe această faţadă netedă şi fără podoabe, tradiţiile artei naţionale şi creştine se arătau cu multă sfială în căpriorii acoperişului, prin ferestruicile triunghiulare cu o frunză de

trifoi deasupra. Pe frontonul uşii de intrare era sculptat un vas sacru închipuind vasul în care s-a păstrat sîngele Mîntuitorului luat într-o mănuşă de Iosif din Aritmateea. Era herbul maicilor Slăvitului-Sînge a căror congregaţie, întemeiată în 1829 de doamna Mărie Latreille, fusese recunoscută de stat în 1868, din dorinţa împărătesei Eugenia. Maicile Slăvitului-Sînge îşi închinau vremea educaţiei tinerelor fete.

Doamna Worms-Clavelin sări din trăsură, sună la uşa care se deschise cu fereală şi băgare de seamă şi pătrunse în vorbitor, în timp ce sora de serviciu trimitea vorbă că domnişoara de Clavelin era chemată de doamna mamă a domniei-sale. în vorbitor nu erau decît scaune cu tăbliile împletite din păr de cal. Pe zidul alb, într-o firidă, o Sfîntă Fecioară zugrăvită în culori fragede, cu căutătură galeşă, cu picioarele acoperite, întindea palmele deschise. încăperea, mare, rece, albă, dovedea linişte, rînduială, seninătate. Simţeai că adăposteşte o forţă ascunsă, o putere socială care nu se arată.

Doamna Worms-Clavelin adulmecă cu adîncă mulţumire aerul jilav al vorbitorului, în care răzbătea un iz searbăd de bucătărie. Ea, care-şi petrecuse copilăria prin gălăgioasele şcoli din Montmartre, mînjită de cerneală şi dulceţuri, într-un schimb necurmat de vorbe urîte şi gesturi asemănătoare, avea o mare stimă pentru austeritatea educaţiei aristocratice şi religioase. îşi botezase fiica pentru a putea fi primită într-o mănăstire aleasă. îşi zisese : „Jeanne va fi mai bine crescută şi va avea sorţi să se mărite mai bine“. Jeanne fusese botezată la unsprezece ani şi în mare taină, pentru că pe-atunci era la putere un guvern radical. între timp, Biserica şi Republica s-au apropiat una de alta. Dar, pentru a nu nemulţumi pe roşii judeţului, doamna Worms-Clavelin nu voia să se ştie că fiica ei învaţă la

călugăriţe. Secretul a fost descoperit, totuşi, şi, din cînd în cînd, foaia clericală din judeţ tipărea într-un articolaş, pe care consilierul prefecturii, domnul Lacarelle, îl punea, chenărit cu creion albastru, sub ochii domnului prefect, care citea :

Adevărat să fie că evreul prigonitor, pus de francmasoni în capul administraţiei noastre judeţene pentru a lupta împotriva Domnului, în mijlocul credinciosului nostru norod, îşi creşte copila la călugăriţe ?

Domnul Worms-Clavelin ridica din umeri şi arunca ziarul la coş. A treia zi, cum era de prevăzut după citirea primului, redactorul catolic strecura un nou articolaş.

Am întrebat pe prefectul evreu, Worms-Clavelin, dacă e adevărat că-şi creşte fiica la călugăriţe. Francmasonul nerăspunzîndu-mi, cum era de aşteptat, îmi voi răspunde chiar eu la întrebare. Acest evreu făţarnic, după ce şi-a botezat fata, a dat-o la o şcoală catolică.

Domnişoara Worms-Clavelin se află la Neuilly-sur- Seine crescută de călugăriţele Slăvitului-Sînge.

Ce-aveţi de zis de sinceritatea acestor puşlamale ?

Educaţia mireană, atee, omucidă e bună pentru poporul care îi hrăneşte !

Afle şi norodul unde sînt tartufii!

Domnul Lacarelle, consilierul prefecturii, chenăruia articolaşul cu plaivaz albastru şi aşeza gazeta desfăcută pe masa de lucru a prefectului, care o arunca la coş. Domnul Worms-Clavelin punea în vedere foilor oficioase să nu se încaiere în polemici. În felul acesta, mărunta daraveră era dată uitării, nepătrunsei uitări, în bezna neţărmurită în care se cufundă rînd pe rînd, după o clipă de licărire, înfrîngerile ruşinoase ca şi biruinţele, mîndriile şi scandalurile regimului. Doamna Worms-Clavelin, cîntărind forţa şi bogăţia Bisericii, stăruise cu dîrzenie ca Jeanne să fie încredinţată călugăriţelor, care insuflau tinerei copile principii sănătoase şi deprinderi alese.

Se aşează, cu multă modestie, ascunzîndu-şi picioarele sub rochie, ca şi Fecioara, albă, roză şi albastră din firidă, ţinînd cu vîrful degetelor, de sfoară, cutia cu şocolată pe care i-o adusese Jeannei.

296

O fetişcană împlinită dădu buzna în vorbitor, înaltă, în rochia ei neagră şi încinsă cu cordonul roş al „mijlociilor".

— Bună ziua, mamă !

Doamna Worms-Clavelin o examină cu maternă duioşie dar şi cu instinctul ei de geambaş, o trase lîngă dînsa, îi privi dinţii, o puse să se ţie dreaptă, îi cercetă mijlocul, umerii, spinarea şi păru mulţumită.

— Dumnezeule ! Cum ai crescut ! Ai nişte braţe lungi!...

— Nu mă speria, mamă. Nu mai ştiu ce să fac cu ele.

Se aşează, împreunîndu-şi mîinile roşii pe genunchi. Răspunse în silă, dar cu drăgălăşie, la întrebările pe care maică-sa i le pusese privitor la sănătate, la îndrumările de igienă, la sfaturile în legătură cu untura de peşte. Apoi, întrebă :

— Şi tata ?

Doamna Worms-Clavelin fu aproape mirată că i se cer veşti despre bărbatul ei, dar nu din nepăsare faţă de el, ci pentru că nu-şi putea închipui că s-ar putea spune ceva nou despre omul acesta, statornic, neclintit, mereu acelaşi, de care nu se prindea nici o boală şi care nu făcea şi nu rostea niciodată nimic deosebit.

— Tatăl tău ? Ce vrei să facă ? E prefect de clasa întîi.[92] Şi n-avem de gînd să ne schimbăm situaţia.

Se gîndi că, totuşi, în curînd va trebui să-şi ia măsuri pentru a-şi asigura o retragere cuviincioasă, fie într-un post de administrator general, fie mai degrabă în Consiliul de stat. Şi frumoşii ei ochi se

[92] În ierarhia administrativă franceză sînt prefecţi de mai multe grade.

umbriră de visare.

Fata o întrebă la ce se gîndeşte.

— Mă gîndesc că, într-o bună zi, s-ar putea să ne reîntoarcem la Paris. Mie îmi place Parisul. Dar aici, am însemna atît de puţin lucru !

— Tata e, totuşi, un om destoinic. Sora Sainte-Ma- rie-des-Anges a spus asta în clasă : „Domnişoară de Clavelin, tatăl dumitale a dovedit o mare iscusinţă în administraţie".

Doamna Worms-Clavelin clătină din cap.

— Ca să ţii o casă la Paris, e nevoie de multe parale.

— Ţie îţi place Parisul, mamă. Mie îmi place viaţa la ţară.

— N-o cunoşti, drăguţă.

— Dar, mamă, nu ţi-e drag numai ce cunoşti.

— Este, totuşi, un dram de adevăr în cele ce spui.

— Ai aflat, mamă ?... Am primit diploma de onoare pentru compoziţia la istorie. Doamna de Saint-Joseph a spus că numai eu am tratat temeinic subiectul.

Doamna Worms-Clavelin întrebă moale :

— Ce subiect ?

— Pragmatica sancţiune.

Doamna Worms-Clavelin întrebă, de astă dată cu adevărată mirare în glas :

— Ce-i aceea ?

— O greşeală a lui Carol al VH-lea. E chiar cea mai mare greşeală a lui.

Doamna Worms-Clavelin găsea că răspunsul e neîndestulător. Se mulţumi cu el totuşi, istoria Evului Mediu neispitind-o de loc. Dar stăpînită de subiectul ei, Jeanne adause cu gravitate :

— Da, mamă. Este greşeala de căpetenie a acestei domnii, o încălcare vădită a drepturilor Sfîntului Scaun, o samavolnică despuiere a patrimoniului Sfîntului Petru. Această greşeală a fost, din fericire, îndreptată de Francisc I... Dar am uitat să-ţi spun, mamă, am aflat că guvernanta Alisei e o fostă cocotă...

Cu o grabnică pornire, doamna Worms-Clavelin îşi pofti fiica şi pe colegele ei să nu mai facă cercetări de asemenea natură :

— Eşti nemaipomenită, Jeanne : te trezeşti vorbind fără să ştii ce spui...

Jeanne păstră o tăcere misterioasă ; apoi zise deodată:

— Mamă, află că pantalonaşii mei sînt într-un hal fără hal. Dar tu nu te-ai prăpădit niciodată după rufă- rie. Nu-ţi fac o vină din asta ; unora le place rufăria, altora le plac rochiile, altora giuvaerurile. Ţie, mamă, îţi plac giuvaerurile. Mie, rufăria... Ş-apoi, am ţinut tot

postul de nouă zile. M-am rugat mult pentru tine şi pentru tata, crede-

mă ! Şi am obţinut şi patru mii nouă sute treizeci şi şapte zile de indulgenţe.

XV

— Sînt, pare-mi-se, un drept-credincios, spuse domnul de Terremondre ; dar găsesc la nelocul lor vorbele rostite la Notre-Dame de părintele Ollivier. De altfel, asta-i părerea tuturor.

— Il veştejeşti, fără îndoială, răspunse părintele Lan- taigne, pentru că a tălmăcit acest prăpăd ca o învăţătură de minte pe care Dumnezeu a dat-o trufiei şi necredinţei. Nu-i ierţi că a înfăţişat seminţia între toate de Domnul aleasă, pedepsită de năprasnă, pentru lepădare de credinţă şi rocoşiri. Greşit-a oare că nu s-a dat în lături să găsească un tîlc acestor cumplite fapte ?

— Trebuia, urmă domnul de Terremondre, să păstreze cuviinţa. Prezenţa conducătorului statului îi impunea, cît de cît, oarecare cumpăt.

— E-adevărat, rosti părintele Lantaigne, că preotul acesta s-a încumetat să spună în faţa preşedintelui şi a miniştrilor Republicii, în faţa puternicilor şi avuţilor, făptaşi sau părtaşi ai înjosirilor noastre, că Franţa s-a lepădat de străvechea ei chemare, întorcîndu-şi faţa de la creştinii din răsărit, hăcuiţi cu miile, dînd mişeleşte sprijin Semilunii, împotriva Crucii. A cutezat să spună că naţia atîta amar de vreme credincioasă a izgonit pe Dumnezeul cel adevărat din şcolile şi adunările ei. Şi pentru asta îl osîndeşti, tocmai dumneata, domnule de Teremondre, unul din capii partidului catolic din judeţul nostru ?

Domnul de Terremondre îl încredinţă că e trup şi suflet om al Bisericii. Dar rămînea la părerea lui. Întîi şi-ntîi, nu ţinea cu grecii. Ţinea cu turcii sau, cel puţin, cu liniştea. Şi cunoştea mulţi catolici care nu se sinchiseau de creştinii din răsărit. Se cădea oare să-i jignească în îndreptăţitele lor convingeri ? Nimeni nu te poate sili să fii elenofil. Nici Papa nu-i.

— Părinte, urmă el, te ascult cu tot respectul. Dar nu încetez a socoti că ar fi trebuit să se folosească vorbe mai blînde într-o zi de jale şi de nădejdi, care părea să pecetluiască împăcarea cinurilor...

— Şi în timp ce bursa era în urcare, învederînd înţelepciunea Franţei şi a Europei în treburile Răsăritului, adăugă domnul Bergeret, rîzînd cu răutate.

— în adevăr, recunoscu domnul de Terremondre. Trebuie să batem în struna unui guvern care se împotriveşte socialiştilor şi sub care Biserica şi ideile conservatoare au luat un netăgăduit avînt. Deşi izraelit şi francmason, prefectul nostru, domnul Worms-Clavelin, sprijină cu multă căldură tagma bisericească. Doamna Worms-Clavelin şi-a botezat fiica, încredinţînd-o călugăriţelor la Paris, unde i se dă o educaţie desăvîrşită. Ştiu asta, căci domnişoara Jeanne Clavelin e în aceeaşi clasă cu nepoatele mele d'Ansey. Doamna Worms-Clavelin patronează mai

multe din societăţile noastre de binefacere ; şi, cu toată obîrşia şi situaţia ei, aproape că nu-şi ascunde astăzi simpatia pentru aristocraţie şi Biserică.

— Nu preget să te cred, spuse domnul Bergeret, şi poţi afirma sus şi tare că în ceasul de faţă, în Franţa, catolicismul nu-şi află îndeobşte sprijin mai de nădejde decît în ovreimea bogată.

— Nu te înşeli de loc, spuse domnul de Terremondre. Ovreii ajută mult societăţile catolice... Dar ceea ce-i de-a dreptul supărător în cuvîntarea părintelui Ollivier e că pune, ca să zic aşa, în seama bunului Dumnezeu cugetul şi imboldul pacostei. După el, s-ar părea că bunul Dumnezeu a pus cu mîna lui focul la Bazar. Mătuşa mea d'Ansey, care era de faţă la slujbă, a plecat revoltată. Sînt încredinţat, părinte, că nu încuviinţezi asemenea abateri.

Părintele Lantaigne nu se băga îndeobşte cu uşurinţă în discuţii teologice cu mirenii, puţin pregătiţi să le susţină. Cu toate că iubea cu aprindere controversa, moravurile lui sacerdotale îl făceau să le ocolească, în prilejuri uşurele, ca acesta. Se mulţumi să tacă, şi domnul Bergeret fu acela care răspunse domnului de Terremondre :

— Ţi-ar fi plăcut mai mult, desigur, domnul meu, ca acest călugăr să-l acuze pe bunul Dumnezeu pentru nenorocirea abătută, din întîmplare, asupra unui ungher uitat al zidirii sale, făcînd pe Cel de Sus, după catastrofă, să ia înfăţişarea întristată, spăsită şi cuviincioasă a domnului prefect de poliţie.

— Rîzi de mine, spuse domnul de Terremondre. Dar era nevoie oare să pomenească de victime ispăşitoare şi de. îngeri nimicitori ? Acestea sînt credinţe din alte vremuri.

— Sînt credinţe creştine, replică domnul Bergeret. Părintele Lantaigne nu poate tăgădui asta.

Cum preotul păstra tăcerea, domnul Bergeret adause:

— Într-o carte a cărei doctrină părintele Lantaigne o împărtăşeşte, în ilustra *Încercare asupra nepăsării,* se găseşte o teorie a ispăşirii pe care te-aş sfătui s-o citeşti. Am reţinut din ea o frază pe care ţi-o pot reproduce întocmai : „O lege fatală, spune Lamennais, o lege neînduplecată ne mînă ; nu putem scăpa de stăpînirea ei : legea aceasta e ispăşirea, osia neclintită a lumii sufleteşti, pe care se rotesc ursitele omenirii, toate."

— Foarte bine, spuse domnul de Terremondre. Dar e cu putinţă ca Dumnezeu să fi vrut să lovească în femei cinstite şi milostive, ca vara mea Courtrai, ca nepoatele mele Laneux şi Felissay, care au ars în chip fioros în acest pîrjol ? Dumnezeu nu-i nici crud nici nedrept.

Părintele Lantaigne îşi potrivi breviarul sub braţul stîng, dînd să plece. Apoi, răzgîndindu-se, se întoarse spre domnul de Terremondre şi, cu mîna dreaptă ridicată, spuse cu gravitate :

— Dumnezeu n-a fost nici crud nici nedrept cu aceste femei, din care a făcut, în milosîrdia lui, pîine de împărtăşanie şi chipuri ale celei fără de prihană jertfe. Dar, de vreme ce creştinii înşişi au pierdut pînă şi simţul jertfei şi au uitat ce-i suferinţa, de vreme ce au ajuns să nu mai ţină seamă de cele mai sfinte taine ale Bisericii şi cum nu se cuvine să pierdem nădejdea în a lor izbavă, trebuie să ne aşteptăm la mustrări şi mai grozave, la şi mai cumplite vestiri şi la mult mai mari semne. Cu bine, domnule de Terremondre. Te las cu domnul Bergeret, care, necredincios fiind, nu cade cel

puţin în pacostea şi năpasta credinţei uşuratice şi care, cu plăpîndul ajutor al minţii pe care inima n-o sprijină, îţi va închide gura, fără osteneală.

Zise şi se îndepărtă înfipt şi sigur de el.

— Ce l-a apucat ? întrebă domnul de Terremondre, urmărindu-l cu privirea. îmi pare că s-a supărat pe mine. E un om vrednic de respect. Dar e cu toane. Mintea i se acreşte în certuri necurmate. S-a stricat cu arhiepiscopul, cu profesorii seminarului, cu jumătate din preoţimea eparhială. E foarte îndoielnic că va ajunge episcop. Şi începe a crede că e mai bine şi pentru Biserică şi pentru el să fie lăsat unde se află. Ar fi un episcop primejdios prin intoleranţa lui. Ce idee ciudată, să aprobe cuvîntarea părintelui Ollivier !

— Şi eu aprob această cuvîntare, spuse domnul Bergeret.

— Dumneata, e altceva, spuse domnul de Terremondre. Dumneata glumeşti. Dumneata nu crezi.

— Nu cred, spuse domnul Bergeret ; dar sînt teolog.

— Eu, zise domnul de Terremondre, nu sînt teolog, dar cred. Şi mă revoltă cînd aud spunîndu-se din amvon că Dumnezeu a făcut să piară în flăcări nişte biete femei, pentru osîndirea fărădelegilor ţării noastre, care nu vrea să păşească în fruntea Europei. Crede poate părintele Ollivier că ne vine atît de uşor, în împrejurările de faţă, să păşim în fruntea Europei ?

— Ar păcătui crezînd asta, răspunse domnul Bergeret. Dar dumneata, dumneata care eşti, după cum ţi s-a spus adineauri, unul din capii partidului catolic din judeţ, ar trebui să ştii că Dumnezeul dumneavoastră poftea odinioară, în vremurile biblice, cu destulă osîrdie, jertfe omeneşti şi că mirozna sîngelui foarte îi plăcea. Măcelurile îl desfătau şi îi sălta inima în faţa prăpădului. Aşa era firea lui, domnule de Terremondre. Era libovnic de sînge ca domnul de Gromance, care tot timpul anului doboară, după anotimp, căprioare, potîrnichi, iepuri de casă, prepeliţe, raţe sălbatice, fazani, cocoşi de sihlă şi cuci. Nimicea

laolaltă nevinovaţi şi păcătoşi, războinici şi fecioare, 302 pană şi păr[93]. Pare că s-a înfruptat cu plăcere din copila lui Iefte.

— Nu te potrivi, spuse domnul de Terremondre. Îi era hărăzită. Dar sînge n-a curs.

— Aşa vi se spune, făcu domnul Bergeret, ca să vă cruţe inima. Dar adevărul e c-a fost înjunghiată. Jdhova sie arăta îndeosebi poftitor de came trufanda. Micul Ioas, crescut în templu, ştia bine felul în care numitul zeu îndrăgea copiii. Cînd blînda Iosabet i-a încercat diadema regilor, o cumplită neliniște l-a fost cuprins şi pus-a el această întrebare, care îl privea îndeaproape :

Jertfit ca holocaust în autodafe Va trebui, ca-n vremuri, copila lui Iefte,
Lui Dumnezeu, prin moarte-mi, să-i potolesc mînia ? [94]

Pe acele vremi, Iehova aducea cu vrăjmaşul său Chamos[95] : era o fiinţă aprigă, nedreaptă şi crîncenă. Zicea : „Prin morţii întinşi în calea voastră, afla-veţi că vă sînt stăpîn“. Mă poţi crede, domnule de Terremondre, că trecînd de la evrei la creştini nu s-a părăsit de cruzime şi setea de sînge i-a rămas. Nu vreau să spun că în veleatul de faţă, în amurgul vieţii, nu se va fi îmbunat oarecum şi că nu va fi lunecat el însuşi pe clina îngăduinţei şi nepăsării pe care cu toţii o pogorîm. A încetat cel puţin să mai împroaşte spaimă şi ocări. În clipa de faţă nu-şi mai buciumă răzbunările decît prin gura domnişoarei Deniseau, pe care nimeni n-o ascultă. Principiile lui sînt tot cele de altădată. Catehismul lui moral nu s-a întru totul schimbat.

— Eşti un aprig duşman al Bisericii noastre, observă domnul de Terremondre.

— Nicidecum, spuse domnul Bergeret. E drept că descopăr în ea ceea ce aş putea numi unele piedici intelectuale şi morale. Descopăr chiar cruzimi. Dar cruzimile acestea s-au învechit, sînt lustruite de cursul anilor, rostogolite ca pietrişul şi cu desăvîrşire tocite. Au ajuns aproape nevătămătoare. Mi-ar fi mai multă frică de-o religie nouă, croită prea pe măsură. Religia aceasta, chiar dac-ar avea la temelie morala cea mai îngăduitoare şi cea mai frumoasă, ar începe prin a se pune în mişcare cu o asprime stingheritoare şi cu o străşnicie greu de suferit. Mă împac mai degrabă cu o intoleranţă ruginită decît cu o milostenie proaspăt ascuţită. Dacă stăm strîmb şi judecăm drept, abatele Lantaigne şi cu mine greşim şi dumneata ai dreptate, domnule de Terremondre. Peste străvechea religie iu- deo-creştină au trecut prin veacuri atîtea patimi omeneşti, atîta ură şi pămîntească dragoste, atîtea civilizaţii barbare sau poleite, cucernice sau dezmierdate, fără de milă sau îngăduitoare, smerite sau trufaşe, ţărăneşti, pastorale, războinice,

---

93 Păsări şi vînat mare.

94 Versuri din *Atalia* lui Racine. 8 Divinitate a moabiţilor.

negustoreşti, industriale, oligarhice, aristocrate, democrate, încît totul s-a netezit. Religiile nu au urmări în ceea ce priveşte moravurile şi sînt aidoma moravurilor care le izvodesc...

XVI

Doamna Bergeret avea groază de tăcere şi de singurătate. De cînd domnul Bergeret nu-i mai vorbea şi trăia despărţit de dînsa, apartamentul ei o înspăimînta ca un mormînt ; cînd intra în el pălea. Fetele i-ar fi adus cel puţin în casă mişcarea şi zgomotul trebuitor sănătăţii; în toamnă însă, la ivirea epidemiei de tifos, le trimisese la domnişoara Zoe Bergeret, mătuşa lor, la Arcachon, unde îşi petrecuseră iarna şi de unde tatăl lor nu se gîndea să le recheme, în împrejurările de faţă. Doamna Bergeret era o femeie casnică. Avea suflet de gospodină. Adulterul nu fusese pentru ea decît o extindere a vieţii sale conjugale, o radiere a căminului ei. Făcuse asta atît din trufie femeiască cît şi din imboldurile trupului ei pîrguit şi rodnic. înţelesese întotdeauna ca micile ei relaţii trupeşti cu tînărul domn Roux să rămînă o îndeletnicire tainică şi burgheză, un adulter cumpătat, presupunînd, implicînd şi 304 confirmînd acea ipostază a căsătoriei pe care lumea o cinsteşte, biserica o sfinţeşte şi care asigură femeii liniştea casnică şi demnitatea socială. Doamna Bergeret era o soţie creştină. Ştia că măritişul e o taină ale cărei urmări auguste şi trainice nu pot fi năruite prin- tr-o greşeală de felul aceleia pe care o săvîrşise ea, gravă, ce e drept, dar care poate fi îngăduită, iertată... Fără să se judece ea însăşi în lumina unei morale mai înalte, înţelegea că greşeala ei era micuţă, lipsită de hainie şi de patima care singură dă greşelilor măreţia crimei, ducînd vinovatul la pieire. Simţea că nu-i o mare vinovată, ci că mai degrabă n-a avut noroc. Vedea urmările neaşteptate ale acestui mic bucluc, desfăşurîndu-se cu o mohorîtă încetineală, care o înspăimânta. Suferea cumplit că e singură şi decăzută în casa ei, că-şi pierduse suveranitatea în căsnicie, că e despuiată, ca să spunem astfel, de sufletul ei de gospodină şi de bucătăreasă. Suferinţa nu-i era prielnică şi n-o izbăvea. Suferinţa stîrnea în bietul ei cuget cînd revolta, cînd umilinţa. În fiecare zi, către ceasurile trei după-amiază, o pornea, ţeapănă, pompos împodobită, cu ochii limpezi, cu obrajii aprinşi, spăimîn- tătoare, ajungînd, cu pas întins, pe la casele prietene. Se ducea în vizită la doamna Torquet, soţia decanului ; la doamna Leterrier, soţia rectorului; la doamna Ossian Collot, soţia directorului închisorii ; la doamna Surcouf, soţia grefierului, la toate cucoanele burgheziei mijlocaşe. Căci în casele nobilimii şi ale marilor capitalişti nu era primită. În fiecare salon, nu mai isprăvea cu văicărelile împotriva domnului Bergeret, punînd în spinarea soţului toate ciudatele vinovăţii pe care i le strecura în minte închipuirea ei slabă, dar stăruitoare. îl învinovăţea mai ales că o desparte de fiicele sale, că o lasă fără bani şi că, părăsind căminul,

colindă cafenelele şi poate că şi casele de joc. Pretutindeni îşi atrăgea simpatii, trezind interesul cel mai duios. Mila pe care o stîrnea sporea, se întindea, se înălţa. Doamna Dellion, soţia industriaşului metalurgist care nu se putea hotărî s-o primească fiindcă nu făceau parte din aceeaşi lume, îi trimitea în schimb vorbă că o plînge din toată inima şi că osîndeşte urîcioasa pur-

tare a domnului Bergeret. Astfel, doamna Bergeret îşi sprijinea şi îndestula zilnic prin oraş sufletul ei ahtiat de preţuire socială şi bună reputaţie. Dar seara, suind scările casei sale, i se strîngea inima. îşi urnea cu greu picioarele moleşite, îşi uita de trufie, de răzbunări, de ocări, de nechibzuitele clevetiri pe care le răspîndise în oraş. O apuca o sinceră dorinţă de a-l îmbuna pe domnul Bergeret, ca să nu mai fie singură. Această idee în care nu se strecura nici un gînd ascuns izvora de la sine, în sufletul ei uşuratic. Dorinţe vane ! Gîn- duri deşarte ! Domnul Bergeret nu mai voia să ştie de doamna Bergeret.

În acea seară, doamna Bergeret spuse în bucătărie :

— Eufemia, du-te şi-l întreabă pe domnul cum doreşte să-i gătesc ouăle.

A face cunoscut stăpînului casei ceea ce are de mîncat era în capul ei o noutate. Pînă mai ieri, pe vremea semeţei sale nevinovăţii, îi impunea mîncări care nu-i plăceau şi pe care gingaşul lui stomac de cărturar nu le suferea. Judecata tinerei Eufemia nu mergea departe, dar era dreaptă şi necruţătoare. I-a spus verde doamnei Bergeret, aşa cum îi mai spusese de atîtea ori în împrejurări asemănătoare, că e zadarnic ca doamna să-l mai întrebe ceva pe domnul, care nu va răspunde nimic, ştiut fiind că e „neîndu- plecat“. Dar doamna, dîndu-şi capul pe spate şi lăsîn- du-şi pleoapele în jos, în semn de cerbicie, îşi reînnoi porunca dată.

— Eufemio, fă ceea ce-ţi spun. Du-te şi-l întreabă pe domnul cum doreşte să-i fac ouăle. Şi nu uita să-i spui că-s ouate astăzi, că sînt aduse de la Trecui.

între timp, domnul Bergeret, în odaia lui, lucra la al său *Virgilius nauticus,* pe care i-l ceruse un editor, pentru a îmbogăţi o ediţie savantă a *Eneidei,* pregătită, de mai bine de treizeci de ani, de trei generaţii de filologi şi din care primele foi erau tipărite gata. Profesorul alcătuia, fişă cu fişă, un lexic special. Asta îi stîrnea un soi de admiraţie faţă de sine, îndemnîn- du-l să se felicite precum urmează :

— Aşadar eu, pe uscat-trăitorul, necălătorind pe apă decît cu vaporaşul care, în timpul verii în fiecare 306 duminică pornind în susul rîului, cară tîrgoveţii în podgoria Tuillieres, unde se bea vin spumos ; eu, bunul francez care n-a văzut marea decît la Villers, eu, Lucian Bergeret, sînt tălmaciul acestui Virgiliu nautic, explic termenii

marinăreşti folosiţi de un poet exact, savant, precis, cu toată retorica lui, şi matematician, mecanic, geometru, un peninsular foarte iscusit, pe care nişte marinari tolăniţi la soare pe plajele din Neapole şi Misena l-au învăţat tocmala mării, care se prea poate să fi avut birema lui şi care, în sfîrşit, de la Neapole la Atena a despicat marea albastră sub aştrii luminoşi ai celor doi fraţi ai Elenei. M-am învrednicit să fac asta mulţumită iscusinţei metodelor mele filologice. Şi domnul Goubin, elevul meu, ar izbuti în asta tot atît de bine ca mine.

Ducerea la capăt a acestei lucrări care îi stăpînea mintea, fără să i-o tulbure şi fără să i-o frămînte, îi făcea plăcere domnului Bergeret. Scria, cu adîncă mulţumire, pe bucăţi de carton subţire, cu litere mărunte şi bine rînduite, icoane şi mărturii ale rectitudinii cărturăreşti pe care o cere filologia. Chiar şi simţurile lui se învoiau să ia parte la acest răsfăţ al minţii, atît de adevărat este că plăcerile hărăzite omului sînt mai felurite decît se crede de obicei. Şi domnul Bergeret se lăsa pradă potolitei încîntări de a scrie rîndurile acestea :

Servius crede că Virgiliu a pus Attolli mâlos *în loc de* Attolli vela, *şi argumentul pe care îl aduce în sprijinul acestei interpretări e următorul :* cum navigarent, non est dubium quod olim erexerant arbores [96]. *Ascen- sius s-a alăturat părerii lui Servius, uitînd sau neştiind că pe mare, în anumite împrejurări, se dau jos catargele navelor. Cînd toanele mării...*

Domnul Bergeret ajunsese la acest pasaj al lucrării sale, cînd tînăra Eufemia, deschizînd uşa odăii cu zgomotul care-i întovărăşea pînă şi mişcările cele mai neînsemnate, veni să transmită profesorului îndatoritoarele cuvinte ale doamnei :

— Doamna vă întreabă cum doriţi să mîncaţi ouăle ?

Drept răspuns domnul Bergeret o pofti cu blîndeţe să se retragă şi scrise înainte :

...puteau pune catargele în primejdia de-a fi frînte, se lăsau catargele în jos, scoţîndu-se din scobitura în care erau înfipte...

Tînăra Eufemia rămase locului, lipită de uşă, şi domnul Bergeret îşi termină fişa.

...şi se răsturnau în spate pe-o bîrnă sau altă proptea.

— Domnule, doamna mi-a spus să vă mai spun că ouăle sînt aduse de la Trecui.

— *Una omnes fecere pedem* [97].

îşi aşează apoi tocul pe masă. Şi din senin se simţi cuprins de tristeţe. Descoperise deodată deşertăciunea lucrării sale. Era, din

---

[96] ...fiindcă navigau, fără îndoială că ridicaseră catargele. (În lb. lat.)

[97] *Mesange* înseamnă, ca nume comun, *piţigoi.*

nenorocire, destul de inteligent pentru a-şi da seama de mediocritatea lui, care, din cînd în cînd, i se isca pe masă, între călimară şi cutia cu fişe, în chipul unei făpturi mici, slabe şi fără farmec. Se recunoştea şi nu se iubea. Ar fi dorit să-şi contemple propria-i gîndire sub înfăţişarea unei nimfe cu şolduri pline. I se ivea în forma ei adevărată, care era firavă şi lipsită de venustate [98] [99]. Asta îl făcea să sufere, căci era delicat şi aplecat spre cugetare.

„Domnule Bergeret, îşi spunea el, eşti un dascăl cu oarecare merite, un provincial deştept, un universitar în floare, un mediocru umanist, zăbovind pe nerodnicele curiozităţi ale filologiei, străin de adevărata ştiinţă a vorbirii, pe care n-o pot pătrunde decît minţile largi, drepte şi puternice. Domnule Bergeret, nu eşti un învăţat, nu eşti în stare nici să recunoşti, nici să rîn- duieşti faptele de limbă. Michel Breal[100] nu va rosti nicicînd dispreţuitul domniei-tale nume. Pieri-vei fără glorie şi laudele aproapelui nu-ţi vor mîngîia niciodată auzul. “

— Domnule... domnule, îndrăzni tînăra Eufemia cu glas stăruitor, răspundeţi. N-am timp de aşteptat. Am treabă. Doamna vă întreabă cum doriţi să mîncaţi ouăle. Le-am luat de la Trecui. Astăzi sînt ouate.

Domnul Bergeret, fără să-şi întoarcă faţa, răspunse slujnicei, cu o necruţătoare blîndeţe :

— Te rog să pleci şi să nu te mai văd în odaia mea, decît atunci cînd te-oi chema.

Şi conferenţiarul Facultăţii de litere se cufundă din nou în visarea sa :

„Ferice de Torquet, decanul ! Ferice de Leterrier, rectorul ! Nici o grijă cu privire la fiinţa lor, nici o îndoială iscoditoare nu le tulbură făptura cumpănită. Sînt asemeni bătrînului Mesange, care-a fost îndrăgostit de zeiţele nemuritoare, căci a trăit trei vieţi de om înălţîndu-se pînă la College de France şi la Institut, fără să fi învăţat nimic cu începere din binecuvîntaţii Sini ai nevinovatei sale copilării şi neştiind mai multă grecească decît la cincisprezece ani. A închis ochii la istovul acestui veac, frămîntînd încă în puţina lui minte ideile mitologice puse în versuri, în preajma leagănului său, de poeţii primului Imperiu. Dar eu, tot atît de şubred la minte ca elenistul acesta cu nume şi creier de pasăre \ tot atît de puţin destoinic ca decanul Torquet şi ca rectorul Leterrier, ca metodă şi inven- ţiune, eu, jalnic şi păgubos scamator de vorbe, cum se face că simt atît de dureros neputinţa şi vrednica de rîs deşertăciune a întreprinderilor mele ? Nu-i oare o dovadă de nobleţe

---

[98] Toţi porniră deodată. (în lb. lat.)

[99] Cuvînt luat de A. France din latineşte (venustas). Înseamnă frumuseţe fizică (la femeie), farmec, graţie, nuri.

[100] Ilustru filolog francez (1832—1915).

intelectuală şi un semn al superiorităţii mele în domeniul ideilor generale ? Acest *Vir- gilius nauticus,* din pricina căruia mă judec şi mă osîndesc, e oare cu adevărat opera şi rodul minţii mele ? Nu ! E o corvadă impusă sărăciei de un librar hrăpăreţ, încîrdoşat cu nişte profesori fofîrligari care, sub cuvînt că descotorosesc ştiinţa franceză de oblăduirea nemţească, restatornicesc procedeul fluşturatic de altădată, impunîndu-mi giumbuşuri filologice după moda din 1820. Cadă asupră-le şi nu asupră-mi păcatul ! Nada cîştigului, nu zelul ştiinţific, m-a hotărît să mă apuc de acest *Virgilius nauticus,* cu care mă căznesc de trei ani şi pentru care voi primi plată cinci sute de [1] franci, adică : două sute cincizeci de franci la predarea manuscrisului şi două sute cincizeci în ziua punerii în vînzare a tomului cuprinzînd această lucrare. Am vrut să-mi potolesc josnica sete de aur. Nu cu mintea, ci cu firea mea am păcătuit. E cu totul altceva !“

În felul acesta îşi conducea domnul Bergeret corul nestatornicelor sale gînduri. Tînăra Eufemia, care nu se urnise din loc, îşi chemă stăpînul pentru a treia oară :

— Domnule... domnule...

Dar, de data aceasta, glasul ei, sugrumat de hohote, i se opri în beregată.

Intorcîndu-şi, în cele din urmă, privirea spre ea, domnul Bergeret văzu lacrimi curgînd pe doi obraji bucălaţi, îmbujoraţi şi strălucitori.

Tînăra Eufemia încercă să vorbească : dar nu i-au ieşit din gîtlej decît sunete răguşite, asemeni mugetului pe care-l scot ciobanii din satul ei din bucium, cînd se lasă noaptea. Impreunîndu-şi pe obraji braţele goale pînă la coatele a căror carne albă şi durdulie era brăzdată de lungi zgîrieturi trandafirii, îşi şterse ochii cu dosul mîinilor sale arămii. Hohotele îi zguduiau pieptul îngust şi pîntecul prea mare, rămas aşa în urma rastului[1] pe care-l avusese la vîrsta de şapte ani şi care o pocise. îşi lăsase braţele de-a lungul trupului, îşi băgase mîinile sub pestelcă, îşi înăbuşise suspinele şi, cum îi reveni graiul, începu să urle cît o ţinea gura :

— Nu mai pot sta în casa asta ! Nu mai pot! Asta nu e viaţă. Mai bine îmi iau lumea în cap, decît să mai văd ceea ce văd !

Era tot atîta mînie cît şi mîhnire în glasul ei şi se uita la domnul Bergeret cu ochi aprinşi.

Şi, ce-i drept, purtarea stăpînului ei o scotea din sărite. Nu pentru că ar fi nutrit în inima ei o veche dragoste pentru doamna Bergeret, care, pînă mai ieri, în vremile de mărire şi de propăşire, o copleşea de ocări şi de umilinţe şi-i tăia porţia de carne. Nu pentru că n-ar fi ştiut de păcatul stăpînei sale şi că ar fi [101] crezut, ca doamna Dell ion şi celelalte

---

[101] Boală care constă în umflarea splinei, din care pricină cei ce au suferit de ea rămîn cu pîntecul mare.

cucoane din burghezie, că doamna Bergeret e nevinovată. Ea, portăreasa, brutăreasa şi servitoarea domnului Raynaud cunoşteau cu de-amănuntul tainicele legături dintre doamna Bergeret şi domnul Roux. Le descoperise înaintea domnului Bergeret. Şi nici pentru că le-ar fi încuviinţat. Dimpotrivă, le osîndea fără cruţare. Dacă o fată, stăpînă pe trupul ei, avea un ibovnic, nu găsea nimic de zis, ştiind şi ea cum vine asta. Puţin i-a lipsit şi ei să ajungă acolo, într-o seară, după o petrecere, pe marginea unui şanţ, unde a fost înghesuită de un flăcău, căruia îi era a joacă. Ştia că o nenorocire se poate oricînd întîmpla. Dar o asemenea purtare
0 revolta la o femeie măritată, coaptă şi cu copii. Într-o dimineaţă i-a mărturisit brutăresei că-i e scîrbă de doamna. În ce-o priveşte, nu-i umbla gîndul la zburdăciuni şi de nu i-ar fi fost dat decît ei pe lume să odrăslească, repede s-ar fi pustiit lumea, spunea ea. Dacă cucoana gîndea altfel, avea bărbat. După ea, stăpîna ei căzuse la mare şi spurcată nelegiuire, dar nu-i intra în cap ca o greşeală, oricît de cumplită, să nu-şi găsească izbavă şi să rămînă fără iertare. în copilărie, înainte de a fi intrat cu simbrie la stăpîn, muncise cot la cot cu părinţii ei la vie şi la cîmp. Văzuse soarele dogorind strugurele în floare, văzuse grindina tocînd în cîteva clipe tot grîul de pe cîmp şi văzuse în anul următor pe tatăl, pe mama şi pe fraţii ei mai mari lucrînd via şi semănînd ogoarele. De la viaţa aceea firească şi plină de răbdare învăţase ea că în această lume arzătoare şi îngheţată, bună şi rea, fără îndreptare nimic nu este şi după cum pămîntului
1 se iartă, cuvine-se şi bărbatului şi femeii să li se ierte.

Aşa făceau oamenii din satul ei, care poate că nu erau mai prejos de cei din capitala judeţului. Cînd femeia lui Robertet, zdravănă Leocadia, i-a cumpărat argatului o pereche de pacheşte, pentru a-l îndemna să facă ceea ce voia ea să-i facă, n-a fost destul de isteaţă pentru ca Robertet să nu adulmece urzeala. A prins îndrăgostiţii asupra faptului şi şi-a dojenit muierea cu gîrbaciul şi cu atîta foc, încît i-a tăiat cheful să mai
311
încerce vreodată. De atunci, Leocadia e una din cele mai cumsecade femei din ţinut : nu-i mai poate spune bărbatul ei nici *atît.* Dar e tot atît de drept că nici cu domnul Robertet, care ştie să se poarte şi să-şi stăpînească şi dobitoacele şi oamenii, nu-i de glumit.

Bătută mult de venerabilul ei tată, ea însăşi simplă şi brutală, Eufemia pricepea violenţa şi ar fi înţeles ca domnul Bergeret să fi rupt pe spinarea vinovatei doamne Bergeret cele două mături ale casei, dintre care una îşi pierduse jumătate din barbă, iar cealaltă, mai veche, neavînd mai multe fire ca podul palmei. Învelită într-o otreapă, slujea la

spălatul lespezilor bucătăriei. Dar ca stăpînul să ţină în el atîta vreme o duşmănie mută, iată ceea ce i se părea tinerei ţărance că e de nesuferit, împotriva firii şi cu adevărat satani- cesc. Dar ceea ce o făcea pe Eufemia să simtă mai adînc vinovăţia domnului Bergeret e că purtarea lui îngreuna serviciul şi încurca treaba. Trebuia să-i ducă pe de o parte mîncare domnului Bergeret, care nu voia să se aşeze la masă cu doamna Bergeret, şi, pe de alta, doamnei Bergeret, a cărei existenţă, cu îndărătnicie tăgăduită de domnul Bergeret, nu putea dăinui, totuşi, fără hrană. „E ca la han, ofta tînăra Eufemia.“ Doamna Bergeret, căreia domnul Bergeret nu-i mai dădea bani, îi spunea : „Ai să te socoteşti cu domnul“. Tremurînd toată, Eufemia se ducea în fiecare seară cu catastiful la domnul, care, nemaiputînd ieşi la capăt cu cheltuielile sporite, cu un gest poruncitor îi făcea semn să iasă. Şi ea rămînea copleşită de greutăţi care-i depăşeau priceperea. Traiul sub acest afurisit acoperiş a făcut-o să-şi piardă voioşia : nu i se mai auzeau în bucătărie rîsetele ţinînd isonul cratiţelor care se ciocneau, sfîrîi- tului prăjelilor răspîndite pe plită, loviturilor răsunătoare ale satirului tocînd pe masa groasă hălcile de carne, cu cîte-un vîrf din degetele ei. Nu mai avea parte nici de bucurii nici de dureri zgomotoase. îşi spunea : „Mă tîmpesc în casa asta[a]. I se rupea inima de mila doamnei Bergeret. Acum cucoana asta se îmbunase faţă de ea. Aşezate una lîngă alta, la lumina lămpii, îşi petreceau serile făcîndu-şi destăinuiri. Cu 312 sufletul plin de sentimentele acestea, i-a spus tînăra Eufemia domnului Bergeret :

— Mă'c ; prea sînteţi neomenos. Vreau să plec.

Şi dădu drumul unui nou şuvoi de lacrimi, învinuirea ei nu-l supăra pe domnul Bergeret. Se prefăcu a nu înţelege, avînd prea multă judecată pentru a nu ierta îndrăznelile unei copile neştiutoare. Şi zîmbi întru sine, căci păstra încă într-un ungher neştiut al sufletului, sub alaiul înţeleptelor cugetări şi al frumoaselor maxime, instinctul primitiv care stăruie în oamenii moderni laolaltă cu spiritul cel mai ales şi mai blajin, şi care îi face să se bucure cînd văd că sînt luaţi drept nişte făpturi fioroase, ca şi cum putinţa de a face rău şi de a distruge ar fi cea mai de seamă tărie a vieţuitorilor, virtutea lor de temelie şi tot ce e mai bun în ei ; dar dacă stăm şi ne gîndim, aşa şi este, de vreme ce viaţa nesprijinindu-se şi nesporind decît în moarte, cei mai buni sînt cei ce fac mai multe măceluri şi, de vreme ce acei care din imboldul rasei şi al hranei săvîrşesc cele mai mari fărădelegi, sînt înălţaţi generali şi plac femeilor, în mod firesc interesate să aleagă pe cei mai puternici şi în neputinţă de a deosebi cu mintea lor forţa creatoare de cea destruc- tivă, care sînt, în adevăr, pe veci contopite în natură. De asta, mulţumită minţii lui visătoare, cînd tînăra Eufemia, cu glasul ei rustic, ca o fabulă din Esop, i-a spus că e neomenos, domnului Bergeret i se păru că aude un murmur măgulitor, care, prelungind neaoşa vorbire a slujnicei,

spunea : „Află, Lucian Bergeret, că eşti neomenos, în înţelesul urît al cuvîntului, adică în stare să faci rău şi să distrugi, stăpîn deplin al vieţii, în stare de apărare, pe cale de cuceriri. Află că eşti, în felul tău, un uriaş, un monstru, un balaur, un om fioros.“

Dar, pornit din fire să se îndoiască şi să nu primească cu ochii închişi judecata aproapelui, se cercetă el însuşi, pentru a se încredinţa dacă era în adevăr aşa cum spune Eufemia. La primele ochiri pe care le aruncă asupră-şi, constată că îndeobşte nu era rău, că, dimpotrivă, era milos, simţitor la necazurile altuia, înţelegător cu nenorociţii, că-şi iubea semenii, că ar fi

313

vrut să-i sprijine în toate nevoile lor, să le împlinească dorinţele îngăduite sau vinovate, căci nu înţărcuia milostenia seminţiei omeneşti în hotarele unui sistem moral şi le purta de grijă tuturor năpăstuiţilor. Socotea nevinovat tot ceea ce nu dăunează altuia. De asta avea în inima lui mai multă blîndeţe decît o îngăduie pravilele, datinele şi feluritele credinţe ale popoarelor. Aşadar, după ce se cercetă, văzu că nu-i un mişel, ceea ce îl nedumerea oarecum. îşi recunoştea cu părere de rău aceste vrednice de dispreţ însuşiri ale inteligenţei, care nu sînt vieţii de nici un folos.

Cu o metodă excelentă căută apoi să vadă dacă nu se va fi abătut de la caracterul lui îngăduitor şi de la paşnica lui fire, în vreo împrejurare oarecare şi îndeosebi cu privire la doamna Bergeret. Şi recunoscu repede că, în acest caz special, purtarea i-a fost potrivnică crezurilor sale generale şi sentimentelor sale fireşti, că purtarea lui înfăţişa în această privinţă ciudăţenii vrednice de luat în seamă şi se opri asupra celor mai stranii.

„Ciudăţeniile de frunte : mă prefac că o cred ticăloasă şi mă port ca şi cum aş avea în adevăr această credinţă de om de rînd. în timp ce ea, în conştiinţa ei, se crede vinovată de a se fi împreunat cu domnul Roux, elevul meu, eu socot această împreunare nevinovată, ca nefăcînd nimănui nici un rău. Doamna Bergeret e mai morală decît mine. Dar socotindu-se vinovată, ea îşi dă iertare. Pe cînd eu, care n-o socot vinovată, n-o iert. Gîndul meu, în ceea ce-o priveşte, e imoral şi blajin. Purtarea mea în ceea ce-o priveşte e morală şi crudă. Ceea ce osîndesc fără milă nu e fapta ei, care nu-i decît ridicolă şi necuviincioasă, după părerea mea, ci pe ea însăşi, vinovată, nu că a făcut ce-a făcut, ci că este ceea ce este. Tînăra Eufemia are dreptate : sînt un om rău !“

Se aprobă şi, frămîntat de alte gînduri, îşi mai spuse :

„Sînt un om rău prin fapta mea. N-aveam nevoie de experienţa aceasta, pentru a şti că faptă fără vină nu se află şi că a făptui înseamnă a face rău sau a nimici. O dată cu intrarea în fapt, am devenit răufăcător. “ 314

Nu fără temei îşi vorbea el astfel sieşi, căci săvîrşea o faptă

chibzuită, necurmată, stăruitoare, ţinînd să-i facă doamnei Bergeret viaţa de nesuferit, tăindu-i acestei cucoane toate bunurile de care nu se putea lipsi făptura ei grosolană, firea ei casnică, sufletul ei sociabil, astfel ca în cele din urmă să stîrpească din cămin soţia nedorită şi nesuferită ce-i hărăzise nepreţuitul chilipir de a fi înşelat.

Se folosea de chilipirul acesta. Îşi desăvîrşea opera cu o rîvnă de mirare la un om atît de slab. Căci domnul Bergeret era îndeobşte şovăielnic şi lipsit de voinţă. Dar cu acest prilej, un Eros de neînvins, un imbold îi dădea ghes. Fiindcă dorinţele, nu voile sînt acelea care, după ce au odrăslit omenirea, o sprijină. Domnul Bergeret era călăuzit de această negrăită dorinţă, de Erosul care-l îmboldea să se despartă de doamna Bergeret. Şi această curată, această limpede dorinţă, pe care nici o ură n-o tulbura, avea ceva din binecuvîntata violenţă a dragostei.

În timpul acesta, tînăra Eufemia aştepta ca stăpînul să-i răspundă, sau, cel puţin să se răstească la ea. În această privinţă, asemeni doamnei Bergeret, stăpîna ei, tăcerea îi era mai nesuferită decît batjocura şi ocara.

în fine, domnul Bergeret vorbi. Rosti cu glas potolit :

— Îţi dau drumul. Peste opt zile, vei pleca de sub acest acoperiş.

Un strigăt sălbatic, mişcător, fu răspunsul Eufemiei. Preţ de-un minut rămase locului, fără să mişte. Apoi, reintră năucită, cătrănită şi îndurerată în bucătăria ei, unde îşi regăsi cratiţele ciocnite ca platoşele în bătălie de mîinile ei vrednice; scaunul cu reţeaua de paie desfundată, fără nici o pagubă, de altfel, căci biata fată nu se aşeza niciodată pe el ; cişmeaua, a cărei apă, scurgîndu-se noaptea prin robinetul lăsat deschis, potopea casa ; spălătorul de blide cu ţeava veşnic astupată ; masa ciopîrţită de satîr ; cuptorul de tuci mîncat tot de flăcări ; lada cu cărbuni, policioarele împodobite cu hîrtie dantelată, cutia cu ceară de parchet şi sticla

cu apă tare. Şi în mijlocul acestor monumente ale trudnicei sale vieţi, o podidiră lacrimile.

A doua zi, fiind zi de tîrg, domnul Bergeret porni de mînecate, cum se spunea pe vremuri, spre Deniseau, care ţinea în Piaţa Sfîntul Exuperiu un oficiu de plasare pentru muncitori agricoli. În încăperea scundă dădu peste vreo douăzeci de ţărăncuţe, şi tinere şi bătrîne, unele mărunţele, roşcovane şi bucălate, altele înalte, uscate, galbene, deosebite la faţă şi statură, dar asemănîndu-se toate prin îngrijorata fixitate a privirii, căci toate vedeau în fiecare vizitator care deschidea uşa propria lor soartă. Domnul Bergeret se uită o clipă la această adunătură de fete de năimit. Trecu apoi în cancelaria împodobită cu

calendare, unde însuşi Deniseau şedea în faţa unei mese ticsite de registre slinoase şi de potcoave vechi care-i slujeau de *presse-papier*.

Îi ceru telalului o slujnică şi fără îndoială că o dorea înzestrată cu însuşiri rare, căci, după zece minute de convorbire, plecă mofluz. Dar, trecînd din nou prin sala comună, zări într-un ungher întunecos o făptură pe care n-o văzuse la început. Era o arătare deşirată, despre care n-ai fi putut spune cu siguranţă dacă e femeie sau bărbat şi căreia nu i-ai fi putut da o vîrstă, împodobită cu un cap osos şi pleşuv, cu fruntea aşezată ca o minge enormă peste un nas cîrn şi numai nări. Gura deschisă lăsa să i se vadă nişte dinţi ca de cal şi sub buza care-i spînzura nu se zărea nici urmă de bărbie. Şedea nemişcată în colţişorul ei, cu privirea împrăştiată, ştiind, poate, că nu se va găsi nimeni s-o tocmească atît de curînd şi că celelalte îi vor lua-o înainte, împăcată totuşi cu sine şi liniştită. Era îmbrăcată ca femeile din ţinuturile mlăştinoase, pe unde bîn- tuie frigurile. Iar broboada îi era plină de paie.

Domnul Bergeret o măsură îndelung cu o posomorită admiraţie. În cele din urmă zise, arătînd-o lui Deniseau :

— Asta, spuse el, îmi place.

— Maria ? întrebă telalul surprins.

— Da, ea, răspunse domnul Bergeret.

XVII

Domnul Mazure, arhivarul, care primise în sfîrşit „Palmele academice", privea guvernul cu o îngăduitoare blîndeţe. Cum de mînie nu se putea lipsi, de la acest soroc şi-o îndreptase împotriva cinului bisericesc, începînd să dea în vileag uneltirile episcopilor. într-o dimineaţă, întîlnindu-l pe domnul Bergeret în Piaţa Sfîntul Exuperiu, îi atrase luarea-aminte asupra primejdiei clericale.

— Fiindcă n-a* putut răsturna Republica, spunea el, popimea vrea să puie mîna pe ea.

— Asta e ţinta tuturor partidelor, răspunse domnul Bergeret, şi urmarea firească a rînduielilor noastre democratice, căci democraţia se întemeiază tocmai pe lupta dintre partide, de vreme ce poporul însuşi e dezbinat ca sentimente şi interese.

— Dar, ceea ce nu-i de suferit, urmă domnul Mazure, e că popimea îşi pune masca libertăţii pentru a-i ademeni pe alegători.

La care domnul Bergeret răspunse :

— Orice partid îndepărtat de la cîrmă e un crainic al libertăţii, pentru că libertatea întăreşte opoziţia, slăbind totodată ocîrmuirea. Pentru acelaşi temei, partidul care ocîrmuieşte ciunteşte libertăţile cît poate. Şi, în numele poporului suveran, alcătuieşte cele mai tiranice legi. Căci pravilă care să asigure libertatea împotriva încălcărilor

suveranităţii naţionale nu se află. În teorie, despotismul democratic nu are hotare. În fapt şi dacă ţinem seama numai de timpul prezent, recunosc că nu-i cine ştie ce de el. Am fost miluiţi cu „legi criminale". Dar nu se aplică.

— Domnule Bergeret, spuse arhivarul, vrei să-mi îngădui un sfat înţelept ? Dumneata eşti republican ; nu deschide focul asupra prietenilor dumitale. Dacă n-om băga de seamă, o să cădem din nou sub cîrma popilor. Reacţiunea se întăreşte văzînd cu ochii. Albii cu albii şi albaştrii cu albaştrii, vorba lui Napoleon. Dumneata eşti un albastru, domnule Bergeret. Partidul clerical nu-ţi iartă că ai numit-o pe Ioana d'Arc o mascotă (şi chiar şi mie îmi vine greu să ţi-o iert, căci
317
Ioana d'Arc şi Danton sînt idolii mei). Dumneata eşti liber-cugetător. Apără cu noi societatea mireană ! Hai să ne unim ! Numai unirea ne va da puterea să biruim. Un interes superior ne porunceşte să combatem clericalismul.

— Eu văd în asta mai mult un interes de partid, răspunse domnul Bergeret. Şi dacă aş fi silit să fac parte dintr-un partid, de bună seamă că într-al vostru aş intra, pentru că e singurul în care aş putea sluji fără prea multă făţărnicie. Din fericire, însă, n-am ajuns încă în halul ăsta şi nu mă simt de loc ispitit să-mi frămînt creierii pentru a mă băga într-un raft politic. La drept vorbind, certurile voastre mă lasă rece, pentru că-mi dau seama de deşertăciunea lor. Ceea ce vă deosebeşte de clericali nu-i lucru mare, dacă stai să te gîndeşti. Dacă v-ar înlocui la cîrmă, soarta cetăţenilor nu s-ar schimba întru nimic. Şi numai soarta cetăţenilor cîntăreşte într-un stat. Opiniile nu sînt decît vorbe-n vînt. Nu vă despart de clericali decît opiniile. Nu aveţi o morală a voastră pe care să o puneţi în faţa moralei lor, pentru că în Franţa nu convieţuiesc pe de o parte o morală creştină şi pe de alta una laică. Cei care cred asta sînt înşelaţi de aparenţe. Am să te fac să mă înţelegi în puţine vorbe.

Felul de viaţă al fiecărui veleat statorniceşte un fel de a gîndi comun tuturor oamenilor. Ideile noastre morale nu sînt rodul gîndirii, ci urmările obişnuinţei. Cum însuşirea acestor idei este privită cu mare cinste şi lepădarea de ele ca o ticăloşie, nimeni nu cutează să le scormonească la lumina zilei. Ideile acestea sînt primite fără drămuire de întreaga obşte, fără deosebire de credinţe religioase şi de concepţii filozofice şi cei care se căznesc să le pună în practică nu le sprijină mai mult decît acei care nu ţin seama de ele în faptele lor. Numai obîrşia acestor idei mai este încă în discuţie. În timp ce acei ce se socotesc liberi cred că-şi găsesc în natură normele purtării, sufletele cucernice îşi iau din religie canoanele purtării lor, canoane care se vădesc a fi aceleaşi, cu prea mici deosebiri, nu pentru că ar fi universale, divine şi naturale totodată, cum se obişnuieşte a se spune, ci dimpotrivă, pentru că sînt 318

legate de timp şi loc, trăgîndu-se din aceleaşi obiceiuri, izvorîte din aceleaşi prejudecăţi. Fiecare epocă îşi are morala ei precumpănitoare, care nu-i nici rodul religiei, nici al filozofiei, ci al obiceiului, singura putere în măsură să unească oamenii în aceeaşi simţire, căci tot ceea ce e supus judecăţii îi desparte ; şi omenirea nu dăinuieşte decît cu condiţia să nu se gîndească la ceea ce e mai hotărîtor pentru existenţa ei. Morala domină credinţele care sînt pricini de gîlceavă, în timp ce ea nu e cercetată niciînd.

Şi tocmai pentru că morala e suma prejudecăţilor comunităţii, nu-i cu putinţă să vieţuiască două morale potrivnice, în acelaşi timp şi în acelaşi loc. Aş putea ilustra acest adevăr cu un mare număr de exemple. Dar nu e nici unul mai semnificativ decît acela al împăratului Iulian, ale cărui lucrări le citeam din cînd în cînd, pînă mai dăunăzi. Iulian, adorator al soarelui, care cu inima atît de vitează şi cu atîta înălţare de suflet a luptat pentru zeii săi, împărtăşea toate ideile morale ale creştinilor. Ca şi ei, dispreţuia trupeştile desfătări, lăudînd binefacerile postului, care pune pe om în atingere cu dumnezeirea. Ca şi ei, susţinea doctrina izbăvirii, credea în suferinţa care mîntuie, se iniţia în taine care răspundeau, la fel cu ale creştinilor, unei vii dorinţe de neprihănire, de renunţare, de dragoste cerească. în sfîrşit, din punct de vedere moral, neopăgînismul lui semăna ca un frate cu tînărul creştinism. Ce-i de mirare în asta ? Ambele credinţe erau doi copii gemeni ai Romei şi Răsăritului. Răspundeau amîndouă aceloraşi obiceiuri omeneşti, aceloraşi instincte adînci ale lumii asiatice şi latine. Sufletul lor era acelaşi. Dar prin nume şi grai se deosebeau una de alta. Această deosebire ajunge, pentru a le face potrivnice de moarte. De cele mai multe ori, oamenii se hărţuiesc pentru vorbe. Pentru vorbe ucid şi se lasă ucişi cel mai uşor. Istoricii se întreabă cu nelinişte ce s-ar fi ales de civilizaţie dacă, dobîndind o meritată biruinţă prin statornicia şi cumpătarea lui, împăratul filozof l-ar fi răpus pe învăţătorul din Cana Galileii. Nu-i uşoară treabă să refaci istoria. Totuşi, se învederează destul de limpede că, în cazul acesta, politeismul,

care începuse chiar pe timpul lui Iulian să fie întors de iznoavă la un soi de monoteism, ar fi îndurat, în cele din urmă, noile deprinderi ale sufletelor omeneşti, luînd în totul aceeaşi înfăţişare morală, pe care vedem c-o are creştinismul. Uită-te la marii revoluţionari şi spune dacă e printre ei măcar unul care să fi fost cît de cît original în morală. Robespierre a avut întotdeauna în privinţa virtuţii ideile preoţilor de la Arras, care l-au învăţat carte.

Eşti liber-cugetător, domnule Mazure, şi crezi că omul trebuie să urmărească pe această planetă cît mai multă fericire cu putinţă. Domnul de Terremondre, care e catolic, socoate că pe lumea asta ne aflăm într-

un loc de ispăşire, pentru a dobîndi, prin suferinţă, viaţa veşnică ; şi cu toată nepotrivirea principiilor voastre, aveţi şi unul şi altul aproape aceeaşi morală, fiindcă morala nu atîrnă de principii.

— Îţi baţi joc de lume, spuse domnul Mazure, şi mă faci să sudui ca un surugiu. Ideile religioase, chiar de şi-ar vîrî dracul coada, intră, într-o măsură care nu poate fi trecută cu vederea, în alcătuirea ideilor morale. Aşa că pot spune că există o morală creştină pe care o resping.

— Dar, scumpe domn, răspunse profesorul cu blîn- deţe, sînt tot atîtea morale creştine cîte vremi şi meleaguri a străbătut creştinismul. Religiile, ca şi cameleonii, iau culoarea pămîntului pe care îl străbat. Morala, unică pentru fiecare generaţie, a cărei unitate ea singură o face, se schimbă fără încetare o dată cu obiceiurile şi datinile, a căror izbitoare întruchipare este asemeni umbrei lor mărite, pe zid. Aşa că morala catolicilor actuali, care te supără, se apropie mult de a dumitale şi, dimpotrivă, se deosebeşte de aceea a unui catolic de pe vremea Ligii. Şi nu mai vorbesc de creştinii din vremea apostolilor, care, dacă i-ar vedea de aproape domnul de Terremondre, i s-ar părea nişte fiinţe foarte ciudate. Fii drept şi înţelegător, de-i cu putinţă : întrucît se deosebeşte, rogu-te, în esenţă, morala dumitale de liber-cugetător, de aceea a drept- cre- dincioşilor de astăzi, care se duc la liturghie ? Ei propovăduiesc doctrina ispăşirii, temelia credinţei lor, dar 320
se indignează tot atît de tare ca şi domnia-ta cînd această doctrină le e înfăţişată în chip izbitor de propriii lor preoţi. Ei cred că suferinţa e prielnică şi pe placul lui Dumnezeu. Dar îi vezi oare aşezîndu-se pe cuie ? Aţi proclamat libertatea cultelor. Ei se căsătoresc cu evreice şi nu-şi ard socrii pe rug. Ce părere pe care să n-o aibă şi ei ai dumneata, despre trupeştile împreunări, despre familie, despre căsătorie, cu singura deosebire că domnia-ta admiţi despărţenia, fără ca totuşi s-o recomanzi ? Ei cred că dacă doreşti o femeie, focul Gheenei te aşteaptă. Dar îmbrăcămintea femeilor lor e oare mai puţin despuiată ca aceea a femeilor voastre, pe la ospeţe şi sindrofii ? Au ele rochii care să lase mai puţin să se vadă cum sînt făcute ? îşi amintesc ele de ceea ce-a spus Tertulian [102] despre îmbrăcămintea vădanelor ? Poartă ele văluri şi îşi ascund ele părul ? Nu te împaci oare cu mofturile lor ? Le ceri oare să se plimbe goale, pentru că nu crezi că Eva s-a acoperit cu o creangă de smochin din blestemul lui Iehova ? Ce idee opui dumneata ideilor lor despre patrie, pe care te îndeamnă s-o slujeşti şi s-o aperi, ca şi cum patria lor n-ar fi în cer ? Dar despre obligativitatea serviciului militar căruia i se supun, exceptînd un singur punct din disciplina ecleziastică, de care de fapt nu ţin seamă ? Dar în privinţa războiului pe care îl vor

[102] Doctor al Bisericii (sec. II – III), autor a numeroase lucrări de apologie creştină.

face cot la cot cu dumneata, cînd vei pofti, cu toate că Dumnezeul lor le-a spus : „Să nu ucizi“. Eşti oare întru atîta partizan al libertăţii şi al internaţionalismului, încît să te desparţi de ei în aceste importante împrejurări din viaţă ? Veniţi cu ceva care să vă aparţină ? Nu există nimic, nici chiar duelul, care, pentru eleganţa lui, să nu fie în moravurile lor şi în ale voastre, deşi nu este nici în principiile lor, de vreme ce preoţii şi regii l-au interzis, nici în principiile voastre, căci presupune amestecul de necrezut al lui Dumnezeu în certurile dintre noi. Nu ai domnia-ta aceeaşi morală cu privire la organizarea muncii, la proprietatea privată, la capital, la întreaga economie a societăţii actuale, ale cărei nedreptăţi le îndura ţi cu aceeaşi răbdare şi unii şi alţii atît a timp cît nu se abat asupră-vă ? Ar trebui să fii socialist ca să fii altfel. Dar cînd vei fi dumneata, fără îndoială că vor fi şi ei. Inegalităţile vechiului regim, care mai dăinuiesc şi astăzi, le toleraţi ori de cîte ori vă pot folosi. De ochii lumii şi adversarii voştri primesc la rîndu-le urmările Revoluţiei, cînd e vorba să pună mîna pe o avere provenită de la vreun bătrîn acaparator de bunuri naţionale. Şi ei şi domnia-ta sînteţi adepţi ai Concordatului [103], aşa că religia însăşi vă uneşte.

Credinţa e atît de puţin hotărîtoare în ceea ce priveşte sentimentele lor, încît sînt şi ei tot atît de legaţi cît şi domnia-ta de această viaţă pe care s-ar cădea s-o dispreţuiască şi de bunurile lor care le stăvilesc izbăvirea. Avînd aproape aceleaşi obiceiuri ca dumneata, au aproape şi aceeaşi morală. Domnia-ta îi sîcîi asupra unor puncte care nu-i interesează decît pe politicieni, fără să privească societatea, cu drept cuvînt indiferentă între ei şi dumneavoastră. Credincioşi aceloraşi tradiţii, supuşi aceloraşi prejudecăţi, cufundaţi în aceleaşi întunecimi, vă mîncaţi între voi ca racii în- tr-un paner. La vederea bătăliilor voastre de şobolani şi broaşte, îţi piere zelul de laicizare.

XVIII

Maria a intrat în casă ca moartea. La vederea ei, doamna Bergeret îşi dădu seama că vremurile s-au schimbat.

Tînăra Eufemia, care avea în sufletul ei, pentru stăpîni şi casă, o mare dragoste, nici de ea ştiută, dar de nădejde, pentru că nu atîrna de raţiune, un devotament de cîine, rămase un lung răstimp aşezată pe scaunul desfundat, neclintită şi mută, cu obrajii aprinşi. Nu plîngea, dar în jurul buzelor îi ieşiseră semne de spuzeală. îşi luă rămas bun de la cucoană, cu toată gravitatea unei fete de la ţară cu frică de Dumnezeu în suflet. în cei cinci ani cît slujise, îndurase ocarnicele ieşiri şi cumplita zgîrcenie a cucoanei, care o hrănea pe sponci; avusese şi ea, la rîndu-i,

[103] Convenţie încheiată (1802) între Bonaparte şi Papa Pius al VII-lea, statornicind raporturile Franţei cu Vaticanul precum şi ale Statului francez cu Biserica.

izbucniri de obrăznicie şi de revoltă şi-şi clevetise stăpîna, printre slugi. Dar era creştină şi în adîncul inimii îşi cinstea stăpînii ca pe tatăl şi pe mama ei. Cu glas răguşit de plîns zise :

— Rămîneţi cu bine, doamnă. O să mă rog lui Dumnezeu să vă dea sănătate şi noroc. Tare aş fi vrut să-mi iau ziua bună şi de la domnişoare.

Doamna Bergeret simţea că o dată cu această biată fată era izgonită şi ea din casă. Dar i se părea că demnitatea ei nu-i îngăduie să arate nici un fel de tulburare.

— Du-te, fetiţo, spuse ea, du-te la domnul să-ţi facă socoteala.

După ce-i plăti domnul Bergeret simbria, îşi socoti îndelung bănuţii, făcînd în trei rînduri numărătoarea şi mişcîndu-şi buzele ca la rugăciune. Răsucea monezile cu nelinişte, temîndu-se să nu se zăpăcească între atîtea efigii felurite ; îşi băgă mica ei avere, tot ce avea ea pe lume, în buzunarul fustei, sub basma. îşi afundă apoi mîna în buzunar.

O dată aceste măsuri luate, spuse :

— Aţi fost totdeauna bun cu mine, domnule. Vă doresc numai bine. Dar nu-i mai puţin adevărat că m-aţi dat afară.

— Mă crezi un om aprig, răspunse domnul Bergeret. Cu toate acestea, dacă mă despart de dumneata, dragă Eufemia, o fac cu părere de rău, dar pentru că aşa trebuie. Dacă-ţi pot fi cu ceva de folos, sînt gata să te ajut şi din toată inima.

Eufemia îşi trecu dosul mîinii peste ochi, smiorcăi şi spuse cu blîndeţe, printre lacrimi mari :

— Nimeni nu e rău în casa asta.

Ieşi, închizînd uşa după ea cu cît mai puţin zgomot cu putinţă. Şi domnul Bergeret şi-o închipui la telalul Deniseau, în fundul sălii, cu tulpan alb, cu umbrela de bumbac albastru între genunchi, îndreptînd spre

uşă priviri neliniştite, în jalnica adunătură de fete de năimit.

În timpul acesta Maria, care crescuse în staul şi nu îngrijise decît dobitoace, uimită şi năucită între aceşti burghezi, cuprinsă şi ea de groaza pe care o inspira, stătea ghemuită în bucătărie, cu ochii la cratiţe. Nu ştia să gătească decît supă cu slănină şi nu pricepea decît dialectul de prin părţile ei. Nici măcar certificate bune nu avea. Se vedea bine că trebuie să-şi fi făcut de cap cu ciobanii şi că bea vinars şi chiar holercă.

Primul musafir căruia i-a deschis uşa a fost comandorul Aspertini, care, în trecere prin oraş, venise să-l salute pe prietenul său, domnul Bergeret. A făcut, fără îndoială, o puternică impresie asupra învăţatului italian, căci acesta, îndată ce a isprăvit cu bineţele, a vorbit de ea cu interesul pe care-l inspiră hîzenia cînd e mare şi cumplită.

— Servitoarea dumitale, domnule Bergeret, spuse el, îmi aminteşte expresiva figură pe care a zugrăvit-o Giotto pe una din bolţile bisericii din Assisi, cînd, inspi- rîndu-se dintr-un terţet de Dante, a înfăţişat-o pe „Aceea căreia nimeni nu-i deschide uşa surîzînd[a]. Fiindcă veni vorba, urmă italianul, ai văzut portretul în mozaic al lui Virgiliu, pe care compatrioţii domniei- tale l-au descoperit de curînd la Soussa, în Algeria ? E un roman cu frunte întinsă şi îngustă, cu cap pătrat, cu fălci puternice, care nu aduce de loc cu frumosul adolescent care ni se arăta pînă mai dăunăzi. Bustul, care a trecut multă vreme drept un portret al poetului, nu-i în realitate decît o copie romană a unui original grec, din al IV-lea veac, reprezentînd un tînăr zeu, adorat în misterele de la Eleusis. Cred că sînt cel dintîi care a definit adevăratul caracter al acestei figuri, în memoriul meu asupra „Copilului Triptolem“ h Dar cunoşti acest Virgiliu în mozaic, domnule Bergeret ?

— Pe cît ne putem da seama după fotografia pe care am văzut-o, răspunse domnul Bergeret, acest mozaic african pare a fi copia unui portret căruia nu-i lipsea căldura. Portretul se prea poate să fie al lui Virgiliu [104] şi e cu putinţă să fie un portret asemănător. Umaniştii dumneavoastră din vremea Renaşterii, domnule Asper- tini, şi-l închipuiau pe autorul *Eneidei* sub înfăţişarea unui înţelept. Vechile ediţii veneţiene ale lui Dante, pe care le-am răsfoit în biblioteca noastră, sînt pline de gravuri în lemn, care ni-l arată pe Virgiliu purtînd barba filozofică. De-atunci ne-a fost înfăţişat frumos ca un tînăr zeu. Acum, iată-l cu fălci pătrate şi cu părul tăiat pe frunte, după moda romană. Ideea stîrnită de opera lui în minţile omeneşti nu e mai puţin felurită. Fiecare epocă literară şi l-a închipuit în alt fel. Şi, fără să mai pomenesc de poveştile din Evul Mediu despre Virgiliu vrăjitor, e sigur că mantuanul e admirat pe temeiuri care se schimbă cu timpul. Macrob [1] vedea în acest poet sibila Imperiului. Dante şi Petrarca îi preţuiau filozofia. Chateaubriand şi Victor Hugo descopereau în el un precursor al creştinismului. în ce mă priveşte, ca un geambaş de vorbe ce mă aflu, nu găsesc în scrierile lui decît desfătări filologice. Domnia-ta, domnule Aspertini, îi recunoşti o vastă cunoaştere a antichităţilor romane şi acesta e poate meritul cel mai trainic al *Eneidei.* Ne agăţăm ideile de buchea vechilor texte. Fiecare generaţie, închipuind din nou capodoperele antice, le comunică astfel o nemurire în mişcare. Colegul meu Paul Stapfer [105] [106] a rostit în această privinţă înţelepte vorbe.

---

[104] Personaj mitologic, rege în Eleusis.

[105] Filozof şi scriitor latin din secolul al V-lea.

[106] Literat francez (1840—1917).

— Vorbe de mare însemnătate, răspunse comandorul Aspertini. Dar nu are, în ceea ce priveşte circulaţia opiniilor omeneşti, un sentiment atît de deznădăjduit ca al domniei-tale.

în felul acesta aceşti doi bărbaţi de seamă vînturau împreună imaginile de glorie şi frumuseţe care sînt podoabele vieţii.

— Ce mai e, rogu-te, întrebă comandorul Aspertini, cu ostaşul latinist întîlnit la domnia-ta, amabilul domn Roux, care părea să preţuiască la adevărata ei valoare gloria militară ? Căci dispreţuia gradul de caporal.

Domnul Bergeret îi răspunse fără vorbă multă că domnul Roux se înapoiase la regimentul său.

— Cu prilejul ultimei mele treceri prin acest oraş, urmă comandorul Aspertini, la 2 ianuarie, dacă nu mă înşel, l-am surprins pe acest tînăr savant în curtea bibliotecii, sub tei, stînd de vorbă cu tînăra portăreasă, căreia i se roşise urechea. Ştii, cred, că acesta e semn că-l asculta cu o binevoitoare tulburare. Nu se putea ceva mai drăguţ ca această gingaşă scoică stacojie, prinsă deasupra gîtului ei alb. M-am prefăcut că nu-i văd, atît din discreţie, cît şi pentru a nu juca rolul acelui filozof pitagorean, care, în Metaponte, stingherea îndrăgostiţii. Fetiţa aceea e foarte drăguţă, cu părul ei roş ca focul, cu pielea ei gingaşă, uşor pistruiată, atît de albă şi care pare luminată dinăuntru. Ai băgat de seamă, domnule Bergeret ?

Domnul Bergeret, care băgase de seamă foarte bine şi care o găsea pe placul lui, răspunse printr-un semn din cap. Era un om prea cinstit, îşi respecta prea mult cinul şi păstra prea multă cuviinţă în purtările lui, pentru a-şi fi îngăduit vreo îndrăzneală faţă de portăreasa bibliotecii. Dar gingăşia pielii, trupul subţire şi mlădiu, zvelta venustate a acestei fete îi jucaseră de multe ori înaintea ochilor, în lungile vegheri în faţa foilor îngălbenite ale lui Servius şi Donat h O chema Matilda şi se spunea că-i plac băieţii drăguţi. Domnul Bergeret era îndeobşte plin de îngăduinţă pentru îndrăgostiţi. Dar gîndul că domnul Roux îi plăcea Matildei îi era nesuferit.

— Era într-o seară, după şedinţă, urmă comandorul Aspertini. Copiasem trei scrisori inedite ale lui Mura- tori[107] [108], care nu figurau în catalog. Străbătînd curtea în care sînt aşezate resturile monumentelor antice din oraşul dumneavoastră, am văzut, sub tei, lîngă fîntînă, în apropiere de stela Barcagiilor galo-romani, pe tînăra portăreasă cu părul de aur, care, cu ochii în pămînt şi bălăbănindu-şi în vîrful degetelor cheile ei mari, asculta şoaptele domnului Roux, elevul domniei-tale.

---

[107] Gramatici latini din secolul al IV-lea.
[108] Arheolog italian (1672—1750).

Ceea ce-i spunea nu se deosebea prea mult de ceea ce-i spunea bouarul din „Oaristys“ *, păzitori de capre. Şi efectul acestei cuvîntări era limpede. Cred că am înţeles că-i dădea o întîlnire. Mulţumită, fără îndoială, deprinderii pe care am dobîndit-o în interpretarea monumentelor artei antice, am pătruns pe dată sensul acestui grup. Surîse şi urmă : Domnule Bergeret, nu simt, în toată fineţea lor, toate nuanţele frumoasei dumneavoastră limbi franceze. Dar cuvintele fată şi tînără fată îmi par neîndestulătoare pentru a vorbi de o copiliţă ca portăreasa de la biblioteca dumneavoastră municipală. Nu se poate întrebuinţa de asemeni nici acela de „vergură“ care a îmbătrînit şi încă urît. Şi, în treacăt fie zis, e păcat. Ar fi nepotrivit s-o numeşti o tînără persoană ! Cred că numai cuvîntul nimfă i s-ar potrivi. Te rog însă, domnule Bergeret, nu mai spune nimănui ce ţi-am vorbit despre nimfa bibliotecii, ca să nu-i faci vreun rău. Tainele acestea nu trebuie să fie ştiute de primar, nici de bibliotecari. Aş fi nemîngîiat dacă i-aş pricinui, chiar fără voia mea, cel mai mic neajuns nimfei dumneavoastră.

„Ce-i drept, e drăgălaşă nimfa mea, îşi spuse domnul Bergeret/*

Era în toane proaste şi în clipa aceea nu-şi dădea seama pentru ce îl socoate mai vinovat pe domnul Roux : că i-a plăcut portăresei bibliotecii, sau că a se- dus-o pe doamna Bergeret ?

— Naţiunea dumneavoastră, spuse comandorul As- pertini, a ajuns la cea mai înaltă cultură intelectuală şi morală. Dar din îndelungata barbarie în care a fost cufundată, i-a rămas un soi de nehotărîre şi de stîn- găcie în ceea ce priveşte dragostea. În Italia, dragostea e totul pentru îndrăgostiţi şi nimic pentru ceilalţi. Societatea nu se socoate interesată în treaba aceasta, care nu-i o treabă decît pentru cei care-o fac. O dreaptă preţuire a pasiunii şi a desfătării ne fereşte de făţărnicie şi cruzime. [109]

Comandorul Aspertini, după ce îşi întreţinu mult timp prietenul francez cu felurite subiecte de morală, de artă şi politică, se ridică pentru a-şi lua rămas bun. O revăzu pe Maria în anticameră şi îi spuse domnului Bergeret :

— Nu lua în nume de rău, rogu-te, ce ţi-am spus despre bucătăreasa dumitale. Petrarca avea şi el o slujnică de-o stranie şi rară hîzenie.

XIX

De cînd o mazilise pe doamna Bergeret de la ocîr- muirea gospodăriei, domnul Bergeret gospodărea singur şi prost. E drept că Maria, slujnica, nu-i împlinea poruncile, pentru că nu le pricepea. Dar cum nu se poate să stai cu mîinile în sîn, fapta fiind rostul şi temelia

[109] Idilă de Theocrit.

vieţii, Maria trebăluia mereu şi mintea ei necioplită o îndemna necontenit la hotărîri buclucaşe şi la fapte dăunătoare. Uneori licărul minţii ei se stingea în beţie. O dată, după ce a băut tot spirtul din lampă, a zăcut patruzeci de ceasuri în nesimţire, întinsă pe lespezile bucătăriei. Cînd se trezea era înspăimîntătoare. Fiecare mişcare pricinuia un prăpăd. Aşezînd sfeşnicul pe pri- chiciul căminului, a crăpat marmura, ceea ce nimeni altul n-ar fi putut face. Prăjea carnea în tigaie, stîrnind o larmă de nesuferit şi-un miros înăbuşitor ; şi nimic din ceea ce gătea ea nu era de pus în gură.

Singură, în iatacul conjugal, doamna Bergeret ţipa de ciudă şi vărsa lacrimi de durere pe ruinele căsniciei sale. Nenorocirea ei lua înfăţişări neaşteptate şi ciudate, de mirare pentru firea ei cumpănită. Şi nenorocirea ei sporea mereu. Nu mai primea leţcaie chioară de la domnul Bergeret, care pînă mai ieri îi punea în mînă în fiecare lună leafa neatinsă, fără să-i treacă prin gînd măcar să-şi oprească bani de ţigări; şi cum făcuse mari cheltuieli cu îmbrăcămintea în desfătata vreme în care îi plăcea domnului Roux şi cheltuieli şi mai mari încă în zbuciumatul răstimp în care-şi apăra reputaţia prin vizite necurmate pe la toată lumea,

începuse să primească de la modistă şi de la croitoreasă note de plată care nu îngăduiau zăbavă ; şi casa de confecţiuni Achard, care n-o socotea printre muşteriii obişnuiţi, îi repezea somaţii, la a căror vedere, seara, odrasla Pouilly-ilor rămînea încremenită. Gîndindu-se că aceste cumplite prăbuşiri, toate, nu erau decît urmarea neaşteptată, dar sigură, a greşelii sale, îşi dădea bine seama de primejdiile adulterului, amintindu-şi, spre a ei ruşinare, de tot ceea ce i se spusese în tinereţe asupra acestei nelegiuiri fără seamă şi fără pereche, căci de ea e legată o înjosire pe care n-o aduc nici lăcomia, nici zgîrcenia, nici cruzimea.

în picioare, pe covoraş, înainte de a se vîrî în pat, îşi desfăcea cămaşa de noapte şi, cu bărbia cufundată în piept, arunca o privire de-o clipă pe rotunjimile împlinite ale sinilor şi pîntecului ei, care prin efectele perspectivei i se înfăţişau ochilor ca o grămadă de perne şi perniţe de-o caldă albeaţă, aurite de lumina lămpii. Şi, fără să-şi dea bine seama dacă aceste forme erau în adevăr frumoase, căci nu avea simţul nudului şi nu pricepea decît frumuseţea vestimentară, fără să găsească prilej de a se semeţi sau de a se smeri întru carnea sa, fără a urmări pe ea însăşi amintirea trecutelor desfătări, începea să fie cuprinsă de nelinişte şi tulburare la vederea acestui trup, ale cărui tainice imbolduri stîr- niseră atîtea grave urmări casnice şi sociale.

Recunoştea că un act de felul lui mărunt poate să capete proporţii uriaşe, căci era o fiinţă morală şi cucernică şi îndeajuns de metafizică, pentru a admite valoarea absolută a punctelor la jocul de cărţi. Nu avea remuşcări, pentru că nu avea imaginaţie, pentru că vedea în Dumnezeu

o fiinţă cu judecată şi pentru că se credea de pe acum îndeajuns de pedepsită. Dar, negăsind de altfel nimic de zis împotriva faptului că cinstea femeilor e pusă în ungherul în care îndeobşte o aşează lumea şi neavînd de gînd să se încumete la acea încercare monstruoasă de a răsturna morala universală pentru a-şi ticlui ei însăşi o scandaloasă nevinovăţie, nu trăia mulţumită, nici liniştită şi nu-şi găsea, în toiul zbuciumului, pacea lăuntrică.
329

Zbuciumul acesta o neliniştea prin taina duratei lui fără soroc. Se depăna ca un ghem de ibrişin roş, închis într-o cutie de simcir pe tejgheaua doamnei Magloire, plăcintăreasa din Piaţa Sfîntul Exuperiu. Doamna Magloire trăgea firul care trecea printr-o găurică din capac, legînd cu el pacheţele fără număr. Doamna Ber- geret nu ştia cînd va ajunge la capătul nenorocirilor ei; tristeţea şi părerile de rău îi dădeau oarecare farmec lăuntric.

Dimineaţa privea fotografia mărită a tatălui său, pe care îl pierduse în anul cînd se căsătorise, şi, în faţa portretului, plîngea, gîndind la vremea copilăriei, la boneţica ei albă de la cea dintîi împărtăşanie, la plimbările ei de duminică, cînd se ducea să bea lapte la Tuileries, cu cele două domnişoare Pouilly-Dicţionar, verişoarele ei, la maică-sa care mai era în viaţă, dar tare bătrînă, la marginea Franţei, în tîrgul ei natal din Nord. Tatăl doamnei Bergeret, Victor Pouilly, director de liceu, autorul unei preţuite ediţii a gramaticii lui Lhomond, avusese, în lumea asta, o înaltă părere despre demnitatea lui socială şi valoarea sa intelectuală. Asuprit şi ocrotit de fratele său mai mare, marele Pouilly de la Dicţionar, supus· faţă de mărimile universitare, se răzbuna pe restul lumii şi se făIea cu numele, cu gramatica şi cu podagra lui cumplită. Portul lui era la înălţimea demnităţii unui Pouilly. Portretul părea că glăsuieşte fiicei sale : „Nu ştiu şi nici nu vreau să ştiu, copila mea, nimic din ceea ce poate fi neîndestulător de cuviincios în purtarea ta. Află că toate necazurile tale vin din faptul că te-ai căsătorit cu un om mai prejos de tine. îmi făceam iluzii zadarnice că îl vom ridica pînă la noi. Acest Bergeret e un om fără educaţie. Greşeala ta de căpetenie, izvorul tuturor suferinţelor de astăzi, e căsătoria ta, fetiţo.“ Şi doamna Bergeret auzea aceste vorbe. înţelepciunea şi bunătatea părintească de care erau pătrunse îi mai sprijineau întrucîtva curajul şovăitor. Cu toate acestea, pe nesimţite, se lăsa în voia soartei. îşi încetase vizitele pe la oameni, cărora le era lehamite de monotonia plîngerilor ei. începuse să se creadă, pînă şi în familia
330
rectorului, că zvonurile care umblau prin tîrg despre ea şi domnul Roux nu erau simple născociri. Plictisea lumea, era pierdută, i se dădea a înţelege asta. Nu mai era privită cu simpatie decît la doamna Dellion,

pentru care înfăţişa întruparea alegorică a virtuţii nefericite. Dar doamna Dellion, făcînd parte dintr-o societate superioară, o căina, o preţuia, o admira, dar n-o primea în casă. Doamna Bergeret rămînea abătută şi singură, fără bărbat, fără copii, fără cămin, fără bani.

Mai făcu o încercare să reintre în drepturile ei casnice. Asta s-a întîmplat în dimineaţa care a urmat după o zi mai nefericită şi mai dureroasă decît celelalte. După ce-a îndurat cererile jignitoare ale domnişoarei Rose, modista, şi ale casapului Lafolie, după ce a surprins-o pe Maria, slujnica, şterpelind trei franci şi şaptezeci şi cinci lăsaţi de spălătoreasă pe bufetul din sufragerie, doamna Bergeret s-a culcat, dar plină de tristeţe şi groază n-a putut adormi. Ajunsese romantică din pricina atîtor nenorociri cîte se abătuseră peste capul său, şi şi-o închipuia pe Maria în negura nopţii, tur- nîndu-i otrava pregătită de domnul Bergeret. Zorii zilei împrăştiară aceste temeri nelămurite. Se îmbrăcă cu oarecare îngrijire şi intră gravă şi supusă în odaia de lucru a domnului Bergeret.

Era atît de puţin aşteptată, încît găsi uşa deschisă.

— Lucian, Lucian ! spuse ea.

A invocat capetele nevinovate ale celor trei fiice ale lor. Se rugă, imploră, făcu observaţii întemeiate asupra stării de plîns a casei, făgădui să fie pe viitor bună, credincioasă, econoamă, supusă. Dar domnul Bergeret nu-i răspunse.

Căzu în genunchi, izbucni în plîns, îşi răsuci braţele, pînă mai ieri poruncitoare. Domnul Bergeret rămase n-aude, n-a vede.

O Pouilly se afla la picioarele lui. Dar el îşi luă pălăria şi ieşi. Atunci se ridică, alergă după el, cu pumnul întins, cu buzele răsfrînte şi îi strigă din anticameră :

— Nu te-am iubit niciodată, m-auzi ? Niciodată, nici chiar cînd m-am măritat cu tine ! Eşti urît, caraghios şi

aşa mai departe. Şi tot oraşul ştie că nu eşti decît un fîrlifus... da, un fîrlifus...

Cuvîntul acesta, pe care nu-l auzise niciodată decît din gura lui Pouilly de la Dicţionar, mort de mai bine de douăzeci de ani, îi revenise deodată în minte, ca prin farmec. Nu-i atribuia nici un înţeles precis. Dar i se părea peste măsură de insultător. Striga pe scară cît o ţinea gura :

— Fîrlifus, fîrlifus !

A fost cea din urmă încercare a soţiei. La cincisprezece zile după această întrevedere, doamna Bergeret se înfăţişă, de data asta liniştită şi hotărîtă, în faţa domnului Bergeret.

— Nu mai pot, îi spuse ea. Dumneata ai vrut aşa. Mă duc la mama ! Ai să mi le trimiţi pe Mariana şi pe Julieta... Ţi-o las pe Paulina...

Paulina era cea mai mare şi semăna cu tatăl ei, pe care-l iubea.

— Nădăjduiesc, urmă doamna Bergeret, că vei face copilelor pe care le păstrez o pensie cuviincioasă. Nu cer nimic pentru mine.

Auzind aceste vorbe, văzînd în ce hal a adus-o prin chibzuinţă şi stăruinţa lui, domnul Bergeret făcu o sforţare pentru a-şi stăpîni bucuria, temîndu-se, dacă ar fi dat-o în vileag, ca doamna Bergeret să nu renunţe la o hotărîre pe care o găsea atît de binevenită.

Nu scoase o vorbă, dar îşi înclină capul în semn de încuviinţare.

INELUL EPISCOPAL

I

Doamna Bergeret părăsi căminul conjugal, precum spusese, şi se retrase la doamna Pouilly, mama ei, văduvă.

În ultimul moment se gîndise să nu mai plece. Aştepta doar un semn pentru a se învoi să uite ce-a fost şi să-şi reia locul în casă, nemaipăstrînd pentru domnul Bergeret decît un pic de dispreţ pentru că a fost un bărbat înşelat.

Era gata să ierte. Dar neclintita stimă cu care era înconjurată nu i-a îngăduit asta. Doamna Dellion i-a trimis vorbă că lumea n-ar privi cu ochi buni asemenea slăbiciune. Saloanele din capitala judeţului judecară la fel, toate. Prăvăliaşii erau cu toţii într-o părere : doamna Bergeret trebuia să se întoarcă la ai săi. Dîndu-se astfel cu hotărîre de partea virtuţii, lumea se descotorosea totodată de o fiinţă indiscretă, grosolană, compromiţătoare, a cărei mojicie o vedea pînă şi mojicul, şi care îi stingherea pe toţi. I s-a dat să înţeleagă că gestul ei era frumos.

— Draga mea, te admir, îi spunea din fundul jilţului ei, bătrîna doamnă Dutilleul, nepieritoarea vădană după patru soţi, femeie spăimîntătoare, pe care toţi o credeau în stare de orice, în afară de a fi iubită, şi, ca atare, onorată.

Doamna Bergeret era mulţumită că inspiră simpatie doamnei Dellion şi admiraţie doamnei Dutilleul. Şovăia

totuşi să plece, fiind casnică din fire, cu tabieturi, şi mulţumită să trăiască în trîndăvie şi minciună. Aşa stînd lucrurile, domnul Bergeret îşi spori sîrguinţa şi privegherea pentru a-şi dobîndi libertatea. O sprijini cu străşnicie pe slujnica Maria, care statornicea în casă mizeria, teroarea şi disperarea, primea, pe cît se spunea, hoţi şi asasini în bucătăria ei şi care nu punea mîna pe ceva fără ca să urmeze prăpăd.

Cu nouăzeci şi şase de ore înaintea zilei hotărîte pentru plecarea doamnei Bergeret, fata aceasta, veşnic beată, răspîndi gazul aprins al lămpii în camera stăpî- nei, dînd foc perdelelor de creton albastru ale patului. În timpul acesta, doamna Bergeret îşi petrecea seara la prietena sa, doamna Lancarelle. înapoindu-se în camera ei, văzu urmele prăpădului în tăcerea înfiorătoare a casei. Zadarnic şi-a chemat slujnica, beată moartă, şi pe neînduplecatul soţ. S-a uitat îndelung la ce mai rămăsese din pojar şi la jalnicele semne lăsate de fum în tavan. Accidentul acesta banal lua în ochii ei un caracter mistic şi o înspăimînta. În fine, luminarea fiind pe sfîrşite, lehamite de toate fiindu-i, şi, cum era şi frig, se întinse pe pat, sub scheletul baldachinului carbonizat, pe care fremătau zdrenţe negre, ca nişte aripi de liliac. Dimineaţa, cînd se trezi, îşi jeli perdelele albastre, amintire şi simbol al anilor tinereţii, şi se năpusti desculţă, în cămaşă, cu părul vîlvoi, mînjită toată de funingine, răcnind şi gernînd prin apartamentul mut. Domnul Bergeret nu răspunse, căci pentru el doamna Bergeret era ca şi cum n-ar fi.

Seara, cu ajutorul slujnicei Maria, îşi trase patul în mijlocul odăii pustiite. Dar îşi dădu seama că odaia aceasta nu mai era de aci înainte lăcaşul odihnei sale şi că trebuie să părăsească sălaşul în care cincisprezece ani în şir îşi dusese traiul de toate zilele.

Iar iscusitul Bergeret, luînd cu chirie, pentru el şi fiica lui Paulina, o mică locuinţă în Piaţa Sfîntul Exu- periu, îşi căra şi îşi muta lucrurile cu sîrguinţă. Ducîn- du-se şi înapoindu-se fără încetare, strecurîndu-se de-a lungul zidurilor, alerga cu paşi mărunţi şi cu sprinteneala unui şoricel descoperit printre dărâmături. Se bucura în sinea lui, dar îşi ascundea bucuria, căci era 336 înţelept. înştiinţată că timpul de a preda cheile proprietarului se apropie şi că trebuie să plece, doamna Bergeret se îndeletnicea la rîndu-i cu trimiterea mobilierului la maică-sa, care locuia într-o căsuţă de pe meterezele unui orăşel din nordul ţării. Făcea teancuri de rufărie şi boarfe, împingea mobilele, repezea porunci hamalului şi, strănutînd în praful stîrnit, scria pe cartonaşe adresa doamnei văduvă Pouilly.

Doamna Bergeret trase din această caznă un oarecare folos moral. Munca e prielnică omului. îl scoate din propria-i viaţă, îi întoarce privirea de la sine, îl împiedică să-l cerceteze pe acel altul care-i el şi care-i face îngrozitoare singurătatea. E un leac fără greş al eticii şi esteticii. Munca mai are nepreţuitul dar de a ne mîngîia deşertăciunea, de a ne amăgi neputinţa şi de a ne insufla speranţă într-o întîmplare fericită. Ne închipuim că prin ea înrîurim soarta. Pentru că nu pricepem legăturile fireşti care ne înlănţuie propria sforţare de mecanica universală, ni se pare că sforţarea aceasta e îndreptată înspre al nostru folos, împotriva restului maşinăriei. Munca ne dă iluzia voinţei, a forţei şi a independenţei. Ne îndumnezeieşte în ochii proprii. Face din noi, sub propria-ne privire, eroi, genii, demoni, demiurgi, zei, Dumnezeu. De altfel, Dumnezeu a fost întotdeauna socotit ca muncitor. Iată de ce doamna Bergeret îşi regăsi în împachetări veselia naturală şi fericita energie a forţelor ei animale. Cînta romanţe şi făcea pachete. Sîngele iute al vinelor sale îi zămislea un suflet mulţumit. Prevedea un viitor prielnic. îşi înfăţişa în culori vesele şederea în micul tîrg flamand, între maică-sa şi cele două fiice mai mici. Trăgea nădejde să reîntinerească acolo, să placă, să strălucească, să-şi atragă simpatii, omagii. Şi cine ştie dacă bogăţia n-o aştepta pe pământul natal al familiei Pouilly, într-o a doua căsnicie, după o despărţenie rostită în favoarea ei ? Nu s-ar putea mărita cu un bărbat plăcut şi serios, proprietar, agricultor sau funcţionar, cu totul altceva decît domnul Bergeret ?

Grijile împachetării îi prilejuiau şi satisfacţii deosebite, chilipirul cîtorva cîştiguri învederate. în adevăr, nemulţumindu-se să ia cu dînsa atît mobilele pe care

le adusese ca zestre, cît şi o bună parte din cele cumpărate pentru nevoile căsniciei, îngrămădea în cuierele ei obiecte pe care s-ar fi căzut

să le lase celeilalte părţi. Aşa a strecurat printre cămăşile ei o ceaşcă de argint pe care domnul Bergeret o căpătase de la bunica lui după mamă. Şi tot aşa a pus laolaltă cu propriile-i giu- vaericale, care, ce-i drept, nu preţuiau cine ştie ce, lanţul şi ceasul domnului Bergeret-tatăl, agregat la Universitate, care, nevoind să depună jurămînt imperiului în 1852, murise în 1873, uitat şi sărac.

Doamna Bergeret nu-şi întrerupea lucrările de împachetat decît pentru a face vizite de adio, melancolice şi pline de ifos. Opinia publică era de partea ei. Dar omeneştile judecăţi sînt felurite, şi nu se află loc pe lume în care obştea să fie toată într-un gînd. *Tradidit mundum disput ationibus eorum* h însăşi doamna Bergeret era o pricină de curtenitoare gîlcevi şi de nemărturisite deosebiri de păreri. Doamnele din societatea burgheză, în cea mai mare parte, o socoteau fără de cusur, de vreme ce-o primeau. Mai multe din ele, totuşi, bănuiau că aventura cu domnul Roux nu era cu totul nevinovată ; cîteva o spuneau sus şi tare. Cutare o defăima, cutare o dezvinovăţea, cutare alta, în fine, o aproba, aruncînd vina pe domnul Bergeret, care era un om rău

Dar pînă şi această părere era pusă la îndoială. Se găseau oameni care afirmau că domnul Bergeret li se pare blajin şi îngăduitor şi vrednic de osîndă numai din pricina minţii lui ascuţite, care jignea minţile comune.

Domnul de Terremondre afirma că domnul Bergeret e un om foarte cumsecade. Doamna Dellion răspundea atunci că, dacă ar fi în adevăr bun, şi-ar păstra soţia, chiar de-ar fi rea.

— Asta, spunea ea, ar însemna bunătate. Nu-i nici un merit să te împaci cu o femeie încîntătoare. Şi mai spunea doamna Dellion : Domnul Bergeret se străduie să-şi păstreze soţia. Dar ea îl părăseşte şi bine face. Asta-i pedeapsa domnului Bergeret. [110]

în feiui acesta, doamna Dellion rostea vorbe care nti se prea potriveau între ele, căci părerile oamenilor nu sînt călăuzite de dreapta judecată, ci de sufleteştile porniri.

Cu toate că lumea e şovăielnică în judecăţile sale, doamna Bergeret ar fi lăsat o bună amintire în oraş dacă, în chiar ajunul plecării, făcînd o vizită doamnei Lacarelle, nu l-ar fi găsit pe domnul Lacarelle singur în salon.

*

Domnul Gustave Lacarelle, şef de cabinet al prefectului, avea mustăţi blonde, stufoase şi lungi, care, ho- tărnicindu-i fizionomia, îi hotărniciră mai apoi şi caracterul. Lâ Facultatea de drept, în tinereţea lui încă, studenţii îi găseau o asemănare cu acei gali pe care îi vedem în statuile sau tablourile ultimilor romantici. Unii observatori mai subtili, băgînd de seamă că perii aceştia lungi erau sădiţi dedesubtul unui nas

[110] Dumnezeu a lăsat lumea pradă certurilor lor (filozofilor). (Ecleziastul III, 11. În lb. lat.)

puţintel, aşezat sub doi ochi blajini, îl porecliră pe Lacarelle „foca“. Porecla aceasta însă n-a izbutit s-o înlăture pe. aceea de „gal“. Lacarelle a rămas galul pentru colegii săi, care şi-l închipuiau bînd vîrtos, încrucişînd paloşul la tot pasul şi răsturnînd fetele, pentru ca, şi aievea şi în aparenţă, să fie aidoma ipochimenului care se crede a fi francezul, de-a lungul veacurilor. La ospe- ţele studenţeşti, îl sileau să bea mai mult decît ar fi voit şi nu era chip să intre cu el în vreo berărie, fără a-i face pe dată vînt asupra vreunei sluj nici cu braţele pline de tăvi. Cînd s-a înapoiat în ţinutul său de baştină, pentru a se căsători, şi cînd, printr-un noroc fără seamăn pe acele vremi, a fost numit în administraţia centrală a judeţului, lui Gustave Lacarelle tot „galul“ îi spunea protipendada magistraţilor, avocaţilor şi slujbaşilor care se duceau pe la el. Mulţimea neştiutoare însă nu l-a cinstit cu această aleasă poreclă decît în anul 18S5, în cursul căruia a fost inaugurată, pe batiştea din faţa Podului Naţional, statuia lui Eporedorix.

Cu douăzeci şi doi de ani în urmă, sub preşedinţia domnului Thiers, se hotărîse ca, prin subscripţie publică

şi cu concursul statului, să se înalţe un monument şefului gal Eporedorix, care, în anul 52 înainte de Isus Christos, a ridicat împotriva lui Cezar popoarele riverane ale fluviului, punînd în primejdie mica garnizoană romană, prin tăierea podului de lemn aruncat de ea spre a-şi asigura comunicaţiile cu oştirea. Arheologii capitalei judeţene erau de părere că această faptă de arme fusese săvîrşită în oraşul lor şi îşi întemeiau credinţa pe un pasaj din *Comentarii*[111], pe care se sprijinea fiecare societate savantă a regiunii, pentru a stabili că podul tăiat de Eporedorix se afla tocmai în oraşul în care îşi avea ea reşedinţa. Geografia lui Cezar e plină de incertitudini, iar patriotismul local e mîndru şi zelos. Capitala judeţului, trei subprefecturi şi patru reşedinţe de canton trăgeau fiecare asupră-şi gloria de a fi măcelărit romani cu spada lui Eporedorix.

Autorităţile competente au curmat gîlceava, dînd dreptate capitalei judeţene. Era un oraş deschis, care, în 1870, după un ceas de bombardament, a fost nevoit, nu fără durere şi mînie, să lase duşmanul să pătrundă între zidurile sale, ruinate încă de pe timpul lui Ludovic al XI-lea şi acoperite de iederă. A îndurat asprimile cotropirii militare ; a fost jignit şi pus la bir. Proiectul unui monument înălţat întru gloria şefului gal a fost primit cu însufleţire. Simţindu-se umilit, oraşul era recunoscător acestui antic compatriot care îi dădea prilej de mîndrie. Pomenit din nou după cincisprezece veacuri de uitare, Eporedorix contopea iarăşi toţi cetăţenii în aceeaşi simţire de fiască dragoste.

[111] Se referă la *Comentariile despre război cu galii,* ale lui Iuliu Cezar.

Numele lui nu dădea de bănuit nici unuia dintre partidele politice care dezbinau pe atunci Franţa. Oportunişti, radicali, constituţionali, regalişti, orleanişti, bonapartişti, îşi dădură obolul cu toţii şi, în cursul anului, subscripţia fu pe jumătate acoperită. Deputaţii din ţinut obţinură sprijinul statului pentru împlinirea sumei trebuincioase. Statuia lui Eporedorix fu comandată lui Mathieu Michel, cel mai tînăr elev al lui David d'Angers, acela pe care maestrul îl numea copilul bătrîneţelor sale. Păşind atunci în al cincizecilea an al vieţii, Mathieu Michel se puse cu sîrg pe treabă şi modelă lutul c-o mină mări- nimoasă, dar cam amorţită, căci sculptorul republican nu prea avusese de lucru în timpul Imperiului. În mai puţin de doi ani, îşi termină statuia, a cărei machetă de ipsos fu expusă în salonul din 1873, în mijlocul mai multor alte căpetenii. Din pricina formalităţilor birocratice, lucrarea n-a fost împlinită decît după trecerea altor cinci ani. După asta se iviră atari greutăţi administrative, între oraş şi stat se stîrniră atari neînţelegeri, încît s-a crezut că statuia lui Eporedorix nu va fi niciodată înălţată pe batiştea din faţa Podului Naţional.

A fost, cu toate acestea, în iunie 1895. Statuia trimisă de la Paris a fost primită de prefect, care a pre- dat-o cu solemnitate primarului oraşului. Sculptorul Mathieu Michel a venit odată cu opera sa. Avea pe atunci mai bine de şaptezeci de ani. Tot oraşul îi văzu capul de leu bătrîn, cu o lungă coamă albă. Inaugurarea monumentului avu loc la 7 iunie, domnul Dupont fiind ministru al Instrucţiunii Publice, domnul Worms- Clavelin, prefect al judeţului, domnul Trumelle, primar al oraşului. însufleţirea n-a fost aşa cum, fără îndoială, ar fi fost, a doua zi după invazie, în zilele mîniei. Mulţumirea, în schimb, a fost generală. S-au aplaudat discursurile oratorilor şi uniformele ofiţerilor. Iar cînd pînza verde care-l ascundea pe Eporedorix căzu, tot oraşul exclamă într-un glas : „Domnul Lacarelle !... E domnul Lacarelle !... Leit-poleit domnul Lacarelle."

Dar nu era tocmai aşa. Mathieu Michel, elevul şi emulul lui David d'Angers, acela pe care bătrînul maestru îl numea benjaminul său, sculptorul republican şi patriot, răzvrătitorul de la '48, voluntarul de la '70, nu l-a înfăţişat chiar pe domnul Gustave Lacarelle în marmură eroică. Nicidecum ! Căpetenia aceasta, cu privire sfioasă şi blajină, care îşi ţinea suliţa în dreptul inimii şi părea că se gîndeşte, sub chivără cu aripi largi, la poezia lui Chateaubriand şi la filozofia istorică a domnului Henri Martin [112], acest ostaş cufundat în melancolie romantică, nu era, după cum spunea vocea poporului, adevăratul portret al domnului Lacarelle. Şeful de cabinet al prefectului avea ochi mari şi bulbucaţi, nasul scurt şi rotund la vîrf, obrajii blegiţi, bărbia plinuţă ; Eporedorixul lui Mathieu Michel îşi arunca în zare privirea ochilor săi îngropaţi în

[112] Istoric francez (1810—1883), a cărui lucrare principală este *Istoria Franţei.*

fundul capului. Nasul îl avea drept, conturul feţei – pur şi clasic. Purta însă – ca şi domnul Lacarelle – năprasnice mustăţi, ale căror lungi ramuri curbe puteau fi zărite din toate punctele orizontului.

Impresionată de această asemănare, mulţimea îl onoră în unanimitate pe domnul Lacarelle cu gloriosul nume de Eporedorix. De atunci, şeful de cabinet al prefectului a fost nevoit să întruchipeze public tipul popular al galului şi să-şi potrivească în orice împrejurare faptele şi vorbele după pilda lui. Lacarelle a izbutit destul de bine, pentru că era pregătit pentru asta încă din Facultatea de drept şi pentru că nu i se cerea decît să fie jovial, milităros şi slobodă-gură, la nevoie. Lumea găsind că pupatul femeilor îl prinde, ajunse mare pupăcios. Femei, fete şi fetişcane, tinere şi bătrîne, frumoase şi urîte, le pupa pe toate şi mereu, din galică meteahnă şi fără gînd rău, căci era om cu bune purtări.

De aceea, găsind-o întîmplător pe doamna Bergeret singură în salonul său, unde o aştepta pe doamna Lacarelle, o sărută pe dată. Doamna Bergeret avea cunoştinţă de obiceiurile domnului Lacarelle. Dar deşertăciunea ei, care era zdravănă, îi zdruncină mintea, care era plăpîndă. îşi închipui că e îmbrăţişată din dragoste şi fu cutremurată de zguduiri învălmăşite, care îi umflară pieptul cu mare zbucium, făcînd-o să i se moaie genunchii şi să lunece gîfîind în braţele domnului Lacarelle. Domnul Lacarelle fu mirat şi stingherit totodată. Amorul lui propriu însă era măgulit. O aşeză pe doamna Bergeret cum putu mai bine pe divan, şi, aplecat asu- pră-i, îi spuse, cu o voce prin care răzbea simpatie :

— Sărmană doamnă !... Atît de încîntătoare şi atît de nefericită ! Aşadar, ne părăseşti !... Pleci mîine ?...

Şi îi atinse fruntea cu un sărut nevinovat. Doamna Bergeret, ai cărei nervi erau zdruncinaţi foarte, izbucni deodată în lacrimi şi hohote. Apoi, cu încetineală, cu gravitate, cu durere, îi înapoie domnului Lacarelle să- 342 rutul, íŋ chiar acea clipa doamna Lacarelle intră în salon.

A doua zi, tot oraşul o judeca aspru pe doamna Ber- geret, care zăbovise o zi prea mult.

II

Ducele de Brece primea, în acea zi, la Brece, pe generalul Cartier de Chalmot, pe abatele Guitrel şi pe domnul Lerond, fost substitut de procuror. Vizitaseră grajdurile, ţarcul clinilor, fazaneria, vorbind între timp de afacerea Dreyfus.

în paşnicul amurg, începuseră să-şi tîrîie paşii pe marea alee din parc. în faţa lor, castelul îşi înălţa spre cerul de-un vînăt-bălţat faţada-i greoaie, încărcată de frontoane, peste care se întindea un acoperiş *á Vimperiale.*

— Repet, spuse domnul de Brece, că vîlva stîrnită în jurul acestei dar averi nu este şi nu poate fi decît o netrebnică uneltire a duşmanilor Franţei.

— Şi ai bisericii, adăugă încetişor abatele Guitrel, şi ai bisericii. Nu poţi fi bun francez dacă nu eşti şi bun creştin. Şi vedem că tărăboiul e stîrnit în primul rînd de liber-cugetători, de francmasoni, de protestanţi.

— Şi de evrei, urmă domnul de Brece, de evrei şi de nemţi. Şi ce nemaipomenită cutezanţă să pui la îndoială hotărîrea unui Consiliu de război ! Căci, în sfîrşit, nu-i de crezut că şapte ofiţeri francezi s-au putut înşela.

— Nu, de bună seamă, nu-i de crezut, spuse abatele Guitrel.

— îndeobşte, zise domnul Lerond, eroarea judiciară e lucrul cel mai de necrezut. Aş adăuga chiar că e cu neputinţă să se săvîrşească, date fiind chezăşiile cu care legea vine în ajutorul pîrîţilor. Spun asta pentru justiţia civilă. O spun de asemenea pentru cea militară. în faţa Consiliului de război, dacă acuzatul nu găseşte toate garanţiile în formele cam sumare ale procedurii, le găseşte în schimb în caracterul judecătorilor. După a mea părere, singur faptul de a pune la îndoială legalitatea

343

unei hotărîri rostite de un Consiliu de război e un ul- tragiu adus oştirii,

— Ai deplină dreptate, spuse domnul de Brece. De altfel, e cu putinţă ca şapte ofiţeri francezi să se fi înşelat ? E cu putinţă, generale ?

— Nu prea, răspunse generalul Cartier de Chalmot. Eu unul cam greu aş crede una ca asta.

— Coaliţia trădării ! exclamă domnul de Brece. E nemaipomenit!

Lîncezind, convorbirea luă sfîrşit. Ducele şi generalul văzură fazani într-un luminiş şi, cuprinşi de dorinţa instinctivă de a ucide, regretară în sinea lor că nu aveau puşti.

— Ai cele mai frumoase terenuri de vînătoare din tot ţinutul, îi spuse generalul ducelui de Brece.

Ducele de Brece era dus pe gînduri.

— Oricum, spuse el, evreii nu vor purta noroc Franţei.

Ducele de Brece, fiul cel mare al răposatului duce care se distinsese în cavaleria uşoară a Adunării de la Versailles[113], intrase în viaţa publică după moartea contelui de Chambord. Nu apucase zilele de speranţă, ceasurile de luptă aprigă, uneltirile monarhice pline de haz, ca o conspiraţie, înflăcărate ca o mărturie de credinţă, nu văzuse patul cu tapiţeria ţesută de castelane şi dăruit prinţului, drapelul, banierele, caii albi care urmau să-l readucă pe rege. Deşi deputat ereditar al circumscripţiei Brece, a intrat la palatul Bourbon cu sentimente de surdă vrăjmăşie faţă de contele de Paris [114] [115] şi cu tainica dorinţă de a nu

---

[113] Cu titlu nobiliar.

* Ţinuturi asupra cărora se exercita autoritatea unui senior.

345

[114] Se referă la Adunarea Naţională franceză, care a avut sediul la Versailles, între 1871 şi 1878. în 1873, această Adunare Naţională a încercat zadarnic să

vedea monarhia restaurată de ramura mezină. Cu această rezervă, însă, monarhist leal şi credincios. A fost amestecat în intrigi de care nu-şi dădea seama, a încurcat voturile, a făcut chefuri la Paris, şi apoi, la noile alegeri de deputaţi, a fost răpus la Brece de doctorul Cotard.

Incepînd de-atunci, s-a consacrat agriculturii, familiei şi religiei. Din domeniile lui ereditare care însumau în 1789 o sută douăsprezece parohii, cuprinzînd o sută şaptezeci de ocine, patru moşii titrate \ optsprezece cas- telanate[2], îi rămîneau opt sute de hectare de pămînt şi de pădure, în jurul castelului istoric din Brece. Vînăto- rile sale îi dădeau în ţinut o strălucire pe care Camera deputaţilor nu i-o adusese. Pădurile din Brece şi din Guerche, unde vînase Francisc I, erau vestite şi în istoria ecleziastică a ţinutului : aci se găsea un venerat paraclis al Maicii Domnului.

— Ţineţi minte ce vă spun, repetă ducele de Brece : evreii nu vor purta noroc Franţei... Dar, nu zău, de ce oare nu ne descotorosim de ei ? Ar fi atît de uşor !

—Ce bine-ar fi! răspunse magistratul. Dar nu-i chiar atît de uşor pe cît crezi, domnule duce. Pentru a lovi în evrei, trebuie mai întîi să se facă legi bune privitoare la naturalizare. E pururea greu să faci o lege bună, pe măsura ţelurilor legiuitorului. Redactarea unor dispoziţii legislative, care, ca acestea, urmează să modifice întregul nostru drept public, necesită o deosebit de anevoioasă redactare. Şi, din nefericire, nu e sigur că se va găsi un guvern care să le propună sau să le sprijine şi-un parlament care să le voteze... Se- natu-i păcătos...

Pe măsură ce se desfăşoară sub ochii noştri experienţa istoriei, ne dăm seama că veacul al optsprezecelea e o cumplită greşeală a minţii omeneşti şi că adevărul social, ca şi adevărul religios, se află în întregime în tradiţia evului mediu. Franţa va fi nevoită, aşa cum a fost nevoită Rusia, să reînnoiască faţă de evrei dati- nele lumii feudale, adevărat izvod de societate creştină.

— Fără îndoială, spuse domnul de Brece. Franţa creştină trebuie să fie a francezilor şi a creştinilor, nu a evreilor şi a protestanţilor.

— Aşa este ! spuse generalul. [1]

— în spiţa neamului meu, urmă demnul de Brece, se află un mezin, poreclit, nu ştiu de ce, Nez-d'Argent care se războia în provincie, sub Carol al IX-lea. El a pus să se spînzure de copacul al cărui creştet despuiat îl vezi colo şase sute treizeci şi şase de hughenoţi. Ei bine, mărturisesc că sînt mîndru că mă trag din Nez- d'Argent. Am moştenit de la el ura împotriva ereticilor. Nu pot suferi evreii, aşa cum nu putea el suferi protestanţii.

---

restaureze monarhia, în persoana contelui de Chambord, nepotul lui Carol al X-lea.

[115] Contele de Paris (1838—1894), nepotul lui Ludovic-Filip. Descindea din ramura mezină, spre deosebire de contele de Chambord, care aparţinea ramurei principale.

— Aceste sentimente sînt vrednice de laudă, domnule duce, spuse abatele Guitrel, vrednice de laudă şi de marele nume pe care îl purtaţi. îngăduiţi numai să vă fac o întîmpinare, privitoare la un amănunt. Evreii nu erau priviţi în evul mediu ca eretici. Şi, la drept vorbind, nici nu sînt eretici. Eretic e acela care primind botezul şi cunoscînd rînduielile credinţei le zmînteşte şi le stă împotrivă. Aşa sînt, sau aşa au fost arienii, novaţienii, montaniştii, priscillianiştii, manicheenii, al- bigenzii, vaudoienii şi anabaptiştii, calviniştii, atît de bine chivernisiţi de vestitul domniei-voastre străbun Nez-d'Argent şi atîţia alţi sectanţi şi apărători ai vreunei credinţe potrivnice bisericii. Sînt mulţi la număr. Căci la temelia rătăcirii stă diversitatea. Pe pricaznicul povîrniş al ereticiei nu-i chip să te opreşti; schisma... schismă odrăsleşte la nesfîrşit. în afară de adevărata biserică, numai peste pulbere de biserici dai. Am găsit în Bossuet, domnule duce, o admirabilă definiţie a ereticului : „Eretic, spune Bossuet, e acela care are părerea lui, care îşi urmează propriul lui gînd şi sentimentul lui personali Dar evreul, neprimind nici botezul, nici adevărul, nu poate fi numit eretic.

Iată de ce inchiziţia n-a osîndit niciodată pe vreun evreu pentru că-i evreu, şi ori de cîte ori a dat pe cîte unul pe mîna justiţiei mirene numai pentru hulă, pîngară şi a drept-credincioşilor spre păcat îndemnare l-a dat. Evreul, domnule duce, e mai curînd un necredincios, de vreme ce numim astfel pe cei care, nefiind botezaţi, nu cred în adevărurile religiei creştine. Şi încă nu trebuie să judecăm cu asprime evreul ca pe [116] un necredincios din aceeaşi cislă cu mahomedanii şi idolatrii. Evreii au un loc unic şi straniu în rînduiala adevărurilor eterne. Teologia nu face decît să-i întărească în rostul în care tradiţia i-a statornicit. în evul mediu li se spunea martori. Trebuie să admirăm forţa şi exactitatea acestei denumiri. Dumnezeu îi ţine anume în a sa pază, pentru a sluji de matori şi chezaşi vorbelor şi faptelor ce stau la temelia credinţei noastre. Nu se cade să spunem că Dumnezeu îi face dinadins pe evrei îndărătnici şi orbi, pentru a învedera creştinismul ; se foloseşte însă de a lor slobodă şi nesilită îndărătnicie, pentru a ne întări în credinţa noastră. Şi spre acest sfîrşit îi păstrează printre noroade.

— Dar, în timpul acesta, spuse domnul de Brece, ei ne iau banii şi nimicesc energiile noastre naţionale.

— Şi insultă armata, spuse generalul Cartier de Chalmot, sau, mai bine zis, năimesc cotarle ca s-o insulte.

— E o nelegiuire, spuse abatele Guitrel cu blîndeţe. Mîntuirea Franţei stă în unirea bisericii cu oştirea.

— Atunci, domnule abate, pentru ce-i aperi pe evrei ? întrebă ducele de Brece.

— Departe de-ai apăra, răspunse abatele Guitrel, îi osîndesc pentru

[116] Nas de argint.

al lor fără de izbavă păcat, ce stă în aceea că nu cred în dumnezeirea lui Isus Christos. în privinţa aceasta încăpăţînarea lor e neînduplecată. Ceea ce cred ei e de crezut. Dar nu cred tot ceea ce trebuie crezut. Prin asta au stîrnit hula care-i apasă. Dar hula aceasta ţinteşte numai obştea, nu inşii care o alcătuiesc, şi ea nu poate atinge izraeliţii trecuţi la creştinism.

— Pentru mine, spuse domnul de Brece, evreii botezaţi sînt tot atît de nesuferiţi şi poate chiar mai nesuferiţi decît ceilalţi evrei. Ceea ce urăsc eu e întregul lor neam.

— îngăduiţi-mi să nu vă cred, domnule duce, spuse abatele Guitrel, căci, dacă ar fi aşa, ar însemna că păcătuiţi şi faţă de învăţăturile bisericii şi faţă de creştineasca milosîrdie. Şi nu mă îndoiesc că sînteţi încredinţat ca şi mine că, într-o anumită măsură, se cuvine să ne socotim îndatoraţi faţă de anumiţi izraeliţi necreştinaţi, pentru bunele lor gînduri şi pentru dăr- 347 nicia lor în folosul operelor noastre pioase. Astfel, nimeni nu poate tăgădui, că familiile R *** şi F *** au dat în privinţa aceasta o pildă care ar trebui urmată în toate casele creştine. Pot spune chiar că doamna Worms-Clavelin, cu toate că n-a trecut încă pe faţă la catolicism, în mai multe împrejurări a urmat îndemnul unor imbolduri cu adevărat îngereşti. Datorită soţiei prefectului avem parte de înţelegerea de care se bucură în judeţul nostru, în toiul prigoanei generale, şcolile congregaţiilor noastre.

Cît despre doamna baroană de Bonmont, evreică din naştere, e creştină cu fapta şi cu duhul şi urmează întrucîtva pilda acelor sfinte văduve din veacurile trecute, care dădeau bisericilor şi săracilor o parte din bogăţiile lor.

— Aceşti Bonmont, spuse domnul Lerond, se numesc, pe adevăratul lor nume, Gutenberg şi sînt de obîrşie germană. Bunicul lor s-a îmbogăţit fabricînd absint şi vermut, adică otrăvuri; a suferit trei condamnări pentru contrafacere şi falsificare. Tatăl lor, industriaş şi om de afaceri, a făcut o scandaloasă avere prin speculă şi acaparare. De atunci s-a scurs vreme, şi azi văduva lui* a dăruit un artofor de aur monseniorului Charlot. Oamenii aceştia îmi amintesc pe cei doi părinţi iconomi care, după ce-au ascultat predica cuviosului părinte Maillard, îşi spuneau unul altuia, pe şoptite, la uşa bisericii : „Aşadar, cumetre, trebuie oare să înapoiem ce-am luat ?“. Cade-se să luăm aminte, urmă domnul Lerond, că în Anglia problema evreiască nu se pune.

— Pentru că englezii nu au nici inima noastră, spuse domnul de Brece, nici sîngele nostru aprins.

— Fără îndoială, spuse domnul Lerond. Sînt de aceeaşi părere, dar poate că faptul se explică şi prin aceea că englezii îşi îndrumează capitalurile spre industrie, pe cînd harnicul nostru popor şi le hărăzeşte pe ale sale casei de economii, prin urmare speculei, cu alte cuvinte, evreilor. Tot răul vine din aceea că ne-am însuşit instituţiile, legile şi moravurile revoluţiei. Mîntuirea stă într-o grabnică întoarcere la vechiul regim.

— Aşa este, spuse ducele de Brece, gînditor.

Se plimbau şi tăifăsuiau. Deodată, în faţa lor, pe şleaul pe care răposatul duce îl tăiase în parcul său pentru locuitorii tîrguşorului, trecu în goană un cher- van, ducînd, în mijlocul fermierelor cu flori la pălărie şi a ţăranilor în bluză, un vesel ştrengar cu barbă roşie, care, fumîndu-şi luleaua, se prefăcea că ocheşte fazanii cu bastonul : doctorul Cotard, deputat ales în circumscripţia electorală Brece, fostă domeniu feudal de Brece.

— E o privelişte cel puţin stranie, spuse domnul Lerond scuturîndu-se de praful stîrnit de chervan, să-l vezi pe felcerul Cotard reprezentînd în Parlament această circumscripţie de Brece, pe care strămoşii dom- niei-voastre, domnule duce, în decurs de opt veacuri, au copleşit-o de glorie şi binefaceri. Chiar ieri, reciteam în cartea domnului de Terremondre scrisoarea pe care ducele de Brece, străbunul domniei-voastre, o scria în 1787 vătavului său şi în care se vădeşte bunătatea inimii sale. Vă reamintiţi această scrisoare, domnule duce ?

Domnul de Brece răspunse de parcă şi-ar aminti-o, dar că vorbele i-au pierit din minte.

Şi, pe dată, domnul Lerond cită din memorie frazele principale ale acestei mişcătoare scrisori : „Am aflat, scria milostivul duce, de necazul pricinuit locuitorilor din Brece, prin opreliştea de a culege fragi în pădure. În felul acesta îi veţi face să mă urască, prilej uindu-mi astfel cea mai cumplită mîhnire din cîte s-ar putea abate asupră-mi pe astă lume.“

— Am mai găsit, urmă domnul Lerond, amănunte interesante asupra vieţii milostivului duce de Brece în rezumatul istoric al domnului de Terremondre. Ducele a petrecut aici, nestingherit de nimeni, cele mai grele zile. Binefacerile sale i-au cîştigat în timpul revoluţiei dragostea şi respectul foştilor săi vasali. în schimbul titlurilor pe care un decret al Adunării Naţionale i le-a suprimat, l-a primit pe acela de comandant al gărzii naţionale din Brece. Domnul de Terremondre ne mai face cunoscut că, la 20 septembrie 1792, primarul din Brece a venit în curtea castelului, unde a răsădit

Un copac ai libertăţii \ de care a fost atîrnată următoarea inscripţie : „Prinos virtuţii^.

— Domnul de Terremondre, replică ducele de Brece, şi-a cules informaţiile din arhivele familiei mele. I le-am pus la dispoziţie. Din nefericire, n-am avut niciodată răgazul să iau eu însumi cunoştinţă de ele. Ducele Louis de Brece, poreclit milostivul, a murit de inimă rea în 1794. Era înzestrat cu un caracter îndatoritor, căruia pînă şi revoluţionarii n-au pregetat să-i aducă prinosul lor. Prin credinţa păstrată regelui său, s-a înălţat în ochii tuturora şi toţi recunosc că a fost bun stăpîn, bun tată şi bun soţ. Nu trebuie luate în seamă aşa-zisele destăinuiri date în vileag de-un oarecare domn Mazure, arhivar

judeţean, după care milostivul duce ar fi avut legături de dragoste cu cele mai drăgălaşe vasale şi că se folosea bucuros de dreptul zis *jambage*[117] [118]. Dreptul acesta e foarte îndoielnic şi, în ce mă priveşte, nu i-am dat de urmă niciodată în arhivele din Brece, care de altminteri au şi fost despuiate în parte.

—· Dreptul acesta, spuse domnul Lerond, dacă va fi fost cîndva în fiinţă în vreun ţinut, se mărginea la un plocon de carne sau vin pe care şerbul trebuia să-l aducă prinos seniorului, înainte de a purcede la nuntă. După cît îmi amintesc, prin unele olaturi, ploconul acesta se plătea în bani sunători şi era de trei parale.

— în privinţa asta, urmă domnul de Brece, cred că milostivul duce e cu totul în afară de învinuirile aduse lui de acest domn Mazure, despre care mi se spune că e un cap sucit. Din nefericire... Domnul de Brece scoase un uşor oftat şi urmă, cu glas ceva mai scăzut şi mai înnăbuşit : Din nefericire, milostivul duce citea multe cărţi netrebnice. S-au găsit la castel, în bibliotecă, ediţii întregi din Voltaire şi Rousseau, legate în marochin, cu herbul său. A suferit într-o privinţă scîrbav- nica înrîurire a filozoficescului cuget de la sfîrşitul celui de-al optsprezecelea veac, care a cuprins toate cinurile, şi, nu trebuie să ne ascundem, pînă şi protipendada. Avea boala scrisului. A întocmit *Memorii* al căror manuscript e în stăpînirea mea.

Doamna de Brece şi domnul de Terremondre şi-au aruncat ochii pe ele. Te prinde mirarea văzînd că pe ici, pe colo, în pomenitele *Memorii,* se vădeşte înrîu- rirea duhului numitului Voltaire. Domnul de Brece arăta ades bunăvoinţă faţă de enciclopedişti. Ţinea corespondenţă cu Diderot. De aceea am chibzuit că nu trebuie să-mi dau învoirea ca aceste *Memorii* să fie date în vileag, cu toate rugăminţile mai multor cărturari din ţinut şi chiar ale domnului de Terremondre.

Milostivul duce mînuia destul de bine stihul. Umplea stihare întregi cu madrigale, epigrame şi povestiri. Asta i se poate ierta. Dar ceea ce-i mai puţin de iertat e că, în aceste stihuri frivole, nu se sfia să-şi rîdă de slujbele bisericii, ba pînă şi de minunile săvîrşite de Maica Domnului din paraclisul nostru. Vă rog, domnilor, să nu pomeniţi nimic de cele ce-am vorbit. Asta trebuie să rămînă între noi. M-ar îndurera foarte să las aceste mărunţişuri de familie pradă răutăţii publice şi bolnăvicioaselor iscodiri ale unui Mazure oarecare. Acest duce de Brece e străbunul meu. Merg poate prea departe cu spiritul de familie. Cred, însă, că nu mi-o luaţi în nume de rău.

— Un nepreţuit învăţămînt şi mari mîngîieri putem afla, domnule duce, în cele ce ne-ai istorisit acum, spuse abatele Guitrel. Putem trage

---

[117] În timpul Revoluţiei Franceze, se instituise sărbătoarea sădirii copacilor în cinstea libertăţii.

[118] Privilegiu pe care îl aveau anumiţi seniori de a-şi pune pulpa în patul nupţial al vasalilor ; era o rămăşiţă a aşa-numitului „drept al primei nopţi".

învăţătura că Franţa, căzută în cel de-al optsprezecelea veac în necredinţă şi ajunsă la nelegiuire pînă în culmile sale în atare măsură, încît oameni, în alte privinţe vrednici de cinste, ca măritul domnie- voastre strămoş, se potriveau unei calpe filozofii, că Franţa, zic, pedepsită pentru fărădelegile ei de o spăimîntătoare răzmeriţă, ale cărei urmări se mai simt încă, vine iar la pocăinţă şi vede cucernicia ivindu-se în toate cinurile şi îndeosebi în stepenele protipendadei. Pilda domnie- voastre, domnule duce, nu poate fi trecută cu vederea ; dacă cel de al optsprezecelea veac, privit pe de-a întregul, poate fi socotit ca un veac al nelegiuirii, privit de sus, cel de al nouăsprezecelea veac va putea fi numit, dacă nu mă-nşel, veacul ispăşirii.

— Dea Domnul să fie cum spui! oftă domnul Le- rond. Dar nu-mi prea vine-a crede. Fiind în atingere, prin meseria mea de avocat, cu toate păturile obştii, le găsesc, de cele mai multe ori, nepăsătoare şi chiar duşmănoase faţă de biserică. Praxa vieţii, îngăduie-mi să ţi-o spun, părinte, mă îndeamnă, mai degrabă decît să împărtăşesc optimismul sfinţiei-tale, să mă alătur deznădejdii domnului abate Lantaigne. Şi, fără să ne urnim din loc, nu vezi oare că această creştinească glie a Brece- ului a ajuns fieful electoral al doctorului Co- tard, ateu şi francmason ?

— Dar cine ştie, spuse generalul, dacă domnul de Brece nu e în stare să-l bată pe domnul Cotard la viitoarele alegeri ? Mi s-a spus că lupta nu-i pierdută şi că un număr destul de mare de alegători e gata să voteze cu castelul.

— Hotărîrea mea e nestrămutată. Nimeni nu mă poate hotărî s-o schimb. Nu voi candida. Nu am calitate să reprezint alegătorii din Brece, şi alegătorii din Brece nu au calitate să-i reprezint.

Vorba asta îi fusese inspirată de domnul Lacrisse, secretarul său, cînd cu înfrîngerea sa electorală, şi de-atunci îi plăcea s-o rostească ori de cîte ori se ivea prilejul.

În clipa aceea, ducele şi oaspeţii săi văzură îndrep- tîndu-se spre ei trei doamne, care, după ce coborîră treptele peronului, înaintau pe aleea cea mare a parcului.

Erau cele trei doamne de Brece, mama, soţia şi fiica actualului duce, toate trei înalte, zdravene, cu părul adunat şi lins, cu pielea pîrlită de soare, cu faţa plină de pistrui, cu rochii de lînă neagră şi greoi încălţate. Se duceau la paraclisul Maicii Domnului, aşezat în parc, la jumătatea drumului dintre tîrguşor şi castel, în preajma unui izvor.

Generalul propuse ca toţi să întovărăşească doamnele.

— Nici că se poate idee mai bună, spuse domnul Lerond.

— Nici vorbă, spuse abatele Guitrel, cu atît mai mult că sfintui lăcaş, înnoit prin îngrijirea domnului duce şi frumos împodobit, înfăţişează ochilor priveliştea cea mai plăcută.

Abatele Guitrel arăta o deosebită grijă pentru paraclisul Maicii Domnului. Îi făcuse istoricul într-o broşură arheologică şi cucernică,

întocmită anume ca să atragă hagiii. Obîrşia sfîntului lăcaş trebuia căutată, după părerea lui, pe vremea cînd ţinea scaunul Clotar al II-lea. La acel veleat, spunea istoricul, sfîntul Au- stregisile, împovărat de ani şi de cucernice fapte, istovit de lucrările lui apostoliceşti, a înălţat cu mîinile sale o colibă, ca să aştepte în ea, cufundat în cugetare, ceasul blagoslovitei sale pristăviri, şi-un paraclis, ca să aşeze în el o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului.

Această aserţiune a fost aprig combătută în *Farul* de domnul Mazure. Cultul Fecioarei Maria, susţinea arhivarul judeţean, s-a iscat mult după al Vl-lea veac, şi la veleatul în care se bănuie că ar fi trăit Austre- gisile, de statui ale Fecioarei nici pomeneală. La acestea, părintele Guitrel răspunse în *Săptămîna religioasă* că înşişi druizii, înaintea naşterii lui Isus Christos, venerau chipul cioplit al Fecioarei, care urma să odrăs- lească, şi că astfel pe bătrîna noastră glie, hărăzită să vadă înflorind cu o deosebită strălucire cultul Sfintei Fecioare, Maria a avut altare şi icoane care s-ar putea numi profetice, ca mărturia sibylelor, şi care i-au premers venirea p£ lume ; că, prin urmare, nu era cazul să ne mirăm că sfîntul Austregisile să fi avut, pe timpul lui Clotar al II-lea, o icoană a Sfintei Fecioare. Domnul Mazure luase drept aiureli argumentele părintelui Guitrel. Dar nimeni n-a urmărit această polemică, în afară de domnul Bergeret, pe care-l interesa orice.

Sanctuarul înălţat de sfîntul apostol, scria mai departe părintele Guitrel în broşura sa, a fost reconstruit cu falnică măreţie în veacul al XIII-lea. În timpul războaielor religioase care au pustiit ţinutul în veacul al XVI-lea, protestanţii au dat foc paraclisului, fără să poată distruge totuşi trupiştea, care, prin minune, a scăpat flăcărilor. Sfîntul lăcaş a fost reclădit după do-

rinţa regelui Ludovic al XlV-lea şi a cucernicei sale mame, dar a fost nimicit de istov sub teroare, de comisarii convenţiei, care au dus trupiştea făcătoare de minuni în curtea castelului din Brece împreună cu mobilierul paraclisului şi le-au dat foc ca să se veselească. Un picior al Fecioarei a fost, din fericire, scos din flăcări de-o vrednică ţărancă şi păstrat de ea cu mare grijă sub nişte rufe vechi, în fundul unui ceaun, unde a fost regăsit în 1815. Piciorul acesta a fost vîrît în noua statuie dăltuită la Paris în 1852, mulţumită mărinimiei ducelui de Brece. Abatele Guitrel înşiră apoi minunile săvîrşite din veacul al Vl-lea pînă în zilele noastre de către Maica Domnului din Brece. Maica Domnului din paraclis era îndeosebi chemată în ajutor la caz de vătămare a căilor respiratorii şi a plămînilor. Dar părintele Guitrel afirma că ea îndepărtase, în 1871, soldaţii germani din tîrguşor şi din castelul de Brece şi că tot ea a tămăduit prin minune de rănile lor doi guarzi mobili din Ardiche, care se îndreptau spre castelul din Brece, pe-atunci transformat în spital.

Ajunseră în fundul unei văiugi înguste, unde, printre pietrele cu

muşchi pe ele, şerpuia un pîrîiaş. Aici, pe-o temelie de gresie eratică împodobită de stejari pitici, se înălţa oratoriul Maicii Domnului, ridicat de curînd, după planurile domnului Quatrebarbe, arhitect parohial, într-un stil modern şi cucernic, pe care oamenii din buna societate îl socoteau gotic.

— Acest oratoriu, spuse abatele Guitrel, incendiat în 1559 de calvinişti şi despuiat de revoluţionari în 1793, nu mai era decît un morman de moloz. Ca un alt Neemia [119], domnul duce de Brece a înălţat din nou sanctuarul. Chiar anul acesta, papa a miluit sfîntul lăcaş cu „indulgenţe*[4] sumedenie, fără îndoială spre a reîmprospăta proslăvirea Sfintei Fecioare în ţinutul nostru. Monseniorul Charlot însuşi a venit aici pentru slujba sfintelor taine. Şi de atunci pelerinii curg. Vin din toate părţile parohiei şi chiar de prin împrejurimi.

Nu încape îndoială că acest zel şi această întrecere va îndruma pronia cerească asupra ţinutului. Eu însumi am avut fericirea să aduc la picioarele Sfintei Fecioare din acest paraclis mai multe familii cumsecade din mahalaua Tintelleries. Şi, cu învoirea ducelui de Brece, am slujit de mai multe ori liturghia în acest blagoslovit altar.

— Aşa-i, spuse doamna de Brece. Şi bag de seamă că părintele Guitrel poartă mai mult de grijă paraclisului nostru decît preotul din Brece.

— Aibă-l Domnul în a sa pază pe părintele Travies, spuse ducele ; foarte bun preot, dar vînător pătimaş. Gîndul îi e numai la potîrnichi. Dăunăzi, întorcîndu-se de la împărtăşania unui muribund, a doborît trei bucăţi.

— Dacă vă uitaţi, domnilor, printre crengile desfrunzite, puteţi privi în voie paraclisul, care, în timpul verii nu se mai vede de sub desimea frunzişului.

— Una din pricinile care m-au hotărît să reclădesc paraclisul, spuse domnul de Brece, e că am găsit în urma cercetărilor făcute în arhivele mele că deviza în luptă a familiei era : „Brece Maica-Domnului“.

— Surprinzător ! spuse generalul Cartier de Chalmot.

— Nu-i aşa ? zise doamna de Brece.

În clipa în care doamnele de Brece, urmate de domnul Lerond, treceau pîrăul pe rusticul pod sprijinit de temelia paraclisului, o fetiţă de treisprezece-paispre- zece ani, în zdrenţe, cu părul de-un alb-murdar, cum îi era şi obrazul, se strecura din crîng în cealaltă parte a rîpei şi se năpustea în paraclis.

— Honorine ! exclamă doamna de Brece.

— Ţineam de mult s-o văd, spuse domnul Lerond. Şi vă mulţumesc, doamnă, că mi-aţi dat acest prilej. S-a vorbit atîta de ea !

[119] Paharnicul lui Artaxerxes 1, regele perşilor (sec. V î.e.n.), care l-a convins pe rege să reînalţe zidurile Ierusalimului.

— În adevăr, zise generalul Cartier de Chalmot. S-au făcut asupră-i adevărate anchete.

— Părintele de Goulet, spuse abatele Guitrel, vizitează cu multă rîvnă sanctuarul Maicii Domnului din paraclis. Îi place să zăbovească în preajma aceleia pe care o numeşte mama sa.

— Părintele de Goulet ne e drag, spuse doamna de Brece. Ce păcat că sănătatea îi e atît de şubredă!

— Vai, da ! făcu abatele Guitrel. Puterile i se împuţinează din zi în zi.

— Ar trebui să se cruţe, spuse doamna de Brece, să se odihnească.

— Poate el să facă asta, doamnă ? întrebă abatele Guitrel. Administraţia eparhiei nu-i lasă nici o clipă de răgaz.

Intrînd în paraclis, cele trei doamne Brece, generalul, părintele Guitrel, domnul Lerond şi domnul de Brece o văzură pe Honorine în extaz în faţa altarului.

în genunchi, cu mîinile împreunate şi cu gîtul întins, copila sta neclintită. N-o tulburară din adînca smerenie în care o găsiră şi, luînd în tăcere agheazmă, îşi plimbară încetişor privirea de la artoforul gotic la vitraliile înfăţişînd pe sfîntul Henri sub trăsăturile contelui de Chambord, pe sfîntul Ion Botezătorul şi pe sfîntul Guy, ale căror chipuri erau zugrăvite după fotografiile contelui Jean, decedat în 1867, şi ale răposatului conte Guy, membru, în 1871, al Adunării din Bordeaux [120].

Statuia Sfintei Fecioare făcătoare de minuni era acoperită de-un văl ce se înălţa deasupra altarului. Dar pe zidul zugrăvit în culori vii, în partea în care se afla Evanghelia şi deasupra agheazmătarului, şedea în picioare, luminoasă, încinsă cu eşarfa ei albastră, Sfînta Fecioară din Lourdes.

Generalul îşi îndreptă spre ea ochii deprinşi de cincizeci de ani cu respectul mecanic şi-şi pironi privirea pe eşarfa albastră, ca şi cum ar fi fost drapelul unei naţiuni prietene. Fusese întotdeauna spiritualist; întotdeauna socotise credinţa într-o viaţă de apoi ca însăşi temelia reglementelor militare ; o dată cu vîrsta şi boala, ajunsese cucernic şi bisericos. De cîteva zile, fără a se da cu nimic în vileag, era, dacă nu neliniştit, cel puţin întristat de scandalurile din ultima vreme. Curăţenia lui sufletească se înspăimînta de un asemenea harhat de vorbe şi patimă. Prepusuri nedesluşite îl tulburau. Se rugă în gînd de Sfînta Fecioară din Lourdes să ocrotească oştirea franceză.

Femeile, ducele, avocatul, preotul, cu toţii îşi ţinteau privirea asupra pantofilor găuriţi ai Honorinei, încremenite în nemişcare. Gravi, îndesaţi şi posomoriţi, amuţiseră de admiraţie în faţa acestor mici şale înţepenite, de pisică sălbatică. Şi domnul Lerond, care se credea că are

[120] Sub ocupaţia germană din 1870—1871, Camera deputaţilor se mutase la Bordeaux.

spirit de observaţie, făcea observaţii.

în sfîrşit, Honorine se dezmetici din extazul ei. Se ridică, se închină în faţa altarului, se întoarse şi, ca şi cum s-ar fi mirat că vede atîta lume, se opri, dînd la o parte cu amîndouă mîinile părul care îi acoperea ochii.

— Ia spune, copila mea, de data asta ai văzut-o pe Sfînta Fecioară ? întrebă doamna de Brece.

Honorine îşi potrivi, pentru a răspunde, glasul folosit la lecţia de catehism, glasul acela tot mai ascuţit al răspunsurilor învăţate.

— Da, doamnă. Milostiva Fecioară a stat un răstimp, apoi s-a rostogolit ca o pînză. Pe urmă n-am mai văzut nimic.

— Ţi-a vorbit?

— Da, doamnă.

— Ce ţi-a spus ?

— Mi-a spus : „Acasă e mare lipsă".

— Altceva nu ţi-a spus ?

— A spus : „O să fie mare lipsă la ţară şi din partea bucatelor şi dintr-a vitelor".

— Nu te-a îndemnat să fii cuminte ?

— „Trebuie să te rogi cu blagocestie", mi-a spus. Pe urmă mi-a mai spus aşa : „Te binecuvînt. Acasă e mare lipsă. "

Şi vorbele copilei răsunau într-o tăcere augustă.

— Era frumoasă tare, Sfînta Fecioară ? mai întrebă doamna de Brece.

— Da, doamnă. Numai că îi lipsea un ochi şi un obraz, pentru că nu m-am rugat destul.

— Avea coroană pe cap ? întrebă domnul Lerond, care, ca fost magistrat, era curios şi iscoditor.

Honorine şovăi, îşi luă expresia ei vicleană şi răspunse :

— Coroana o avea alături de cap.

— La dreapta, sau la stingă ? întrebă domnul Le- rond.

— Şi la dreapta şi la stingă, răspunse Honorine.

Doamna de Brece interveni :

— Vrei să spui, copila mea, cînd în dreapta, cînd în stînga... Nu-i aşa că asta voiai să spui ?

Dar Honorine nu răspunse.

Se cufunda cîteodată în astfel de tăceri cumplite, lăsînd ochii în jos, frecîndu-şi bărbia de umăr şi su- cindu-şi şoldurile. N-o mai întrebară nimic. Atunci Honorine se strecură afară. Şi domnul de Brece dădu lămuriri.

Honorine Porrichet, fată de plugari statorniciţi de multă vreme în Brece şi ajunşi la sapă de lemn, fusese bolnăvicioasă în copilărie. Grea de cap şi pricepînd anevoie, la început o credeau idioată. Preotul o dojenea din pricina firii ei sălbatice şi a obiceiului ce-l luase de a se ascunde în pădure. N-o avea la inimă. Alţi preoţi mai luminaţi, însă, văzînd-o şi punîndu-i întrebări, nu-i găsiră nici o meteahnă. Se ducea

mereu pe la biserică şi se cufunda în visări, de mirare la vîrsta ei. Cucernicia ei sporea pe măsură ce se apropia de cea dintîi împărtăşanie. Pe acea vreme s-a îmbolnăvit de oftica gîtlejului şi a fost socotită de medici fără scăpare. Doctorul Cotard, între alţii, spunea că-i pierdută. Venea cu sîrguinţă în noul oratoriu al Maicii Domnului, după ce a fost tîrnosit de preasfîntul episcop Charlot. În acest sfînt lăcaş a căzut în extaz şi-a avut vedenii. A văzut-o pe Sfînta Fecioară, care i-a spus : „Sînt Maica Domnului din paraclis". într-o bună zi, Fecioara Maria s-a apropiat de ea, i-a atins gîtlejul şi i-a dat de veste că-i tămăduită.

— Honorine, urmă domnul de Brece, a povestit ea însăşi acest fapt nemaipomenit. A spus asta de mai multe ori, în chipul cel mai firesc. Mărturisirile, zice-se, n-au fost toate la fel. E sigur însă că şovăielile ei nu privesc decît amănunte fără însemnătate. Şi e iarăşi sigur că a încetat deodată să mai sufere de boala care o sleia. Medicii care au văzut-o şi-au cercetat-o, după miraculoasa vedenie, nu i-au găsit nimic neobişnuit,

nici la bronhii, nici la plămîni. Pînă şi doctorul Cotard a mărturisit că nu pricepe de loc cum de s-a lecuit.

— Ce crezi despre întîmplările acestea ? îl întrebă domnul Lerond pe abatele Guitrel.

— Sînt vrednice de luare-aminte, răspunse preotul. Ele dau de gîndit, din mai multe puncte de vedere, oricărui observator de bună-credinţă. Nu trebuie cruţată nici o osteneală întru cercetarea lor. Mai mult nu pot spune. Nu voi înlătura, fireşte, cu un cutezător dispreţ, ca părintele Lantaigne, fapte atît de interesante şi îmbucurătoare. Dar nici nu mă încumet, ca părintele de Goulet, să le numesc de-a dreptul minuni. Aştept.

— în cazul tinerei Honorine Porrichet, spuse domnul de Brece, trebuie să ţinem seamă pe de o parte de tămăduirea-i cu totul neobişnuită şi, pot spune, potrivnică ştiinţei medicale, şi pe de altă parte de vedeniile cu care zice că e miluită. Şi cred că ştii, părinte, că ochii acestei copile fiind fotografiaţi în timp ce era pradă uneia din vedeniile sale, clişeul obţinut de operatorul a cărui bună-credinţă nu poate fi pusă la îndoială reproducea imaginea Sfintei Fecioare întipărită în pupila copilei. Persoane serioase mărturisesc că au văzut aceste fotografii şi, cu ajutorul unei lupe tari, au recunoscut statuia Maicii Domnului din paraclis.

— Sînt fapte vrednice de luare-aminte, de cea mai straşnică luare-aminte. Dar trebuie să ştii pune stavilă judecăţii tale şi să nu tragi concluzii pripite. Să nu urmăm pilda necredincioşilor care se grăbesc să scoată învăţăminte din îndemnul patimilor proprii. în ceea ce priveşte minunile, biserica stă la mare cumpănă. Ea cere dovezi, dovezi zdrobitoare.

Domnul Lerond întrebă dacă nu s-ar putea căpăta fotografiile cu chipul Maicii Domnului întipărit în pupila tinerei Honorine Porrichet, şi

domnul de Brece făgădui să scrie fotografului, care, după cîte ştie, are atelierul în oraş, în piaţa Sfîntul Exuperiu.

— Oricum ar fi, spuse doamna de Brece, fetiţa asta e foarte cumsecade şi foarte cuminte. Şi asta, numai din cerească ocrotire. Căci e părăsită de părinţii ei,

copleşiţi de nevoi şi boală. M-am încredinţat că are purtări bune.

— Nu se poate spune la fel despre toate fetele de seama ei din sat, adăugă ducesa văduvă de Brece.

— E prea adevărat, spuse domnul de Brece. Destrăbălarea sporeşte fără încetare în pătura ţărănească. Îţi voi aduce la cunoştinţă, generale, cazuri înspăimântătoare. Dar mica Honorine e nevinovăţia însăşi.

★

În vreme ce în pragul paraclisului se vorbea astfel, Honorine îl ajunsese pe Isidore în desişurile din Guerche. Isidore o aştepta acolo, într-un culcuş de frunze uscate. O aştepta cu nerăbdare, trăgînd nădejde că-i va aduce ceva de mîncare sau gologani, dar şi pentru că îi era dragă, căci era ibovnica lui. El fusese acela care, văzînd adineauri domnii şi doamnele de la castel ducîndu-se în paraclis, s-a grăbit să-i dea de ştire Honorinei, ca să alerge şi să cadă în extaz.

O întrebă :

— Cît ţi-au dat ? Arată !

Şi cum venise cu mîna goală, o bătu, dar nu cine ştie ce. Ea îl zgîrie şi-l muşcă. Apoi zise :

— La ce folos ?

El îi spuse :

— Jură că nu ţi-au dat nimic !

A jurat. Şi, după ce şi-au supt sîngele care îm- brobona sărmanele lor braţe, s-au împăcat. Şi, cum altceva nu aveau, se desfătară înde ei, găsindu-şi fiecare plăcerea în celălalt. Nu se ştia cine era tatăl lui Isidore, odrasla unei văduane desfrînate şi cu patima băuturii. îşi petrecea viaţa în pădure. Nimeni nu avea grijă de el. Cu doi ani mai tînăr decît Honorine, avea o veche praxă în desfătările dragostei. De altfel aceste desfătări erau singurele de care n-a dus niciodată lipsă, sub copacii de la Guerche, Lenonville şi Brece. Făcea ce făcea cu Honorine, numai de zburdăciune şi în lipsă de altă îndeletnicire. Honorine, însă, era ades mai înflăcărată. Dar nici ea nu punea prea mult preţ pe nişte fapte atît de obişnuite şi la îndemîna oricui. Un iepuraş, 360 o păsărică sau un bondar erau de-a j uns pentru a le muta gîndul de la dragostea lor.

⋆

Domnul de Brece se înapoie la castel cu musafirii săi. Zidurile reci ale vestibulului erau ticsite cu căpăţîni şi coarne de cerb, cu tidve de suliţari [121] şi de cerbi bă- trîni, care mai păstrau, cu tot dichisul împăietorului şi rozăturile viermilor, tristeţea hăituielilor, iar ochii lor

[121] Cerbi de un an.

de smalţ păreau să mai răspîndească încă acea sudoare a clipei din urmă, aidoma lacrimilor. Coarne, corniţe, ciolane înălbite de ani, capete tăiate, devie de mistreţ, mărturii glorioase prin care victimele îşi preamăreau faimoşii ucigaşi, gentilomi ai Franţei, Bourboni din Napoli şi din Spania. Sub scara monumentală era înghesuită o trăsură amfibie, a cărei caroserie în formă de barcă se desfăcea, slujind în timpul vînătorilor la trecerea rîurilor. Era venerată pentru că purtase regi surghiuniţi.

Abatele Guitrel îşi aşează cu grijă umbreloiul de bumbac sub rîtul negru al unui mistreţ fioros şi, tre- cînd cel dintîi printre două cariatide chinuite ale arhitectului Ducerceau, intră pe uşa din stînga, care dădea în salon, unde cele trei doamne de Brece, înapoiate primele la castel, şedeau cu doamna de Courtrai, vecina şi prietena lor.

îmbrăcate în negru, după şirul necurmat de doliuri de familie şi de doliuri princiare, foarte simple, rurale şi monahale, aceste doamne vorbeau între ele despre căsătorii şi despre morţi, despre boli şi leacuri, sub picturile tavanelor şi ale pereţilor tapisaţi cu lemn cioplit, unde se ivea pe ici, pe colo, în negrul opac al pînzelor, barba sură a lui Henric al IV-lea, îmbrăţişat de-o Minervă cu pieptul gol, faţa palidă a lui Ludovic al XIII-lea, copleşit de bucile flamande ale Victoriei şi ale Clemenţei, cu tunicile în vînt, goliciunea roşie- cărămizie a unui bătrîn, Timpul, cruţînd florile de crin [122], şi iarăşi şi peste tot şoldurile cu gropiţe ale micilor genii sprijinind cu trei făclii de aur herbul neamului Brece.

În vremea asta, ducesa văduvă de Brece lucra cu igliţa şaluri de lină neagră pentru orfane. Cu această îndeletnicire îşi dădea ea, fără răgaz, de lucru mîinilor sale şi-şi potolea aleanul inimii, din vremurile, azi îndepărtate, în care brodase un macat pentru patul în care urma să doarmă regele, la Chambord.

Pe console, pe mese erau răspîndite nenumărate fotografii aşezate în cadre cu picior, de culori şi forme varii, de pluş, de cristal, de nichel, de porţelan, de piele de rechin, de lemn cioplit, de piele lucrată în relief. Unele dintre ele erau aurite, avînd, care forma unei potcoave, care a unei palete cu văpselele şi pensulele ei, care a unei frunze de castan, care a unui fluture. Şi cadrele acestea chenăruiau chipuri de femei, de bărbaţi, rudenii sau cimotii, prinţi din stirpea Bour- bonilor, prelaţi, pe contele de Chambord şi pe papa Pius al IX-lea. În dreapta căminului, pe-o consolă veche, susţinută de doi turci poleiţi cu aur, preasfin- ţitul cardinal-episcop Charlot, ca un duhovnicesc părinte, surîdea cu toată faţa lui lătăreaţă tinerilor ostaşi care se îmbulzeau în juru-i, ofiţerilor, brigadierilor şi simplilor soldaţi purtînd pe cap, pe guler şi pe piept tot ceea ce oştirea democratică a mai lăsat ca podoabe războinice cavaleriei sale. Le surîdea adolescenţilor în ţinută de bicicletă sau de polo ; le

[122] Crinul figura pe armoariile regilor Franţei.

surîdea tinerelor fete. Erau acolo cucoane pînă şi pe mesele portative, cucoane de toate vîrstele, cîteva cu trăsături pronunţate şi înfăţişare de bărbaţi, vreo două-trei încîntătoare.

— „Mam“ de Courtrai ! exclamă domnul de Brece, intrînd în urma generalului. Ce mai faci, scumpă „mama ?

Şi, urmînd într-un ungher al vastului salon convorbirea cu domnul Lerond, începută în parc, încheie :

— Căci, în sfîrşit, oştirea e tot ce ne mai rămîne. Din tot ceea ce alcătuia altădată puterea şi măreţia Franţei nu mai dăinuieşte absolut nimic, în afară de oştire. Republica parlamentară a zdruncinat guvernul, a compromis magistratura, a corupt moravurile publice. Singură oştirea mai stă în picioare pe aceste ruini. De aceea zic că e o nelegiuire să te atingi de ea.

Tăcu. Neavînd obiceiul să adînceaseă problemele, se mulţumea îndeobşte cu generalităţi. Nimeni nu-i tăgă- duia nobleţea sentimentelor. Doamna de Courtrai, pînă atunci absorbită de reflecţii asupra ceaiurilor, îşi săltă capul şi îndreptă asupra domnului de Brece faţa ei de bătrîn paznic de vînătoare.

— îmi place să cred că ai adus la cunoştinţă ziarului aceluia care bate în struna duşmanilor oştirii şi ai patriei că te retragi dintre abonaţii săi. Bărbatul meu a trimis înapoi administraţiei numărul cu articolul... Ştii, articolul acela murdar...

— Nepotul meu, răspunse domnul de Brece, îmi scrie că la clubul său s-a afişat un apel prin care se cere renunţarea la abonament şi că apelul se acoperă de semnături. Aproape toţi membrii clubului îşi dau aprobarea, rezervîndu-şi dreptul de-a cumpăra ziarul cu numărul.

— Oştirea, spuse domnul Lerond, e deasupra oricărui atac.

Generalul Cartier de Chalmot părăsi tăcerea în care se închisese pînă atunci :

— îmi place să te aud vorbind aşa. Şi, dacă ai trăi ca mine printre soldaţi, ai avea o plăcută surpriză cînd ai vedea răbdarea, spiritul de disciplină, avîntul şi voioşia care fac din ostaşul francez un instrument tactic de întîia mînă. Nu preget să spun asta din nou : asemenea trupe sînt la înălţimea tuturor chemărilor. Afirm, cu autoritatea unui şef ajuns la capătul carierei sale, că, dacă ţinem seamă de spiritul care o animă, oştirea franceză merită toate laudele. De asemenea, mă simt dator să mă descopăr în faţa stăruitoarelor strădanii, a căror ţintă a fost organizarea acestei oştiri, din partea celor cîţiva ofiţeri generali de cea mai înaltă pricepere, şi declar că aceste strădanii au fost încununate de-o strălucită reuşită. Adăugă, cu glas scăzut şi mai grav : Nu-mi rămîne decît să rostesc această maximă : cînd e vorba de oameni, trebuie să ţii seama

mai mult de calitatea decît de numărul lor şi să te sileşti să formezi corpuri de elită. Spunînd ceea ce-am spus, sînt încredinţat că nici o mare căpetenie de oaste nu mă va dezminţi. Testamentul meu militar e cuprins în această formulă : „Numărul nu înseamnă nimic. Calitatea e

totul.“ Adăugă că de unitatea de conducere nu se poate lipsi nici o oştire şi că acest mare trup trebuie să asculte de-o singură voinţă, atotputernică şi nestrămutată.

Tăcu. Privirea ochilor săi spălăciţi era înecată în lacrimi; sentimente învolburate, nelămurite, năboiau în sufletul acestui bătrîn cinstit şi simplu, pe vremuri cel mai frumos căpitan din garda imperială, bolnav acum, istovit, pierdut ca-ntr-o pădure în mijlocul unei lumi militare pe care n-o înţelegea.

Doamna de Courtrai, care nu punea prea mare preţ pe teorii, îşi întoarse spre general privirea ei de om bătrîn şi ursuz :

— Generale, de vreme ce, slavă Domnului, oştirea e respectată de toţi, de vreme ce e singura forţă în jurul căreia ne bulucim cu toţii ciotcă, de ce oare n-ar guverna ? De ce oare n-am trimite un colonel cu regimentul său la palatul Bourbon şi la Elysee ?

Vorbirea i se curmă în faţa frunţii încruntate a generalului.

⋆

Domnul de Brece făcu semn cu degetul domnului Lerond.

— N-ai văzut biblioteca, domnule Lerond ? Am să ţi-o arăt. Îţi plac cărţile vechi. Sînt sigur că te va interesa.

De-a lungul unei galerii pustii şi vaste, al cărei tavan era acoperit de-o pictură greoaie, înfăţişînd pe Apollo şi pe Ludovic al XIII-lea zdrobind vrăjmaşii cu chip de furii şi hidre ai regatului, domnul de Brece îl călăuzi pe avocatul congregaţiilor în sala în care ducele Guy, mareşal al Franţei şi guvernator al ţinutului, îşi rînduise biblioteca, prin preajma anului 1605, la istovul anilor şi al măririi sale.

Era o sală pătrată, care ocupa întreg parterul aripii dinspre apus şi era luminată la nord, la răsărit şi la miazăzi de trei ferestre fără perdele, care dădeau spre trei privelişti încîntătoare şi de-o impunătoare măreţie : la sud, pajiştea, un vas de marmură pe care erau aşezate două turturele, arborii din parc pe care iarna îi subţiase şi, în fundul unei alei de purpură, albele statui din bazinul Galateii ; la apus, o cufundătură de pămînt lăsa să se vadă cerul şi soarele ca un ou mitologic de lumină şi aur, spart şi împrăştiat pe bolta cerească ; la nord, într-o lumină curată şi rece, costişele arate, de pămînt violet, ardezia şi fumul îndepărtat al acoperişurilor din Brece şi, subţire ca un ac, clopotniţa bisericuţei.

O masă în stil Ludovic al XlV-lea, două scaune, un glob pămîntesc din veacul al XVII-lea, cu o rozătură a vîn- turilor pe întinderea necercetată a Pacificului, mobilau această încăpere severă. Dulapuri zăbrelite acopereau pereţii pînă în tavan. Rafturile lor vopsite cenuşiu se vedeau pretutindeni, pînă şi deasupra căminului de-un verde antic. Şi prin ochiurile reţelei din sîrmă de aramă aurită se zăreau muchiile înflorite ale cărţilor vechi.

— Biblioteca, spuse domnul de Brece, a fost începută de mareşal. Ducele Jean, strănepotul său, a îmbogăţit-o mult sub Ludovic al XVI-lea, şi el e acela care a orîn- duit-o, aşa precum o vezi. Nu s-a mai prea

atins nimeni de ea de-atunci.

— Aveţi catalogul ? întrebă domnul Lerond.

Domnul de Brece răspunse că nu şi că domnul Terre-
mondre, mare amator de cărţi vechi, l-a îndemnat stăruitor să pună să-l facă. Dar n-a avut niciodată răgazul trebuitor.

Deschise unul dintre dulapuri, şi domnul Lerond scoase pe rînd mai multe volume, *în octavo, în quarto, în folio,* legate în piele de viţel alb, castaniu şi siv, în pergament, în marochin roş sau albastru şi toate purtînd pe copertă herbul cu trei torţe, deasupra căruia se afla coroana ducală. Domnul Lerond nu era un fin bibliofil; se minună totuşi punînd mina pe un manuscris admi- 365 rabil caligrafiat din *Dijma regală,* dăruit de Vauban[123] mareşalului. Manuscrisul era împodobit cu un frontispiciu şi cu mai multe zorzoane şi desene decorative.

—· Desenele sînt originale ? întrebă domnul Lerond.

— Cred că da, răspunse domnul de Brece.

— Sînt semnate, spuse domnul Lerond. Mi se pare că asta-i semnătura lui Sebastian Leclerc[124 125].

— Se prea poate, spuse domnul de Brece.

Domnul Lerond descoperi în aceste colecţii bogate cărţile lui Tillemont[126 127] asupra istoriei romane şi a istoriei ecleziastice, *Cutumiarul*[4] provinciei şi nenumăratele *Tratate* ale vechilor legişti ; dete peste lucrări de teologie, de controversă şi hagiografie, peste voluminoase istorii genealogice, vechi ediţii ale clasicilor greci şi ale clasicilor latini şi cărţi mai mari decît atlasele, scrise cu prilejul căsătoriei regelui, al intrării regelui în Paris, al convalescenţei regelui şi al victoriilor regale.

— E partea cea mai veche a bibliotecii, spuse domnul Brece, e partea agonisită de mareşal. Iată, urmă el, deschizînd două sau trei alte dulapuri, agoniseala ducelui Jean.

— Ministrul lui Ludovic al XVI-lea, „milostivul duce", cum i se zicea ? întrebă domnul Lerond.

— Chiar el, răspunse domnul de Brece.

Cărţile rămase pe urma ducelui Jean cuprindeau întregul perete unde se afla căminul, precum şi pe acela cu priveliştea rustică şi sătească. Domnul Lerond citi cu glas tare titlurile cu litere aurite, între

---

[123] Ediţie ilustrată din La Fontaine, tipărită în secolul al XVII-lea cu sprijinul fermierilor generali.

[124] Inginer, specialist în fortificaţii, mareşal al Franţei (1633—1707).

[125] Gravor francez (1637—1714), remarcabil prin deosebita finețe a execuţiei.

[126] Istoric francez (1637—1698), preot.

[127] Culegere de reguli juridice stabilite prin obiceiul pământului.

două nervuri, pe muchea împodobită a volumelor : *Enciclopedie metodică, Operele lui Montesquieu, Operele lui Voltaire, Operele lui Rousseau, ale abatelui Mably, ale lui Condillac, Istoria aşezămintelor europenilor în Indii de Raynal.* Răsfoi pe urmă poeţii minori şi cărţile de povestiri cu poze,
Grecourt, Dorat, Saint-Lambert, Boccaccio ilustrat de Marillier, La Fontaine-ul fermierilor generali h

— Gravurile sînt cam fără perdea, spuse domnul de Brece. Am fost nevoit să pun la o parte şi alte lucrări din aceeaşi epocă, ale căror ilustraţii erau din cale-afară neruşinate.

în timpul acesta, domnul Lerond descoperea, alături de aceste cărţi uşuratice, un mare număr de lucrări politice şi filozofice, de tratate asupra sclaviei, de istorisiri despre *Războiul insurgenţilor americani.* Deschise *Dorinţele unui singuratic* şi văzu că marginile erau acoperite cu adnotaţii de mina ducelui Jean. Citi cu glas tare una dintre aceste note :

Autorul are dreptate : oamenii sînt buni din fire. Principiile greşite ale societăţii îi înrăiesc.

— Iată, urmă el, ceea ce scria străbunul domniei- voastre în 1790.

— Ciudat ! spuse domnul de Brece aşezînd iar cartea în raft. Apoi, deschizînd dulapul de la nord, zise : în partea asta sînt cărţile bunicului meu, care a fost pajul lui Carol al X-lea.

Domnul Lerond recunoscu *Operele lui Chateau- briand,* colecţiile de *Memorii asupra Revoluţiei, Istoriile lui d'Anquetil, ale lui Guizot, ale lui Augustin Thierry, Cursul de literatură al lui La Harpe, Galia poetică* de Marchangy, *Discursurile lui Laine,* legate în meşină întunecată, în piele de viţel roşcată şi în piele neagră zgrunţuroasă.

Lîngă această literatură a restauraţiei, şi a regimului din iulie, zăceau pe-un raft vreo două-trei broşuri bră- cuite, privitoare la Pius al IX-lea şi la puterea politică a papalităţii, vreo două-trei romane ferfeniţite, un panegiric al Ioanei d'Arc, rostit în biserica Sfîntul Exuperiu în ziua de 8 iunie 1890 de monseniorul Charlot, şi cîteva opere pioase pentru uzul cucoanelor. Asta era contribuţia răposatului duce, membru al Adunării Naţionale din [1] 1871, şi a actualului duce de Brece la biblioteca întemeiată de mareşal în 1605.

*

— Dă-mi voie să încui dulapurile, spuse domnul de Brece. Trebuie să priveghez ; fiii mei sînt acum băieţi mari. S-ar putea să le vină chef să cotrobăiască prin bibliotecă. Ar putea da peste cărţi care nu trebuie să cadă în mîna unui tînăr, nici sub ochii unei femei care se respectă... oricare i-ar fi vîrsta.

Şi domnul de Brece încuie dulapurile cu zelul făcătorului de bine şi cu fericita certitudine că a întemniţat desfrîul, îndoiala, necredinţa şi cugetul rău. Simţea trufaşa mulţumire de a fi pus la popreală răul

universal. Şi sentimentul acesta, chiar aşa îmbibat cum era cu oarecare deşertăciune de om simplu şi un pic de tainică pizmă de ignorant, se vădea totuşi îndeajuns de curat şi de frumos. După ce-şi băgă legătura ou chei în buzunar, domnul de Brece îndreptă spre domnul Lerond o privire mulţumită.

— Deasupra, spuse el, e camera regelui. Vechile inventării cuprind în această denumire întreg catul de sus. în camera propriu-zisă se află patul în care a dormit Ludovic al XIII-lea. Mai e încă acoperit cu vechile sale broderii de mătase. Camera aceasta merită să fie văzută.

Pe domnul Lerond nu-l mai ţineau picioarele. Ghemuite cîte zile are anul sub un birou, înduraseră cu greu plimbarea pe pământul argilos al parcului, zăbava prin grajduri, hagialîcul prin pădure la paraclisul Maicii Domnului : erau moi, vlăguite şi terminate cu nişte labe încinse, care-l dureau, căci avocatul congregaţiilor se în- călţase, din păcate, cu ghete de lac, crezînd că aşa se cuvine.

înălţă spre tavan o privire disperată şi murmură :

— Întîrziem. Nu s-ar cădea oare să ne înapoiem în salon, la cucoane ?

Domnul de Brece nu era de temut decît în timpul vizitării grajdurilor sale. în ceea ce priveşte restul raitei, acest moşier era om de înţeles.

— Nu se mai vede bine, în adevăr, spuse el. Rămîne pe altă dată... La dreapta, domnule Lerond, la dreapta, rogu-te.

În pervazul uşii, fostul substitut exclamă :

— Ce ziduri, domnule duce, ce ziduri! Sînt de-o grosime !

Obrazu-i lungăreţ care rămăsese nepăsător şi rece în faţa trofeelor de vînătoare din vestibul, în faţa picturilor istorice din salon, în faţa luxoaselor tapiţerii şi a falnicului tavan al galeriei, în faţa frumoaselor cărţi, a legăturilor în marochin lucrat cu fierul, se însufleţea, se lumina, plesnea de admiraţie. Domnul Lerond descoperise, în fine, un prilej de mirare şi de tulburare, de cugetare şi de plăcere morală : un zid. Sufletul lui de jude, zdrobit în floare o dată cu cariera sa, pe vremea decretelor, inima lui prea timpuriu lipsită de plăcerea de-a pedepsi, se umplea de bucurie la vederea unui zid, a acestui lucru surd, mut şi întunecat, care îi readucea în mintea încîntată ideile de temniţă, de gherlă, de pedepse îndurate, de vindictă socială, de cod, de lege, de justiţie, de morală, un zid !

— În adevăr, răspunse domnul de Brece, zidul, în partea asta, între galerie şi pavilion, e de-o grosime neobişnuită. Face parte din zidăria exterioară a castelului primitiv, construit în 1405.

Domnul Lerond contempla zidul, îl măsura din ochi, îl pipăia cu micile lui mîini galbene şi chircite, îl studia, îl venera, îl iubea, îl stăpînea.

Intrînd în salon, spuse către doamnele de Brece :

— Doamnelor, ducele a binevoit să-mi facă onorurile interesantei

domniei-sale biblioteci. Am remarcat, în trecere, zidul acela fără pereche, care desparte pavilionul de galerie. Nici la Chambord nu cred să se afle ceva atît de minunat.

Dar nici doamnele de Brece, nici doamna de Courtrai nu-l auziră.

O singură idee le preocupa, neliniştindu-le.

— Jean, strigă doamna de Brece bărbatului ei, Jean, ia priveşte !

Şi-i arătă o mică besactea de piele roşie, aşezată pe măsuţa de lîngă lampa care chiar atunci fusese adusă.

Besacteaua era de forma unei mingi, avînd deasupra un apendice ca un degetar şi se prelungea în partea anterioară în chip de trifoi. Alături era o carte de vizită. La piciorul mesei se îngrămădeau, ca nişte căţeluşi albi, cu panglici albastre, hîrtii de mătase mototolite.

— Jean, priveşte, rogu-te !

Abatele Guitrel, care era în picioare, rezemat de măsuţă, deschise cu mîini cucernice besacteaua şi descoperi un artofor de aur.

— Cine-ţi trimite asta ? întrebă domnul de Brece.

— Priveşte cartea de vizită... sînt nespus de nemulţumită. Nu ştiu se să fac.

Domnul de Brece luă cartonul, îşi puse monoclul şi citi :

Baroana Jules de Bonmont Pentru Maica Domnului din paraclis.

Aşează cartonul pe masă, îşi băgă monoclul în buzunar şi murmură :

— E foarte supărător !

— Un artofor, un frumos artofor ! exclamă abatele Guitrel.

— Pe vremea cînd cîntam în cor la biserică, spuse generalul, auzeam preoţii numind acest soi de vase un custode.

— Un artofor sau un custode, în adevăr, lămuri abatele Guitrel. Acestea sînt denumirile care se dau vaselor în care se păstrează prisosul cuminecăturii. Dar custodele are formă cilindrică şi capac conic.

Domnul de Brece rămase pe gînduri, cu fruntea brăzdată de-o mare cută întunecată.

Răsuflă adînc şi spuse :

— Ce-o face pe această doamnă de Bonmont, care e evreică, să dăruiască un artofor paraclisului Maicii Domnului ? Ce nebunie îi apucă pe izraeliţi să se bage în bisericile noastre ?

Abatele Guitrel, cu degetele vîrîte în mînecile sutanei, îşi plimbă limba peste buze şi zise cu blîndeţe :

— Daţi-mi voie să vă spun, domnule duce, că doamna baroană Jules de Bonmont e catolică.

— Asta-i acuma ! exclama domnul de Brece. E o evreică austriacă, o domnişoară Wallstein. Bărbatul ei, baronul de Bonmont, se numea, pe adevăratul său nume, Gutenberg.

— îmi daţi voie, domnule duce, spuse abatele Gui- trel. Nu

tăgăduiesc că baroana de Bonmont e de obîrşie semită. Dar îmi îngădui să vă atrag atenţia că, o dată ce a primit botezul, e creştină, şi pot adăuga, o bună creştină. îşi sporeşte într-una darurile pentru societăţile catolice de binefacere şi e o pildă de...

Domnul de Brece îl întrerupse :

— Domnule abate, îţi cunosc ideile. Le respect, aşa cum îţi respect şi anteriul. Dar, pentru mine, evreul botezat tot evreu este. Nu fac nici o deosebire.

— Nici eu, spuse doamna Jean de Brece.

— Impresiile domniei-voastre, doamnă ducesă, sînt oarecum îndreptăţite, replică abatele Guitrel. Dar nu se poate să nu ţineţi seamă de învăţătura bisericii, anume că cerească afurisenie rostită împotriva evreilor urmăreşte fărădelegile, şi nu neamul lor, şi urmările acestei osînde nu pot atinge pe...

— E greu ! exclamă domnul de Brece, care, după ce scoase artoforul din tocul lui, îl ridică în sus.

— Sînt, în adevăr, tare plictisită, spuse doamna Jean de Brece.

— E foarte greu, repetă domnul de Brece.

— Şi, ceva mai mult, adăugă părintele Guitrel, e foarte bine lucrat. Vădeşte acea noblete care e, ca să zic aşa, pecetea lui Randonneau-fiul. Singur argintarul arhiepiscopiei era în măsură să-şi aleagă atît de judicios modelul în tradiţiile artei creştine şi să-i reducă forma şi ornamentaţia, pe cît de izbutit, pe atît de fidel. Artoforul acesta este o lucrare cu totul fără seamăn, în stilul veacului al XIII-lea.

— Cupa şi capacul sînt de aur masiv, spuse domnul de Brece.

— După rînduielile liturghiei, adause abatele Guitrel, cupa artoforului trebuie să fie de aur, sau cel puţin de argint aurit pe dinăuntru.

Domnul de Brece, care ţinea vasul răsturnat, constată :

~ Piciorul e găunos.

— Din fericire ! spuse doamna Jean.

Abatele Guitrel îşi strecură privirea spre opera lui Randonneau-fiul.

— Nu încape îndoială, spuse el, e stilul veacului al XIII-lea. Şi nu se putea găsi altul mai potrivit. Secolul al XIII-lea e epoca de glorie a argintăriei bisericeşti. În acele vremuri, artoforului i se da forma unei rodii, aşa cum se vede în această frumoasă lucrare. Piciorul solid şi amplu e împodobit cu smalţ şi pietre preţioase.

— Maică precistă, pietre preţioase ! exclamă doamna Jean.

— îngeri şi profeţi sînt ciopliţi cu meşteşug în cadrele lor romboidale care fac o impresie deosebită.

— Acest Bonmont a fost un potlogar, sări deodată doamna de Courtrai. A fost hoţ. Şi văduva lui n-a înapoiat ce-a furat el.

— Vezi bine că începe, spuse domnul de Brece, ară- tînd cu degetul strălucitorul artofor.

— Ce ne facem ? întrebă doamna Jean.

— Nu-i putem trimite darul îndărăt, răspunse domnul de Brece.

— De ce ? întrebă bătrîna doamnă de Brece.

— Pentru că nu se poate, mamă.

— Atunci, trebuie să-l păstrăm ? întrebă doamna Jean.

— Vai!... da.

— Şi să-i mai şi mulţumim ?

— Doamne !

— Care-i părerea dumitale, generale ?

— Ar fi fost mai bine, spuse generalul, ca această doamnă, care nu are legături cu domniile-voastre, să se fi abţinut de a vă face un dar. Dar nu văd pentru ce aţi răspunde cu o jignire la o politeţe. E limpede.

Abatele Guitrel luă artoforul în mîinile sale venerabile, îl ridică şi zise :

— Sînt sigur că Sfînta Fecioară din paraclis va primi cu bunăvoinţă darul acesta, hărăzit de-un suflet cucernic tabernacolului din altarul său.

— Dar, Doamne iartă-mă, spuse domnul de Brece, în daravera asta, Sfînta Fecioară sînt eu. Dacă doamna şi

tînărul de Bonmont vor să fie poftiţi la mine – şi or să vrea acest lucru – acuma nu se mai poate să nu-i poftesc.

III

Fugind de ploaia din senin care le prinsese pe neaşteptate în faţa şanţurilor castelului, doamna Jules de Bonmont şi doamna Hortha alergară de-a lungul drumului de caraulă pînă la tinda a cărei boltă turtită purta pe piatra care o încheia păunul stinsului neam de Paves. Domnul de Terremondre şi baronul Wallstein le ajunseră repede din urmă. Toţi patru se opriră să mai răsufle.

— Şi abatele ? întrebă doamna de Bonmont. Arthur, l-ai lăsat pe abate în cărpiniş ?

Baronul Wallstein răspunse surorii sale că soseşte şi abatele.

Şi, curînd, îl văzură pe abatele Guitrel, ud şi liniştit, suind treptele de piatră. El singur dăduse dovadă, în această scurtă spaimă, de o desăvîrşită demnitate, aşa cum se cădea cinului şi trupeşiei sale, arătînd de timpuriu un cumpăt în adevăr episcopal.

Doamna de Bonmont, cu trandafiriul carnaţiei sale înviorat de alergătură, cu pieptu-i îmbelşugat care răsufla greu sub corsajul de culoare deschisă, îşi aduna în faţă fustele ce-i mulau astfel şoldurile largi şi, cu părul în vînt, cu ochii limpezi şi cu buzele ei jilave de Erigonă[128] vieneză în pîrg, făcea impresia plăcută a unui strugure plin şi auriu.

întrebă cu o voce cam groasă şi mai puţin suavă de- cît gura care vorbea :

— Te-a pătruns ploaia, părinte ?

[128] Personaj din mitologia greacă, iubita lui Bacchus, care, pentru a o ademeni, s-a transformat în struguri.

Abatele Guitrel îşi scoase pălăria cu marginile largi, ai cărei peri colbăiţi se împestriţaseră de ploaie cu pete negre, îşi îndreptă privirea ochilor săi mici şi cenuşii spre grupul care mai gîfiia încă puţin, al acelora pe care picăturile de apă îi puseseră pe fugă, şi spuse, nu fără un pic de blajină mustrare :

— Sînt ud, dar nu gîfîi. Şi adăugă : O răpăială nevătămătoare. N-a pătruns prin haină.

— Să intrăm în casă, spuse doamna de Bonmont.

Căci era la ea acasă în acest castel de Montil, pe care Bernard de Paves, marele armaş, l-a clădit în 1508 pentru Nicolette de Vaucelles, a patra lui soţie.

„Neamul de Paves a strălucit nouă sute de ani, spune Perrin du Vardier în prima carte din a sa *Comoară* a *obîrşiilor.* Şi cu numita casă s-au încuscrit toate familiile suverane din Europa şi îndeosebi regii Spaniei, Angliei, Siciliei şi ai Hierusalemului, ducii de Bretania, de Alencon, de Vendome şi alţii, precum şi Ursinii, Colonna şi Cornarii". Şi Perrin du Verdier se întinde binevoitor asupra acestei „mult perifane case" care & dat bisericii optsprezece cardinali şi doi papi, coroanei Franţei, doi conetabili, şase mareşali şi o ibovnică regală.

Pe gleba din Montil îşi aveau castelul, de la Ludovic al XII-lea pînă la revoluţie, capii stirpei primogenitu- rale a neamului de Paves, stinsă în 1795, în făptura lui Filip al VUI-lea, prinţ de Paves, senior de Montil, Toche, Pont, Rougeain, Victoire, Berlogue şi alte olaturi, prim gentilom al regelui, mort la Londra, unde se desţărase şi unde s-a statornicit ca peruchier într-o magherniţă din White-Cross-Street. Moşiile pe care le lăsase de izbelişte, de pe cînd era în viaţă, au fost vîndute, pe timpul Directoratului, ca bunuri naţionale şi adjudecate în mai multe loturi unor ţărani, care au izvodit stirpă de burghezi. Banda neagră, care a pus mîna pe castel, în schimbul unui pumn de asignate \ purcesese la dărî- mare în 1813. Dar, întrerupte după distrugerea galeriei faunilor, lucrările n-au mai fost reîncepute. Vreme de doi ani, localnicii au ridicat, pentru trebuinţele lor, foile de plumb ale acoperişului. în 1815, domnul de Reu, fost ofiţer în marina regală, agent secret al contelui de Pro» venţa în Olanda, complice, zice-se, al lui George în atentatul din strada Saint-Nicaise, doritor să-şi sfîrşească [129] zilele în ţara în care s-a născut, cumpără cu cîteva sute de arginţi smulşi de la ingratul prinţ aceste ziduri ruinate, unde îşi cuibări ursuza lui sărăcie, ziduri care stăteau gata să se prăbuşească peste el şi peste cei unsprezece copii ai săi, atît bastarzi, cît şi legitimi. După moartea lui, fiică-sa, fată bătrînă, a continuat să locuiască acolo, punînd prune la uscat în sălile în care altădată se răsfăţase gloria şi frumuseţea. În 1875, într-o dimineaţă de iarnă, domnişoara de Reu, în vîrstă de nouăzeci şi nouă de ani şi trei

[129] Hîrtie-monedă pusă în circulaţie în Franţa după revoluţia din 1789.

luni, a fost găsită moartă pe-un mindir crăpat şi putred, în odaia ai cărei pereţi erau acoperiţi de iniţialele Nicolettei de Vaucelles, precum şi de lozinci şi embleme întru a ei cinstire.

Pe acea vreme, baronul Jules de Bonmont, fiul lui Nathan, fiul lui Seligmann, fiul lui Simon, venit din Austria, unde negociase împrumuturile nefericitului imperiu, îşi stabilise în Franţa centrul operaţiilor sale. îşi punea geniul său financiar în slujba republicii. Printre membrii parlamentului sortiţi să-l înţeleagă şi să-l iubească, domnul Laprat-Teulet, care reprezenta atunci la Cameră circumscripţia Montil, a fost unul dintre primii şi dintre cei mai de nădejde. Şi-a dat imediat seama că vremea principiilor şi a luptelor trecuse şi sosise aceea a marilor afaceri. Şi-a pus viile lui simpatii şi preţiosul său devotament la dispoziţia baronului, care, la rîndu-i, spunea bucuros : „Acest Laprat-Teulet e un băiat deştept".

După sfatul lui Laprat-Teulet, baronul Jules cumpără castelul Montil. Era o ruină augustă şi fermecătoare, ce putea fi consolidată şi păstrată. Baronul încre- dinţă restaurarea domnului Quatrebarbe, elevul lui Viollet-le-Duc, arhitect parohial, care a înlăturat toate pietrele vechi, înlocuindu-le cu altele noi. Şi în această clădire înnoită, baronul, care-i uimea pe oamenii politici prin gustul său artistic, îşi instală pe dată colecţiile lui de tablouri, de mobile, de arme, adevăraţi monştri odrăsliţi de bogăţie.

„în felul acesta, castelul Montil, după spusa domnului de Terremondre, a fost păstrat admiratorilor artei

noastre naţionale şi transformat într-un minunat muzeu, datorită destoiniciei şi dragostei de strălucire a unui bărbat care întrunea însuşirile unui mare senior cu acele ale unui mare iubitor de opere de artă."

Baronul nu s-a bucurat multă vreme de semeţia Montilului, cu turnurile lui împodobite cu medalioane, cu scara lui dantelată, cu sălile cu lemnăria cioplită cu meşteşug. După ce-a străbătut vîrsta de aur a afacerilor, în ajunul prăbuşirilor şi scandalurilor, a căzut lovit de dambla. A murit putred de bogat, lăsînd în urmă-i o văduvă falnică şi voioasă şi un copil nevîrstnic, care îi semăna, avînd, ca şi el, trup îndesat, frunte de taur şi, de pe-atunci încă, un suflet nemilos. Doamna de Bon- mont a păstrat Montilul, unde se simţea bine.

Baroana o duse pe doamnă Hortha în sus pe scara în spirală, a cărei horbotă de piatră reproducea cu o deşănţată îmbelşugare păunul lui Bernard de Paves, cu piciorul legat de lăuta Nicolettei de Vaucelles, chenăruit de împletituri şi zorzoane arhitecturale. Ea însăşi, adu- nîndu-şi fustele cu un gest cam brutal, dar care nu era lipsit de farmec, o porni în sus pe urcuşul în spirală. Domnul de Terremondre, preşedinte al

Societăţii de arheologie şi pe vremuri om cu noroc în dragoste, suia în spatele ei şi urmărea cu privirea jocul formelor sale ispititoare.

La patruzeci de ani, baroana îşi păstrase dorinţa şi putinţa de-a place. Din acest punct de vedere, domnul de Terremondre o stima, căci era om de lume. Dar nu-şi încerca norocul cu ea, ştiind că-l iubea din toată inima pe domnul Raoul Marcien, bărbat superb, violent şi dispreţuit.

Doamna de Bonmont spuse, împingînd o uşă :

— Să intrăm în sala de arme ; are calorifer.

Şi, în adevăr, sala de arme era încălzită cu caloriferul, şi printre lespezile de faianţă cu desene groteşti, executate de domnul Quatrebarbe după modelul vechii pardoseli pe care o scosese, ţevile de aer cald îşi între- deschideau gurile de alamă strălucitoare.
376

Doamna de Bonmont avu grijă să-l aşeze pe abatele Guitrel pe una dintre aceste guri şi să-l întrebe cu o călduroasă solicitudine dacă cel puţin încălţămintea îi era impermeabilă şi dacă n-ar bea un pahar de punş.

Sala uriaşă sclipea sub bolta ei cu nervuri, căci se afla în ea mai mult fier decît în *Armeria* [130] din Madrid. Acest om de afaceri îşi înjghebase aici, după două sau trei lovituri băneşti, o colecţie de arme cum nici Spitzer însuşi n-a avut. Cele trei veacuri care au folosit armurile cu platoşă erau reprezentate sub formele întîlnite cîndva în toate ţările Europei. Pe căminul monumental vegheat de doi brabansoni cu falnice seleafuri de oţel, se înălţa din profil o armură de condotier încălecînd o armură de cal, cu masca de fier cu gratii, cu botniţa, cu grumăzarul, cu pieptarul, cu şabraca şi pofilul. De-a lungul şi de-a latul pereţilor se înşirau strălucitoare panoplii, căşti, coifuri, căiţe, saladine, misurce, chivăre, burgunde, pălării de fier, platoşe, cămăşi de sîrmă, zale, pulpare, glezniere, pinteni. în jurul scuturilor, pavăzelor şi aspidelor, scînteiau palele, coardele, suliţele, lăncile, spăngile, paloşele, rapierele, spadele, pumnalele, stiletele şi jungherile. De jur împrejurul sălii se înşirau fantome îmbrăcate în fier înnegrit, în fier lustruit, în fier gravat, încrustat, cizelat, damaschinat; maximilienele cu platoşă glăfuită şi bombată, armurile cu creneluri şi armurile cu poale, pulcinela lui Henric al III-lea şi sta- cojul lui Ludovic al XIII-lea, veşminte de război pe care le-au purtat prinţi francezi, spanioli, italieni, germani, englezi cavaleri, căpitani, oşteni, arcaşi, năimiţi, catane, hînsari, jăcaşi şi sviţereni; podoabe de oţel ce-au înfăţişat – în tabăra Brocartului de aur[2],

[130] Vestită colecţie de arme vechi, datînd din secolul al XVI-lea, aflată în palatul regal din Madrid.

* *Le câmp du drap d'or* loc unde s-au întîlnit în 1520 Fran- cisc I, regele Franţei, şi Henric al VUI-lea, regele Angliei.
377

la jocurile cavalereşti şi la turnirele din Franţa, Anglia şi Germania – armurile din Poitiers, din Verneuil, din Granson, din Fornoue, din Cresolles, din Pavia, din Ravena, din Pultava, din Culloden, mărinimoase sau mercenare, credincioase sau viclene, biruitoare sau biruite, prietene sau duşmane, toate adunate acolo de baron.

*

După masă, la cafea, doamna de Bonmont nu i-a oferit zahăr abatelui Guitrel, care obişnuia să ia, oferin- du-i, în schimb, baronului de Wallstein, care era diabetic şi ţinea un regim sever. A făcut asta nu dintr-o pornire răutăcioasă, ci pentru că sufletul ei era pradă unor gînduri care îi stăpîneau inima întreagă. Durerea, pe care, nefiind prefăcută, n-o putea ascunde, îi venea din- tr-o telegramă trimisă din Paris şi al cărei text avea un dublu sens, unul, literal şi vrednic de dispreţ, limpede pentru toată lumea, în care era vorba de nişte butaşi ce urmau să sosească cu întîrziere, celălalt, de ordin spiritual, acesta fiind cel adevărat, inteligibil şi dureros numai pentru ea, făcîndu-i cunoscut că prietenul ei nu va veni la Montil şi că se zbătea la Paris în cumplite necazuri.

Era în obiceiul domnului Raoul Marcien să aibă mare nevoie de bani. De vreo cincisprezece ani, de cînd devenise major, îşi păstra locul în societate prin lovituri de geniu şi de îndrăzneală. în anul acesta, greutăţile din ce în ce mai mari prin care trecea deveniseră spăimîn- tătoare. Asta îi pricinuia doamnei de Bonmont o nemărginită mîhnire şi nelinişte, căci îl iubea pe Raoul. îl iubea cu duioşie, cu trup şi suflet.

— Şi domnia-ta, domnule de Terremondre, două bucăţele ?

îl iubea pe Raoul al ei, pe Rara, cu toată gingăşia sufletului său senin. L-ar fi voit blînd şi credincios, nevinovat şi visător. Nu era cum l-ar fi dorit, şi asta o făcea să sufere. Şi, temîndu-se că-l pierde, aprindea lumînări la paraclisul sfîntului Anton.

Domnul de Terremondre, care era cunoscător, privi tablourile. Erau picturi din şcoala modernă, tablouri de Daubigny, de Theodore Rousseau, de Jules Dupre, de Chintreuil, de Diaz, de Corot, heleşteie melancolice, 378 margini de păduri afunde, imaşuri jilave, uliţe, luminişuri năboite de aurul apusului de soare, sălcii scăldate în aburii albi ai dimineţii, pînze argintate sau bătînd în roşu, verzi sau albastre sau cenuşii; acestea, în masivele lor cadre de aur, pe un tapet de damasc roşu, nu se armonizau poate tocmai bine cu monumentalul cămin din vremea renaşterii, pe care amorurile nimfelor şi metamorfozele zeilor erau cioplite în ardezie. Şi pînzele dăunau în adevăr un pic minunatului tavan vechi, ale cărui panouri pictate repetau cu o nesfîrşită varietate păunul lui Bernard de Paves, cu piciorul legat de alăuta Nicolettei de Vaucelles.

— Un prea frumos Millet ! spuse domnul de Terre- mondre în faţa

unei păzitoare de gîşte, care se desprindea cu o spăimîntătoare solemnitate rustică, pe un cer de aur palid.

— E un tablou frumos, răspunse baronul Wallstein. Am perechea lui la Viena. Dar al meu reprezintă un cioban. Nu ştiu cît îl va fi plătit cumnatul meu pe acesta. Se plimba, cu ceaşca în mînă, prin galerie. Acest Jules Dupre l-a costat pe cumnatul meu cincizeci de mii de franci, acest Theodore Rousseau – şaizeci de mii, acest Corot – o sută cincizeci de mii.

— Cunosc ideile baronului asupra picturii, spuse domnul de Terremondre, care mergea în urma lui Wallstein de-a lungul pereţilor. într-o zi, pe cînd scoboram scările la Hotel des Ventes[x], c-un mic tablou la subsuoară, baronul mă trase de mînecă, după obiceiul lui, şi mă întrebă : „Ce ai acolo ?“. I-am răspuns, cu mîndria unui amator fericit : „Un Ruisdael, domnule de Bon- mont, un Ruisdael autentic. A fost gravat şi am chiar gravura în geanta mea...“ „Şi cît ai dat pe Ruisdael-ul domniei-tale ?“ „Era într-o sală de la parter. Expertul nu ştia ce vinde... Treizeci de franci!“ „Păcat, păcat!“ Şi, văzîndu-mi surprinderea, mă apucă mai tare de mînecă şi-mi spuse : „Scumpe domnule de Terremondre, trebuia să-l plăteşti zece mii. Dacă i-ai fi plătit zece mii, ar face treizeci în mîinile domniei-tale. Pe cînd acest mic tablou, care te-a costat treizeci de franci, ce preţ va [131] putea atinge cînd va fi pus în vînzare ? Douăzeci şi cinci de poli, cel mult. Trebuie să fii înţelegător. O marfă nu poate sui dintr-un salt de la treizeci de franci la treizeci de mii.“ A, exclamă domnul de Terremondre, era tare baronul!

— Era tare, răspunse Wallstein... Şi-i plăcea să-şi bată joc de oameni.

Şi cei doi vorbitori, cu ceştile-n mînă, ridicînd capul, dădură peste baronul care fusese tare în viaţă. Era de faţă, înălţîndu-şi printre costisitoarele peisaje, într-un strălucit decor, capul său de mistreţ batjocoritor, pictat de Delaunnay.

în timpul acesta, doamna de Bonmont şi abatele Guitrel, aşezaţi faţă-n faţă, înaintea focului din uriaşul cămin, vorbeau despre vreme şi visau. Doamna de Bonmont visa că viaţa ar fi fost plăcută dacă şi Rara ar fi vrut să fie aşa. îl iubea cu atîta nevinovăţie şi candoare ! Toţi moraliştii vechi şi moderni, toţi părinţii bisericii, înţelepţii şi teologii, abatele Guitrel şi monseniorul Charlot, papa şi conciliile, arhanghelul cu trîmbiţa sclipitoare şi mîntuitorul, venit în plină slavă să judece viii şi morţii, n-ar fi izbutit, cu toţii laolaltă, s-o facă să creadă că nu se cade să-l iubească pe Rara. Se gîndea că nu-l va vedea la Montil şi că, poate, în chiar clipa aceea, o înşela. Ştia că-l vizitează în aceeaşi măsură femei uşoare şi portărei şi îl văzuse la curse cu cocote bătrîne cărora le arunca priviri ucigaşe în timp ce le înmîna binoclul, sau pe cînd le ajuta să-şi pună mantila. Căci, bietul ei prieten nu se putea descotorosi de-o

[131] Clădirea în ale cărei săli au loc, la Paris, licitaţiile.

sumedenie de persoane stingheritoare, care îl aveau la mînă din anumite pricini despre care nu înţelegeai nimic cînd încerca să le explice. Era nefericită. Oftă.

Abatele Guitrel visa la episcopia din Tourcoing. Potrivnicul său, abatele Lantaigne, era răpus. Se prăbuşea o dată cu seminarul sub colile timbrate ale somaţiilor măcelarului Lafolie. Dar rîvnitorii la clironomia monseniorului Duclou erau numeroşi. Un prim-vicar al uneia dintre parohiile Parisului şi un preot din Lyon păreau să fie pe placul ministerului. Nunciatura păstra obişnuita ei tăcere. Abatele Guitrel oftă.
380

La auzul acestui oftat, doamna de Bonmont, care era foarte bună, se căi de gîndurile sale egoiste. Se sili să se apropie de preocupările abatelui Guitrel şi-l întrebă cu multă afecţiune dacă n-are să fie în curînd episcop.

— Ţi-ai pus candidatura la Turcoing, îi spuse ea. Şi oare n-o să ţi se urască în acest tîrguşor ?

Abatele Guitrel răspunse că ocîrmuirea credincioşilor îi va da îndeajuns de lucru păstorului lor şi că, de altfel, parohia din Turcoing este una dintre cele mai vechi şi mai întinse din Galia de miazănoapte.

— E, urmă el, scaunul preafericitului Loup, apostolul Flandrelor.

— Adevărat ? întrebă doamna de Bonmont.

— Nu trebuie, urmă abatele Guitrel, să luăm pe sfîntul Loup, apostolul Flandrelor, drept sfîntul Loup, episcop de Lyon, drept sfîntul Leu sau Loup, episcop de Sens, sau drept sfîntul Loup, episcop de Troyes. Acesta era însurat de şapte ani cu sora episcopului de Arles, numită Pimentola, cînd s-a despărţit de ea, pentru a se hărăzi, în singurătatea ostroavelor Lerins, lucrărilor unei schivniceşti cucernicii.

în timpul acesta, doamna de Bonmont îşi spunea :

„Iar s-a curăţat la baccara. Pe de-o parte, asta nu strică, pentru că de la o vreme cîştigurile lui de la club erau atît de suspecte, încît nimeni nu mai ponta pe mîna lui. Dar pe de altă parte, e foarte neplăcut. Va trebui să plătesc.[u]

Şi doamna de Bonmont era adînc nemulţumită la gîndul că va trebui să plătească datoriile lui Rara. Mai întîi pentru că îndeobşte nu-i plăcea să plătească, şi-apoi, pentru că nu-i plăcea îndeosebi să-i dea bani lui Rara, atît din principiu, cît şi din teama care o cuprindea pe urmă, că nu-i iubită pentru ea însăşi. îşi spunea că va trebui să plătească, totuşi, cînd îl va vedea pe Rara al ei posomorit şi spăimîntător, punîndu-şi un şervet ud pe creştetul aburit, care începea să lucească între perii răriţi, şi cînd îşi va auzi sărmanul prieten exclamînd, printre blesteme şi groaznice imprecaţii, că nu-i mai rămîne decît să-şi zboare creierii. Căci, era om de onoare... Rara. Din ea, din onoare, trăia ; martor şi arbitru în dueluri, asta era meseria
381
lui de cînd părăsise oştirea. într-o anumită lume „foarte bine“, nu se putea duel fără dînsul. Şi baroana îşi spunea că iar va trebui să

plătească. Dacă, cel puţin, l-ar avea numai pentru ea, duios, mereu în preajma ei. Dar, zbuciumat, furios, rătăcit, părea că-şi croieşte drum într-o bătălie.

— Sfîntul de care e vorba, doamnă baroană, spuse abatele Guitrel, preafericitul Loup sau Lupus, a evan- ghelizat Flandrele. Lucrările apostolatului său erau ades anevoioase. Se pomeneşte în biografia lui de-un amănunt care vă va mişca prin farmecul său naiv. Într-o bună zi, pe cînd străbătea cîmpiile acoperite de gheaţă, preafericitul făcu popas, ca să se încălzească, în casa unui senator. Senatorul, care îşi ospăta tovarăşii de petrecere, rosti împreună cu ei, în faţa apostolului, vorbe de ruşine. Loup încercă să înfrîneze aceste ziceri. „Fiilor, spuse el către senator şi oaspeţii săi, au nu ştiţi voi oare că în ziua judeţului de-apoi, veţi avea a da seamă de fiece vorbă zădarnică ?“ Dar ei, fără să ţină seama despre bine îndemnurile sfîntului om, în- doiră în vorbele lor necuviinţa şi necucernicia. Atunci, înainte de a-şi vedea de drum, preafericitul le-a spus : „Vrut-am, din pricina frigului, să-mi încălzesc puţin la focul vostru trupul ostenit. Dar nelegiuitele voastre vorbe mă silesc să plec îngheţat, aşa cum am venit.“

Doamna de Bonmont se gîndea cu amărăciune că de-o bucată de vreme Rara nu mai contenea să scrîş- nească din dinţi şi să arunce priviri furioase, amenin- ţîndu-i cu moartea pe evrei. Totdeauna fusese antisemit, Rara. Şi ea, de altfel. Dar era mai bucuroasă să nu se vorbească de asta. Era de părere că Rara, de vreme ce iubea o doamnă catolică, dar de obîrşie evreiască, nu se cuvenea să spună că ar vrea să le spintece burta la toţi evreii. Şi asta o întrista. Ar fi dorit să găsească la el mai multă blîndeţe şi iubire de oameni, ţeluri mai paşnice şi imbolduri mai gingaşe. În mintea ei, visările de dragoste se amestecau cu o nevinovată dorinţă de zaharicale şi poezie.

— Apostolatul preafericitului Loup, spuse abatele Guitrel, şi-a dat roadele. Locuitorii din Tourcoing, botezaţi de el, l-au numit prin aclamaţii episcopul lor.

S-a săvîrşit din viaţă în împrejurări care, sînt încredinţat, vă vor impresiona adînc, doamnă baroană. Într-o zi din luna decembrie a anului 397, sfîntul Loup, împovărat de ani şi de cucernice fapte, îşi îndreptă paşii spre un copac năpădit de mărăciniş, la umbra căruia obişnuia să-şi facă rugăciunile; aici, înfigînd două beţe în pămînt, a însemnat un loc de lungimea trupului său şi le-a spus discipolilor pe care-i poftise să-l urmeze : „Cînd prin voia Domnului părăsi-voi surghiunul lumii acesteia, aici va să fiu îngropat”.

Sfîntul Loup muri duminica următoare zilei în care el însuşi îşi însemnase culcuşul odihnei sale. împlini- tu-i-s-a voia. Şi Blandus veni să îngroape trupul preafericitului, căruia a fost chemat să-i urmeze pe scaunul episcopal din Tourcoing.

Doamna de Bonmont era tristă şi plină de îngăduinţă. Bănuind pricina pornirilor antisemite ale lui Rara, le trecea cu vederea. în ultima

vreme, spre a-şi reface reputaţia zdruncinată şi spre a se menţine pe poziţia de om de onoare, Rara luase asupră-şi, la club, cauza oştirii, din care făcuse parte, ca ofiţer de cavalerie. Întărise simţitor legăturile care îl uneau pe vremuri cu această mare familie, care e oştirea. Pălmuise chiar un evreu care cerea într-o cafenea *Anuarul armatei.*

Doamna de Bonmont îl iubea şi-l admira, dar nu era fericită.

înălţîndu-şi capul, îşi deschise ochii mari şi frumoşi ca nişte flori şi spuse :

— Scaunul preafericitului Loup, apostol al... Urmează, părinte. îmi place mult ce-mi spui.

Doamna de Bonmont era sortită să caute mîngîie- rile unei iubiri paşnice în suflete puţin vrednice să i le deie. Această sentimentală Elisabeth îşi dăruise totdeauna inima unor cumpliţi aventurieri. Pe cînd trăia baronul Jules, iubise din tot sufletul pe fiul unui obscur senator, tînărul X..., ajuns faimos pentru că sfeterisise de unul singur fondurile secrete ale unui minister, pe-un an întreg. Şi-a pus apoi toată încrederea într-un om foarte seducător, care strălucea în primele rînduri

ale presei guvernamentale şi care a dispărut deodată într-o uriaşă catastrofă financiară. Pe-aceştia, cel puţin, îi luase, ca să zicem aşa, de la însuşi baronul. Şi nu-i de osîndit o femeie care iubeşte un om din lumea ei. Dar pe cel nou, pe cel din urmă, pe cel mai scump, pe cel fără pereche, pe Raoul Marcien, nu-l găsise în societatea baronului. Nu făcea parte din lumea afacerilor. îl întîlnise în cea mai bună societate franceză din provincie, într-un mediu aproape monarhist. De data aceasta crezuse că în adevăr îşi va împlini dorul de iubire duioasă şi de discretă intimitate şi că-şi găsise, în fine, prietenul cu fire cavalerească, cu sentimente nobile şi blînde, pe care-l visa.

Şi iată că era nepăsător, ca şi ceilalţi, chinuit de spaime şi furii, răscolit de temeri ascunse, neliniştit de uimitoarele tărăşenii ale unei vieţii pline de escrocherii şi de şantaje. Dar cît de pitoresc şi mai cu haz decît toţi! în vreme ce e martor într-o gravă şi gingaşă afacere de onoare, la clubul său, e făcut cu ou şi cu oţet; în dimineaţa în care e promovat cavaler al Legiunii de onoare, e chemat în cabinetul judecătorului de instrucţie pentru a da lămuriri cu privire la o plîn- gere făcută împotrivă-i, pentru abuz de încredere ! Şi veşnic cu pieptul scos în afară, cu mustaţa în furculiţă, apărîndu-şi onoarea cu vîrful spadei. Dar de cîteva luni încoace îşi cam pierdea sîngele rece, prea ridica glasul şi prea se frămînta, compromiţîndu-se din dorinţa de răzbunare, căci, zicea el, era înconjurat de trădători.

Elisabeth vedea cu nelinişte mîniile lui Rara aţîţîn- du-se pe zi ce merge cu mai multă aprindere. Cînd se ducea la el, dimineaţa, îl găsea în cămaşă, cufundat pînă-n gît în vechea lui ladă de campanie, ticsită de notificări, de somaţii, şi de-acolo, cu faţa stacojie, în- jurînd, blestemînd, urlînd : „nemernici, mişei, ticăloşi, nelegiuiţi !“, şi spunînd

că-şi vor aduce aminte de el şi că va fi prăpăd. Printre blesteme şi ocări se alegea c-o sărutare. O trimitea apoi acasă, spunîndu-i de fiecare dată că-şi va zbura creierii.

Nu, nu aşa înţelegea dragostea Elisabeth !

— Aşadar spuneai, domnule abate, că preafericitul Loup...

Abatele Guitrel, cu capul lăsat pe umăr şi cu mîinile împreunate pe piept, dormea în jilţul său.

Şi doamna de Bonmont, îngăduitoare faţă de ea însăşi, ca şi faţă de ceilalţi, adormi la rîndu-i în largul ei fotoliu, spunîndu-şi că se va sfîrşi poate şi cu necazurile lui Rara, că nu va fi nevoită să-i dea prea mulţi bani pentru asta şi, în fine, că era iubită de cel mai frumos dintre bărbaţi.

— Scumpa mea, scumpa mea, exclamă cu un glas de goarnă de vînătoare, care ar fi băgat spaima-n turci, europeana doamnă Hortha, în astă-seară n-o să-l vedem pe domnul Ernest ?

Cum vorbea din picioare, cu trăsăturile ei mari, părea o fecioară războinică, uitată douăzeci de ani în culisele teatrului din Beyreuth, înspăimîntătoare, încinsă şi acoperită de cristale negre şi de oţel, de luciri, fulgere şi larmă ; în fond, o foarte cumsecade cucoană şi mamă a numeroşi copii.

Tresărind, deşteptată de alămurile fermecate care răsunau în gîtlejul preacinstitei doamne Hortha, baroneasa răspunse că fiul ei, obţinînd un concediu de convalescenţă, urma să vină chiar în acea seară la Montil. Trăsura se şi dusese să-l aştepte la gară.

Abatele Guitrel, trezit din somn de această fanfară nocturnă, îşi potrivi ochelarii, gata să-i cadă, şi, tre- cîndu-şi limba pe buze pentru a şi le face mieroase, murmură cu o cerească blîndeţe :

— Da, Loup... Loup.

— Aşadar, spuse doamna de Bonmont, vei purta mitra, vei deţine cîrja şi vei avea pe deget un inel gros.

— Nu ştiu încă, doamnă, spuse abatele Guitrel.

— Ba da ! Ba da ! Vei fi numit. Se aplecă puţin spre abate şi-l întrebă cu glas scăzut : Domnule abate, inelul episcopilor trebuie să aibă o anumită formă, nu-i aşa ?

— Nu neapărat, doamnă, răspunse Guitrel. Episcopul poartă inelul ca un simbol al căsătoriei sale spirituale cu biserica : cade-se deci ca acest inel să simbo-

lizeze oarecum, prin înfăţişarea lui, duhovnicească nevinovăţie şi cuviosia.

— Ah !... spuse doamna de Bonmont. Şi piatra ?

— În evul mediu, doamnă baroană, inelul era sau în întregime de aur, sau cu o piatră rară. Pare-se că ametistul e o piatră foarte potrivită

să împodobească inelul pastoral. E şi numit de altfel piatră episcopală. Focul strălucirii sale e potolit. Era una dintre cele douăsprezece pietre care se aflau pe pieptarul marelui- preot al evreilor. în simbolistica creştină, ea exprimă modestia şi smerenia. Narbode, episcop de Rennes, în veacul al XI-lea, a înălţat această piatră la rangul de simbol al inimilor care se răstignesc pe crucea Mîntui- torului.

— Aşa ? făcu doamna de Bonmont.

Şi luă hotărîrea să dăruiască abatelui Guitrel, dacă ar fi hirotonisit episcop, un inel pastoral cu un mare ametist.

Dar alămurile doamnei Hortha izbucniră din nou :

— Scumpa mea, scumpa mea, n-o să-l vedem oare pe domnul Raoul Marcien ? Oare n-o să-l vedem pe acest scump domn ?

Era de admirat această doamnă cosmopolită, care, deşi cunoştea toate societăţile de pe glob, nu le încurca prea mult în capul său. Creierul ei cuprindea anuarul saloanelor tuturor capitalelor şi nu era lipsită de-un anumit simţ monden : bunăvoinţa ei era universală. Pomenise de domnul Raoul Marcien cu nevinovăţie. Era nevinovăţia însăşi. Nu ştia ce înseamnă a face rău. Bună soţie şi bună mamă, avînd drept cămin un *sleeping-car,* un vagon de dormit, era o femeie de interior. Sub corsajul ei, unde cristalele negre şi oţelul aruncau fulgere cu huet de grindină, purta un corset cenuşiu de pînză ordinară. Cameristele nu se îndoiau de cinstea sa.

— Scumpa mea, scumpa mea, află că domnul Raoul Marcien s-a bătut în duel cu domnul Isidore Mayer.

Şi, în jargonul ei de birou internaţional, de agenţie turistică, povesti întîmplarea pe care doamna de Bonmont o ştia bine. Povesti cum domnul Isidore Mayer, un izraelit destul de cunoscut şi preţuit în lumea fi- 386 nanciară, intrase într-o dimineaţă într-o cafenea din bulevardul Capucines, se aşezase la o masă şi ceruse *Anuarul armatei.* Avînd un fiu în oştire, voise să afle numele ofiţerilor care făceau parte din regimentul fiului său. întinsese mîna pentru a lua *Anuarul* adus de-un chelner, cînd Raoul Marcien înaintă spre el şi-i spuse :

— îţi interzic, domnule, să te atingi de cartea de aur a oştirii franceze.

— De ce ? întrebă domnul Isidore Mayer.

— Pentru că eşti un coreligionar al trădătorului.

Domnul Isidore Mayer ridică din umeri. Iar domnul Raoul Marcien îi dădu o palmă. Drept care, s-a socotit că e cazul să aibă loc o ieşire pe teren, unde s-au tras două gloanţe fără rezultat.

— Scumpa mea, scumpa mea, pricepi asta ? Eu nu pricep.

Doamna de Bonmont nu răspunse, şi tăcerea ei păru mai lungă, datorită tăcerii domnului de Terre- mondre şi a baronului Wallstein.

— Mi se pare, spuse doamna de Bonmont, ciulind urechea la un zgomot surd de roţi şi de copite, mi se pare că a venit Ernest.

Un servitor sosind cu ziarele, domnul de Terre- mondre desfăcu

una dintre foi şi aruncă asupră-i o privire foarte distrată.

— Iarăşi afacerea Dreyfus, mormăi el... Iarăşi profesori care protestează. Ce nebunie-i apucă să se amestece în ceea ce nu-i priveşte ? E doar firesc şi drept ca militarii să se răfuiască între dînşii, după obicei. Şi încă, atunci cînd şapte ofiţeri...

— De bună seamă, spuse abatele Guitrel, cînd s-au rostit şapte ofiţeri e o îndrăzneală şi pot spune chiar o necuviinţă să te îndoieşti de temeinicia hotărîrii lor. E o neobrăzare, fireşte, o neruşinare.

— Vorbiţi de afacerea Dreyfus ? întrebă doamna Bonmont. Ei bine ! Vă pot afirma că Dreyfus e vinovat. Mi-a spus-o o persoană foarte bine informată.

Spuse şi roşi. Căci acea persoană era Raoul.

Morocănos şi spăsit, Ernest intră în salon.

— Bună ziua, mamă ! Bună ziua, părinte !

25*

De-abia salutîndu-i pe ceilalţi, se duse să se înfunde în perne, sub portretul tatălui său. Îi semăna mult. Era leit baronul, dar micşorat, împuţinat, sărbezit, un mistreţ chircit, vlăguit şi moleşit. Asemănarea era totuşi izbitoare, şi domnul de Terremondre atrase atenţia asupră-i :

— E uimitor, domnule de Bonmont, cît de bine semeni cu portretul baronului.

— A ! Papa ! Un om şi jumătate ! Nici eu nu-s de lepădat, dar la pămînt. Ce mai faci, părinte ? Sîntem buni prieteni amîndoi, nu-i aşa ? Aş vrea să stăm un pic de vorbă. Apoi, întorcîndu-se către domnul de Terremondre, care ţinea un ziar în mînă, adăugă : Ce se mai spune pe-aici ? Cît despre noi, vă puteţi da seama că la cazarmă nu ne putem îngădui să avem o părere. E un lux rezervat burghezilor să aibă o părere, fie şi neroadă, asupra unui lucru. Şi-apoi, daraverile care-i privesc pe granguri, cum ar putea interesa cătanele, Doamne-Dumnezeule ?

Rînji. Petrecea grozav la cazarmă. Foarte şmecher, fără să aibă aerul, tăcut, prudent, prefăcut, profita de uimitoarea putere de corupţie cu care era înzestrat. Corupător chiar fără voia sa, cînd se pornea să se calicească şi să sfănţuiască, a fost zguduit de-un rîs uriaş şi înnăbuşit în ziua în care l-a făcut pe-un camarad sărac şi vanitos să-i dăruiască o pipă de spumă- de-mare. Era fericit cînd avea prilejul să-şi dispreţuiască şi să-şi urască superiorii, văzîndu-i pe unii, plini de lăcomie, cum îşi vînd lui sufletul, pe alţii, grijulii, refuzîndu-i, de frică să nu se compromită, nu un hatîr, ci simpla folosinţă a unui drept care n-a fost tăgăduit nicicînd unui fiu de ţăran.

Tînărul Ernest de Bonmont se duse, prefăcut şi linguşitor, să se aşeze lîngă abatele Guitrel.

— Părinte-abate, te duci ades la familia Brece; eşti de-ai casei, nu-i aşa ?

— Să nu crezi, fiule, răspunse abatele Guitrel, că mă număr printre intimii domnului duce de Brece. Nu e cazul... Am însă des prilejul să-l

văd în mijlocul alor săi. Mă duc, în anumite zile de sărbătoare, să fac
388
slujba liturghiei în paraclisul Maicii Domnului, care se află, după cum ştii, în pădurea Brece. Asta e pentru mine, după cum i-o spuneam adineauri mamei dom- niei-tale, un izvor de mîngîiere şi de reculegere. După liturghie, prînzesc fie acasă la părintele Travies, fie la castel, unde mă bucur, trebuie s-o spun, de cea mai bună primire. Felul de-a fi al ducelui e de-o desăvîr- şită simplitate, doamnele de Brece sînt primitoare şi prietenoase. Fac mult bine în tot ţinutul; ar face şi mai mult încă, dacă prejudecăţile fără noimă, ura oarbă, reaua-voinţă a localnicilor...

— Nu ştii cumva, părinte, ce efect a produs marafetul pe care l-a trimis mama ducesei pentru capela Maicii Domnului din paraclis ?

— Care marafet ? Nu vorbeşti cumva, fiule, de artoforul de argint suflat cu aur ? Te pot încredinţa că domnul şi doamna de Brece au fost mişcaţi foarte de acest prinos adus cu atîta smerenie miraculoasei Fecioare de către doamna, mama domniei-tale.

— Aşadar, socoţi, părinte, că ideea a fost bună ? Ei bine, eu am avut-o. Mama, după cum ştii, nu prea are idei... O ! nu-i fac o vină din asta... Dar, să vorbim serios. Ţii la mine, nu-i aşa, părinte ?

Abatele Guitrel cuprinse în mîinile sale mîna tînă- rului Bonmont.

— Fiul meu, nu pune la îndoială dragostea ce ţi-o port; e părintească ; aş spune chiar că e o dragoste de mamă, pentru a învedera mai bine cîtă putere şi cîtă duioşie cuprinde totodată. Te-am urmărit cu dragoste, dragă Ernest, din ziua, acum îndepărtată, cînd ai venit cu smerenie să te împărtăşeşti pentru întîiaşi dată, pînă în clipa de faţă, cînd îţi îndeplineşti nobila datorie de ostaş în mîndra oştire franceză, care se vădeşte din zi în zi, îmi place să constat asta, mai creştină şi mai cucernică. Şi sînt încredinţat, iubitul meu copil, că în mijlocul petrecerilor şi chiar a rătăcirilor vîrstei, ţi-ai păstrat credinţa. Faptele stau mărturie. Ştiu bine că necurmat ai socotit o cinste să sprijini instituţiile noastre de binefacere. Eşti fiul meu preferat.

— Ei bine ! părinte-abate, vino în ajutorul fiului sfinţiei-tale. Spune-i ducelui de Brece să-mi dea insigna.
389

— Ce insignă ?

— Insigna echipajului[1].

— Insigna echipajului ! Dar bine, fiule, e vorba, pare-mi-se, de o daraveră vînătorească şi eu nu sînt, ca părintele Travies, cu voia Domnului, un mare vînă- tor. Am avut mai mult de-a face cu sfîntul Toma decît cu sfîntul Hubert [132] [133]. Insigna echipajului! Asta nu-i oare o

---

[132] Dreptul de a coase la uniforma de vînătoare nasturii cu armele amfitrionului, precum şi dreptul de a lua parte activă la hăituială.

[133] Patronul vînătorilor.

figură de stil, o metaforă care exprimă ideea unei vînători la care iau parte mai mulţi ? Cu alte cuvinte, fiule, ţii să primeşti o invitaţie la vînătorile domnului de Brece.

Tînărul Bonmont sări :

— Să nu pornim cu stîngul, sfinţia-ta. Nu despre asta e vorba. O, nicidecum, o invitaţie... Sînt cum nu se poate mai sigur că voi primi o invitaţie la vînătorile de la Brece în schimbul marafetului.

— A artoforului, artofor, *ciborium.* Şi eu cred, scumpul meu fiu, că domnul duce şi doamna ducesă îţi vor trimite cu plăcere o invitaţie, de îndată ce vor socoti că, în felul acesta, te vor mulţumi atît pe dom- nia-ta, cît şi pe doamna, mama domniei-tale.

— Te cred. De vreme ce au păstrat argintăria... Dar le poţi spune că invitaţia lor nu m-ar încînta. Să prinzi mucegai la o răspîntie din care nu se vede nimic, să primeşti tot glodul călăreţilor în obraz şi să te înjure vreun hăitaş că-i strici urma vînatului, e un fel de a petrece după care nu mă prăpădesc. Familia Brece îşi poate păstra invitaţia.

— în cazul acesta, fiul meu, nu prea înţeleg ce vrei.

— E totuşi foarte limpede, sfinţia-ta. Nu ţin ca familia Brece să-şi bată joc de mine, iată ce vreau.

— Te rog, explică-te !

— Ei bine ! domnule abate, închipuie-ţi că m-ar aşeza la Răspîntia regelui, cu medicul satului, cu nevasta căpitanului de jandarmi şi cu primul-secretar al domnului Irvoy. Nu, nu-i admisibil. în vreme ce, dacă am insigna, vînez cu ceata. Şi se va vedea, deşi par
Cîm prăpădit, dacă nu sînt hăitaş de nădejde ! Ei bine, insigna asta o pot căpăta cu ajutorul sfinţiei-tale. Familia Brece nu ţi-o va refuza. E de- ajuns s-o ceri în numele Sfintei Fecioare din paraclis.

— Fiul meu, nu amesteca, rogu-te, pe Sfînta Fecioară din paraclis în această daraveră, care nu-i dintre acelea ce-o privesc. Fecioarei făcătoare de minuni îi iau destulă vreme harurile cu care miluieşte văduvele şi orfanii, precum şi pe scumpii noştri ostaşi din Madagascar. Dar ai putea oare trage, scumpul meu Ernest, un atît de mare folos, dacă ai fi în stăpînirea acestei insigne ? Este ea oare un atît de nepreţuit talisman ? De stăpînirea lui se leagă, fără îndoială, deosebite privilegii. Spune-mi care sînt ele. Departe de mine gîndul de a dispreţui străvechea şi blagorodnica artă vînăto- rească. Aparţin clirosului unei eparhii eminamente cinegetice. Vreau să mă instruiesc.

— Glumeşti, părinte. îţi baţi joc de mine. Ştii bine că insigna înseamnă dreptul de a purta uniforma şi culorile echipajului. O să-ţi vorbesc cu inima deschisă. Sînt sincer : îmi dă mîna. Ţin să am insigna ducelui de Brece fiindcă e cu şart s-o ai şi pentrucă-mi place şartul. Ţin s-o am din snobism : sînt snob. Din vanitate : sînt vanitos. Ţin s-o am pentru că aş fi măgulit să cinez de sfîntul Hubert în casa ducelui de Brece. Cred că insigna ducelui de Brece m-ar prinde. Ţin mult s-o am şi nu mă ascund. Nu mă ruşinez, aşa de ochii lumii... şi cu adevărat, nici

atît, căci nu mă ruşinez de nimic... Ascultă-mă, părinte : am a-ţi spune ceva foarte important. Trebuie să ştii că, cerînd ducelui de Brece insigna, nu vei face decît să ceri ceea ce mi se cuvine... chiar aşa... ceea ce mi se cuvine. Am proprietăţi în ţinutul acesta. Nu ucid cerbii, îi las să treacă şi să fie goniţi pe moşia mea ; o asemenea purtare e vrednică de consideraţie şi recunoştinţă. Domnul de Brece îi datorează insigna îndatoritorului său vecin Ernest.

Abatele tăcu mîlc ; se vedea bine că se împotriveşte şi că nu vrea.

Tînărul Bonmont urmă :

391

— E de prisos să-ţi spun că, în cazul cînd ducele de Brece ar cere bani pe insignă, nu m-aş uita la preţ...

Abatele Guitrel făcu un gest de protest :

— înlătură această ipoteză, fiule. Nu se potriveşte cu firea ducelui de Brece.

— Se poate, părinte. Insignă gratuită, insignă plătită, asta depinde de averea şi principiile fiecăruia. Există echipaje care îl costă pe proprietar cîte optzeci de mii de franci pe an ; există altele care îi aduc un venit de treizeci de mii de franci. Nu spun asta pentru a învinui pe acei care vînd insigna. în ce mă priveşte n-aş pregeta să fac la fel. Găsesc că e drept. Ş-apoi, sînt regiuni în care vînătorile sînt atît de costisitoare, încît proprietarul, chiar atunci cînd e bogat, nu poate face singur faţă cheltuielilor. închipuie-ţi, părinte, că ai avea un drept de vînătoare în împrejurimile Parisului. Te vezi oare luînd asupră-ţi toate cheltuielile şi plătind din buzunarul sfinţiei-tale despăgubiri ruinătoare ţăranilor ? Dar cred, ca şi sfinţia-ta, că la Brece nu poate fi vorba de insignă plătită. Ducele nu-i omul care să tragă foloase băneşti de pe urma echipajului. Ei bine, părinte, ai să-mi capeţi insigna pe gratis. Norocul meu !

înainte de a răspunde, abatele Guitrel îşi învîrti de şapte ori limba-n gură. Acest semn de înţelepciune îl nelinişti pe tînărul de Bonmont.

în sfîrşit, vorbi :

— Ţi-am mai spus, fiule, şi ţin să-ţi spun din nou : te iubesc din toată inima. Aş vrea să-ţi fiu de folos, sau, cel puţin, pe plac. Şi nu voi scăpa nici un prilej de a te sluji. Dar, crede-mă, nu e rostul meu să solicit pentru domnia-ta această distincţie mondenă, pe care o numeşti insigna echipajului ducelui de Brece. Gîndeşte-te că dacă domnul duce de Brece, după ce îi voi fi adus la cunoştinţă cererea domniei-tale, ar opune oarecare împotrivire, ar ridica oarecare obiecţiuni, m-aş găsi în faţa lui neputincios şi dezarmat. Ce posibilităţi ar avea un biet profesor de retorică la marele seminar să răpună împotrivirile, să înlăture piedicile, să-i smulgă învoirea, ca să zic aşa, cu otuzbirul ? Nu se găseşte în persoana mea nimic care să se impună mai-marilor acestei lumi

392

şi sa le cucerească ascultarea. Mu pot, nu trebuie, chiar într-un prilej fără însemnătate ca acesta, să mă amestec într-o pricină a cărei izbîndă n-aş putea-o chezăşui.

Tînărul Bonmont îl privi pe abatele Guitrel cu uimire şi admiraţie, şi-i spuse :

— înţeleg, părinte. Acuma nu se poate. Dar cînd vei fi episcop, ai să iei insigna cum se iau belciugele la căluşeii de lemn... Nu te îndoi de asta.

— îmi place să cred, răspunse abatele Guitrel cu gravitate, că dacă un episcop i-ar cere pentru domnia-ta această insignă de vînătoare, domnul de Brece n-ar pregeta s-o dea.

IV

În acea seară, domnul Bergeret lucrase mult şi era obosit.

îşi făcea obişnuita plimbare în oraş, în tovărăşia domnului Goubin, discipolul său preferat de cînd cu trădarea domnului Roux, şi, gîndindu-se la îndatoririle duse la bun sfîrşit, se întreba, la rîndu-i, după atîţia alţii, care e rodul pe care îl culege omul din munca lui. Domnul Goubin îl întrebă :

— Crezi, maestre, că Paul-Louis Courier e un bun subiect de teză pentru doctorat ?

Domnul Bergeret nu răspunse. Cum treceau prin faţa prăvăliei doamnei Fusellier, papetăreasă, se opri în faţa vitrinei în care, luminate de gaz, erau expuse modele de desen, şi privi cu atenţie Herculele Farnese, care îşi arăta musculatura în mijlocul celorlalte planşe didactice.

— Mi-e simpatic, spuse domnul Bergeret.

— Cine ? întrebă domnul Goubin, ştergîndu-şi sticlele ochelarilor.

— Hercule, răspunse domnul Bergeret. Era un om de treabă. „Soarta mea, a spus el însuşi, e trudnică şi năzuieşte spre un ţel înalt. “ A trudit mult pe pămîntul acesta, înainte de a fi răsplătit cu moarte, căci moartea e în adevăr singura răsplată a vieţii. Nu avea răgaz să

gîndească ; meditaţiile îndelungi n-au tulburat niciodată sufletul său fără prihană. Dar îl cuprindea mîhnirea cînd pogora seara şi cînd inima lui curată, în lipsa unei minţi pătrunzătoare, îi învedera zădărnicia sforţării şi necesitatea imperioasă care sileşte pe cei mai buni să facă, în acelaşi timp, şi bine şi rău. Era, în bărbatul acesta puternic, o ciudată blîndeţe. Şi fiindcă i se în- tîmpla şi lui, ca nouă tuturora, îndată ce purcedem la fapte, să doborîm laolaltă, fără să ţinem seama, nevinovaţi şi vinovaţi, slabi şi puternici, simţea, fără îndoială, oarecare păreri de rău. E cu putinţă chiar să fi căinat nefericiţii monştri pe care spre binele omenirii i-a stîrpit, pe sărmanul taur cretan, biata hidră din Lerna, mîndrul leu care, murind, i-a lăsat o foarte călduroasă manta. Nu o dată, după munca împlinită, la scăpătul zilei, ghioaga lui i-o fi fost povară. Domnul Bergeret îşi ridică umbrela cu sforţare, ca pe-o armă greoaie. Şi îşi urmă

vorbirea : Era vînjos, era slab. îl iubim pentru că ne seamănă.

— Hercule ? întrebă domnul Goubin.

— Da, îi răspunse fără şovăire domnul Bergeret. Fiu de zeu şi de femeie, s-a născut nefericit, ca noi, datorită îndoitei sale obîrşii. A fost, cît a trăit, la cheremul na- zurilor unui rege pidosnic. Nu sîntem şi noi oare odraslele lui Zeus şi ale nefericitei Alcmena şi robi ai lui Euristeu ? Atîrn de Ministerul Învăţămîntului Public, care mă poate trimite la Alger, tot aşa cum a fost trimis Hercule la Nasamon.

— Nu cumva ne părăseşti, scumpe maestre ? întrebă domnul Goubin, neliniştit.

— Uite ce trist e ! urmă domnul Bergeret. Cu cîtă lehamite se reazemă de ghioaga lui, lăsînd să-i atîrne braţul. Cu capul plecat, se gîndeşte la grelele lui trude. Herculele Farnese purcede desigur din statuia lui Lysip. Ucenic fierar, înainte de a fi statuar, vînjosul sculptor al vînj osului erou a statornicit aiarul lui Hercule.

După ce-şi mai şterse o dată cu batista sticlele ochelarilor, domnul Goubin căută să deosebească niscaiva din trăsăturile figurii pe care i-o descria maestrul. Pe cînd făcea această încercare, doamna Fusellier, pape- tăreasa, auzind pendula că bate orele nouă, stinse gazul 394 sub ochii clipitori ai discipolului, care nici nu-şi dădu seama din ce pricină nu vede nimic, căci vieţuia într-o miopie care îl înlătura din lumea imaginară în care se mişcă cei mai mulţi dintre oameni.

Domnul Bergeret reluîndu-şi mersul şi logosul, domnul Goubin îl urmă după glas, căci auzul era singura lui călăuză pe toate potecile pămîntului pe care se încumeta tinereţea lui prudentă.

— Slăbiciunea i se trăgea, spunea conferenţiarul, din propria-i putere. Era robul propriei lui forţe, supus cerinţelor firii sale, care îl silea să mănînce cîte un berbec întreg, să golească amfore de vin negru şi îl îmbia să facă neghiobii pentru femei care nu meritau o para chioară. Eroul care ducea prin lumea largă, o dată cu binecuvîntata-i ghioagă, pacea şi augusta dreptate, acest fiu al lui Zeus, adormea uneori la cîte o margine de hotar, ca un beţiv oarecare, sau îşi găsea adăpost, săptă- mîni şi luni, la cîte-o tîrfă care-l lua de ibovnic. De asta era melancolic. Cu suflet nevinovat, supus, iubitor de dreptate, cu muşchi puternici, era de temut că nu va izbuti niciodată să fie altceva decît un foarte vrednic ostaş, un jandarm transcendent. Dar slăbiciunile, nefericitele încercări, greşelile sale îi înălţară sufletul, i-l deschiseră asupra multiplelor înfăţişări ale vieţii şi-i înmuiară în blîndeţe cumplita lui bunătate.

— Scumpe maestre, întrebă domnul Goubin, nu crezi oare că Hercule e soarele, că cele douăsprezece munci ale sale sînt semnele zodiacului şi că tunica arzîndă a Dejanirei[134] reprezintă norii în flăcări ai

[134] Personaj mitologic, soţia lui Hercule. Fiind părăsită de acesta, i-a trimis tunica ei dătătoare de dureri. Neputînd să îndure suferinţa pricinuită de tunică, Hercule şi-a dat foc, arzînd o dată cu veşmîntul.

apusului ?

— Se prea poate, răspunse domnul Bergeret, dar nu vreau să cred asta. Nu-mi place să cred despre Hercule decît ceea ce credea, pe vremea războaielor cu mezii, un bărbier din Teba sau o vînzătoare de buruieni din Eleusis. Această credinţă preţuieşte mai mult, socot, prin putere, tîlc şi agerime, decît toate sistemele mitologiei comparate. Era un om de treabă. Plecat în căutarea cailor lui Diomed [1], trecu prin Pheres şi se opri în faţa palatului lui Admed[2]. Ceru mai întîi mîncare şi băutură, bruftui slujitorii, care nu mai văzuseră de cînd erau un oaspe atît de necioplit, îşi încinse capul cu mirt şi bău peste măsură. Beat, dar netrufaş, ţinea morţiş ca paharnicul să bea cu el. Acesta, indignat foarte de asemenea purtare, răspunse cu asprime că nu se cuvine nici să rîzi, nici să bei, cînd regina, blînda Alcesta, de-abia fusese dusă la groapă. Se hărăzise lui Tanatos în locul lui Admet, soţul ei. Aşadar, nu era vorba de-o moarte obişnuită, ci de-un soi de solomonie. Bunul Hercule, dezmeticit pe loc, ceru să i se spună numai locul în care a fost dusă Alcesta. Alcesta hodinea pe drumul spre Larisa, în afara mahalalei, într-un mormînt de marmură şlefuită. Alergă într-acolo. Cînd Tanatos, în peplu [3] negru, veni să guste din prăjiturile stropite cu sînge, aduse ca prinos, eroul, care se pitulase în dosul camerei mortuare, se năpusti asupra regelui umbrelor, îl strivi în strînsoarea braţelor sale şi-l sili, aşa strivit cum era, să-i înapoieze pe Alcesta, pe care o întovărăşi, învăluită şi tăcută, la palatul lui Admed. De data aceasta nu mai voi să bea. Era grăbit. Abia îi rămăsese vreme să se ducă în căutarea iepelor lui Diomed.

Povestea e minunată. Dar parcă îmi place mai mult aceea a Cercopilor. Ai cunoştinţă de cei doi fraţi Cer- copi[4], domnule Goubin ? Unuia îi zicea Andolous, celuilalt Atlantos. Aveau feţe de maimuţă. După nume s-ar putea crede că aveau şi coadă, ca maimuţele de soi mic. Erau nişte tîlhari plini de viclenie, care jefuiau livezile. Mama lor îi povăţuia mereu să se ferească de eroul *melampyge* [5]. După cum ştii, aşa era supranumit îndeobşte Hercule, care nu avea pielea albă. Nesocotiţii

[1] Personaj mitologic, rege foarte crud al Traciei ; se spune că-şi hrănea caii cu carne de om. Hercule însă l-ar fi învins şi l-ar fi dat drept hrană propriilor lui cai.

[2] Personaj mitologic, rege al Pheresului, unul dintre Argonauţi. Pentru a-şi prelungi viaţa, a dat-o drept jertfă pe soţia lui, Alcesta.

[3] Mantie fără mîneci, prinsă pe umeri în agrafă.

[4] Personaje din mitologia greacă. Populaţie de bandiţi, pe care Zeus i-a preschimbat în maimuţe. Cercopii îşi petreceau vremea sîcîindu-i pe oameni.

[5] Cu fese negre. (În 1b, elină.) ri-âu ţinut seama însă de-un sfat atît de înţelept. Dînd într-o zi, din întîmplare, peste erou, care dormea pe iarbă verde la malul unui rîu, se strecurară pînă la el, cu gînd să-i fure ghioaga şi pielea de leu. Eroul însă, trezit deodată, îi înşfăcă de grumaz, le legă picioarele de-o creangă de copac şi, luîndu-i la spinare cu

creangă cu tot, îşi văzu de drum. Desigur că Cercopii nu erau la largul lor şi nici prea încrezători în soarta-le. Dar, cum aveau trup mlădiu şi minte uşuratică, şi cum în toate găseau prilej de petrecere, se veseliră foarte de ceea ce vedeau. Era taman partea de pe urma căreia i se trăsese eroului porecla de *melampyge*. Atlantos îi spuse asta fratelui său, care îi răspunse că eroul era chiar acela de care le vorbise mama lor. Şi amîndoi, pe cînd atîrnau ca nişte vătui de suliţa unui vînător, şoşo- teau : „*Melampyge, melampyge”,* c-un rîs batjocoritor ca ţipătul pupăzei în pădure. Hercule era tare supărăcios şi nu suferea uşor batjocura, dar nici nu-şi arăta mîndria pentru te-miri-ce şi nici nu se fălea că are piele albă chiar pe tot trupul, ca sărmanul şi mărunţelul Hylas [135]. Porecla aceasta de *melampyge* i se părea, dimpotrivă, cinstitoare şi foarte potrivită unui om vînjos, care bătea drumurile, săvîrşind fapte măreţe. Era simplu şi se înveselea uşor. Trăncăneala celor doi Cercopi îi stîrni un chef de rîs, de i se frîngeau şalele şi, punîn- du-şi vînatul jos, se aşează la marginea drumului, pentru a slobozi în tihnă hohotele rîsului său eroic. Valea hui îndelungată vreme de răsunetul gîtlejului său voios. Soarele, care pogora la orizont, îşi răspîndea purpura pe norii groşi şi făcea să lucească creştetele munţilor. Sub pinii negri şi zadele pletoase, eroul mai rîdea încă. În cele din urmă se ridică, dezlegă pe cei doi omuleţi-maimuţe, apoi, după ce-i dojeni, îi lăsă slobozi şi îşi urmă în noapte, pe munte, anevoiosul său drum. îţi dai seama că era om bun.

— Scumpe maestre, spuse domnul Goubin, dă-mi voie să-ţi pun o întrebare. Socoţi oare că Paul-Louis
Courier e un subiect potrivit pentru teza de doctorat ? Căci, de îndată ce-mi iau licenţa...

V

Pe cînd se vorbea de afacerea Dreyfus, la Paillot, în ungherul hîrţoagelor, domnul Bergeret, care avea o minte aplecată spre abstracţiuni, susţinea păreri care pu se potriveau cu sentimentul public.

— Şedinţa secretă, spuse el, e un urîcios obicei. Şi cum domnul de Terremondre îi opunea raţiunea de stat, îi răspunse : Nu avem decît administraţii. Ceea ce numim raţiune de stat e raţiunea birourilor. Ni se spune că e augustă. Fapt e că ea îngăduie administraţiei să-şi ascundă păcatele şi să le înrăiască.

Domnul Mazure rosti c-un aer solemn :

— Sînt republican, iacobin, terorist... şi patriot. Admit să li se taie capetele generalilor, dar nu îngădui să se discute hotărîrile justiţiei militare.

— Ai dreptate, spuse domnul de Terremondre, căci dacă există vreo justiţie vrednică de respect, desigur că asta este. Şi eu, care cunosc oştirea, te pot încredinţa că nu există judecători mai aplecaţi către îngăduinţă şi milă decît judecătorii militari.

—· îmi place că te aud vorbind astfel, replică domnul Bergeret. Dar armata fiind o administraţie, ca şi agricultura, finanţele sau instrucţia

[135] Personaj mitologic, l-a însoţit pe Hercule în expediţia Argonauţilor.

publică, nu văd pentru ce ar exista o justiţie militară, de vreme ce nu există o justiţie agricolă, o justiţie financiară sau o justiţie universitară. Orice justiţie specială e în opoziţie cu principiile dreptului modern. Curţile marţiale vor părea urmaşilor noştri tot atît de înapoiate şi de barbare pe cît ni se par nouă justiţia seniorială şi ecleziastică.

— Glumeşti, spuse domnul de Terremondre.

— E ceea ce li s-a spus tuturor acelora care au prevăzut viitorul, răspunse domnul Bergeret.

— Dar dacă ne atingem de consiliile de război, s-a sfîrşit cu oştirea, s-a sfîrşit cu ţara !

Domnul Bergeret răspunse astfel :

— Cînd li s-a ridicat preoţilor şi seniorilor dreptul de a spînzura prostimea, s-a crezut de asemenea că e sfîrşitul lumii. Dar s-a văzut repede ivindu-se o nouă rînduială, mai bună decît cea veche. Înţeleg ca-n timp de pace soldatul să fie supus dreptului comun. Crezi domnia-ta că de la Carol al VH-lea sau chiar numai de la Napoleon, armata franceză n-a suferit mai mari prefaceri decît aceasta ?

— Eu unul, spuse domnul Mazure, ca vechi iacobin, aş menţine consiliile de război şi aş pune generalii sub autoritatea unui comitet de salvare publică. Mijloc mai bun pentru a-i face să cîştige victorii nu se află.

— Asta-i altă poveste, spuse domnul de Terremon- dre. Mă-ntorc la povestea noastră şi-l întreb pe domnul Bergeret dacă crede cu adevărat că şapte ofiţeri s-au putut înşela.

— Paisprezece ! exclamă domnul Mazure.

— Paisprezece ! repetă domnul de Terremondre.

— Cred, răspunse domnul Bergeret.

— Paisprezece ofiţeri francezi ! exclamă domnul de Terremondre.

— O ! spuse domnul Bergeret, dacă ar fi fost elveţieni, belgieni, spanioli, germani sau neerlandezi, s-ar fi putut înşela la fel.

— Cu neputinţă ! exclamă domnul de Terremondre.

Librarul Paillot clătină din cap, voind să spună că, şi după a sa părere, era cu neputinţă. Iar Leon, băiatul de prăvălie, îl privi pe domnul Bergeret cu uimire şi revoltă.

— Nu ştiu dacă vă veţi dumiri vreodată, spuse cu blîndeţe domnul Bergeret. Eu cred că nu, măcar că totu-i cu putinţă, chiar şi izbînda adevărului.

— Te referi Ia revizuirea procesului, spuse domnul de Terremondre. Asta niciodată. Revizuirea n-o veţi obţine. Ar isca război. Trei miniştri şi douăzeci de deputaţi mi-au spus-o.

— Poetul Bouchor, răspunse domnul Bergeret, ne învaţă că e mai bine să înduri suferinţele războiului decît să săvîrşeşti o faptă nedreaptă. Dar nu sînteţi în această alternativă şi vă lăsaţi înspăimîntaţi de minciuni.

399

În clipa în care domnul Bergeret rostea aceste vorbe, un mare tărăboi izbucni în piaţă. Era o bandă de băie- tani care treceau strigînd : „Jos Zola ! Moarte jidanilor !“. Se duceau să spargă geamurile cizmarului Meyer, despre care se credea că-i izraelit şi pe care burghezimea din oraş îl privea cu simpatie.

— Inimoşi băietani ! exclamă domnul de Terremon- dre, după trecerea manifestanţilor.

Domnul Bergeret, cu nasul într-o carte groasă, rosti încetişor aceste vorbe :

— „Libertatea nu avea de partea ei decît o infimă minoritate de oameni învăţaţi. Clerul aproape în întregime, generalii, gloata neştiutoare şi fanatică doreau un stăpîn.“

— Ce spui ? întrebă domnul Mazure cu neastîmpăr.

— Nimic, răspunse domnul Bergeret. Citesc un capitol din istoria Spaniei. Un tablou al moravurilor publice de pe vremea restauraţiei lui Ferdinand al VII-lea.

în timpul acesta, cizmarul Meyer fu pe jumătate ucis. Nu s-a plîns, de frică să nu fie ucis de-a binelea şi pentru că justiţia gloatei, laolaltă cu aceea a oştirii, îi inspira o nemărturisită admiraţie.

VI

Domnul Bergeret nu era trist, căci se bucura de adevărata independenţă, care e cu desăvîrşire lăuntrică. Sufletul său era slobod. Gusta, de asemenea, deplina tihnă a singurătăţii, după plecarea doamnei Bergeret şi în aşteptarea fiicei sale Paulina, pe care urma să i-o aducă de la Arcachon domnişoara Bergeret, sora lui. Domnul Bergeret nădăjduia să ducă o viaţă plăcută împreună cu fiica lui, care-i semăna printr-un anumit fel de a fi şi de a vorbi şi cu care se mîndrea, căci i se făceau complimente pentru ea.

Se gîndea cu plăcere că o va revedea pe sora lui, Zoe, fată bătrînă, care, nefiind niciodată frumoasă, îşi păstrase fireasca sinceritate, întărită de-o tainică aptitudine

400

de a displace ; de altfel, nu era lipsită nici de duh, nici de inimă.

În prezent, domnul Bergeret era preocupat de grijile mutatului. Agăţa de pereţii cabinetului său, deasupra bibliotecii, vechi privelişti de-ale Napolelui şi Vezuviu- lui, pe care le moştenise. Dar iată că, dintre toate îndeletnicirile cărora li se poate deda un om cumsecade, înfigerea cuielor într-un perete e poate aceea care îi pri- cinuieşte cele mai odihnitoare plăceri. Contele Caylus [136], iubitor de multe soiuri de voluptăţi, punea mai presus de toate celelalte pe aceea de a despacheta lăzi cu olărie etruscă. După cum spuneam, domnul Bergeret agăţa de

[136] Arheolog francez (1692—1795).

perete o veche guaşă reprezentînd Vezuviul cu o egretă de flăcări şi fum în noaptea albastră. Tabloul acesta îi reamintea ceasurile pline de uimire şi încîntări ale copilăriei. Nu era trist. Dar nici vesel.

Avea păsuri băneşti. Cunoştea ineleganţele sărăciei, κρήματ' άγήρ, banul face pe om, cum spune Pindar (Isth., II.)

Nu se potrivea în gînduri şi simţiri cu colegii şi elevii săi. Aşijderea nici cu ceilalţi locuitori ai oraşului. în neputinţă de a simţi şi gîndi ca dînşii, era ţinut în afară de obştea omenească ; ciudăţenia firii sale nu-i îngăduia să se bucure de acea căldură socială care răzbate şi prin zidurile caselor şi prin uşi închise. Numai prin faptul că gîndea, era privit ca o făptură stranie, primejdioasă şi dînd de bănuit. Il neliniştea pînă şi pe librarul Paillot. Nici ungherul hîrţoagelor, azilul şi refugiul său, nu-i mai tihnea. Totuşi nu era trist. IşLrîn- duia cărţile pe poliţe de brad încheiate în faţa lui de tîmplar şi se desfăta mînuind aceste mici monumente ale vieţii lui umile şi meditative. Se instala cu zel. Şi cînd obosea agăţînd tablouri şi aşezînd mobile, se cufunda în cîte-o carte, întrebîndu-se dacă trebuie să-i placă, de vreme ce acea carte tot faptă omenească era ; dar în cele din urmă îi plăcea. Citi cîteva pagini dintr-o lucrare despre „progresul realizat de societăţile moderne[137]. Şi-şi zise :

„Să fim smeriţi. Să nu ne credem desăvîrşiţi, căci nu sîntem. Privindu-ne pe noi înşine, să ne descoperim adevărata înfăţişare, care e aspră şi aprigă, ca aceea a strămbunilor noştri, şi de vreme ce avem asupră-le superioritatea unei mai lungi tradiţii, să fim măcar conştienţi de nedezminţita statornicie a ignoranţei noastre. "

Aşa cugeta domnul Bergeret în timp ce se instala.

Nu era trist. Dar nu era nici vesel, gîndind că o va dori mereu zadarnic pe doamna de Gromance, fără să ştie că nu era preţioasă pentru el decît prin dorinţa pe care i-o stîrnea. Acest adevăr filozofic, însă, nu i se arăta limpede, din pricina simţurilor tulburate. Nu era frumos, nu era tînăr, nu era bogat, dar nu era trist, pentru că înţelepciunea sa se apropia de preafericita ataraxie, fără ca totuşi să ajungă la ea. Şi nu era vesel, pentru că era senzual şi pentru că sufletul său nu era lipsit de dorinţe şi iluzii.

Pentru că slujnica Maria îşi îndeplinise menirea de a umple casa de spaimă şi groază, fusese dată afară. Domnul Bergeret alesese în locu-i o cumătră din oraş, pe care o numea Angelica şi căreia precupeţii şi ţăranii veniţi la piaţă îi ziceau coana Borniche.

Fusese părăsită, pe cînd era încă tînără şi urîtă, de bărbatul ei, Nicolas Borniche, vizitiu îndemînatic, dar cam stricat. Ajungînd servitoare a dat ascultare la tot felul de stăpîni. îi rămăsese din fosta ei stare un soi de ifos de care nu se prea sinchisea dacă era sau nu stingheritor, precum şi dîrdora de-a porunci altora. Pe lîngă asta,

ierboristă şi lecuitoare, puţin vrăjitoare, răs- pîndea în casă un miros plăcut de buruieni. Cu inima plină de-un zel sincer, era chinuită de-o neistovită nevoie de a iubi şi de-a plăcea. Din prima zi l-a îndrăgit pe domnul Bergeret pentru distincţia spiritului şi blîn- deţea purtărilor sale. Dar aştepta cu nelinişte sosirea domnişoarei Bergeret. Presimţea că nu va fi pe placul surorii de la Arcachon. îl mulţumea în schimb pe domnul Bergeret, care se bucura în casa lui de liniştea cucerită şi de binefacerile eliberării.

Cărţile lui, pînă mai ieri dispreţuite şi surghiunite, le aşezase acum pe poliţe lungi, într-o cameră mare şi luminoasă. Aici lucra el în tihnă la al său *Virgilius*

nauticus şi se dăruia tăcutelor orgii ale meditaţiei. Un platan tînăr îşi mişca molcom în faţa ferestrei frunzele zimţate, departe un contrafort negru al sfîntului Exu- periu îşi înălţa vîrful ştirbit, în care creştea un cireş, prinos al unei păsări.

într-o dimineaţă, pe cînd domnul Bergeret, aşezat la masa lui, lîngă fereastra în dreptul căreia tremurau frunzele platanului, cerceta cum au fost preschimbate în nimfe navele lui Enea, auzi o bătaie uşoară în uşă şi, în aceeaşi clipă, o văzu pe bătrîna servitoare, care ţinea pe burtă, ca o sarigă, un pui al cărui cap negru ieşea din şorţul sumes în chip de pungă. Rămase nemişcată o clipă, cu o înfăţişare care vădea totodată nelinişte şi speranţă, pe urmă aşeză mica vietate pe covor, la picioarele stăpînului.

— Ce-i asta ? întrebă domnul Bergeret.

Era un căţeluş de soi nedefinit, aducînd a foxterier, c-un cap nostim, cu părul scurt şi lins, de culoarea focului gata să se stingă şi c-un fleac de coadă de nimica toată. Avea trupul încă moale al sugacilor şi se plimba adulmecînd covorul.

— Angelica, spuse domnul Bergeret, du lighioana asta la stăpînii ei.

— Nu are stăpîni, răspunse Angelica.

Domnul Bergeret privi în tăcere căţeluşul, care se apropiase să-i miroase papucul şi pufăia mulţumit. Domnul Bergeret era filolog. Poate că de aceea pusese această întrebare, în împrejurările de faţă, de prisos :

— Cum îi zice ?

— Nu-i zice nici într-un fel, conaşule, răspunse Angelica.

Domnul Bergeret păru nemulţumit de răspunsul acesta. Se uită la căţel cu un aer trist şi descurajat.

Căţelul îşi aşeză labele de dinainte pe papucul du- misale şi, ţinîndu-l îmbrăţişat aşa, începu să-i ronţăie vîrful, cu nevinovăţie. Domnul Bergeret, înduioşat deodată, luă pe genunchii lui mica făptură fără nume. Căţelul îl privi. Şi domnul Bergeret fu mişcat de privirea aceasta prietenoasă.

— Ce ochi frumoşi! spuse el.

Şi, ce-i drept, căţelul avea ochi frumoşi, cu scăpărări de aur în lumini castanii, într-o migdală de-un alb-cald. Iar privirea ochilor săi exprima idei simple şi misterioase, care se vădesc aceleaşi la animalele inteligente şi la oamenii simpli, trăitori pe pământ.

Dar obosit, se vede, de sforţarea intelectuală pe care o făcuse pentru a lua contact cu omul, îşi închise frumoşii ochi, arătîndu-şi într-un larg căscat botişorul trandafiriu, sfredelul limbii şi şiragul dinţilor strălucitori.

Domnul Bergeret îi puse mîna la gură. Căţeluşul i-o linse. Şi bătrîna Angelica, potolită, zîmbi.

— N-am pomenit un căţeluş mai libovnic ca acesta.

— Clinele, spuse domnul Bergeret, e un animal cucernic. În stare sălbatică adoră luna şi scînteierile plutitoare pe ape. Sînt zeii lui şi le trimite noaptea urlete lungi. Domesticit, îşi face prielnice, prin alintările lui, puternicele genii care hotărăsc de bunurile vieţii, adică oamenii. îi preaslăveşte, împlinind întru a lor cinstire rituri pe care le-a moştenit din vechi; le linge mîinile, se sprijină cu labele pe picioarele lor şi dacă îi vede porniţi împotrivă-i, se apropie de ei tîrîndu-se pe burtă, în semn de umilinţă, spre a le potoli mînia.

— Nu toţi cîinii, spuse Angelica, sînt prietenii omului. Sînt unii care muşcă mîna care-i hrăneşte.

— Aceia-s cîini nelegiuiţi şi zăluzi, spuse domnul Bergeret ; nişte smintiţi din tagma lui Aiax, fiul lui Telamon, care a muşcat mîna Afroditei cea de aur. Aceşti pîngăritori, atunci cînd nu pier de moarte năprasnică, duc o viaţă rătăcitoare şi ticăloasă. Nu tot aşa stau lucrurile cu cîinii care iau parte la certurile zeului lor, luptînd împotriva zeului vecin, a zeului vrăjmaş. Aceştia sînt eroi. Aşa e cîinele casapului Lafolie, care şi-a înfipt colţii ascuţiţi în pulpa vagabondului Şonto-rogea. Căci e adevărat că zeii cîinilor se războiesc între ei, ca şi zeii oamenilor. Şi Turcu, cel cu botul cîrn, îşi slujeşte pe zeul său Lafolie, împotriva haraminilor, tot aşa cum Izrael îl ajuta pe Iehova să-i nimicească pe Chamos şi pe Moloh.

În timpul acesta, căţeluşul, încredinţîndu-se că vorbele domnului Bergeret nu sînt interesante, îşi îndoi

404

labele şi-şi întinse botul ca să doarmă pe genunchii care-l primiseră.

— Unde l-ai găsit ? o iscodi domnul Bergeret.

—- La drept vorbind, conaşule, bucătarul domnului Dellion mi l-a dat.

— Aşadar, spuse domnul Bergeret, trebuie să-i purtăm de grijă acestui suflet ?

— Care suflet ? întrebă bătrîna Angelica.

— Acest suflet cîinesc. Căci animalul e doar şi el un suflet. N-am

spus un suflet nemuritor. Cu toate acestea, dacă ţinem seamă de locul pe care-l ocupăm în univers, trebuie să recunosc că acest biet animal şi cu mine avem, şi unul şi altul, întocmai aceleaşi drepturi la nemurire.

După o lungă şovăială, bătrîna Angelica spuse cu o dureroasă sforţare a buzei de sus, care îi descoperi cei doi dinţi pe care îi mai avea :

— Dacă conaşul nu vrea căţelul, am să 1 duc înapoi la bucătarul domnului Dellion. Dar îl puteţi păstra fără grijă. Nici n-o să-l vedeţi, nici n-o să-l auziţi.

De-abia sfîrşise vorba, şi căţeluşul, auzind huruitul unui camion care trecea pe stradă, se ridică pe genunchii domnului Bergeret şi începu să scoată nişte lătrături sonore şi prelungite, de zbîrnîiau geamurile.

Domnul Bergeret zîmbi.

— E un cîine de pază, adăugă Angelica, pentru lămurire. Mai credincioşi ca ăştia nu se află.

— I-ai dat de mîncare ? întrebă domnul Bergeret.

— Se înţelege, răspunse Angelica.

— Ce mănîncă ?

— Cîinii, ştiţi dumneavoastră, mănîncă terci.

Domnul Bergeret răspunse fără să se gîndească şi puţin înţepat că, în graba ei, îl luase, poate, înainte de a fi, fost înţărcat. Drept care, îl ridică din nou în picioare, căci se vedea bine că e un căţel de şase luni.

îl aşează apoi pe covor şi-l privi cu atenţie.

— E frumuşel ! spuse servitoarea.

— Nu, frumuşel nu-i, zise domnul Bergeret. Dar e simpatic şi are ochi frumoşi. Aşa se spunea despre mine, adăugă profesorul, pe cînd aveam de trei ori vîrsta şi nu încă jumătate din mintea lui. Fără îndoială că

de-atunci m-am învrednicit să privesc universul într-un fel în care el nu-l va privi niciodată. în comparaţie cu adevărul absolut, însă, cunoştinţele mele, prin mărginirea lor, nu depăşesc pe ale sale. Sînt, ca şi ele, un punct geometric în infinit.

Şi, adresîndu-se sărmanului căţeluş, care mirosea coşul cu hîrtii, zise :

— Miroase, miroase, adulmecă, culege din lumea împrejmuitoare toate cunoştinţele care pot ajunge la cre- ieru-ţi mărginit, prin vîrful nasului tău negru ca o trufă. în timpul acesta eu observ, compar, studiez : n-o să ştim niciodată, nici unul, nici celălalt, ce căutăm şi de ce ne aflăm aici. Ce rost avem pe lumea asta ? Hai ?

Cum vorbise cam tare, căţeluşul îl privi cu neliniște. Iar domnul Bergeret, întorcîndu-se la gîndul care îl preocupase la început, spuse servitoarei :

— Trebuie să-i găsim un nume.

Ea răspunse rîzînd, cu mîinile pe burtă, că nu e greu de loc.

La care domnul Bergeret făcu în sinea lui constatarea că totul e simplu pentru cei simpli, dar că minţilor pătrunzătoare, privind lucrurile din puncte de vedere felurite şi numeroase, care scapă omului de rînd, le vine greu să se hotărască şi în problemele cele mai mărunte. Şi căută un nume pe măsura acestui mic lucru însufleţit, care, în clipa de faţă, mozolea ciucurii covorului.

„Toate numele de cîini, se gîndi el, păstrate în tratatele bătrînilor noştri hăitaşi, ca du Fouilloux, şi în versurile poeţilor noştri rustici, ca La Fontaine, şi anume Finaud, Miraut, Briffaut, Ravaud, se potrivesc cîinilor de vînătoare, protipendadei ţarcului, cinului cavaleresc al neamului cîinesc. Clinele lui Ulise se numea Argos. Şi el era vînător. Ne-o spune Homer. «în tinereţe hăi- tuia şoldanii din Itaca. Dar îmbătrînise şi nu mai hăi- tuia.» Nouă ne trebuie cu totul altceva. Numele pe care domnişoarele bătrîne au obicei să-l dea căţeilor dumnealor s-ar potrivi mai bine, dacă n-ar fi îndeobşte pretenţioase şi neroade. Azor e caraghios/[4]

Aşa cugeta domnul Bergeret, cu gîndul la nume de cîini, fără să găsească unul care să-i fie pe plac. Voia să născocească unul, dar nu-l ajuta închipuirea.

în sfîrşit întrebă :

— în cîte sîntem astăzi ?

— în nouă, răspunse Angelica, joi, nouă.

— Ei bine, spuse domnul Bergeret, nu putem numi cîinele Joi, ca Robinson, care şi-a numit negrul Vineri, pentru un motiv asemănător ?

— Dacă vrea conaşul, se poate, dar frumos nu-i.

— Atunci, spuse domnul Bergeret, botează-ţi dumneata lighioana. Căci, la urma urmei, dumneata ai adus-o-n casă.

— Pe mine, zise servitoarea, nu mă taie capul să-i găsesc un nume. Nu-s atît de firoscoasă. Cînd l-am văzut pe paie, în bucătărie, i-am spus Riquet; şi s-a repezit în fustele mele.

— I-ai spus Riquet ! exclamă domnul Bergeret. I-ai spus Riquet şi tăceai. Riquet a fost, Riquet va fi. Iată un lucru stabilit. Acuma pleacă cu Riquet şi lasă-mă să lucrez.

— Vă las cîinele, conaşule, vi-l iau eu cînd mă-ntorc de la piaţă.

— Poţi foarte bine să-l iei cu dumneata la piaţă, răspunse domnul Bergeret.

— Numai că mă duc şi la biserică.

Şi-i drept că se ducea la sacristia Sfîntului Exuperiu să dea să se citească o slujbă pentru odihna sufletului bărbatului său. Aşa făcea fără sminteală, o dată pe an ; nu doară că ar fi aflat cîndva că Borniche, de la care nu mai primise nici o veste de cînd o părăsise, ar fi murit, dar era un lucru hotărît în mintea acestei femei cumsecade că Borniche nu mai este. Aşa fiind, nu se mai temea că va veni să-i ia puţinii bani pe care îi

avea şi, totodată, îşi dădea, după puterile ei, obolul, pentru a-l scoate basma curată pe ceea lume, în timp ce el o lăsă în pace în asta.

— Ei ! spuse domnul Bergeret, închide lighioana în bucătărie sau în oricare alt loc potrivit şi nu mă plic...

Nu termină însă, băgînd de seamă că Angelica plecase. Şi nu fără gînd ascuns s-a prefăcut ea că nu aude, lăsîndu-l pe Riquet lîngă stăpînul său. Voia să-i deprindă unul cu altul şi să-i dăruiască un prieten bietului domn Bergeret, care nu avea nici unul. Trăgînd deci uşa

în urmâ-i, o luă de-a lungul coridorului şi coborî treptele. Domnul Bergeret îşi reluă lucrul şi se cufundă, aplecîndu-şi capul, în al său *Virgilius nauticus.* Munca aceasta îi era plăcută. Era odihna gîndurilor sale, un soi de joc care i se potrivea, un joc pe care îl joci singur şi care îţi prilejuieşte plăcerea de a mînui cărţile. Căci avea pe masa lui, în cutii, o bogată colecţie de fişe. Dar iată că pe cînd aşeza flota lui Enea aşa cum se cuvine, bucată cu bucată, pe cartonaşe, simţi nişte pumni mici care-l loveau peste pulpă. Era Riquet, de care nu se mai sinchisise, Riquet, care, ridicat pe picioarele de dinapoi, îi bătea darabana pe genunchi, cu cele dinainte, dînd totodată din sfîrcul lui de coadă. Cînd obosi, căţeluşul se lăsă să lunece de-a lungul pantalonului, apoi se ridică din nou şi reîncepu joaca. Iar domnul Bergeret, întorcîndu-şi capul de la toată ştiinţa lui aşternută pe hîrtie, văzu doi ochi castanii care-l priveau cu simpatie.

„Ceea ce dă o frumuseţe omenească privirilor acestui căţel, îşi spuse dînsul, e că sînt rînd pe rînd de-o zburdalnică vioiciune şi de-o blajină gravitate şi că prin ele grăieşte un biet suflet necuvîntător, ale cărui gînduri nu sînt lipsite nici de şir, nici de adîncime, fiind un suflet înţelegător. Tatăl meu iubea pisicile, şi, după pilda lui, le iubeam şi eu. Susţinea că pisicile sînt cei mai buni tovarăşi ai oamenilor de ştiinţă, a căror muncă n-o tulbură. Baiazid, motanul său de angora, îşi petrecea patru ore din noapte, nemişcat şi superb, pe-un colţ al mesei sale. îmi amintesc luminile de agată ale ochilor lui Baiazid ; dar ochii aceia de piatră rară care ascunde gîndul, privirea aceea de cucuvaie, cît de rece, de aspră şi de perfidă era ! Prefer, fără şovăire, ochii umezi ai cîinelui.“

în timpul acesta, Riquet îşi ridică lăbuţele, agitîn- du-le cu disperare. Dar domnul Bergeret, cu gîndul la desfătările lui filologice, îi spuse cu blîndeţe, dar ritos :

— Riquet, du-te şi te culcă !

Drept care, Riquet îşi lipi botul de uşa pe care ieşise Angelica. Stătea acolo, scoţînd din cînd în cînd gemete scurte şi foarte umile. Apoi, începu să depene pe loc din picioare, rîcîind uşurel parchetul cu ghearele. Pe 408 urmă reîncepu să geamă uşor şi iar să rîcîie. Domnul Bergeret, pe care aceste zgomote alternate îl stînjeneau, îi spuse răstit :

— Riquet, astîmpără-te !

Riquet îl privi îndelung cu ochii săi castanii, umbriţi de tristeţe. Se

lăsă pe labele din spate, îl mai privi o dată pe domnul Bergeret, se ridică, se propti în uşă, adulmecă pragul şi scoase din nou geamătul piţigăiat şi jalnic.

— Vrei să pleci ? îl întrebă domnul Bergeret.

Şi stăpînul, punîndu-şi jos condeiul, se ridică din fotoliul său, ducîndu-se pînă la uşa pe care o întredeschise de două-trei degete. Atunci, după ce se asigură că nu e primejdie să fie izbit în trecere, Riquet străbătu ieşirea care îi era deschisă şi se îndepărtă cu o nepăsare care era aproape o necuviinţă.

Domnului Bergeret, care era simţitor, nu-i scăpă acest amănunt. Revenind la masa lui de lucru, se gîndi :

„Era cît pe ce să-i fac o vină acestui animal că a ieşit fără să spună nici mulţumesc, nici adio şi să-i pretind să-şi ceară scuze la plecare. Privirea lui omenească şi blîndă mi-a inspirat această nerozie. îl luam drept unul dintre semenii mei.“

După ce făcu această ironică observaţie, se apucă din nou de metamorfoza navelor lui Enea, preafrumoasă snoavă populară, deşi poate puţin cam prea naivă pentru a fi povestită într-un limbaj atît de pompos. Dar domnul Bergeret nu vedea în asta un neajuns. Ştia că în poveştile doicilor îşi găsesc poeţii aproape tot materialul epic, că Vergiliu culesese cu pietate în poemul său ghicitorile, jocurile de cuvinte, fabulele grosolane, precum şi închipuirile copilăreşti ale străbunilor şi că Ho- mer, maestrul său şi maestrul tuturor cîntăreţilor, s-a mărginit să povestească ceea ce povesteau înaintea lui, de-o mie de ani şi mai bine, cumetrele din Ionia şi pescarii din insule. De altfel, nici capul nu-l durea pentru atîta lucru. Altceva îl neliniştea. Un cuvînt pe care îl întîlnea în fermecătorul basm al metamorfozei nu-i înfăţişa minţii un sens îndeajuns de limpede. De-aci, tulburarea sa.

„Amice Bergeret, îşi spunea el, aici trebuie sa deschizi ochii şi să arăţi cit eşti de pătrunzător. Gîndeşte-te că Vergiliu se exprimă mereu cu o desăvîrşită siguranţă cînd vorbeşte de tehnica meşteşugurilor ; aminteşte-ţi că a făcut *yachting* la Baiae, că era expert în construcţii navale şi că prin urmare trebuie să se fi rostit cu exactitate în această privinţă. “

Şi domnul Bergeret confruntă cu luare-aminte un mare număr de texte, pentru a pătrunde înţelesul unui cuvînt căruia nu-i dibuia rostul şi pe care trebuia să-l explice. Era pe punctul de a se dumiri sau cel puţin începuse să întrezărească oarecare licăriri, cînd se auzi la uşă un hîrşcîit de gheare care, la drept vorbind, n-avea de ce să te bage-n sperieţi. în acelaşi timp, se auzi un geamăt piţigăiat şi limpede ; domnul Bergeret, smuls din filologia lui, bănui pe dată că aceste sunete stingheritoare de la Riquet purced.

în adevăr, Riquet, după ce o căutase zadarnic prin casă pe Angelica, fu cuprins de dorul de a-l revedea pe domnul Bergeret.

Singurătatea îi era tot atît de nesuferită pe cît îi era de scumpă tovărăşia omului. Pentru a face să înceteze zgomotul şi totodată dintr-o tainică dorinţă de a-l revedea pe Riquet, domnul Bergeret se ridică din fotoliu şi se duse să deschidă uşa. Riquet intră liniştit în camera de lucru, aşa cum ieşise. Dar îndată ce văzu uşa închisă, îşi luă o înfăţişare tristă şi începu să cutreiere odaia, ca un suflet care nu-şi găseşte odihnă. Părea că din senin caută de zor ceva pe sub mobile, adulmecînd zgomotos. Umbla apoi fără noimă, sau se aşeza într-un ungher, smerit foarte, ca cerşetorii care se rînduiesc în tinda bisericilor. în sfîrşit, începu să latre la Hermesul de ipsos de pe cămin.

Domnul Bergeret îl dojeni cu aceste vorbe, pline de îndreptăţite mustrări :

— Riquet, zbuciumul acesta zadarnic, smiorcăielile şi lătrăturile tale ar fi mai la locul lor într-un grajd de- cît în camera de lucru a unui profesor. După cît se pare, străbunii tăi trăiau laolaltă cu caii, împărţindu-şi cu ei culcuşul. Nu te ţin de rău pentru asta, căci e firesc să le fi moştenit moravurile şi pornirile, o dată cu părul scurt, trupul ca un cîrnat şi botul ascuţit. Nu vorbesc de

ochii tăi castanii, căci sînt puţini oameni şi chiar puţini cîini care să deschidă ochi mai frumoşi la lumina zilei, în ceea ce priveşte restul, însă, eşti un *Iad* [138], băiete, un *Iad* din cap pînă-n picioare, cu labe scurte şi cu coapsele crăcănate. îţi repet, nu te dispreţuiesc pentru atîta lucru. Dacă îţi spun cele ce-ţi spun, e ca să ştii că, dacă vrei să ducem casă bună, trebuie să părăseşti purtările tale de *Iad* şi să-ţi însuşeşti pe acelea de *scholar,* să taci, să stai liniştit şi să respecţi munca, aşa cum făcea Baia- zid, care, în fiece noapte, privea, preţ de patru ore, fără să se mişte, condeiul tatălui meu lunecînd pe hîrtie. Era o făţarnică şi cuviincioasă făptură. Cît de deosebită e firea ta, prietene ! De cînd ai intrat în această cameră de lucru, glasul tău răguşit, necuviincioasele tale smior- căieli, gemetele tale ca fluierul unei maşini cu aburi, zgomotul de bile şi de lanţuri pe care-l faci cu ghearele, zbuciumul întregii tale mici maşinării îmi tulbură fără încetare chibzuinţă, îmi curmă firul gîndurilor. Şi iată că lătratul tău mă face să pierd înţelesul unui fragment capital din Servius despre pupa navei lui Enea. Află deci, amice Riquet, că te găseşti în casa liniştii, în sălaşul meditaţiei. Şi dacă ţii să rămîi aici, fă-te bibliotecar. Taci !

Aşa vorbi domnul Bergeret. Riquet, după ce ascultase cu atenţie şi în tăcere acest discurs pînă la capăt, se apropie de stăpîn şi-şi aşeză cu o mişcare de smerită rugă o labă sfioasă pe genunchiul pe care părea că-l proslăveşte astfel după datina străbună. Cu gind binevoitor, domnul Bergeret îl apucă de pielea de la ceafă şi-l aşeză la spatele său pe perina

[138] Băiat de grajd la curse. (În lb. engl.)

fotoliului adînc. Riquet se suci de trei ori în acest spaţiu îngust, apoi se culcă. Rămase acolo liniştit, tăcut. Era fericit. Domnul Bergeret îi era recunoscător că-i fericit. Şi-n timp ce-l purica înainte pe Servius, îşi plimba din cînd în cînd mîna pe părul scurt al cîinelui, care, fără să fie fin, era neted şi plăcut la pipăit. Riquet, cufundat într-un somn uşor, îi transmitea stăpînului plăcuta căldură a vieţii, focul subtil şi dulce al făpturilor însufleţite. De-atunci domnul Bergeret lucră cu mai multă plăcere ca de obicei la *Virgilius nauticus.*

îşi instalase în camera de lucru rafturi de brad suprapuse pînă-n tavan, pe care şedeau cărţile, aşezate cu rînduială. Le cuprindea pe toate dintr-o privire, şi ceea ce ne-a mai rămas din gîndirea latină era la îndemîna lui. Grecii se înghesuiau în rafturile de la mijloc. în- tr-un ungher ascuns şi-n care se putea umbla uşor, se afla Rabelais, meşterii povestitori ale celor O *sută de snoave nouă,* Bonaventure des Periers, Guillaume Bou- chet, toţi vechii povestitori francezi, pe care domnul Bergeret îi socotea mai pe măsura omenirii decît autorii cei sublimi şi pe care îi citea de preferinţă în clipele de răgaz. Nu avea lucrările lor decît în ediţii moderne şi obişnuite, dar dăduse unui modest legător din oraş să-i lege exemplarele în foi de antifonar şi îi făcea oarecare plăcere să vadă pe aceşti povestitori fără perdea în- veştmîntaţi în *Requiem* şi *Miserere.* Era singurul lux şi unica fantezie a bibliotecii lui austere. Celelalte cărţi erau ori broşate, ori cuprinse în legături sărace şi obosite. Felul amical şi stăruitor în care le întrebuinţa stă- pînul le dădea totuşi înfăţişarea plăcută a sculelor rîn- duite în atelierul unui muncitor harnic. Tratatele de arheologie şi de artă erau cartiruite pe poliţa cea mai de sus, nu din dispreţ desigur, dar fiind de o mai rară întrebuinţare.

Dar iată că, în vreme ce domnul Bergeret lucra la al său *Virgilius nauticus,* împărţindu-şi fotoliul cu Riquet, pentru a înlătura o piedică ivită pe neaşteptate, se în- tîmplă să aibă nevoie să consulte micul *Manual* al lui Ottfried Miiller[139], care se afla tocmai la un deget de tavan.

Ca să ajungă acolo, nu era nevoie de una dintre acele scări înalte, pe rotiţe, cu balustradă şi tăblie la capăt, cum existau la biblioteca oraşului şi cum aveau toţi marii bibliofili din veacul al XVII-lea, al XVIII-lea şi al XIX-lea şi de pe care mulţi căzuseră, murind astfel cu cinste, după cum ni se spune în tratatul intitulat : *Despre bibliofilii care au murit căzînd de pe scara lor,* Nu, desigur, domnul Bergeret nu pretindea atît. Un scăunaş dintre acelea care se-ndoaie şi se prefac în scăricică, cu cinci-şase trepte, era tot ce-i trebuia. Văzuse cîndva, pe strada Josde, în prăvălia ebenistului Clerambaut, o asemenea scară, care strînsă, cu două rezemători laterale, şi cu o crestătură de forma unui

[139] Filozof şi arheolog german (1797—1840).

trifoi, pe unde să bagi mîna, era foarte arătoasă. Domnul Bergeret ar fi dorit mult s-o cumpere. Renunţase, însă, fiind strîmtorat. Nimeni pe lume nu ştia mai bine ca el că lipsa de bani nu-i boală fără leac ; dar nu avea scăricică. în locul ei, se folosea de-un scaun vechi, cu fundul de trestie împletită, a cărui spetează, ruptă pe vremuri în partea ei arcuită, nu mai înfăţişa decît două coarne sau antene, care se dovediră, la întrebuinţare, mai mult dăunătoare decît de folos. De aceea fură retezate scurt la înălţimea şezutului, aşa că scaunul devenise taburet. Taburetul acesta nu se prea potrivea cu întrebuinţarea pe care i-o da domnul Bergeret. Asta, din două motive. Mai întîi, împletitura de trestie, lăbărţată de lunga întrebuinţare, se înfunda la mijloc, aşa că piciorul nu mai era în siguranţă. Ceva mai mult, taburetul nu era destul de înalt, şi-atunci cînd te suiai pe el, ridicînd mîinile, de-abia puteai atinge cu vîrful degetelor poliţa de sus. De cele mai multe ori, încercînd să scoţi o carte, doborai mai multe pe podele, unde, după cum erau legate sau broşate, zăceau, cu colţurile rupte sau deschise, unele ca un evantai, altele ca o armonică.

Aşadar, cu gîndul de a lua din raft *Manualul* lui Ott- fried Miiller, domnul Bergeret părăsi fotoliul pe care îl împărţea cu Riquet. Căţelul, care se făcuse ghem şi hodinea, cu capul pe burtă, într-o călduţă moleşeală, întredeschise un ochi plin de răsfăţ, dar îl închise nu-maidecît. Domnul Bergeret se duse să scoată taburetul din ungherul întunecos în care era ascuns, îl aşeză la locul potrivit, se urcă pe el şi reuşi, înălţîndu-se în vîrful picioarelor şi întinzînd braţul cît putu mai mult, să atingă întîi cu un deget, apoi cu două, muchea cărţii care credea că-i trebuie. Degetul cel mare îi rămăsese dincoace de raft şi nu-i era de nici un folos. Domnul Bergeret, care, din această pricină, întîmpina mari greutăţi pentru a trage cartea la el, îşi spuse că mîna

omenească este o sculă de preţ, tocmai pentru că degetul cel mare e aşezat împotriva celorlalte patru şi că oamenii, n-ar fi artişti dacă ar avea patru picioare şi nici o mînă.

„Mulţumită mîinii, îşi spuse el, au ajuns oamenii constructori de maşini, pictori, scribi şi, în general, mînui- tori a tot soiul de substanţe. Dacă n-ar avea un deget mare opus celorlalte, ar fi tot atît de neîndemînatici ca mine în clipa de faţă şi n-ar fi schimbat faţa pămîntu-lui. Forma mîinii e aceea care, fără îndoială, i-a hărăzit omului stăpînirea lumii. “

Dar aproape în aceeaşi clipă, domnul Bergeret se gîndi că maimuţele, deşi au patru mîini, n-au născocit totuşi artele şi n-au chivernisit pămîntul spre a lor folosinţă. Şi izgoni din mintea sa teoria pe care o schiţase cu o clipă înainte. În timpul acesta, se căznea cum putea, cu două degete. Trebuie ştiut că *Manualul* lui Ott- fried Miiller însumează trei tomuri şi un atlas. Domnul Bergeret avea nevoie de primul tom. A scos întîi pe-al doilea, pe urmă atlasul, apoi pe-al treilea

şi, în fine, primul. Pusese mîna pe el. Nu-i mai rămînea decît să coboare, cînd reţeaua de trestie se rupse sub piciorul lui, care trecu prin ea. îşi pierdu echilibrul şi căzu pe podele, dar nu atît de grozav pe cît s-ar putea crede, căci şi-a domolit căderea, agăţîndu-se de una dintre părţile laterale ale bibliotecii.

Era totuşi la pămînt, uimit, cu piciorul vîrît în scaunul desfundat, copleşit şi cuprins de-o durere răspîndită în tot trupul şi simţită mai ales la cot şi la şoldul stîng, pe care se prăvălise. Dar maşinăria lui nefiind cine ştie ce vătămată, îşi adună minţile ; se gîndea să-şi scoată piciorul drept din taburetul cu care, din nenorocire, se încălţase şi să se ridice, de preferinţă pe partea dreaptă, care nu pătimise. Dar pe cînd făcea această încercare, simţi o răsuflare caldă în obraz. Şi, întorcîndu-şi ochii, pe care, de durere şi de spaimă, îi dase peste cap, se trezi cu botul lui Riquet pe obrazul lui.

La zgomotul căderii, Riquet sărise jos din fotoliu şi alergase către nenorocitul său stăpîn. Ajuns lîngă el, începu să alerge de colo-colo, plin de nelinişte, cînd apropiindu-se, cînd dînd înapoi. Rînd pe rînd, se apro- 414 pia din simpatie şi se îndepărta de frica unei primejdii ascunse. înţelegea prea bine că se întîmplase o nenorocire, dar nu avea mintea destul de coaptă pentru a-i descoperi cauzele : de-aici neliniştea lui. Fidelitatea îl mîna către prietenul în suferinţă, dar prudenţa îl oprea la ţărmul locului funest. în fine, în liniştea şi tăcerea care se statorniciseră iar, venindu-i inima la loc, cu cele două labe de dinainte care îi tremurau, îl cuprinse de gît pe domnul Bergeret, privindu-l cu teamă şi dragoste. Stăpînul, prăbuşit, surîse, iar căţelul îi linse vîrful nasului. A fost o mare mîngîiere pentru domnul Bergeret, care îşi desprinse piciorul drept, se ridică şi se întoarse la fotoliul său, şchiopătînd şi zîmbind.

Riquet îşi reluase locul. Ochii nu-i mai luceau decît prin îngusta crăpătură a pleoapelor, de-abia întredeschise. Părea că nu se mai gîndeşte la întîmplarea care le pricinuise amîndurora o atît de mare spaimă. Această mică făptură îşi trăia clipa de faţă, fără să-i pese de cele ce-au fost; nu pentru că i-ar fi lipsit memoria, căci îşi amintea nu numai de trecutul lui, dar şi de îndepărtatul trecut al strămoşilor săi, capul lui cît pumnul fiind un bogat tezaur de cunoştinţe folositoare ; dar evocarea trecutului nu era pentru el o desfătare, şi nici memoria o muză divină, cum era pentru domnul Bergeret.

Domnul Bergeret, trecîndu-şi mîna pe părul scurt şi lucios al tovarăşului său, spuse aceste vorbe prieteneşti :

— Cîine, cu preţul liniştii tale, care trebuie să-ţi fie scumpă, ai venit la mine cînd eram la pămînt şi înspăimîntat. N-ai rîs, aşa cum ar fi făcut orice ins tînăr de soiul meu. E drept că nu ai simţul ridicolului, şi cu toate că natura are pentru tine unele aspecte vesele şi altele groaznice, aspecte comice nu are. Dar tocmai prin asta, prin naiva ta gravitate, eşti tovarăşul cel mai vrednic de încredere care poate fi. La

început ţi-am inspirat încredere şi admiraţie şi iată că acum îţi inspir milă.

Cîine, cînd ne-am întîlnit în viaţă, veneam din două puncte ale lumii îndepărtate unul de altul, tare îndepărtate. Facem parte din două specii deosebite. Nu

spun asta pentru a mă făli, ci, dimpotrivă, dintr-o pornire de obştească frăţie. Sînt de-abia două ceasuri de cînd ne cunoaştem. Mina mea nu te-a hrănit. Ce neştiută bunătate şi milă au izbucnit pentru mine din sărmanul tău sufleţel ? Dragostea ta e o încîntătoare taină. N-o resping. Dormi în locul pe care ţi l-ai ales, prietene.

După ce vorbi astfel, domnul Bergeret răsfoi *Manualul* lui Ottfried Miiller, pe care, dintr-un instinct care ţinea oarecum de minune, nu-l lăsase din mînă, nici în timpul căderii, nici după. Deci îl răsfoi, dar nu găsi ce căuta.

În răstimp, la fiecare mişcare, durerile îl apucau din nou.

„Pare-mi-se că toată partea stîngă mi-e lovită şi că am şi o vînătaie la şold. Piciorul drept trebuie să-mi fie plin de zgîrieturi. Şi simt o durere vie în cotul stîng. Dar mă pot eu oare plînge de-o durere care mi-a dat prilej să-mi descopăr un prieten ?“

Pe cînd se gîndea astfel, bătrîna Angelica intră asudată şi gîfîind în camera de lucru. Deschise întîi uşa şi apoi bătu. Nu intra niciodată fără să bată. Cînd nu făcea asta înainte, o făcea după ; căci cunoştea îndatoririle pe care i le impunea buna-cuviinţă. Aşadar intră, bătu şi spuse :

— Conaşule, am venit să iau cîinele.

Domnul Bergeret ascultă cu o vădită neplăcere aceste vorbe. Nu se gîndise încă bine la drepturile pe care le avea asupra lui Riquet. îşi dădu seama că nu avea nici unul şi îl întrista gîndul că cumătră Borniche îl putea despărţi de această vietate. Căci, la urma urmei, Riquet era al ei.

Răspunse, cu o prefăcută nepăsare :

— Doarme ; lasă-l să doarmă.

— Dar unde-o fi, că nu-l văd ?

— Acolo e, spuse domnul Bergeret, în fundul fotoliului meu.

Bătrîna Angelica, cu mîinile împreunate pe vastul ei pîntec, surise şi spuse cu o de-abia simţită bătaie de joc în rostire : 416

— Mă întreb, ce plăcere o fi avînd acest cîine să doarmă în spinarea conaşului ?

— Asta e treaba lui, răspunse domnul Bergeret.

Dar, cu mintea lui iscoditoare, căută pe dată temeiurile lui Riquet, şi găsindu-le, cu obişnuita lui bună-credinţă, le dădu glas :

— Îi ţin cald şi lîngă mine se ştie în afară de primejdie. Acest micuţ tovarăş e casnic şi friguros. Şi domnul Bergeret mai spuse : Ştii ceva, Angelico ?... O să mă duc să-i cumpăr o zgardă.

VII

Rectorul, domnul Leterrier, fire despotică şi filozof spiritualist, nu avusese niciodată multă simpatie pentru inteligenţa critică a domnului Bergeret. Totuşi, o împrejurare îndeajuns de memorabilă i-a apropiat. Domnul Leterrier se rostise cu privire la afacerea Dreyfus. Semnase un protest împotriva condamnării, pe care, cu toată convingerea, o socotea ilegală şi greşită. în aceeaşi clipă a devenit ţinta mîniei şi dispreţului public. În oraşul care număra o sută cincizeci de mii de locuitori, nu erau decît cinci persoane de părerea lui asupra afacerii Dreyfus ; domnul Bergeret, colegul său de facultate, doi ofiţeri de artilerie şi domnul Eusebe Boulet. Dar ofiţerii tăceau mîlc, iar domnul Eusebe Boulet, redactor-şef al *Farului,* se vedea silit, din datorie profesională, să susţină zilnic, cu violenţă, păreri contrare propriilor sale păreri şi să-l împroaşte cu batjocuri pe domnul Leterrier, dîndu-l pradă revoltei oamenilor cumsecade.

Domnul Bergeret i-a scris rectorului său o scrisoare de felicitare. Domnul Leterrier i-a făcut o vizită.

— Nu crezi oare, spuse domnul Leterrier, că adevărul are în el o forţă care îl face de neînvins şi care-i chezăşuieşte pentru odată şi-odată deplina biruinţă ? Aşa credea faimosul domn Ernest Renan ; această credinţă a fost de curînd dată în vileag printr-un aforism vrednic de-a fi săpat în bronz. [140]

— Şi-i tocmai ceea ce nu cred eu, spuse domnul Bergeret. Socot, dimpotrivă, că adevărul e sortit pieirii fără glorie, în rîs şi batjocură. Aş putea aduce în sprijinul acestei credinţe nenumărate dovezi. Nu uita, domnul meu, că, faţă de minciună, adevărul suferă de lipsuri care-l osîndesc să dispară. Mai întîi adevărul e unul, unul singur, cum spune abatele Lantaigne, care îl admiră. Dar, ca să fim drepţi, nu are pentru ce. Căci minciuna, fiind multiplă, adevărul se află în inferioritate numerică. Acesta însă nu-i singurul lui cusur. E şi inert. Nu suferă schimbare şi nu consimte la combinaţii care l-ar putea uşor face să intre în mintea şi-n patimile oamenilor. Minciuna, dimpotrivă, dispune de mijloace uimitoare. E ductilă, e plastică. Şi-n afară de asta (de ce n-am spune-o ?), e firească şi morală. E firească, fiind rodul obişnuit al mecanismului simţurilor, izvor şi rezervor de iluzii; e morală, prin aceea că se acordă cu obiceiurile oamenilor, care, trăind laolaltă, şi-au întemeiat ideile de bine şi de rău, legile lor divine şi umane, pe tîlcuirile cele mai vechi, cele mai sfinte, cele mai absurde, cele mai auguste, cele mai barbare şi cele mai calpe, ale fenomenelor naturale. Minciuna e izvorul oricărei virtuţi şi oricărei frumuseţi omeneşti. De aceea şi vedem statui înaripate şi chipuri supranaturale împodobind grădinile, palatele şi templele oamenilor. Aceştia nu-şi pleacă urechea decît la minciunile poeţilor. Cine-ţi dă ghes să izgoneşti minciuna şi să cauţi adevărul ? O asemenea încercare nu poate fi inspirată decît de o curiozitate de decadenţi, de o

---

140 — Istorie contemporană

vinovată cutezanţă a unor intelectuali. E un atentat la natura morală a omului şi la rînduiala societăţii. E o jignire la adresa a tot ce iubesc şi slăvesc popoarele. Propăşirea acestui rău ar deveni funestă, dacă ar putea fi zorită. Ar nărui tot. Dar vedem că în realitate e foarte neînsemnată şi foarte înceată şi că niciodată adevărul nu prea vatămă minciuna.

— De bună seamă, spuse domnul Leterrier, că nu la adevărurile ştiinţifice te gîndeşti. Propăşirea lor e grabnică, de neînvins şi binefăcătoare.

— Din nefericire, e în afară de îndoială că adevărurile ştiinţifice care pătrund în mulţimi se cufun- 418 dă-ntr-însele ca-ntr-o mlaştină, se îneacă, nu explodează şi sînt neputincioase să înlăture rătăcirile şi prejudecăţile.

Adevărurile de laborator, care exercită asupra dom- niei-tale şi asupra mea o putere suverană, nu au nici o înrîurire asupra gloatelor. Nu voi aminti decît o pildă. Sistemul lui Copernic şi al lui Galileu nu se pot împăca în nici un chip cu fizica creştină. Cu toate acestea, vezi că au pătruns, în Franţa şi în întreaga lume, pînă şi în şcolile primare, fără să schimbe cît de cît concepţiile teologice pe care ar fi trebuit să le nimicească de istov. Nu mai încape vorbă că ideile unui Laplace privitoare la sistemul planetar fac cosmogonia iudeo-creştină să ni se pară tot atît de copilăroasă ca un tablou cu orologiu, meşterit de-un ceasornicar elveţian. Cu toate acestea, teoriile lui Laplace sînt limpede lămurite de aproape un veac, fără ca micile basme evreieşti sau caldeene despre obîrşia lumii, aflătoare în Sfintele Scripturi, să-şi fi pierdut ceva din crezarea pe care le-o acordă oamenii. Ştiinţa n-a dăunat niciodată religiei, aşa că poţi dovedi mult şi bine neghiobia unor rituri religioase, fără ca, pentru aceasta, numărul celor ce le urmează să scadă.

Adevărurile ştiinţifice nu sînt accesibile oricui. Popoarele se nutresc cu mitologie. îşi scot din basme toate îndrumările de care au nevoie în viaţă. Nu le trebuie multe; şi cîteva minciuni copilăreşti sînt de ajuns pentru a înfrumuseţa milioane de vieţi. într-un cuvînt, adevărul nu are trecere la oameni. Şi ar fi păcat să aibă, căci e potrivnic şi firii şi intereselor lor.

— Domnule Bergeret, eşti ca elinii, spuse domnul Leterrier. Scorneşti sofisme frumoase, iar raţionamentele domniei-tale par modulate pe naiul lui Pan. Cu toate acestea, cred, ca Renan, cred ca Zola, că adevărul are în el o putere de pătrundere pe care nici eroarea, nici minciuna nu le au. Cînd spun „adevărul", înţelegi ce vreau să spun, domnule Bergeret. Căci vorbele acestea atît de frumoase, adevăr şi dreptate, e de-ajuns să nu le defineşti, pentru a le pătrunde cum nu se poate mai bine adîncul înţeles. Au în ele însele o frumuseţe care străluceşte şi o lumină cerească. Aşa

că eu cred în biruinţa adevărului. Credinţa aceasta îmi dă puterea să

înfrunt încercările prin care trec în clipa de faţă.

— Bine-ar fi să ai dreptate, domnule rector, spuse domnul Bergeret. Dar cred că, îndeobşte, cele ce ştim despre evenimente şi despre oameni prea arar se potrivesc cu oamenii înşişi şi cu faptele împlinite, că mijloacele prin care mintea noastră se poate apropia de această potrivire sînt truncheate şi neîndestulătoare şi că timpul, pe măsură ce descoperă altele, mai mult distruge decît aduce. După mine, doamna Roland [141] dovedea o încredere cam naivă în justiţia umană cînd, cu o nezdruncinată speranţă şi un cuget ce nu pare să fi cunoscut îndoiala, făcea, din închisoare, apel la nepărtinirea posterităţii. Posteritatea nu-i nepărtinitoare decît atunci cînd e indiferentă. Tot ce n-o priveşte, uită. Nu e un judecător, cum credea doamna Roland. E o gloată, o gloată oarbă, nedumerită, nefericită şi aprigă, ca toate gloatele. Iubeşte, dar mai cu seamă urăşte. Are prejudecăţile ei; trăieşte în prezent. Ignoră trecutul. Nu există posteritate.

— Dar, zise domnul Leterrier, există ceasuri de dreptate şi de îndreptare.

— Crezi domnia-ta, întrebă domnul Bergeret, că ceasul acesta' va suna vreodată pentru Macbeth ?

— Pentru Macbeth ?

— Pentru Macbeth, fiul lui Finleg, regele Scoţiei. Legenda şi Shakespeare, două mari puteri spirituale, au făcut din el un criminal. Am convingerea că era un om cum nu se poate mai cumsecade. A proteguit poporul şi clerul de prigoana nobilimii. A fost un rege chibzuit la cheltuieli, un judecător drept, un prieten al meşteşugarilor. Aşa scrie în cronici. Nu l-a ucis pe regele Duncan. Soţia lui nu era o femeie rea. Se numea Gruoch şi avea trei *vendette* împotriva familiei lui Malcom. Primul ei bărbat fusese ars de viu în castelul său. Am aici, pe masa mea, într-o revistă engleză, cu ce dovedi curăţenia sufletească a lui Macbeth şi nevinovăţia soţiei sale. Crezi domnia-ta, oare, că dînd în vileag aceste probe aş schimba credinţa generală ?

— Nu cred, răspunse domnul Leterrier.

— Nici eu nu cred, spuse oftînd domnul Bergeret.

În momentul acesta, din piaţa publică se auziră strigăte. Erau cetăţeni care, după obiceiul pe care îl luaseră, se duceau să spargă geamurile cizmarului Mayer, spre a cinsti oştirea.

Strigau : „Moarte lui Zola ! Moarte lui Leterrier ! Moarte lui Bergeret ! Moarte jidanilor !“ Dîndu-şi seamă că aceste strigăte îi pricinuiau rectorului oarecare mîhnire şi revoltă, domnul Bergeret îi atrase atenţia că însufleţirea mulţimilor e uşor de înţeles.

— Această hoardă, spuse el, se duce să spargă geamurile unui cizmar. Va izbuti fără greutate. Crezi că această adunătură de oameni ar

[141] Jeanne-Manon Roland (1754—1793), a avut la Paris un salon vestit în timpul revoluţiei franceze, frecventat îndeosebi de girondini (aripa dreaptă a burgheziei).

fi tot atît de uşor în stare să pună geamuri sau să instaleze o sonerie la generalul Cartier de Chalmot ? Nici vorbă ! De data asta, pe noi vrea să ne strivească. Dar nu trebuie să dăm prea multă importanţă acestei împrejurări speciale. Trebuie, mai curînd, să cercetăm legile care îi călăuzesc gîndurile.

— Fără îndoială, răspunse domnul Leterrier, care era candoarea însăşi. Dar cele întîmplate mă mîhnesc peste măsură. Putem noi oare privi, fără să ne cutremurăm, răzvrătindu-se împotriva echităţii şi adevărului, acest popor care a fost profesorul de drept al Europei şi al lumii şi care-a arătat întregului univers ce-i justiţia ?

VIII

Sosindu-i ceasul morţii, în al nouăzeci şi doilea an al vieţii, domnul prim-preşedinte Cassignol a fost dus la biserică în pataşca săracilor, aşa precum spusese că vrea. Această hotărîre fu judecată în tăcere. întreaga asistenţă se simţea în sinea ei jignită de asemenea dovadă de dispreţ faţă de avere, această ţintă a respectului public, şi de făţişa lepădare de-un privilegiu

legat de clasa burgheză. Lumea îşi amintea că domnul Cassignol îşi ţinuse întotdeauna casa în mod foarte onorabil şi că vădise pînă la adînci bătrîneţe o nedezminţită curăţenie vestimentară. Măcar că se ocupa mereu de instituţiile catolice de binefacere, nimeni nu s-ar fi gîndit să spună despre el, aplicîndu-i vorbele unui orator creştin, că iubea săracii pînă a se arăta asemeni lor. Ceea ce nimeni nu credea că purcede dintr-un exces de caritate era socotit un paradox al trufiei, şi lumea privea cu răceală această smerenie orgolioasă.

Lumea regreta de asemenea că răposatul, ofiţer al Legiunii de onoare, hotărîse să nu i se dea onoruri militare. Starea spiritelor, înflăcărate de ziarele naţionaliste, era de aşa natură, că se auzeau în mulţime voci care protestau că nu se văd soldaţi. La sosire, generalul Cartier de Chalmot, îmbrăcat civil, fu salutat cu un profund respect de delegaţii baroului. Un mare număr de magistraţi şi preoţi se îmbulzeau în faţa casei mortului. Şi cînd, în dangătul clopotelor, precedat de cruce şi de cîntările liturgice, dricul înaintă încet spre catedrală, între vălurile albe a douăsprezece călugăriţe, urmate de băieţii şi fetele şcolilor congrega- ţionale, al căror şir cenuşiu şi negru se întindea cît vezi cu ochii, rostul acestei îndelungate vieţi, închinată biruinţii bisericii catolice, se lămuri limpede. Tot oraşul era de faţă. Domnul Bergeret păşea printre codaşii cortegiului. Domnul Mazure, apropiindu-se, îi spuse la ureche :

— Ştiam că bătrînul Cassignol a fost, cît a trăit, un gealat fără milă. Dar nu-l ştiam să fi fost atît de bisericos. Făcea pe liberalul !

— Ba chiar era, răspunse domnul Bergeret. Nici nu se putea să nu fie, de vreme ce rîvnea la stăpînire. Nu-i oare calea libertăţii aceea care duce la atotputernicie ? Scumpe domnule Mazure, mă înduioşezi.

— De ce ? întrebă arhivarul.

— Pentru că, la unison cu mulţimea şi cu o mişcătoare bunăvoinţă, nu pierzi nici un prilej de a te lăsa înşelat, urmînd plin de zel alaiul păcăliţilor biruitori.

422

— O ! Daca vrei să vorbeşti de afacerea Dreyfus, răspunse cu energie domnul Mazure, te previn că nu ne vom înţelege de loc...

— Bergeret, îl cunoşti bine pe preotul acesta ? întrebă doctorul Fornerol.

Şi, printr-o rotire a ochilor, îi arătă un preot sprinten şi gras, care se strecura prin mulţime.

— Abatele Guitrel! spuse domnul Bergeret... Cine nu-l ştie pe Guitrel şi pe slujnica lui ? Li se pun în seamă aventuri povestite pe vremuri de La Fontaine şi Boccaccio. Adevărul e că slujnica părintelui Guitrel are vîrsta canonică. Preotul acesta, care în curînd va fi episcop, a rostit cîndva nişte vorbe care mi-au fost aduse la cunoştinţă şi pe care ţi le transmit la rîn- du-mi. A spus : „Dacă veacul al XVIII-lea trebuie să fie numit veacul crimei, al XIX-lea va fi numit poate veacul ispăşirii". Hai ? N-or fi oare adevărate spusele abatelui Guitrel ?

— Nu, răspunse arhivarul. Numărul minţilor dezrobite sporeşte pe zi ce merge. Libertatea conştiinţei rămîne pe veci cîştigată. Domnia ştiinţei e fapt împlinit. Dar mi-e frică de un contraatac al popimii. împrejurările sînt prielnice reacţiunii. De asta mi-e teamă. Nu sînt un diletant, ca domnia-ta. Dragostea mea pentru republică e plină de îngrijorări şi necruţătoare.

Flecărind astfel, ajunseră în pronaosul catedralei. Deasupra capetelor pleşuve, cărunte sau negre, răzbeau, din umbra călduroasă, sunetele orgii şi mirosul tămîii.

— Eu nu intru, spuse domnul Mazure.

— Eu am să intru o clipă, zise domnul Bergeret. îmi plac ceremoniile cultului.

Au intrat tocmai cînd *Dies irae* îşi desfăşura amplele formule. Domnul Bergeret stătea în spatele domnului Laprat-Teulet. în partea în care se afla Evanghelia şi care era rezervată femeilor, o vedea pe doamna de Gromance, albă, în îmbrăcămintea-i mohorîtă, cu ochii ca nişte flori, pustii de orice gînd. O găsea şi mai ispititoare astfel. Ţîrcovnicul slobozi sub vasta boltă această strofă din proza [142] morţilor : *Qui latronem exaudisti Et Mariam absolvisti Mihi quoque spem dedisti.*

— Auzi, Fornerol, spuse domnul Bergeret : „*Qui latronem exaudisti...*" „Tu, care ai dat ascultare unui fur şi ai iertat o păcătoasă, mi-ai dat şi mie speranţa." E, fără îndoială, oarecare măreţie în faptul de-a vorbi în felul acesta unei întregi adunări. Asta se datoreşte

[142] Imn latin, compus din versuri fără măsură, dar rimate.

acelor vizionari sperioşi şi blînzi din Abruzzi, acelor sărmani slujitori ai sărmanilor, acelor vrednici nebuni care se lepădau de bogăţii, spre a scăpa de ura pe care o stîrnesc ele. Nepricepuţi economişti, aceşti soţi ai sfîntului Francisc ! Domnul Meline i-ar dispreţul profund, dacă din întîmplare, ar auzi vorbindu-se de ei.

— A ! spuse doctorul, soţii sfîntului Francisc sînt aceia care au prevăzut felul în care va fi alcătuită această adunare !

— *Dies irae* a fost rimat, pare-mi-se, într-o mănăstire franciscană din al XIII-lea veac, spuse dompul Bergeret. Va trebui să-l consult, în această privinţă, pe prietenul meu, comandorul Aspertini.

în timpul acesta, slujba morţilor lua sfîrşit.

în urma dricului care ducea la cimitir trupul magistratului, domnul Mazure, domnul doctor Fornerol şi domnul Bergeret, care mergeau alături, stăteau de vorbă.

Pe cînd treceau prin faţa casei reginei Margareta, arhivarul Mazure spuse :

— Actul e semnat. Terremondre, stăpîn pe antica locuinţă a lui Philippe Tricouillard, îşi instalează în ea colecţiile, cu nemărturisitul gînd de a le vinde într-o zi foarte scump oraşului, al cărui binefăcător, în felul acesta, va fi. Şi, fiindcă veni vorba, Terremondre s-a hotărît : îşi pune candidatura la Seuilly, ca republican progresist, dar se ştie încotro va face el să progreseze republica. E un raliat.

— Nu-i susţinut de guvern ? întrebă domnul Bergeret.

— E sprijinit de prefect şi combătut de subprefect. Subprefectul de Seuilly ascultă de preşedintele consi- 424 iiului. îar prefectul Worms-Claveiin urmează instruc – ţiile ministrului de interne.

— Vezi prăvălia asta ? întrebă doctorul Fornerol.

— Prăvălia văduvei Leborgne, boiangiţa ? făcu domnul Mazure.

— întocmai, spuse doctorul Fornerol; bărbatul ei a murit într-un mod foarte straniu, acum şase săp- tămîni. A murit de frică, de pură frică prin inhibiţie, numai la vederea unui cîine pe care îl credea turbat şi care era turbat cum sînt şi eu.

Şi doctorul Fornerol vorbi despre felul în care au murit diferiţi bărbaţi şi femei pe lîngă care fusese chemat să-şi facă meseria.

Cu gîndul la moarte, domnul Mazure, care era liber cugetător, fu cuprins de o mare dorinţă de-a avea un suflet nemuritor.

— Nu cred, spuse el, o vorbă din ceea ce propovăduiesc diferitele biserici care îşi împart astăzi stăpî- nirea spirituală a popoarelor. Ştiu prea bine în ce fel se ticluiesc, se fac şi se predau dogmele. Dar de ce n-ar fiinţa în noi un duh cugetător şi de ce duhul acesta n-ar supravieţui asociaţiei de elemente organice pe care o numim viaţă ?

— Dacă te-aş întreba ce-i aceea duh cugetător, nu mă îndoiesc că ţi-ar veni greu să mă lămureşti, zise domnul Bergeret.

— Nicidecum, răspunse domnul Mazure; numesc astfel cauza gîndirii sau, dacă vrei, gîndirea însăşi. De ce n-ar fi ea nemuritoare ?

— în adevăr, de ce ? întrebă la rîndu-i domnul Bergeret.

— Această ipoteză nu-i absurdă, spuse domnul Mazure, prinzînd curaj.

— Şi de ce n-ar locui domnul Dupont, întrebă domnul Bergeret, casa din Tintelleries cu numărul 38 ? Nici această ipoteză nu-i absurdă. Numele Dupont e obişnuit în Franţa, şi casa de care vorbesc se compune din trei corpuri.

— Nu eşti serios, spuse domnul Mazure.

— Eu sînt, în felul meu, spiritualist, zise doctorul Fornerol. Spiritualismul e un agent terapeutic de care,
425
în starea actuala a medicinii, trebuie sa se ţină seamă. Toată clientela mea crede în nemurirea sufletului şi nu suferă să i se ia în deşert această credinţă. În Tin- telleries, ca şi pe-aiurea, oamenii cumsecade vor să fie nemuritori. I-ai întrista spunîndu-le că s-ar putea să nu fie. O vedeţi pe doamna Pechin, care iese de la zarzavagiu cu pătlăgele roşii în paneraş ? Dacă i-ai spune : „Doamnă Pechin, te vei bucura de fericiri cereşti în decurs de miliarde de veacuri, dar nu eşti nemuritoare. Vei dăinui mai mult ca stelele şi vei dăinui încă atunci cînd nebuloasele se vor fi prefăcut în sori şi cînd aceşti sori se vor fi stins şi în uluitoarea dăinuire a acestor veleaturi, te vei răsfăţa în desfătări şi slavă. Dar nu eşti nemuritoare, doamnă Pechin.“ Dacă i-ai vorbi în felul acesta, ea n-ar socoti că-i dai o veste bună şi dacă, prin imposibil, vorbele domniei-tale s-ar sprijini pe asemenea dovezi încît s-o facă să creadă în ele, ar fi nemîngîiată, ar lovi-o disperarea şi sărmana bătrînă şi-ar mînca pătlăgelele amestecate cu lacrimi.

Doamna Pechin vrea să fie nemuritoare. Toţi bolnavii mei vor să fie nemuritori. Domnia-ta, domnule Mazure şi domnia-ta, domnule Bergeret, vreţi să fiţi nemuritori. Dar trebuie să vă mărturisesc că nestatornicia e caracterul esenţial al combinaţiilor care dau naştere vieţii. Vreţi să vă definesc ştiinţific viaţa ? E necunoscutul care o ia razna.

— Confucius, spuse domnul Bergeret, era un om foarte înţelept. Discipolul său, Ki-lu, întrebîndu-l în- tr-o zi cum trebuie slujite duhurile şi zeii tutelari, maestrul îi răspunse : „De vreme ce omul nu e încă în stare să slujească omenirea, cum ar putea el oare sluji duhurile şi zeii tutelari ?“. „Dă-mi voie, urmă discipolul, să te întreb ce-i moartea. “ Şi Confucius răspunse : „Atîta vreme cît nu se ştie ce-i viaţa, cum vrei să se ştie ce-i moartea ?“.

Mergînd de-a lungul străzii Naţionale, cortegiul trecu prin faţa liceului. Amintindu-şi de vremea copilăriei, doctorul Fornerol spuse :
426
— Acolo am învăţat carte. E mult de-atunci. Sînt mult mai bătrîn ca domniile-voastre. Peste opt zile împlinesc cincizeci şi şase de ani.

— Crezi în adevăr că doamna Pechin vrea să fie nemuritoare ? întrebă domnul Bergeret.

— E sigură că este, răspunse doctorul Fornerol. Şi dacă i-ai spune că nu-i, ţi-ai face-o duşmană şi nici nu te-ar crede.

— Dar, întrebă domnul Bergeret, faptpl de-a dăinui mereu, în scurgerea universală a lucrurilor, n-o uimeşte ? Şi nu-i e lehamite să nutrească speranţe fără măsură ? Dar poate că nu s-a gîndit îndeajuns asupra naturii fiinţelor şi asupra condiţiilor vieţii.

— Ce-are a face ! zise doctorul. Nu pricep de ce te miri, scumpe domnule Bergeret. Acestei fiinţe cumsecade i-a fost dat să creadă. E poate tot ce i-a fost dat pe lumea asta. E catolică pentru că s-a născut într-o ţară catolică. Crede ceea ce a fost învăţată să creadă. E firesc !

— Doctore, vorbeşti ca Zaîra[143], spuse domnul Bergeret. *Aş fi fost lingă Gange...* De altfel, credinţa în nemurirea sufletului e curentă în Europa, în America şi într-o parte din Asia. Se răspîndeşte şi-n Africa o dată cu stamba.

— Cu atît mai bine, constată doctorul. E necesară civilizaţiei. Fără de ea, obijduiţii nu s-ar împăca cu soarta lor.

— Cu toate acestea, spuse domnul Bergeret, culii chinezi din colonii muncesc pentru un salariu de nimic. Sînt răbdători şi împăcaţi cu soarta lor, deşi nu sînt spiritualişti.

— Pentru că-s galbeni, zise doctorul Fornerol. Rasele albe sînt mai puţin răbdătoare. Ele îşi durează un ideal întemeiat pe justiţie şi înalte speranţe. Generalul Cartier de Chalmot are dreptate cînd spune că credinţa într-o viaţă viitoare e trebuincioasă oştirilor. E de asemenea de mare folos în toate tranzacţiile sociale. Fără teama de iad, ar fi mai puţină onestitate.

— Doctore, întrebă domnul Bergeret, crezi c-ai să învii din morţi ?

— Cu mine e altceva, răspunse doctorul. N-am nevoie să cred în Dumnezeu pentru a fi om de treabă. În ceea ce priveşte credinţa, ca om de ştiinţă, nu cred în nimic ; ca cetăţean, cred tot. Sînt un catolic de stat. Socot că ideile religioase sînt, mai presus de toate, moralizatoare şi că ajută omul de rînd să-şi însuşească sentimente omeneşti.

— E o părere foarte răspîndită, răspunse domnul Bergeret, şi-mi dă de bănuit prin însăşi generalitatea ei. Ideile comune sînt primite fără cercetare. De cele mai multe ori, n-ar fi primite dacă ar fi cîntărite mai bine. Se întîmplă cu ele ceea ce s-a întîmplat cu un amator de spectacole, care douăzeci de ani în şir a intrat la Comedia Franceză, răspunzînd scurt controlorului care-i cerea biletul : „răposatul Scribe“. Un drept de intrare astfel motivat n-ar fi suferit cercetare. Dar nici n-a fost cercetat. Cum poţi crede că nişte credinţe religioase sînt mai presus

[143] Personaj din tragedia eponimă de Voltaire.

de toate moralizatoare, cînd ştii bine că istoria popoarelor creştine e împănată cu războaie, măceluri şi cazne ? Cred că nu te aştepţi să găseşti în noi mai multă cucernicie decît în mănăstiri. Totuşi, toate soiurile de călugări, cele albe şi cele negre, cele bălţate sau cele portocalii, s-au mînjit cu fărădelegile cele mai respingătoare. Pre- puşii Inchiziţiei şi preoţii Ligii[144] erau cucernici, dar erau cruzi. Nu mai vorbesc de papii care au însîngerat omenirea, pentru că nu-i de loc sigur că ei credeau într-o viaţă viitoare. Adevărul e că oamenii sînt animale răufăcătoare şi că rămîn răufăcătoare chiar atunci cînd se aşteaptă să treacă din lumea asta în altă lume, ceea ce e absurd dacă te gîndeşti. Cu toate acestea, să nu-ţi închipui, doctore, că îi tăgăduiesc doamnei Pechin dreptul de a se crede nemuritoare. Îţi voi spune chiar, în apărarea ei, că nu va fi nicidecum dezamăgită cînd va părăsi această lume, că o iluzie trainică are toate atributele âdevărului şi că nu te poţi socoti niciodată păcălit, dacă n-ai fost dezamăgit niciodată.

Capul cortegiului intrase în cimitir. Toţi trei încetiniră pasul.

— Domnule Bergeret, spuse doctorul, dacă ai vedea ca mine, în fiecare dimineaţă, o duzină de bolnavi, ţi-ai da ca şi mine seama de puterea preoţilor. Şi oare domniei-tale nu ţi se întîmplă uneori să te trezeşti că doreşti nemurirea, chiar dacă nu crezi în ea ?

— Doctore, răspunse domnul Bergeret, sînt în această privinţă de părerea doamnei Dupont-Delagneau. Doamna Dupont-Delagneau era foarte bătrînă pe vremea cînd tatăl meu era foarte tînăr. Ţinea mult la dînsul şi-i plăcea să stea cu el de vorbă. Se apropia prin ea de al XVIII-lea veac. Ţin minte, auzite din gura lui, anumite vorbe ale acestei doamne, şi, între altele, cele ce urmează :

Fiind bolnavă, la ţară, preotul se duse s-o vadă şi-i vorbi de viaţa de apoi. Ea îi răspunse, cu o mică strîm- bătură dispreţuitoare, că nu prea crede în ceea lume. „Mă asiguri, spuse ea, că acela care a făcut-o e tot acela care a făcut-o şi pe asta. M-am lămurit îndeajuns de ceea ce poate.“ Ei bine! doctore, împărtăşesc în totul neîncrederea doamnei Delagneau.

— Dar n-ai visat niciodată, întrebă doctorul, nemurirea prin ştiinţă, nemurirea în aştri ?

— Mă-ntorc din nou, spuse domnul Bergeret, la punctul de vedere al doamnei Dupont-Delagneau. Tare mi-i teamă că sistemul lui Altair sau Aldebaran [145] seamănă cu sistemul solar, aşa că n-ar mai avea nici un rost să ne mutăm. Cît despre a renaşte pe acest ghe- motoc, foarte mulţumesc, doctore !

— Aşadar, întrebă doctorul, nu doreşti, ca doamna Pechin, să fii,

[144] Ligă – partid catolic format în Franţa în secolul al XVI-lea, avînd drept scop apărarea catolicismului de protestantism.

[145] Stele, respectiv din constelaţia Vulturului şi a Taurului.

într-un fel, nemuritor ?

— Dacă mă gîndesc bine, răspunse domnul Bergeret, mă mulţumesc să fiu etern. Şi, în esenţa mea, chiar sînt. Cît despre conştiinţa de care mă bucur, e un simplu accident, doctore, un fenomen de-o clipă, ca şi clăbucul care se iscă pe luciul apei.

— De acord, dar nu trebuie să spui asta, replica doctorul.

— De ce ? întrebă domnul Bergeret.

— Pentru că aceste păreri nu sînt pe măsura gloatei şi pentru că trebuie cel puţin să vorbeşti ca prostimea, de vreme ce nu poţi gîndi ca ea. Una şi aceeaşi credinţă face tăria popoarelor.

— E drept, zise domnul Bergeret, că cel dintîi gînd al oamenilor de una şi aceeaşi credinţă e să nimicească pe cei care cred altfel, mai ales cînd deosebirea e mică.

— O să auzim trei discursuri, spuse domnul Mazure.

Domnul Mazure se înşela. S-au rostit cinci discursuri din care nimeni n-a auzit nimic. Strigăte de „trăiască armata“ izbucniră la trecerea generalului Cartier de Chalmot. Domnul Leterrier şi domnul Bergeret fură însoţiţi de huiduielile tinerimii naţionaliste.

IX

Într-o seară jilavă de mai, doamnele de Brece împleteau pieptare pentru copiii săraci, în salonul cel mare. Bătrîna doamnă de Courtrai, în picioare, cu spatele la cămin, suflecîndu-şi rochia, îşi încălzea pulpele. Domnul de Brece, generalul Cartier de Chalmot şi domnul Lerond şedeau de vorbă, aşteptînd să se aşeze la *whist.*

Domnul de Brece desfăcu ziarul din ajun, care zăcea pe masă.

— Ostilităţile dintre Spania şi America[146] n-au început încă serios... Ce crezi despre sfîrşitul războiului, generale ? Aş ţine mult să aflu, în această privinţă, părerea unui militar atît de eminent ca domnia-ta.

— Ar fi, desigur, spuse domnul Lerond, un adevărat noroc pentru noi să aflăm aprecierea domniei- tale, domnule general, asupra valorii forţelor care se vor înfrunta în Antile şi în mările Chinei.

Generalul Cartier de Chalmot îşi trecu mina pe frunte, îşi căscă gura cu mult înainte de a vorbi şi spuse cu autoritate :

— Declarînd război Spaniei, americanii au săvîrşit o imprudenţă care se prea poate să-i coste scump. Ne- avînd nici armată de uscat, nici marină, le va fi greu să ţină piept unei armate bine pregătite şi unor marinari încercaţi. Au şi ei fochişti şi mecanici, dar cu fochişti şi cu mecanici nu se alcătuieşte o flotă de război.

— Crezi, domnule general, în izbînda spaniolilor ?

— În principiu, răspunse generalul, succesul unei campanii atîrnă de împrejurări pe care e cu neputinţă să le prevezi; dar putem constata de pe-acuma că americanii nu sînt pregătiţi pentru război. Şi războiul

[146] Se referă la războiul din 1898 dintre cele două puteri imperialiste.

cere o lungă pregătire.

— Haide ! generale, exclamă doamna de Courtrai, spune-ne că bandiţii aceia de americani vor fi învinşi.

— Izbînda lor e îndoielnică, răspunse generalul. Pot spune chiar că ar fi pidosnică şi că prin ea s-ar duce de-a berbeleacul toate vechile datini ostăşeşti, înscăunate la popoarele prin firea lor războinice. În adevăr, victoria Statelor-Unite ar însemna o critică vie a tuturor principiilor admise în întreaga Europă de către autorităţile militare cele mai competente. Un asemenea rezultat nu-i nici de prevăzut, nici de dorit.

— Ce bine ! exclamă doamna de Courtrai, plesnin- du-se cu mîinile ei ciolănoase peste bătrînele-i coapse şi scuturîndu-şi pe cap, ca pe o căciulă, asprul ei păr cărunt. Ce bine ! Prietenii noştri, spaniolii, vor fi biruitori. Trăiască regele !

— Am ascultat cu cea mai mare atenţie ce-ai spus, domnule general, spuse domnul Lerond. Biruinţa armelor spaniole ar fi foarte bine primită în Franţa, şi cine ştie dacă n-ar stîrni o mişcare monarhică şi religioasă ?

— îmi dai voie, spuse generalul, nu fac nici o prezicere în această privinţă. Succesul unei campanii atîrnă, îţi repet asta, de împrejurări pe care e cu neputinţă să le prevezi. Mă mărginesc să pun în cumpănă calitatea elementelor care stau faţă-n faţă. Şi, din

acest punct de vedere, superioritatea e, fără îndoială, de partea Spaniei, măcar că nu dispune de-un număr destul de mare de unităţi navale.

— Anumite semne, spuse domnul de Brece, ar părea să arate că americanii încep să se căiască de cutezanţa lor. Se vorbeşte că sînt înspăimîntaţi. Se aşteaptă zilnic să se pomenească cu cuirasatele spaniole pe ţărmurile Atlanticului. Locuitorii din Boston, New York şi Filadelfia se retrag în masă spre centrul ţării. E panică generală.

— Trăiască regele ! răcni cu sălbatică bucurie doamna de Courtrai.

— Dar tînăra Honorine, întrebă domnul Lerond, tot mai e miluită cu vedenii de către Maica Domnului din paraclis ?

Ducesa văduvă de Brece îngăimă cam încurcată :

— Tot.

— Ar fi de dorit, zise fostul substitut, să se încheie un proces-verbal cuprinzînd declaraţiile pe care le face această copilă cu privire la ceea ce vede şi aude în stările sale de extaz.

Dorinţa substitutului rămase fără răspuns, pe motivul că, încercînd într-o zi să noteze cu creionul vorbele puse de Honorine în seama Sfintei Fecioare, doamna Jean s-a oprit repede din scris : copila spunea măscări. De altfel, părintele Travies, care în fiecare seară stătea de pîndă la iepuri de casă în pădurea din Lenonville, îi prindea prea ades pe Isidore şi Honorine, tolăniţi unul lîngă altul, pe-un culcuş de frunze veştede, pentru a se mai îndoi că aceşti copii fac de-a lungul întregului

an ceea ce făceau în preajma lor dobitoacele într-un singur anotimp. Părintele Travies era puţin braconier. Dar în ceea ce priveşte moravurile şi pravoslavia, nu păcătuia. Această privelişte mereu înnoită îl întări în credinţa că nu-i cu putinţă ca Sfînta Fecioară să se fi arătat Honorinei.

Se destăinui doamnelor de la castel, care rămaseră, dacă nu chiar convinse, tulburate totuşi. De asta, cînd domnul Lerond le ceru amănunte precise cu privire la ultimele ei vedenii, schimbară vorba.

— Dacă vrei să afli noutăţi de la Lourdes, spuse ducesa bătrînă, îţi putem da.

— Nepotul meu, zise domnul de Brece, îmi scrie că minunile se ţin lanţ în peşteră.

— Şi eu am auzit asta de la unul dintre ofiţerii mei, interveni generalul. E un tînăr meritos, care s-a întors uimit de cele văzute la Lourdes.

— Ştii, generale, spuse domnul de Brece, că mai mulţi medici cu serviciul la piscină au constatat tămăduiri miraculoase ?

— Nu e nevoie de părerea savanţilor ca să crezi în miracole, zise doamna Jean, cu un surîs nevinovat. Am mai multă încredere în Sfînta Fecioară decît în medici.

Pe urmă s-a vorbit de afacerea Dreyfus. Se mirau toţi că această coaliţie a trădării nu se sfia să-şi arate nepedepsit îndrăzneala. Pătruns de vorbele sale, domnul de Brece îşi exprima ritos părerea :

— Cînd s-au rostit două consilii de război, nu mai poate dăinui nici o îndoială.

— Aflaţi, spuse doamna Jean, că domnişoara De- niseau, prooi-oaca din capitala ţinutului, a aflat din gura sfintei Radegunda că Zola va cere cetăţenia italiană şi că nu se va mai înapoia în Franţa.

Această profeţie stîrni aprobarea tuturor.

Un servitor aduse corespondenţa.

— Vom avea poate noutăţi despre război, zise domnul de Brece, deschizînd un ziar.

Şi, într-o mare tăcere, citi cu glas tare :

— Comodorul[147] Dewey a nimicit flota spaniolă în portul Manila. Americanii n-au pierdut nici un om.“

Această depeşă răspîndi mare deznădejde în salon. Singură doamna de Courtrai, păstrîndu-şi ţinuta dîrză, exclamă :

— Nu-i adevărat!

— Depeşa, obiectă domnul Lerond, e din izvor american.

— Aşa este, spuse domnul de Brece, trebuie să te fereşti de zvonurile mincinoase.

îşi însuşiră cu toţii această atitudine prudentă. Cu toate acestea,

[147] Grad superior în marina americană şi engleză.

sufletele lor se simţeau întristate văzînd deodată cu închipuirea o flotă binecuvîntată de papă, deasupra căreia flutura flamura regelui catolic, şi care purta pe prova navelor sale numele Fecioarei şi al sfinţilor, împrăştiată, sfărîmată, scufundată de tunurile acestor negustori de porci şi fabricanţi de maşini de cusut, eretici, fără un rege, fără prinţi, fără trecut, fără patrie, fără oştire.

X

Tocmai cînd domnul Bergeret era îngrijorat de mersul treburilor sale şi se credea mai oropsit, primi înştiinţarea că e numit profesor titular.

Numirea i-a sosit într-o bună zi, în noua lui locuinţă din piaţa sfîntul Exuperiu, atunci cînd se aştepta mai puţin. Asta i-a pricinuit o bucurie mai mare decît s-ar fi părut că i-o îngăduie sporul ataraxiei sale. Trăgea vagi şi măgulitoare speranţe şi era numai surîs cînd seara, domnul Goubin, elevul său preferat de cînd cu trădarea domnului Roux, veni să-l caute acasă, după obicei, spre a-l întovărăşi la cafeneaua teatrului.

Noaptea strălucea sub puzderia de stele. Călcînd peste bolovanii colţuroşi ai caldarîmului, domnul Bergeret privea cerul. Şi fiind amator de astronomie distractivă, îi arătă domnului Goubin, cu vîrful bastonului, în constelaţia Gemenilor, o frumoasă stea roşie.

— Iată planeta Marte, spuse el. Mult aş vrea să existe ocheane destul de bune cu care să pot vedea locuitorii acestei planete şi lucrările lor.

— Dar, iubite maestre, spuse domnul Goubin, nu-mi spuneai, mai dăunăzi, că planeta Marte nu are locuitori, că lumile cereşti sînt nelocuite şi că viaţa, cel puţin aşa cum o înţelegem noi, trebuie să fie o boală proprie planetei noastre, un mucegai răspîndit pe suprafaţa lumii noastre pricăjite ?

— Ţi-am spus eu asta ? întrebă domnul Bergeret.

— De bună seamă că mi-ai spus-o, iubite maestre, răspunse domnul Goubin.

Nu se înşela. Domnul Bergeret, după trădarea domnului Roux, susţinuse ritos că viaţa organică e un putregai care roade suprafaţa lumii noastre bolnave. Trăgea nădejde, adăugase el, că, spre slava cerurilor, în lumile îndepărtate, viaţa se iscă îndeobşte în formele geometrice ale cristalizării. „Fără de asta, mai spusese el, n-aş simţi nici o plăcere, privind cerul înstelat al nopţilor. “ Acum era însă de altă părere.

— Mă uimeşti, îi zise el domnului Goubin. Lumea are oarecare dreptate să creadă că toţi sorii aceştia, pe care-i vezi lucind pe cer, luminează şi încălzesc viaţă şi cuget. Viaţa ia uneori pînă şi pe pămînt înfăţişări plăcute şi cugetul e har ceresc. Mult aş vrea să cunosc această soră a pămîntului care pluteşte în eterul subtil, de cealaltă parte a soarelui. E vecina noastră şi nu ne despart de ea decît paisprezece

milioane de leghe, ceea ce, pentru o cale cerească, înseamnă foarte puţin. Aş vrea să ştiu dacă pe planeta Marte făpturile însufleţite sînt mai frumoase decît pe pămînt şi dacă mintea lor e mai cuprinzătoare.

— Asta nu se va şti niciodată, spuse domnul Goubin, ştergîndu-şi sticla ochelarilor.

— Cel puţin, răspunse domnul Bergeret, astronomii au studiat configuraţia sub care această planetă roşie poate fi văzută cu lunete puternice ; iar observaţiile lor sînt de acord asupra faptului că se văd pe ea nenumărate canaluri. Dar iată că totalitatea ipotezelor care se sprijină unele pe altele pentru a alcătui mănunchiul unui mare sistem cosmic ne duce la concluzia că această planetă vecină e mai bătrînă decît a noastră ; aşa fiind, sîntem îndreptăţiţi a crede că locuitorii ei sînt, mulţumită vîrstei, mai înţelepţi ca noi.

Aceste canaluri dau vastelor continente pe care le străbat înfăţişarea Lombardiei. La drept vorbind, nu le vedem nici apa, nici malurile, ci numai vegetaţia care le ţărmureşte şi care se arată privitorului ca o linie slabă, difuză şi, după anotimp, mai palidă sau mai întunecată. Aceste canaluri se află mai ales în preajma ecuatorului planetei. Le dăm numele terestre de Gange,

Euripe, Phison, Nil şi Oreus. Sînt canaluri de irigaţie ca acele la care lucra Leonardo da Vinci, zice-se, cu talentul unui iscusit inginer. Drumul pe care-l străbat, totdeauna rectilin, precum şi bazinele circulare la care ajung dovedesc îndeajuns că ele sînt lucrări de artă şi rezultatul unei concepţii geometrice. Natura e şi ea geometru, dar nu în felul acesta.

Canalul Marţian, căruia pe pămînt i s-a zis Oreus, e o minune fără pereche ; străbate mici lacuri rotunde, înşirate unele după altele la depărtări egale, ceea ce le dă înfăţişarea unor mătănii. Canalurile din Marte au fost săpate, fără îndoială, de făpturi cu judecată.

în felul acesta, domnul Bergeret împodobea universul cu forme seducătoare şi gînduri sublime. Umplea golul din genunile cerului, pentru că fusese numit profesor titular. Era plin de înţelepciune, dar era totuşi om.

Intorcîndu-se acasă, găsi următoarea scrisoare :

„*Milano. . .*

Iubite domn şi prieten,

Te-ai bizuit prea mult pe ştiinţa mea. Îmi pare rău că nu-ţi pot satisface curiozitatea care s-α *trezit în mintea domniei-tale, după cît îmi spui, în timpul în- mormîntării domnului Cassignol.*

Atenţia mea s-a îndreptat asupra vechilor noastre cîntece liturgice, doar în măsura în care, într-un fel sau altul, erau legate de literatura dantescă, aşa că nu-ţi 230t *spune, cu privire la proza morţilor, decît ceea ce ştiai mai dinainte.*

Cea mai veche menţiune cunoscută despre acest poem o face

Bartolomeo Pisano, înainte de 1401. Maroni atribuie acest D ie s ir a e lui Frangipani Malabranca Orsini, cardinal în 1278. Wadding, biograful ordinului serafic, atribuie această lucrare lui f r a T orna s o de C e l a n o q u i f i o r u i t s u b a n n o 1 2 5 O[148]*. Aceste atribuiri sînt, şi una şi alta, cu totul lipsite de dovezi. E cel puţin probabil că această proză a fost ticluită în veacul al XII-lea, în Italia.*

Textul greşit al pisaniei a mai fost stropşit şi în veacul al XVII-lea. Pe o masă de marmură, păstrată în biserica San Francesco, din Mantua, se a f l ă o versiune, mai veche şi cu mai puţine greşeli, a poemului. Dacă doreşti, voi pune să se copieze pentru domnia-ta acel m a r m o r m a n t u a n u m[1]*. Îmi faci o plăcere ape- lînd la mine în această împrejurare, ca şi, de altfel, în oricare alta. Nu ţin la nimic mai mult pe lume decît să-ţi pot fi de folos.*

În schimb, fă-mi, dacă binevoieşti, marele hatîr de a-mi copia o scrisoare a lui Mabillon[149] [150] [151]*, păstrată în biblioteca oraşului domniei-tale, fondul Joliette, culegerea B., numărul 3715* [8]*, folio 70. Ceea ce mă interesează în mod deosebit e partea privitoare la A n e c d o t a de Muratori. Venind de la domnia-ta, îmi va fi cu atît mai preţioasă.*

Îţi pot spune, în această privinţă, că Muratori nu credea în Dumnezeu. Am avut totdeauna dorinţa de a scrie o carte despre teologii atei, al căror număr e foarte mare.

Iartă-mi osteneala pe care te rog să ţi-o dai pentru mine în biblioteca oraşului.

Îţi urez să fii răsplătit prin întîlniri cu nimfa portăreasă cu părul de . aur, care ascultă, cu urechi purpurii, vorbele de dragoste, legănînd în vîrful degetelor sale grelele chei ale anticelor domniilor-voastre comori.

Această nimfă îmi aminteşte că am trecut de vîrsta dragostei şi că a sosit timpul să cultiv vicii mai rafinate. Viaţa ar fi în adevăr prea tristă dacă trandafiriul roi al gîndurilor zburdalnice n-ar veni din cînd în cînd să mîngîie bătrîneţele oamenilor cumsecade. Îmi pot îngădui să împărtăşesc aceste gînduri înţelepte unei minţi deosebite şi în măsură să le înţeleagă, ca a dom- niei-tale. Dacă vii la Florenţa îţi voi arăta o muză care păzeşte casa lui Dante şi care nu-i mai prejos de nimfa domniei-tale. Ai să-i admiri părul roşu, ochii negri, boiul plin, şi-i vei privi nasul, ca pe-o minune. E de mărime potrivită, drept, fin şi cu nări fremătînde.

Ţi-l semnalez pentru că ştii că natura izbuteşte rar nasurile şi că, prin

---

[148] Care a trăit prin anul 1250. (În lb. lat.)

[149] Marmură de Mantua. (În lb. lat.)

[150] Călugăr. benedictin francez, erudit (1632—1707).

stîngăcia ei de a le potrivi, strică ades farmecul obrazului.

Scrisoarea lui Mabillon, pe care te rog s-o copiezi pentru mine, începe cu aceste vorbe : N i c i o b o s e a l a v î r s t e i , d o m n u l m e u... Iartă corvada pe care ţi-o impun şi crede, scumpe domn, în sentimentele de sinceră stimă şi de vie simpatie cu care rămîn al domniei-tale

C a r i o A s p e r t i n i.“

„P. S. De ce se încăpăţînează francezii să nu recunoască o eroare judiciară care nu mai lasă îndoială şi care ar fi uşor de reparat, fără pagubă pentru nimeni ? Caut motivele purtării lor şi nu le pot descoperi. Toţi compatrioţii mei, toată Europa şi lumea întreagă împărtăşesc uimirea mea. Aş fi curios să cunosc părerea domniei-tale asupra acestei surprinzătoare afaceri.

C. A“

XI

în acea dimineaţă luminoasă, cazarmă huia de forfota oamenilor de corvadă, care măturau caldarîmul sau ţesălau caii. în fundul curţii, în bluza lui murdară şi cu pantaloni de pînză, soldatul Bonmont, în tovărăşia soldaţilor Cocoţ şi Briqueballe, în picioare, în faţa unui ceaun plin cu apă, curăţa cartofi. Din cînd în cînd, cîte-o escuadă, sub comanda unui subofiţer, se revărsa ca un şuvoi pe cîte-o scară şi răspîndea în trecere năvalnica veselie a tinereţii. Dar ce era mai expresiv la oamenii aceştia învăţaţi să umble era pasul, un pas greu şi studiat, apăsat şi răsunător. în fiecare clipă, de asemenea, registre mari şi mici, felurite, numeroase, treceau sub braţul furierilor ţanţoşi. Soldaţii Bonmont, Cocoţ şi Briqueballe curăţau cartofi şi-i aruncau în ceaun. între timp schimbau vorbe puţine, exprimînd în termeni foarte grosolani idei foarte nevinovate. Şi soldatul Bonmont era dus pe gînduri.

în faţa lui, dincolo de zăbrelele care împrejmuiau curtea monumentalei cazărmi, se întindea un cerc de coline ale căror vile albe scînteiau în soarele dimineţii, printre crengile liliachii ale copacilor. În ele se aciuiaseră actriţe şi femei de moravuri uşoare, aduse de soldatul Bonmont. Un cîrd de asemenea femei, de boo/c- *makers,* de gazetari sportivi şi militari, de geambaşi, de codoşi şi codoaşe şi de şantajişti se abătuse împrejurul cazărmii, în care soldatul bogătaş îşi făcea stagiul. S-ar fi putut mîndri, pe cînd curăţa cartofii, că înjghebase la o atît de mare depărtare de Paris o societate atît de pariziană. Dar, hîrşîit de viaţă şi de contactul cu oamenii, această glorie nu-l măgulea. Era morocănos şi neliniştit. Nu rîvnea decît un lucru : să i se acorde insigna familiei de Brece. O dorea cu ardoarea moştenită, cu acea putere pe care marele baron o vădise în cucerirea lucrurilor, a trupurilor şi a sufletelor, dar nu cu inteligenţa limpede şi adîncă, şi nici cu geniul uriaşului său tată. El însuşi nu se simţea la înălţimea averii sale. Suferea de asta şi se înrăia.

îşi spunea :

„Cică nu dau insigna decît la duci şi pairi ai Franţei, fireşte ! Dar

neamul acestor Brece e plin de americance şi de evreice. Nu sînt mai prejos de ele.“

îşi aruncă cu mînie în ceaun cartoful curăţat. Şi soldatul Cocoţ, dînd drumul unei sudălmi ordinare, însoţite de-un surîs grosolan, exclamă :

— Na, că răstoarnă fiertura, fir-ar a dracului!

Briqueballe se înveseli de această glumă, pentru că era un om simplu şi pentru că era în preajma eliberării. Şi se bucura că în curînd avea să revadă casa tatălui său, curelar la Cayeux.

„Ploşniţa asta de Guitrel n-o să facă nimic pentru mine, îşi spunea soldatul Bonmont. E afurisit, mai afurisit decît aş fi crezut. Mi-a pus condiţiile sale. Atîta timp cît n-are să fie episcop, n-are să le vorbească prietenilor săi de Brece. Dar ştiu că-l· dat dracului !“

— Bonmont, zise Briqueballe, nu lepăda cojile în ceaun.

— Asta nu se face, spuse Cocoţ.

— Nu sînt de serviciu, răspunse Bonmont.

Âşa vorbeau toţi trei, pentru că erau egali.

Bonmont îşi spunea :

„Mă pot prea bine lipsi de Guitrel. Sînt destui alţii prin care pot obţine insigna. Mai întîi, Terremondre. Se duce des la Brece. E de neam bun, practicant... dar nu-i serios. Terremondre, fofîrligar... spăimîntător de fofîrligar... fără nici o trecere. Are să făgăduiască tot şi n-are să facă nimic.

Nu mă pot adresa totuşi părintelui Travies, care hăituieşte vînatul cu braconierul Rivoire. Mai este generalul Cartier de Chalmot... Ăsta n-ar avea decît să deschidă gura... Dar bătrînul hîrb nu mă poate suferi.“ Soldatul Bonmont credea asta, şi nu fără temei. Generalul Cartier de Chalmot nu-l iubea. Avea obiceiul să spună : „Dacă tînărul Bonmont ar fi sub ordinele mele, i-aş vîrî eu minţile-n cap“. Cît despre doamna general Cartier de Chalmot, nu-i mai trecea indignarea din clipa în care îl auzise, la un bal, rostind aceste vorbe : „în afară *de* chestiunile sentimentale, mama e de-un jalnic tembelism[44]. Aşadar, tînărul Bonmont nu se înşela. Nu trebuia să se aştepte la nici un soi de sprijin, nici de la general, nici de la generăleasă.

îşi scotoci memoria spre a descoperi cine i-ar putea face serviciul refuzat de Guitrel. Domnul Lerond ? Era prea prudent. Jacques de Courtrai ? Era în Madagascar.

Tînărul Bonmont scoase un adînc suspin. Dar pe cînd îşi curăţa ultimul cartof, îi veni o idee :

„Dacă l-aş face pe Guitrel episcop ? Asta ar avea haz !“

în clipa în care gîndul acesta lua fiinţă în mintea lui, auzul îi fu izbit de sudălmi :

— Fir-ar a dracului!... fir-ar a dracului! Săracan de mine! exclamară laolaltă soldaţii Briqueballe şi Cocoţ, sub o ploaie neaşteptată de funingine, care că- zînd peste ei, împrejurul lor şi în ceaun, le mînjea

degetele jilave, înnegrindu-le cartofii, cu puţin înainte albi ca nişte bile de fildeş.

Ridicară capul pentru a descoperi pricina dezastrului şi zăriră prin ploaia neagră nişte ostaşi demontînd pe acoperiş un burlan lung de la o sobă şi scuturînd de

nădejde funinginea de care era plin. Vazînd una câ asta, Cocoţ şi Briqueballe exclamară într-un glas :

— Ei, mă ! voi cei de sus, nu mai sfîrşiţi odată ?

Şi aruncară ostaşilor de pe acoperiş toate sudălmile care pot izvorî dintr-un suflet naiv şi sincer. Nevinovate înjurături care învederau o adevărată nemulţumire şi umpleau curtea cazărmii cu sunetele prelungi ale vorbirii picarde şi burgunde.

Dar faţa cu mustăcioară a sergentului Lafille apăru la marginea acoperişului, şi un glas piţigăiat slobozi aceste vorbe în tăcerea năprasnică :

— Voi, cei doi de jos, trei zile de arest... S-a înţeles ?

Briqueballe şi Cocoţ rămaseră copleşiţi sub loviturile soartei şi ale legii. Iar soldatul Bonmont, egalul lor, îşi spunea :

„Nu mi-ar fi greu să fac un episcop. N-am decît să-i vorbesc lui Huguet.“

Huguet era pe-atunci prim-ministru. Prezida un guvern moderat, susţinut de dreapta. Alcătuind guvernul acesta, Huguet potolise temerile capitaliştilor, fapt care îl umplea de seninătate, încredere în sine şi oarecare mîndrie. Deţinea în guvernul său portofoliul finanţelor şi i se aduceau laude că a înzdrăvenit creditul public, zdruncinat de predecesorul său, un radical.

Huguet nu fusese totdeauna mare om de stat. Radical şi chiar revoluţionar în tinereţea lui nevoiaşă, devenise secretarul defunctului baron de Bonmont, pentru care scria cărţi şi conducea gazete. Pe-atunci era democrat şi mistic în materie de finanţe. Aşa voia baronul; acest mare baron avea grijă să-şi atragă de partea sa fracţiunile de stînga din Parlament şi nu-i displăcea să pară generos şi chiar puţin visător. Numea asta în sinea lui „a-şi lărgi orizontul”. Şi-a făcut secretarul deputat de Montil. Huguet îi datora totul.

Şi tînărul Bonmont, care ştia asta, îşi spunea :

„îmi va fi de-ajuns să-i vorbesc lui Huguet. “

îşi spunea asta. Dar, în sinea lui, nu era chiar sigur. Căci mai ştia că domnul Huguet, preşedinte al consiliului, se ferea cît putea să se întîlnească cu soldatul Bonmont şi că nu-i plăcea să i se amintească de vechile

legături pe care le avusese cu marele baron, mort impopular şi tocmai cînd trebuia, în murmurul protestelor care începeau să se-nfiripe.

Şi, cu înţelepciune, soldatul Bonmont îşi spuse :

„Trebuie să găsesc altceva.“

Pentru a chibzui în tihnă, se aşează jos, lîngă pompă. Se cufundă curînd într-o meditaţie adîncă. Toate personajele pe care le socotea în stare să dispună de cîrjă şi mitră defilau într-un lung alai în închipuirea lui evocatoare. Treceau, pe rînd, monseniorul Charlot, părintele de Goulet, prefectul Worms-Clavelin, doamna Worms-Clavelin, domnul Lacarelle şi alţii încă şi alţii mereu. A fost smuls din contemplaţie de soldatul Jouvencie, licenţiat în drept, care, mînuind tulumba, îi repezi o ţîşnitură de apă în grumaz.

— Jouvencie, îl întrebă cu gravitate Bonmont, şter- gîndu-şi ceafa, la ce departament e ministru Loyer ?

— Loyer ? La Instrucţia Publică şi la Culte, răspunse Jouvencie.

— El numeşte episcopii ?

— Da.

— Sigur ?

— Da. De ce ?

— Aşa, spuse Bonmont. Şi exclamă în sinea lui : Am găsit!... Doamna de Gromance !...

XII

În seara aceea, domnul Leterrier veni în vizită la domnul Bergeret. Cînd sună rectorul, Riquet sări jos de pe fotoliul pe care-l împărţea cu stăpînul său şi lătră cu strănicie, privind uşa. Iar cînd domnul Leterrier intră în camera de lucru, căţelul îi primi cu mîrîieli duşmănoase. Cu figura aceasta plină, cu faţa aceasta dolofană şi gravă într-o salbă de barbă căruntă, nu-i era obişnuit.

— Şi tu ! murmură încetişor rectorul.

— Iartă-l, spuse domnul Bergeret. E domestic. Cînd au început oamenii să dăscălească neamul cîinesc, for- 442 mîndu-i caracterul pe care l-a moştenit Riquet, ei înşişi erau încredinţaţi că străinul e duşman. N-au propovăduit iubirea de oameni printre cîini. Ideea că sîntem cu toţii fraţi n-a pătruns încă în mintea lui Riquet. El e reprezentantul unei stări înapoiate a societăţii.

— O stare foarte veche, spuse rectorul. Căci e limpede că acum trăim în pace unii cu alţii, în înţelegere şi dreptate.

Aşa vorbea rectorul – cu ironie. Nu era întorsătura obişnuită a spiritului său. Dar, de cîtva timp, avea gîn- duri şi cuvinte noi.

În timpul acesta, Riquet lătra şi mîrîia înainte. Se căznea, cu sforţări vizibile, să-l oprească locului pe străin, prin grozăvia privirii şi a glasului său. Dar dădea înapoi, pe măsură ce vrăjmaşul înainta. Păzea casa cu credinţă : dar era prudent.

Pierzîndu-şi răbdarea, stăpînul îl ridică de jos, apu- cîndu-l de ceafă, şi-i dădu vreo două-trei bobîrnace peste bot.

Riquet încetă pe dată să mai latre, se gudură cu drăgălăşenie şi scoase o limbă în spirală pentru a linge mîna care-l pedepsea. Frumoşii săi ochi erau acum plini de tristeţe şi duioşie.

— Sărmanul Riquet! oftă domnul Leterrier. Aşadar, iată răsplata

unui zel atît de frumos.

— Trebuie să-i pătrunzi ideile, spuse domnul Berge- ret, împingîndu-l în spatele fotoliului. Acuma ştie că a păcătuit, făcîndu-ţi această primire. Riquet nu cunoaşte decît un singur soi de rău, suferinţa, şi un singur soi de bine, lipsa de suferinţă. Identifică într-atît crima şi pedeapsa, încît, pentru el, o faptă rea e o faptă pentru care eşti pedepsit. Cînd, din nebăgare de seamă, îl calc pe labă, se recunoaşte vinovat şi îşi cere iertare. Dreptatea şi nedreptatea nu stingheresc înţelepciunea lui, care nu dă greş.

— Filozofia aceasta îl fereşte de frămîntările prin care trecem în clipa de faţă, spuse domnul Leterrier.

De cînd semnase protestul zis „al intelectualilor", domnul Leterrier vieţuia în uimire. îşi expusese părerile printr-o scrisoare adresată gazetelor regionale. Nu le înţelegea pe acele ale adversarilor, care îl făceau

jidov, prusac, intelectual şi vîndut. Era mirat de asemenea că Eusebe Boulet, redactorul *Farului,* îl pomenea zilnic, scriind despre el că e un prost cetăţean şi un duşman al oştirii.

— Pricepi dumneata ? exclamă el, au îndrăznit să tipărească în *Farul* că batjocoresc armata ! Eu să batjocoresc armata, eu, care am să fiu sub drapel!

Cei doi profesori vorbiră îndelung despre afacerea Dreyfus. Domnul Leterrier, al cărui suflet era curat, mai spuse :

— Nu înţeleg ca în această afacere să se amestece consideraţii politice şi patimi de partid. E mai presus de ele, de vreme ce problema e de ordin moral.

— Fără îndoială, răspunse domnul Bergeret, dar ai fi mai puţin mirat dacă ai ţine seama că pornirile gloatei sînt năprasnice şi neroade, că nu-i în stare să judece, că puţini oameni sînt în măsură să-şi îndrume cugetul spre cercetări anevoioase şi că, pentru a descoperi adevărul în această afacere, ne-a trebuit o atenţie neadormită, tăria unei minţi încercate, obişnuinţa de a cerceta faptele cu socoteală şi oarecare pătrundere. Aceste pronomii şi satisfacţia de-a cunoaşte adevărul merită să fie plătite cu cîteva batjocuri vrednice de dispreţ.

— Oare cînd o să se sfîrşească ? întrebă domnul Leterrier.

— În şase luni, în douăzeci de ani, sau niciodată, răspunse domnul Bergeret.

— Unde se vor opri ? mai întrebă domnul Leterrier. *Scelere velandum est scelus*[152]. M-au dat gata, prietene, m-au dat gata.

Şi spunea adevărul. Puternica lui maşină de animal moral era zdruncinată. Avea temperatură şi dureri hepatice.

Pentru a suta oară expuse dovezile pe care le adunase cu toată

[152] O crimă trebuie acoperită cu altă crimă. (În lb. lat.)

prudenţa minţii şi cu tot zelul inimii sale. Stabili cauzele erorii care începuse să iasă la iveală prin atîtea văluri suprapuse. Şi, pătruns de dreptatea judecăţii sale, întrebă ritos :

— Ce se poate răspunde la asta ?

Convorbirea lor ajunsese aici, cînd cei doi prieteni auziră o larmă mare care' venea din piaţă.

Ridicînd capul, Riquet privi în juru-i cu nelinişte.

— Ce-o mai fi şi asta ? întrebă domnul Leterrier.

— Nu-i nimic, spuse domnul Bergeret, e *Pecus* [153] /

Era, într-adevăr, un grup de cetăţeni care răcnea cumplit.

— Mi se pare că strigă : „Jos Leterrier“, spuse rectorul. Li se va fi spus că mă aflu la domnia-ta.

— Aşa cred şi eu, fu de părere domnul Bergeret. Şi cred că vor striga îndată : „Jos Bergeret“. *Pecus* e nutrit cu străvechi minciuni. Darul lui de a se înşela e zdravăn. Simţind că mintea nu-l ajută să se lepede de eresurile moştenite, păstrează cu înţelepciune basmele străbunilor, toate. Acest soi de înţelepciune îl apără de greşelile care i-ar putea fi prea dăunătoare. Se mulţumeşte cu greşelile încercate. E imitator ; asta s-ar vedea şi mai bine dacă n-ar deforma fără să vrea ceea ce maimuţăreşte. Din aceste deformări ia fiinţă ceea ce se numeşte progresul. *Pecus* nu cugetă. De aceea e nedrept să spui că se înşală. Dar totul îl înşală şi e nefericit. Nu se îndoieşte niciodată, pentru că îndoiala e efectul cugetării. Cu toate acestea, ideile lui sînt în veşnică prefacere. Şi din nevleg cum e, ades devine aprig. Nu străluceşte prin nimic, pentru că tot ce străluceşte se desprinde pe loc de el şi încetează de a mai fi al lui. Dar rătăceşte, tînjeşte şi suferă. Şi trebuie să-i păstrăm o adîncă şi îndurerată dragoste. Cuvine-se chiar să-l slăvim, pentru că virtuţile omeneşti toate, frumuseţea şi gloria, de la el purced. Bietul *Pecus !*

Aşa vorbi domnul Bergeret. Şi-o piatră aruncată cu putere trecu prin geam şi căzu pe podele.

— Un argument, zise rectorul, ridicînd piatra.

— E romboidal, spuse domnul Bergeret.

— Piatra asta nu poartă nici o inscripţie, constată rectorul.

—· Păcat! spuse domnul Bergeret. Comandorul As- pertini a găsit la Modena bile de praştie care au fost aruncate în anul 43 înaintea erei noastre de soldaţii lui Hirtius[1] şi ai lui Pansa[154] [155], în partizanii lui Octavian. Aceste bile purtau inscripţii indicînd unde trebuiau să lovească. Domnul Aspertini mi-a arătat una care era hărăzită Liviei. Îţi poţi închipui, dată fiind starea de spirit a soldaţilor, în ce termeni era

[153] Turma. (În lb. lat.)

[154] Locotenent al lui Cezar în timpul războaielor galice (sec. I î.e.n.).

[155] Consul roman, locotenent al lui Cezar în Galia.

alcătuită inscripţia.

Spunînd acestea, vocea îi fu acoperită de strigăte : „Jos Bergeret! Moarte jidanilor !“, care veneau din piaţă.

Domnul Bergeret luă piatra din mîna rectorului şi-o aşează pe masă ca pe un *presse-papier*. Apoi, de îndată ce se putu face auzit, îşi reluă firul vorbirii.

— După înfrîngerea celor doi consuli antonieni în faţa Modenei, s-au săvîrşit cruzimi cumplite. Nu se poate tăgădui că de-atunci, moravurile s-au îmblînzit mult.

în timpul acesta mulţimea urla şi Riquet îi răspundea prin lătrături eroice.

XIII

Tînărul Bonmont, aflîndu-se la Paris în concediu de convalescenţă, vizita expoziţia de automobile aşezată într-un ungher din grădina Tuileries, de-a lungul terasei Feuillant [156]-ilor. Parcurgînd una dintre galeriile laterale rezervate pieselor de schimb şi accesoriilor, examina carburatorul Pluton, motorul Abeille şi sistemul de ungere a lagărelor şi a capetelor de bielă Alphon- se, cu o privire placidă şi mai dinainte lehămesită. Răspundea ici şi colo cu o mişcare bruscă a capului sau a mîinii, la saluturile pe care i le adresau tineri timizi sau bătrîni slugarnici. Nici fudul, nici semeţ, simplu şi chiar puţin vulgar, înarmat numai cu acel aer de statornică şi potolită răutate, care îi era de un atît de mare sprijin în raporturile lui cu oamenii, păşea ghemuit în mărunta lui făptură, bondoc, spătos, zdravăn încă, dar atins de boală şi cu un început de cocoaşă. După ce scoborî treptele terasei şi după ce se uită la mărcile prin care se deosebesc diferitele uleiuri extrase din picioare de bou şi folosite la curăţirea bucşelor, dădu în drum peste o statuie de grădină sub *velum*[157], în incinta de pînză cenuşie, o lucrare clasică, de stil francez, bronzul unui erou învederînd prin academica lui goliciune meşteşugul statuarului şi răpunînd cu ghioaga lui un monstru, într-o frumoasă atitudine de atelier. înşelat, fără îndoială, de falsa aparenţă sportivă pe care o înfăţişa acest motiv şi fără să se fi gîndit că statuia era poate în grădină înainte de începerea iarmarocului, din instinct, căuta să o apropie de turismul automobilistic. îşi. zise că monstrul, adică şarpele, care, la drept vorbind, semăna c-un burlan, putea să fie un cauciuc de automobil. Dar gîndul era şovăitor şi vag. Şi înturnîndu-şi de la el aproape numaidecît privirea buimacă, pătrunse în marele hol, unde automobilele ridicate pe platforme îşi arătau cu bunăvoinţă lipsa de graţie şi stîngăciile formei lor rudimentare, neîndestulător echilibrate şi părînd să ia, în faţa vizitatorilor, o atitudine supărătoare de înfumurare

---

[156] Ordin de călugări catolici. După revoluţia din 1789, în mănăstirea acestui ordin îşi avea sediul clubul constituţionalilor (moderaţilor).

[157] **Invelitoare. (În lb. lat.)**

şi mulţumire de sine.

Tînărul Bonmont nu se distra acolo ; nu se distra nicăieri. Ar fi putut totuşi respira fără neplăcere mirosul cauciucului, uleiurile grase şi grăsimile fierbinţi care parfumau aerul şi ar fi privit în tihnă caroseriile mari, mici şi foarte mici. Dar, în clipa de faţă, era stă- pînit de-un singur gînd. Se gîndea la vînătorile de la Brece. Dorinţa de a obţine insigna îi umplea sufletul. Moştenise de la tatăl său o voinţă de fier. înflăcărarea cu care rîvnea la insigna familiei Brece se amesteca în vinele lui cu cele dintîi friguri ale ofticii şi-l dogorau. Voia insigna familiei Brece cu nerăbdarea unui copil – căci mintea lui păstrase multă copilărie – şi o voia cu mlădioasa stăruinţă a unui ambiţios chibzuit, căci cunoştea oamenii, făcîndu-i să vadă multe în ani puţini.

Ştia că pentru ducele de Brece, cu tot numele lui francez şi titlul roman, nu era decît evreul Gutemberg. Pe de altă parte cunoştea puterea milioanelor sale ; ba în privinţa aceasta ştia chiar mai mult decît le va fi dat cîndva să afle popoarelor şi miniştrilor lor. Aşa că nu-şi făcea iluzii şi nu era nici descurajat. Vedea lucrurile aşa cum sînt şi cu mintea limpede. Campania antisemită fusese dusă cu străşnicie în acest ţinut agricol, unde, la drept vorbind, nu sînt evrei, dar unde e o numeroasă preoţime. Recentele evenimente şi articolele din gazete loviseră vîrtos în capul slab al ducelui de Brece, şeful partidului catolic al ţinutului. Familia Bonmont gîndea, fără îndoială, la fel cu strănepoţii emigranţilor şi era pătrunsă de-o veche cucernicie ven- deeană [158] ; era catolică tot atît cît şi familia Brece. Dar ducele ţinea la stirpa neamului. Era simplu şi încăpăţînat. Tînărul Bonmont ştia asta. În faţa omnibuzului cu petrol Dubos-Laquille, cîntări încă o dată situaţia şi se încredinţă că mijlocul cel mai sigur de a obţine insigna era să-i facă rost de-o cîrjă abatelui Guitrel.

„Trebuie neapărat, se gîndi el, să-l fac episcop. Nu-i cine ştie ce, cînd cunoşti calea. “

Şi, cu gîndul la tatăl său, îşi spuse, năpădit de păreri de rău :

„Dacă n-ar fi mort, papa mi-ar fi dat un sfat bun. Cîţi episcopi n-o fi făcut el pe vremea lui Gambetta !“

Cu toate că ideile generale nu-l prea îmboldeau, îşi spuse apoi că orice pe lume se poate dobîndi cu bani. Asta îi dădu o mare încredere în izbînda planului său. Şi, străbătut de acest gînd, ridicînd capul, îl văzu pe tînărul Gustave Dellion, oprit, la patru paşi de el, în faţa unui *break* galben.

în aceeaşi clipă, Dellion îl zări pe Bonmont. Dar se făcu că nu-l vede şi se duse să se ascundă în dosul maşinii. îi datora mai demult nişte bani şi deocamdată nu era în măsură să-şi achite datoria.

---

[158] În timpul revoluţiei de la 1789, în provincia franceză Ven- deea, a avut loc o mişcare contrarevoluţionară, sprijinită de nobili şi cler.

Ochii albaştri ai camaradului său îi sfredeleau măruntaiele, căci Bonmont avea, îndeobşte faţă de prietenii care îi datorau bani, o privire şi nişte tăceri fioroase. Dellion le cunoştea. De aceea s-a şi mirat cînd micul buhai, cum îi spunea, ajungîndu-l în ascunzătoarea lui, între *break-ul* galben şi peretele de pînză, îi întinse cordial mîna şi-i spuse cu un surîs prietenesc :

— Ce mai faci ?... Drăguţ *break,* ceva cam lung, dar drăguţ, nu ? E tocmai ce-ţi trebuie pentru Val- combe, dragă Gustave. Zău ! Iată un pufai-puf care te-ar duce ca pe ciripie de la Valcombe la Montil.

Mecanicul care era pe platformă, lîngă maşină, socoti că e cazul să se amestece şi-i atrase atenţia domnului baron că maşina putea să ia, după trebuinţă, forma unui *break* cu şase locuri, sau a unui faeton cu patru locuri. Şi, văzînd că are de-a face cu cunoscători, începu să dea explicaţii tehnice :

— Motorul se compune din doi cilindri orizontali : fiecare piston pune în mişcare o manivelă care face un unghi de 180 grade cu cea alăturată.

Dădu cu pricepere deslușiri asupra foloaselor acestei combinaţii.

— Carburatorul, răspunse el la o întrebare a lui Gustave Dellion, e automat şi se pune în funcţiune, o dată pentru totdeauna, în» momentul plecării.

Tăcu, pe cînd cei doi priveau cu atenţie, fără să scoată o vorbă. în fine, Gustave Dellion, vîrîndu-şi bastonul între spiţele unei roţi, zise :

— Bagi de seamă, Bonmont ? direcţia funcţionează printr-o osie frîntă.

-— Se mînuieşte uşor, spuse mecanicul.

Lui Gustave Dellion îi plăceau automobilele şi îi plăceau altfel decît lui Bonmont, care îşi putea plăti ori- cînd asemenea gusturi. Privea lung maşina, care, în ciuda lipsei de fantezie a caroseriilor moderne, părea un animal, un monstru, nicidecum ciudat, un monstru banal, corect, cu un rudiment de cap, între doi ochi enormi, lanternele.

— Nu-i urît acest pufai-puf, îi şopti tînărul Bonmont prietenului său. Cumpără-l.

— Să-l cumpăr ?... îţi poţi îngădui oare cea mai mică plăcere cînd ai nenorocirea să ai un tată ? oftă încetişor Gustave. Nu-ţi poţi închipui cîte neplăceri şi [159] încurcături îţi pricinuieşte familia... Urmă, cu o prefăcută linişte : Cu acest prilej mă gîndesc chiar, dragă Bonmont, că-ţi datorez o mică su...

Palma unei mîini cordiale se abătu pe umărul lui, tăindu-i vorba, şi văzu cu surprindere lîngă el un omuleţ blond, cu capul îndesat între umeri, spătos, bondoc, puţin cocoşat, nespus de simpatic, zîmbindu-i cu bunătate, un omuleţ blond, cu ochi albaştri, de-o nemaivăzută blîndeţe.

— Prostule, îi spuse omuleţul acesta, aducînd cu un puişor de bizon

---

159 – Istorie contemporană

care îşi agaţă lîna în mărăcini.

Gustave nu-l mai recunoştea pe prietenul său Bonmont. Era mişcat şi uimit totodată. Dar baronaşul, după ce se sui în *break,* începu să mînuiască ghidonul, sub ochii binevoitori ai mecanicului.

— Ştii să conduci, Bonmont ? întrebă Gustave cu deferenţă.

— Te cred ! răspunse tînărul Bonmont.

Şi, cu mina pe ghidon, îi spuse povestea unei raite cu automobilul, pe care o făcuse în Touraine, în timpul unuia dintre concediile de convalescenţă, din care se întorcea mai bolnav decît la plecare. Făcuse patruzeci de kilometri pe oră. E drept că drumul era uscat şi bine întreţinut. Dar vacile, copiii şi caii sperioşi puteau pri- cinui neplăceri. Trebuia să ai ochi ageri şi mai ales să nu laşi pe cel de lîngă tine să pună mîna pe ghidon. Aminti cîteva incidente din călătoria sa. Întîmplarea cu o lăptăreasă îi lăsase îndeosebi amintiri plăcute.

— Vedeam cum vine cumătră care îmi tăia drumul cu calul şi trăsurica ei. Sun din trompă. Bătrîna nu se dă în lături. Atunci mă năpustesc asupră-i. Nu cunoştea şmecheria. Se dă la o parte şi trage de dobitoc cu atîta putere, că-l face să se prăvălească pe-o movilă de pietriş ; căluţul, trăsurica, lăptăreasa şi oalele cu lapte, toate se răstoarnă. Iar eu trec ' mai departe. Şi tînărul Bonmont, sărind afară din *break,* încheie : în ciuda zgomotului şi a prafului, automobilul e, orice s-ar zice, un foarte plăcut mijloc de locomoţie. încearcă, dragul meu.

„E totuşi băiat bun“, gîndi tînărul Dellion, pătruns de admiraţie.

Şi uimirea lui spori cînd Bonmont, apucîndu-l de braţ şi pornind cu el pe cărarea din marele hol, îi spuse:

— Ai dreptate. Nu cumpăra drăcia asta ; ţi-o împrumut pe a mea. Nu mă stinghereşte. Trebuie să mă prezint la unitate ; concediul meu expiră. Şi eu, de altminteri... Şi fiindcă veni vorba, nu ştii cumva, doamna de Gromance e la Paris ?

— Aşa cred, dar nu-s sigur, răspunse Gustave ; de-o bucată de vreme n-am mai văzut-o.

Răspunzînd astfel, se folosea de o minciună care îi făcea cinste, căci în ajun chiar, la şapte şi zece minute seara, o lăsase pe doamna de Gromance într-o cameră de hotel, unde aveau întîlniri.

Bonmont nu spuse nimic. Şi, oprindu-se în. faţa unei inscripţii bilingve, prin care se interzicea fumatul, pironi asupră-i o privire îngîndurată, care-i făcea tăcerea şi mai apăsătoare. Gustave, care rămăsese şi el mut, îşi zise în sinea lui că nu-i prudent să curmi convorbirea cu un asemenea om. Şi urmă :

— Dar voi avea poate în curînd prilejul s-o întîl- nesc... Pot chiar, dacă doreşti, să mă informez de îndată.

Baronaşul îl privi în ochi şi-i spuse :

— Vrei să-mi faci o plăcere ?

Gustave îi răspunse că da, cu graba unui suflet îndatoritor şi cu

neliniştea unui spirit intrat deodată în- tr-o încurcătură. Era totuşi adevărat că Gustave era în măsură să-l mulţumească pe Ernest de Bonmont. Acesta îi arătă calea :

— Dacă vrei să-mi faci plăcere, dragă Gustave, în- deamn-o pe doamna de Gromance să se ducă la Loyer, pentru a-i cere să-l numească episcop pe Guitrel. Şi adăugă : Îţi cer asta, ca un adevărat serviciu.

La această cerere, Gustave nu răspunse decît prin- tr-o tăcere prostească şi nişte priviri uluite, nu pentru că s-ar fi gîndit să refuze, ci pentru că nu pricepuse. A fost nevoie ca tînărul Bonmont să-i repete încă de două ori aceleaşi vorbe şi să-i explice că Loyer, în calitate de ministru al cultelor, numea episcopii. Dovedi multă răbdare şi, încetul cu încetul, Gustave se obişnui

cu această idee. Izbuti chiar sa recite întocmai ceea ce auzise :

— Aşadar, doreşti să-i spun doamnei de Gromance să se ducă la Loyer, ministrul cultelor, pentru a-i cere să-l numească episcop pe Guitrel ?

— Episcop de Tourcoing.

— Tourcoing e în Franţa ?

— Desigur.

— A ! făcu Gustave.

Şi reflectă.

Obiecţii destul de serioase îi veniră în minte atunci şi le înfăţişă, cu riscul de a părea lipsit de bunăvoinţă. Dar treaba asta i se părea prea importantă pentru a se amesteca în ea cu uşurinţă.

Şovăind şi cu sfială, făcu prima obiecţie, care era cea mai generală :

— E-o glumă, nu-i aşa ? întrebă el.

— Cum, o glumă ? zise tăios Bonmont.

— Spune drept ! Nu-ţi baţi joc de mine ?

Tot se mai îndoia. Dar o privire a omuleţului blînd, o privire plină de dispreţ, îi spulberă îndoielile.

Hotărît şi fără să şovăie, făcu următoarea declaraţie :

— De vreme ce e serios, te poţi bizui pe mine. în afacerile serioase sînt serios.

Tăcu şi, în răstimpul tăcerii lui, noi piedici i se iviră în minte.

Cu teamă şi sfială spuse :

— Crezi că doamna de Gromance îl cunoaşte îndeajuns pe ministru pentru a-i cere... asta ? Căci trebuie să ştii că nu-mi vorbeşte niciodată de Loyer.

— Cu dumneata se prea poate să aibă altele de vorbit, răspunse baronaşul. Nu zic că Loyer ar fi pentru ea o ispită, dar găseşte că e un bătrîn de treabă şi nicidecum prost. S-au cunoscut acum trei ani, pe estradă, la inaugurarea statuiei Ioanei d'Arc. Loyer nu ştie ce să facă

pentru a-i fi pe plac doamnei de Gromance. Capul lui, te asigur, nu-i respingător. Cînd îşi pune redingota cea nouă, are aerul unui bătrîn profesor de scrimă, stabilit la ţară. S-ar putea duce să-l vadă ; va 452 fi drăguţ cu ea... şi n-are a se teme că-i va face vreun rău.

— Aşadar, spuse Gustave, trebuie să-i ceară să-l numească episcop pe Guitrel ?

— Da.

— Episcop, unde spuneai ?

— Episcop la Tourcoing, răspunse tînărul Bonmont. E mai bine să-ţi scriu pe o bucată de hîrtie.

Şi, apucînd de pe-o poliţă care-i era la îndemînă prospectul fabricantului de maşini *Reine des Pygmâes,* scrise deasupra, cu creionaşul său de aur : „A se numi Guitrel, episcop de Tourcoing".

Gustave luă însemnarea. Ideile acestea, care i se păruseră la început atît de stranii şi de năstruşnice, le găsea acum simple şi firești. Mintea i se obişnuise cu ele. Şi, pe tonul cel mai voios, pe cînd îşi vira însemnarea în buzunar, îi spuse lui Bonmont :

— Guitrel, episcop de Tourcoing, prea bine. Te poţi bizui pe mine.

Se adeverea astfel o vorbă a doamnei Dellion, care, vorbind despre fiul ei, avea obicei să spună : „Gustave nu învaţă uşor, dar ţine minte ce-a învăţat. E, poate, mai bine/[4]

— Fii fără grijă, spuse Ernest, cu gravitate, te asigur că Guitrel va fi un foarte bun episcop.

— Cu atît mai bine, pentru că...

Nu-şi termină gîndul.

• În timpul acesta, se apropiau amîndoi de ieşire.

— Voi fi la Paris pînă la sfîrşitul săptămînii, spuse Bonmont. Vino să mă ţii la curent cu ceea ce-ai făcut. Nu-i timp de pierdut : numirile se semnează zilele astea... Despre automobil vom mai vorbi...

Pe peronul unde fîlfîiau drapelele adunate în mănunchiuri, îi strînse mîna lui Gustave şi, reţinîndu-i-o într-a sa, spuse :

— O recomandare foarte importantă, dragă Dellion. Nu trebuie – mă-nţelegi – nu trebuie să se ştie că doamna de Gromance a făcut demersul acesta pe lîngă Loyer, la cererea ta. Ne-am înţeles ?

m

— Ne-am înţeles, răspunse Gust ave, scuturînd eu putere mîna prietenului său.

*

În aceeaşi seară, la ceasurile opt, ducîndu-se să facă o scurtă vizită mamei sale, pe care o vedea rar, dar cu care se înţelegea destul de bine, tînărul Bonmont o găsi în camera ei de toaletă, unde tocmai termina să se îmbrace.

Pe cînd fata din casă o pieptăna, îşi întoarnă ochii de la oglindă şi, privindu-şi fiul, spuse :

— Nu arăţi bine.

De cîtăva vreme, sănătatea lui Ernest o neliniştea. Avea supărări mai mari din partea lui Rara, dar fiul ei o îngrijora de asemenea.

— Dar tu, mamă ?

— Eu sînt bine.

— Văd.

— Ştii că unchiul tău Wallstein a avut un uşor atac de dambla ?

— Nu-i de mirare ! Face chefuri. La vîrsta lui nu-i bine.

— Nu-i bătrîn unchiul tău. Are cincizeci şi doi de ani.

— La cincizeci şi doi de ani nu mai eşti tinerel... Dar, ia spune, ce veşti de la Brece ?

— Brece ? Ce anume ?

— Ţi-au mulţumit pentru artofor ?

— Mi-au trimis o carte de vizită cu mulţumiri.

— E puţin.

— Dar, dragul meu, la ce altceva te aşteptai ?

Se sculă în picioare şi, pentru a-şi potrivi în păr o ramură de diamante, îşi ridică deasupra capului braţele goale, care aduceau cu două toarte strălucitoare pe amfora minunat împlinită a trupului ei. Sub ciorchinii de fructe străvezii, prin care răzbea lumina electrică, umerii ei străluceau şi, străbătînd prin albul lor auriu, vine subţiri şi albastre şerpuiau la marginea sinilor. Obrajii îi erau trandafirii de suliman, buzele, vopsite. Dar faţa, plină de pofte şi sănătate, îşi păstra tinereţea,

Iar zbîrciturile de pe gît, care i-ar fi putut trăda oboseala vîrstei, se pierdeau în splendoarea carnaţiei.

Tînărul Bonmont o privi o clipă cu oarecare atenţie şi spuse ·:

— Ascultă, mamă, ce-ar fi dacă te-ai duce şi tu să-l vezi pe Loyer, pentru a-l recomanda pe abatele Guitrel?

XIV

Doamna de Bonmont, care, dintre toţi, îl alesese pe Raoul Marcien şi-l iubea cu duioasă dragoste, s-a putut, timp de cîteva săptămîni, făli cu alegerea ei şi chiar crede fericită. Se petrecuse, în adevăr, în obişnuita rîn- duială a lucrurilor o schimbare uimitoare. Raoul, privit pînă mai deunăzi cu dispreţ şi temut în toate cercurile, îndepărtat din regiment, părăsit de prieteni, certat cu familia, dat afară din club, cunoscut de toate parchetele, unde se îngrămădeau plîngerile de escrocherie depuse împotrivă-i, se vedea dintr-o dată curăţat de orice pată şi spălat de orice ruşine.

Şi nu doar că în acele zile s-ar fi îndoit cineva mai mult ca altădată de netrebnicia lui; dar în stadiul în care se afla afacerea Dreyfus, trebuia ca Raoul Marcien (cunoscut în istorie sub un nume care se poate să nu fie acela pe care-l poartă în *Inelul episcopal)* să fie nevinovat, ca să fie vinovat evreul. Fără să dau aici asupra acestui punct lămuriri care nu mi se cer, voi spune că era de mare importanţă ca Raoul Marcien să fie scos basma curată. Consiliile de război dădeau hotărîre peste hotărîre în

acest scop. în public, în taină, miniştri, deputaţi, senatori afirmau că siguranţa, puterea şi gloria Franţei atîrnau de nevinovăţia acestui ins. S-ar nărui toată dacă Marcien ar fi bănuit. în consecinţă, toţi bunii cetăţeni luptau din răsputeri să reabiliteze un individ a cărei onoare devenise o problemă naţională. Doamna de Bonmont, văzîndu-şi prietenul dat dintr-o dată ca pildă şi model francezilor, era cuprinsă de-o bucurie amestecată cu neliniște. Era făcută să guste plăceri discrete şi satisfacţii intime ; această glorie o uimea, stîrnindu-i un soi de îngrijorare. Lîngă Raoul

avea obositoarea impresie ca trăieşte pururea într-un ascensor.

Mărturiile de stimă pe care le primea Raoul o mirau, prin numărul şi măreţia lor, pe-această sărmană Elisa- beth. Nu se mai isprăvea cu felicitările, asigurările măgulitoare, certificatele de bună purtare, complimentele, laudele. Soseau din oraşe şi de la ţară, de la toate corpurile constituite şi de la toate societăţile naţionale. Soseau de la instanţe judecătoreşti, din cazărmi, din arhiepiscopii, din primării, din prefecturi, din castele. Ţîşneau din stradă în zilele de zarvă şi răsunau ca fanfarele societăţilor de gimnastică la retragerile cu torţe. Acuma, onoarea lui strălucea ; onoarea lui se aprindea deasupra întregii naţii ca o uriaşă decoraţie cruciformă, într-o noapte de sărbătoare. La Palatul de Justiţie, la Moulin-Rouge, Raoul străbătea mulţimea printre aclamaţii. Pînă şi prinţii cerşeau favoarea de a-i strînge mîna.

Cu toate acestea, Raoul nu era liniştit. În micul mezanin tapetat cu albastru celest, care îi adăpostea dragostea cu doamna de Bonmont, era mereu posac şi brutal. Acolo, în timp ce onoarea lui şi osanalele ce-l proslăveau îi ajungeau la urechi o dată cu huietul oraşului, cînd nu putea să audă nici roţile unui omnibuz zguduind pereţii, nici goarna unui tramvai sfîşiind aerul, fără să-şi spună, pe bună dreptate, că în acel moment roiau pe străzi sprijinitorii şi apărătorii onoarei sale, el rămînea cufundat în gînduri amare şi negre ; nutrea planuri funeste. Încruntînd sprîncenele şi scrîşnind din dinţi, mormăia blesteme ; îşi mesteca obişnuitele ameninţări, cum îşi mestecă marinarul bitordul[160]. „Puşlamalelor, pungaşilor ! Am să le spintec burta !“ Ceea ce va părea aproape de necrezut e că aclamaţiile unui întreg popor nu le auzea, în timp ce pe rarii lui acuzatori, pe care lumea îi socotea împrăştiaţi, nimiciţi, prefăcuţi în pulbere, numai el îi vedea în picioare, ameninţători, în faţa lui. Şi, la vederea lor, spaima îi dilata ochii-i galbeni. Nu erau cu toţii decît o mîna de oameni, dar simţea el bine că nu-l vor cruţa.

Furia lui o înmărmurea pe libovnica doamnă de Bonmont, care nu auzea decît strigăte răguşite de ură şi răzbunare ieşind din gura de la care aştepta sărutări şi vorbe de dragoste. Era cu atît mai mirată şi mai

[160] Funie subţire de corabie.

neliniştită, cu cit ameninţările cu moartea pe care le rostea iubitul ei înglobau laolaltă şi prieteni şi duşmani. Căci, atunci cînd ameninţa că va spinteca burţi, Raoul nu se ostenea să facă subtila deosebire între apărătorii şi adversarii săi. Gîndirea lui, mai vastă, cuprindea patria şi genul uman.

Se plimba zilnic ceasuri întregi, ca leii şi panterele în cuşcă, în cele două odăiţe pe care doamna de Bonmont pusese să le tapiţeze cu mătase albastră şi să le mobileze cu jilţuri adînci, nădăjduind cu totul alte lucruri. Raoul călca cu paşi mari şi bodogănea :

— Am să le spintec burduhanul !

În timpul acesta, ea, aşezată pe marginea canapelei, îl urmărea cu o privire sfioasă şi-l asculta cu nelinişte. Şi nu din pricină că sentimentele pe care le vădea i s-ar fi părut nedemne de omul iubit : roabă a instinctului, supusă firii, admira vigoarea sub toate înfăţişările sale şi se măgulea cu speranţa vagă că un bărbat în stare să facă atîta măcel se va învrednici, cu alt prilej, să dezmierde ca nimeni altul. Şi, pe marginea canapelei albastre, cu ochii pe jumătate închişi, cu pieptul tre- săltînd uşor, aştepta ca Raoul să-şi schimbe ţinta izbucnirilor.

Zadarnică aşteptare ! Mereu aceleaşi urlete o făceau să tresară :

— Trebuie să spintec unul !

Uneori, cu sfială, încerca să-l potolească. Cu o voce plină, ca şi gîtul ei, îi spunea :

— De vreme ce ţi se dă dreptate, dragul meu !... De vreme ce toată lumea recunoaşte că eşti un om de onoare !...

Dacă David, copil slab şi smead, cu harfa lui de păstor, cu sunet mai firav decît ţîrîitul greierului, potolea mînia lui Saul, mai puţin norocoasă, Elisabeth zadarnic îi oferea lui Raoul să-şi uite necazurile în suspinele ei de cîntăreaţă vieneză şi în îmbelşugatele as- 457
Cunzişuri ale pielii sale albe şi trandafirii. Fără să se încumete a-l privi, se încumeta să-i spună :

— Nu te înţelg, dragul meu. De vreme ce-ai astupat gura clevetitorilor, de vreme ce acest brav general te-a îmbrăţişat în plină stradă, de vreme ce miniştrii...

Nu putea spune mai mult.

Raoul izbucnea :

— Nu-mi mai vorbi de javrele astea !... Nu caută decît prilejul să scape de mine... Ar vrea să mă ştie la o sută de coţi sub pămînt. După tot ce-am făcut pentru ei! Dar să bage de seamă. Am să-i dau de gol !... Şi revenea la gîndul, între toate ales şi scump : Trebuie să spintec unul ! Şi îşi mărturisea visul : Aş vrea să fiu într-o sală imensă, de marmoră albă, plină de lume, şi să lovesc c-un ciomag, să lovesc zile şi nopţi, să lovesc pînă s-ar face lespezile roşii, pereţii roşii, tavanul roşu.

Ea nu spunea nimic şi privea tăcută în corsajul ei bucheţelul de violete cumpărate pentru dînsul şi pe care nu îndrăznea să i-l ofere.

Dragoste la el nu mai găsea. Se terminase. Celui mai neînduplecat

dintre oameni i s-ar fi făcut milă dacă ar fi văzut această frumoasă şi blajină făptură, acest trup îmbelşugat, această piele ca laptele şi trandafirul, această învoaltă floare, împlinită şi caldă, atît de falnică, neluată în seamă, părăsită, lăsată de izbelişte.

Suferea. Şi, cum era cucernică, căută în religie un leac durerii sale. Se gîndi că o convorbire cu abatele Guitrel i-ar face mult bine lui Raoul; şi hotărî să-l pună, la ea acasă, faţă-n faţă cu preotul.

XV

înainte de a începe să se îmbrace, Gustave Dellion dădu la o parte perdelele de la fereastră şi văzu, în umbra spuzită de lumini, trecînd, prin forfota străzii, felinarele trăsurilor. Privirea lui se desfăţă o clipă : de două ore, această cameră îl despărţea de lumea dinafară.

— La ce te uiţi, iubitul meu ? îl întrebă din afundă- tura patului doamna de Gromance, adunîndu-şi părul despletit. Fă puţină lumină. Nu se vede nimic.

458

Gustave aprinse luminările care stăteau pe cămin în mici candelabre de aramă, de-o parte şi de alta a unei pendule cu subiect cîmpenesc, totul aurit. O lumină dulce făcu să scînteieze oglinda dulapului şi să strălucească cornişa de palisandru. în cameră, pe rufele şi pe hainele răvăşite, tremurau licăriri care se pierdeau molatic în cutele perdelelor.

Era o cameră de hotel foarte cuviincios, aşezat într-o stradă vecină cu bulevadul Capucines. Doamna de Gromance, în înţelepciunea ei, îl alesese, în pofida socotelilor mai puţin îndemînatice ale lui Gustave Del- lion, care luase cu chirie, pentru întîlnirile lor, un mic apartament în singuraticul bulevard Kleber. Părerea ei era că o femeie, cînd are treburi care nu privesc pe alţii, trebuie să facă asta în inima năvalnică a Parisului, într-un hotel cu bună înfăţişare, în care se perindă călători numeroşi; de rase străine şi felurite. Nu petrecea mai mult de două luni pe an la Paris. Dar venea des şi-l vedea pe Gustave cu o înlesnire pe care n-o avea în provincie.

Se aşeză pe marginea patului, lăsînd lumina să-i dezmierde părul blond şi afînat, pielea lăptoasă a umerilor căzuţi şi drăgălaşul ei sîn, puţin lăsat. Spuse :

— Sînt sigură că iar am să fiu în întîrziere. Spu- ne-mi, puiule, cît e ceasul, dar uită-te bine. Nu-i glumă.

El îi răspunse pe-un ton destul de morocănos :

— De ce-mi spui mereu „puiule" ? Şase şi zece...

— Şase şi zece, eşti sigur ?... îţi spun puiule din prietenie... Cum ai dori să-ţi spun ?

— Eu îţi spun Clotilde. Ai putea foarte bine să-mi spui din cînd în cînd Gustave.

— N-am obiceiul să spun pe nume.

Deveni amar :

— Atunci e altceva. Cum nu am pretenţia să-ţi schimb obiceiurile...

îşi culese ciorapii de pe covor arcuindu-se ca o pisică în clipa cînd înhaţă un şoarece.

— Ce vrei ? Nu mi-a trecut prin cap să te chem pe numele tău mic, ca pe bărbatul meu, ca pe fratele meu, ca pe verii mei.

Gustave răspunse ;

m

— Foarte bine ! Foarte bine ! Mă voi conforma obiceiului.

— Ce obicei ?

Păşi în urma lui, în cămaşă, cu ciorapii în mînă, şi-l sărută pe gît.

Gustave nu era prea isteţ, dar era prepuielnic. Nutrea o nelinişte în mintea lui : o bănuia pe doamna de Gromance că ocoleşte numele proprii în dragoste, de frică să nu le-ncurce într-o clipă de uitare de sine, căci era pătimaşă. Nu se poate spune că era gelos, dar avea amor propriu. Dacă ar fi aflat că doamna de Gromance îl înşală, vanitatea lui ar fi suferit. Pe de altă parte, n-o dorea pe femeia asta drăguţă decît în măsura în care îşi închipuia că e dorită de alţii. Nu prea era convins că se cădea să fie amantul doamnei de Gromance. Amantele din lumea bună nu mai erau la modă. Cei mai buni prieteni ai lui nu-şi căutaseră amante în buna societate. Preferau un automobil. Doamna de Gromance îi plăcea însă. Nu avea nimic împotrivă să fie amantul ei, dacă asta se face. Dar dacă asta nu se face, nu vedea de ce s-ar încăpăţîna să stăruie în eroare. În el, instinctul adînc al omului şi simţul monden nu erau bine cumpănite. Şi nu avea o minte îndeajuns de destoinică pentru a împăca asemenea antinomii. Din această pricină, în vorbele lui era ceva neclar şi şovăitor, ceea ce nu-i displăcea doamnei de Gromance, căreia nu-i ardea să dea explicaţii limpezi şi să statornicească o situaţie clară. Această femeie îneîntătoare îi spunea, la nevoie : „N-am fost decît a ta“, dar făcea asta nu atît din dorinţa de a-l convinge, cît din aceea de a vorbi cum se cuvine şi pentru a întrebuinţa cuvintele cele mai potrivite în asemenea împrejurare. Şi în astfel de momente, fiind tocmai acele în care reflecta mai puţin, Gustave nu era izbit de greutăţile enorme pe care le întîmpină credinţa într-o atare afirmaţie. îndoielile îi veneau pe urmă, pe calea raţiunii.

Le exprima prin vorbe ironice şi crude. Practica arta de a-şi ţine gîndul într-o tulburătoare neliniște. De data asta fu mai puţin morocănos ca de obicei, prea puţin amar şi nu lăsă să se vadă decît puţină gelozie şi neîncredere. Nu dădu la iveală decît atîta proastă dispozi- 460 ţie cit e cu stricteţe firesc să resimţi după dorinţa împlinită. Şi era cazul ca doamna de Gromance să se aştepte la cele mai negre accese de pică şi de răutate. În acea zi, în adevăr, prin forţă şi blîndeţe, prin firească > inspiraţie şi adîncă dibăcie, obţinuse de la el dovezile de dragoste cu mai multă dărnicie decît i le acorda de obicei, din principiu. îl făcuse să iasă din moderaţie. E tocmai ceea ce nu-i ierta el cu uşurinţă, grijuliu de sănătatea lui şi doritor să se păstreze în formă pentru exerciţiile sportive. Ori de cîte ori doamna de Gromance îl făcea să uite legile cumpătării, se

răzbuna pe ea rostind vorbe duşmănoase sau printr-o şi mai duşmănoasă tăcere. Ea nu se supăra de asta, pentru că iubea dragostea şi pentru că învăţase din experienţă că toţi bărbaţii devin nesuferiţi după ce-au fost mulţumiţi.

Se aştepta, prin urmare, fără teamă, la mustrări, care ştia că i se cuvin. Aşteptarea îi fu înşelată, însă. Gus- tave exprimă liniştit următoarea cugetare care vădea un suflet potolit şi senin :

— Lenjerul meu e-un dobitoc.

în timpul acesta, îşi potrivea cu migală, în faţa oglinzii, hainele şi rumega în minte cugetări adînci. După cîteva clipe de reculegere, o întrebă, fără acreală în glas :

— îl cunoşti pe Loyer, nu-i aşa ?

Ea, lumină toată, cu pielea străvezie şi fragedă, în jilţul cel mare de catifea mohorîtă, îşi îmbumba botinele. Cu părul ei auriu, goală în cămaşa mototolită, îşi înclină capul şi pieptul pe picioarele încrucişate, sub puţina rufărie care luneca. în această pitorească înghe- muire, părea o figură alegorică dintr-un tavan ve- neţian. Gustave nu descoperi această asemănare. întrebă din nou :

— îl cunoşti pe Loyer ?

Ea îşi înălţă capul şi, ţinînd cîrligul de încheiat nasturi în vîrful degetelor, spuse :

— Loyer, ministrul ? Da, îl cunosc.

— îl cunoşti foarte bine ?

— Foarte bine, nu. Dar îl cunosc.

Acest Loyer, senator, ministru de justiţie, ministrul cultelor, era un holtei bătrîn, nu prea arătos, îndeajuns

46J

de cinstit cînd nu era vorba de politică, ştiind olecuţă de drept, filozof, albit în amoruri cu slujnice şi discuţii de cafenea. Ajungînd prea tîrziu să aibă de-a face cu femei din buna societate, le sorbea din ochi, prin ochelarii lui cu ramă de aur.

Destul de verde încă la şaizeci de ani, a preţuit-o pe doamna de Gromance la justa ei valoare, cînd a apărut înainte-i, în saloanele prefecturii. Trecuseră şapte ani de-atunci. Loyer venise să inaugureze în oraşul domnului Worms-Clavelin statuia Ioanei d'Arc. Atunci a rostit memorabilul discurs care încheia magnific o paralelă între fecioara din Orleans şi Gambetta, „transfiguraţi ambii, spunea oratorul, prin iluminarea sublimă a pa- triotismului". Conservatorii, care se şi alăturaseră în taină politicii financiare a republicii, i-au fost recunoscători ministrului că i-a apropiat şi mai mult de regim, prin legăturile onorabile ale unui sentiment generos.

Domnul de Gromance i-a întins mîna ministrului şi i-a spus : „Un bătrîn *clnouan* [161] îţi mulţumeşte, domnule ministru, în numele Ioanei şi

[161] Răzvrătit monarhist din Vendeea şi alte regiuni ale Franţei, după revoluţia din 1789.

al .Franţei[4]*. Plimbîndu-se cu doamna de Gromance noaptea, la lumina lampioane- lor veneţiene, în grădinile .afunde ale prefecturii, sub arborii plantaţi în 1690 de benedictinii din Sille, pentru ca doamna Worms-Clavelin, cu două veacuri mai tîrziu, să se bucure de umbra lor, ministrul, care chiar atunci aflase de la prefect că vechiul *chouan* e soţul cu cele mai îmbelşugate coarne din tot ţinutul, strecurase niscaiva vorbe piperate la urechea trandafirie a tinerei femei. Era burgund şi se făIea că e un burgund berbant. Nicidecum nepăsător, totuşi, la frumuseţea acelei nopţi istorice, spusese, luîndu-şi * ziua bună de la doamna de Gromance : „Luminăţiile astea te îndeamnă la visare[44]. Loyer nu-i displăcea de loc doamnei de Gromance. îi ceruse apoi cîteva mici servicii de ordin agricol şi vici- nal, pe care bătrînul i le-a făcut, fără să rîvnească la nimic în schimb, mulţumindu-se să-şi plimbe palma pe braţele şi umerii frumoasei raliate şi s-o întrebe, pe-un ton glumeţ, ce mai face „bătrînul *chouan*

Putea, aşadar, să-şi mărturisească sus şi tare legăturile cu Loyer, care luase din nou portofoliul Cultelor în guvernul radical.

— îl cunosc pe Loyer în măsura în care se pot cunoaşte acei care nu fac parte din aceeaşi lume. Dar de ce mă-ntrebi asta ?

— Pentru că, dacă eşti bine cu Loyer, ai să-i ceri un lucru pe care am să ţi-l spun.

— Ce ? vrei să ai palmele academice, ca domnul Bergeret ?

— Nu, răspunse cu gravitate Gustave. E vorba* de-o afacere mai importantă. Mi-ai face un serviciu dacă l-ai recomanda pe abatele Guitrel lui Loyer.

Doamna de Gromance se ridică mirată. între ciorapii negri şi cămaşă, sticlea o fîşie de piele strălucitoare. Mi rarea îi dădea un, aer candid. întrebă :

— Pentru ce ?

Gustave îşi înnoda cravata, cu încordată atenţie.

— Pentru ca Loyer să-l facă episcop !

— Episcop !

Cuvîntul acesta îi răscolea doamnei de Gromance amintiri numeroase şi precise.

îl vedea de-un lung şir de ani pe monseniorul Char- lot oficiind, în zilele de sărbătoare, în catedrală, scurt şi bondoc, tot numai aur sub mitră şi-n omofor, rumen, pocit, august. Mîncase adesea cu el la ospeţe. L-a poftit chiar la ea la masă. Laolaltă cu toate doamnele din parohie, admira finele replici şi frumoasele pulpe roşii ale cardinalului-arhiepiscop. în afară de asta, mai cunoştea un număr destul de mare de episcopi, toţi venerabili. Dar nu s-a gîndit niciodată la condiţiile în care se conferea unui preot demnitatea episcopală. Şi i se părea bizar ca un domn simpatic, dar comun şi gură-slobodă, ca Loyer, să aibă puterea de-a face un preasfînt ca monseniorul Charlot. Rămase pe gînduri. De la patul răscolit la gheridonul pe care erau pişcoturile şi sticla de malaga, de la scaunul pe care îşi aruncase pantalonaşii şi corsetul pînă la

porţelanurile în neorînduială de pe masa de toaletă, prin toată încăperea îşi plimbă privirea prostănacă a frumoşilor săi ochi, care se umpleau de odăjdii cu horbote, de cîrje, de cruci atîrnînd de gher- 463 dane, de inele cu ametist. Şi, neînţelegînd prea bine, întrebă :

— Crezi că aşa se face un episcop ?

Gustave îi răspunse cu convingere :

— întocmai.

în timpul acesta ea îşi prindea corsetul în copci. Visătoare, spuse :

— Aşadar, crezi, puiule, că dacă i-aş cere lui Loyer să-l numească pe Guitrel episcop...

O încredinţă că Loyer, ca un bătrîn berbant ce era, nu va refuza asta unei femei drăguţe. îşi prinse pantalonul de mătase roz de-o sponcă a corsetului de atlaz. Şi cum Gustave o îndemna stăruitor să facă acest demers pe lingă ministru, fu cuprinsă de-un pic de bănuială şi de multă curiozitate. îl întrebă :

— Dar spune-mi, puiule, de ce ţii tu ca abatele Guitrel să fie episcop ? De ce ?

— Ca să-i fac plăcere mamei. Şi-apoi, pentru că preotul ăsta mă interesează. E inteligent, e la înălţime... Nu prea sînt mulţi ca el în ziua de azi. Zău ! e modern, împărtăşeşte ideile sfîntului părinte. Şi-apoi, mama o să fie atît de mulţumită !

— Atunci de ce nu se adresează ea însăşi lui Loyer ?

— Mai întîi, scumpa mea, n-ar fi acelaşi lucru. Ş-apoi, rudele mele nu prea sînt bine, pentru moment, cu guvernul. Tatăl meu, ca preşedinte al camerei sindicale a metalelor, a protestat în contra noilor tarife. Nu-ţi poţi închipui cît de supărătoare sînt problemele economice.

Dar ea era sigură că Gustave o minte şi că nu din fiiască dragoste se amesteca el în treburile ecleziastice.

în pantalonaşi de mătase înflorată roz se învîrtea prin odaie, aplecîndu-se, ridicîndu-se, aplecîndu-se iar, sprintenă şi ageră, în căutarea juponului pierdut în pe- ticăraia parfumată a veşmintelor ei împrăştiate.

— Puiule, aş vrea să ştiu părerea ta.

— Părerea mea, despre ce ?

După ce-şi înnodase pe îndelete cravata în faţa oglinzii şi îşi aprinsese o ţigară, Gustave se distra urmărind cu privirea mişcările doamnei de Gromance în costumul acesta, care sporea cu drăgălăşie toată feminitatea aces- 464 tui trup de femeie. I-ar fi venit greu să spună dacă e graţios sau ridicol. Nu era sigur dacă trebuie să considere această privelişte ca ceva lipsit de frumuseţe, sau să guste, văzînd-o, oarecare plăcere artistică. Nedumerirea îi venea din faptul că îşi amintea o lungă discuţie în această privinţă, pornită în iarna trecută, în casa tatălui său, într-o după-masă, în salonul de fumat, de doi vechi cunoscători, domnul de Terremondre, care era de părere că nu există nimic mai adorabil decît o femeie nostimă în corset şi pantaloni, şi Paul Flin, care, dimpotrivă, deplîngea năpasta femeii văzute în această ipostază vestimentară.

Gustave urmărise dezbaterea, care era distractivă. Nu ştia cui să dea dreptate. Terremondre avea experienţă, dar era de modă veche şi prea artist; Paul Flin trecea drept prostănac, dar cu foarte mult bun-gust. Gustave înclina, prin firească reavoinţă şi afinităţi elective, către părerea lui Paul Flin, cînd doamna de Gromance îşi puse juponul roz cu flori roze.

— Puiule, spune-mi părerea ţa. Anul acesta se poartă rochii în întregime de lutru. Dar ce-ai zice de-o rochie de postav roşu... de-un roşu-aprins... un roşu-rubiniu... c-ro vestă de lutru... şi-o tocă de lutru c-un buchet de violete de Parma ?

Gustave rămase gînditor, nelăsînd să i se ghicească gîndurile decît printr-o clătinare a capului. Şi, printre buzele lui, se strecură, în cele din urmă, în locul vorbelor, o şuviţă din fumul tras din ţigaretă.

Ea urmă, cu gîndul la cele visate :

— ...cu nasturi de pietre vechi... cu mînecile foarte strimte şi fusta strînsă pe trup.

Gustave vorbi, în fine, şi zise :

— Fusta strînsă pe trup. Nu văd nici o piedică.

Doamna de Gromance îşi aminti atunci că Gustave nu se pricepe de loc la găteli femeieşti. îi veni o idee şi făcu o reflexie :

— E totuşi ciudat ! Tocmai bărbaţii care nu iubesc femeile se interesează de îmbrăcămintea lor. Iar bărbaţii care le iubesc nici nu bagă de seamă cum sînt îmbrăcate. Tu, de pildă, n-ai putea să-mi spui, sînt sigură, ce rochie purtam sîmbătă, la mama ta. în timp ce tînă-

rul Sucquet, care, după cum se ştie, are alte preferinţe, vorbeşte cu multă pricepere de rufărie şi peticărie. E născut modistă şi croitor băiatul ăsta. Spune, cum explici asta ?

— Ar ţine prea mult.

— Puiule, te-ai aşezat pe fusta mea... Şi, fiindcă veni vorba : Emmanuel se plînge că-l dai uitării. Te aştepta ieri să-ţi arate un cal pe care vrea să-l cumpere. Şi n-ai venit. E nemulţumit.

La auzul acestor vorbe, Gustave izbucni în invective :

— Bărbatul tău mă plictiseşte la culme. E-un idiot, un caraghios... Şi pisălog. înţelegi, sper, că, să-mi irosesc zilele în grajdul lui, în ţarcul clinilor şi în grădina lui de zarzavat – căci mai are şi boala agriculturii, schilodul ! – să controlez terciul cîinilor, seringa pentru cai şi plăcinta de fosfat, sistem Breme-Ducornet, nu-i un ideal în viaţă. Pentru că sîntem împreună, tu şi eu, găsesc că-i prea mult ca soţul tău să se ţină scai de mine. E-atît de prost, încît asta se vede. îţi jur că toţi o ştiu.

În timp ce-şi punea fusta, ea îi răspunse cu blîndeţe şi gravitate :

— Nu-mi vorbi de rău bărbatul. De vreme ce trebuie să ai un bărbat, sînt foarte fericită că-l am pe el. Gîn- deşte-te, puiule, că ar fi putut să fie unul mai rău.

Dar Gustave nu se potolise :

— Şi te iubeşte, dobitocul !

Îi răspunse cu mica strîmbătură şi uşoara ridicare din umeri care voia să zică : nu-i mare lucru.

Aşa a înţeles Gustave. Stărui în sensul acesta :

— E destul să-i vezi capul ca să-ţi dai seama că nu-i aprig la aşternut. Sînt totuşi unele lucruri neplăcute, cînd ţi le aminteşti.

Doamna de Gromance întoarse spre Gustave doi ochi frumoşi şi calmi, care îndemnau la uitarea neplăcutelor gînduri şi îi pecetlui buzele cu un sărut magnific, ca un sigiliu regal de ceară roşie.

Gustave îi spuse :

— Bagă de seamă la ţigară.

Acum, în foarte simpla ei rochie bej, îşi potrivea pă- ru-i fin sub tocă. Deodată începu să rîdă. O întrebă de ce rîde.

m

*- Aşâ..i

Gustave voia să ştie.

— Ei bine ! mă gîndesc că mama ta, cînd avea întîl- niri... pe vremuri... trebuie să fi fost foarte stînjenită de pieptănătura ei, dacă punea să i *se* facă în fiecare zi acea frumoasă împletitură de păr pe care o are în portretul din salon.

Neştiind cum să ia această glumă care îl jignea, nu răspunse nimic.

Ea urmă :

— Sper că nu te-ai supărat. Mă iubeşti, nu-i aşa ?

Nu era supărat. O iubea. Ea se întoarse la gîndul ei.

Ciudat! Băieţii cred în virtutea mamei lor. Fetele de asemenea, dar mai puţin. Cu toate acestea, nu-i de ajuns ca o femeie să aibă copii ca să fim siguri că n-a avut amanţi. Mai chibzui şi spuse :

— Ideile pe care ţi le faci în viaţă sînt totuşi complicate. Adio, puiule. Nu am decît timpul să ajung acasă pe jos.

— De ce pe jos ?

— Mai întîi, pentru sănătate. Şi apoi, asta explică de ce n-am luat trăsura. Şi nu e plicticos.

Se examina în oglindă jumătate din faţă, jumătate din profil, apoi dintr-o latură, în sfîrşit, din spate.

— La ora asta, de pildă, sînt sigură că voi stîrni, în trecere, mulţime de urmăritori.

— De ce ?

— Pentru că înfăţişarea mea nu displace.

— Vreau să zic : de ce eşti sigură că tocmai la ora asta ?

— Pentru că e seară. Seara, înaintea mesei, e-o adevărată năvală.

— Şi cine te urmăreşte ?

— Impiegaţi, oameni de lume, muncitori, preoţi. Ieri am fost urmărită de-un negru. Avea o pălărie care lucea ca oglinda. Era blajin.

— Ţi-a vorbit ?

— Da, mi-a spus : „Doamnă, vreţi să vă urcaţi în trăsură cu mine? Vi-e frică să nu vă compromiteţi ?“

— E stupid !

Doamna de Gromance răspunse cu gravitate :

— Unii spun prostii şi mai mari. Adio, puiule ! Ce bine ne-am iubit astăzi!

Pusese,mina pe cheia de la uşă. Gustave o opri.

— Clotilde, făgăduieşte-mi c-ai să te duci să-l vezi pe ministrul Loyer şi c-ai să-l rogi frumos : „Domnule Loyer, ai o episcopie vacantă. Numeşte-l pe abatele Gui- trel. Nu poţi face o alegere mai bună. Ideile sale sînt pe placul sfîntului părinte.”

Doamna de Gromance îşi scutură drăgălaşul ei cap.

— Să mă duc să-l vizitez de Loyer, la el acasă, pentru asta, nu. Mă vezi oare ducîndu-mă în cuşca gorilei ? Trebuie găsit un prilej să-l întîlnesc la nişte prieteni

— Dar, replică Gustave, chestiunea e foarte grabnică. Loyer poate semna dintr-un moment în altul numirile la episcopiile vacante. Sînt mai multe.

Doamna de Gromance reflectă şi, după o sforţare de gîndire, zise :

— Cred că te înşeli, puiule. Nu-i Loyer acela care numeşte episcopii. E papa, te asigur, sau nunţiul. Dovadă că Emmanuel spunea dăunăzi : „Nunţiul ar trebui să treacă peste modestia părintelui de Goulet şi să-i propună o episcopie”. Aşa că vezi.

Se sili s-o convingă. Îi dădu explicaţii.

— Ascultă-mă : ministrul alege episcopii, şi nunţiul aprobă alegerea ministrului. E ceea ce se numeşte concordat. Spune-i lui Loyer : „Am la îndemînă un preot inteligent, liberal, concordatar, care împărtăşeşte în totul ideile...”

— Ştiu. Deschise ochii mari. E totuşi nemaipomenit ceea ce-mi ceri acum, puiule.

Uimirea ei venea din faptul că era cucernică şi plină de respect pentru cele sfinte. Gustave dădea dovadă de ceva mai puţină cucernicie ca ea, dar avea poate ceva mai multă delicateţe. în sinea lui, înţelese că faptul era, în adevăr, îndeajuns de neobişnuit. Cu toate acestea, avînd interes ca afacerea să se facă, avu grijă s-o liniştească pe doamna de Gromance :

— Nu-ţi cer un lucru potrivnic religiei. Dimpotrivă.

În timpul acesta, doamna de Gromance fu din nou cuprinsă de curiozitate. întrebă : 468

— Dar, puiule, de ce vrei tu ca părintele Guitrel sa fie episcop ?

Îi răspunse, încurcat, că i~a mai spus o dată.

— Mama ţine. Pe urmă şi alte persoane.

— Care-s acelea ?

— O groază... Familia Bonmont...

— Familia Bonmont ? Dar sînt evrei!

— N-are-a face. Pînă şi în cler sînt evrei.

Aflînd că familia Bonmont era amestecată în manevra asta, doamnei de Gromance îi mirosi că-i lucru necurat. Cum avea însă inimă bună şi suflet blajin, făgădui să-i vorbească ministrului.

XVI

Abatele Guitrel, candidat la episcopie, fu introdus în cabinetul nunţiului. Monseniorul Cima surprindea la prima vedere prin trăsăturile prelungi şi palide ale feţei sale, pe care anii o vlăguiseră, fără s-o îmbătrînească. La patruzeci de ani părea încă un adolescent bolnăvicios. Iar cînd cobora ochii, avea faţă de mort. Făcu semn vizitatorului să se aşeze şi, pentru a-l asculta, îşi luă în fotoliul său atitudinea obişnuită. Cu cotul drept în mîna stîngă şi cu obrazul înclinat sprijinindu-se în palma mîinii drepte, avea o graţie aproape funebră, ce amintea anumite figuri din basoreliefurile antice. În stare de repaos, chipul său era învăluit de melancolie. Dar îndată ce surîdea, masca lui devenea comică. Căutătura frumoşilor săi ochi întunecaţi făcea o impresie dureroasă, şi la Napoli se spunea că privirea lui deochia. în Franţa trecea drept o ascuţită minte politică.

Abatele Guitrel socoti ca o dovadă de dibăcie să nu pomenească decît în treacăt de scopul vizitei sale.

Biserica, în înţelepciunea sa, facă ce-o vrea cu el. Toate sentimentele sale pentru dînsa se contopeau în- tr-o absolută supunere.

— Monseniore, adăugă el, sînt preot, cu alte cuvinte, soldat. Eîvnesc la gloria de-a mă supune.

m

Monseniorul Cima, aplecîndu-şi încetişor capul în semn de aprobare, îl întrebă pe abatele Guitrel dacă l-a cunoscut pe defunctul episcop de Tourcoing, părintele Duclou.

— L-am cunoscut, monseniore, la Orleans, cînd era preot.

— La Orleans. E un oraş plăcut, am acolo rude, nişte veri îndepărtaţi. Părintele Duclou era foarte bătrîn. De ce boală a murit ?

— De piatră, monseniore.

— Acesta-i sfîrşitul multor bătrîni, cu toate că, de cîţiva ani încoace, arta medicală a adus multă uşurare acestei năprasnice suferinţi.

— În adevăr, monseniore.

— L-am cunoscut pe părintele Duclou la Roma. Jucam împreună *whist.* N-ai fost niciodată la Roma, părinte Guitrel ?

— Monseniore, e o mîngîiere care nu mi-a fost dată pînă azi. Dar am locuit mult în ea cu gîndul. în locul trupului, sufletul meu a fost la Vatican.

— Da ! Da !... Papa va fi fericit să te vadă. Iubeşte Franţa. Anotimpul cel mai prielnic pentru o şedere la Roma e primăvara. în timpul verii malaria bîntuie în împrejurimi şi chiar în unele cartiere ale

oraşului.

— Nu mi-e frică de malarie.

— Fără îndoială, fără îndoială... De altfel, luînd anumite precauţii, primejdia frigurilor poate fi înlăturată. Nu trebuie să ieşi seara fără manta. Străinii trebuie mai ales să se ferească de a se plimba în trăsură deschisă, după apusul soarelui.

— Se spune, monseniore, că priveliştea Coiiseului în clar de lună e în adevăr sublimă.

— Aerul e înşelător deasupra Coiiseului. Trebuie să te fereşti, de asemenea, de grădinile vilei Borghese, ca- re-s foarte umede.

— în adevăr, monseniore ?

— Da !... Da !... Eu însumi, născut la Roma, din părinţi romani, îndur cu greutate climatul Romei. Găsesc preferabil să locuiesc la Bruxelles. Am stat un an la Bruxelles. Nu cred să existe oraş mai plăcut. Am rude acolo... Tourcoing e un oraş foarte mare ?

— Un oraş de circa patruzeci de mii de locuitori, monseniore. Un oraş manufacturier.

— Ştiu, ştiu. Părintele Duclou îmi spunea, la Roma, că enoriaşii săi nu au decît un cusur : acela de a bea bere. îmi zicea : „Dacă ar bea un vinişor de Orleans, ar fi nişte creştini desăvîrşiţi. Hameiul însă îi posomorăşte.“

—* Monseniorul Duclou glumea cu mult haz.

— Nu-i plăcea berea. Şi l-am uimit la culme, spu- nîndu-i că gustul pentru această băutură e foarte răs- pîndit astăzi în Italia. Sînt berării nemţeşti cu foarte mult dever la Florenţa, la Roma, la Napoli, în toate oraşele. îţi place berea, părinte Guitrel ?

— 'Nu mă tem de ea, monseniore.

. Nunţiul întinse preotului, care îşi lua cu plecăciune rămas bun, inelul să i-l sărute.

Nunţiul sună :

— Pofteşte-l pe părintele Lantaigne.

După ce sărută inelul nunţiului, directorul marelui seminar fu poftit să se aşeze şi să cuvinte.

Spuse :

— Monseniore, i-am jertfit sfîntului părinte şi împrejurărilor sentimentele care mă legau de familia regilor mei. Am înnăbuşit în inima mea speranţe scumpe. Datoram această jertfă căpeteniei credincioşilor şi unităţii bisericii. Dacă sanctitatea-sa mă va înălţa la scaunul din Tourcoing, voi oblădui în numele său şi în folosul Franţei creştine. Episcopia este oblăduire. Vă răspund de neclintita mea străşnicie.

Monseniorul Cima, după ce-şi înclină capul, în semn de aprobare, îl întrebă pe abatele Lantaigne dacă l-a cunoscut pe defunctul episcop de Tourcoing, părintele Duclou.

— L-am cunoscut prea puţin, răspunse părintele Lantaigne, şi cu mult înainte de înălţarea lui la episcopat. îmi amintesc că-i dădeam predici cînd aveam de prisos.

— Nu mai era tînăr cînd l-am pierdut. De ce boală a murit?

— Nu ştiu.

— L-am cunoscut pe părintele Duclou la Roma ; jucam cu el *whist.* N-ai fost niciodată la Roma, părinte Lantaigne ?

— Niciodată, monseniore.

— Trebuie să te duci. Papa va fi bucuros să te vadă. Iubeşte Franţa. Dar, bagă de seamă, clima Romei e vitregă cu străinii. în timpul verii, în împrejurimi şi chiar în unele cartiere ale oraşului, bîntuie malaria. Anotimpul cel mai prielnic pentru o şedere la Roma e primăvara. Născut la Roma, din părinţi romani, mă simt mai bine la Paris sau la Bruxelles decît la Roma. Bruxelles e un oraş foarte plăcut. Am rude acolo. Ia spune-mi, Tourcoing e un oraş foarte mare ?

— Monseniore, e una dintre cele mai vechi episcopii ale Galiei septentrionale. Scaunul acesta a fost ilustrat de un lung şir de sfinţi episcopi, începînd cu preafericitul Loup, pînă la monseniorul de la Thrummelliere, predecesorul imediat al monseniorului Duclou.

— Ia spune-mi, ce soi de oameni sînt în Tourcoing ?

— Credinţa e nezdruncinată acolo, monseniore. Şi doctrina e înrudită mai mult cu duhul Belgiei catolice decît cu duhul francez.

— Ştiu, ştiu. Părintele Duclou, regretatul episcop de Tourcoing, îmi spunea într-o zi la Roma că enoriaşii săi nu au decît un cusur, de neiertat : beau bere ! „Dacă ar bea, zicea el, un vinişor de Orleans, ar fi cei mai buni creştini din lume. Din nenorocire, hameiul le strecoară amăreala şi tristeţea lui.“

— Monseniore, îngăduiţi-mi să vă spun : monseniorul Duclou era sărac cu duhul şi slab de înger. N-a folosit energia puternicelor noroade de la Nord. Nu era un om rău, dar ura lui împotriva păcătoşeniei era bicisnică. Universitatea catolică din Tourcoing trebuie să-şi împrăştie razele peste întreaga catolicime. Dacă sancti- tatea-sa mă socoate vrednic să mă urc în amvonul sfîn- tului Loup, ţin ca în zece ani să cîştig toate inimile prin sfînta străşnicie a înfăptuirilor, să-i răpesc duşmanului toate sufletele trecute de partea lui, să restatornicesc pe tot cuprinsul parohiei unitatea credinţei. în tainicele ei adîncuri, Franţa e creştină. Catolicii din ţara noastră au

nevoie de căpetenii tari. Asta le lipseşte. Pierim de slăbiciune.

Monseniorul Cima se ridică, îi întinse abatelui Lan- taigne inelul său de aur şi rosti :

— Trebuie să te duci la Roma, domnule abate, trebuie să te duci la Roma.

XVII

în cenuşiul cartier Batignolles, salonul era modest, împodobit numai cu gravuri provenite din calcografia Luvrului şi cu figurine, vaze, cupe, farfurii de Sevres, podoabe de efect mediocru, care învederau legăturile stăpînei casei cu funcţionarii republicii. Doamna Chei- ral, născută Loyer, era sora ministrului justiţiei şi al cultelor. Văduva unui comisionar din strada Hauteville, care nu-i lăsase nimic, se oploşise la frate-său, din nevoia de a trăi şi din ambiţie maternă, şi-l oblăduia acum pe acest holtei bătrîn, care oblăduia la rîndu-i ţara. îl silise să-l ia ca şef de cabinet pe fiul ei, Maurice, căruia nu era lesne să-i găseşti vreo întrebuinţare şi care nu-şi afla rost decît în slujbele statului.

Unchiul Loyer avea odaia lui în micul apartament din aleea Clichy şi venea să locuiască aici ori de cîte ori simţea ameţeli şi somnolenţă, ceea ce se întîmpla în fiecare primăvară, căci începuse să îmbătrînească. Dar, îndată ce capul şi picioarele îi deveneau iar sigure, se înapoia în cucurigul în care locuia de-o jumătate de veac, de unde vedea copacii Luxemburgului şi unde poliţiştii împăratului [162] veniseră de două ori să-l aresteze. Păstra acolo luleaua lui Jules Grevy [2].

Aceasta era poate cea mai bogată comoară a bătrîne- lului, care trecuse în Parlament prin epoca elocvenţei şi prin epoca afacerilor, care mînuise la Interne fondurile secrete a trei bugete, care cumpărase pentru partid multe conştiinţe, corupător incoruptibil, nespus de îngăduitor cu matrapazlîcurile prietenilor săi, dar rîvnitor să-şi păstreze la putere superioritatea pe care i-o dădea sărăcia lui aproape sfidătoare, un pic cinică, îndărătnică, înrădăcinată, onorabilă.

Cu ochiul stins acum şi mintea leneşă, regăsindu-şi din cînd în cînd vechea îndemînare şi spiritul hotărît, îşi cheltuia puterile din urmă la biliard şi la consolidarea uniunii republicane. Cu o inteligenţă mărginită şi o mediocră dibăcie, doamna Cheiral făcea ce voia din acest bătrîn viclean, liniştit, ursuz şi slobod la gură, care, ministru pentru a şasea oară în guvernul ce urmase guvernului clerical, îl vedea cu resemnare pe nepotul său Maurice îndeplinind, fără pricepere, nici simţ moral, vagile sarcini de şef de cabinet. Loyer era, fără îndoială, oarecum mirat să descopere la nepotul său înclinări reacţionare şi clericale. Dar prea îl pîndea damblaua pentru a-şi contrazice sora.

Doamna Cheiral şedea acasă în ziua aceea. O primi cu multă căldură pe doamna Worms-Clavelin, care veni s-o vadă ceva mai tîrziu, cînd nu mai erau de aşteptat alţi musafiri.

Voia să-şi ia rămas bun. Soţia prefectului se înapoia a doua zi la prefectura sa.

— Aşa de repede, drăguţa mea ?

— Trebuie, răspunse doamna Worms-Clavelin, cu multă drăgălăşie

---

[162] Se referă la Napoleon al III-lea.

* Preşedinte al Franţei între 1879 şi 18S7.

şi chip nevinovat, sub penele negre ale pălăriei.

Era ţinuta ei de vizită, ceea ce numea ea a se costuma în cal de dric.

— Iei masa cu noi, drăguţă, tot nu te vedem aşa des la Paris... Vom fi între noi. Nu cred ca fratele meu să vină. E-atît de ocupat, atîţ de absorbit în clipa de faţă ! Dar îl vom avea, probabil, pe Maurice. Tinerii s-au cuminţit acum : nu mai e ca pe vremuri. Maurice stă cu mine seri întregi.

Folosi, pentru a o hotărî pe doamna Worms-Clavelin, mieroasa îndărătnicie a unui suflet sociabil.

— Fără pretenţii. Ai să fii bine aşa cum eşti. De vreme ce-ţi spun că vom fi în familie !

Doamna Worms-Clavelin obţinuse, de la ministrul de interne, crucea de ofiţer pentru soţul ei, şi de la Loyer, ministrul justiţiei şi al cultelor, făgăduiala că abatele 474
Guitrel va fi propus papii ca singur candidat la episcopia din Tourcoing, pe-o listă cuprinzînd preoţii sortiţi celor şase episcopii şi arhiepiscopii vacante. Nimic n-o mai reţinea la Paris, intenţia ei era să plece în aceeaşi seară la prefectură.

Se scuză cu „o groază de treburi“, dar doamna Chei- ral stărui. Cum rezistenţa prefectoriţei se prelungea, vocea acră şi buzele subţiate ale doamnei Cheiral vădeau nemulţumire. Doamna Worms-Clavelin nu voia s-o supere. Primi.

— Aşa te vreau ! Şi, îţi mai spun o dată, fără pretenţii.

Şi fără pretenţii a fost. Loyer n-a venit. Aşteptatul Maurice n-a venit nici el. Dar a fost o doamnă care ţinea un debit de tutun şi un bătrîn cu oarecare vază în învăţămîntul primar. Conversaţia a fost serioasă. Doamna Cheiral, care nu se interesa cu adevărat decît de propriile ei treburi şi care nu era răuvoitoare decît cu prietenele ei intime, indică bărbaţii vrednici să facă parte din Senat, din Cameră şi Academie, nu pentru că s-ar fi ocupat de politică, de ştiinţe şi de literatură, dar pentru că se credea datoare, ca soră de ministru, să aibă păreri privitoare la tot ceea ce face măreţia intelectuală şi morală a ţării. Doamna Worms-Clavelin o asculta cu o încîntătoare bunăvoinţă. Nu-şi părăsi o clipă acea înfăţişare de nevinovăţie ce şi-o lua la adunările în, care se plictisea. Avea în faţa lumii un fel de a-şi pleca ochii care aţîţa domnii bătrîni şi în faţa căruia ipistatul cărunt al gramaticii şi gimnasticii naţionale fu răscolit. O căuta cu piciorul pe sub masă. în timpul acesta, gîn- dul ei era la tramvaiul care trebuia s-o ducă din bulevardul Clichy la Arcul de Triumf, unde, în acea răspîn- tie de bulevarde, asemănătoare unei uriaşe cruci de onoare, îşi avea al sau *family-house* *.

Dar, revenind în salon la braţul domnului bătrîn care adusese servicii însemnate învăţământului primar, îl găsi pe tînărul Maurice Cheiral. Acesta, reţinut pînă tîrziu după şedinţă la minister, mîncase la birt şi venise să se îmbrace, pentru a-şi încheia seara la teatru. O

[i] Pensiune de familie. (în 1b. engl.)

privi pe doamna Worms-Clavelin cu atenţie şi se aşeză lingă ea, pe vechiul divan matern, sub o mare farfurie de Sevres, împodobită în stil neochinez şi atîrnată de perete într-un cadru de catifea albastră.

— Doamnă Clavelin... Tocmai ţineam să vă vorbesc.

Doamna Worms-Clavelin fusese brunetă şi slabă. Şi sub această înfăţişare nu displăcuse bărbaţilor. Cu timpul devenise grasă şi blondă. Nici în această nouă ipostază nu le displăcea.

— L-aţi văzut ieri pe unchiul meu ?

— Da. A fost foarte drăguţ cu mine. Se simte bine azi ?

— Obosit, foarte obosit. Mi-a încredinţat dosarul.

— Ce dosar ?

— Dosarul candidaturilor la cele şase episcopii vacante. Ţineţi mult ca abatele Guitrel să fie numit, nu ?

— Bărbatul meu doreşte asta. Unchiul dumitale mi-a spus că s-a făcut.

— Unchiul meu... dacă vă luaţi după ceea ce spune unchiul meu... El e ministru... n-are cum să ştie. Toţi îl înşală. Ş-apoi, nu spune decît ce vrea. De ce nu vă adresaţi mie ?

Cu o fermecătoare pudoare, doamna Worms-Clavelin îi răspunse, cu glas scăzut :

— Ei bine, mă adresez dumitale !

— Bine faceţi, răspunse şeful de cabinet. E cu atît mai bine cu cît afacerea de care vă interesaţi nu merge de loc şi că atîrnă de mine să meargă sau să nu meargă. Unchiul meu v-a spus că va face papii cele şase propuneri ?

— Da.

— Ei bine ! au şi fost făcute. Ştiu bine asta. Eu le-am făcut. Mă interesez îndeosebi de problemele ecleziastice. Unchiul meu e de şcoală veche, nu înţelege importanţa religiei. Eu sînt pătruns de ea. Iată situaţia : cei şase candidaţi au fost recomandaţi papii. Sfîntul părinte n-a acceptat decît patru. Despre ceilalţi doi, părintele Guitrel şi părintele Morrus, fără să-i refuze chiar, se declară neîndestulător informat. Maurice Cheiral clătină din cap. E neîndestulător informat. Şi cînd va fi informat mai bine, nu prea ştiu ce va zice. Între noi, scumpă 476 doamnă, Guitrel îmi face impresia unui pezevenghi. $i chibzuinţă care se cere la alegerea episcopilor nu e niciodată prea mare. Corpul episcopal e o forţă pe care un guvern înţelept se poate bizui. E ceea ce începe să fie înţeles.

— Că bine zici, spuse doamna Worms-Clavelin.

— Pe de altă parte, urmă şeful de cabinet, candidatul dumneavoastră pare inteligent, instruit, o minte largă.

— Atunci ?... întrebă doamna Worms-Clavelin, cu un surîs încîntător.

— Problema-i delicată ! îi răspunse Cheiral.

Cheiral nu prea era inteligent. Nu lua niciodată în seamă decît un mic număr de lucruri şi se hotăra pe temeiuri a căror găunoşie le făcea greu de descurcat. De asta s-a crezut că are, la o vîrstă necoaptă încă, idei personale. Pentru moment, citise o carte de domnul Im- bert de Saint-Amand despre Tuileries în timpul celui de-al doilea imperiu ; l-a izbit în această lectură splendoarea unei curţi pline de strălucire şi i-a venit ideea unui gen de viaţă în care, ca ducele de Morny \ să amestece desfătările şi politica şi să se bucure de putere în toate chipurile. O privi pe doamna Worms-Clavelin într-un anumit fel, al cărui dedesubt ea îl înţelese prea bine. Rămase tăcută şi cu ochii plecaţi.

— Unchiul meu, urmă Cheiral, îmi lasă mînă liberă în această problemă care nu-l interesează. Pot proceda în două feluri. Sau să propun, de pe-acuma, cele patru candidaturi pe placul Romei... sau să declar nunţiului că nici o numire episcopală nu va fi supusă semnăturii preşedintelui republicii, atîta timp cît sfîntul scaun nu va fi agreat pe cei şase candidaţi. Nu-s hotărît încă. Dar aş fi încîntat să mă înţeleg cu dumneavoastră în această privinţă. Vă voi aştepta poimîine, la orele cinci, într-o trăsură închisă, în faţa grilajului parcului Monceau, la colţul străzii Vigny.

„Primejdia nu-i mare“, gîndi doamna Worms-Clavelin. Şi nu răspunse decît printr-o uşoară clipire din pleoape. [163]

XVIII

Doamna de Bonmont i-a întrunit fără greutate la ea pe Raoul Marcien şi pe abatele Guitrel. Întîlnirea a fost aşa cum era de dorit. Abatele Guitrel avea vorba dulce. Raoul avea educaţie şi ştia ce i se cuvine bisericii.

— Domnule abate, spuse el, fac parte dintr-un neam de preoţi şi de soldaţi. Eu însumi am fost ostaş ; va să zică...

Nu sfîrşi. Părintele Guitrel îi întinse mîna şi-i răspunse surîzînd :

— Pare-mi-se că încheiem o alianţă între sabie şi mătăuz. Şi, reluîndu-şi pe dată gravitatea sacerdotală, adăugă : Alianţă întru totul binevenită şi cît se poate de firească. Şi noi sîntem soldaţi. în ce mă priveşte, mi-s foarte dragi ostaşii. Doamna de Bonmont îl privi cu simpatie pe abate, care urmă : în eparhia mea am înfiinţat biblioteci în care tinerii soldaţi pot citi cărţi bune, în timp ce-şi fumează ţigara. Aceste ctitorii, sprijinite de monseniorul Charlot, propăşesc şi aduc mari servicii. Să nu fim nedrepţi cu veacul în care trăim : se face şi mult rău, dar şi mult bine. Luăm parte la o mare bătălie. E poate mai bine aşa decît să trăieşti printre acei nesimţitori pe care un mare poet creştin îi socoate nevrednici, în acelaşi timp, şi de rai şi de iad.

[163] Politician francez (1811—1865), frate al lui Napoleon al IlI-lea.

Raoul aprobă aceste vorbe, dar nu răspunse. Nu răspunse pentru că în această privinţă nu avea păreri şi totodată pentru că nu-şi putea lua gîndurile de la cele trei plîngeri de escrocherie depuse împotrivă-i în cursul săptămînii, ceea ce-l împiedica de-a urmări cugetări abstracte şi generale.

Doamna de Bonmont nu prea era lămurită asupra pricinii acestei tăceri, iar abatele Guitrel o ignora cu totul. închipuindu-şi că procedează bine, şi pentru a însufleţi convorbirea, îl întrebă pe domnul Marcien dacă-l cunoaşte pe colonelul Gandouin :

— E un om admirabil din toate punctele de vedere, urmă preotul, prototipul creştinului şi al soldatului, şi

se bucură în eparhia noastră de stima tuturor oamenilor cumsecade.

— Eu să nu-l cunosc pe colonelul Gandouin ? Il cunosc şi răscunosc ! Mi-e lehamite de el ! Dar lasă, că i-o coc eu !

Vorba asta o amărî pe doamna de Bonmont şi îl uimi pe abatele Guitrel, căci nu ştiau nici unul, nici altul că acest colonel Gandouin rostise, cu patru ani în urmă, împreună cu alţi şase ofiţeri, reformarea căpitanului Marcien, pentru nepărăsite rele purtări. Iată temeiul de reformă pe care, printre multe altele, îl alesese consiliul de război.

Cu începere din acest moment, blajina Elisabeth nu mai spera cine ştie ce bine din această întrevedere pe care o pregătise pentru a-l potoli pe Raoul al ei, pentru a-l abate de la pornirile năprasnice şi pentru a-l întoarce la ispitele dragostei. îşi deschise totuşi inima şi spuse cu glas tulburat :

— Nu-i aşa, părinte, că, atîta vreme cît eşti tînăr şi ai un viitor frumos, nu trebuie să te laşi cuprins de deznădejde şi tristeţe ? Nu-i aşa că, dimpotrivă, trebuie să alungi gîndurile negre ?

— Fără îndoială, doamnă baroană, fără îndoială, răspunse abatele Guitrel. Nu trebuie niciodată să-ţi pleci capul sub deznădejde, să te laşi pradă tristeţilor fără pricină. Un bun creştin, cu siguranţă, doamnă baroană, nu nutreşte gînduri negre.

— Auzi, domnule Marcien ? întrebă doamna de Bonmont.

Dar Raoul nu auzi, şi convorbirea se stinse.

Doamna de Bonmont, care era binevoitoare, gîndi, din adîncul durerii sale, să-i facă o mică plăcere părintelui Guitrel.

— Aşadar, părinte, piatra preferată a sfinţiei-tale e ametistul ?

Preotul, înţelegîndu-i gîndul, îi răspunse cu severitate şi chiar cu oarecare asprime :

— Să lăsăm asta, doamnă, vă rog, să lăsăm asta...

XIX

Trezindu-se dis-de-dimineaţă, domnul Bergeret, profesor de literatură latină, ieşi din oraş cu Riquet. Se iubeau cu duioşie şi nu se despărţeau o clipită. Aveau aceleaşi gusturi şi se complăceau ambii în aceeaşi viaţă liniştită, neschimbată şi simplă.

în plimbările lor, Riquet nu-şi slăbea din ochi stă- pînul. Se temea să nu-l piardă din vedere o clipă, căci, neavînd mirosul destul de ascuţit, nu i-ar mai fi putut da de urmă. Dar această frumoasă şi credincioasă privire îl făcea simpatic. Ţopăia alături de domnul Bergeret, cu un aer important care-l prindea. Profesorul de latină mergea cînd repede, cînd încet, în voia gîndirii sale capricioase.

Riquet, cînd îl depăşea ca de-o aruncătură de piatră, se întorcea şi aştepta, cu botul în aer, cu laba dinainte ridicată şi îndoită, într-o atitudine atentă şi vigilentă. Un nimic îi distra şi pe unul şi pe altul. Riquet se năpustea năprasnic în alei şi-n dugheni şi ieşea pe dată. în ziua aceea, trecînd dintr-o săritură peste pragul cărbunarului, se pomeni faţă-n faţă c-un hulub peste măsură de mare şi de-o albeaţă orbitoare. Hulubul îşi desfăcu aripile strălucitoare în umbră, şi Riquet fugi înspăimîntat. Veni, după obiceiul său, să-şi povestească păţania cu ochii, cu labele şi din coadă, domnului Bergeret, care îi spuse, rîzîndu-şi de el :

— Da, sărmanul meu Riquet, e o groaznică întîl- nire, dar, iată, am scăpat teferi din ghearele şi din pliscul unui monstru înaripat. Acest hulub era fioros.

Şi domnul Bergeret zîmbi. Riquet cunoştea zîmbetul acesta. îşi dădu prea bine seama că stăpînul lui îşi bate joc de el. Asta nu-i plăcea. încetă să mai dea din coadă şi începu să umble cu capul în pămînt, cu spinarea arcuită şi cu labele îndepărtate, în semn de nemulţumire.

Domnul Bergeret îi mai spuse :

— Sărmanul meu Riquet, pasărea aceasta, pe care strămoşii tăi ar fi ronţăit-o de vie, te înspăimîntă. Nu ţi-e foame, cum le era lor ; de aceea nu ai nici îndrăzneala pe care-o aveau ei. O cultură rafinată te-a

făcut fricos. Ar fi mare lucru să ştim dacă civilizaţia nu slăbeşte curajul oamenilor în acelaşi timp cu cruzimea lor. Dar oamenii cultivaţi fac paradă de curaj din respect uman şi-şi fabrică astfel o virtute artificială mai frumoasă poate decît cea naturală. Tu îţi dai în vileag frica, fără ruşine.

Nemulţumirea lui Riquet, la drept vorbind, era uşoară. Nu ţinu mult. Totul era uitat cînd omul şi cîinele intrară în pădurea de la Josde, la ceasul cînd iarba e jilavă de rouă şi cînd aburi uşori se tîrîie în coasta rîpelor.

Domnului Bergeret îi plăcea pădurea. În faţa unui fir de iarbă se cufunda în visări nesfîrşite. Riquet iubea şi el pădurea. Simţea în adulmecarea frunzelor moarte o tainică plăcere. Visînd aşa, amîndoi, o luaseră pe drumul împădurit ce duce la răspîntia Demoiselles, cînd le ieşi în cale un călăreţ care se întorcea în oraş. Era domnul de

Terremondre, consilier general.

— Bună dimineaţa, domnule Bergeret, spuse el, oprindu-şi calul. Ei bine ! te-ai gîndit la argumentele pe care ţi le-am înfăţişat ieri ?

Domnul de Terremondre îşi arătase în ajun, la Paillot, librarul, temeiurile pentru care era antisemit.

Domnul de Terremondre era antisemit în provincie, mai ales în epoca vînătorilor. Iarna, la Paris, lua masa la bancherii evrei, pe care-i îndrăgea îndeajuns pentru a-i face să-i cumpere cu preţ bun tablourile. Era naţionalist şi antisemit la consiliul general, ţinînd seama de sentimentele care domneau în capitala ţinutului. Dar cum nu erau evrei în oraş, antisemitismul consista îndeosebi în atacarea protestanţilor, care alcătuiau o mică societate austeră şi închisă.

— Aşadar, iată-ne adversari, urmă domnul de Terremondre ; îmi pare rău, căci eşti un om de spirit, dar trăieşti în afara frămîntărilor sociale. Nu eşti amestecat în viaţa publică. Dacă ai pune, ca mine, umărul la căruţă, ai fi antisemit.

— Mă măgulești, spuse domnul Bergeret. Semiţii, care au umplut pe vremuri Caldeea, Asiria, Fenicia şi care au întemeiat oraşe pe tot litoralul Mediteranei, nu mai dăinuiesc astăzi decît prin evreii împrăştiaţi în

lumea largă şi prin nenumăratele triburi arabe din Asia şi Africa. Nu am o inimă atît de încăpătoare pentru a cuprinde atîtea uri. Bătrînul Cadmus[1] era semit. Şi, oricum, nu pot fi duşmanul bătrînului Cadmus.

— Glumeşti, răspunse domnul de Terremondre, strunindu-şi calul, care muşca crengile arbuştilor. Ştii bine că antisemitismul nu se îndreaptă decît împotriva evreilor stabiliţi în Franţa.

— Va trebui, prin urmare, să urăsc optzeci de mii de persoane, spuse domnul Bergeret. E tot prea mult şi nu mă simt în stare.

— Nu-ţi cere nimeni să urăşti, spuse domnul de Terremondre. Dar există o incompatibilitate între francezi şi evrei. Antagonismul nu poate fi înlăturat. E o chestie de rasă.

— Cred, dimpotrivă, spuse domnul Bergeret, că evreii sînt cum nu se poate mai asimilabili şi că neamul lor e cel mai uşor de modelat şi cel mai maleabil din lume. Cu tot atîta plăcere ca pe vremuri nepoata lui Mardocheu[164] [165], care a intrat în haremul lui Ahasverus, fiicele nababilor evrei iau în căsătorie pe coborîtorii celor mai mari neamuri ale Franţei creştine. În urma acestor căsătorii e tardiv să mai vorbeşti de incompatibilitatea celor două rase. Ş-apoi, eu cred că-i rău ca într-o ţară

---

[164] Personaj legendar, despre care se spune că venind din Femeia ar fi întemeiat cetatea grecească Teba. I se atribuie de asemenea şi născocirea alfabetului.

[165] Personaj biblic, unchiul Estherei, cea despre care se spune că i-ar fi scăpat pe evrei de la moarte în timpul captivităţii ba- biloniene, pe vremea regelui Ahasvşruş.

să se facă deosebiri de rasă. Nu rasa e aceea care face patria. Nu există popor în Europa care să nu fie alcătuit dintr-o puzderie de rase amestecate şi contopite. Galia, cînd a pătruns Cezar în ea, era locuită de celţi, gali, iberi, deosebiţi unii de alţii şi prin obîrşie şi prin credinţă. Triburile care înălţau dolmeni nu erau de acelaşi sînge cu neamurile care cinsteau barzii şi druizii. în acest amestec de oameni, năvălirile au semănat germani, romani, sarazini, şi asta a făcut un popor, un popor eroic şi fermecător, Franţa, care pînă mai dăunăzi propovăduia Eu-ÎOpei şi întregii lumi justiţia, libertatea şi filozofia. Aminteşte-ţi frumoasa vorbă a lui Renan ; aş vrea s-o pot cita întocmai : „Ceea ce înmănunchează oamenii într-o alcătuire numită popor e amintirea marilor fapte pe care le-au săvîrşit laolaltă şi dorinţa de-a împlini altele la fel".

— Foarte bine, zise domnul de Terremondre ; dar cum nu ţin să săvîrşesc fapte mari împreună cu evreii, rămîn antisemit.

— Eşti sigur că poţi fi pe de-a-ntregul antisemit ? întrebă domnul Bergeret.

— Nu te-nţeleg, răspunse domnul de Terremondre.

— Bine, să mă explic, spuse domnul Bergeret. Ori de cîte ori atacăm evreii, un mare număr din ei sînt de partea noastră. E tocmai ceea ce i s-a întîmplat lui Titus. Cînd convorbirea ajunse aici, Riquet se aşează pe picioarele dinapoi, în mijlocul drumului, privindu-şi cu resemnare stăpînul. Eşti de acord că Titus, urmă domnul Bergeret, a fost îndeajuns de antisemit între anii 67 şi 70 ai erei noastre. A cucerit Iotapata şi i-a căsăpit locuitorii. A pătruns în Ierusalim, a dat foc templului, a făcut din oraş un morman de cenuşă şi de moloz, care, nemaiavînd nume, a primit cîţiva ani mai tîrziu pe acela de Aelia Capitolina. A adus la Roma, spre a fi înfăţişat în alaiul triumfului său, candelabrul cu şapte braţe. Socot că, fără să te jignesc, asta înseamnă să împingi antisemitismul pînă la un punct pe care domnia-ta nu rîvneşti să-l ajungi. Ei bine ! Titus, distrugătorul Ierusalimului, şi-a păstrat mulţi prieteni printre evrei. Berenice îl iubea cu adevărat, şi ştii bine c-a părăsit-o fără voia lui şi fără voia ei. Flavius Josephus[1] a trecut de partea lui, şi Flavius nu era un om fără însemnătate printre ai săi. Cobora din regii asmoneeni[2] ; trăia ca un fariseu auster şi scria destul de corect elineşte. După prăbuşirea templului şi a cetăţii sfinte, l-a urmat pe Titus la Roma şi s-a strecurat printre oamenii de casă ai împăratului. I s-a acordat cetăţenia romană, titlul de ca-
vaier şi o pensie. Şi să nu crezi, domnul meu, că şi-a închipuit că astfel trădează iudaismul. Dimpotrivă, ră- mînea credincios legii şi se străduia să adune antichităţile lui naţionale. Într-un cuvînt, era şi bun evreu în felul său, şi prieten cu Titus. Şi-n toate timpurile au fost alde Flavius în Izrael. Precum spui, trăiesc foarte departe de lume şi rupt de persoanele care se frămîntă în ea. Dar aş fi foarte mirat dacă evreii n-ar fi şi de data aceasta dezbinaţi şi dacă un mare număr din ei nu s-ar afla în tabăra

domniei-tale.

— Cîţiva, în adevăr, sînt cu noi, răspunse domnul de Terremondre. E frumos din partea lor.

— Eram sigur, spuse domnul Bergeret. Şi cred că printre ei se găsesc cîte unii destul de şmecheri care vor reuşi în viaţă, mulţumită antisemitismului. Circula acum treizeci de ani vorba unui senator, om de duh, care admira la evrei darul de a izbuti şi care dădea ca pildă pe un anumit duhovnic al curţii, izraelit de origine : „Uitaţi-vă, zicea el, un evreu s-a băgat printre popi şi-a devenit monsenior". Să nu restaurăm prejudecăţile barbare. Să nu cercetăm dacă un om e evreu sau creştin, ci dacă e onest şi dacă e de folos ţării sale.

Calul domnului de Terremondre începea să sforăie, şi Riquet, care se apropiase de stăpînul său, îl îmbia, cu rugăminţi şi duioşie în priviri, să-şi reia plimbarea începută.

— Dar te rog cel puţin să nu crezi, spuse domnul de Terremondre, că-i cuprind pe toţi evreii în acelaşi orb sentiment de hulă. Am foarte buni prieteni printre ei. Sînt însă antisemit din patriotism.

Îi întinse mîna domnului Bergeret şi îşi porni calul, îşi reluase liniştit drumul, cînd profesorul de la Facultatea de litere îl chemă înapoi :

— Ei! dragă domnule de Terremondre, un sfat : de vreme ce pacea e stricată, de vreme ce domnia-ta şi prietenii domniei-tale v-aţi învrăjbit cu evreii, faceţi în aşa fel ca să nu le fiţi cu nimic datori şi înapoiaţi-le Dumnezeul pe care l-aţi luat de la ei. Căci le-aţi luat Dumnezeul!

— Iehova ? întrebă domnul de Terremondre.

— Iehova ! În locul domniei-tale m-aş feri de el. Era, pînă în fundul sufletului, evreu. Cine ştie dacă n-o fi rămas ? Cine ştie dacă în această clipă nu-şi răzbună poporul ? Tot ce vedem, acele mărturisiri, izbucnind ca tunetul, acel gîtlej sugrumat, acele destăinuiri venite de pretutindeni, acel sobor de robe roşii pe care nu l-aţi putut împiedica, pe cînd puteaţi totul, cine ştie dacă nu cumva el e acela care a repezit aceste lovituri uimitoare ? Aduc îndeajuns cu biblicele sale obiceiuri. Parcă aş recunoaşte felul său de-a proceda. Dar calul domnului de Terremondre se mistuia după crengi la cotitura drumului, şi Riquet pornise mulţumit prin iarbă. Păzeşte-te, repetă domnul Bergeret, nu căta la Dumnezeul lor.

XX

■— Pofteşte-l pe domnul Guitrel, spuse Loyer.

În cabinetul său, îndărătul dosarelor îngrămădite pe birou, ministrul de-abia se vedea, moşneguţ cu ochelari şi mustaţă căruntă, gutunărit, batjocoritor şi posac, om de treabă care, în culmea onorurilor şi puterii, îşi păstrase o gesticulaţie de asistent la Facultatea de drept. îşi scoase ochelarii ca să-i şteargă. Era curios să-l vadă pe acest abate Guitrel, candidat la episcopie, care-i sosea precedat de-un strălucit alai de femei.

Frumoasa provincială, doamna de Gromance, venise cea dintîi, către sfîrşitul lunii decembrie. îi spusese, fără înconjur, că abatele Guitrel trebuie să fie numit episcop de Tourcoing. Bătrînul ministru, care mai preţuia încă aroma femeii, reţinuse îndelung în mîinile lui mînuţa doamnei de Gromance, dezmierdîndu-i cu degetul, între mănuşă şi mînecă, partea de la încheietură, unde pielea e mai gingaşă pe reţeaua albastră a vinelor. Dar n-a mers mai departe, pentru că cu anii totul îi era anevoios şi totodată de teamă să nu se facă de rîs, căci avea amor propriu. În schimb, cu vorba rămăsese ştrengar. I-a cerut doamnei de Gro- 485 mance, după obiceiul său, veşti despre „bătrînul *chouan"*. Aşa îl numea, în intimitate, pe domnul de Gromance. Ochii lui lăcrimaseră de haz prin toate micile lor cute, sub sticlele albăstrii ale ochelarilor.

Gîndul că „bătrînul *chouan"* poartă coarne îi stîrnea ministrului justiţiei şi al cultelor o veselie fără de margini. Stăpînit de gîndul acesta, o privea pe doamna de Gromance cu mai multă curiozitate, luare-aminte şi plăcere decît s-ar fi cuvenit poate. Dar, pe ruinile alcătuirii sale amoroase, se înjghebau acum desfătări spirituale, dintre care cea mai vie era să se gîndească la nefericirea domnului de Gromance, în chiar clipa în care o contempla pe voluptuoasa autoare a acestei nefericiri.

în decursul celor şase luni petrecute la Ministerul de Interne, într-un precedent guvern radical, îi ceruse prefectului Worms-Clavelin să-i trimită note confidenţiale asupra căsniciei Gromance, aşa că era foarte bine informat asupra amanţilor Clotildei şi era cît se poate de mulţumit, ştiindu-i numeroşi. în fine, o primise cum nu se poate mai bine pe frumoasa solicitatoare şi-i spusese că va cerceta îndeaproape dosarul părintelui Guitrel, fără ca totuşi să-i tăgăduiască mai mult, fiind bun republican şi neînţelegînd să lase afacerile de stat la cheremul capriciilor femeieşti.

Pe urmă venise la rînd baroana de Bonmont, cei mai frumoşi umeri din Paris, care-i ceruse, la seratele de la Elysee, să sprijine numirea abatelui Guitrel. în cele din urmă, doamna Worms-Clavelin, soţia prefectului, foarte drăguţă, îi strecurase la ureche o vorbă dulce pentru vrednicul abate Guitrel.

Loyer era nerăbdător să-l vadă cu ochii lui pe preotul acesta, care pusese în mişcare atîtea fuste. Se întreba dacă nu se va găsi în faţa unuia dintre acei zdraveni flăcăi în anteriu, pe care biserica îi aruncă de cîţiva ani în întrunirile publice, ba pînă şi în Camera deputaţilor, tineri vlăjgani rumeni la faţă şi buni de gură, cucernici tribuni rustici, violenţi şi pişicheri, cu trecere la oameni simpli şi la femei.

Abatele Guitrel intră în cabinetul ministrului, cu capul aplecat pe umărul drept şi ţinîndu-şi cu mîinile 486 împreunate pălăria pe burtă. Nu arăta rău ca înfăţişare, dar dorinţa de a plăcea şi respectul faţă de puterile statornicite făceau mai puţin simţită grija pe care o avea întru păstrarea demnităţii lui sacerdotale.

Loyer văzu că avea trei rînduri de bărbi şi capul ţuguiat, că avea

pîntec, dar umeri de loc, şi că era mieros. Altminteri, un moşneag.

„Ce au femeile cu el ?“, se întrebă.

Convorbirea fu, şi de-o parte şi de alta, neînsemnată la început. Dar, după ce-l interogă pe părintele Guitrel asupra cîtorva probleme de administraţie ecleziastică şi după ce-i ascultă răspunsurile, Loyer îşi dădu seamă că bondocul acesta vorbeşte limpede şi că judecă sănătos.

îşi amintea că directorul Cultelor, domnul Mostard, nu se opunea numirii abatelui Guitrel la episcopia din Tourcoing. Domnul Mostard, la drept vorbind, nu-l prea lămurise. De cînd guvernele clericale începuseră să alterneze cu guvernele anticlericale, directorul Cultelor nu se mai amesteca la numirea episcopilor. Acest soi de treburi devenea prea gingaş. Avea o casă la Joinviile, îi plăceau grădinile şi era pescar cu undiţa. Gîndul lui cel mai scump era să scrie istoria anecdotică a teatrului Bobino, ale cărui zile bune le apucase. îm- bătrînea şi era înţelept. Nu-şi susţinea cu stăruinţă părerile proprii. în ajun îi spusese ministrului, întocmai precum urmează : „Propun pe abatele Guitrel, dar abatele Guitrel sau abatele Lantaigne, e, vorba ceea, tocmagi cu lapte şi lapte cu tocmagi, sau, cum ar spune Pepelea, ce mi-i Tanda, ce mi-i Manda ?“. Aşa vorbise domnul director al Cultelor. Dar Loyer, vechi om de lege, ştia să facă deosebire.

I se păru că părintele Guitrel nu-i prea fanatic, nici lipsit de bun-simţ.

— Cred că ştii, părinte abate, îi spuse el, că răposatul episcop de Tourcoing, domnul Duclou, devenise intolerant la bătrîneţe şi că i-a dat de lucru mai mult decît s-ar fi cuvenit Consiliului de Stat. Ce zici ?

— Vai, răspunse oftînd abatele Guitrel, e-adevărat că monseniorului Duclou, către apusul zilelor şi puterilor sale, în timp ce se apropia de viaţa de apoi,

i-au scăpat vorbe de protest nelalocul lor, poate. Dar situaţia era grea atunci. E cu totul alta acum, şi urmaşul său va putea lucra cu folos la potolirea spiritelor. Scopul care trebuie urmărit e o pace sinceră. Calea e deschisă. Cuvine-se deci să păşim pe ea cu hotărîre şi s-o urmăm pînă la capăt. în realitate, legile şcolare şi legile militare nu mai ridică piedici. Nu mai dăinuieşte, domnule ministru, decît problema călugărilor şi aceea a fiscului. Şi problema aceasta, trebuie să recunoaştem, e cu deosebire importantă, într-o eparhie împănată – dacă pot spune astfel – ca cea din Tourcoing, cu instituţii religioase de tot soiul. De-aceea am şi cercetat-o foarte îndeaproape şi, dacă doriţi, vă pot aduce la cunoştinţă roadele acestei cercetări.

— Călugărilor, spuse Loyer, nu le place să plătească. Iată adevărul.

— Nimănui nu-i place să plătească, domnule mi

nistru, răspunse abatele Guitrel. Şi excelenţa-voastră, atît de pricepută în materie de finanţe, ştie că există totuşi o artă de-a tunde contribuabilul, fără să-l faci să ţipe. De ce nu s-ar folosi această artă faţă de sărmanii

noştri călugări, care sînt prea buni francezi pentru a nu fi şi buni contribuabili ? Ţineţi seama, domnule ministru, că sînt supuşi : 1 la impozite de
drept comun.

— Fireşte, spuse Loyer.

— 2 La taxa de mînă-moartă [166], urmă abatele.

— Şi vă plîngeţi de asta ? întrebă ministrul.

— Nicidecum, răspunse abatele. Fac socoteala. Socoteala bună prietenii adună. 3 Impozitul de patru la sută asupra veniturilor bunurilor mişcătoare şi nemişcătoare. Şi 4 Dreptul de spor, statornicit de legile din 28 decembrie 1880 şi 29 decembrie 1884. Acest din urmă impozit e singurul, ştiţi asta, domnule ministru, al cărui temei a fost tăgăduit de diferitele congregaţii
Câre au protestat, de acord, în anumite eparhii, cti păstorul lor. Nemulţumirile nu s-au potolit pretutindeni. Asupra acestui punct, domnule ministru, îmi îngădui să vă aduc la cunoştinţă ideile care m-ar călăuzi dacă aş avea cinstea să mă aşez în scaunul sfîntului Loup.

Ministrul, în semn de atenţie, îşi îndreptă fotoliul spre abatele Guitrel, care urmă în felul următor :

— În principiu, domnule ministru, dezaprob duhul răzvrătirii şi veştejesc revendicările gălăgioase şi sistematice. Nu fac cu asta decît să mă supun enciclicei *Diuturnum illud*[167], prin care Leon al XIII-lea, după pilda sfîntului Pavel, îndeamnă la supunere faţă de puterea mireană. Asta cu privire la principii. Să trecem la fapte. În fapt, aflu că, în faţa fiscului, călugării din eparhia Tourcoing sînt puşi în situaţii deosebite, ceea ce le îngreuiază foarte mult o acţiune comună. În adevăr, în această circumscripţie ecleziastică, se găsesc congregaţii autorizate şi congregaţii nerecunoscute, congregaţii hărăzite operelor de asistenţă gratuită, în folosul săracilor, bătrînilor sau orfanilor, şi congregaţii care nu au alt scop decît viaţa spirituală şi contemplativă. Sînt impuse diferit, după natura lor diferită. Socot că deosebirea de interes le sfarmă împotrivirea, în afară de cazul că episcopul le-ar înmă- nunchea el însuşi revendicările, ceea ce eu unul n-aş face dacă aş fi duhovnicească lor căpetenie. Aş lăsa, domnule ministru, călugării din eparhia mea la cumpănă şi dezbinaţi, pentru a asigura pacea bisericii în republică. Cît despre preoţimea mea mirenească, urmă preotul, cu glas hotărît, aş răspunde de ea aşa cum răspunde un general de oştile sale.

După ce vorbi astfel, părintele Guitrel îşi ceru iertare că a stăruit

---

[166] Taxa anuală reprezentînd contribuţia funciară asupra imobilelor care aparţin instituţiilor legalmente autorizate şi care înlocuieşte taxele asupra transmisiunilor de imobile, făcute între vii (donaţii) sau prin deces (succesiune).

[167] Acel lucru veşnic. (În lb. lat.)

atît de mult în dezvoltarea gîndurilor sale, abuzînd de preţiosul timp al unei excelenţe.

Bătrînul Loyer nu răspunse. Dar înclină capul, în semn de aprobare. Găsea că, pentru un purtător de anteriu, Guitrel nu ascundea gînduri primejdioase.

XXI

Doamna Worms-Clavelin se avînta prin obscuritate şi ploaie sub umbrela ei, cu acel pas sigur şi hotărît care, prin excepţie, nu se vlăguise pe caldarîmul oraşelor de provincie. Uşa cupeului de piaţă care aştepta în faţa zăbrelelor parcului Monceau se întredeschisese, apoi se deschise de tot. Şi doamna Worms-Clavelin se cuibări binişor în birjă alături de tînărul şef de cabinet, care o întrebă ce mai face. Ea îi răspunse :

— Eu, tot bine. Şi adăugă : Ce mai vreme !

Geamurile cupeului şiroiau. Toate zgomotele oraşului se pierdeau în aerul jilav şi nu se auzea decît plescăitul uşor al picăturilor de apă.

Pe cînd roţile cupeului începură să se rostogolească pe caldarîmul surd, ea întrebă :

— Unde mergem ?

— Unde vrei.

— Mi-e totuna... Mai curînd spre Neuilly.

După ce-i dădu ordine birjarului, Maurice Cheiral îi spuse soţiei prefectului :

— Am plăcerea să-ţi aduc la cunoştinţă că numirea abatelui Guitrel (Joachim) la episcopia din Tourcoing va apărea mîine în *Monitorul Oficial.* Asta nu ca să mă laud ! Dar te asigur că n-a fost uşor s-o scot la capăt. Nunţiul se pricepe mai bine ca oricine să folosească tărăgăneala. Oamenii ăştia au o forţă de inerţie uluitoare... în sfîrşit, s-a făcut!

— E bine! răspunse doamna Worms-Clavelin; te asigur că ai făcut un serviciu partidului republican- progresist şi că moderaţii vor avea de ce să se laude cu noul episcop.

— în fine, spuse Maurice, eşti mulţumită. Şi, după o lungă tăcere, urmă : Mă crezi că n-am dormit toată noaptea ? Mă gîndeam la dumneata. Eram nerăbdător să te văd.

Ciudat e că spunea adevărul şi că aşteptarea acestei simple aventuri îl frămîntase. Dar vorbea pe-un ton zeflemitor şi cu glas tărăgănat şi s-ar fi spus că minte. Pe lîngă asta, îi lipsea încrederea şi hotărîrea.

Doamna Worms-Clavelin credea că va coborî nevătămată din acest cupeu. îşi luă un aer grav şi blînd şi spuse c-o voce caldă :

— îţi mulţumesc, scumpe domn. Fii bun şi lasă-mă aici. Multă prietenie mamei dumitale.

Şi îi întinse mîna, mîna ei mică, scurtă, într-o mănuşă foarte murdară. Dar el o reţinu. Deveni stăruitor şi duios, plin totodată de amor propriu şi de senzualitate. Din acea clipă doamna Worms-Clavelin se aşteptă la ceea ce trebuia să se întîmple.

— Sînt plină de glod ca un căţel miţos, îi spuse ea tocmai în clipa în care el făcea tot ce trebuie pentru a se încredinţa de asta prin el însuşi.

Şi pe cînd Maurice Cheiral îşi urmărea ideea printre piedicile pe care locul şi împrejurările i le ridicau în cale, doamna Worms-Clavelin dovedi bun-gust şi nepre- făcătorie. Cu un tact desăvîrşit, ocoli tot ce ar fi putut fi supărător printr-o împotrivire prelungită sau printr-o prea grabnică cedare. De asemenea, cînd izbînda lui Maurice devenise neîndoielnică şi hotărîtoare, se feri de orice manifestaţie care ar fi putut vădi, fie o nepăsare ironică, fie o activă participare. Şi-a jucat rolul la perfecţie. Nu simţea, de altfel, nici un pic de duşmănie împotriva tînărului bărbat de stat, atît de candid în închipuita lui perversitate ; ba îi părea chiar rău în inima ei că nu-şi supraveghease îndeajuns dedesubturile în vederea acestei împrejurări. Fusese totdeauna puţin grijulie în ce priveşte rufăria. Dar, de cîţiva ani încoace, această lipsă de grijă depăşea, în adevăr, măsura. Marele ei merit a fost că a ştiut să se ferească de orice ifos sau exagerare.

Ajuns la capătul întreprinderii sale, Maurice se arătă dintr-o dată potolit, nepăsător şi puţin plictisit. Vorbea de lucruri fără nici o legătură cu situaţia lor prezentă şi privea pe geam strada pîcloasă. Părea că birja luneca în fundul unui acvarium. Nu se zăreau printre şiroaie decît becurile de gaz şi, pe-alocuri, borcanele cîte unui farmacist.

-— Ce mai ploaie ! oftă doamna Worms-Clavelin.

— Vremea s-a stricat de opt zile, răspunse Maurice Cheiral, E putredă. Şi-acolo, la voi, e tot aşa?

— Ţinutul nostru e cel mai ploios din Franţa, răspunse doamna Worms-Clavelin cu o fermecătoare blîn- deţe. Dar în aleile largi, cu nisip, din grădina prefecturii, nu-i niciodată noroi. Şi-apoi, noi, provincialele, purtăm totdeauna galenţi.

— închipuie-ţi, spuse Cheiral, că nu cunosc oraşul vostru.

— Plimbările sînt încîntătoare, răspunse doamna Worms-Clavelin, şi se pot face excursii foarte plăcute în împrejurimi. Vino să ne vezi. Soţul meu o să fie încîntat.

— Îi place judeţul lui ?

— Da, îi place. I-a mers bine în el.

La rîndul ei încercă, cu ochii la geamuri, să străbată obscuritatea deasă, plină de licăriri fugare.

— Unde ne aflăm ? întrebă ea.

— Trebuie să fim departe de toate ! răspunse Cheiral curtenitor. Unde vrei să te las?

Îi ceru s-o lase la o staţie. Maurice nu-şi mai ascundea dorinţa de a se despărţi de ea.

— Trebuie, zise el, să trec pe la Cameră ; nu ştiu ce-au făcut astăzi.

— A ! spuse ea, a fost şedinţă ?

— Da, răspunse Cheiral, nimic important, cred. O urcare de tarif. Dar nu se ştie niciodată. Mă duc să dau o raită pe-acolo.

Se despărţiră cu plăcere, cu uşurinţă. Pe cînd doamna Worms-Clavelin se urcă într-o birjă pe bulevardul Cour- celles, în vecinătatea fortificaţiilor, auzi strigîndu-se gazetele de seară, şi vînzători grăbiţi trecură pe lîngă ea, cu foile desfăşurate. Gazeta purta o manşetă enormă. Citi aceste cuvinte : „Căderea guvernului“.

Doamna Worms-Clavelin urmări un moment cu privirea oamenii şi vocile care se mistuiau în umbra jilavă. Şi se gîndi că, dacă în adevăr Loyer îşi înmîna în acea seară demisia preşedintelui republicii, probabil că nu va face să apară a doua zi în *Monitorul Oficial* numirile de episcopi. Se gîndi că crucea de ofiţer a soţului ei nu va fi cuprinsă poate în testamentul ministrului de interne şi că, aşa fiind, în zadar a petrecut ea o jumătate de oră între perdelele albastre ale unei birji.

492

Nu că ar fi regretat cele întâmplate, dar ou-i plăcea sâ facă nimic degeaba.

— La Neuiily, spuse ea birjarului, bulevardul Bi- neau, la mînăstirea maicilor slăvitrului sînge.

Şi, gânditoare, se aşează în trăsura ei singuratică. Strigătele vânzătorilor de ziare răzbateau prin geamuri, îşi spunea că, la urma urmei, se putea ca ştirea să fie adevărată. Gu toate acestea, nu cumpără gazeta, din neîncredere şi dispreţ pentru tot ce se tipărea în ziare şi dintr-un soi de ambiţie ce o avea de a nu se lăsa înşelată nici c-o para chioară. Se gîndea că dacă guvernul cădea în chiar momentul în care ea era îndatoritoare faţă de el, se putea vedea în asta o izbitoare pildă a ironiei soartei şi a perfidiei care pluteşte fără încetare în jurul nostru, ca un duh subtil. Se întrebă dacă şeful de cabinet al lui Loyer nu avea cunoştinţă, pe cînd se aflau în dreptul grilajului parcului, de ştirea aceasta răspândită acum de vânzătorii de ziare. Această bănuială făcu să i se suie sîngele în obraz, ca şi cum pudoarea i-ar fi fost trădată, şi buna-credinţă înşelată. Căci, în cazul acesta, Maurice Cheiral şi-ar fi bătut joc de ea. Şi nu îngăduia una ca asta. Dar judecata sănătoasă şi experienţa treburilor publice îi întărîră în minte gîndul că nu trebuie să-şi facă sînge rău din ceea ce spuneau gazetele. îşi aminti fără îngrijorare de abatele Guitrel şi se simţi mîndră că, după puterile ei, a contribuit la înălţarea acestui excelent preot în scaunul preafericitului Loup. în timpul acesta, îşi potrivea îmbrăcămintea, pentru a se putea înfăţişa cuviincios în vorbitorul mănăstirii maicilor slăvitului sînge, care se îngrijeau de educaţia fiicei sale.

Negura era mai searbădă şi mai gălbuie în aleile pustii şi pe terenurile jilave şi joase de la Neuiily. Şi sub ploaia mai limpede, copacii mari şi despuiaţi îşi înălţau statura elegantă şi vînjoasă. Doamna Worms- Clavelin văzu plopii şi-şi aminti de viaţa la ţară, care-i era din ce în ce mai dragă.

Sună la poarta cu gratii, deasupra căreia se vedea un herb de piatră : mănuşa în care Iosif din Aritmateea a cules sfîntul sînge al Mîntuitorului. La cererea ei, sora-portăreasă trimise după domnişoara de

Clavelin.
493
Şi doamna Worms-Clavelin intră în vorbitorul luminos, cu scaune împletite. Aici, în faţa Fecioarei albe şi albastre, care-şi deschidea mîinile pline de har, soţia prefectului se simţi pătrunsă de-un sentiment cucernic foarte puternic şi foarte alinător. Nu-i lipsea decît botezul pentru a fi creştină. Dar îşi botezase fiica şi o creştea în religia catolică. în acelaşi timp cu republica, luneca spre cucernicia burgheză. într-un sincer avînt al inimii, se închină cu smerenie în faţa milostivei Fecioare cu eşarfa azurie, pe care în impas o cheamă în ajutor toate cucoanele cumsecade. Cu o mistică înflăcărare pe care iudaismul nu i-o satisfăcuse niciodată, mulţumi proniei, în faţa acestei Marii cu braţele deschise, pentru toate dovezile de bunăvoinţă pe care i le arătase în viaţă. îi era recunoscătoare lui Dumnezeu pentru că, deşi născută în sărăcia din Montmartre şi cu toate că în copilăria ei bătuse cu pingelele găurite caldarîmul cleios al bulevardelor de centură, trăia acum în lumea bună, ţinea de clasele conducătoare, lua parte la înalta administraţie a ţării şi pentru că în toate tranzacţiile (căci, în fine, viaţa e grea şi ades ai nevoie de alţii) avea cel puţin de-a face numai cu oameni din societate.

— Bună ziua, mamă !

Doamna Worms-Clavelin îşi împinse mai întîi fiica sub lampă pentru a-i cerceta dinţii. De fiecare dată, asta era prima ei grijă. Se uită apoi dacă marginea pleoapelor nu vădea un alb de anemie, dacă talia nu se strîmbase, dacă unghiile nu erau mîncate. Şi, după ce se linişti cu privire la toate acestea, ceru lămuriri asupra învăţăturii şi purtării. Solicitudinea ei era rodul unui instinct sănătos şi al unei înalte cunoaşteri a vieţii. Era o foarte bună mamă.

Şi cînd, în sfîrşit, trebuiră să se despartă, la dangătul clopotului care suna repetitorul de seară, doamna Worms-Clavelin scoase din buzunar o cutie cu pastile de şocolată. Cutia era strivită toată, zdrobită, lovită şi mai ales grozav de turtită.

Domnişoara de Clavelin o luă şi spuse în glumă :

— O ! mamă, parcă vine dintr-o bătălie.

494

— Pe-o vreme atît de păcătoasă!... zise doamna Worms-Clavelin ridicînd din umeri.

în seara aceea, după cină, în salonul din *family- house,* găsi pe masă o mare gazetă de seară, ale cărei informaţii erau vrednice de încredere. Află din ea că guvernul nu era nici răsturnat, şi nici măcar zdruncinat. E drept că fusese pus în minoritate la începutul şedinţei, dar numai în ce priveşte stabilirea ordinei de zi. Asupra fondului chestiunii obţinuse mai apoi o majoritate de o sută cinci voturi.

Asta o mulţumi şi, gîndindu-se la soţul ei, îşi spuse :

„Teodor o să fie mulţumit cînd o să afle că Guitrel a fost numit episcop.“

XXII

După ce-şi trimise acasă trăsura, doamna de Bon- mont se duse cu birja în strada din cartierul Europa, unde îl iubea pe Rara, în huietul camioanelor şi şuieratul maşinilor. I-ar fi plăcut mai mult o grădină ; dar dragostea nu se face totdeauna sub crengi de mirt, în susur de şipote. Pe străzile în care în negura înserării se aprindeau lumini, doamna de Bonmont frămînta gînduri triste. Ce-i drept, abatele Guitrel fusese numit episcop de Tourcoing. Faptul o bucura. Cu toate acestea, bucuria nu-i era deplină. Prin posomorala şi instinctele sale de fiară, Rara o scotea din sărite. Nu se mai ducea decît tremurînd la întîlnirile al căror ceas de desfătări îl aştepta altădată cu atîta plăcută înflăcărare. Deşi încrezătoare şi liniştită din fire, se temea acum şi pentru el şi pentru ea, de primejdii, de-o catastrofă, de-un scandal. Starea morală a prietenului ei, care nu fusese niciodată mulţumitoare, se înrăise din- tr-o dată. De la sinuciderea colonelului Henry \ Rara devenise spăimîntător. Un sînge otrăvit îi arsese pielea ca vitriolul, îi însemnase fruntea, pleoapele şi obrajii [168] cu fum, pucioasă şi foc. Din pricini necunoscute, a căror taină n-o dibuia, de cincisprezece zile Rara nu mai dădea pe la locuinţa pe care şi-o alesese peste drum de Moulin-Rouge, unde era domiciliul lui legal. Luase măsuri să i se trimită scrisorile şi îşi primea cunoscuţii în micul mezanin închiriat de doamna de Bonmont pentru cu totul altceva.

Urcă scara, cu încetineală şi tristeţe. Dar, în pragul uşii, speranţa de a-l regăsi pe fermecătorul Rara din primele zile i se strecură în inimă. Speranţa aceasta, vai, o înşela. Fu întîmpinată cu vorbe amare :

— De ce-ai venit ? Şi tu mă dispreţuieşti.

Ea tăgădui energic.

Şi-i drept că nu-l dispreţuia, ba îl admira chiar în sufletul ei de ciută îndrăgostită. îşi lipi de mustăţile iubitului buzele vopsite şi totuşi fragede, îmbrăţişîndu-l cu hohote de plîns, dar el o respinse şi începu să se plimbe furios prin cele două camere albastre.

Doamna de Bonmont desfăcu pe tăcute pachetul cu prăjituri pe care-l adusese şi spuse c-o voce stinsă, în care nu mai licărea nici o nădejde :

— Vrei un baba ? E cu *kirsch* [1], cum îţi place.

Şi-i întinse baba-ul între două degete fine şi pline de zahăr.

Dar Rara, necatadicsind nici să vadă, nici să audă, îşi urmă plimbarea monotonă şi sălbatică.

Atunci ea, cu ochii sticlind de lacrimi, cu pieptul umflat de suspine, îşi ridică vălul des şi negru care, ca o mască, îi acoperea partea de sus a feţei şi, în tăcere şi nemişcare, începu să mănînce o prăjitură de şocolată.

Apoi, nemaiştiind ce să spună şi ce să facă, scoase din buzunar o cutiuţă pe care atunci o luase de la giuvaergiul ei, o deschise şi,

[168] Colonelul Henry fusese cel care ticluise false piese de acuzare *în* cursul afacerii Dreyfus.

arătîndu-i lui Rara inelul episcopal care era înăuntru, rosti cu glas sfios :

— Priveşte inelul părintelui Guitrel. Piatra e frumoasă, nu-i aşa ? E un ametist unguresc. Crezi că o să-i placă ?

— Mă lasă rece, răspunse Rara. [169]

Mîhnită, aşează cutiuţa pe masa de toaletă.

în răstimp, Rara îşi reluase firul ideilor sale obişnuite şi exclamă :

— Nu mai rămîne vorbă ! Am să spintec unul.

Doamna de Bonmont îl privi cu oarecare neîncredere, căci băgase de seamă că ameninţa mereu să ucidă întreaga omenire şi că în realitate nu ucidea pe nimeni.

Lui Rara nu-i scăpă acest gînd. Fu îngrozitor.

— Ştiam eu bine că mă dispreţuieşti.

Era mai-mai s-o bată. Doamna de Bonmont plînse mult. Rara se îmblînzi şi-i făcu o descriere spăimîntă- toare a încurcăturilor sale băneşti.

Doamna de Bonmont fu mişcată, dar nu-i făgădui o sumă mare, mai întîi pentru că nu intra în vederile ei să dea bani unui amant, şi-apoi, pentru că se temea ca Rara să nu plece, dacă i se înlesnea plecarea.

Ieşi atît de zguduită din micul mezanin albastru, încît uită inelul cu ametist pe masa de toaletă.

XXIII

— Lucrezi, scumpe maestre, nu te stînjenesc ? întrebă domnul Goubin, intrînd în camera de lucru a domnului Bergeret.

— De loc, răspunse profesorul de literatură latină. Mă distram. Traduceam un text grecesc din epoca alexandrină, de curînd descoperit la Philae*, într-un mormînt.

— Ţi-aş rămîne îndatorat dacă mi-ai arăta şi mie traducerea, scumpe maestre, îl rugă domnul Goubin.

— Cu plăcere, spuse domnul Bergeret.

Şi începu să citească :

Despre Hercule Atimos [170] [171]

Poporul atribuie unui singur Hercule isprăvile să- vîrşite de mai mulţi eroi cu acest nume. Ceea ce ne povesteşte Orfeu despre Herculele trac ni-l arată mai degrabă zeu decît erou. Nu mă voi opri asupra acestuia. Tyrienii au ştiinţă de-un alt Hercule, căruia îi pun în seamă isprăvi greu de crezut. Ceea ce se ştie mai puţin e că Alcmena a plodit doi gemeni care semănau la faţă şi le-a dat amîndurora numele de Hercule. Unul era fiul lui Jupiter, celălalt al lui Amphi- tryon. Primul s-a dovedit vrednic, prin faptele sale, să bea la masa zeilor, din cupa lui Hebe, şi noi îl socotim zeu. Al doilea nu fu vrednic de laudă ; de-aceea i

[169] Lichior de vişine.

[170] Insulă pe Nil.

[171] În limba elină, *atimos* înseamnă dezonorat, dispreţuit.

s-a spus Hercule Atimos.

Ceea ce ştiu despre el am aflat-o din gura unui locuitor din Eleusis, bărbat cu doxă şi praxă, care-a adunat multe povestiri din bătrîni. Iată ce mi-a povestit omul acesta :

„Hercule Atimos, fiul lui Amphitryon, a primit de la tatăl său, cînd a ajuns la bărbăţie, un arc şi săgeţi, meşterite de Vulcan, care duceau oamenilor şi dobitoacelor moartea de neînlăturat. Într-o bună zi, pe cînd vîna pe povîrnişurile Cytheronului cocorii călători, în- tîlni un văcar, care îi spuse :

— Fiu al lui Amphitryon, un om rău fură zilnic cîte-un bou din turmele noastre. Străluceşti de tinereţe şi putere. Dacă l-ai putea prinde pe acest hoţ de boi şi dacă l-ai împroşca cu săgeţile tale divine, mari laude ai dobîndi. Dar nu-i uşor să te-apropii de el. Căci picioarele lui sînt mai lungi decît ale celorlalţi oameni, şi foarte iuţi.

Atimos făgădui văcarului să pedepsească haraminul şi-şi văzu de drum. Infundîndu-se în trecătorile munţilor, zări de departe, pe potecă, un bărbat care i se păru hain. Crezînd că-i hoţul de boi, îl omorî cu săgeţile. Dar, pe cînd sîngele omului curgea proaspăt încă pe anemonele sălbatice, Palas-Athena, zeiţa cu ochii limpezi, se pogorî din Olimp şi veni pe munte, în faţa lui Atimos, care n-o cunoscu, căci îşi luase înfăţişarea unui bătrîn serv al regelui Amphitryon. Şi zeiţa îi spuse aceste vorbe :

— Divinule fiu al lui Amphitryon, omul acesta pe care l-ai ucis nu-i acel haramin, hoţ de boi. E un om fără de prihană. Pe cel vinovat e uşor să-l dibuieşti, după urma paşilor săi în praf. Căci picioarele lui sînt 493 mai lungi ca ale celorlalţi oameni. Cel mort a dus o viaţă neîntinată. De aceea, dator eşti să-i ceri cu lacrimi divinului Apollon să-i redea viaţa. Apollon nu se va împotrivi să facă ceea ce-i ceri, dacă te vei ruga lui cu smerenie.

Dar Atimos, plin de mînie, răspunse :

— Am pedepsit pe omul acesta pentru răutatea lui. Socoţi tu, bătrîne, că sînt eu un om fără judecată, care loveşte la întîmplare ? Tacă-ţi gura şi fugi, smintitule ! Că de unde nu, ai să te căieşti de cutezanţa ta.

Nişte tineri ciobani care se jucau cu caprele lor pe clina Cytheronului, auzind vorbele lui Atimos, le aduseră asemenea laude, că muntele întreg răsună la auzul lor, pe cînd anticii pini fură scuturaţi de-un freamăt lung. Iar Palas-Athena, zeiţa cu ochii limpezi, se sui din nou spre Olimpul alb de nea.

în timpul acesta, Atimos, pornind din nou la drum, dădu peste urma hoţului de boi, a cărui spinare o zări la o mică depărtare. Se încredinţă uşor că-i el, după urma paşilor lăsată de omul acesta în nisip. Căci urma acestora era cu mult mai mare decît aceea a celorlalţi oameni.

Şi eroul îşi zise :

«Trebuie să se creadă că omul acesta e nevinovat, ca să se creadă

că l-am ucis pe cel vinovat şi ca faima mea să se răspîndească cu iuţeala fulgerului printre oameni».

După ce gîndi aşa în sinea lui, chemă pe om la el şi-i spuse :

— Te slăvesc, prietene, căci eşti un om fără prihană şi cu gînduri curate.

Şi scoţînd din tolbă una dintre săgeţile făurite de Vulcan, o dădu omului, rostind aceste vorbe repezite :

— Primeşte această săgeată, meşterită de Vulcan. Toţi acei care-o vor vedea în mîinile tale te vor cinsti şi vei fi socotit vrednic de prietenia unui erou.

Zise. Omul cel rău luă săgeata şi se îndepărtă. Iar divina Athena, zeiţa cu ochii limpezi, pogorî din Olimpul alb de nea. îşi luă înfăţişarea unui cioban plin de smerenie şi, apropiindu-se de Atimos, astfel grăi către el :

— Fiu al lui Âmphitryon, iertînd acestui vinovat, ai ucis pe cel nevinovat a doua oară. Şi fapta aceasta nu-ţi va aduce slavă printre oameni.

Dar Atimos n-o cunoscu pe zeiţa venerabilă şi, cre- zînd că-i chiar un cioban, îi spuse plin de mînie :

— Păcătosule, burduf de vin, cîine, am să-ţi smulg sufletul!

Şi îndreptă spre Palas-Athena arcul său de lemn mai tare ca fierul, lucrare a lui Vulcan".

— Restul lipseşte, spuse domnul Bergeret, aşezînd hîrtia pe masă.

— Păcat ! făcu domnul Goubin.

— E, într-adevăr, păcat! zise domnul Bergeret. Am tălmăcit cu mare plăcere acest text elin. Cuvine-se să mai uităm, din cînd în cînd, clipa de faţă.

XXIV

Doamna de Bonmont venea în birjă prin cele dintîi pîcle ale înserării, cu inima strînsă, să-l revadă pe Rara şi să-şi ia inelul cu ametist. Se temea însă de vreo nenorocire. Cînd birja, după ce trecu peste podul Europa, se opri în faţa uşii iubitului, doamna de Bonmont văzu că aleea era neagră de pălării înalte şi redingote. Mişcarea din alee aducea şi a mutare şi a slujbă funerară. Nişte oameni îngrămădeau într-o birjă dosare şi teancuri de hîrtii legate cu sfoară. Alţi oameni dădeau jos un cufăraş, şi doamna de Bonmont recunoscu vechea ladă de campanie, plină de notificări de-ale portăreilor, în care Rara îşi cufundase în atîtea rînduri braţele păroase şi faţa îmbujorată.

Rămase înmărmurită de spaimă, cînd o auzi pe portăreasa cu părul vîlvoi spunîndu-i la ureche :

— Nu intraţi! Plecaţi repede ! A venit judecătorul de instrucţie şi comisarul cu niscaiva poliţişti. Au ridicat hîrtiile de la domnul dumneavoastră şi-au pus pe- ceţi în toate părţile.

500

Birja o porni cu doamna de Bonmont, zdrobită. În abisul în care se simţea căzînd, la capătul dragostei sale pierdute, se gîndi totuşi :

„Şi inelul monseniorului Guitrel e sub sechestru !“

XXV

De trei luni se tot vorbea de asta. Domnul Bergeret avea la Paris prieteni care nu-l văzuseră niciodată : prietenii aceştia sînt cei mai siguri. Pentru că tot ce fac e numai din imbold dezinteresat, superior şi absolut, iar atunci cînd se rostesc în sprijinul cuiva, li se dă crezare. Prietenii domnului Bergeret erau de părere că locul lui e la Paris. S-au gîndit să-l aducă acolo. Domnul Leterrier i-a sprijinit cu toată trecerea sa. Într-o zi s-a făcut.

Domnul Bergeret fu însărcinat să ţină un curs la Sorbona. După ce ieşi de la domnul decan Torquet, care îi adusese la cunoştinţă numirea lui în termenii cei mai potriviţi, domnul Bergeret, ajungînd în stradă, văzu acoperişurile de ardezie, zidurile de piatră cubică pe care le mai văzuse de atîtea ori, castronaşul de săpunit care se legăna deasupra uşii bărbierului, vaca roşie care slujea de firmă lăptarului, micul triton de bronz care scuipa apă în mahalaua Josde ; şi toate lucrurile acestea cu care se obişnuise de mult i se părură deodată stranii. Picioarele i se dezobişnuiseră subit de cal- darîmul pe care de atîtea ori şi de atîta vreme îşi ducea paşii împovăraţi de tristeţe sau oboseală şi uşuraţi de-un pic de voie bună sau de desfătare. Oraşul pe ca- re-l vedea înălţîndu-şi domurile şi clopotniţele spre cerul cenuşiu i se părea un oraş străin, îndepărtat deodată, de-abia real şi mai degrabă imaginea unui oraş decît un oraş aievea. Şi imaginea aceasta devenea tot mai mică. Atît oamenii, cît şi locurile i se arătau îndepărtate şi micşorate în ochii lui. Factorul, două gospodine, grefierul tribunalului, pe care îi întîlni, îi făceau impresia că se perindă pe ecranul unui cinematograf,

501

într-atît de puţin îşi dădea seama că sînt aievea şi trăiesc viaţa pe care-o trăia şi el.

După ce încercă un răstimp aceste impresii ciudate, îşi veni în fire, căci avea judecată sănătoasă şi darul de a se cunoaşte pe sine. Şi îşi oferea astfel un nesecat izvor de mirare, de ironie şi de milă.

— Iată, îşi spuse el cu acest prilej, iată că oraşul acesta, în care am trăit cincisprezece ani, mi se pare dintr-o dată străin, pentru că urmează să-l părăsesc. Mai mult : pentru mine şi-a şi pierdut întrucîtva realitatea. Din clipa în care nu mai e oraşul meu, nici nu mai există. Nu-i decît o imagine zadarnică. Asta înseamnă că nenumăratele şi însemnatele lucruri care se află în el nu mă interesau decît pentru că le priveam în legătura lor cu persoana mea. îndată ce mă desfac de ele, încetează de a mai fiinţa pentru mine. Aşadar, această cetate plină de oameni, aşezată

pe colina ei, la malul unui mare fluviu, acest vechi *oppidum*[172] al Galilor, această colonie în care romanii au zidit un circ şi-un templu, acest oraş întărit care a susţinut trei ase- dii memorabile, unde s-au ţinut două sinoduri, înzestrat c-o bazilică, a cărei criptă mai dăinuie încă, cu o catedrală, cu o biserică de canonici, cu şaisprezece biserici parohiale, cu mai mult de şaizeci de paraclise, c-o primărie, cu hale, cu spitale, cu palate, care din vremuri foarte vechi a fost alipit domeniului regal, devenind capitala unui vast ţinut, şi care poartă şi-acum pe fruntarul palatului guvernatorului, transformat în cazarmă, herbul înconjurat de virtuţi şi de lei, acest oraş, astăzi reşedinţa unei arhiepiscopii, a unei Facultăţi de litere, a unei Facultăţi de ştiinţe, a unui tribunal de primă instanţă şi a unei curţi de apel, capitala unui ţinut bogat nu exista decît în măsura în care mă interesa personal; îl umpleam cu persoana mea ; nu exista decît pentru mine. E destul să plec : dispare. Nu mă ştiam egocentric pînă la demenţă. Nu ne cunoaştem pe noi înşine şi sîntem monştri fără să ştim.

în felul acesta, domnul Bergeret se examina cu o sinceritate exemplară. Dar, pe cînd trecea prin faţa bisericii sfîntul Exuperîu, se opri în dreptul portalului deasupra căruia se afla judecata din urmă. Asemenea vechi sculpturi narative îi fuseseră totdeauna dragi şi nu pierduse niciodată prilejul să se desfete în faţa acestor istorii cioplite în piatră. Un anumit diavol cu cap de cîine pe umeri şi faţă de om pe buci îl desfăta îndeosebi. Diavolul trăgea după sine un şir de osîndiţi în lanţuri, şi cele două feţe ale sale învederau o adevărată mulţumire. Mai era acolo un călugăraş pe care un înger îl apuca de mîini pentru a-l aburca în cer, pe cînd un diavol îl trăgea de picioare. Asta îi plăcea mult domnului Bergeret. Dar niciodată nu privise cu atîta luare-aminte aceste imagini pe care urma să le părăsească.

Nu-şi mai putea lua ochii de la ele. Această concepţie naivă despre univers, pe care o dăduseră în vileag acolo nişte meşteri, morţi de mai bine de cinci sute de ani, îl înduioşa. O găsea plăcută în absurditatea ei. îi părea rău că n-o studiase mai bine pînă atunci şi că n-o privise cu mai multă simpatie. Se gîndi că portalul acesta al judecăţii din urmă, pe care îl văzuse aurit de soare sau înălbăstrit de lună, rîzînd în lumina albă, sau înnegrit de iarnă, peste puţin nu-l va mai vedea.

Simţi atunci că era prins de lucruri prin legături nevăzute, pe care nu le poţi rupe fără îndurerare şi fu apucat deodată de-o mare evlavie pentru oraşul lui. îi erau dragi pietrele vechi şi copacii bătrîni. Se întoarse din drum pentru a se duce să vadă pe alee un ulm care, dintre toţi, îi era mai drag. E acela sub care avea obicei să se aşeze în timpul verii, în fapt de seară. Frumosul copac, acum despuiat de frunzele sale,

[172] Cetate. (În lb. lat.)

îşi desfăşura, goală şi neagră sub firmament, puternica sa coroană de crengi subţiri. Domnul Bergeret îl contemplă îndelung. Paşnicul uriaş veghea fără freamăt, nici murmur. Taina vieţii lui liniştite inspiră o adîncă meditaţie acestui om care păşea spre un nou destin.

Astfel, domnul Bergeret îşi dădu seama că iubea pă- mîntul patriei şi oraşul în care înfruntase necazuri şi năpăşti, dar în care se bucurase şi de paşnice plăceri.

503

XXVI

Monseniorul Guitrel, episcop de Tourcoing, trimise preşedintelui Republicii următoarea scrisoare, al cărei text fu publicat *în extenso* în *Săptămîna cucernică, Adevărul, Stindardul, Studiile serioase* şi în alte periodice ale eparhiei :

Domnule Preşedinte,

înainte de-a aduce la urechile domniei-voastre îndreptăţite plîngeri şi preaîntemeiate revendicări, da- ţi-mi voie să mă bucur o scurtă clipă de adînca mulţumire de a mă simţi de perfect acord cu domnia-voas- tră asupra unui punct, care, în adevăr, trebuie să ne fie comun ; îngăduiţi-mi ca, dîndu-mi seama de sentimentele care trebuie să vă fi frămîntat în aceste lungi zile de încercare şi mîngîiere, să mă alătur, din patriotic avînt, domniei-voastre. O ! cît trebuie să fi sîngerat generoasa domniei-voastre inimă, văzînd această mînă de oameni rătăciţi batjocorind oştirea, sub cuvînt că apără dreptatea şi adevărul, ca şi cum ar putea fi un adevăr şi o dreptate potrivnice orînduirii sociale şi ierarhiei puterilor statornicite de însuşi Dumnezeu pe pămînt ! Şi de cîtă bucurie nu va fi fost cuprinsă aceeaşi inimă a domniei-voastre, la priveliştea naţiei ridicate în întregul ei, fără deosebire de partid, pentru a aclama viteaza noastră oştire, oştirea lui Clovis, a lui Carol cel Mare şi a sfîntului Ludovic, a lui Godefroy de Bouillon, a Ioanei d'Arc şi a lui Bayard, pentru a-i îmbrăţişa cauza şi a spăla batjocura. O ! cu cîtă mulţumire nu veţi fi privit neadormita înţelepciune a naţiei zădărnicind uneltirile trufaşilor şi răilor !

De bună seamă, nu se poate tăgădui că cinstea unei atît de vrednice de laudă purtări e fapta întregii Franţe ; dar privirea domniei-voastre e prea pătrunzătoare, domnule preşedinte, pentru a nu fi zărit biserica şi credincioşii ei în capul celor ce sprijină ordinea şi puterea. Erau în primele rînduri, salutînd cu respect şi încredere oştirea şi pe capii ei. Şi nu era aici oare adevăratul loc al slujitorilor celui care a voit să fie numit Dumnezeul oştirilor şi care, după puternica ex- 504 presie a lui Bossuet, le-a sfinţit, luîndu-şi acest nume ? Veţi găsi în noi, mereu, ca şi acum, cel mai de nădejde reazim al ordinii şi autorităţii. Şi supunerea noastră, pe care n-am refuzat-o nici prinţilor, prigonitorii noştri, nu se va dezminţi niciodată. Fie ca, în schimb, guvernul domniei-voastre să ne privească cu ochi împăciuitori şi să ne facă supunerea plăcută ! Pînă atunci, inimile noastre tresaltă la vederea acestui aparat războinic, care

ne face temuţi în afară, cît şi la vederea domniei-voastre înşivă, pe preacinstitul domniei-voastre scaun, înconjurat de-un strălucit stat-major, după pilda regelui Saul, atît de mare prin curaj şi caracter, care ţinea pe lîngă sine războinicii cei mai viteji. *Nam quemcumque viderat Saul virum fortem et aptum ad proelium, sociabat eum sibi.* (Reg. XIV, 52.)[173]

O! Cît aş vrea să închei această scrisoare, după cum am început-o, cu vorbe de voioşie şi mulţumire, şi ce plăcut mi-ar fi, domnule preşedinte, să leg numele domniei-voastre venerat de încheierea păcii cu biserica, aşa cum l-am legat de biruinţa cîştigată sub ochii noştri de spiritul de autoritate asupra spiritului de vrajbă ! Dar, vai ! nu-i cu putinţă să fie aşa. Trebuie să vă supun o mare pricină de mîhnire şi să vă întristez sufletul cu o jalnică privelişte. îmi împlinesc o neînduplecată datorie, atrăgîndu-vă atenţia asupra unei plăgi care sîngereaza şi care trebuie închisă. Sînt nevoit să vă spun adevăruri dureroase şi sînteţi nevoit să le ascultaţi. Datoria mea de păstor mă sileşte să vorbesc. Aşezat din milosîrdia suveranului pontif pe scaunul preafericitului Loup, urmaşul atîtor sfinţi apostoli şi ai atîtor neadormiţi păstori, aş mai fi eu oare legiuit cli- ronom al vrednicelor de laudă lucrări ale lor, dacă aş pregeta să le duc înainte ? *Alii laboraverunt, et vos în labores eorum introistis* (Ioan IV, 38) [2]. Cuvine-se, deci, ca atît de slab glasul meu să se înalţe şi să ajungă la auzul domniei-voastre. Cuvine-se, de asemenea, să vă plecaţi cu bunăvoinţă urechea la vorbele mele, căci cele ce vă spun sînt vrednice de luare-aminte pentru capul unui stat. *Princeps vero ea, quae digna sunt principe, cogitabit.* (Is. XXXII, 8.)[1]

Dar cum să te-apropii de-această rană, fără să te simţi năpădit pe dată de-o copleşitoare durere ? Cum să vă arăt, fără vărsare de lacrimi, starea călugărilor a căror căpetenie duhovnicească sînt ? Căci, despre dînşii e vorba, domnule preşedinte. Păşind în eparhia mea, ce sfîşietor spectacol mi-a izbit privirea ! în pragul cuvioaselor noastre lăcaşuri hărăzite bunei-creşteri a copiilor, tămăduirii suferinţelor, odihnei bătrînilor, instruirii leviţilor [174] [175] noştri, adîncirii tainelor, n-am văzut decît frunţi întunecate şi priviri amărîte. Acolo, unde mai ieri domnea voioşia nevinovăţiei şi liniştea muncii, se întindea acum o mohorîtă îngrijorare. La cer se înălţau suspine, şi din toate gîtlejurile ieşea acelaşi strigăt de lăuntric năduf : „Cine va mai avea grijă de bătrînii şi bolnavii noştri ? Ce se va alege de copilaşi ? Unde ne vom închina ?“. Aşa se văietau la picioarele păstorului lor, sărutîndu-i mîinile, călugării şi călugăriţele eparhiei din Tourcoing, despuiaţi de bunurile lor, care sînt bunul săracului, al văduvei şi al orfanului, pîinea seminariştilor şi

---

[173] **Căci pe oricare îl vedea Saul bărbat puternic şi volnic** de **luptă, şi-l făcea sieşi soţ. (În lb. lat.)**

*** Unii au lucrat, şi voi v-aţi vîrît în munca lor. (În lb. lat.)** 505

[174] **Principele într-adevăr a gîndit aşa cum e demn de un principe. (În lb. lat.)**

[175] **Preoţi.**

viaticul[176] misionarilor. Astfel, monahii îşi vărsau necazul prin aceste mişcătoare tînguiri, în pragul prăbuşirii, aşteptînd ca agenţii fiscului, făcînd silă zidurilor fecioarelor noastre şi zăbrelelor sanctuarului, să vină să ridice vasele sfinţite din altar.

Acesta e halul în care au fost aduse comunităţile noastre religioase prin aplicarea legilor de spor şi de abonament[177], dacă se pot numi legi dispoziţiile unui text stupid şi criminal. Vorbele folosite, domnule preşedinte, nu vor părea prea tari, dacă se ia în seamă situaţia creată călugărilor prin aceste măsuri de despuiere, cărora se pretinde a li se da putere de lege. Va fi de ajuns, pentru a împărtăşi sentimentul meu în această privinţă, o clipă de atenţie. în adevăr, congregaţiile fiind supuse dărilor de drept comun, e samavolnic să le mai faci să plătească şi altele. E o primă nedreptate, care sare-n ochi. O să vă mai înfăţişez şi altele. Dar, chiar asupra acestui punct, îngăduiţi-mi, domnule preşedinte, să ridic o protestare, pe cît de respectuoasă, pe atît de hotărîtă. Nu am autoritatea îndestulătoare a vorbi în numele întregii biserici. Cu toate acestea, sînt încredinţat că nu mă îndepărtez de doctrina cea bună, proclamînd acest principiu esenţial de drept, anume că biserica nu e datoare să plătească dări statului. Consimte să le plătească ; le plăteşte de bunăvoie, dar nu-i datoare să le plătească. Anticele ei scutiri decurgeau din suveranitatea sa, căci suveranul nu plăteşte. Le poate revendica oricînd, în orice moment şi de îndată ce va socoti că-i trebuitor. Nu poate renunţa la scutirile sale, tot aşa cum nu se poate lepăda de drepturile şi datoriile ei de regină. în cazul de faţă se face dovadă de o pilduitoare mărinimie. Asta e tot. Aceste rezerve făcute, îmi urmez demonstraţia.

Congregaţiile sînt supuse în materie de finanţe :

1 Dreptului comun, după cum am spus ;

2 Bunurilor de mînă-moartă ;

3 Unui impozit de patru la sută asupra venitului (legile din 1880 şi 1884) ;

4 Unui drept de spor, ale cărui cumplite urmări s-a pretins că se corijează printr-un drept, zis de abonament, ridicat de ocîrmuire anual din partea presupusă a membrilor decedaţi. E drept că printr-o prefăcută blîndeţe, care nu-i de fapt decît un rafinament de prigoană şi de perfidie, legea hotărăşte că instituţiile spitaliceşti sau şcolare vor putea fi scutite de această sarcină, ţinînd seama de folosul care-l aduc, ca şi cum lăcaşurile în care sfintele noastre fiice se roagă lui Dumnezeu pentru iertarea păcatelor şi fărădelegilor Franţei şi pentru luminarea orbilor ei cîrmuitori n-ar fi tot atît de folositoare şi mai folositoare, poate, decît

[176] **Cele trebuincioase călugărilor misionari.**

[177] **Taxa pe care trebuiau s-o plătească anumite asociaţii asupra drepturilor de transmitere cu titlu gratuit a unor bunuri.**

pensioa- nele şi spitalele !

Dar interesele trebuiau dezbinate, aplicîndu-li-se regimuri diferite. Se urmărea astfel nimicirea împotrivirii. Şi tot spre acest sfîrşit s-a statornicit la treizeci de centime la suta de franci pentru congregaţiile auto- 507 rizate de lege şi la patruzeci de centime pentru cele nerecunoscute, birul anual asupra valorii bunurilor mişcătoare şi nemişcătoare, aşa că, acestea din urmă, nevolnice să stăpînească, sînt volnice să plătească şi încă să plătească mai mult decît celelalte.

Mă rezum. La birurile de drept comun se alătură, pentru a-i copleşi pe călugări, acele asupra bunurilor de mînă-moartă, acele de patru la sută asupra venitului şi acele zise de spor, nicidecum uşurate, dar împovărate prin acele zise de abonament. E oare de îngăduit ? Se mai află pe lume vreo pildă de-un jaf atît de spurcat ? Nu, sînteţi silit, domnule preşedinte, să recunoaşteţi că nu se află.

De aceea, cînd călugării din parohia mea şi-au întrebat păstorul ce au de făcut în starea în care au fost aduşi, puteam eu să le răspund altfel decît cu aceste singure vorbe : „împotriviţi-vă ! E un drept şi-o datorie să te pui de-a curmezişul nedreptăţii. Impotriviţi-vă. Spuneţi : nu putem. *Non possumus.“*

Sînt hotărîţi la asta, domnule preşedinte ; şi toate congregaţiile noastre, încuviinţate sau nu, şcolare, spitaliceşti, monahiceşti, ursite sihăstriilor preoţeşti sau hărăzite pregătirii misiunilor străine, în ciuda regimurilor de inegalitate fiscală la care au fost supuse, sînt hotărîte cu toatele să se unească în aceeaşi împotrivire. Au înţeles că, sub înfăţişări felurite, rînduiala la care le osîndesc aşa-zisele domniilor-voastre legi e deopotrivă samavolnică şi le porunceşte să lupte de-a valma pentru obştească apărare. Hotărîrea lor e de neclintit. Sprijinind-o, după ce am pregătit-o, sînt încredinţat că nu voi păcătui în ce priveşte supunerea pe care o da- toresc statului şi legilor sale, lucru pe care-l recunosc din plin, în numele conştiinţei şi al principiilor mele religioase; sînt încredinţat că nu nesocotesc puterea domniei-voastre, ce nu se poate arăta, însă, decît sub semnul dreptăţii. *Ecce în justiţia regnabit rex.* (Para- lip. XXII. 22.)[178]

în enciclica *Diuturnum illud,* sanctitatea-sa Leon al XIII-lea a făcut cunoscut ritos că toţi credincioşii sînt
Scutiţi de supunere faţă de puterea mireană, de îndată ce aceasta dă porunci învederat potrivnice dreptului natural şi divin.

„Dacă cineva, scrie în această vrednică de laudă epistolă, s-ar afla în impasul de-a alege între poruncile lui Dumnezeu şi ale ocîrmuirii, va să urmeze învăţăturile lui Isus Christos şi să răspundă după pilda apostolilor : «E mai cu putinţă să dai ascultare lui Dumnezeu decît oamenilor». Făcînd aşa nu porţi vina de a fi căzut în păcatul nemuririi;

[178] **Iată regele a domnit întru dreptate. (În lb. lat.)**

căci ocîrmuitorii, de îndată ce voia lor e potrivnică voii şi cereştilor pravili, îşi depăşesc puterea şi înnăbuşă dreptatea. De-aci înainte autoritatea lor nu mai are putere, pentru că puterea, cînd nu mai e dreaptă, e ca şi cum n-ar fi.“

Rogu-vă să mă credeţi că numai în urma unei lungi chibzuieli m-am îndemnat să-mi îmbărbătez călugării la trebuitoarea împotrivire. Am cîntărit vremelnicile neajunsuri care ar putea urma pentru ei. Dar asta nu m-a oprit din cale. Cînd le vom spune oamenilor domniilor- voastre : *Non possumus,* veţi încerca să ne răpuneţi statornicia prin forţă. Dar ce puteţi face ? Să sechestraţi congregaţiile noastre autorizate ? îndrăzniveţi ? Congregaţiile nerecunoscute ? Putea-veţi ?

Veţi avea oare jalnica îndrăzneală de a ne vinde mobilierul şi obiectele cultului ? Şi dacă e adevărat, totuşi, că nici lipsa de însemnătate a celui dintîi, nici caracterul sacru al celor de-al doilea n-ar putea să le pună la adăpost de lăcomia domniilor-voastre, trebuie să ştiţi şi trebuie ca soţiile şi copiii colaboratorilor domniilor-voastre să ştie, de asemenea, că faptul de a purcede la o asemenea vînzare te pune în primejdie de excomunicare, ale cărei urmări grozave îi înspăimîntă pînă şi pe păcătoşii cei mai înrăiţi. Trebuie ca toţi acei care ar primi să cumpere verice lucru de pe urma acestor nelegiuite vînzări să ştie că îi aşteaptă aceeaşi pedeapsă.

Şi chiar dacă vom fi despuiaţi de bunuri şi izgoniţi din căminele noastre, paguba nu va fi a noastră, ci a domniilor-voastre, care vă veţi acoperi de ruşinea unui scandal fără seamăn. Veţi putea dezlănţui împotriva noastră cele mai crîncene prigoane. Nici o ameninţare

nu ne înfricoşează. Nu ne temem nici de temniţă, nici de cătuşe. Braţele grele de lanţuri ale pontifilor şi duhovnicilor sînt acelea care au mîntuit biserica. Orice s-ar întîmpla, nu vom plăti. Nu sîntem datori să facem asta şi nu o putem face. *Non possumus.*

Înainte de-a ajunge la acest aman, m-am simţit dator, domnule preşedinte, să vă aduc la cunoştinţă faptele, nădăjduind că le veţi cerceta cu tot zelul inimii şi cu acea tărie a sufletului cu care Dumnezeu miluieşte pe aceia dintre puternicii lumii acestii, care în el îşi pun nădejdea. Deie Domnul să puteţi numai cu sprijinul său alina năpăştile de neîngăduit pe care vi le-am pus înaintea ochilor ! Facă Domnul, domnule preşedinte, facă el, ca atunci cînd veţi lua în cercetare samavolnicia fiscului privitoare la călugării noştri, să daţi mai multă ascultare propriilor domniei-voastre gînduri de- cît sfetnicilor domniei-voastre. Căci dacă o căpetenie poate să ceară sfat, numai pe al său va să-l urmeze. După adînca vorbă a lui Solomon, sfatul stă în inima omului ca o apă adîncă. *Sicut aqua profunda, sic con- silium în corde viri.* (Prov. XX, 5.)

Binevoiţi a primi, domnule preşedinte, profundul respect cu care etc.

-f- JOACHIM Episcop de Tourcoing.

Scrisoarea înălţimii-sale monseniorului episcop de Tourcoing a fost dată publicităţii în ziua de 14 ianuarie.

La 30 ale aceleiaşi luni, *Agenţia Havas* comunica ziarelor următoarea informaţie :

„Consiliul de miniştri s-a întrunit ieri la Elysee.

S-a hotărît în acest consiliu că ministrul cultelor va înainta în faţa Consiliului de stat un recurs pentru abuz, împotriva monseniorului Guitrel, episcop de Tourcoing, privitor la scrisoarea sa către preşedintele republicii.[4]*

417

28

449

31179 180

32

[1] Istoric evreu (secolul I).

180 Familie domnitoare a Iudeii ; erau numiţi şi macabei.

483

DOMNUL BERGERET LA PARIS

I

Domnul Bergeret şedea la masă şi-şi lua frugala lui cină. Riquet se culcase la picioarele sale pe-o pernă de canava. Căţelandrul avea suflet cucernic şi se smerea în faţa omului, în care slăvea o zeitate. Stăpînul era în ochii lui milostiv foarte şi măreţ. Dar mai cu seamă cînd îl vedea la masă se pătrundea el de măreţia şi blagorodnica milostenie a domnului Bergeret. Dacă toate cele ale mîncării erau îndeobşte pentru el lucruri plăcute şi de preţ, cele privitoare la hrana omului i se păreau auguste. Socotea sufrageria un templu, şi masa un altar. În timpul cinei nu se mişca de la picioarele stăpînului şi nu sufla.

— Un puişor, spuse bătrîna Angelica, aşezînd farfuria pe masă.

— Fii bună şi taie-l, zise domnul Bergeret, stîngaci de felul său în mînuirea armelor şi cu totul neîndemî- natic într-o treabă de stolnic.

— Cu plăcere, răspunse Angelica, dar păsările se cade să le taie domnii, nu femeile.

— Nu ştiu să tai.

— Domnul ar trebui să ştie.

Aceste vorbe nu erau o noutate ; Angelica şi stăpînul ei şi le spuneau ori de cîte ori sosea pe masă vreo orătanie friptă. Şi nu fără noimă, nici pentru a-şi cruţa osteneala, se încăpăţîna servitoarea să-i încredinţeze stăpînului cuţitul de tăiat friptură, ca un semn de

cinste ce i se cuvenea. Printre ţăranii din care se trăgea şi la micii burghezi la care slujise era obiceiul ca stăpînii să taie porţiile. Păstrarea datinilor era înrădăcinată în sufletul ei cinstit. Nu înţelegea ca domnul Bergeret să le nesocotească, trecînd asupră-i una din îndatoririle sale de stăpîn şi să nu-şi îndeplinească el însuşi datoria de gazdă, de vreme ce nu era atît de mare boier pentru a o încredinţa unui sufragiu, aşa cum se face în casele Brece, Bonmont şi altele, în oraş şi la ţară. Ea ştia ceea ce cere heghemoniconul de la un tîrgoveţ care ia masa în casa lui şi, la fiecare prilej, se străduia să-l facă pe domnul Bergeret să şi-l ţină.

— Cuţitul e de curînd ascuţit. Domnul ar putea uşor să taie o aripă. Cînd puiul e fraged, nu-i greu să-i găseşti încheietura.

— Angelică, fii bună şi taie pasărea asta.

Cu părere de rău, Angelica se supuse, ducîndu-se, cam nedumerită, să taie puiul, pe-un colţ de bufet. În ceea ce priveşte hrana omului, avea idei mai precise, dar nu mai puţin pline de respect decît ale lui Riquet.

În timpul acesta, domnul Bergeret cerceta în sinea lui temeiurile eresului care făcuseră pe această femeie cumsecade să creadă că dreptul de a mînui cuţitul nu-l are decît singur stăpînul. Temeiurile acestea nu le căuta în vreun sentiment de îndatorire şi bunăvoinţă al bărbatului, luînd asupră-şi o însărcinare obositoare şi neplăcută. în adevăr, ştiut este că muncile cele mai anevoioase şi mai respingătoare ale gospodăriei, prin-tr-o obştească învoire a popoarelor, au rămas, de-a lungul veacurilor, în sarcina femeii. Dimpotrivă, el lega datina păstrată de bătrîna Angelica

de străvechea credinţă că, pregătită pentru hrana omului, carnea animalelor e lucru atît de preţios, încît numai stăpînul se cuvine şi poate s-o împartă şi s-o dea fiecăruia. Şi aşa îşi aduse aminte de divinul porcar Eumea întîm- pinînd în staulul său pe Ulise, pe care nu-l recunoscu, dar pe care îl primi cu cinste, ca pe un oaspete trimis de Zeus. „Eumea se ridică pentru a face împărţeala, căci era om drept. Făcu şapte părţi. Hărăzi una Nimfelor şi lui Hermes, fiul Maiei, şi dădu cîte una fiecărui comesean. Şi-x dărui oaspetelui, întru a lui cin- 514 ştire, spinarea porcului întreagă. Firoscosul Ulise se bucură şi-i spuse lui Eumea : «Pentru că aşa cum mă vezi m-ai cinstit cu cea mai bună bucată, fie ca Zeus- tatăl să te-ndrăgească mereu, Eumea !»“ Şi lingă bă- trîna lui servitoare, fiica ţarinei roditoare, domnul Bergeret retrăia vremile antice.

— Poftiţi !

Dar domnul Bergeret nu avea, ca Ulise şi regii lui Homer, o foame eroică. în vreme ce mînca îşi citea gazeta deschisă pe masă. Nici obiceiul acesta servitoarea nu-l înţelegea.

— Vrei o bucăţică de pui, Riquet ? întrebă domnul Bergeret. E ceva foarte bun.

Riquet nu răspunse. Cît se afla sub masă, nu cerea de mîncare. Oricît de bine ar fi mirosit mîncările, nu-şi cerea porţia. Ba nici nu îndrăznea să se atingă de ceea ce i se dădea. Nu cuteza s-o facă într-o încăpere în care mănîncă oameni. Domnului Bergeret, care era bun şi milos, i-ar fi plăcut să-şi împartă cina cu tovarăşul său. încercase întîi să-i strecoare cîteva mici bucăţele, îi vorbise cu bunăvoinţă, dar nu fără acea îngîmfare care de cele mai multe ori însoţeşte binefacerea. îi spusese :

— Lazăre, primeşte fărîmiturile bogătaşului mărinimos, căci, pentru tine, cel puţin, sînt bogătaşul mărinimos.

Dar Riquet refuzase mereu. Măreţia locului îl în- spăimînta. Şi se prea poate, iarăşi, ca respectul pentru mîncarea stăpînului să fi fost o deprindere învăţată de la primii lui stăpîni.

într-o bună zi, domnul Bergeret fu mai îmbietor ca de obicei. Ţinu mult timp sub nasul prietenului său o bucată de carne minunată. Riquet îşi întoarse capul de la ea şi, ieşind de sub faţa de masă, îşi privi stă- pînul cu ochii lui frumoşi şi umili, plini de blîndeţe şi mustrare, vrînd parcă să zică : „De ce mă duci în ispită, stăpîne ?“

Şi cu coada între picioare, cu labele încovoiate, tîrîndu-se pe burtă în semn de smerenie, se duse şi se lăsă întristat pe şezut, răzimat de uşă. A rămas acolo

cît a ţinut cină. Şi domnul Bergeret admirase sfîntă răbdare a micului şi negrului său tovarăş.

Aşadar, cunoştea sentimentele lui Riquet. De aceea, de data asta, nu mai stărui. Ştia, de altfel, că la sfîrşitul mesei, la care asista cu

respect, Riquet se va duce să-şi mănînce cu lăcomie terciul la bucătărie, sub spălătorul de blide, pufnind şi smiorcăind în voie. Liniştit în această privinţă, îşi reluă firul gîndurilor. „Pentru eroi, îşi zicea el, mîncarea era un eveniment important. Homer nu uită să ne spună că, în palatul blondului Menelas, Eteoneus, fiul lui Boethos, tăia fripturile şi împărţea porţiile. Un rege era vrednic de laudă cînd, la masa lui, fiecare îşi primea partea dreaptă de pui fript. Menelas cunoştea obiceiurile. Elena, cea cu braţe albe, pregătea mîncarea, ajutată de sclavele sale. Şi faimosul Eteoneus tăia fripturile. Preatrufa acestei înălţătoare îndeletniciri mai stăruie încă pe faţa spînă a ospătarilor noştri. Sîntem legaţi de trecut prin rădăcini adînci. Dar mie nu mi-e foame, nu pot mînca mult. Pînă şi din asta, însă, Angelica Borniche, această femeie simplă, îmi face o vină. M-ar preţui mai mult dacă aş avea pofta de mîncare a unui Atrid sau a unui Bourbon.

Domnul Bergeret ajunsese aici cu reflecţiile sale, cînd Riquet, ridicîndu-se de pe perna lui, se duse să latre înaintea uşii. Această faptă era remarcabilă prin aceea că era neobişnuită. Animalul acesta nu-şi părăsea niciodată perna înainte ca stăpînul lui să se fi sculat de pe scaun. Riquet lătrase cîteva clipite, cînd bătrîna Angelica, arătîndu-şi prin uşa întredeschisă faţa zăpăcită, anunţă că „duducile“ sosiseră. Domnul Bergeret înţelese că vorbea de Zoe şi Paulina, sora şi fiica lui, pe care nu le aştepta atît de curînd. Dar ştia că sora lui, Zoe, avea apucături năvalnice şi neaşteptate. Se ridică de la masă. În timpul acesta, Riquet, la zgomotul paşilor care începuseră să se audă pe coridor, schelălăia din răsputeri, vestind primejdia. Prudenţa lui de sălbăticiune, care ţinuse piept unei educaţii liberale, îl întărea în credinţa că orice străin e un duşman. De aceea presimţea el o mare primejdie, o spăimîntătoare cotropire a sufrageriei, ameninţări de prăpăd şi pustiire.

Paulina sări de gîtul tatălui său, care, cu şervetul în mină, o îmbrăţişă, dîndu-se înapoi pe urmă, pentru a măsura din ochi fetişcana, misterioasă ca toate fetişcanele, nemairecunoscînd-o după o lipsă de un an, fiindu-i totodată foarte apropiată şi aproape străină, aparţinîndu-i prin tainele obîrşiei şi scăpîndu-i prin năvalnica putere a tinereţii.

— Bună ziua, tată î

Pînă şi vocea i se schimbase, era mai puţin subţire şi mai limpede acum.

— Ce mare te-ai făcut, fetiţo !

I se păru drăguţă cu nasul ei fin, privirea inteligentă şi gura zeflemitoare. Asta îi făcu plăcere. Dar plăcerea i se întunecă pe dată la gîndul că tihnă pe pămînt nu se află şi că, în căutarea fericirii, tinerele vlăstare omeneşti purced la o încercare nesigură şi anevoioasă.

O sărută în grabă pe Zoe, pe fiecare obraz.

— Tu nu te-ai schimbat, dragă Zoe... Nu vă aşteptam astăzi. Dar sînt foarte mulţumit să vă văd pe amîndouă.

Lui Riquet nu-i intra în cap ca stăpînul lui să primească nişte străini

cu atîta prietenie. Ar fi înţeles mai degrabă să-i fi gonit cu silnicie, dar se obişnuise să nu înţeleagă toate faptele omeneşti. Lăsîndu-l pe domnul Bergeret să-şi vadă de treabă, Riquet îşi îndeplinea datoria. Lătra cu izbucniri puternice, pentru a înspăimînta vrăjmaşul. Scotea apoi din adîncul beregatei mîrîituri de ură şi mînie ; o hidoasă zbîrcitură a buzelor îi descoperea dinţii albi. Şi bătînd în retragere, ameninţa duşmanul.

— Ai un cîine, tată ? întrebă Paulina.

— Urma să veniţi tocmai sîmbătă, spuse domnul Bergeret.

— Ai primit scrisoarea mea ? întrebă Zoe.

— Da, răspunse domnul Bergeret.

—- Nu, cealaltă.

— N-am primit decît una.

— Nu-i chip să ne-nţelegem aici.

Şi-i drept că Riquet lătra cu toată puterea gîtleju- lui său.

— Bufetul e plin de praf, spuse Zoe, aşezîndu-şi manşonul pe el. Servitoarea ta nu-l şterge ?

Riquet nu putea răbda să se pună astfel stăpînire pe bufet. Şi, fie că n-o putea suferi îndeosebi pe duduia Zoe, fie că o socotea mai de temut, împotriva ei îşi îndreptase lătratul cel mai cumplit şi mîrîielile. Cînd o văzu că pune mîna pe mobila în care se păstra hrana omenească, îşi întări glasul în aşa hal, încît paharele zăngăniră pe masă. Întorcîndu-se deodată spre el, domnişoara Zoe îl întrebă cu ironie :

— Ce, vrei să mă mănînci ?

Şi Riquet fugi înspăimîntat.

— E rău cîinele tău, tată ?

— Nu. E deştept şi nu-i rău.

— Nu cred să fie deştept, spuse Zoe.

— Ba este, zise domnul Bergeret. Nu pricepe toate gîndurile noastre ; dar nici noi pe ale sale. Sufletele sînt, unele pentru altele, de nepătruns.

— Tu, Lucian, nu te pricepi la oameni.

Domnul Bergeret îi spuse Paulinei :

— Apropie-te, să te privesc puţin. Nu te mai recunosc.

Lui Riquet îi veni o idee. Se hotărî să se ducă la bucătărie, s-o găsească pe buna Angelica şi să-i deie ştire, dacă va fi cu putinţă, de pacostea care se abătuse asupra sufrageriei. Era încredinţat că numai ea ar fi în stare să pună rînduială, izgonindu-i pe nepoftiţi.

— Unde ai pus portretul tatălui nostru ? întrebă duduia Zoe.

— Aşezaţi-vă şi mîncaţi, spuse domnul Bergeret. Aveţi pui şi tot soiul de alte lucruri.

— Tată, e adevărat că vom sta la Paris ?

— Luna viitoare, fetiţo. Te bucuri de asta ?

— Da, tată. Dar aş fi mulţumită şi la ţară, dacă aş avea o grădină. Se opri din mîncatul puiului şi adăugă : Tată, te admir. Sînt mîndră de

tine. Eşti un om mare.

— Asta-i şi părerea lui Riquet, căţeluşul, spuse domnul Bergeret.

II

Mobila profesorului fu încărcată sub supravegherea duduii Zoe şi dusă la gară. în tot timpul mutării, Ri- quet rătăcea întristat prin apartamentul pustiit. Căta cu teamă la Paulina şi la Zoe, a căror sosire avusese loc cu puţine zile înainte de harababura din casa atît de liniştită odinioară. Lacrimile bătrînei slujnice care plîngea toată ziua la bucătărie îi sporeau întristarea. Obiceiurile lui cele mai dragi îi erau stînjenite. Necunoscuţi rău îmbrăcaţi, suduitori şi sălbatici, îi tulburau somnul şi veneau pînă şi în bucătărie să-i calce în picioare talerul cu terci şi strachina cu apă proaspătă. Scaunele îi erau smulse îndată ce se culca pe ele, şi covoarele erau trase fără veste de sub sărmanul lui fund, pe care, în propria lui casă, nu mai ştia unde să şi-l aşeze.

Trebuie să spunem că, spre cinstea lui, la început a încercat să se împotrivească. Cînd s-a ridicat ciubărul de ţinut apă, a lătrat cu străşnicie la duşman. Dar nimeni n-a venit la chemarea lui. Nu se simţea sprijinit şi nu mai rămîne îndoială că era chiar duşmănit. Duduia Zoe i-a strigat cu asprime : „Taci odată !“ Iar duduia Paulina a spus şi ea după dînsa : „Riquet, eşti caraghios!“ Renunţînd de-aci încolo să mai deie înştiinţări zadarnice şi să lupte singur pentru binele obştesc, Riquet deplîngea în tăcere pustiirile casei şi căuta de-a surda din odaie în odaie un pic de linişte. Cînd hamalii pătrundeau în încăperea în care se oploşea, se ascundea, din prudenţă, sub vreo masă sau sub vreun scrin care mai rămăsese încă. Dar prevederea lui îi era mai mult vătămătoare decît de folos, căci peste puţin mobila se clătina peste el, se ridica, recădea huruind şi sta gata să-l strivească. Zăpăcit şi cu perii zburliţi, se furişa spre un alt adăpost, care, nici el, nu era mai sigur ca primul.

Aceste neajunsuri, ba chiar primejdii, erau însă floare la ureche pe lîngă durerile ce-i copleşeau inima. La el moralul, ca să zicem aşa, era cel mai zdruncinat.

Mobilele din apartament nu erau pentru dînsul simple lucruri lipsite de viaţă, ci fiinţe însufleţite şi

binevoitoare, duhuri prielnice, a căror plecare povestea amarnice nenorociri. Farfurii, zaharniţe, cratiţe şi tingiri, toate zeităţile bucătăriei; fotolii, covoare, perne, toate fetişurile căminului, larii şi zeii lui casnici plecaseră. Nu credea că un asemenea prăpăd ar mai putea fi îndreptat vreodată. Şi asta umplea de tristeţe sărmanul lui suflet. Din fericire, sufletul lui, asemenea celui omenesc, era lesne schimbător şi gata să-şi uite necazurile. în timpul lungilor absenţe ale hamalilor însetaţi, pe cînd mătura bătrînei Angelica stîrnea străvechiul praf de pe parchet, Riquet adulmeca un iz de şoarece, urmărea fuga unui paing, şi gîndul lui fluşturatic se mai lua astfel. Dar repede îl cuprindea iarăşi întristarea.

în ziua plecării, văzînd că lucrurile se înrăiesc din ce în ce, se amărî

foarte. îngrămădirea rufelor în lăzi întunecoase i se păru îndeosebi funestă. Paulina îşi umplea cufărul cu o voioasă rîvnă. Riquet se îndepărtă de ea, ca şi cum ar fi văzut-o săvîrşind o faptă rea. Şi, ghemuit la perete, îşi zicea : „Iată prăpădul ! Ăsta-i sfîrşitul lumii !“ Şi fie că îşi închipui că ceea ce nu mai vede nu mai există, fie că se ferea de o privelişte dureroasă, avu grijă să nu mai privească înspre Paulina. Umblînd încoace şi-ncolo, se brodi ca fata să bage de seamă atitudinea lui Riquet. Această atitudine, care era tristă, ei i se păru comică şi începu să rîdă. Şi, rîzînd, îl chemă : „Vino, Riquet, vino !“ Dar el rămase nemişcat în ungherul lui şi nu întoarse capul, în acea clipă, nu-l trăgea inima să-şi mîngîie tînăra stăpînă şi, dintr-un tainic instinct, dintr-un soi de presimţire, îi era frică să se apropie de cufărul deschis. Paulina îl chemă de mai multe ori. Cum Riquet nu răspundea, se duse să-l ia şi îl ridică în braţe.

— Tare mai sîntem amărît! îi spuse ea ; tare mai sîntem de plîns ! Tonul îi era ironic. Riquet nu pricepea ironia. Şedea nemişcat şi morocănos în braţele Paulinei şi-l făcea pe n-aude, n-avede. Riquet, uită-te la mine ! De trei ori se răsti astfel la dînsul şi de cîteşitrei ori zadarnic. După care, prefăcîndu-se supărată straşnic : Piei din ochii mei, animal nătîng, şi-l aruncă în cufăr, trîntind capacul peste el.

520

Tocmai atunci, chemată de mătuşa ei, ieşi din odaie, lăsîndu-l pe Riquet în cufăr.

Riquet era cuprins de vii nelinişti. Era foarte departe de-a bănui că fusese pus în cufăr numai de şagă şi glumă. Socotind că starea lui era îndeajuns de nenorocită, se strădui să n-o mai înrăiască prin fapte nesocotite. De aceea rămase nemişcat cîteva clipe, fără să răsufle. Apoi, simţind că nici o nouă nenorocire nu-l mai paşte, socoti trebuitor să-şi exploreze întunecoasa închisoare. Pipăi cu labele fustele şi cămăşile peste care fusese atît de jalnic repezit şi căută o cale de scăpare. Se căznea astfel de două sau trei minute, cînd domnul Bergeret, care se pregătea să plece, îl strigă :

— Vino, Riquet, vino! Mergem să ne luăm ziua bună de la Paillot, librarul. Hai, vino ! Unde eşti ?

Glasul domnului Bergeret fu pentru Riquet o mare mîngîiere. Îi răspunse zgrepţănind cu disperare peretele de răchită al cufărului.

— Dar unde-i cîinele ? o întrebă domnul Bergeret pe Paulina, care se înapoia cu un maldăr de rufe.

— E în cufăr, tată !

— Pentru ce e în cufăr ?

— Pentru că l-am pus eu !

Domnul Berger-.t se apropie de cufăr şi spuse :

— Tot astfel a fost închis într-un cufăr şi copilul Comatas *, care zicea din fluier în timp ce păzea caprele stăpînului său. Acolo a fost hrănit cu miere de albinele Muzelor. Dar tu, Riquet, ai fi murit de foame în acest cufăr, căci nu eşti îndrăgit de muzele nemuritoare.

După ce glăsui astfel, domnul Bergeret îşi eliberă prietenul. Riquet îl urmă pînă în vestibul, dînd din coadă. Pe urmă un gînd îi trecu prin minte. Se întoarse în casă, alergă spre Paulina şi se ridică, spriji- ninduse cu labele în fustele tinerei fete. Şi numai după ce le îmbrăţişă cu frenezie, în semn de adoraţie, se luă după stăpînul său pe scară. I s-ar fi părut că păcătuieşte faţă de înţelepciune şi faţă de cele sfinte [181] dacă n-ar fi dat dovezi de dragoste unei făpturi a cărei putere îl cufundase întrun cufăr adînc.

Domnul Bergeret găsi că prăvălia lui Paillot e tristă şi urîtă. Paillot verifica cu băiatul de prăvălie furniturile pentru Şcoala comunală. Această îndeletnicire nu-i îngădui să-şi piardă mult timp pentru a-şi lua rămas bun de la profesor. De altfel nu fusese niciodată o fire prea deschisă şi, cu vîrsta, îşi pierdea din ce în ce uzul vorbirii. îi era lehamite să mai vîndă cărţi, îşi închipuia că negustoria nu mai merge, şi era nerăbdător să-şi vîndă prăvălia şi să se retragă în casa lui de la ţară, unde îşi petrecea toate duminicile.

Domnul Bergeret se cufundă, după obicei, în ungherul vechiturilor şi scoase din raft tomul al XXXVIII- lea din *Istoria generală a călătoriilor.* Cartea se deschise şi de data aceasta între paginile 212 şi 213, şi domnul Bergeret mai citi încă o dată aceste rînduri sarbede :

„sească o trecere la nord. «Mulţumită acestei ne- izbînzi, zise el, am putut revedea insulele Sandwich, îmbogăţindu-ne călătoria cu o descoperire care, cu toate că cea din urmă, pare a fi fost în multe privinţe cea mai de seamă pe care au făcut-o europenii pînă acum pe toată întinderea Oceanului Pacific.» Fericitele urmări pe care păreau a le vesti aceste vorbe, din nefericire, nu s-au împlinit. “

Rîndurile acestea pe care le citea pentru a suta oară, şi care îi aminteau atîtea ceasuri din viaţa lui modestă şi plină de griji, înfrumuseţată totuşi de plăsmuirile minţii, aceste rînduri al căror înţeles nu-l căutase niciodată, îl umpleau acum de tristeţe şi des- curajare, ca şi cum ele ar fi cuprins simbolul deşertăciunii tuturor nădejdilor noastre şi icoana haosului universal. închise cartea, pe care o deschisese de atîtea ori şi pe care nu avea s-o mai deschidă niciodată, şi ieşi copleşit din prăvălia librarului Paillot.

În piaţa Sfîntul Exuperiu se uită pentru cea din urmă oară la casa reginei Margareta. Razele apusului îi dezmierdau bîrnele cioplite şi, în năvalnicul joc al umbrelor şi luminii, scutul lui Philippe Tricouillard dădea în vileag cu trufie întruchiparea falnicului său 522 herb, arme grăitoare[182], înălţate acolo ca o pildă şi ca o dojană adusă acestei sterpe cetăţi.

---

[181] Altă denumire a zeului grec Dionysos.

[182] Termenul de heraldică *armes parlantes* se referă la acele arme dintr-un blazon a căror piesă principală aminteşte simbolic numele de familie.

înapoiat în casa pustie, Riquet îşi frecă labele de pantalonii stăpînului său, ridicînd asupră-i frumoşii lui ochi plini de tristeţe ; şi privirea lui spunea :

„Tu, odinioară atît de bogat şi puternic, ajuns-ai oare sărac ? Pierdut-ai oare puterea, o, stăpîne al meu ? îngădui ca oameni în zdrenţe să-ţi cotropească salonul, iatacul şi sufrageria, să se năpustească asupra mobilelor tale şi să le tîrască afară, să-ţi tîrîie pe scară adîncul tău fotoliu, fotoliul tău şi-al meu, fotoliul în care ne odihneam seara şi foarte ades dimineaţa, unul lîngă altul ? Am auzit cum gemea bietul fotoliu, care e un fetiş şi un duh binevoitor, în braţele unor oameni prost îmbrăcaţi. Tu nu te-ai împotrivit cotropitorilor. Dacă nu te mai sprijină nici unul din duhurile care îţi umpleau locuinţa, dacă ţi-ai pierdut pînă şi micile zeităţi cu care te încălţai dimineaţa cînd te dădeai jos din pat, papucii aceia cu care mă jucam ronţăin- du-i, dacă ai ajuns, o, stăpîne, la lipsă şi nenorocire, ce mă fac eu ?“

— Lucian, n-avem timp de pierdut, zise Zoe. Trenul pleacă ia opt şi n-am stat încă la masă. Hai să mîncăm la gară.

— Mîine ai să fii la Paris, îi spuse domnul Ber- geret lui Riquet. E un oraş vestit şi mărinimos. Mărinimia lui, ce-i drept, nu-i ajunge pe toţi locuitorii. Se mărgineşte, dimpotrivă, la un foarte mic număr de cetăţeni. Dar un întreg oraş, o naţie întreagă se cuprind în cîţiva inşi care gîndesc cu mai multă putere şi dreptate decît ceilalţi. Restul nu are importanţă. Ceea ce numim noi geniul unui neam nu răzbeşte pînă la conştiinţa de sine decît prin imperceptibile minorităţi. Rare sînt pretutindeni minţile îndeajuns de emancipate care să se elibereze de spaimele vulgare şi să descopere ele însele învăluitul adevăr.

III

Sosind la Paris, domnul Bergeret, împreună cu Zoe şi Paulina, sora şi fiica lui, au tras într-o casă care urma să fie dărîmată şi în care începu să se simtă bine atunci cînd află că nu va rămîne în ea. Ceea ce nu ştia însă e că în orice caz ar fi părăsit-o, la acelaşi soroc. Acesta fusese gîndul nemărturisit al domnişoarei Bergeret. Nu se oprise la această locuinţă decît pentru a-şi da răgaz să găsească una mai încăpătoare şi fusese împotriva cheltuielilor de instalare.

Era o casă de pe strada Senei, care avea pe puţin o sută de ani, care nu fusese niciCînd frumoasă şi care învechindu-se se urîţise de-a binelea. Modesta poartă de intrare dădea într-o curte umedă, între prăvălia unui cizmar şi aceea a unui expeditor. Domnul Bergeret locuia la catul al doilea şi era vecin de palier cu un reparator de tablouri, prin a cărui uşă se vedeau, cînd se întredeschidea, mici tablouri fără ramă în jurul unei sobe de faianţă, peisaje, portrete vechi şi o femeie cu piele chilimbarie, care dormea, culcată într-un boschet întunecos, sub un cer verde. Scara, îndeajuns de luminată şi cu pînze de păianjen întinse pe la colţuri, avea trepte de lemn, prevăzute cu lespezi la cotituri. Dimineaţa

găseai pe scară frunze de salată căzute din plasele gospodinelor. Nimic din toate astea n-avea farmec pentru domnul Bergeret. Se întrista totuşi la gîndul că va înceta de-a fi şi faţă de aceste lucruri, după ce încetase de-a fi faţă de atîtea altele, desigur fără preţ, dar din a căror înlănţuire era ţesută urzeala vieţii sale.

În fiecare zi, la terminarea lucrului, pleca să-şi caute locuinţă. Se gîndea că i-ar plăcea mai mult să rămînă pe malul stîng al Senei, unde trăise şi tatăl său şi unde totul învedera viaţa tihnită şi învăţătura sîrguitoare. Ceea ce-i făcea cercetările anevoioase era starea străzilor desfundate, cu şanţuri săpate adînc şi pline de movile, precum şi cheiurile de nestrăbătut şi pe veci pocite. Se ştie, în adevăr, că în acel an, 1899, fie din pricină că noile condiţii de viaţă vor fi făcut necesară executarea a numeroase lucrări, fie din pri- 524 £ma că apropierea unui mare tîrg internaţional va fi stîrnit o hărnicie nemăsurată şi o neaşteptată rîvnă de acţiune, întreaga înfăţişare a Parisului fu răvăşită. Domnul Bergeret se întrista văzînd că oraşul era dat peste cap, fără să înţeleagă bine de ce. Dar, înţelept fiind, căuta să se mîngîie şi să se liniştească prin meditaţie, şi cînd trecea prin frumosul chei Malaquais, atît de fără milă pustiit de ingineri neînduplecaţi, de- plîngea arborii smulşi şi anticarii izgoniţi şi se gîndea, nu fără oarecare tărie sufletească :

„Mi-am pierdut prietenii şi iată că tot ceea ce-mi plăcea în acest oraş, tihna, graţia şi frumuseţea lui, anticele sale eleganţe, nobilul său peisaj istoric, e cu năsilnicie nimicit. Cu toate acestea, cuvine-se ca raţiunea să biruie sentimentul. Nu trebuie să zăboveşti cu deşarte păreri de rău pentru ceea ce a fost odată şi nici să te plîngi de prefacerile care te stînjenesc, de vreme ce prefacerea e însuşi temeiul vieţii. Se prea poate ca aceste răsturnări să fie de folos şi se prea poate iarăşi ca oraşul acesta să-şi piardă din vechea frumuseţe, pentru ca viaţa celor mai numeroşi dintre locuitorii săi să fie mai puţin grea şi mai puţin aspră.“

Şi laolaltă cu panacotari [183] gură-cască şi sergenţi de stradă tembeli, domnul Bergeret privea muncitorii să- pînd pămîntul ilustrului ţărm şi- şi mai spunea : „Văd aici imaginea cetăţii ce va să vină, în care cele mai înalte clădiri nu sînt însemnate încă decît prin gropi adînci, ceea ce-i face pe oamenii uşuratici să creadă că muncitorii care lucrează la întemeierea acestei cetăţi, pe care noi n-o vom vedea, sapă prăpăstii, pe cînd se prea poate ca, în realitate, ei să înalţe casa propăşirii, sălaşul voiei bune şi al păcii. “

Astfel, domnul Bergeret, care era un om cu gîn- duri curate, privea cu ochi buni lucrările cetăţii ideale. Se împăca mai greu cu lucrările cetăţii reale, văzîn- du-se la fiecare pas în primejdie să cadă, din nebăgare de seamă, în vreo groapă.

Cu toate acestea, căuta o locuinţă, dar o căuta cu fantezie. Casele

[183] Ucenici de brutărie.

vechi îi plăceau pentru că pietrele lor erau, pentru el, cuvîntătoare. Strada Gît-le-Coeur îl atrăgea îndeosebi, şi cînd vedea anunţul unui apartament de închiriat, alături de-un mascaron [184] drept cheie de boltă, pe poarta din care se zărea începutul unei rampe de fier lucrat, se suia pe scară, întovărăşit de cîte o portăreasă murdară, într-un miros împuţit de şoricăraie, adunat de veacuri, şi pe care, de la cat la cat, îl încălzeau duhorile bucătăriilor sărace. Cînd se afla întîmplător şi cîte un atelier de legătorie sau de cartonaj, se adăuga o groaznică putoare de clei putred. Domnul Bergeret pleca mai departe, plin de tristeţe şi descurajare.

Ajuns acasă, povestea la masă, în timpul cinei, surorii sale Zoe şi fiicei sale Paulina, nefericitul rezultat al cercetărilor sale. Domnişoara Zoe îl asculta fără să se tulbure. Era foarte hotărîtă să caute şi să găsească ea însăşi. Era încredinţată că fratele ei e un om superior, dar incapabil să se descurce în viaţa practică.

— Am fost să văd o locuinţă pe cheiul Conţi. Nu ştiu cum o să vă placă vouă. Are vedere într-o curte cu o fîntînă, iederă şi o statuie a Florei, năpădită de muşchi şi ciopîrţită, fără cap, dar care continuă să îm* pletească o ghirlandă de trandafiri. Am mai văzut un mic apartament în rue de la Chaise ; are vedere înspre o grădină cu un tei mare, din care o creangă, cînd vor da frunzele, va intra în camera mea de lucru. Paulina va avea o cameră mare, pe care nu-i rămîne decît s-o facă încîntătoare cu cîţiva metri de creton înflorat.

— Şi camera mea ? întrebă domnişoara Zoe. Nu te ocupi niciodată de camera mea. De altfel...

Nu termină, căci nu prea lua în seamă cele ce-i spunea fratele ei.

— S-ar putea să fim nevoiţi să ne aciuăm într-o casă nouă, spuse domnul Bergeret, care era înţelept şi deprins să-şi cumpănească dorinţele.

— Aşa cred, tată, spuse Paulina. Dar fii pe pace, îţi vom găsi un copăcel care să ajungă la geamul tău, îţi făgăduiesc asta.

Paulina urmărea, foarte bine dispusă, aceste cercetări, fără să se gîndească prea mult la ea însăşi, ca orice fată tînără pe care schimbarea n-o sperie, care are nelămurita presimţire că soarta ei nu-i hotărîtă încă şi trăieşte într-un soi de aşteptare.

— Casele noi, spuse domnul Bergeret, sînt mai bine orînduite decît cele vechi. Dar mie nu-mi plac, poate pentru că-mi dau mai bine seama, în acest lux ce poate fi măsurat, de vulgaritatea unei vieţi strîmto- rate. Nu doară că aş suferi, fie şi pentru voi, de mediocritatea stării mele. Dar banalitatea şi tipicul îmi displac... O să mă credeţi absurd.

— O, nu, tată.

— Ceea ce-mi displace în casele noi e simetria orînduielii, acea

[184] Element decorativ folosit în arhitectură ; reprezintă un cap fantastic sau grotesc.

structură prea săritoare-n ochi a locuinţelor care se vede de afară. De îndelungată vreme orăşenii vieţuiesc unii peste alţii. Dar, de vreme ce mătuşa ta nici nu vrea s-audă de-o căsuţă la mahala, sînt gata să mă mulţumesc a locui la al treilea sau al patrulea cat; din pricina asta mă lipsesc însă cu părere de rău de-o casă veche. Felurimea acestor case îmi face mai puţin nesuferită înghesuiala. Cînd trec pe cîte-o stradă nouă, îmi dau deodată seama că suprapunerea gospodăriilor, în clădirile recente, e de-o regularitate care le face ridicole. Micile sufragerii aşezate una peste alta, cu acelaşi mic geamlîc, ale căror lămpi de alamă se aprind la aceeaşi oră, bucătăriile foarte mici, cu dulăpioarele spre curte, slujnicele foarte murdare şi saloanele cu piane unul deasupra celuilalt, casa nouă, în sfîrşit, îmi dezvăluie, prin precizia structurii sale îndeletnicirile zilnice ale fiinţelor pe care le adăposteşte tot atît de desluşit, ca şi cum pardoseala ar fi de sticlă ; şi oamenii aceştia care mănîncă unul sub altul, cîntă la pian unul sub altul, dorm cu simetrie unul sub altul, alcătuiesc, cînd te gîndeşti, o privelişte de-un comic înjositor.

— Chiriaşii nu se gîndesc la asta, spuse domnişoara Zoe, care era foarte hotărîtă să se mute într-o casă nouă.

— E-adevărat, zise Faulina, visătoare, e-adevărat că e comic.

527

— Găsesc ades, ce-i drept, pe ici, pe colo, apartamente care-mi plac, urmă domnul Bergeret. Dar chiriile sînt prea mari. Această experienţă mă face să mă îndoiesc de adevărul unui principiu stabilit de-un om admirabil, Fourier[1], care ne încredinţează că diversitatea gusturilor merge pînă acolo încît cocioabele ar fi tot atît de căutate ca palatele, dacă am trăi în armonie. Dar vezi că nu trăim în armonie. Căci, dacă ar fi aşa, am avea toţi cîte o coadă agăţătoare ca să ne anînăm de copaci. Fourier a spus-o ritos. Un om tot atît de cumsecade, blajinul principe Kropotkin[185] [186], ne-a asigurat, acum, mai în urmă, că vom căpăta în- tr-o zi, pe nimic, palatele din marile bulevarde, pe care proprietarii le vor părăsi în ziua cînd nu vor mai găsi servitori să le întreţină. „Vor fi încîntaţi, spune binevoitorul principe, să le dăruiască modestelor femei din popor, pe care nu le va stingheri faptul că bucătăria e în subsol. Pînă atunci problema locuinţei e grea şi anevoioasă.“ Zoe, fă-mi plăcerea şi du-te să vezi apartamentul de pe cheiul Conţi, de care ţi-am vorbit. E destul de dărăpănat, pentru că a slujit treizeci de ani drept depozit unui fabricant de produse chimice. Proprietarul nu vrea să facă reparaţii, trăgînd nădejde să-l închirieze ca magazie. Ferestrele sînt pe acoperiş. Dar de la aceste ferestre se vede un

---

185 Socialist utopic francez (1772—1837).

186 Reprezentant al mişcării anarhiste (1842—1921). Avînd o concepţie idealistă despre istorie, Kropotkin punea pe primul plan rolul influenţei morale asupra claselor exploatatoare.

zid de iederă, o fîntînă acoperită de muşchi şi o statuie a Florei, fără cap, dar care surîde încă. Aşa ceva nu se găseşte uşor în Paris.

IV

— E de închiriat, zise domnişoara Zoe Bergeret, oprindu-se în faţa porţii de intrare. E de închiriat, dar nu-l vom închiria. E prea mare. Ş-apoi...

— Nu, nu-l vom închiria. Dar nu vrei să-l vedem ? Sînt curios să-l revăd, îi spuse cu timiditate domnul Ber- geret surorii sale.

Şovăiau. Li se părea că, intrînd sub bolta adîncă şi întunecoasă, intrau pe tărîmul umbrelor.

Colindînd străzile în căutarea unei locuinţe, trecuseră, din întîmplare, prin îngusta stradă Grands-Augus- tins, care a rămas aceeaşi ca sub fostul regim şi al cărei caldarîm glodos nu se usucă niciodată. îşi aminteau că într-o casă din această stradă îşi petrecuseră şase ani din copilărie. Tatăl lor, profesor universitar, se instalase în ea în 1856, după ce dusese patru ani o viaţă rătăcitoare şi nesigură, sub un ministru duşman, care îl gonea din oraş în oraş. Şi apartamentul acesta, în care Zoe şi Lucian văzuseră lumina şi se bucuraseră de viaţă, era în clipa de faţă de închiriat, după cum o arăta afişul bătut de vînt.

Pe cînd străbăteau aleea ce trecea pe sub un ieşind masiv, un sentiment inexplicabil de tristeţe şi de pietate îi cuprinse. în curtea jilavă se înălţau ziduri pe care negurile Senei şi ploile îşi lăsau cu-ncetul mucegaiul încă de pe vremea minorităţii lui Ludovic al XlV-lea. Un şopron, care se afla pe dreapta, la intrare, servea de odăiţă portarului. Acolo, în pervazul uşii cu geamlîc, o coţofană se legăna în cuşca ei, şi în odăiţă, îndărătul unui ghiveci cu flori, o femeie cosea.

— Al doilea care dă spre curte e de închiriat, nu-i aşa ?

— Da. Vreţi să-l vedeţi ?

— Vrem să-l vedem.

Portăreasa porni înainte c-o cheie în mînă. O urmară în tăcere. Mohorîta vechime a casei îndepărta într-un trecut de nepătruns amintirile pe care fratele şi sora le regăseau în faţa zidăriei înnegrite. Suiră scara de piatră cu o dureroasă nelinişte şi, după ce portăreasa deschise uşa apartamentului, rămaseră nemişcaţi pe palier, fiin- du-le frică să intre în odăile unde li se părea că amintirile lor din copilărie odihneau grămadă, ca nişte mici morţi.

—· Puteţi intra. Apartamentul e liber.

La început nu recunoscură nimic în pustietatea încăperilor şi în faţa tapetului nou, de hîrtie zugrăvită. Şi se mirară că se înstrăinaseră de aceste lucruri, odinioară obişnuite.

— Aici, bucătăria... spuse portăreasa... Aici sufrageria... aici salonul.

0 voce strigă din curte :

— Coană Falempin !

Portăreasa îşi scoase capul pe una din ferestrele salonului, apoi, cerîndu-şi iertare, coborî scările, cu pas moale şi gemînd.

Iar fratele şi sora îşi amintiră.

Urmele clipelor fără seamăn, din zilele fără sfîrşit ale copilăriei, începură să li se ivească.

— Iată sufrageria, spuse Zoe. Bufetul era acolo, rezemat de zid.

— Bufetul de mahon, „zdrobit de multele-i păcate“, spunea tata, cînd profesorul, familia şi mobilierul său erau izgoniţi fără încetare, de la nord la sud, de la răsărit la apus, de către ministrul numit la 2 decembrie. S-a odihnit acolo cîţiva ani, rănit şi şchiop.

— Iată soba de faianţă în firida ei.

— I~au schimbat burlanul.

— Crezi ?

— Da, Zoe. Al nostru avea deasupra capul lui Jupiter Trophonius. Pe-acele vremi îndepărtate sobarii de la curtea Dragonului[1] aveau obicei să împodobească cu un Jupiter Trophonius burlanele de faianţă.

— Eşti sigur ?

— Cum ? nu-ţi aduci aminte de capul acela cu cioc şi încins cu diademă ?

— Nu.

— La urma urmei, nu-i de mirare. Forma lucrurilor nu te-a interesat niciodată. Nu te uiţi la nimic.

— Văd mai bine ca tine, sărmane Lucian. Tu eşti acela care nu vezi nimic. Dăunăzi, cînd Paulina şi-a încreţit părul, n-ai băgat de seamă... Fără mine...

[1] în cartierul Saint-Germain-des-Pres, pe rue de Rennes, se afla o vastă curte interioară numită *la Cour du Dragon*, după un dragon sculptat pe faţadă. Se găseau acolo numeroase case vechi, locuite de meseriaşi.

m

Nu termină. îşi rotea împrejurul camerei goale privirea ochilor săi verzi şi vîrful nasului său ascuţit.

—· Acolo, în colţul acela de lîngă fereastră, şedea domnişoara Verpie, cu picioarele pe aparatul ei de încălzit. Sîmbăta era ziua croitoresei. Domnişoara Verpie nu lipsea în nici o sîmbătă.

— Domnişoara Verpie, oftă Lucian. Ce vîrstă ar avea azi ? Era bătrînă, de pe cînd eram noi mici. Ne istorisea povestea unui pachet de chibrituri. O ţin minte şi-o pot repeta, vorbă cu vorbă, întocmai cum o spunea dînsa : „Era pe vremea cînd se aşezau statuile pe podul Saint-Peres. Era un frig cumplit care-ţi amorţea degetele. Mă înapoiam de la tîrguieli şi priveam muncitorii. Se adunase lume puzderie, să vadă cum vor izbuti să ridice statui atît de grele. îmi ţineam panerul sub braţ. Un domn, bine îmbrăcat, îmi spune : «Domnişoară, ai luat foc !» în aceeaşi clipă simt un miros de pucioasă şi văd că din panerul meu iese fum. Pachetul meu de chibrituri de treizeci de bani se aprinsese.” Aşa îşi povestea păţania domnişoara Verpie, urmă domnul Bergeret. O

povestea ades. Era poate cea mai însemnată din viaţa ei.

— Uiţi o parte importantă a povestirii, Lucian. Iată, aidoma, vorbele domnişoarei Verpie : „Un domn, bine îmbrăcat, îmi spune : «Domnişoară, ai luat foc !». îi răspund : «Vezi-ţi de drum şi nu-mi purta de grijă». «Cum vrei mata, domnişoară.» în aceeaşi clipă simt un miros de pucioasă..."

— Ai dreptate, Zoe : schilodeam textul şi treceam cu vederea o latură vrednică de luat în seamă. Prin răspunsul ei, domnişoara Verpie, care era cocoşată, dovedea că e fată prudentă şi cuminte. E un amănunt pe care
s-ar fi căzut să mi-l amintesc. Cred că-mi aduc bine *
aminte că era o persoană ruşinoasă foarte.

— Biata mamă, spuse Zoe, avea mania cîrpelilor. Ce se mai ţîrîia în casă la noi!

—■ Da, mereu cu acu-n mînă. Dar ceea ce-i dădea mai mult farmec e că, înainte de a se apuca de cusut, îşi aşeza lîngă ea, pe marginea mesei şi în cea mai limpede lumină a zilei, într-o oală de lut, cînd un mănunchi de mixandre, cînd unul de mărgărite, cînd poame cu frunze, pe-o farfurie. Spunea că merele roşii sînt tot atît de

plăcute la vedere, cît şi trandafirii; n-am văzut pe nimeni să se bucure mai mult de frumuseţea unei piersici sau a unui strugure. Şi cînd îi arătai la Luvru o natură moartă de Chardin, era de acord că-i foarte bună. Dar se simţea că le preferă pe ale ei. Şi cu cîtă convingere îmi spunea : „Priveşte, Lucian : poate fi ceva mai frumos decît pana asta căzută din aripa unui hulub ?". Nu cred ca cineva să fi iubit natura cu atîta candoare şi simplitate.

— Biata mamă ! oftă Zoe. Şi-n afară de asta avea un gust spăimîntător la îmbrăcăminte. într-o zi, de Sfîntul Toma-cel-mic, mi-a ales o rochie albastră. Culoarea ei se numea albastru-scînteietor şi era groaznică. Rochia ceea a fost nenorocirea copilăriei mele.

— Tu n-ai fost niciodată cochetă.

— Crezi ?... Ei bine, te-nşeli. Mi-ar fi plăcut foarte mult să fiu bine îmbrăcată. Dar se făcea economie la îmbrăcămintea surorii mari, pentru ca Lucian cel mititel să poată avea o tunică nouă.

Intrară într-o încăpere îngustă, un soi de coridor.

— E camera de lucru a tatii, spuse Zoe.

— N-au împărţit-o oare în două printr-un perete ? O credeam mai mare.

—· Nu, era ca acum. Masa de lucru era acolo. Şi deasupra ei era portretul domnului Victor Le Clerc [187]. De ce n-ai păstrat gravura ceea, Lucian ?

[187] Erudit francez (1780—1865), traducător al operelor lui Cicero.

— Cum ? Spaţiul acesta îngust cuprindea puzderia învălmăşită a cărţilor sale, adăpostind neamuri întregi de poeţi, filozofi, de oratori şi istorici ? Mic copil, le ascultam tăcerea, care-mi umplea urechile c-un bîzîit de glorie. Fără îndoială că o asemenea adunare îndepărta pereţii. în amintire, vedeam o sală vastă.

— Era o mare neorînduială. Tata nu îngăduia nimănui să facă ordine în camera lui de lucru.

— Aşadar aici, aşezat în vechiul lui fotoliu roş, cu pisica Zobeida la picioare, pe-o pernă veche, lucra tata ! De-aici ne privea cu surîsul acela blînd, pe care l-a păstrat şi bolnav, pînă în clipa din urmă. L-am văzut su- rîzînd cu duioşie morţii, aşa cum surîsese şi vieţii.

— Te-asigur că te-nşeli, tata nu şi-a dat seama ca moare.

Domnul Bergeret rămase un moment gînditor, apoi spuse :

— Ciudat! Il revăd în amintire, nicidecum obosit şi albit de ani, ci tînăr încă, aşa cum se afla pe cînd eram de-o şchioapă. Parcă-l văd, mlădios şi subţire, cu părul lui negru pieptănat din spate spre tîmple. Smocurile de păr, biciuite parcă de bătaia vîntului, se potriveau de minune cu capetele înflăcărate ale bărbaţilor de la 1830 şi ’48. Ştiu bine că printr-o învîrtitură de perie îşi întocmeau această pieptănătură. Cu toate astea ai fi zis că trăiesc pe culmi şi în furtună. Gîndul lor era mai înalt decît al nostru şi mai mărinimos. Tata credea în înscăunarea dreptăţii sociale şi a păcii generale. Prezicea biruinţa republicii şi armonioasa înjghebare a Statelor- Unite ale Europei. Dezamăgirea lui ar fi crudă dacă s-ar întoarce printre noi.

Domnul Bergeret mai vorbea încă, în timp ce domnişoara Bergeret părăsise încăperea. O ajunse din urmă în salonul pustiu şi răsunător. Acolo îşi amintiră amîndoi de cele două jilţuri şi de canapeaua de catifea roş-car- buncul, din care făceau în jocurile lor copilăreşti ziduri şi cetăţui.

— O ! cucerirea oraşului Damietta, exclamă domnul Bergeret. îţi mai aduci aminte, Zoe ? Mama, care nu lăsa nimic să se piardă, strîngea hîrtia poleită ce învelea tabletele de ciocolată. într-o zi mi-a dat un teanc, pe care îl priveam ca pe un dar măreţ. Am făcut chivăre şi platoşe lipind poleiala de foile unui atlas vechi. într-o seară, cînd vărul Paul venise să mănînce la noi, i-am dat armura unui sarazin iar eu am pus-o pe cealaltă : era armura lui Ludovic cel sfînt. Ambele erau de zale. Dacă te gîndeşti puţin, nici sarazinii, nici baronii creştini nu se înarmau astfel în veacul al XIII-lea. Dar noi nu ne-am sinchisit de asta şi eu am cucerit oraşul.

Această amintire îmi reîmprospătează cea mai cumplită umilinţă din viaţa mea. Stăpîn pe Damietta, l-am făcut pe vărul Paul prizonier, l-am legat cu corzi din acele pe care sar fetiţele şi i-am făcut vînt cu atîta însufleţire, că a căzut în nas, începînd să scoată urlete

jalnice, în ciuda vitejiei lui. Mama a venit în grabă la auzul gălăgiei, şi cînd l-a văzut pe podele, legat cobză şi plîngînd, l-a ridicat de jos, i-a

şters ochii, l-a îmbrăţişat şi mi-a spus : „Nu ţi-e ruşine, Lucian, să baţi pe unul mai mic ca tine ?“. Şi-i drept că vărul Paul, care n-a crescut nici pînă acum prea mare, era pe-atunci foarte mic. N-am răspuns că aşa se face la război. N-am răspuns nimic şi am rămas copleşit de ruşine. Ruşinea mea era îndoită din pricina mărinimiei vărului Paul, care rostea, printre lacrimi : „Nu m-am lovit“.

Frumosul salon al părinţilor noştri! zise domnul Ber- geret într-un oftat. Sub zugrăveala asta nouă, încetul cu-ncetul, îl regăsesc. Cît de plăcut era urîciosul tapet de hîrtie verde cu înflorituri! Ce umbră dulce, păstrînd totodată o binecuvîntată căldură, răspîndeau groaznicele perdele de rips vişiniu ! Pe cămin, din vîrful pendulei, Spartacus, cu braţele încrucişate, privea mînios. Lanţurile sale, pe care neavînd ce face le trăgeam, într-o bună zi mi-au rămas în mînă. Frumosul salon ! Mama ne chema acolo, uneori, cînd primea vechi prieteni. Acolo veneam s-o sărutăm pe domnişoara Lalouette. Trecuse de optzeci de ani. Avea obraji pămîntii şi plini de muşchi, parcă. O barbă mucegăită îi atîrna de bărbie. Un dinte lung şi galben îi ieşea printre buzele cu pete negre. Datorită cărei vrăjitorii amintirea acestei îngrozitoare bă- buşte are acum pentru mine un farmec atrăgător ? Ce mă ademeneşte oare să caut în amintire urmele acestui chip ciudat şi îndepărtat ? Domnişoara Lalouette avea, ca să poată trăi, împreună cu cele patru pisici ale ei, o pensie viageră de o mie cinci sute de franci, din care cheltuia jumătate pentru a da la tipar broşuri despre Ludovic al XVII-lea. Avea totdeauna o duzină de asemenea broşuri în paneraşul ei. Vrednica domnişoară ţinea morţiş să demonstreze că moştenitorul tronului evadase din închisoarea Temple, într-un cal de lemn. Îţi aminteşti, Zoe, că într-o zi ne-a dat un dejun în odaia ei din strada Verneuil ? Acolo, sub un jeg antic, se găseau bogăţii tăinuite, cutii de aur şi broderii.

— Da, spuse Zoe, ne-a arătat dantele care aparţinuseră Mariei-Antoaneta.

— Domnişoara Lalouette avea maniere distinse, urma domnul Bergeret. Vorbea frumos. Păstrase vechea rostire. Prin ea am luat contact cu domnia lui Ludovic al
XVI-lea. Mama ne mai chema să dăm bună ziua domnului Mathalene, care nu era aşa de bătrîn ca domnişoara Lalouette, dar care avea o mutră groaznică. Nicicînd suflet mai bun nu s-a înfăţişat într-o formă mai hidoasă. Domnul Mathalene era un preot caterisit, pe care tata îl întîlnise în 1848 în adunările politice şi pe care-l stima pentru ideile lui republicane. Mai sărac decît domnişoara Lalouette, se lipsea de hrană, pentru a da la tipar, ca şi dînsa, broşuri. Ale sale erau sortite a dovedi că soarele şi luna se învîrtesc în jurul pămîntului, şi că în realitate nu-s mai mari decît o roată de caşcaval. Pierrot era de aceeaşi părere,. dar domnul Mathalene n-a descoperit asta decît după treizeci de ani de meditaţii şi calcule. Se mai găseşte încă, uneori, cîte o broşură de-a sa pe tarabele

anticarilor. Domnul Mathalene se ostenea pentru fericirea oamenilor, pe care îi înspăimînta cu groaznica lui sluţenie. Nu-i înlătura din obştească lui milosîrdie decît pe astronomi, cărora le punea în spinare cele mai fioroase uneltiri împotrivă-i. Spunea că vor să-l otrăvească şi îşi gătea el singur de mîncare, atît din prudenţă, cît şi din sărăcie.

Astfel, în apartamentul pustiu, asemeni lui Ulise în ţara Cimerienilor, domnul Bergeret chema la el umbrele. Rămase gînditor o clipă şi spuse :

— Zoe, din două una : ori poate că pe vremea noastră erau mai mulţi nebuni decît acum, ori poate că tata avea parte de mai mulţi decît i se cuveneau. Cred că-i iubea. Fie că mila îl apropia de ei, fie că-i găsea mai puţin plicticoşi decît pe cei cuminţi, veneau la el cu nemiluita.

Domnişoara Bergeret clătină din cap.

— La părinţii noştri veneau oameni cu judecată şi valoroşi. Spune mai degrabă, Lucian, că nevinovatele ciudăţenii ale cîtorva bătrîni te-au impresionat şi că ţi-au lăsat o amintire vie.

— Nu-i nici o îndoială, Zoe : am crescut amîndoi printre oameni care nu judecau ca toată lumea. Domnişoara Lalouette, abatele Mathalene, domnul Grille nu

ârâu în toate minţile, asta-i sigur. îţi aduci aminte de domnul Grille ? înalt, gros, roşcovan, cu barba-i albă tunsă scurt, era îmbrăcat şi vara şi iarna în pînză de saltele, de cînd cei doi fii ai săi pieriseră în Elveţia, în timp ce se suiau pe-un gheţar. Era, după părerea tatii, un distins elenist. Avea o sensibilitate plină de gingăşie faţă de poezia liricilor greci. Atingea cu mînă uşoară şi sigură brăcuitul text al lui Teocrit. Binecuvîntata lui nebunie consta în aceea că nu credea în moartea certă a celor doi fii ai săi. Aşteptîndu-i cu o încredere de nebun, vieţuia, în haină de carnaval, în generoasa intimitate a lui Alceu şi a lui Sapho.

— Ne dădea acadele, zise domnişoara Bergeret.

— Tot ce spunea era cuminte, elegant şi frumos, urmă domnul Bergeret, şi asta ne înspăimînta. Raţiunea e ceea ce înspăimîntă mai mult la un nebun.

— Duminică seara, salonul era al nostru.

— Aşa este. Acolo jucam după masă jocuri de societate. Acolo făceam poezii şi portrete, iar mama trăgea sorţii. O, candoare ! o, simplitate apusă ! o, nevinovate plăceri! o, farmec al vechilor obiceiuri! Jucam şarade. Îţi goleam dulapurile, Zoe, ca să ne costumăm.

— Într-o zi mi-aţi smuls perdelele albe de la pat.

— Ca să facem anteriele druizilor, Zoe, în scena *gui*[1]- ului. Cuvîntul era *guimauve* [188] [189]. Eram neîntrecuţi la şarade. Şi ce bun spectator era tata ! Nu asculta, dar zîmbea. Cred că aş fi putut juca foarte bine. Dar cei mari mă copleşeau. Voiau să vorbească numai ei.

---

[188] Vîsc (în lb. fr.).
189 Nalbă (în lb. fr.).

— Nu-ţi face iluzii, Lucian. Nu erai în stare să joci un rol într-o şaradă. Îţi lipseşte prezenţa de spirit. Sînt cea dintîi să-ţi recunosc inteligenţa şi talentul. Dar nu eşti improvizator. Şi nu trebuie să fii scos din cărţile şi hîrtiile tale.

— îmi recunosc lipsa, Zoe, şi ştiu că n-am darul vorbirii. Dar cînd Jules Guinaut şi unchiul Maurice se jucau cu noi, nu era chip să spui o vorbă.

— Jules Guinaut avea un adevărat talent pentru comedie şi o vervă nesecată.

*— Pe atunci urma medicina, zise domnul Bergeret. Era băiat nostim.

— Aşa se spunea.

— Pare-mi-se că-i erai tare dragă.

— Nu cred.

— Se ocupa de tine.

— Asta e altceva.

— Pe urmă, dintr-o dată, a dispărut.

— Da.

— Şi nu ştii ce s-a ales de el ?

— Nu ştiu... Hai să mergem, Lucian.

— Să mergem, Zoe. Aici sîntem pradă umbrelor.

Şi fratele şi sora, fără să întoarcă capul, păşiră pragul vechiului apartament al copilăriei lor. Coborîră în tăcere scara de piatră. Şi cînd se aflară din nou în strada Grands-Augustins, printre birji, camioane, jupînese şi muncitori, zgomotele şi forfota vieţii îi buimăciră, ca la ieşirea dintr-o îndelungată sihăstrie.

V

Domnului Panneton de La Barge îi ieşeau ochii din cap şi sufletul din piele. Şi cum pielea îi era unsuroasă, i se vedea un suflet gras. întreaga lui fiinţă dădea la iveală o trufie însoţită de sinceritate şi-o fudulie care părea că nu se sfieşte să fie stingheritoare. Domnul Bergeret bănui că omul acesta venea să-i ceară un serviciu.

Se cunoscuseră în provincie. Profesorul vedea ades în plimbările sale, la malul molcomului pîrîu, pe-o colină înverzită, acoperişul de ardezie fină al castelului în care locuia domnul de La Barge, cu familia sa. îl vedea mai puţin des pe domnul de La Barge, care avea legături cu nobilimea ţinutului, dar care nu era îndeajuns de nobil pentru a-şi îngădui să primească oameni neînsemnaţi. În provincie, nu-şi amintea de domnul Bergeret, decît în primejdioasele zile în care vreunul dintre fiii săi avea de trecut un examen. De astă dată, la Paris, voia să fie prietenos şi făcea chiar sforţări în acest scop :

— Iubite domnule Bergeret, ţin înainte de toate sa te felicit...

— Nu te osteni, rogu-te, răspunse domnul Bergeret, cu un gest de protest, pe care domnul de La Barge făcu marea greşeală de a-l pune în seama unei porniri de modestie.

— Să am iertare, domnule Bergeret, o catedră la Sorbona e o

situaţie foarte invidiată... şi pe măsura valorii domniei-tale.

— Ce mai face fiul domniei-tale, Adhemar ? întrebă domnul Bergeret, care îşi amintea numele acestui candidat la bacalaureat, a cărui ignoranţă pusese în mişcare toate puterile societăţii civile, militare şi ecleziastice.

— Adhemar ? Bine. Foarte bine. Cam chefuieşte. Ce vrei ? Nu are nimic de făcut. într-o privinţă, poate c-ar fi mai bine să aibă o ocupaţie. Dar e prea tînăr. Mai are vreme. îmi seamănă mie : va deveni serios cînd îşi va găsi calea.

— N-a luat puţin parte la manifestaţia de la Au- teuil ? întrebă cu blîndeţe domnul Bergeret.

— Pentru oştire, pentru oştire, răspunse domnul Panneton de La Barge. Şi, drept să-ţi spun, n-am avut curajul să-l dojenesc. Ce vrei ? Sînt legat de oştire prin socru-meu, generalul, prin cumnaţii mei, prin vărul meu, maiorul...

Era prea modest neamintind şi de tatăl său, Panneton, cel mai mare dintre fraţii Panneton, legat şi el de oştire prin furnituri, şi care, pentru că livrase soldaţilor din Garda naţională mobilă din armata de Est, care mărşăluiau prin zăpadă, încălţăminte cu talpă de carton, fusese osîndit în 1872 de poliţia corecţională la o pedeapsă uşoară, pe temeiuri zdrobitoare, şi murise, zece ani mai tîrziu, în castelul său de la La Barge, bogat şi respectat.

— Am fost crescut în cultul oştirii, urmă domnul Panneton de La Barge. De mic copil aveam evlavia uniformei. Era o tradiţie de familie. Nu mă ascund, sînt un om al vechiului regim. N-am ce face, asta e-n sînge. Sînt monarhist şi autoritar din fire. Sînt regalist. Şi, iată, oştirea e tot ce ne-a mai rămas din monarhie. E

tot ce mai dăinuieşte dintr-un trecut glorios. Ne ajută să îndurăm prezentul şi ne îngăduie să sperăm în viitor.

Domnul Bergeret ar fi putut face oarecare observaţii de ordin istoric ; dar nu le făcu, şi domnul Panneton de La Barge încheie :

— Iată de ce îi socot criminali pe toţi aceia care atacă oştirea, şi smintiţi pe cei care ar îndrăzni să se atingă de ea.

— Napoleon, răspunse profesorul, pentru a lăuda o piesă de Luce de Lancival[190], spunea că e o tragedie de cartier general. îmi pot îngădui să spun că filozofia domniei-tale e de stat-major. Dar, de vreme ce trăim sub regimul libertăţii, ar fi bine poate să ne însuşim moravurile regimului. Cînd trăieşti printre oameni care se bucură de uzul vorbirii, trebuie să te obişnuieşti să auzi orice. Nu trage nădejde că de-aici înainte va mai fi în Franţa vreun subiect care să scape de discuţie. Ţine de asemeni seamă că oştirea e şi ea supusă schimbării; nu-i nimic pe lume care să nu fie supus schimbării. Instituţiile nu dăinuiesc decît

[190] **Poet şi autor dramatic francez (1764—1810).**

primenindu-se fără încetare. Oştirea a suferit atari prefaceri de-a lungul existenţei sale, încît e probabil că se va schimba şi mai mult în viitor şi-i de crezut că în douăzeci de ani va fi cu totul altceva decît ceea ce este astăzi.

— Prefer să ţi-o spun imediat, răspunse domnul Panneton de La Barge. Cînd e vorba de oştire, nu vreau să ştiu nimic. Îţi repet : nu trebuie să te atingi de ea. E securea. Nu te atinge de secure. La ultima sesiune a Consiliului general, pe care am avut onoarea să-l prezidez, minoritatea radical-socialistă şi-a exprimat dorinţa ca serviciul militar să fie redus la doi ani. M-am ridicat împotriva acestei dorinţe antipatriotice. Nu mi-a fost greu să dovedesc că serviciul de doi ani ar însemna sfîrşitul oştirii. Nu se poate face un infanterist în doi ani. Cu atît mai puţin un cavalerist. Pe acei care cer serviciul de doi ani îi numeşti poate reformatori ; eu îi numesc distrugători. Şi nici una din reformele care se propun nu se deosebeşte de asta. Toate sînt tertipuri îndreptate împotriva oştirii. Dacă socialiştii ar recunoaşte că vor s-o înlocuiască c-o gardă naţională, ar fi mai sinceri.

— Socialiştii, spuse domnul Bergeret, potrivnici oricărei încercări de cucerire teritorială, propun să se organizeze miliţii, numai în vederea apărării solului. Nu ascund asta, o publică. Ideile acestea merită, poate, să fie examinate. Nu-ţi fie teamă că vor fi prea curînd traduse în fapt. Orice progres e nesigur şi zăbavnic şi urmat de cele mai multe ori de mişcări retrograde. Mersul spre o mai bună stare de lucruri e şovăielnic şi nelămurit. Nenumăratele şi nepătrunsele stihii care leagă omul de trecut îl fac să îndrăgească greşelile, superstiţiile, prejudecăţile şi sălbăticiile, ca preţioase chezăşii ale liniştii sale. Orice noutate îl înspăimîntă. E imitator din prudenţă şi nu cutează să iasă din şubredul adăpost care i-a ocrotit strămunii şi care se va nărui peste dînsul. Nu ai impresia asta, domnule Panneton ? întrebă domnul Bergeret cu un încîntător surîs.

Domnul Panneton de La Barge răspunse că el apăra oştirea. O înfăţişă ca neînţeleasă, prigonită şi ameninţată. Şi urmă c-o voce care se umfla :

— Rezultatul acestei campanii în sprijinul trădătorului, al acestei campanii atît de îndîrjite şi aprige, oricare ar fi ţelurile celor care o călăuzesc, e cert, învederat, de netăgăduit. Oştirea va ieşi din ea slăbită, şefii înjosiţi.

— Am să-ţi spun acuma ceva cît se poate de simplu, răspunse domnul Bergeret. Dacă oştirea e înjosită în persoana cîtorva din şefii săi, vina nu-i a acelora care au cerut dreptate ; vina e a acelora care au refuzat-o atîta vreme ; nu e vina acelora care au cerut lumină, e vina acelora care s-au încăpăţînat s-o tăinuiască cu o tîmpenie fără margini şi o cumplită ticăloşie. Şi, în sfîrşit, de vreme ce s-au săvîrşit crime, neajunsul nu constă în aceea că au ieşit la iveală, ci în faptul că au fost

săvîrşite. Se ascundeau în înseşi enormitatea şi diformitatea lor. Nu erau figuri de recunoscut. Au trecut, peste mulţimi, ca nişte nori întunecaţi. Credeai oare că nu vor crăpa ? Credeai că soarele nu va mai luci pe 540 clasicul pamînt ăl dreptăţii, în ţara care a fost profesorul de drept al Europei şi al lumii ?

— Să nu vorbim de afacerea Dreyfus, răspunse domnul de La Barge. N-o cunosc. Nu vreau s-o cunosc. N-am citit nici un rînd din anchetă. Vărul meu, maiorul de La Barge, m-a asigurat că Dreyfus e vinovat. Această asigurare mi-a fost de-ajuns... Veneam, iubite domnule Bergeret, să-ţi cer un sfat. E vorba de fiul meu Adhe- mar, a cărui situaţie mă îngrijorează. Un an de serviciu militar e prea destul pentru un băiat de familie. Trei ani ar fi un adevărat dezastru. E neapărată nevoie să se găsească un mijloc de scutire. Mă gîndeam la licenţa în litere... dar mă tem să nu fie prea greu... Adhemar e deştept, dar nu-i prea place literatura.

— Atunci, spuse domnul Bergeret, încearcă la Şcoala de înalte studii comerciale, la Institutul comercial sau la Şcoala de comerţ. Nu ştiu dacă elevii Şcoalei de ceasornicărie de la Cluses mai sînt scutiţi astăzi de armată. Mi s-a spus că nu-i greu să capeţi brevetul.

— Orişicît, Adhemar nu poate face ceasornice, zise domnul de La Barge, oarecum ruşinat.

— încearcă la Şcoala de limbi orientale, spuse domnul Bergeret îndatoritor. La început era foarte bună.

— S-au schimbat lucrurile de-atunci, oftă domnul de La Barge.

— Tot mai e bună. încearcă poate cu limba tamulă.

— Tamula ? Crezi ?

— Sau cu malgaşa.

— Mai degrabă malgaşa.

— Mai este o anumită limbă polineziană, care nu mai era vorbită la începutul acestui veac decît de o femeie bătrînă din rasa galbenă. Această femeie a murit, lăsînd un papagal. Un învăţat neamţ a cules din pliscul papagalului cîteva vorbe ale acestei limbi. A făcut din ele un lexic. E posibil ca lexicul acesta să se înveţe la Şcoala de limbi orientale. Nu preget să-l povăţuiesc pe fiul domniei-tale să se informeze.

La această povaţă, domnul Panneton de La Barge salută şi se retrase gînditor.

VI

Lucrurile au mers aşa cum trebuiau să meargă. Domnul Bergeret căuta un apartament; de găsit, l-a găsit soră-sa. Astfel, spiritul pozitiv avu întîietate asupra spiritului speculativ. Trebuie să recunoaştem că domnişoara Bergeret a făcut o bună alegere. Nu-i lipsea nici experienţa vieţii, nici simţul realităţii. Fusese în Rusia, ca guvernantă, şi călătorise

prin Europa. Observase diferitele obiceiuri ale oamenilor. Cunoştea lumea : asta o ajuta să cunoască Parisul.

— Aici, îi spuse ea fratelui său, oprindu-se în faţa unei case noi, cu faţa către grădina Luxemburgului.

— Scara e cuviincioasă, observă domnul Bergeret, dar cam greu de suit.

— Nu mai vorbi, Lucian, eşti încă destul de tînăr pentru a sui, fără să te oboseşti, cinci biete etaje.

— Crezi ? întrebă Lucian, măgulit.

Domnişoara Bergeret avu grijă să-l înştiinţeze că preşul urcă pînă sus.

Domnul Bergeret o dojeni, zîmbind, că ia în seamă asemenea mici deşertăciuni.

— Dar poate, urmă el, că şi eu m-aş simţi oarecum jignit dacă preşul s-ar opri cu un etaj mai jos. Propo- văduim înţelepciunea, dar mai păstrăm în noi, pe ici, pe colo, un pic de vanitate. Asta îmi aminteşte ceea ce am văzut ieri, după prînz, trecînd prin faţa unei biserici.

Treptele de la intrare erau acoperite cu un covor roş, pe care tocmai trecea, după ceremonie, alaiul unei nunţi de bogătaşi. O tînără pereche, sărmană, împreună cu sărmanii lor prieteni, aşteptau să iasă toţi nuntaşii si- mandicoşi, pentru a intra şi ei în biserică. Se bucurau la gîndul că vor urca treptele pe-această purpură neaşteptată, şi biata mireasă îşi şi pusese pantoful alb pe marginea covorului. Dar paracliserul îi făcu semn să se retragă. Funcţionarii de la pompele nupţiale rostogoliră pe îndelete postavul de onoare şi numai după ce-l strîn- seră într-un sul uriaş le fu îngăduit nuntaşilor săraci să suie treptele goale. Mă uitam la oamenii aceştia cumsecade care păreau să rîdă de întîmplare. Cei mici primesc cu o admirabilă uşurinţă inegalitatea socială şi

Lamennais [191] are multă dreptate cînd spune că societatea se reazemă toată pe resemnarea celor săraci.

— Am ajuns, spuse domnişoara Bergeret.

— Abia mai răsuflu, zise domnul Bergeret.

— Pentru că ai vorbit tot timpul, răspunse Zoe. Nu trebuie să pălăvrăgeşti cînd sui scările.

— La urma urmei, zise domnul Bergeret, asta-i soarta înţeleptului : să trăiască la cucurigu. Ştiinţa şi cugetarea sînt, în bună parte, pitulate în pod. Şi, dacă te gîndeşti bine, o galerie de marmură nu preţuieşte mai mult decît o mansardă împodobită de gînduri înalte.

— Odaia asta, spuse domnişoara Bergeret, nu-i man- sardată ; e luminată de-o fereastră frumoasă şi ai să-ţi faci din ea camera de lucru.

La auzul acestor vorbe, domnul Bergeret privi cu spaimă cei patru

---

[191] **Filozof şi teolog francez (1775—1861), unul din iniţiatorii aşa- zisului socialism** catolic.

pereţi, avînd înfăţişarea omului aflat la marginea unei prăpăstii.

— Ce ai ? îl întrebă neliniştită sora lui.

Domnul Bergeret nu răspunse. Camera aceasta pătrată, tapetată cu hîrtie de culoare deschisă, i se ivea întunecată de nepătrunsul viitor. Intră în ea cu pas şovăielnic şi domol, ca şi cum ar fi pătruns în întunecatul destin. Şi, măsurînd pe podele locul mesei sale de lucru, zise :

— O să mă aşez aici. Nu-i bine să cercetezi cu prea multă însufleţire ideile de trecut şi viitor. Sînt idei abstracte, pe care omul nu le stăpînea la început şi pe care, spre nefericirea lui, cu caznă, le-a dobîndit. Ideea de trecut, prin ea însăşi, e destul de dureroasă. Nimeni, socot, n-ar vrea să reînceapă viaţa trecînd întocmai prin toate stările prin care a mai trecut. Există ceasuri plăcute şi clipe încîntătoare, nu zic ba. Dar acestea sînt mărgăritare şi pietre rare presărate pe urzeala aspră şi întunecată a zilelor. Cursul anilor, cu toată scurtimea lui, e de-o încetineală sîcîitoare şi dacă, uneori, amintirea e o mîngîiere, e pentru că avem puterea să ne oprim gîndul pe un mic număr de clipe. Dar mîngîierea aceasta e searbădă şi tristă. Cît despre viitor, atît de plin de ameninţări e chipul lui mohorît, că nu-l poţi privi în faţă. Cînd mi-ai spus : „Aici va fi camera ta de lucru“, m-am şi văzut în viitor, şi asta e o privelişte nesuferită. Cred că am oarecare curaj în viaţă ; dar cuget, şi cugetarea dăunează mult vitejiei.

— Partea grea, zise Zoe, era să găsesc trei camere de culcare.

— De bună seamă, urmă domnul Bergeret, că, în începuturile ei, omenirea avea altă concepţie despre viitor şi trecut. Dar ideile acestea care ne mistuie nu fiinţează în afara noastră. Nu ştim nimic despre viaţă ; desfăşurarea ei în timp e o vană închipuire. Şi numai printr-un beteşug al simţurilor noastre nu vedem ziua de mîine aşa cum o vedem pe cea de ieri. Ne putem foarte lesne închipui fiinţe întocmite în aşa fel încît să perceapă simultan fenomenele care ne apar despărţite unele de altele într-un răstimp cu putinţă de măsurat. Şi nici noi înşine nu percepem în ordinea timpilor lumina şi sunetul. Noi înşine îmbrăţişăm într-o singură privire, ridicînd ochii la cer, privelişti care nu sînt contemporane. Licărul stelelor care se contopesc în ochii noştri amestecă într-o clipită veacuri şi mii de veacuri. Cu aparate, altele decît cele pe care le avem la îndemînă, am putea să ne vedem morţi în toiul vieţii. Căci, dat fiind că timpul nu fiinţează aievea şi că succesiunea faptelor nu-i decît o amăgire, toate faptele iau fiinţă laolaltă şi viitorul nostru nu se împlineşte. E împlinit. Il descoperim numai. Acum, pricepi tu, Zoe, de ce am rămas uluit în pragul camerei în care voi fi ? Timpul nu-i decît un concept. Şi spaţiul e aidoma timpului.

— E cu putinţă, spuse Zoe. Dar spaţiul e foarte scump la Paris. Ţi-ai putut da seama de asta, pe cînd căutai apartamente. Cred că nu eşti grăbit să-mi vezi camera. Vino : te vei interesa mai mult de odaia Paulinei.

—· Să le vedem şi pe una şi pe cealaltă, răspunse domnul Bergeret, care îşi plimbă cu supunere maşina lui animală prin micile încăperi tapisate cu hîrtii înflorate. În timpul acesta îşi urmă firul gîndurilor : Sălbaticii, zise el, nu fac deosebire între prezent, trecut şi viitor. Şi graiurile, care sînt cu siguranţă cele mai vechi 544 monumente ale omenirii, ne îngăduie să atingem epocile cînd rasele din care ne tragem nu ajunseseră încă la acest raţionament metafizic. Domnul Michel Breal, în- tr-o frumoasă lucrare pe care a publicat-o de curînd, dovedeşte că verbul, atît de bogat în mijloace menite să indice anterioritatea unei acţiuni, nu avea la început nici un mijloc de exprimare pentru trecut şi că s-a recurs, pentru a îndeplini această funcţie, la formele care cuprind o îndoită afirmaţie a prezentului.

Vorbind astfel, reveni în încăperea care urma să fie camera lui de lucru şi care i se ivise la început plină, în pustietatea ei, de umbrele inefabilului viitor. Domnişoara Bergeret deschise fereastra.

— Priveşte, Lucian.

Domnul Bergeret privi creştetul despuiat al arborilor şi zîmbi.

— Crengile acestea negre vor căpăta sub sfiosul soare al lui april nuanţele violete ale mugurilor ; pe urmă, vor izbucni în fragedă verdeaţă. Va fi încîntător. Zoe, eşti o fiinţă plină de înţelepciune şi de bunătate, o venerabilă intendentă şi-o soră îndatoritoare. Vino, să te sărut.

Domnul Bergeret o îmbrăţişă pe sora lui, Zoe, şi-i spuse :

— Eşti bună, Zoe.

Iar domnişoara Zoe răspunse :

— Şi tata şi mama erau buni.

Domnul Bergeret voi s-o îmbrăţişeze din nou. Dar ea îi spuse :

— Ai să-mi zburleşti părul, Lucian; nu pot suferi asta.

Şi domnul Bergeret, privind pe geam, întinse mîna :

—- Priveşte, Zoe : la dreapta, în locul acestor urî- cioase clădiri, era Pepiniera. Acolo, mi-au spus cei mai vîrstnici, aleile se răşchirau într-un desiş, întretăindu-se printre arbuşti, între zăbrelele vopsite verde. Acolo se plimba tata în tinereţe. Citea pe-o bancă, îndărătul statuii Velledei, filozofia lui Kant şi romanele lui George Sand. Visătoare, cu braţele împreunate pe secera ei mistică, Velleda îşi încrucişa picioarele, admirată de-o tinerime generoasă. La picioarele ei, studenţimea vorbea

de dragoste, de dreptate şi de libertate. Pe-atunci nu se dăduse de partea minciunii, a nedreptăţii şi a tiraniei.

Imperiul a distrus Pepiniera. A fost o faptă rea. Lucrurile au sufletul lor. O dată cu grădina s-au dus şi generoasele porniri ale tineretului. Cîte visuri frumoase, cîte mari nădejdi n-au luat fiinţă în faţa romanticei Velleda a lui Maindron ! Astăzi, studenţii au palate cu bustul preşedintelui republicii pe căminul sălii de onoare. Cine le va înapoia însă întortocheatele alei ale Pepinierei, unde discutau despre mijloacele

de a înscăuna pacea, fericirea şi libertatea omenirii ? Cine le va înapoia grădina în care repetau, în aer proaspăt şi ciripit de păsări, generoasele prelegeri ale profesorilor Quinet şi Michelet ?

— Fără îndoială, spuse domnişoara Bergeret, studenţii de odinioară erau plini de înflăcărare. Dar, în cele din urmă, au ajuns medici şi notari în provinciile lor. Trebuie să te împaci cu mediocritatea vieţii. Ştii prea bine ce greu lucru e să trăieşti şi că nu trebuie să le ceri prea mult oamenilor... în sfîrşit, eşti mulţumit de apartamentul tău ?

— Da. Şi sînt sigur că Paulina o să fie încîntată. Are o cameră drăguţă.

— Nici vorbă, dar fetele tinere nu sînt niciodată în- cîntate.

—: Paulina nu se simte nefericită cu noi.

— Nu, desigur. E foarte fericită. Dar ea nu ştie asta.

— Mă duc în strada Saint-Jacques, spuse domnul Bergeret, să vorbesc cu Roupart să-mi pună poliţe de lemn în camera mea de lucru.

VII

Domnul Bergeret iubea meseriaşii şi-i preţuia mult. Cum nu făcea mari prefaceri în casă, nu prea avea prilej să recurgă la ajutorul lor ; dar cînd se slujea de vreunul, se străduia să intre cu el în vorbă, fiind încredinţat că se va alege cu cîteva vorbe cu miez.

546

De aceea, i-a făcut o prietenoasă primire tîmplaru- lui Roupart, care a venit într-o dimineaţă să aşeze rafturi în camera de lucru.

în timpul acesta, culcat, după obiceiul lui, în fundul fotoliului stăpînului său, Riquet dormea liniştit. Dar străvechea amintire a primejdiilor care se năpusteau asupra străbunilor lor sălbatici de prin păduri face ca somnul cîinilor domestici să fie uşor. Cade-se să mai spunem că această aptitudine moştenită de a sări din somn era ţinută trează la Riquet şi de simţul datoriei. Riquet se socotea a fi un cîine de pază. Adînc convins că rostul lui e să apere casa, trăgea din asta o întemeiată mîndrie.

Din nefericire, în închipuirea lui Riquet, casele erau aşa cum sînt pe la ţară şi în *Fabulele* lui La Fontaine, între ogradă şi grădină, astfel că poţi să le faci înconjurul, adulmecînd pămîntul îmbibat de duhorile dobitoacelor şi ale bălegarului. Nu-i intra în cap planul apartamentului pe care stăpînul său îl ocupa la catul al cincilea al unei clădiri mari. Neavînd cunoştinţă de hotarele olatului său, nu prea ştia bine ce are de păzit. Şi era un paznic feroce. Socotind că sosirea necunoscutului cu pantalonii albaştri, plini de petice, care mirosea a sudoare şi tîrîia scînduri după el, punea casa în primejdie, sări jos din fotoliu şi începu să latre la om, dîndu-se înapoi în faţa acestuia cu o eroică zăbavă. Domnul Bergeret îi porunci să tacă. Riquet se supuse în silă, mirat şi trist, văzîndu-şi devotamentul zadarnic şi poveţele dispreţuite. Privirea lui adîncă, întoarsă către stăpîn, părea că-i spune : „Primeşti în casă pe anarhistul acesta cu toate armele pe care le tîrîie după el. Eu mi-am

făcut datoria, fie ce-o fi.“

îşi reluă locul lui obişnuit şi adormi din nou. Pără- sindu-i pe adnotatorii lui Virgiliu, domnul Bergeret intră în vorbă cu tîmplarul. îi puse mai întîi întrebări privitoare la alegerea, tăierea şi lustruitul lemnului, la îmbinarea scîndurilor. îi plăcea să înveţe şi preţuia doxa graiului popular.

Roupart, cu faţa la perete, îi dădea răspunsuri curmate de lungi tăceri, în timpul cărora măsura scîn-

35*

durile. în felul acesta a vorbit despre lambriuri şi îmbucarea poliţelor.

— La îmbucătura cu mut şi feder nu e nevoie de clei, dacă lucrarea e făcută ca lumea.

— Dar nu se fac, întrebă domnul Bergeret, şi îmbucături în formă de coadă de rîndunică ?

— Sînt rustice şi nu se mai obişnuiesc, răspunse tîmplarul.

în felul acesta, profesorul se instruia, ascultîndu-l pe meseriaş.

După ce lucră cu spor un timp, tîmplarul se întoarnă către domnul Bergeret. Obrazul scofîlcit, cutele adînci, faţa oacheşă, părul lipit pe frunte şi barba de ţap încărunţită de praf îi făceau chipul să pară de bronz. Zîm- bind cu un surîs dureros şi blînd şi arătîndu-şi dinţii albi, păru tînăr.

— Vă cunosc, domnule Bergeret.

— în adevăr ?

— Da, da, vă cunosc... Domnule Bergeret, orice s-ar spune, aţi făcut o faptă bună... Nu-mi luaţi în nume de rău că v-o spun.

— Nicidecum.

— Ei bine ! aţi făcut o faptă bună. V-aţi lepădat de tagma dumneavoastră şi n-aţi vrut să vă daţi cotul cu apărătorii săbiei şi ai mătăuzului.

— Nu pot suferi calpuzanii, prietene, răspunse domnul Bergeret. Asta ar trebui să i se îngăduie unui filolog. Nu mi-am ascuns părerea. Dar nici n-am prea răs- pîndit-o. Cum de-o cunoşti ?

— Vă spun : în strada Saint-Jacques vine multă omenire la atelier. Vin, şi-aşa, şi-aşa, şi graşi şi slabi. Pe cînd îmi geluiam seîndurile, îl auzeam pe Pierre spunînd : „Scîrnăvia ceea de Bergeret!“. Şi Paul îl întreba : „Şi oare n-o să i se mute fălcile ?“ Am înţeles atunci că eraţi de partea dreptţilor în afacerea Dreyfus. Şi nu sînt mulţi ca dumneavoastră în circumscripţia cincea.

— Şi ce spun prietenii dumitale ?

— Sînt puţini socialişti pe la noi şi nu se înţeleg între ei. Sîmbăta trecută, la „Frăţia“, nu eram decît patru chelboşi şi unul tuns şi ne-am luat de păr. Tovarăşul 548

Flechier, un bătrîn, un combatant de la ’70, un comunard, un deportat, un om, s-a suit la tribună şi ne-a spus : „Cetăţeni, staţi liniştiţi.

Intelectualii burghezi nu sînt mai puţin burghezi decît burghezii militari. Lăsaţi-i pe capitalişti să-şi mănînce lefteria. Staţi cu mîinile-n sin şi aşteptaţi înscăunarea antisemiţilor. Pentru moment, fac instrucţie cu puşca de soc şi sabia de lemn. Dar, cînd va fi vorba să se purceadă la exproprierea capitaliştilor, eu nu văd de ce nu s-ar începe cu evreii."

După asta, tovarăşii au prins a răpăi din palme. Dar, vă întreb : aşa se cuvine să glăsuiască un vechi comunard, un bun revoluţionar ? Eu n-am atîta şcoală cît cetăţeanul Flechier, care a citit cărţile lui Marx. Dar am băgat bine de seamă că nu judecă drept. Pentru că mi se pare că socialismul, care e adevărul, e în acelaşi timp şi dreptatea şi bunătatea, că tot ce e drept şi bun iese în chip firesc din el ca poama din pom. Mi se pare că a lupta împotriva nedreptăţii înseamnă a lupta pentru noi, proletarii, copleşiţi de toate nedreptăţile. După părerea mea, tot ce e drept e un început de socialism. Cred, ca Jaures, că a fi de partea celor ce apără samavolnicia şi minciuna înseamnă să întorci spatele revoluţiei sociale. Eu nu ţin seama nici de evrei, nici de creştini. Nu ţin seama decît de oameni şi nu fac altă deosebire între ei decît în măsura în care sînt drepţi sau nedrepţi. Fie creştin, fie evreu, îi e greu bogatului să fie drept. Dar atunci cînd legile or să fie drepte, şi oamenii au să fie drepţi. Chiar din clipa de faţă, adepţii colectivismului şi partizanii libertăţii pregătesc viitorul, luptînd împotriva tiraniilor şi insuflînd popoarelor ura de război şi dragostea faţă de semeni. începînd din clipa de faţă, putem face un pic de bine. Asta ne va împiedica să murim deznădăjduiţi şi cu revolta-n suflet. Căci e neîndoios că nu vom apuca biruinţa ideilor noastre, şi-atunci cînd colectivismul se va înscăuna în lume, va fi trecut multişoară vreme de cînd voi fi ieşit din magherniţa mea cu picioarele înainte... Dar eu pălăvrăgesc şi vremea trece...

îşi scoase ceasul şi, văzînd că-i unsprezece, îşi puse scurteica, îşi adună sculele, îşi înfundă şapca pînă la ceafă şi spuse, fără să se întoarcă :

— Desigur că burghezia-i putredă ! Asta s-a văzut, de altfel, în afacerea Dreyfus.

Şi plecă să mănînce.

Atunci, fie că în somnul său uşor vreun vis i-o fi speriat mintea lui ceţoasă, fie că trezindu-se şi pîndind retragerea duşmanului se simţi dintr-o dată tare, fie că numele pe care îl auzise l-a înfuriat, aşa cum se prefăcea a crede stăpînul, Riquet se năpusti cu botul căscat şi părul zburlit, cu ochii injectaţi, pe urma lui Roupart, pe care îl urmări cu lătratul lui frenetic.

Rămas singur cu el, domnul Bergeret îi spuse, cu un glas blînd, aceste vorbe pline de tristeţe :

— Aşadar şi tu, stîrpitură neagră şi păcătoasă, cu toţi dinţii tăi ascuţiţi şi adînca ta gîtiţă, care, unelte ale puterii, îţi fac slăbiciunea ridicolă şi laşitatea hazoasă, aşadar şi tu preamăreşti tăria pumnului şi te închini în faţa .străvechii nelegiuiri. Aşadar şi tu proslăveşti nedreptatea,

din respect pentru ordinea socială care-ţi ocroteşte cotlonul şi terciul tău. Aşadar şi tu socoţi bună o sentinţă fără noimă, dobîndită prin minciună şi fraudă. Aşadar şi tu eşti jucăria aparenţelor. Aşadar şi tu te laşi ademenit de minciuni. Aşadar şi tu te hrăneşti cu scorneli cusute cu aţă albă. Mintea ta întunecată se nutreşte cu întuneric. Eşti înşelat şi te înşeli cu o desfătătoare deplinătate. Aşadar şi tu cunoşti ura de rasă, cumplitele prejudecăţi şi dispreţul faţă de nefericiţi. Şi cum Riquet se uita la el cu o nevinovăţie fără margini, domnul Bergeret urmă, cu şi mai multă blîndeţe : Ştiu ; ai o bunătate ascunsă, bunătatea lui Caliban h Eşti cucernic, ai teologia şi morala ta şi crezi că ce faci e bine. Dar tu nu ştii. Păzeşti casa, o păzeşti chiar împotriva acelora care-o apără şi-o împodobesc. Meşteşugarul pe care voiai să-l izgoneşti, cu toată simplitatea lui, are gînduri vrednice de laudă. Dar nu l-ai ascultat.

Urechile tale păroase nu ascultă pe cel care vorbeşte mai bine, ci pe cel care urlă mai tare. Şi frica, frica firească – sfetnicul strămbunilor tăi şi alor mei, pe vremea cavernelor – frica din care purced şi zeii şi fărădelegile, te îndepărtează de cei oropsiţi şi-ţi stîr- [192] peşte mila. Şi nu vrei să fii drept. Te uiţi ca la un chip străin la nevinovata faţă a Justiţiei, zeitate nouă, şi te tîrăşti la picioarele vechilor zei, ai silniciei şi spaimei, negri şi ei ca tine. Admiri forţa brutală pentru că socoţi că-i atotputernică şi pentru că nu ştii că a ei pieire prin ea se împlineşte. Tu nu ştii că în faţa unei cauze drepte toate hîrburile cad.

Tu nu ştii că adevărata putere se află în înţelepciune şi că popoarele numai prin ea sînt mari. Tu nu ştii că nu larma neroadă din pieţele publice face măreţia popoarelor, ci înalta cugetare aciuată în cîte-o mansardă şi care într-o bună zi, răspîndită în lumea largă, îi va schimba înfăţişarea. Tu nu ştii că cei care fac cinste patriei lor sînt aceia care pentru dreptate au îndurat puşcăria, surghiunul şi ocara. Tu nu ştii.

VIII

În camera lui de lucru, domnul Bergeret şedea de vorbă cu domnul Goubin, elevul său.

— Am descoperit astăzi, spuse el, în biblioteca unui prieten o cărticică rară şi poate unică. Fie că n-o cunoaşte, fie că o dispreţuieşte, Brunet[1] n-o citează în *Manualul* său. E un volumaş format „în 12“ şi intitulat : *De hirea şi isprăvile zurbagiilor, zugrăvite după vechile izvoade.* A fost tipărit în docta stradă Saint-Jacques, în 1538.

— Ştii cine-i autorul ?

— E un jupîn Nicole Langelier, parizian, răspunse domnul Bergeret. Nu are în slova lui farmecul lui Amyot[2]. Dar e limpede şi cu miez. I-am citit cu plăcere lucrarea şi am copiat din ea un capitol foarte ciudat. Vrei să-l auzi ?

[192] Personaj din feeria lui Șhakespeare *Furtuna,*

— Cu dragă inimă, răspunse domnul Goubin. [193]

Domnul Bergeret luă o foaie de hîrtie de pe masă şi citi titlul următor :

De zurbagiii care se iviră în republică Domnul Goubin întrebă cine erau aceşti zurbagii. Domnul Bergeret răspunse că o va afla, poate, în cursul lecturii şi că e bine să citeşti mai întîi un text şi pe urmă să-l comentezi. Şi citi cele ce urmează :

„Deci iscatu-s-au în tîrg, cu răcnete mari, nişte ipochimeni de le zicea zurbagii, de ce, că şedeau sub zaptul unui hotnog zis Zurbagiul, bărbat de perifană stirpă, numai că nerod foarte şi atotneştiutor, că era tînăr necopt. Ci mai aveau zurbagiii un alt cap, zis Zurgălău, care Zurgălău era vorovaci cilibiu şi iscusite stihuri făcea. Şi gonitu-l-au pre acel Zurgălău, cu scîrbavnică prigoană, afară de olaturile republicii, după praviliceştile rînduieli, tij obiceiul pămîntului, sireci surgun. De ce, că era Zurgălău potrivnic Zurbagiului. Zicea Zurbagiul cea, Zurgălău zicea hăis. Pre zurbagii nici capul îi durea, însă, fiind ei palavatici foarte, că nici încotro mărg nu ştiau, barim.

Deci, trăia pe acele vremi, la munte, sus, un ţăran zis Cabaz Mierosu, albit de ani, la chip ca dihorul şi bursucul, viclean foarte, matrapaz şi în ischiuzarlîcuri meşter, care Cabaz Mierosu se acolisea la ocîrmuirea cetăţii, cu ajutor de la zurbagii, şi-i tot lăuda pe zurbagii şi, pentru a-i către sine îndemna, le şuiera cu dulce viers ca din trişcă, după pilda păsărarilor cînd ademenesc păsăruici. Şi venise vrednicul Zurgălău la mare mirare şi scîrbă de asemine căpcăni şi se foarte înspăimînta, ca zisul Cabaz Mierosu să nu-i cumva în- haţe bobocii.

Sub porunca Zurbagiului, Zurgălăul şi Cabaz Mierosu erau căpitani de ceată în caterva zurbagiilor : iij teologi din cei mai apriji, xxj iudei convertiţi, o măsură bună de călugări trenţăroşi, viij alcătuitori de almanahuri,

lv demagogi misoxeni, xenofobi, xenoctoni şi xeno- fagi, tij blagorodnici închinători frumoasei jupînese din Bourdes, în Navara, pilcuri şase.

552

Deci, aveau zurbagiii mai multe şi potrivnice căpetenii. Şi erau zurbagiii lighioi nedorite, aidoma Harpiilor, care, după spusa lui Virgiliu, din vîrful copacilor răcneau cumplit şi spurcau tot sub ele, spurcaţii zurbagii, ipac, se căţărau pe abacele capitelelor, tij pe coama caselor şi bisericilor, şi de acolo scîrbeau, mînjau, scîrnă- veau şi împroşcau cu udul paşnicii tîrgoveţi.

Şi de sîrg ales-au zurbagiii un bătrîn polcovnic, anume Carabăţ, cel mai nevolnic la războaie din cîţi au aflat, dreptăţii duşman de moarte şi

[193] Celebru bibliograf francez din veacul al XVIII-lea, autor al *Manualului librarului şi al amatorului de cărţi.*

— Autorul unei cunoscute traduceri din *Vieţile paralele* de Plutarh. (sec. XVI).

suduitor al cinstitelor pravili, făcîndu-şi ei zurbagiii din el chip cioplit şi aiar şi tot umblau prin tîrg răcnind : «Trăiască bătrî- nul Carabăţ !». Iară micuţii poşîndici daţi la învăţătură, după rea pilda lor, piuiau din spate : «Trăiască bătrînul Carabăţ !». Şi ţineau acei zurbagii soboare şi divanuri de taină şi răcneau în acele soboare să trăiască bătrînul polcovnic Carabăţ ; ci cu atîta înfricoşată putere răcneau, că se cutremura văzduhul, iară păsările ce zburau atunci peste capetele lor, zăpăcite şi moarte se prăbuşeau. Adevăr grăiesc, prost obicei şi foarte groaznică turbare se stîrnise.

Gîndeau acei zurbagii că pentru a bine sluji cetatea şi pentru a te învrednici de cununa împletită din frunze de stejar, legate cu o cordeluţă de lînă şi nimic alt, cea mai de cinste cunună între cununi, musai să slobozi răcnete turbate şi vorbe smintite şi că cei ce trudesc la coarnele plugului şi cei ce cosesc şi seceră şi cei care duc turmele la păscut şi-şi hultuiesc pometul, în acest paşnic ţinut cu vii şi ogoare, cu verzi păşuni şi livezi, cetatea n-o slujesc, aşijderi nici meşterii care cioplesc piatra şi zidesc prin tîrguri şi sate case acoperite cu ţiglă roşă şi ardezie subţirică, nici ţesătorii, nici sticlarii, nici pietrarii care meşteresc în măruntaiele Cybelei şi că cetatea n-o slujesc nici meşterii şi cărturarii, care se nevoiesc în a lor sihăstrie din stoguri de cărţi să afle ale firii frumoase taine, nici mamele, ce-şi dau laptele sugacilor, nici vrednica bătrînă, ce-şi toarce fusul la gura sobei şi spune poveşti nepoţilor, cetatea n-o slujesc, dară că ei, zurbagiii, slujesc cetatea, răgind ca măgarii în iarmaroc. Şi, ca să spunem drept, credeau ei că, aşa făcînd, bine fac. Căci alta nu aveau zurbagiii, fără decît

aburii minţii şi vîntul gurii lor şi suflau de nădejde pentru al cetăţii folos şi obştească dobîndă.

Şi nu se mulţumeau zurbagiii să strige : „Trăiască bătrînul Carabăţ“, ci mai strigau încă neostoit că ei ţin la cetate. Şi asta numai rîs şi batjocură era, de vreme ce vroiau zurbagiii să deie a înţelege prin asta că ceilalţi tîrgoveţi care nu urlau, nu ţin la dulcele loc de baştină din care s-au ijdărit. Ceea ce alta decît învederată sumeţie şi nesuferită batjocură nu poate fi, căci ştiut este că pruncul, o dată cu laptele ce-l suge, şi dulcea dragoste a locului de obîrşie suge. Şi pe acele vremi, se aflau prin tîrg şi prin tot olatul destui înţelepţi şi cu chibzuială bărbaţi care ţineau la a lor cetate şi republică mai dihai ca zurbagiii. Şi doreau aceşti înţelepţi bărbaţi ca, după pilda lor, şi tîrgul cu bun cumpăt să fie, împodobit cu virtute şi har, şi cu drăgălăşie să poarte în dreapta sa vărguţa de aur şi mîna dreptăţii deasupră-i, şi voios, cu pace şi slobod să fie, şi nicidecum, după în răspăr pofta zurbagiilor, băţ gros să poarte pentru a paşnicilor tîrgoveţi snopire şi blagoslovite mătănii pentru a rugăciunilor bolboroseală, spurcat netrebnic şi cu ruşine subpus bătrînului polcovnic Carabăţ şi Zurbagiului. Căci, drept spun, că vroiau aceştia să supuie cetatea inocilor [194], făţarnicilor, habotnicilor, hainilor,

[194] Călugărilor.

semeţilor, jegoşilor, curvarilor, încotoşmănaţilor, cuculio- naţilor[2], înglugaţilor, tunşilor, răspopiţilor, pîngăritori- lor de parastase, milogilor, potlogarilor, matrapazilor de clironomii[3] ce mişunau pe acele vremi şi pe furiş, cu hapca apucaseră case şi păduri, ogoare şi păşuni, un fîr- tal din ţara Franţei. Şi trudeau (acei zurbagii), să aducă tîrgul la necioplire şi lipsă de ighemonicon. Căci prinseseră ei necaz şi scîrbă pentru filosoficescul cuget, pentru verice gînd ijdărit din drept şi iscusit judeţ, pentru verice ascuţită judecată şi de alta nu ştiau decît de putere, şi încă puterea fără milă să fie vroiau. Aşa îşi iubeau ei cetatea şi al lor de leagăn lăcaş, acei zurbagii...“

Citind textul acesta, domnul Bergeret se ferea să apese pe toate literele cu care era împănat, după moda
renaşterii. Avea simţul frumoasei limbi natale. Nu ţinea seamă de ortografie, pe care o socotea un ce netrebnic şi, dimpotrivă, respecta vechea rostire, atît de uşoară şi de curgătoare şi care în zilele noastre, din nefericire, se îngreoaie. Domnul Bergeret citea textul după rostirea tradiţională. Dicţiunea lui reda vechilor cuvinte tinereţea şi noutatea. De aceea, înţelesul curgea lămurit şi limpede pentru domnul Goubin, care făcu următoarea observaţie :

— Ceea ce-mi place în această bucată e limba. E naivă.

— Crezi asta ? întrebă domnul Bergeret.

Şi îşi urmă lectura.

„Deci, spuneau zurbagiii, că ei apără ai cetăţii şi ai republicii polcovnici şi oturaci[1], ceea ce numai batjocură şi ocară este, de vreme ce polcovnicii şi oturacii au flinte, muschete şi tunuri tij alte fioroase cîinii, spre a tîrgoveţilor, şi nu spre a lor înşile apărare, căci tîr- goveţii fără arme îmblă şi cu neputinţă este a te gîndi numai că s-ar cumva afla în tîrg oameni atît de nebuni, încît tocmai în cei ce-i apără să lovască şi nu cereau cei cu doxă şi praxă bărbaţi zurbagiilor decît cu cinste ascultare să deie măreţelor şi sfintelor pravile ale cetăţii şi republicii. Dară numiţii zurbagii răcneau mereu şi de nimic nu vroiau să ştie, de ce, că zgîrcită Hire de harul priceperii lipsitu-i-a.

Giuruiseră zurbagiii ură de moarte celor de alt neam. Şi numai la auzul numelui altor neamuri, ochii le ieşeau din cap ca la acei de mare stacoji, cumplit foarte, şi-şi tot roteau mînele ca aripele de moară, nu se afla printre diacii de divan şi printre iznafii de casapi nici unul care să nu se fi îndemnat a stîrni la războiu vreo rigă, regină sau puternic împărat, şi pînă şi cel mai de pe urmă cojocar sau cîrciumar se răţoia mereu, ca şi cum ar sta gata să purceadă la războiu. Ci, pînă la urmă, tot în bîr- logul lui rămînea.

Ci, prea adevărat fiind că, de cînd lumea şi pămîn- tul, nebunii, care mai mulţi decît înţelepţii sînt, în huet de talgere îmblă, oameni neînvăţaţi şi proşti (de aceştia

[1] Purtătorilor de culioane (monahilor). * Acaparatori de moşteniri.

[1] Soldaţi.

se găsesc cu duiumul şi printre săraci şi printre bogaţi) ţinut-au zurbagiilor hangul, iscînd cu ei zurba. Şi aşa spăimîntător tămbălău în cetate se făcu, că pînă şi înţeleaptă fecioară Minerva, aşezată în idolniţa ei, pentru asurzită a nu fi de purtătorii de tingiri şi de năimiţii furioşi, astupatu-şi-a urechile cu ceara adusă prinos de preaiubitele sale albine de pe muntele Hymet, dînd astfel a înţelege credincioşilor săi, cărturari, filozofi şi buni cunoscători de pravili din cetate, că vreme pierdută este să ţie divan şi sfat pravilicesc cu aceşti zurbagii, ce numai zurba şi tămbălău ştiu face. Ci unii bărbaţi din cetate, şi nu din cei mai neînsemnaţi, de răzmeriţă zăpăciţi, socoteau că aceşti zăluzi erau gata să răstoarne republica şi să-i întoarcă cinstitul herb cu josul în sus, că mai mare scîrba ar fi fost. Dar veni o zi în care zurbagiii plesniră, de ce, că erau plini cu vînt.“

Domnul Bergeret aşeză hîrtia pe masă. îşi terminase lectura.

— Cărţile acestea vechi distrează şi desfată mintea. Ne fac să uităm clipa de faţă.

— În adevăr, spuse domnul Goubin. Şi zîmbi, ceea ce nu era în obiceiul său.

IX

În timpul vacanţelor, domnul Mazure, arhivar judeţean, veni pentru cîteva zile la Paris, ca să stăruie prin cancelariile ministerului să i se acorde crucea Legiunii de Onoare, să facă cercetări istorice la Arhivele Statului şi să vadă *Moulin Rouge*. înainte de a-şi da această osteneală, a doua zi după sosire, către orele şase după amiază, se duse să-l vadă pe domnul Bergeret, care îl primi cu prietenie. Şi cum arşiţa din timpul zilei îi copleşea pe oamenii siliţi să rămînă în oraş, sub acoperişurile încinse şi-n străzile pline de o prăfărie înnăbuşi- toare, domnul Bergeret avu o idee delicată. Il duse pe domnul Mazure la *Bois,* într-un birt cu mesuţe mici şi aşezate sub copaci, la malul unui heleşteu.

556

Acolo, la umbra răcoroasă a frunzişului liniştit, pe cînd luau o masă bună, schimbară vorbe obişnuite, privitoare, rînd pe rînd, la studiile serioase şi la feluritele chipuri de a iubi. Apoi, fără să se fi gîndit anume, din- tr-un fatal îndemn, vorbiră de afacerea Dreyfus.

Domnul Mazure se frămînta amarnic în această privinţă. Iacobin din fire şi din convingere, patriot ca Ba- rere şi Saint-Just, se băgase în gloata naţionalistă a ţinutului şi răcnise din răsputeri laolaltă cu regaliştii şi clericalii pe care n-avea ochi să-i vadă, în interesul superior al patriei şi al republicii, una şi indivizibilă. Intrase chiar în liga prezidată de domnul Panneton de La Barge şi, cum această ligă votase o adresă către rege, începea să creadă că nu e republicană şi nu mai era liniştit în ceea ce priveşte principiile. în ceea ce priveşte faptul, fiind obişnuit cu textele şi fiind în stare să-şi călăuzească mintea în cercetări critice cînd nu erau prea grele, se simţea oarecum stingherit să sprijine

sistemul acelor calpuzani care, pentru a pierde un nevinovat, desfăşuraseră în ticluirea şi falsificarea actelor o îndrăzneală nemaipomenită pînă atunci. Se simţea încercuit de măsluiri. Cu toate acestea, nu recunoştea că s-a înşelat. O asemenea mărturisire nu-i hărăzită decît minţilor de-o calitate deosebită. Domnul Mazure, dimpotrivă, susţinea că are dreptate. Dar trebuie să recunoaştem că era ţinut, strîns, apăsat, turtit în ignoranţă, de masa compactă a concetăţenilor săi. în tîrgul aşezat în tihnă pe malurile verzi ale unui fluviu leneş, încă nu era cunoscută ancheta şi nici discutarea documentelor. Pentru a înlătura lumina, se găsea acolo, prin dregătoriile publice şi printre judecători, toată liota de politicieni şi de clerici pe care domnul Meline [195] îi mai adăpostea încă pînă dăunăzi sub pulpanele redingotei sale rurale şi care propăşea acolo în voita necunoaştere a adevărului. Această protipendadă, punînd nedreptatea în slujba intereselor patriei şi bisericii, o făceau vrednică de laudă faţă de toţi şi chiar faţă de farmacistul radical socialist, Mandar.

Judeţul era cu atît mai bine ferit împotriva oricărei destăinuiri a celor mai învederate fapte, cu cît se afla sub oblăduirea unui prefect izraelit. Domnul Worms- Clavelin se credea dator, numai prin simplul fapt că era evreu, să slujească interesele antisemite din judeţul său, cu mai mult zel decît ar fi desfăşurat în locu-i un prefect catolic. Cu mînă ageră şi neşovăitoare a înnăbuşit în ţinut partidul revizuirii care se înfiripa. A sprijinit ligile cucernicilor spărgători de capete şi le-a făcut să propăşească atît de minunat, încît cetăţenii Francis de Pressense, Jean Psichari, Octave Mirbeau şi Pierre Quillart \ veniţi în capitala judeţului pentru a vorbi ca oameni liberi, crezură că au intrat într-un tîrg din al XVI-lea veac. N-au găsit în el decît papistaşi idolatri care strigau să-i omoare şi voiau să-i măcelărească. Şi cum domnul Worms-Clavelin, convins, după sentinţa din 1894, că Dreyfus e nevinovat, nu-şi ascundea această convingere, după masă, cînd îşi fuma trabucul, naţionaliştii, a căror cauză o slujea, erau în drept să se bizuie pe un sprijin nedezminţit, ce nu atîrna de un sentiment personal.

Această atitudine dîrză a judeţului ale cărui arhive le avea în păstrare îi impunea mult domnului Mazure, iacobin înflăcărat şi capabil de eroism, dar care, ca întreaga ceată a eroilor, nu mărşăluia decît după tobă. Domnul Mazure nu era un animal lipsit de raţiune. Se socotea dator şi faţă de ceilalţi şi faţă de el însuşi să-şi lămurească părerea. După supă, în aşteptarea păstrăvului, sprijinit în coate, spuse :

— Sînt patriot şi republican, dragă Bergeret. C-o fi sau nu Dreyfus vinovat, habar n-am. Nu vreau să ştiu şi nu-i treaba mea. E nevinovat, poate. Dar e sigur că dreyfusarzii sînt vinovaţi. Punînd părerea lor personală în locul unei hotărîri a justiţiei republicane, au săvîrşit o mare

[195] Politician francez, susţinător al clicii militare în procesul Dreyfus.

necuviinţă. Ceva mai mult, au tulburat republica. Comerţul pătimeşte.

— Iată o femeie frumoasă, spuse domnul Bergeret, e înaltă, zveltă şi turnată ca un copac tînăr. [196]

— Aş ! zise domnul Mazure, e o păpuşă.

— Vorbeşti de ea cu prea multă uşurinţă, spuse domnul Bergeret. O păpuşă vie e o mare forţă a naturii.

— Mie puţin îmi pasă şi de ea şi de oricare altă femeie. Asta poate pentru că a mea e foarte bine făcută.

Spunea asta şi ar fi vrut s-o creadă. Adevărul e că se căsătorise cu fosta servitoare şi ibovnică a celor doi arhivişti dinaintea lui. Timp de zece ani fusese ţinută deoparte de către societatea burgheză. Dar după adeziunea soţului său la ligile naţionaliste fusese imediat primită în lumea cea mai bună a capitalei judeţului. Doamna general Cartier de Chalmot ieşea cu ea pe stradă şi doamna colonel Despauteres nu se mai despărţea de dînsa.

— Ceea ce nu le iert mai ales dreyfusarzilor, urmă domnul Mazure, e că au slăbit şi moleşit apărarea naţională şi că au împuţinat prestigiul nostru în afară.

Soarele îşi arunca cele din urmă raze de purpură printre trunchiurile negre ale copacilor. Domnul Bergeret socoti de a sa datorie să răspundă :

— Trebuie să ai în vedere, dragă Mazure, că dacă procesul unui căpitan oarecare a devenit o problemă naţională, nu-i vina noastră, ci a miniştrilor care au făcut din menţinerea unei osînde nedrepte şi ilegale un sistem de guvernămînt. Dacă ministrul de justiţie şi-ar fi făcut datoria şi ar fi purces la revizuire, de îndată ce i s-a dovedit că e necesară, lumea ar fi tăcut din gură. Numai în jalnica absenţă a justiţiei s-au ridicat protestele. Ceea ce-a răscolit ţara, ceea ce era menit să-i dăuneze atît înăuntru, cît şi în afară e faptul că guvernul se încăpăţîna să sprijine o monstruoasă nedreptate, ce creştea din zi în zi, sub noianul de minciuni cu care se străduia s-o acopere.

— Ce vrei ?... replică domnul Mazure, sînt patriot şi republican.

— De vreme ce eşti republican, spuse domnul Bergeret, trebuie să te simţi foarte stingher şi singuratic printre concetăţenii domniei-tale. N-au mai rămas mulţi republicani în Franţa. Republica n-a prăsit republicani. Numai guvernele absolute prăsesc republicani. Pe tocila regalităţii sau a cezarismului se ascute

dragostea de libertate, care se toceşte în ţările libere sau care se cred libere. Nu-i obiceiul să iubeşti ceea ce ai. De aceea realitatea nu-i prea plăcută vederii. E nevoie de înţelepciune ca să te mulţumeşti cu ea. Se poate spune că, în ziua de azi, francezii care au mai puţin de cincizeci de ani nu sînt republicani.

[196] Contemporani, prieteni ai lui France.

— Dar nu-s nici monarhişti.

— Nu, nu-s monarhişti, căci, dacă oamenii nu iubesc ades ceea ce au, pentru că ades ceea ce au nu-i vrednic de iubire, se tem de schimbare, din pricina necunoscutului pitit în ea. Necunoscutul le stîrneşte cea mai mare frică. E izvorul şi rezervorul tuturor spaimelor. Asta o învederează de minune votul universal, care ar produce efecte incalculabile, fără această frică de necunoscut care îl nimiceşte. Există în el o forţă care ar trebui să săvîrşească minuni, în bine, sau în rău. Dar frica de ceea ce e necunoscut în prefaceri îl opreşte, şi monstrul îşi pleacă grumazul sub căpăstru.

— Domnii doresc poate o piersică în *maraschino* [197], spuse chelnerul.

Glasul îi era blînd şi convingător, şi privirile sale iscoditoare îmbrăţişau, toate mesele servite. Dar domnul Bergeret nu-i răspunse, căci zărise venind pe aleea cu nisip o doamnă avînd pe cap un lampion din paie de orez, stil Ludovic al XlV-lea, împodobit cu trandafiri, şi o rochie de tulpan alb, fîlfiitor în preajma sinilor şi strînsă la mijloc cu o cingătoare trandafirie. Guleraşul înalt care îi acoperea gîtul părea o desfăşurare de aripi în jurul capului ei de heruvim. Domnul Bergeret o recunoscu pe doamna de Gromance, a cărei fermecătoare înfăţişare îl răscolise de-atîtea ori, în cumplita monotonie a străzilor provinciale. Văzu că e întovărăşită de un tînăr elegant şi prea corect pentru a nu părea plictisit.

Tînărul se opri în faţa unei mese, vecină cu aceea la care erau aşezaţi arhivarul şi profesorul. Dar doamna de Gromance, aruncînd o privire în juru-i, îl zări pe domnul Bergeret. Faţa i se îmbufnă şi îşi duse însoţitorul în adîncimile pajiştei, pînă sub umbra unui copac stufos. La vederea doamnei de Gromance, domnul Ber- geret simţi apriga plăcere pe care o stîrneşte în inimile pătimaşe frumuseţea formelor însufleţite.

îl întrebă pe chelnerul-şef dacă ştie cine-i domnul şi doamna.

— îi ştiu, dar nu-i cunosc, răspunse chelnerul-şef. Vin ades aici, dar n-aş putea să vă spun cum îi cheamă ! Vedem atîta lume aici! Sîmbătă erau note de plată pe iarbă şi pe sub copaci, pînă la gardul viu care înconjoară pajiştea.

— Adevărat ? spuse domnul Bergeret, erau note de plată sub toţi copacii aceştia ?

— Şi pe terasă, şi în chioşc.

Domnul Mazure, care spărgea migdale, nu văzuse rochia de tulpan alb. întrebă despre ce femeie era vorba. Dar domnul Bergeret avu mărinimia să păstreze taina doamnei de Gromance şi nu răspunse.

între timp, se făcuse noapte. Pe gazonul mohorît şi sub frunzişul întunecat, ici şi colo, un licăr îndulcit de horbotă de hîrtie albă sau trandafirie însemna locul unei mese, lăsînd să se vadă, într-o aureolă,

[197] Lichior făcut din soiul de cireşe numit *maraschino.*

forme în mişcare. Sub una din aceste lumini sfioase, micul penaj alb al unei pălării de paie se apropia încet-încet de scăfîrlia lucioasă a unui bărbat copt. Sub lumina de-alături se ghiceau două capete tinere, mai flutura- tice decît fluturii de noapte care le zburau împrejur. Şi nu zadarnic îşi arăta luna, pe cerul spălăcit, faţa albă şi rotundă.

— Domnii sînt mulţumiţi ? întrebă chelnerul-şef.

Şi, fără să aştepte răspunsul, plecă aiurea cu paşi grăbiţi.

Domnul Bergeret spuse zîmbind :

— Priveşte lumea asta care mănîncă în umbra prielnică. Priveşte micile penaje albe şi, colo-n fund, trandafirii aceia, pe-un lampion de pai de orez. Beau, mănîncă, iubesc. Şi pentru omul acesta, totul nu-n-seamnă decît note de plată. Au instincte, dorinţe şi poate chiar gînduri. Şi astea-s note de plată ! Ce putere sufletească şi ce fel de-a vorbi ! Acest chelner-şef e măreţ.

r>6i

— Am mîncat foarte bine, spuse domnul Mazure, ridicîndu-se de la masă. În birtul acesta mănîncă oamenii cei mai cu moţ.

— Toate moţurile pe care le-ai văzut, răspunse domnul Bergeret, nu erau poate de cine ştie ce valoare. Totuşi, erau cîteva destul de nostime. Mărturisesc că simt mai puţină plăcere la vederea lumii elegante de cînd o maşină a pus în mişcare fanatismul şubred şi cruzimea zvăpăiată în aceste sărmane creie- raşe. Afacerea Dreyfus a scos la iveală meteahna morală de care e atinsă protipendada noastră, tot aşa cum vaccinul lui Koch dezvăluie în organism leziunile tuberculozei. Din fericire, sub spuma aceasta argintată sînt adîncimi de valuri omeneşti. Dar cînd oare fi-va mîntuită ţara mea de ignoranţă şi ură ?

X

Văduva marelui baron şi mama celui mic, baroana Jules, duioasa Elisabeth, îşi pierduse iubitul, pe Raoul Marcien, în împrejurările ştiute. Avea o inimă prea largă pentru a trăi stingheră. Ar fi fost şi păcat. Se brodi ca într-o noapte de vară, între *Bois* şi *Etoile,* să-şi găsească un nou iubit. Cade-se să povestim această întîmplare, care e legată de trebile publice.

Baroana Jules de Bonmont, care petrecuse luna iunie la Montil, pe malul Loirei, în drum spre Gmunden se oprise la Paris. Casa fiindu-i închisă, se duse să ieie masa într-un restaurant, la Bois, cu fratele ei, baronul Wallstein, domnul şi doamna de Gromance, domnul de Terremondre şi tînărul Lacrisse, care, ca şi ea, era la Paris în trecere.

Făcînd toţi parte din buna societate, toţi erau naţionalişti. Baronul Wallstein era tot atît de naţionalist ca ceilalţi. Evreu austriac, izgonit de antisemiţii vie- nezi, se stabilise în Franţa, unde ţinea rubrica articolelor de fond la un mare ziar antisemit şi se oploşea sub scutul bisericii şi al armatei. Domnul de Terremondre, mic nobil şi mic proprietar, dădea la

iveală,
562
în ceea ce priveşte dragostea de oştire şi biserică, tocmai cît trebuie, pentru a fi aidoma înaltei aristocraţii rurale, cu care avea legături. Soţii Gromance aveau prea mare interes să se restabilească monarhia, pentru a nu dori aceasta cu sinceritate. Situaţia lor bănească era foarte încurcată. Frumoasă, bine făcută, liberă în mişcările ei, doamna de Gromance tot se mai descurca. Dar Gromance, care nu mai era tînăr şi se apropia de vîrsta cînd omul are nevoie de linişte, de bunăstare şi de consideraţie, ofta după timpuri mai bune şi aştepta cu nerăbdare sosirea regelui. Era încredinţat că, o dată reînscăunat, Philippe îl va numi *pair* al Franţei, îşi întemeia drepturile asupra unui fotoliu în palatul Luxemburg pe situaţia lui de raliat şi se număra printre acei republicani ai domnului Meline, pe care regele va fi nevoit să-i cumpere pentru a-i avea. Junele Lacrisse era secretarul tineretului regalist al ţinutului în care baroana avea moşii şi soţii Gromance datorii. În faţa măsuţei aşezată sub frunziş, la flacăra luminărilor, împrejurul abajururilor trandafirii peste care zburau fluturi, aceste cinci persoane se simţeau unite în acelaşi gînd, pe care Joseph Lacrisse îl exprimă cum nu se poate mai bine, spunînd :

— Trebuie să salvăm Franţa.

Era timpul planurilor mari şi al speranţelor fără margini. E adevărat că-l pierduseră pe preşedintele Faure [1] şi pe ministrul Meline, care, cel dintîi în frac şi escarpini şi umflîndu-se în pene, celălalt în redingotă rurală şi călcînd mărunt în pantofii lui butucănoşi, cu potcoave, duceau republica la groapă, cu justiţia după ea. Meline părăsise puterea, şi Faure viaţa, în toiul petrecaniei. E adevărat că ceremonia înmormîntării preşedintelui naţionalist n-a iscat tot ceea ce se aştepta de la ea şi că lovitura cu catafalcul n-a izbutit. E adevărat că, după ce i-au turtit pălăria preşedintelui Loubet[198] [199], domnii din grupările „Garoafa albă“ şi „Al- băstriţa“ s-au pomenit şi ei cu pălăriile turtite de pumnii socialiştilor. E adevărat că s-a constituit un guvern republican, care şi-a înjghebat o majoritate. Dar reacţiunea avea de partea ei clerul, magistratura, armata, aristocraţia teritorială, industria, comerţul, o parte din Cameră şi aproape toată presa. Şi după cum spunea, pe bună dreptate, tînărul Lacrisse, dacă ministrul de justiţie ar găsi cu cale să poruncească percheziţii la sediul comitetelor regaliste şi antisemite, n-ar găsi în toată Franţa un singur comisar de poliţie care să ridice actele compromiţătoare.

— Oricum, spuse domnul de Terremondre, bietul domn Faure ne-a fost de mare sprijin.

---

[198] Politician francez, preşedinte de republică între 1895—1899. Faure a sprijinit forţele reacţionare în procesul Dreyfus.

[199] Politician francez, preşedinte de republică între 1899—1906, în timpul căruia s-a închis procesul Dreyfus.

— Iubea armata, oftă doamna de Bonmont.

— Fără îndoială, adăugă domnul de Terremondre. Ş-apoi, prin fastul pe care-l desfăşura, a obişnuit poporul cu monarhia. După el, regele nu va mai fi socotit stingheritor, şi echipajele sale nu vor mai părea ridicole.

Doamna de Bonmont dorea mult să ştie dacă în adevăr regele îşi va face intrarea în Paris, într-o caretă trasă de şase cai albi.

— într-o zi din vara trecută, urmă domnul de Terremondre, trecînd pe strada Lafayette, am văzut toate trăsurile oprite, sergenţii adunaţi pe ici, pe colo în pilcuri, şi pietonii făcînd zid pe marginea trotuarului. Un om cumsecade pe care l-am întrebat ce va să zică asta mi-a răspuns cu gravitate că lumea aşteaptă de o oră pe preşedintele republicii, care trebuie să se întoarcă la Elisee, după o vizită făcută la Saint-Denis [200]. Mă uitam la cuviincioşii gură-cască şi la burghezii prevenitori şi liniştiţi în birjele lor în repaos, cu cîte un pachet în mînă, cum îşi pierdeau trenul, cu tot respectul. Eram fericit să constat supunerea cu care oamenii aceştia se deprindeau cu moravurile regalităţii şi că parizianul era pregătit să-şi primească suveranul.

— Locuitorii Parisului nu mai sînt de loc republicani. Totul merge strună, spuse Joseph Lacrisse.

— Cu atît mai bine, zise doamna de Bonmont.

— Tatăl dumitale îţi împărtăşeşte speranţele ? întrebă domnul de Gromance pe tînărul secretar al tineretului regalist.

Îi puse această întrebare, pentru că părerea maestrului Lacrisse, avocat al congregaţiilor, nu era de nesocotit. Maestrul Lacrisse lucra cu statul-major şi pregătea procesul de la Rennes. Redacta declaraţiile generalilor şi-i punea să le repete. Era una din luminile naţionaliste ale baroului. Dar era bănuit că nu prea are încredere în izbînda comploturilor monarhice. Bă- trînul luptase pe vremuri pentru contele de Chambord şi pentru contele de Paris. Ştia din experienţă că republica nu se lasă uşor răsturnată şi că nu-i chiar atît de bună fată pe cît pare. Nu se prea bizuia pe Senat. Şi cum cîştiga ceva bani la Palatul de Justiţie, se resemna bucuros să trăiască în Franţa, într-o monarhie fără rege. Nu împărtăşea speranţele fiului său Joseph, dar era prea îngăduitor pentru a veşteji avîntul tinerimii entuziaste.

— Tatăl meu, răspunse Joseph Lacrisse, luptă pe partea lui. Eu, pe-a mea. Sforţările noastre urmăresc acelaşi ţel. Şi, aplecîndu-se către doamna de Bonmont, adăugă cu glas scăzut : Vom da lovitura în timpul procesului de la Rennes.

— Să te-audă Dumnezeu ! spuse domnul de Gromance, cu un suspin de sinceră pietate ; căci e timpul să salvăm Franţa.

Era foarte cald. Îngheţata fu mîncată în tăcere. Convorbirea reîncepu, apoi, moale şi lîncezindă, tără- gănîndu-se în vorbe obişnuite

[200] Biserică zidită în sec. VII şi în care se află mormintele regilor Franţei.

şi observaţii banale. Doamna de Gromance şi doamna de Bonmont vorbiră despre găteli.

— în vara asta, e vorba să se poarte rochii *ă la bonne femme,* spuse doamna de Gromance, care se uita cu satisfacţie la baroană, închipuindu-şi-o îngroşată de-o fustă înfoiată.

— N-o să ghiciţi, zise Gromance, unde-am fost astăzi. Am fost la Senat. Nu era şedinţă. Laprat-Teulet mi-a arătat palatul. Am văzut tot, sala, galeria bustu- rilor, biblioteca. E un local frumos.

565

Dar ceea ce nu povestea e că în hemiciclul în care urmau să ţină şedinţă *pair*-ii după reînscăunarea regelui, pipăise fotoliile de catifea şi-şi alesese locul, în centru. Şi, înainte de a ieşi, îl întrebase pe Laprat-Teulet unde e casieria. Această plimbare prin palatul viitorilor *pairi* îi răscolise ambiţiile. Spuse din nou, cu marea sinceritate a inimii sale :

— Să salvăm Franţa, domnule Lacrisse, să salvăm Franţa : cît mai e vreme. „

Lacrisse lua asta asupră-şi. Se arăta foarte încrezător şi făcu paradă de mare discreţie. Trebuia crezut; totul era pregătit. Va fi nevoie, fără îndoială, să fie cotonogiţi prefectul Worms-Clavelin şi încă vreo doi-trei alţi dreyfusarzi din judeţ. Şi adăugă, înghiţind o bucată de piersică muiată în zahăr :

— Treaba o să meargă de la sine.

Baronul Wallstein vorbi şi el. Vorbi mult, vădin- du-şi priceperea în afaceri, dădu sfaturi şi povesti anecdote vieneze, de care făcea mare haz. Apoi, în dhip de concluzie, spuse cu un nedezminţit accent german :

—· E foarte bine, e foarte bine. Dar trebuie să recunoaşteţi că lovitura de la înmormîntarea preşedintelui Faure a dat greş. Vă vorbesc astfel, pentru că sînt prietenul dumneavoastră. Prietenilor eşti dator să le spui adevărul. Nu mai săvîrşiţi o a doua greşeală, pentru că atunci nu veţi mai fi urmaţi.

Se uită la ceas, şi, văzînd că nu mai are decît timpul să ajungă la Operă înainte de sfîrşitul reprezentaţiei, îşi aprinse un trabuc şi se ridică de la masă.

Joseph Lacrisse era discret din pricina situaţiei sale : conspira. Dar îi plăcea să se laude cu puterea şi autoritatea lui. îşi scoase din buzunar un portofoliu de marochin albastru, pe care-l purta la piept, pe inimă ; scoase din el o scrisoare, pe care i-o întinse doamnei de Bonmont şi spuse surîzînd :

— Se pot face percheziţii în locuinţa mea. Port totul asupra mea.

Doamna de Bonmont luă scrisoarea, o citi în şoaptă şi, roşind de emoţie şi de respect, i-o înapoie lui Joseph Lacrisse c-o mînă ce tremura puţin. Şi cînd augusta scrisoare, reintrată în învelişul ei de marochin albastru, îşi reluă locul pe pieptul secretarului tineretului regalist, baroana Elisabeth pironi pe pieptul acestuia o lungă privire scăldată în

lacrimi şi arsă de flăcări. I se păru deodată că tînărul Lacrisse străluceşte într-o frumuseţe eroică.

Umezeala şi răcoarea nopţii pătrundeau cu-ncetul pe cei de la masă, întîrziaţi sub copacii restaurantului. Licăriri trandafirii în care scînteiau florile şi paharele se stingeau, una cîte una, pe mesele părăsite. La cererea doamnei de Gromance, Joseph Lacrisse scoase pentru a doua oară scrisoarea din ascunzişul ei şi citi cu glas înnăbuşit, dar răspicat :

Scumpul meu Joseph,

Sînt foarte mulţumit de avîntul patriotic pe care prietenii noştri îl manifestă din imboldul dumitale. L-am văzut pe P. D. care mi s-a părut a fi în excelente dispoziţii.

Al dumitale din inimă)

P h i l i p p e

După citirea scrisorii, Joseph Lacrisse puse hîrtia la loc în portofoliul de marochin albastru, la pieptul său, sub garoafa albă de la cheutoare. Domnul de Gromance murmură cîteva vorbe de aprobare.

— Foarte bine ! Aşa trebuie să vorbească un şef, un adevărat şef.

— Asta-i şi părerea mea, spuse Joseph Lacrisse. E o plăcere să execuţi ordinele unui asemenea stăpîn.

— Şi forma-i excelentă, în conciziunea ei, urmă domnul de Gromance. Ducele de Orleans pare să fi moştenit de la domnul conte de Chambord secretul stilului epistolar... Cred că ştiţi, doamnele mele, că domnul conte de Chambord scria cele mai frumoase scrisori din lume. Avea o pană măiastră. Acesta-i adevărul : excela mai ales în corespondenţă. Se vede ceva din stilul său minunat în biletul pe care ni l-a citit acum domnul Lacrisse. Şi ducele de Orleans mai are pe deasupra avîntul, văpaia tinereţii... Frumoasă figură, acest tînăr prinţ ! frumoasă figură marţială şi neaoş

franceză. Place, cucereşte. Mi s-a spus că e aproape popular prin mahalale, sub porecla de „Gamelă".

— Cauza lui face mari progrese în mase, spuse Lacrisse. Acele cu efigia regelui, pe care le distribuim cu duiumul, încep să pătrundă în uzină şi-n atelier. Poporul are mai mult bun-simţ decît se crede. Ne apropiem de biruinţă.

Domnul de Gromance răspunse pe-un ton binevoitor şi autoritar :

— Cu zel, cu prudenţă şi cu devotamente ca al dumitale, domnule Lacrisse, toate nădejdile sînt îngăduite. Şi sînt încredinţat că, pentru a izbuti, nu va fi nevoie să faci un prea mare număr de victime. Adversarii, din proprie pornire, vor veni la dumneata cu droaia.

Meseria lui de raliat al republicii, fără să-l oprească de-a face urări pentru restabilirea monarhiei, nu-i îngăduia să acorde o prea făţişă aprobare mijloacelor violente pe care tînărul Lacrisse le indicase la desert. Domnul de Gromance care se ducea la balurile prefecturii şi îi făcea curte doamnei Worms-Clavelin, păstrase o tăcere de bun-gust,

cînd tînărul secretar al Comitetului regalist dăduse lămuriri asupra necesităţii de a-l chelfăni pe prefectul evreu ; dar nici un legămînt nu-l împiedeca acum să laude după cum merita scrisoarea prinţului şi să dea a înţelege că era gata la toate jertfele, pentru salvarea patriei.

Domnul de Terremondre era tot atît de patriot şi gusta tot atît de mult stilul lui Philippe. Dar era un atît de pătimaş colecţionar de curiozităţi şi un atît de înfocat amator de autografe, încît, înainte de toate, se gîndea cum să obţină de la tînărul Lacrisse scrisoarea princiară, fie pe cale de schimb, fie prin donaţie, fie sub formă de împrumut. îşi procurase, prin diverse mijloace, scrisori ale mai multor personaje amestecate în afacerea Dreyfus şi alcătuise din ele o culegere interesantă. Visa acum să facă dosarul complotului şi să introducă în el scrisoarea prinţului ca document capital. îşi dădea seama că o să fie greu, şi gîndul îi era mereu la asta.

— Vino să mă vezi, domnule Lacrisse, spuse el; vino să mă vezi la Neuilly, unde mai stau cîteva zile. Am să-ţi arăt documente destul de ciudate. Şi o să mai vorbim de scrisoarea asta.

Doamna de Gromance ascultase cu toată atenţia cuvenită scrisoarea regelui. Făcea parte din protipendadă. Era prea pătrunsă de obiceiurile lumii bune pentru a nu şti ceea ce se cuvine prinţilor. La auzul slovei lui Philippe, îşi înclinase capul, tot aşa cum ar fi făcut reverenţă în faţa tacîmurilor regale, dacă ar fi avut onoarea să le vadă în trecere spre sufragerie. Dar îi lipsea avîntul şi nu avea sentimentul veneraţiei. Ş-apoi ştia cum nu se poate mai bine ce înseamnă os , domnesc. Văzuse cît se poate mai de aproape o rudă a ducelui. Asta se întîmplase într-o casă discretă, în cartierul Champs-Elysees, într-o după-amiază. Şi-au spus tot ce aveau să-şi spună şi ziua aceea n-a mai avut urmare. Alteţea-sa a corespuns împrejurării, dar fără măreţie. Doamna de Gromance se simţea, firește, onorată ; avea însă impresia că această onoare nu era nici mai ceva ca altele, nici mai presus de aşteptări. Respecta prinţii; îi şi iubea cînd se ivea prilejul dar nu i se arătau în vis. Scrisoarea n-o tulburase. Cît despre junele Lacrisse, simpatia pe care o simţea pentru el nu avea nimic înflăcărat, nici năvalnic. Il înţelegea şi-l preţuia chiar pe acest tinerel blond, cam pipernicit, destul de drăguţ, care, nefiind bogat, se străduia din greu s-o scoată la capăt şi să răzbească-n lume. Ştia şi ea, din experienţă, că nu-i uşor să duci o viaţă largă cînd n-ai o mare avere. Amîndoi lucrau în înalta societate. Era un motiv de bună înţelegere. Să se între- ajute la nevoie, nimic de zis ! Dar atîta tot!

— Felicitările mele, domnule Lacrisse, şi cele mai bune urări.

Cu cît mai cavalereşti şi mai pline de căldură erau impresiile baroanei Jules ! Duioasa vieneză se interesa din toată inima de elegantul complot, care avea drept emblemă garoafa albă. Şi, pe deasupra, adora florile. A fi amestecată într-o conspiraţie de gentilomi în sprijinul regelui însemna pentru ea să intre şi să se afunde în vechea nobilime

franceză, să pătrundă în saloanele
f
568
cele mai aristocratice şi, în curînd, poate, să se ducă la curte. Era mişcată, încîntată, tulburată. Mai mult simţitoare decît ambiţioasă, ceea ce găsea ea în scrisoarea prinţului, cu sinceritatea inimii sale lesne impresionabilă, ceea ce găsea ea în această scrisoare era poezia. Şi nevinovata femeie spuse ceea ce gîndea.

— Domnule Lacrisse, scrisoarea asta e poetică.

— Aşa este, răspunse Joseph Lacrisse.

Şi schimbară o lungă privire.

Nici o vorbă memorabilă n-a mai fost rostită după aceasta, în noaptea de vară, în faţa florilor şi luminărilor care acopereau mesuţa restaurantului.

Sosi şi ora despărţirii. Pe cînd domnul Joseph Lacrisse îi punea pe umerii dolofani mantila, baroana întinse mîna domnului de Terremondre, care îşi luă rămas bun. Se ducea pe jos la Neuilly, unde locuia cînd era în trecere.

— E foarte aproape, la cinci sute de paşi de-aci. Sînt sigur, doamnă, că n-ai fost la Neuilly. Am descoperit la Saint-James o rămăşiţă de parc bătrîn cu un grup de Lemoyne[201] într-un pavilion de verdeaţă. Trebuie să ţi-l arăt într-o zi.

Acestea zise, făptura lui înaltă şi zdravănă se afundă în aleea înălbăstrită de lună.

Baroana de Bonmont propuse soţilor Gromance să-i ducă acasă în trăsura ei, o trăsură de club, pe care i-o trimisese fratele ei, Wallstein.

— Urcaţi, o să încăpem bine toţi trei.

Dar soţii Gromance erau discreţi. Chemară o birjă care staţiona la grilajul restaurantului şi se strecurară în ea atît de repede, încît baroana nu-i mai putu reţine. Rămînea singură cu Joseph Lacrisse, în faţa portierei deschise a trăsurii sale.

— Vrei să te conduc, domnule Lacrisse ?

— N-aş vrea să vă stingheresc.

— Nicidecum. Unde vrei să te las ?

— La Etoile.

0 luară pe drumul înălbăstrit, chenăruit de frunzişul negru, în noaptea liniştită... Ajunseră.

Cînd trăsura se opri, cu glasul pe care îl ai cînd te trezeşti dintr-un vis, baroana întrebă :

— Unde sîntem ?

— Vai, la Etoile ! răspunse Joseph Lacrisse.

Şi, după ce tînărul coborî, baroana, străbătînd singură bulevardul Marceau, în trăsura care se răcise, cu o garoafă albă sfîşiată în mîna ei fără mănuşă, cu pleoapele lăsate şi buzele întredeschise, mai tremura

---

201 Sculptor francez din veacul al XVIII-lea.

încă, după focoasa şi dulcea îmbrăţişare, care, apro- piindu-i de sîn scrisoarea regală, amesteca pentru dînsa plăcerea iubirii cu trufia gloriei. Era încredinţată că scrisoarea aceasta dădea aventurii sale intime o măreţie naţională şi maiestatea istoriei Franţei.

XI

Într-o casă din strada de Berri, în fundul curţii, era un mic mezanin, în care pătrundea o lumină tristă ca şi pietrele de-a lungul cărora cobora anevoie. Fiul ducelui Jean, Henri de Brece, preşedintele Comitetului Executiv, aşezat la biroul său, în faţa unei foi de hîrtie albă, făcea dintr-o pată de cerneală un balon, adăugîn- du-i o reţea, otgoane şi o nacelă. În spatele lui, pe perete, era agăţată o mare fotografie în care prinţul se arăta foarte molîu, în vulgara solemnitate a tinereţii lui greoaie. Drapele cu cele trei culori crinînflorate împrejmuiau portretul. În colţurile încăperii se desfăşurau baniere pe care doamne vandeene şi doamne bretone brodaseră crini de aur şi lozinci regaliste. Pe panoul din fund, erau săbii de cavalerie cu banderole de carton, pe care sta scris : „Trăiască armata !“ Dedesubt, prinsă cu ace, o caricatură a lui Joseph Rei- nach [202], în chip de gorilă. O cartotecă şi-o casă de bani alcătuiau, cu canapeaua, patru scaune şi biroul de lemn negru, întreg mobilierul acestei încăperi intime şi totodată administrative. Broşuri de propagandă se îngrămădeau în teancuri pe jos, de-a lungul pereţilor.

În picioare, rezemat de cămin, Joseph Lacrisse, secretarul Comitetului judeţean al tineretului regalist, răsfoia în tăcere lista afiliaţilor. Călare pe-un scaun, cu privirea fixă şi fruntea încruntată, Henri Leon, vicepreşedintele Comitetelor regaliste din Sud-Vest, îşi dezvolta ideile. Trecea drept un om impertinent, ursuz şi cobe. Dar iscusinţa lui ereditară în materie de finanţe îl făcea preţios asociaţilor săi. Era fiul lui Leon- Leon, bancher al Bourbonilor din Spania, ruinat în crahul *Uniunii generale.*

— Se strînge funia, orice-aţi zice, se strînge. Simt asta. Din zi în zi se strînge cercul în jurul nostru. Pe timpul lui Meline aveam aer, spaţiu, tot spaţiul. Liberi pe mişcările noastre, huzuream.

îşi îndepărtă coatele şi începu să-şi întindă braţele, ca şi cum ar fi vrut să dea o idee despre uşurinţa cu care se mişcau în acele fericite vremi apuse. Şi urmă :

— Pe timpul lui Meline aveam tot. Noi, regaliştii, aveam cu noi guvernul, armata, magistratura, administraţia, poliţia.

— Toate astea le avem şi acum, spuse Henri de Brece. Şi opinia publică e mai mult ca niciodată cu noi de cînd guvernul şi-a pierdut popularitatea.

— Nu mai e totuna. Sub Meline, eram oficioşi, eram guvernamentali, eram conservatori. Era o situaţie admirabilă pentru a

[202] Om politic şi publicist francez (1856—1921). A participat la campania pentru revizuirea procesului Dreyfus.

conspira. Să nu vă înşelaţi în această privinţă : francezul, privit global, e conservator. E casnic. Mutările îl înspăimîntă. Meline ne-a adus imensul serviciu de a ne face să părem neprimejdioşi şi blajini, blajini ca el. Spunea că adevăraţii republicani noi sîntem şi lumea îl credea. Dacă te uitai la mutra lui, nu puteai bănui că glumeşte. Ne-a impus opiniei publice. Nu-i puţin lucru !

— Meline era un om de treabă, spuse Henri de Brece. Trebuie să recunoaştem asta.

— Era patriot ! zise Joseph Lacrisse.

— Cu ministrul acesta, urmă Henri Leon, aveam totul, eram totul, puteam totul. Nici n-aveam măcar nevoie să ne ascundem. Nu eram în afară de republică ; eram deasupra ei. O dominam de la înălţimea patriotismului nostru. Eram toată lumea, eram Franţa ! Nu

572

iubesc tîrfa. Dar trebuie să recunoaştem că republica e uneori fată bună. Sub Meline, poliţia era minunată, era suavă. Nu exagerez, era suavă. La o manifestaţie regalistă pe care ai organizat-o foarte curăţel, Brece, am strigat „Trăiască poliţia“, să-mi sparg pieptul. O făceam din toată inima. Sergenţii ciomăgeau republicanii cu mult avînt!... Gerault-Richard era băgat la răcoare, pentru că strigase : „Trăiască republica !“ Meline ne făcea viaţa prea plăcută. O doică, ce mai vorbă ! Ne legăna, ne adormea. Aşa este. însuşi generalul Decuir spunea : „De vreme ce avem tot ce ne poftește inima, de ce să mai încercăm să prăvălim şandramaua, primejduiţi fiind să dăm cinstea pe ruşine ?“ O, timpuri fericite ! Meline conducea hora. Naţionalişti, mo- narhişti, antisemiţi, plebiscitari jucam laolaltă, după dibla lui rurală.

Cu toţii rurali, blagosloviţi cu toţii î Chiar de la venirea lui Dupuy \ eram mai puţin mulţumit; sub el, nu mai era aceeaşi francheţe. Eram mai puţin liniştiţi. Se înţelege că nu voia să ne facă rău. Dar nu era un adevărat prieten. Petrecerea nu mai era condusă de vrednicul scripcar de la ţară. Un birjar grosolan ne căra cu birja. Şi o porneam cu chiu, cu vai, ne mai ciocneam pe ici, pe colo şi eram în primejdie de a ne răsturna. Avea mînă grea. Veţi spune că simula ne- îndemînarea. Dar falsa neîndemînare seamănă foarte mult cu cea adevărată. Ş-apoi, nu ştia încotro s-apuce, întîlneşti ades asemenea *collignoni*[203] [204] care nu-ţi cunosc strada şi care te poartă în neştire prin toate coclaurile, făcînd cu ochiul cu un aer şmecher. E nesuferit !

— Nu-l apăr pe Dupuy, spuse Henri de Brece.

— Eu nu-l atac, îl observ, îl studiez, îl clasez. Nu-l urăsc. Ne-a făcut un mare serviciu. Să nu uităm. Fără el, toţi am fi fost la popreală în ceasul ăsta. Nu mai rămîne vorbă că în timpul funeraliilor lui Faure,

---

203 Politician francez reacţionar.

204 După numele unui birjar din Paris care şi-a ucis clientul (1855).

în marea zi a acţiunii paralele, fără de el, după ce ne-am poticnit în lovitura catafalcului, ne ardeam, mieluşeilor.

-— Nu pe noi voia sâ ne cruţe, spuse Joseph La- crisse cu nasul în catastiful lui.

— Ştiu. Şi-a dat repede seama că nu poate face nimic, că printre noi erau generali, că prea ar fi fost boacănă. Cu toate astea îi rămînem foarte îndatoraţi.

— Ei, aş ! spuse Henri de Brece, am fi fost achitaţi, ca şi Deroulede [1].

— E cu putinţă, dar ne-a lăsat să ne regrupăm în toată liniştea, după risipirea cortegiului, şi, drept să spun, îi păstrez recunoştinţă. Pe de altă parte, fără răutate şi fără voia lui, poate, ne-a făcut un mare neajuns. Dintr-o dată, în clipa în care ne aşteptam mai puţin, grăsanul ăsta părea să se fi mîniat la culme împotriva noastră. Se prefăcea că apără republica. Poziţia lui îi cerea asta, o ştiu prea bine. Nu era serios. Dar faptul făcea o proastă impresie. Mă istovesc să vă tot spun : ţara asta e conservatoare. El, Dupuy, nu spunea, ca Meline, că noi eram conservatorii, că noi eram republicanii. De altfel, chiar dacă ar fi spus-o, nimeni nu l-ar fi crezut. Nu era crezut niciodată. Sub guvernul său, am pierdut ceva din autoritatea noastră asupra ţării. Am încetat de-a fi guvernamentali. Nu mai inspiram încredere. începusem să-i neliniştim pe republicanii de meserie. Situaţie onorabilă, dar primejdioasă. Trebile noastre erau mai puţin bune sub Dupuy decît sub Meline ; sînt mai puţin bune sub Waldeck- Rousseau[205] [206] decît sub Dupuy. Iată adevărul, crudul adevăr.

— Fără îndoială, răspunse Henri de Brece, trăgîn- du-şi mustaţa, fără îndoială că guvernul Waldeck- Millerand[207] nutreşte cele mai proaste intenţii, dar, vă repet, e impopular, nu va sta mult.

— E impopular, urmă Henri Leon, dar eşti sigur că nu va sta îndeajuns pentru a ne face rău ? Guvernele impopulare stau la putere cît şi celelalte. înainte de toate, guverne popicare nu există. A guverna înseamnă a nemulţumi. Sîntem între noi : n-avem nevoie să spunem prostii cu dinadinsul. Crezi oare că noi o să fim populari, atunci cînd vom guverna ? Crezi oare, Brece, că poporul o să verse lacrimi de

---

[205] **Poet şi politician francez, unul din conducătorii clicii naţionaliste. A fost expulzat din Franţa în 1899, acuzat de a fi conspirat împotriva siguranţei statului. În 1905 a fost amnistiat.**

[206] **Politician francez reacţionar ; a încercat să împiedice demascarea clicii militariste reacţionare vinovată de condamnarea lui Dreyfus.**

[207] **Politician francez reacţionar, preşedinte de republică între 1920—1924. În prima parte a activităţii sale politice, Millerand s-a alăturat elementelor de stînga ale micii burghezii franceze. În 1899 însă a intrat ca ministru în guvernul reacţionar al lui Waldeck-Rousseau.**

înduioşare cînd te-o vedea în uniforma domniei-tale de şambelan, cu cheia la spinare ? Şi domnia-ta, Lacrisse, crezi că vei fi aclamat în mahalale, într-o zi de grevă, atunci cînd vei fi prefect de poliţie ? Priveşte-te-n oglindă şi spune-mi dacă ai capul unui idol al poporului. Să nu ne înşelăm noi înşine. Pretindem că guvernul Waldeck e alcătuit din idioţi. Bine facem s-o spunem, dar am greşi de-am crede-o.

— Ceea ce trebuie să ne liniştească, interveni Joseph Lacrisse, e slăbiciunea guvernului, căruia nu i se va da ascultare.

— E multişoară vreme de cînd nu avem decît guverne slabe, spuse Henri Leon. T&ate ne-au învins.

— Guvernul Waldeck nu are nici un comisar pe care să se poată bizui, răspunse Joseph Lacrisse, nici unul!

— Cu atît mai bine ! spuse Henri Leon, căci unul ar fi de ajuns ca să ne aresteze pe toţi trei. Mă puteţi crede, cercul se strînge. Vă propun spre meditare aceste vorbe, demne de atenţie, ale unui filozof : „Republicanii guvernează prost, dar se apără bine“.

în timpul acesta, Henri de Brece, aplecat pe biroul lui, transforma o a doua pată de cerneală în coleopteră, prin adăugirea unui cap, a două antene şi şase picioare. Aruncă o privire mulţumită pe opera sa şi spuse :

— Mai avem cărţi frumoase în jocul nostru, armata, clerul...

Henri Leon îl întrerupse :

— Armata, clerul, magistratura, burghezia, băieţii de măcelărie, tot trenul de plăcere al republicii, ce mai vorbă !... Cu toate acestea, trenul merge înainte şi va tot merge pînă cînd mecanicul va opri maşina.

575

— Ah ! oftă Joseph, dacă l-am mai avea şi-acum pe preşedintele Faure...

— Felix Faure, urmă Henri Leon, se dăduse de partea ? noastră din vanitate. Făcea pe naţionalistul, pentru a vina la Brece. Dar s-ar fi întors împotriva noastră din momentul în care ne-ar fi văzut pe punctul de-a reuşi. Nu avea interes să se restabilească monarhia. Doamne ! Cu ce l-ar fi miluit monarhia ? Nu i-am fi putut oferi spada de conetabil. Să-l regretăm ; iubea armata ; să-l plîngem ; dar să nu fim nemîngîiaţi de pierderea lui. Şi-apoi, nu era el mecanicul. Loubet nu-i nici pe atîta mecanicul. Preşedintele republicii, oricare ar fi el, nu-i stăpînul maşinii. Ceea ce-i îngrozitor, vedeţi voi, prieteni, e că trenul republicii e condus de-un mecanic-fantomă. Nimeni nu-l vede şi locomotiva merge înainte. Asta mă înspăimîntă cu-adevărat.

Şi mai e ceva, urmă Henri Leon. E tembelismul general. Ţin să vă aduc la cunoştinţă în privinţa aceasta o vorbă cu tîlc a cetăţeanului Bissolo. Era pe timpul cînd organizam, laolaltă cu antisemiţii, manifestaţii spontane împotriva lui Loubet. Bandele noastre stră- băteau bulevardele, strigînd : „Panama ! demisie ! Trăiască armata !“ Era superb ! Tînărul Ponthieu şi cei doi fii ai generalului Decuir mergeau în

frunte, cu ţilindrul pe cap, cu garoafa albă la cheutoare, şi-n mînă c-un bastonaş cu măciulie de aur. Iar cei mai destoinici partizani regalişti din Paris formau coloana. Fuseseră aleşi pe sprinceană. Bani gheaţă şi nici o primejdie ! Ar fi fost foarte amărîţi să lipsească de la o asemenea petrecere. Altminteri, ce mutre, ce pumni şi ce reteveie !

O contramanifestaţie n-a întîrziat să ia fiinţă. Bande mai puţin numeroase şi mai puţin strălucite ca ale noastre, oţelite totuşi şi hotărîte, înaintau împotrivă-ne, în strigăte de „Trăiască republica ! Jos boaitele !“ Din cînd în cînd, din mijlocul taberei adverse se înălţa, mirat el însuşi că străbate aerul, cîte un strigăt stingher : „Trăiască Loubet!“ Acest strigăt neaşteptat stîrnea, înainte de a-şi da duhul, mînia sergenţilor care formaseră, tocmai la acel ceas, un baraj pe bulevard. Păreau un auster ceapraz de lînă neagră pe

marginea unui covor pestriţ. Curînd, însă, acest chenar însufleţit de-o mişcare proprie se năpusti asupra frontului contramanifestanţilor, pe care, în acelaşi timp, o altă bandă de agenţi îi ataca pe la spate. în felul acesta poliţia i-a făcut repede harcea-parcea pe partizanii domnului Loubet, tîrîndu-le avariatele rămăşiţe în pîrdalnicele beciuri ale primăriei Drouot. Asta era la ordinea acelor zile tulburi. Nu avea oare cunoştinţă domnul Loubet, la Elysee, de mijloacele folosite de poliţia dumisale, pentru a face ca şeful statului să fie respectat pe bulevard ? Sau, cunoscîndu-le, nu putea şi nici voia, poate, să se amestece ? Nu ştiu. Va fi înţeles el oare că însăşi impopularitatea sa, măcar că zdravănă şi întinsă, se risipea, se mistuia aproape, în plăcutul şi ciudatul spectacol oferit în fiecare seară unui popor spiritual ? Asta n-o cred. Căci, dacă ar fi aşa, omul acesta ar fi înspăimîntător ; ar fi un om de geniu şi n-aş mai fi sigur că în iarna asta mă voi culca la Elysee, în faţa iatacului regelui, de-a curmezişul uşii. Nu, cred că şi de această dată Loubet a fost îndeajuns de norocos, neputînd face nimic. Cel puţin, e sigur că sergenţii care s-au mişcat spontan, şi numai din imboldul bunei lor inimi, au izbutit, făcînd represiunea simpatică, să răspîndească asupra înscăunării preşedintelui ceva din acea veselie publică de care se simţea mare nevoie. în această privinţă, dacă stăm şi judecăm, ne-au făcut mai mult rău decît bine, de vreme ce mulţumeau publicul, pe cînd noi aveam tot interesul să vedem crescînd nemulţumirea generală.

Oricum ar fi, într-o noapte, într-una din cele din urmă nopţi ale acelei săptămîni de pomină, în timp ce manevra aşteptată se executa punct cu punct, pe cînd contramanifestaţia era stăvilită în cap şi-n coadă de agenţi, şi-n coastă de noi înşine, numai ce-l văd pe cetăţeanul Bissolo desprinzîndu-se din frontul ameninţat al elyseenilor şi cu mari salturi şi o năprasnică răsucire a micului său trup, ajungînd în colţul străzii Drouot, unde mă aflam cu o duzină de partizani de-ai noştri, care strigau, la comanda mea : „Panama ! demisie !“ Un colţişor de stradă, cît se poate de liniştit. Eu b'ăteam măsura şi oamenii mei despărţeau silabele :

„Pa-na-ma“. Era frumos ! Bissolo se ghemui între picioarele mele. Se temea mai puţin de mine decît de sergenţi : nu greşea. De doi ani încoace, cetăţeanul Bissolo şi cu mine ne găseam faţă-n faţă la toate manifestaţiile, la intrarea şi la ieşirea tuturor întrunirilor, în fruntea tuturor cortegiilor. Ne aruncasem unul altuia toate injuriile politice : „Bigot, vîndut, -calpuzan, trădător, ucigaş, venetic !“ Asta apropie, asta iscă o simpatie. Ş-apoi eram mulţumit să văd un socialist., aproape un anarhist, ocrotindu-l pe Loubet, care e mai mult un moderat în felul său. îmi spuneam : ‚preşedintele trebuie să fie nemulţumit de faptul că-i aclamat de Bissolo, un pitic cu glas tunător, care cere în întrunirile publice naţionalizarea capitalului. Acestui burghez î-ar plăcea mai mult să fie sprijinit de-un burghez ca mine. Dar să-şi pună pofta-n cui ! Panama î Panama ! Demisie ! Trăiască armata ! Jos jidanii ! Trăiască regele !“ Toate astea m-au făcut să-l primesc pe Bissolo cu prietenie. Ar fi fost destul să spun : „Uite-l pe Bissolo“, pentru ca cei doisprezece băietani ai mei să-l sfîşie pe loc. Dar nu era nevoie. N-am spus nimic. Eram foarte liniştiţi, unul lîngă altul, şi priveam defilarea prizonierilor loubetişti, care erau mînaţi fără cruţare la postul din strada Drouot. Cei mai mulţi dintre ei, după ce au fost ciomăgiţi în prealabil, se tîrau la braţul sergenţilor, ca nişte momîrlane de cîlţi. Printre dînşii se afla şi un deputat socialist, om foarte frumos, numai barbă. Nu mai avea mîneci... un ucenic care plîngea strigînd : „mamă, mamă“... un redactor al unui ziar incolor, cu vînătăi la ochi şi-un nas ca o cişmea luminată... Ei, daţi-i drumu odată ! Marseieza ! Spurcatul sînge... Mi-a atras atenţia mai ales unul, care era cu mult mai respectabil şi cu mult mai urgisit decît ceilalţi. Era un soi de profesor, om în vîrstă şi grav. A încercat desigur să se dezvinovăţească ; s-a străduit să-i potolească pe zbiri cu vorbe alese şi convingătoare. Căci altfel nu s-ar putea înţelege de ce-i rupeau şalele, aşa cum făceau, cu ţintele bocancilor, şi-i cărăbăneau în spinare pumni răsunători. Şi cum era foarte lung, foarte slab şi puţin la cîntar, ţopăia sub lovituri într-un chip cu totul ridicol, vădind o 578 comică încercare de a scăpa prin înălţime. Capul lui gol era jalnic. Avea expresia de înecat a miopilor, cînd îşi pierd ochelarii. Faţa lui exprima neţărmurita deznădejde a omului care nu mai are contact cu lumea dinafară decît prin pumni zdraveni şi bocanci cu ţinte.

Pe cînd trecea acest nefericit prizonier, cetăţeanul Bissolo, măcar că pe teritoriu duşman, nu se putu împiedeca să ofteze şi să spună :

— E totuşi ciudat ca republicanii să fie prigoniţi astfel într-o republică.

I-am răspuns cu politeţe că, în adevăr, e nostim.

— Nu, cetăţene monarhist, nu-i. de loc nostim. E trist. Dar nu asta e adevărata nenorocire. Adevărata nenorocire e nepăsarea publică.

Aşa a vorbit cetăţeanul Bissolo, cu o sinceritate care ne onora pe

amîndoi. Am aruncat o privire asupra mulţimii şi, în adevăr, mi s-a părut molatică şi fără vlagă. Din desimea ei, ţîşnea din cînd în cînd, ca o pocnitoare aruncată de-un copil, strigătul : „Jos Lou- bet ! Jos tîlharii ! Jos jidanii ! Trăiască armata !“ Asta învedera o îndeajuns de cordială simpatie pentru bravii sergenţi. Dar nu era descărcare electrică, nimic care să vestească furtuna. Cetăţeanul Bissolo urmă cu o filozofică melancolie :

— Nenorocirea, marea nenorocire, e nepăsarea publică. Noi, republicanii, noi, socialiştii şi anarhiştii, din pricina asta suferim astăzi. Dumneavoastră, domnilor monarhişti şi cezarieni, din aceeaşi pricină veţi suferi mîine. Şi aveţi să aflaţi, la rîndul dumneavoastră, că nu e uşor să adăpi cu sila un măgar neînsetat. Se arestează republicanii şi nimeni nu mişcă. Cînd le va veni rîndul regaliştilor să fie arestaţi, nici atunci nu va mişca nimeni. Puteţi fi siguri de pe-acum că mulţimea nu se va repezi să vă elibereze, nici pe dumneata, domnule Henri Leon, nici pe prietenul dumitale, domnul Deroulede.

Vă mărturisesc că la lumina acestor vorbe mi s-a părut că întrezăresc lugubra adîncime a viitorului. I-am răspuns, totuşi, cu oarecare ostentaţie :

— Cetăţene Bissolo, mai dăinuieşte încă între dumneavoastră şi noi această deosebire, că dumneavoastră

sînteţi pentru mulţime o ceată de vînduţi şi de venetici, pe cînd noi, monarhiştii şi naţionaliştii, ne bucurăm de stima publică, sîntem populari.

La aceste vorbe, cetăţeanul Bissolo, cu un foarte binevoitor surîs, spuse :

— Bidiviul e colea, monseniore ; n-aveţi decît să-l încălecaţi. Dar cînd veţi fi călare, o să se culce binişor la marginea drumului şi-o să vă trîntească jos. Aflaţi că dobitoc mai parşiv nu se află. Cărui călăreţ, rogu-vă, popularitatea nu i-a rupt şalele ? Fost-a vreodată mulţimea în stare să aducă cel mai mic sprijin idolilor săi în primejdie ? Nu sînteţi atît de populari pe cît credeţi, domnilor naţionalişti, şi pe pretendentul dumneavoastră, Gamelă, nu-l prea ştie lumea. Dar dacă mulţimea vă va cuprinde vreodată cu dragoste în braţele ei, vă veţi da curînd seama de enormitatea neputinţei şi laşităţii sale.

Nu m-am putut opri să-l învinuiesc cu asprime pe cetăţeanul Bissolo că defăimează mulţimea franceză. Mi-a răspuns că e sociolog şi că are într-o cutiuţă o colecţie de fapte bine clasate, care îi permit să realizeze revoluţia metodică. Apoi a adăugat :

— Suveranitatea stă în ştiinţă, nu în popor. O prostie repetată de treizeci şi şase de milioane de guri nu încetează de-a fi o prostie. Majorităţile au vădit de cele mai multe ori o superioară aptitudine pentru sclavie. La cei slabi, slăbiciunea se înmulţeşte cu numărul indivizilor. Mulţimile sînt totdeauna inerte. Nu au un pic de putere decît

în clipa în care le răzbeşte foamea. Sînt în măsură să vă dovedesc că în dimineaţa de 10 august 1792 populaţia Parisului mai era încă regalistă. De zece ani de cînd vorbesc în întrunirile publice, am încasat destule buşituri. Educaţia poporului de-abia acum începe, iată adevărul. În creierul muncitorului, în locul în care burghezia îşi adăposteşte ineptele şi nemiloasele prejudecăţi, e o groapă mare. Trebuie umplută. O vom umple. Asta cere timp. Pînă atunci, e mai bine să ai capul gol decît plin cu broaşte şi cu şerpi. Toate astea sînt conform ştiinţei, toate astea se află în cutiuţa mea. Toate astea se acordă cu legile evoluţiei... Oricum, tembelismul ge- 580 neral mă dezgustă. Şi, în locul dumitale, m-ar înspăimânta. Priveşte-ţi partizanii, apărătorii săbiei şi mă- tăuzului, cît sînt de molîi şi de gelatinoşi !

Şi, spunînd asta, îşi întinse braţele, urlînd cu furie : „Trăiască Sociala[208] !“ Se afundă cu capul în piept în mulţimea enormă şi dispăru sub talaz.

Joseph Lacrisse, care ascultase fără plăcere această lungă povestire, întrebă dacă cetăţeanul Bissolo nu era o simplă brută.

— Ba, dimpotrivă, e un om de duh, răspunse Henri Leon, pe care ai dori să-l ai vecin de moşie, cum spunea Bismarck, vorbind de Lassalle. Bissolo avea perfectă dreptate să spună că pe-un măgar căruia nu i-e sete nu-l poţi face să bea.

XII

Doamna de Bonmont concepea amorul ca pe un abis plăcut. După cina de la restaurantul *Madrid,* înnobilată de citirea -unei scrisori regale, la tulburătoarea înapoiere de la Bois în trăsura care mai păstra încă fierbinţeala unei îmbrăţişări istorice, îi spusese lui Joseph Lacrisse : „Pentru totdeauna !“ şi vorba asta, care pare deşartă, dacă ţinem seama de nestatornicia elementelor ce slujesc de substanţă amoroaselor tulburări, nu era mai puţin dovada unui cuviincios spiritualism şi a unui gust distins pentru infinit. „Desigur !“ răspunseşe Joseph Lacrisse.

Trecuseră două săptămîni de la acea noapte darnică, două săptămîni de-a lungul cărora domnului Joseph Lacrisse, secretarul Comitetului judeţean al tineretului regalist, grijile complotului şi ale dragostei îi luaseră tot timpul. Baroana, în costum taior, cu faţa acoperită c-o voaletă de dantelă albă, venise, după cum făgăduise, la etajul întîi al unei case discrete din strada Lord Byron; apartamentul avea trei camere, pe care ea însăşi le mobilase cu toată grija şi gingăşia unei inimi simţitoare şi pe care o tapetase cu acel al-
bastru ceresc în care se adăposteau odinioară uitatele întîlniri cu Raoul Marcien. L-a găsit acolo pe Joseph Lacrisse, corect, mîndru şi chiar puţin sălbatic, fermecător, tînăr, dar nu tocmai-tocmai cum ar fi dorit. Era posomorit şi părea cuprins de nelinişte. Cu sprînce- nele încruntate, cu buze subţiri şi strînse, i l-ar fi

[208] În limbaj popular, republica socialistă.

putut aminti pe Rara, dacă n-ar fi posedat în cel mai înalt grad minunatul dar de a uita trecutul. Ştia că dacă e îngrijorat, nu e îngrijorat din senin. Ştia că face parte dintr-o conspiraţie şi că e însărcinat, în ce-l priveşte, să spargă capul unui prefect de clasa întîi şi republicanilor de vază dintr-un judeţ foarte populat ; ştia că în această întreprindere îşi pune în joc libertatea şi viaţa, pentru tron şi altar. Doar pentru că e conspirator l-a iubit ea la început. Dar acum ar fi preferat să fie mai surîzător şi mai duios. N-o primise rău. Îi spusese : „A te privi e o beţie. De cincisprezece zile păşesc trăitor în visul meu înstelat, întocmai. “ Şi adăugase : „Ce încîntătoare eşti !“ Dar de-abia se uitase la ea. Şi imediat se repezise la fereastră. Ridicase un colţişor al perdelei, şi de zece minute şedea acolo, la pîndă. îi spuse, fără să se întoarcă :

— Ţi-am spus lămurit, mai dinainte, că avem nevoie, de două ieşiri. Nu voiai să mă crezi... Şi încă tot e bine că sîntem la stradă. Dar copacul îmi astupă vederea.

— Salcîmul, oftă baroana, scoţîndu-şi încetişor voaleta.

Casa, mai retrasă, dădea într-o mică ogradă în care erau un salcîm şi o duzină de sîngeri. Ograda era împrejmuită de-un grilaj împodobit cu iederă.

— Salcîmul, dacă vrei.

— Ce priveşti, dragul meu ?

— Un om care stă sotnic acolo, rezemat de zidul din faţă.

— Ce-i cu omul acela ?

— Habar n-am. Mă uit să văd dacă nu-i unul din agenţii puşi pe urma mea. Sînt urmărit. De cînd locuiesc la Paris, toată ziua tîrîi după mine doi agenţi. La urma urmei e supărător. De data asta credeam totuşi că i-am semănat pe drum, 582

— Şi nu poţi face o plîngere ?

— Cui?

— Ştiu eu ?... guvernului.

Nu răspunse nimic şi mai rămase cîtva timp încă la pîndă. Apoi, după ce se încredinţă că omul nu era unul din agenţii săi, reveni la ea ceva mai liniştit.

— Cit de mult te iubesc ! Eşti şi mai drăgălaşă ca de obicei. Credemă. Eşti adorabilă... Dar dacă mi-or fi schimbat agenţii ?... Dupuy mi-i alesese. Unul era mare şi unul mic. Cel mare purta ochelari verzi. Cel mic avea nasul ca un cioc de papagal şi nişte ochi de pasăre care priveau în lături. Îi cunoşteam. Nu prea erau de temut. Se descoperiseră. Cînd eram la club, toţi prietenii îmi spuneau, intrînd : „Lacrisse, ţi-am văzut agenţii la poartă“. Le trimiteam acestor bravi agenţi ţigări şi bere. Mă întrebam ades dacă Dupuy nu-i alesese, cumva, anume ca să mă protejeze. Dupuy era repezit, apucat, cu toane, dar, oricum, era un patriot. Nu-l compar cu miniştrii actuali. Cu ei trebuie să joci strîns. Dacă mi-or fi schimbat agenţii, ticăloşii ? Se reîntoarse la fereastră : Nu

!... E un birjar care-şi fumează luleaua. Nu-i văzusem vesta cu dungi galbene. Frica deformează obiectele, asta e !... îţi mărturisesc că mi-a fost frică : eşti încredinţată, sper, că pentru dumneata. N-aş vrea să fii compromisă din pricina mea. Dumneata, atît de încîntătoare, atît de drăgălaşă !...

Reveni la ea, o strînse în braţe şi o acoperi de prelungi dezmierdări. Baroana îşi văzu repede îmbrăcămintea în aşa hal de neorînduială, încît măcar pudoarea, dacă nu altceva, ar fi obligat-o să şi-o scoată.

— Elisabeth, spune-mi că mă iubeşti.

— Mi se pare că dacă nu te-aş iubi...

— Auzi un pas greoi şi regulat, în stradă ?

— Nu, dragul meu.

Şi era adevărat că, adîncită într-un neant desfătător, baroana nu-şi pleca urechea la zgomotele lumii dinafară.

— De data asta nu mai rămîne îndoială. El e, agentul, piticul, pasărea. Pasul acesta îl am în ureche. L-aş recunoaşte dintr-o mie.

Şi se reîntoarse la fereastră.

Aceste spaime îi călcau pe nervi. După neizbînda de la 23 februarie[209], îşi pierduse marea lui cutezanţă, începea să creadă că drumul va fi lung şi greu. Descurajarea cuprinsese cea mai mare parte din asociaţii săi. Devenea bănuitor. Totul îl irita.

Baroana avu proasta inspiraţie să-i spună :

— Iubitule, nu uita că i-am spus fratelui meu, Wallstein, să te poftească mîine la masă. E un prilej să ne vedem.

Lacrisse izbucni :

— Fratele dumitale, Wallstein! O ! să nu mai vorbim de el ! Iată unul care nu-şi dezminte neamul ! Henri Leon i-a vorbit săptămîna asta de-o afacere interesantă, o gazetă de propagandă, care ar trebui răspîndită gratuit şi din belşug la sate şi în centrele muncitoreşti. S-a făcut a nu pricepe. I-a dat lui Leon sfaturi, sfaturi bune. Crede oare, fratele dumitale, Wallstein, că noi sfaturi îi cerem ?

Elisabeth era antisemită. Simţea că n-ar fi fost elegant să-l apere pe Wallstein, vienezul, fratele ei, pe care îl iubea. Tăcu.

Lacrisse începu să se joace cu un mic revolver pe care-l aşezase pe masa de noapte.

— Dacă vin să mă aresteze... spuse el.

Un val roş de mînie i se sui la cap. începu să strige că pe evrei, pe protestanţi, pe francmasoni, pe liber-cugetători, pe parlamentari, pe republicani, pe susţinătorii guvernului ar vrea să-i bată la spate în piaţa publică şi să-i împroaşte cu vitriol. Se încinse la vorbă şi se folosi de vocabularul cucernic al celor de la ziarul *La Croix :*

---

[209] Aluzie la încercarea neizbutită a reacţiunii monarho-catolice de a da o lovitură de stat, la 23 februarie 1899.

— Evreii şi francmasonii sfîşie Franţa. Ne ruinează şi ne înghit. Răbdare însă ! Aşteptaţi numai procesul de la Rennes şi veţi vedea atuncea dacă nu le-om lua noi sînge, dacă nu le-om afuma noi şuncile, dacă nu i-om împăna noi cu trufe şi dacă nu le vom atîrna ţestele pe tarabele măcelarilor !... Totu-i pregătit. Mişcarea va izbucni simultan la Rennes şi la Paris. Drey- fusarzii vor fi zdrobiţi pe caldarîmul străzilor. Loubet va fi prăjit la Elysee în flăcări. Şi nu va fi prea tîrziu.

Doamna de Bonmont concepea amorul ca un abis plăcut. Nu era de părere că-i de-ajuns pentru o zi să uiţi numai pentru o singură dată universul, în această odaie tapisată cu albastru ceresc. încercă să-şi readucă iubitul la gînduri mai plăcute. Îi spuse :

— Ai gene frumoase.

Şi-i atinse pleoapele cu scurte şi dese sărutări.

Cînd îşi redeschise ochii, vlăguită şi rechemînd în sufletu-i îndestulat infinitul care o copleşise o clipă, îl văzu pe Joseph neliniştit şi părînd cu gîndul aiurea, cu toate că-l mai cuprindea cu unul din frumoasele sale braţe moleşite şi descleştate din îmbrăţişare. Cu glas duios ca un suspin, îl întrebă :

— Ce ai, dragul meu ? Eram atît de fericiţi adineauri !

— Bineînţeles ! spuse Joseph Lacrisse. Dar mă gîn- desc că trebuie să trimit trei depeşe cifrate în seara asta. E complicat şi primejdios. Eram convinşi la un moment dat că Dupuy interceptase telegramele noastre de la 22 februarie. După cele scrise în ele ar fi avut de ce să ne aresteze pe toţi.

— Ei, şi nu le-a interceptat, dragul meu ?

—■ Probabil că nu, de vreme ce am fost lăsaţi în pace. Dar am motiv să cred că, de vreo cincisprezece zile, guvernul ne supraveghează. Şi pînă ce nu vom fi gîtuit tîrfa, nu voi avea linişte.

Atunci ea, înduioşată şi plină de voioşie, îi cuprinse gîtul cu braţele, ca o ghirlandă de flori înmiresmate, îşi ţinti asupra-i safirele jilave ale ochilor şi îi spuse, zîmbind cu buzele sale fierbinţi şi fragede :

— Nu mai fi îngrijorat, dragul meu. Nu te mai fră- mînta. Veţi reuşi, sînt sigură. E pierdută, republica lor. Cum vrei să-ţi reziste ? Lumea nu mai vrea s-audă de parlamentari. Nu mai vrea, ştiu bine asta. Nu mai vrea să audă de francmasoni, de liber-cugetători, de toţi netrebnicii care nu cred în Dumnezeu, care nu au nici religie, nici patrie. Căci religia şi patria sînt acelaşi lucru, nu-i aşa ? Există în ţară un admirabil avînt al

sufletelor. Duminica, la slujbă, bisericile sînt pline. Şi nu vin numai femei, aşa cum vor să facă să se creadă republicanii. Vin bărbaţi, bărbaţi din lumea bună, ofiţeri. Crede-mă, dragul meu, veţi reuşi. Mai întîi, am să aprind pentru voi luminări, la paraclisul sfîntului Anton.

El, gînditor şi grav, conveni :

— Da, vom fi tari pe situaţie, în primele zile ale lui septembrie. Spiritul public e bun. Lumea ne trimite urări şi vorbe de încurajare. O !

nu simpatiile ne lipsesc.

Baroana avu imprudenţa să-l întrebe ce le lipsea.

— Ceea ce ne lipseşte, sau, cel puţin, ceea ce s-ar putea să ne lipsească, dacă bătălia s-ar prelungi, e nervul războiului, fireşte, banii. Ni se dau bani. Dar e nevoie de mulţi. Trei doamne, din cea mai bună societate, ne-au adus trei sute de mii de franci. Alteţea-sa a fost mişcată de această mărinimie neaoş franceză. Nu-i aşa că în acest prinos adus regalităţii de către femei e ceva încîntător, minunat, care aminteşte vechea Franţă, vechea societate ?

În momentul acesta, în faţa oglinzii, baroana îşi potrivea îmbrăcămintea şi părea că nu aude.

Lacrisse îşi preciză gîndul :

— în clipa de faţă, cei trei sute de mii de franci aduşi de mîini albe, circulă. Alteţea-sa ne-a spus; cu o graţie cavalerească : „Cheltuiţi cei trei sute de mii de franci pînă la cea din urmă leţcaie“. Frumoasa mînuţă care ne-ar mai aduce alţi o sută de mii de franci va fi binecuvîntată. Va fi contribuit la salvarea Franţei. E liber un loc bun printre amazoanele ceculuı, în esca- dronul frumoaselor membre ale ligii. Făgăduiesc, fără teama de-a fi dezaprobat, făgăduiesc celei de-a patra Venite o scrisoare scrisă de mîna prinţului şi, mai mult decît asta, un taburet la curte, la iarnă.

Simţindu-se atacată la pungă, baroana avu o dureroasă impresie. Nu era pentru întîiaşi dată. Dar nu se putea obişnui cu asta. Ş-apoi, i se părea cu totul de prisos să contribuie cu banii ei la restaurarea tronului. Fără îndoială că îl iubea pe prinţul acesta atît de frumos, cu faţa roză şi cu o minunată barbă din fire aurii de mătase. Dorea cu înfocare revenirea lui şi era ne- 586 răbdătoare să-i vadă intrarea în Paris şi încoronarea. Dar îşi spunea că la cele două milioane venit ale lui, nu mai avea nevoie să i se deie altceva, în afară de dragoste, urări şi flori.

Joseph Lacrisse încetînd să mai vorbească, tăcerea devenea penibilă.

Baroana murmură, în faţa oglinzii :

— Vai, în ce hal mi-e părul, Doamne !

Apoi, terminînd cu îmbrăcatul, scoase dintr-o pun- guliţă un trifoi cu patru foi, închis într-un medalion de sticlă cHenăruit de-un cerc de argint aurit. Il întinse iubitului său şi-i spuse, pe un ton sentimental :

— Îţi va purta noroc. Făgăduieşte-mi că-l vei păstra totdeauna.

Joseph Lacrisse ieşi primul din apartamentul albastru, pentru a atrage asupră-şi agenţii, dacă ar fi fost urmărit. Pe palier, murmură cu o urîtă strîmbătură :

— O adevărată Wallstein, baroana asta ! Degeaba a mai fost botezată... Ce naşte din pisică...

XIII

În călduţul şi luminosul scapăt al zilei, grădina Lu- xembourg părea cufundată într-o pulbere de aur. Domnul Bergeret se aşează între domnii Denis şi Goubin pe terasă, la picioarele statuii Margaretei de

Angouleme.

— Domnilor, spuse el, vreau să vă citesc un articol apărut azi-dimineaţă în *Figaro.* Nu vă voi numi autorul. Cred că-l veţi recunoaşte. Pentru că aşa a hotărît soarta, vă voi face bucuros lectura în faţa acestei amabile femei, care preţuia buna doctrină, avea stimă pentru oamenii de inimă şi care, pentru că s-a dovedit doctă, sinceră, tolerantă şi miloasă şi pentru că a încercat să smulgă victime călăilor, a aţîţat asupră-i toată călu- gărimea şi a făcut să latre toţi sorbonagiii. Aceştia au învăţat puşlamalele colegiului din Navara s-o insulte şi, dacă n-ar fi fost sora regelui Franţei, ar fi cusut-o într-un sac şi ar fi aruncat-o în Sena. Avea un suflet blînd, adînc simţitor şi vesel. Nu ştiu dacă pe cînd trăia o fi avut aerul plin de şiretenie şi ştrengăresc care se
587
vede în această marmură datorită unui sculptor puţin cunoscut : se numea Lescorne. E cel puţin sigur că nu-l găsim în trăsăturile simple şi sincere ale elevilor lui Clouet, care ne-au lăsat portretul său. Cred mai degrabă că surîsul ei era învăluit în tristeţe şi că o cută dureroasă îi încreţea buzele cînd a spus : „Am dus în spinare mai mult decît povara care mi se cuvenea, din amarul hărăzit oricărei făpturi de neam mare". N-a fost fericită în viaţa ei casnică şi a văzut în juru-i pe cei răi biruind, în aplauzele ignoranţilor şi laşilor. Cred că pe vremea cînd urechile nu-i erau de marmură, ar fi ascultat cu plăcere ceea ce o să vă citesc.

Şi, desfăcîndu-şi gazeta, domnul Bergeret citi cele ce urmează :
BIROUL

„Pentru a te lămuri în toată afacerea asta, ar fi trebuit, de la bun început, oarecare sîrguinţă şi o anumită metodă critică, cu răgazul de a o folosi. De altfel, se vede că lumina s-a arătat mai întîi acelora care, prin calitatea minţii şi prin natura îndeletnicirilor lor, erau mai apţi să se descurce în cercetări anevoioase. Pe urmă, n-a mai fost nevoie decît de bun-simţ şi de atenţie. Bunul-simţ e suficient astăzi.

Nu trebuie să ne mirăm că mulţimea s-a împotrivit multă vreme zdrobitorului adevăr : nu trebuie să ne mirăm de nimic. Există argumente pentru orice. E treaba noastră să le descoperim. în cazul de faţă nu-i nevoie să te gîndeşti prea mult pentru a-ţi da seama că publicul a fost înşelat în cel mai înalt grad şi că s-a abuzat de candida lui credulitate. Presa a contribuit mult la succesul minciunii. Cea mai mare parte din ziare trecînd de partea falsificatorilor, coloanele lor dădeau în vileag mai ales actele false sau falsificate, injuriile şi minciunile. Dar trebuie să recunoaştem că, de cele mai multe ori, făceau asta pentru a-şi mulţumi publicul şi pentru a ţine hangul sentimentelor intime ale cititorului. Şi nu încape îndoială că împotrivirea faţă de adevăr din instinctul popular a purces.

Mulţimea, şi mă refer la mulţimea oamenilor incapabili să gîndească prin ei înşişi, n-a înţeles nimic ; nu 583 putea înţelege. Mulţimea avea despre armată o idee simplă. Pentru ea, armata însemna paradă, defilare, revistă, manevre, uniforme, cizme, pinteni, epoleţi,

tunuri, drapele. Şi mai însemna recrutare cu panglici la pălărie şi litri de poşircă, cazarmă, instrucţie, dormitor, arest, cantină. Şi mai însemna încă afişăraia naţională, micile tablouri lucioase ale pictorilor noştri militari, care pictează uniforme atît de proaspete şi bătălii atît de curate. însemna, în sfîrşit, un simbol de putere şi de securitate, de onoare şi de glorie. Cum să crezi că şefii aceştia care defilau călări, cu sabia afară, în străfulgerări de oţel şi scînteieri de aur, în larmă de fanfare şi răpăieli de tobe, cum să crezi că, puţin înainte, aceşti oameni închişi într-o odaie cu agenţi acoperiţi ai Prefecturii de poliţie, mînuiau briceagul de răzăluit, frecau cu guma sau presărau sandarac *, ştergînd sau trecînd un nume pe un act, că puneau mîna pe condei ca să contrafacă scrieri, pentru a duce la pierzare un ne- ninovat, sau, mai mult decît atît, că se gîndeau la deghizări burleşti pentru întîlniri misterioase cu trădătorul care trebuia salvat ?

Ceea ce, faţă de mulţimi, le lua acestor fărădelegi orice aparenţă de adevăr e faptul că nu aminteau aerul liber, marşul de dimineaţă, cîmpul de instrucţie, cîmpul de bătaie, ci o duhoare de birou, un iz îmbîcsit; e faptul că nu aveau nimic militar în ele. în adevăr, toate uneltirile care s-au urzit pentru a dosi eroarea judecătorească de la 1895, mîrşava tărfălogăraie, josnica şi nelegiuita chiţibuşăraie, aminteşte biroul, scîrnavul birou. Tot ceea ce acei patru pereţi tapisaţi cu hîrtie verde, masa de stejar, călimara de porţelan împrejmuită cu burete, cuţitul de cimşir, garafa de pe cămin, cartoteca şi colacul de piele pot stîrni ca închipuiri chisnovate şi gînduri ticăloase în mintea acestor sedentari, a acestor sărmani «juzi aşezaţi» pe care i-a cîntat un poet, în mintea unor mîzgălitori de hîrtie, intriganţi şi leneşi, umili şi vanitoşi, trîndavi pînă şi în împlinirea trîndavei lor îndeletniciri, geloşi unii pe alţii şi mîndri de biroul [210] lor, tot ceea ce se poate săvîrşi ca lucru necurat, fals, perfid şi nerod, cu hîrtie, cerneală, răutate şi prostie, a ieşit dintr-un ungher al acestei clădiri pe care sînt sculptate trofee ostăşeşti şi granate fumegînde.

Lucrările împlinite acolo în curs de patru ani, pentru a pune în seama unui osîndit probele omise să fie date în vileag înainte de rostirea osîndei şi pentru achitarea vinovatului pe care totul îl acuza şi care se acuza el însuşi sînt de o monstruozitate ce depăşeşte spiritul moderat al francezului, şi se desprinde din ele o tragică bufonerie puţin preţuită într-o ţară a cărei literatură nu suferă amestecul genurilor. Trebuie să fi studiat îndeaproape documentele şi cercetările pentru a lua de bune aceste urzeli şi aceste măsluiri uluitoare de îndrăzneală şi inepţie, şi îmi dau bine seama de ce publicul puţin atent şi rău informat n-a vrut să le dea crezare, chiar atunci cînd au fost scoase la iveală.

Şi totuşi, e prea adevărat că la capătul unui coridor al ministerului,

[210] Răşină naturală extrasă dintr-un conifer ce creşte în Africa şi în Australia.

pe-o suprafaţă de treizeci de metri pătraţi de parchet cernit, o mînă de birocraţi cu chipiu, unii leneşi şi caiafe, alţii neastîmpăraţi şi scandalagii, cu hîrţoagele lor viclene şi mincinoase, au trădat justiţia şi-au înşelat un întreg mare popor. Dar dacă această afacere, care e mai ales afacerea lui Mercier şi a birourilor, a dezvăluit moravuri urîcioase, a dat de asemeni la iveală şi mari caractere.

Şi chiar în pomenitul birou se găsea un om care nu semăna de loc cu aceştia. Avea mintea limpede, ascuţită şi pătrunzătoare, un caracter mare, o fire îngăduitoare, plină de omenie şi de o nedezminţită blîndeţe. Era socotit, pe bună dreptate, unul dintre cei mai inteligenţi ofiţeri din oştire. Şi, cu toate că această particularitate a unor fiinţe de plămadă prea rară ar fi putut să-i fie dăunătoare, fusese numit locotenent-colonel, cel dintîi dintre cei de-o vîrstă cu el, şi totul îi prevestea în oştire cel mai strălucit viitor. Prietenii îi cunoşteau îngăduinţa, cam batjocoritoare, şi marea lui bunătate. II ştiau înzestrat cu simţul superior al frumosului, în stare să simtă adînc muzica şi literatura, să trăiască în lumea eteree a ideilor. Asemeni tuturor oamenilor a căror viaţă lăuntrică e adîncă şi chibzuită, şi-a cultivat în sin- 590 gurătate facultăţile intelectuale şi morale. înclinarea de a se închide în sine, firească sa modestie, spiritul său de abnegaţie şi de jertfă şi acea minunată candoare ce rămîne ades ca un har în sufletele cele mai încredinţate de obşteasca ticăloşie făceau din el unul dintre acei ostaşi pe care Alfred de Vigny i-a văzut sau intuit, paşnici eroi de fiece zi, insuflînd celor mai neînsemnate îndeletniciri mărinimia lor lăuntrică şi· pentru care îndeplinirea datoriei zilnice e poezia obişnuită a vieţii.

Acest ofiţer, fiind numit la biroul doi, descoperi în- tr-o zi că Dreyfus fusese osîndit pentru crima lui Ester- hazy. A destăinuit faptul şefilor săi. Au încercat, · întîi cu duhul blîndeţei, apoi prin ameninţări, să-l facă să renunţe la nişte cercetări care, dezvăluind nevinovăţia lui Dreyfus, ar fi dezvăluit şi greşelile şi crimele lor. îşi dădea seama că stăruind se pierde. A stăruit. A urmărit cu o judecată liniştită, domoală şi sigură, cu un curaj potolit opera lui de dreptate. L-au îndepărtat. A fost trimis la Gabes[1] şi pînă la frontiera tripolitană, sub un pretext viclean, cu singurul scop de a pune cîţiva briganzi arabi să-l asasineze.

Fiindcă n-au putut să-l ucidă, au căutat să-l dezonoreze, încercînd să-l doboare sub o ploaie de calomnii. Prin făgăduieli viclene au încercat să-l împiedice de-a vorbi în procesul Zola[211] [212]. A vorbit. A vorbit cu liniştea celui drept, cu seninătatea unui suflet fără frică şi fără de prihană. Nici slăbiciune, nici exagerare în vorbele sale. A vorbit cu

---

211 Oraş în Tunisia.

212 în 1898 Zola a luat atitudine curajoasă împotriva reacţiunii, cerînd revizuirea procesului Dreyfus prin faimoasa scrisoare deschisă care începea cu cuvintele *J'accuse !* (Acuz). Drept urmare i s-a intentat un proces şi a fost condamnat la un an închisoare.

glasul unui om care şi-n acea zi, ca şi-n toate celelalte, îşi face datoria, fără să se gîn- dească o clipă că, de data aceasta, a fost nevoie de un curaj neobişnuit pentru a şi-o face. Nici ameniţările, nici prigoana nu l-au clintit o minută.

Mai multe persoane au susţinut că pentru a-şi îndeplini menirea, pentru a dovedi nevinovăţia unui evreu şi crima unui creştin, a trebuit să se ridice deasupra prejudecăţilor clericale, să-şi învingă pornirile antisemite înrădăcinate în inima lui din fragedă copilărie, în timp ce creştea pe acest pămînt al Alsaciei şi al Franţei, care l-a dăruit oştirii şi patriei. Cei care-l cunosc ştiu bine că nu-i aşa, că nu-i stăpînit de nici un soi de fanatism, că nici una din părerile lui n-a fost aceea a unui sectar, că marea lui inteligenţă se ridică deasupra urii şi părtinirii, că, în sfîrşit, e un cuget liber.

Această libertate lăuntrică, cea mai de preţ dintre toate, prigonitorii săi nu i-o putură lua. în temniţa în care l-au închis şi ale cărei pietre, după cum a spus Fernand Gregh *, vor alcătui soclul statuii sale, era liber, mai liber decît ei. Numeroasele cărţi citite, vorbirea lui calmă şi binevoitoare, scrisorile lui pline de idei înalte şi senine dovedesc (o ştiu) libertatea cugetului său. Ei, cei care l-au prigonit şi l-au defăimat, ei erau prizonierii, prizonieri ai propriei lor minciuni şi crime. Sînt martori care l-au văzut liniştit, zîmbitor, îngăduitor, îndărătul barelor şi zăbrelelor. Şi-n vreme ce se iscase acea mare mişcare în cugete, în vreme ce se organizau acele întruniri publice care adunau laolaltă savanţi, studenţi şi muncitori, în timp ce foile cu petiţii se acopereau cu semnături pentru a cere, pentru a pretinde încetarea unei întemniţări scandaloase, i-a spus lui Louis Havet[213] [214], care venise să-l vadă în temniţă : «Sînt mult mai liniştit ca dumneata». Cred, totuşi, că suferea. Cred că a suferit crîncen văzînd atîta josnicie şi-atîta perfidie, o nedreptate atît de strigătoare, această epidemie de crimă şi nebunie, respingătoarele furii ale celor ce înşelau mulţimea, furiile uşor de iertat ale mulţimii neştiutoare. A văzut-o şi el pe bătrîna femeie ducînd braţul de vreascuri pentru cazna unui nevinovat. Şi cum să nu fi suferit, văzînd că oamenii sînt mai răi decît îşi închipuia el în filozofia lui, mai puţin curajoşi şi mai puţin inteligenţi, cînd îi pui la încercare, decît socot psihologii în camera lor de lucru ? ! Cred că a suferit în sinea lui, în taina sufletului său liniştit şi ca învăluit în mantia stoicismului. Dar mi-ar fi ruşine să-l căinez. Mi-ar fi prea mult teamă ca murmurul acesta de omenească milă să nu-i ajungă la ureche, jignindu-i îndreptăţită mîndrie a inimii. Departe de a-l căina, pot spune că a fost fericit, fericit pentru că năprasnica zi a încercării l-a găsit pregătit şi neşovăitor, fericit pentru că împrejurări neaşteptate i~au îngăduit să-şi dea măsura marelui său

[213] Poet francez (n. 1873).
[214] Filolog, profesor de elină şi latină (1849—1925).

suflet, fericit, pentru că s-a vădit om de treabă, cu eroism şi modestie, fericit, pentru că e o pildă pentru soldaţi şi cetăţeni. Mila trebuie păstrată pentru cei ce-au păcătuit. Colonelului Picquart nu i se cuvine decît admiraţie/[4]

Terminîndu-şi lectura, domnul Bergeret îşi împături ziarul. Statuia Margaretei de Navara era trandafirie, toată. La apus, cerul sever şi strălucitor se acoperea s-ar fi zis cu o armură, cu o reţea de nori, asemeni unor zale de aramă roşă.

XIV

În acea seară domnul Bergeret primi în camera sa de lucru pe colegul său Jumage, care venise să-l vadă.

Alphonse Jumage şi Lucian Bergeret se născuseră în aceeaşi zi, la aceeaşi oră, din două mame prietene, pentru care această întîmplare a devenit pe urmă un nesecat prilej de vorbă. Au crescut împreună. Lucian nu se sinchisea de loc de faptul că a sosit pe lume o dată cu colegul său. Mai puţin nepăsător, Alphonse se gîndea mereu la asta. îşi obişnuise mintea să compare, în desfăşurarea lor, aceste două vieţi începute în acelaşi timp şi se încredinţă că era just, echitabil şi salutar ca progresele uneia şi ale celeilalte să fie egale. Urmărea cu o neadormită rîvnă drumurile lor îngemănate, ce se desfăşurau amîndouă în învăţămînt şi, pu- nînd în cumpănă propriu-i destin cu un altul, îşi stîrnea statornice şi vane îngrijorări, care tulburau fireasca seninătate a sufletului său. Faptul că domnul Bergeret ajunsese profesor universitar, în timp ce el nu era decît profesor de gramatică la un liceu suburban, asta găsea Jumage că nu se potriveşte cu modelul de justiţie divină pe care îl avea întipărit în inima lui. Era prea

de treabă însă pentru a-i face din asta o vină amicului său. Şi cînd domnul Bergeret a fost însărcinat să ţină un curs la Sorbona, Jumage a suferit din simpatie.

Un efect destul de straniu al acestui studiu comparat a două existenţe a fost că Jumage s-a obişnuit să gîn- dească şi să facă în orice împrejurare contrariul de ceea ce gîndea sau făcea Bergeret; nu pentru că firea nu i-ar fi fost sinceră şi cinstită, dar pentru că nu se putea opri să bănuiască oarecare tertipuri în nişte succese profesionale mai mari şi mai răsunătoare decît ale sale şi, prin urmare, nedrepte. Aşa se face că, pentru tot soiul de temeiuri onorabile pe care şi le-a dat şi pentru că era cel ce contrazicea şi opusul domnului Bergeret, a intrat la naţionalişti cînd a văzut că profesorul universitar a luat poziţie pentru revizuire. S-a înscris în liga *Agitaţia franceză* şi a rostit chiar cuvîntări. La fel, se punea de-a curmezişul prietenului său în tot şi în toate, fie că ar fi fost vorba de vreun sistem de încălzire economicos, fie de regulile gramaticii latine. Şi cum, în sfîrşit, părerea domnului Bergeret nu era totdeauna cea rea, părerea lui Jumage nu era totdeauna cea bună.

Această împotrivire, care îşi însuşise cu timpul rigoarea unui sistem ştiinţific, n-a ştirbit totuşi o prietenie începută în anii copilăriei. Jumage lua o vie parte la năpăştile care se abăteau asupra domnului Bergeret în cursul uneori zbuciumat al vieţii sale. Se ducea să-l vadă după fiecare nenorocire de care auzea. Era prietenul de zile grele.

În acea seară, se apropie de vechiul său prieten, cu chipul lui pământiu şi tulburat, cu acea faţă împestriţată de bucurie şi tristeţe, pe care Bergeret i-o cunoştea.

— Ce mai faci, Lucian ? Nu te tulbur ?

— Nu. Citeam în O *mie şi una de nopţi,* de curînd tradusă de doctorul Mardrus [1], povestea cu hamalul şi fetişcanele. Versiunea aceasta e literală şi e cu totul altceva decît cele O *mie şi una de nopţi* ale bătrînului nostru Galland [215] [216].

— Veneam să te văd... spuse Jumage, să-ţi vorbesc... Dar asta n-are nici o importanţă... Aşadar, citeai O *mie şi una de nopţi* ?...

— Le citeam, răspunse domnul Bergeret. Le citeam pentru întîiaşi dată. Căci bravul Galland n-a priceput boabă. E un excelent povestitor care a pritocit cu rîvnă moravurile arabe. Şeherazada lui, ca şi Estera lui Coypel[217], are valoarea ei. Dar aici e întreaga Arabie, cu toate miresmele sale.

— îţi aduceam un articol, urmă Jumage. Dar, îţi repet, e fără importanţă.

Şi scoase din buzunar o gazetă. Domnul Bergeret întinse încet mîna, pentru a o lua. Jumage o puse din nou în buzunar, domnul Bergeret şi-o retrase pe-a lui, şi Jumage aşează gazeta pe masă, c-o mînă care tremura puţin.

— îţi mai spun o dată, e fără importanţă. Dar m-am gîndit că-i mai bine... Poate că e bine să ştii... Ai duşmani, ai mulţi duşmani...

— Linguşitorule, zise domnul Bergeret.

Şi, luînd în mînă gazeta, citi aceste linii însemnate cu creion albastru..

Un ordinar belfer dreyfusard, intelectualul Bergeret, care putrezea în provincie, a fost numit· profesor la Sorbona. Studenţii Facultăţii de litere protestează cu energie împotriva numirii acestui protestant antifrancez. Şi nu ne-am mira de loc aflînd că un mare număr dintre ei au hotărît să-l primească, după cum merită, cu huiduieli, pe acest ovrei parşiv din Germania, pe care ministrul trădării publice a avut neobrăzarea să-l impună ca profesor.

Şi, după ce domnul Bergeret îşi terminase lectura, adăugă :

---

[215] Medic şi orientalist francez (1868—1949).

[216] Ântoine Galland, savant orientalist francez (1646—1715).

[217] Antoine Coypel, pictor francez (1661—1722).

— Nu citi asta, spuse cu aprindere Jumage. Nu merită. E atît de puţin lucru !

— E puţin, recunosc, răspunse domnul Bergeret. Dar trebuie să mi se lase acest puţin, ca o modestă şi slabă mărturie, dar cinstitoare şi adevărată, de ceea ce-am făcut în aceste vremuri grele. N-am făcut mult. Dar, în sfîrşit, am trecut prin cîteva primejdii. Decanul Stapfer[1] a fost suspendat, pentru că a vorbit despre dreptate, în faţa unui mormînt. Domnul Bourgeois[218] [219] era atunci ministru al instrucţiunii publice. Şi am cunoscut zile şi mai amare decît cele pe care ni le-a făcut domnul Bourgeois. Fără generoasa îndîrjire a superiorilor mei, aş fi fost dat afară din Universitate, de către un ministru fără minte. Nu mă gîndeam la asta atunci. Pot foarte bine, însă, să mă gîndesc acum şi să cer răsplata faptelor mele. Şi la ce răsplată mai demnă, mai frumoasă în cruzimea ei, mai înaltă, decît ocara duşmanilor dreptăţii, mă pot eu aştepta ? Aş dori totuşi ca scriitorul care, fără voia lui, îmi confirmă meritele, să fi ştiut să-şi îmbrace gîndul într-o formă mai vrednică de luat în seamă. Dar aş cere prea mult.

După ce vorbi astfel, domnul Bergeret înfipse lama cuţitului său de fildeş în paginile noilor O *mie şi una de nopţi. îi* plăcea să taie paginile cărţilor. Era un înţelept care îşi găsea desfătări pe măsura stării sale.

Austerul Jumage îi pizmui această nevinovată plăcere. Şi, trăgîndu-l de mînecă, zise :

— Ascultă-mă, Lucian. Nu împărtăşesc nici una din ideile tale asupra afacerii Dreyfus. Ţi-am veştejit purtarea. Ţi-o veştejesc şi acum. Mă tem să nu aibă cele mai rele urmări pentru viitorul tău. Adevăraţii francezi nu te vor ierta niciodată. Dar ţin să-ţi mărturisesc că dezaprob cu energie mijloacele de polemică pe care unele ziare le folosesc în ce te priveşte. Le condamn. Cred că nu te îndoieşti de asta.

— Nu mă îndoiesc.

După un moment de tăcere, Jumage urmă :

— Ia seama, Lucian, eşti defăimat cu privire la catedra ta. îţi poţi chema defăimătorul în faţa juraţilor. Dar nu te sfătuiesc. Va fi achitat.

— Asta-i de aşteptat, spuse domnul Bergeret, afară de cazul că aş intra în sala de şedinţe cu pălărie cu pene, c-o sabie la şold, cu pinteni la cizme, urmat de douăzeci de mii de partizani ai monarhiei în solda mea. în cazul acesta plîngerea mea ar fi ascultată de judecători şi de juraţi. Cînd li s-a pus. dinainte cumpănita scrisoare pe care Zola a scris-o unui preşedinte de republică puţin pregătit s-o citească, dacă juraţii Parisului l-au condamnat pe autor, e pentru că au deliberat sub strigăte barbare, sub ameninţări hidoase, într-un nesuferit zgomot de arme, în mijlocul strigoilor erorii şi minciunii. Nu am la dispoziţie un atît de sălbatic alai. E, deci, foarte probabil că defăimătorul meu ar fi achitat.

---

[218] Literat francez (1840—1917), autor al unor studii de istorie şi critică literară.

[219] Politician francez reacţionar.

— Cu toate acestea nu poţi rămîne nepăsător în faţa ultragiilor. Ce te gîndeşti să faci ?

— Nimic. Mă consider satisfăcut. Mă pot făli tot atît cu injuriile presei cît şi cu laudele ei. Adevărul a fost sprijinit în ziare şi de inamicii şi de amicii lui. Cînd o mică mînă de oameni au denunţat, spre onoarea Franţei, condamnarea frauduloasă a unui nevinovat, au fost priviţi ca duşmani de către guvern şi de către opinia publică. Au vorbit totuşi. Şi, prin cuvînt, au fost cei mai tari. Majoritatea ziarelor îi combătea, ştii cu cîtă patimă ! Dar aceste ziare au slujit fără voia lor adevărul şi publicînd acte false..,

— N-au fost atîtea acte false cîte crezi, Lucian.

— ...Au făcut posibilă stabilirea falsităţii lor. Eroarea împrăştiată nu şi-a mai putut îmbuca aceste crîm- peie răzleţe. în cele din urmă n-a mai rămas decît ceea ce avea legătură şi continuitate. Adevărul are în el o putere de înlănţuire pe care minciuna n-o are. A împletit în faţa urii şi batjocurii neputincioase un lanţ pe care nimic nu-l mai poate rupe. Libertăţii şi dezmăţului presei îi datorăm biruinţa cauzei noastre.

— Dar nu sînteţi biruitori, exclamă Jumage, şi noi nu sîntem biruiţi! E tocmai pe dos. Opinia publică a ţării s-a rostit împotriva voastră. Tu şi prietenii tăi, cu părere de rău ţi-o spun, sînteţi detestaţi, batjocoriţi, huiduiţi de întreaga ţară. Noi, biruiţi ? Glumeşti! Toată ţara-i cu noi.

— Aţi fost răpuşi, în schimb, pe dinăuntru. Dacă ar fi să mă opresc la aparenţe, aş putea socoti că aţi biruit şi să nu mai cred în dreptate. Criminali nepedepsiţi există; nelegiuirea şi mărturia mincinoasă sînt apro- 597 bate pe faţă, ca nişte fapte măreţe. Nu mă aştept ca duşmanii dreptăţii să admită că s-au înşelat. O asemenea sforţare nu-i hărăzită decît sufletelor mari. Starea spiritelor nu s-a schimbat prea mult. Ignoranţa publică e aproape aceeaşi. Nu s-a iscat nici una din acele subite şi uimitoare schimbări la faţă a mulţimilor. Nimic care să se simtă sau care să sară-n ochi nu s-a ivit. Cu toate acestea, s-a dus vremea în care un preşedinte al republicii cobora justiţia, onoarea patriei, alianţele ţării... la nivelul sufletului său, cînd puterea miniştrilor decurgea din înţelegerea lor cu duşmanii instituţiilor a căror pază o aveau ; vremuri de cruzime şi de făţărnicie, în care dispreţul faţă de inteligenţă şi ura faţă de dreptate erau totodată o credinţă populară şi o doctrină • de stat, cînd forţa publică sprijinea purtătorii de reteveie, cînd strigătul „Trăiască republica !“ era un delict. Acele vremi sînt acum departe de noi, coborîte parcă într-un trecut adînc, cufundate în urma epocilor barbare.

S-ar putea să revină ; nu ne desparte de ele încă . nimic solid şi nici măcar aparent şi deosebit. S-au mistuit ca nourii greşelii care le-a dat fiinţă. Cea mai mică adiere poate să readucă aceste umbre. Dar chiar dacă toate s-ar învoi să vă întărească, tot pierduţi fără scăpare rămîneţi. Sînteţi răpuşi pe dinăuntru, şi asta-i înfrîngere fără leac. Cînd eşti răpus dinafară, te mai poţi împotrivi încă, aşteptînd răzbunare. Prăbuşirea

voastră e în voi. Urmările de neînlăturat ale greşelilor şi crimelor voastre ies, fără voia voastră, la iveală şi sînteţi martorii nedumeriţi ai propriei voastre pierzanii. Nedrepţi şi silnici, sînteţi nimiciţi de nedreptatea şi silnicia voastră. Şi iată că marele partid al nedreptăţii, rămas întreg, respectat şi temut, cade şi se năruie de la sine.

Din momentul acesta, ce importanţă mai are faptul că sancţiunile legale întîrzie sau lipsesc ? Singura justiţie firească şi adevărată e în înseşi consecinţele actului, nu în formulele aparente, ades înguste şi uneori arbitrare. De ce să te vaieţi că există mari vinovaţi care scapă de pedeapsă, păstrîndu-şi o baftă vrednică de dispreţ ? Asta nu are, în actuala noastră stare socială, 598 altă importanţă decît aceea pe care a avut-o în tinereţea pămîntului faptul că pe cînd uriaşii saurieni începuseră să dispară, făcînd loc unor animale de-o formă mai frumoasă şi înzestrate cu un instinct mai dezvoltat, au mai rămas încă, naufragiaţi în mocirla plajelor, cîţiva supravieţuitori ai unei rase menite pieirii.

Ieşind de la prietenul său, Jumage îl întîlni în faţa grilajului Luxembourgului pe tînărul domn Goubin.

— Vin de la Bergeret, îi spuse el. Mi-a fost milă de el. L-am găsit copleşit, foarte abătut. Afacerea Dreyfus l-a zdrobit.

XV

Henri de Brece, Joseph Lacrisse şi Henri Leon se întruniseră la sediul Comitetului Executiv, din strada Berri. Rezolvară chestiunile curente. După care, Joseph Lacrisse se adresă lui Henri de Brece :

— Scumpe domnule preşedinte, îţi cer o prefectură, pentru un bun regalist. Nu mi-o vei refuza, sînt sigur, după ce-ţi voi fi adus la cunoştinţă titlurile candidatului meu. Tatăl său, Ferdinand Dellion, proprietar de uzine siderurgice la Valcombe, merită, din toate punctele de vedere, bunăvoinţa regelui. E un patron care are grijă de bunăstarea fizică şi morală a muncitorilor săi. Le împarte medicamente şi veghează să se ducă duminica la biserică, să-şi trimită copiii la şcolile congregaţionale, să voteze cum trebuie şi să nu se sindicalizeze. Din nefericire, e combătut de deputatul Cottard şi slab susţinut de subprefectul din Valcombe. Fiul său, Gus- tave, e unul din membrii cei mai activi şi cei mai inteligenţi din Comitetul meu judeţean. A condus cu energie campania antisemită din oraşul nostru şi a fost arestat la Auteuil, pe cînd manifesta contra lui Loubet. Cred că nu vei refuza, domnule preşedinte, o prefectură lui Gustave Dellion.

— O prefectură !... murmură Brece, răsfoind registrul funcţionarilor. O prefectură... Nu mai avem decît Gueret şi Draguignan. Vrei prefectura de Gueret ?

599

Surîzînd uşor, Joseph Lacrisse răspunse :

— Domnule preşedinte, Gustave Dellion e colaboratorul meu. Va executa, sub ordinele mele, prin violenţă în ziua hotărîtă, înlăturarea prefectului Worms-Clavelin. Ar fi drept să fie numit în locul său.

Henri de Brece, cu privirea pironită în registru, răspunse că-i cu neputinţă. Succesorul lui Worms-Clavelin e şi numit. Alteţea-sa îl indicase pe Jacques de Cadde, unul dintre primii subscriitori ai listelor Henry [1].

Lacrisse obiectă că Jacques de Cadde nu era localnic ; Henri de Brece declară că ordinul regelui nu se discută şi neînţelegerea devenea destul de vie, cînd Henri Leon, călare pe scaunul său, întinse braţul şi spuse cu un ton tăios :

— Succesorul lui Worms-Clavelin nu va fi nici Jacques de Cadde, nici Gustave Dellion. Va fi Worms- Clavelin.

Lacrisse şi Brece protestară :

— Va fi Worms-Clavelin, urmă Leon, Worms-Clavelin, care nu va aştepta sosirea dumneavoastră pentru a înălţa pe acoperişul prefecturii drapelul crinînflorat şi pe care ministrul de interne, numit de rege, îl va fi menţinut telefonic în fruntea administraţiei judeţene.

— Worms-Clavelin, prefect al monarhiei! Nu-mi pot închipui una ca asta, spuse dispreţuitor Brece.

— În adevăr, ar fi scandalos, răspunse Henri Leon, dar dacă va fi numit prefect cavalerul de Clavelin, nu mai e nimic de zis. Să nu ne facem iluzii. Nu nouă ne va încredinţa regele posturile cele mai bune. Ingratitudinea e prima datorie a unui prinţ. Nici un Bourbon nu s-a abătut de la ea. Spun asta, spre lauda casei noastre regale.

Credeţi, oare, cu adevărat, că regele îşi va alcătui guvernul din purtătorii de garoafe albe[220] [221], albăstrele şi trandafiri de Franţa, că-şi va recruta miniştrii de la
Jockey [1] şi de la Puteaux[222] şi că-l va numi pe Chris- tiani[223] mare maestru de ceremonii? Ce eroare! Trandafirul de Franţa, albăstreaua şi garoafa albă vor fi lăsate să cadă la pămînt, în umbra în care se simte bine violeta. Christiani va fi pus în libertate, şi atîta tot. Va fi rău văzut, pentru că i-a turtit pălăria lui Loubet. întocmai !... Loubet, care, în clipa de faţă nu-i pentru noi decît un abject panamitard [224], după ce-l vom fi înlocuit, va deveni un predecesor. Regele se va duce să se aşeze în fotoliul său la cursele de la Auteuil şi va fi atunci de părere că Chirstiani a creat un supărător precedent. îl va ţine de rău pentru asta. Noi înşine, care conspirăm astăzi, vom fi suspecţi. Conspiratorii nu sînt iubiţi la

---

[220] Aluzie la listele de subscripţie iniţiate în vederea ajutorării soţiei colonelului Henry, după. sinuciderea acestuia (vezi nota 1 de la pag. 495).

[221] Regaliştii purtau garoaie albe.

[1] şi [2] Cluburi aristocratice la Paris.

[223] Regalist fanatic care l-a lovit pe preşedintele Loubet.

[224] Acuzat de amestec în afacerea canalului Panama, afacere care a dezvăluit venalitatea multor oameni politici ai vremii.

curţile regale. Vă spun asta, pentru a vă evita decepţii amare. Secretul fericirii e să trăieşti fără iluzii. Γη ce mă priveşte, dacă serviciile mele vor fi uitate şi dispreţuite, nu mă voi plînge. Politica nu-i o afacere de sentiment. Şi ştiu prea bine la ce va fi obligată majestatea-sa, după ce vom fi în- scăunat-o pe tronul strămunilor săi. înainte de a răsplăti devotamentele dezinteresate, un rege cuminte plăteşte serviciile care i se vînd. Nu vă îndoiţi de asta. Marile onoruri şi dregătoriile cele mai' mănoase vor fi date republicanilor. Raliaţii, numai ei singuri, vor întocmi o treime din personalul nostru politic şi vor trece înaintea noastră la casierie. Aşa-i şi drept. Gromance, bă- trînul *chouan,* raliat la republica lui Meline, îşi explică situaţia cu luciditate cînd ne spune : „Mă faceţi să pi,erd un scaun la Senat. îmi datoraţi un scaun de *pair"* îl va avea. Şi, la urma urmei, îl merită. Dar partea raliaţilor va fi mică pe lîngă aceea a republicanilor credincioşi, care nu vor fi trădat decît în clipa hotărîtoare. La ei vor da năvală portofoliile, fracurile brodate, titlurile şi dotaţiile. Prim-miniştrii noştri şi jumătate din *pairii* Franţei ştiţi dumneavoastră unde se află acum ? Nu-i căutaţi nici în Comitetele noastre, unde sîntem în orice clipă în primejdie de a fi arestaţi ca nişte coţcari, nici la curtea rătăcitoare a tinărului şi frumosului nostru prinţ, atît de năprasnic surghiunit. îi veţi găsi în anticamera miniştrilor radicali, în saloanele palatului Elysee şi la toate ghişeele la care republica face plăţi. Oare n-aţi auzit niciodată vorbindu-se de Talleyrand şi de Fouche ? Oare n-aţi citit niciodată istoria, cel puţin în cărţile domnului Imbert de Saint-Amand ?... Nu un emigrat, ci un regicid a numit Ludovic al XVIII-lea ministru al poliţiei, în 1815. Tînărul nostru rege, fără îndoială, nu-i atît de isteţ ca Ludovic al XVIII-lea. Dar nu trebuie să-l credem lipsit de judecată. Am fi nerespectuoşi şi poate nedrepţi. O dată rege, îşi va da seama de ceea ce-i cer împrejurările. Toţi conducătorii partidului republican care nu vor fi ucişi, exilaţi, deportaţi sau incoruptibili vor trebui răsplătiţi. Fără de asta, partidul acesta se va realcătui împotrivă-i, mare şi puternic. Şi însuşi Meline va deveni un adversar neînduplecat.

Şi pentru că a venit vorba de Meline, spune chiar dumneata, Brece, cine-ar prezida mai cu folos pentru coroană *pairia,* tatăl dumitale, ducele, sau Meline, duce de Remiremont, prinţ de Vosges, mare cavaler al Legiunii de onoare şi al Meritului agricol, cavaler al Crinului şi al Sfîntului Ludovic ? Nu mai încape îndoială : ducele de Meline ar aduce mai mulţi partizani coroanei decît ducele de Brece. Trebuie oare să vă învăţ abecedarul restauraţiilor ?

Nu vom avea decît titlurile şi locurile pe care republicanii le vor refuza. Devotamentul nostru dezinteresat va fi o chezăşie. Nimeni nu se va teme să ne nemulţumească, avînd certitudinea că vom fi nişte nemulţumiţi neprimejdioşi. Nimeni nu se va gîndi că ne-am putea împotrivi regimului.

Ei bine ! se vor înşela. Vom fi siliţi să ne împotrivim şi ne vom

împotrivi. Va fi de folos şi nu va fi greu. Fără îndoială, nu ne vom uni cu republicanii : ar fi o lipsă de gust pe care lealitatea nu ne-o îngăduie. Nu putem fi mai puţin regalişti ca regele, dar putem fi mai regalişti decît el. Alteţea-sa ducele de Orleans nu-i democrat, trebuie să-i recunoaştem asta. Nu se ocupă de starea muncitorilor. E de dinainte de revoluţie. Dar, în 602 sfîrşit, poate el mult şi bine să se aşeze la cină, cu pantaloni scurţi, cu jiletcă bretonă şi cu toate decoraţiile la gît ; cînd va avea miniştri liberali, va fi liberal. Nimic nu ne va împiedica atunci să fim extremişti. Vom trage la dreapta, în vreme ce republicanii vor trage la stînga. Vom fi primejdioşi şi vom fi trataţi cu bunăvoinţă. Şi cine poate spune că de data aceasta monarhia nu va fi salvată de extremişti ? Avem de pe-acum o armată unică. Armata e azi mai cucernică decît preoţimea. Avem o burghezie unică, o burghezie antisemită, care judecă aşa cum se judeca în evul mediu. Ludovic al XVIII-lea nu avea atîta. Să mi se deie Ministerul de Interne, şi cu aceste minunate elemente îmi iau sarcina să menţin monarhia absolută zece ani. După asta va urma socialismul. Dar zece ani de arendă e ceva.

După ce vorbi astfel, Henri Leon aprinse un trabuc. Joseph Lacrisse, care îşi urmărea ideea, îl rugă pe Henri de Brece să se uite dacă nu mai rămăsese vreo prefectură bună. Dar preşedintele îi spuse din nou că nu mai avea libere decît Gueret şi Draguignan.

— Reţin Draguignan pentru Gustave Dellion, zise oftînd Lacrisse. Nu va fi mulţumit. Dar îl voi face să înţeleagă că asta înseamnă să ai piciorul în scară.

XVI

Baroana de Bonmont poftise la ea pe toţi castelanii, nobili, industriaşi şi bancheri din ţinut, la o serbare de binefacere, pe care urma s-o deie la 29 ale lunii, în faimosul castel de la Montil, pe care Bernard de Paves, marele armaş al lui Ludovic al XII-lea, îl construise în 1508 pentru Nicolette de Vaucelles, a patra lui soţie, şi pe care baronul Jules îl cumpărase după împrumutul francez [225] din 1871. Avusese delicateţea să nu trimită nici o invitaţie la castelele evreieşti, cu toate că erau acolo prieteni şi rude. Botezată după moartea bărbatului său şi naturalizată de cinci ani împliniţi, se hărăzise bisericii şi patriei. Ca şi fratele ei de la Viena, se deosebea onorabil.de foştii ei coreligionari printr-un sincer antisemitism. Cu toate acestea, nu era ambiţioasă ; din firească înclinare prefera plăcerile intime. S-ar fi mulţumit cu o situaţie modestă în nobilimea creştină, dacă fiul ei n-ar fi silit-o să-şi ţină rangul cu fast. Tînărul baron Ernest fusese acela care o îndemnase să meargă la familia de Brece. El fusese acela care pusese toată protipendada cu blazon a ţinutului pe lista invitaţilor, la serbarea ce se pregătea. El fusese acela

[225] **împrumut intern făcut de guvern pentru plata despăgubirilor de război către Germania.**

care o adusese la Montil, să joace teatru, pe tînăra ducesă de Mausac, care spunea că e de neam destul de mare pentru a se putea aşeza la masa călăreţelor de circ şi să bea cu vizitiii.

Programul serbării era alcătuit dintr-o reprezentare a operei *Joconde* [226] cu interpreţi mondeni, o chermesă în parc, o petrecere veneţiană pe lac, iluminaţii.

Era în 17. Pregătirile se făceau în mare grabă şi într-o extremă zăpăceală. Mica trupă repeta piesa în lunga galerie în stilul Renaşterii, sub plafonul ale cărui ornamente reproduceau, cu o ingenioasă variaţie de poziţii, păunul lui Bernard de Paves, cu piciorul legat de lăuta Nicolettei de Vaucelles.

Domnul Germaine acompania la piano cîntăreţii, în timp ce, în parc, dulgherii îmbucau, cu puternice lovituri de ciocan, încheieturile bărăcilor. Largilliere, de la Opera Comică, punea în scenă.

— E rîndul dumneavoastră, ducesă.

Degetele domnului Germaine, descotorosite de inele, în afară de unul care îi rămăsese pe degetul cel mare, coborîră pe clape.

— La, la...

Dar ducesa, luînd paharul pe care i-l întindea tînărul Bonmont, zise :

— Lasă-mă să-mi beau cocteilul.

După ce-l bău, Largilliere reîncepu :

— începeţi, ducesă.

Biruie planul Ce-am prevestit.

Şi degetele domnului Germaine, fără aur şi pietre scumpe, în afară de-un ametist la degetul cel mare, coborîră din nou pe clape. Dar ducesa nu cîntă. Se uita cu mare atenţie la acompaniator :

— Germaine, iubitule, te admir. Ţi-a crescut pieptul şi şoldurile ! Felicitările mele ! Ai izbutit, crede-mă !... În vreme ce eu, priveşte !

îşi plimba mîinile de-a lungul costumului de postav.

— Eu am dat jos. Şi se întoarse în profil. Nimic ! S-a topit. Şi-n vremea asta dumneata ai sporit. Ciudat! Dar nu face nimic. Ne compensăm.

În timpul acesta Rene Chartier, care juca pe Joconde, şedea nemişcat, cu gîtul întins ca un burlan, cu gîndul numai la catifeaua şi mărgăritarele glasului său, grav şi chiar puţin întunecat. Pierzîndu-şi răbdarea, spuse răstit :

— N-o să fim niciodată gata. E-o jale !

— Reîncepem quatuorul şi urmăm, spuse Largilliere.

Biruie planul Ce-am prevestit.

---

[226] Operă comică (1814), de compozitorul Nicolo.

Joconde, sărmanul,
E biruit.

— Intră, domnule Quatrebarbe.

Domnul Gerard Quatrebarbe era fiul arhitectului parohial. Era primit în lumea bună de cînd spărsese geamurile cizmarului Mâyer, presupus evreu. Avea glas frumos. Dar greşea intrările. Şi Rene Chartier îi arunca priviri furioase.

— Nu sînteţi la locul dumneavoastră, ducesa, zise Largilliere.

— În adevăr, răspunse ducesa.

Acru, Rene Chartier se apropie de tînărul Bonmont şi-i spuse :

— Te rog, nu-i mai da cocteiluri ducesei. O să ne încurce totul.

605

Largilliere se plingea şi el. Grupurile corale erau confuze şi nu se reliefau lămurit. Totuşi se repeta „al treilea".

— Domnule Lacrisse, nu eşti la locul dumitale.

Joseph Lacrisse nu era la locul său. Şi trebuie să spunem că nu din vina lui. Doamna de Bonmont îl atrăgea fără încetare prin toate ungherele şi-i şoptea într-una :

— Spune-mi că tot mă iubeşti. Dacă nu mă mai iubeşti simt c-am să mor.

îi cerea, de asemeni, noutăţi despre complot. Şi cum complotul mergea prost, Lacrisse era iritat. De altfel, nu-i ierta că nu dăduse bani pentru cauză. Porni cu pas hotărît spre grupurile corale, în timp ce Rene Char- tier cînta cu convingere :

Cînd amorul te-a smintit,
Vrei să fugi de ce-ai iubit.

Tînărul Bonmont se apropie de maică-sa, şoptmdu-i:

— Mamă, păzeşte-te de Lacrisse.

Doamna de Bonmont avu o bruscă tresărire. Apoi, pe un ton de prefăcută nepăsare, întrebă :

— Ce vrei să spui ?... Lacrisse e un băiat serios, mai serios decît sînt îndeobşte cei de vîrsta lui ; se ocupă de lucruri importante ; e...

Tînărul baron îşi înălţă umerii de atlet cocoşat.

— îţi spun : păzeşte-te. Vrea să-ţi stoarcă o sută de mii de franci. Mi-a cerut să-l ajut să-ţi smulgă cecul. Pînă la noi ordine, însă, nu văd necesitatea. Sînt pentru rege, firește, dar o sută de mii de franci e-o sumă !

Rene Chartier cînta :

Devii nestatornic, căci întotdeauna Iubiţi sînt mulţi, doar dragostea-i una.

Un servitor aduse baroanei o scrisoare. Era din partea ducelui şi ducesei de Brece, care, fiind siliţi să plece înainte de 29 ale lunii, se scuzau că nu vor putea lua parte la serbarea de binefacere şi-şi trimiteau obolul.

îi întinse scrisoarea fiului său, care întrebă cu un surîs amar : 606

— Şi soţii Courtrai ?

— S-au scuzat ieri, ca şi generăleasa Cartier de Chalmot.

— Ce javre !

— îi vom avea pe Terremondre şi Gromance.

— Te cred ! E meseria lor să vină la noi.

Cîntăriră situaţia. Era proastă. Terremondre nu făgăduise, ca de obicei, să-şi adune verişoarele şi mătu- şile, toată pojijia micilor gentilomi. Pînă şi marea burghezie industrială părea să şovăie, căutînd pretexte pentru a nu lua parte la serbare. Tînărul Bonmont conchise :

— S-a dus dracului serbarea ta. Sîntem puşi la carantină. Asta e.

La auzul acestor vorbe, duioasa Elisabeth se posomori. Frumoasa ei faţă, veşnic scăldată într-un surîs de amantă, se întunecă.

La celălalt capăt al sălii, peste larma atîtor glasuri, răzbea vocea lui Largilliere :

— Nu-i bine !... N-o să fim gata niciodată.

— Auzi ? întrebă doamna de Bonmont. Spune că n-o să fim niciodată gata. Dacă am amîna serbarea, de vreme ce n-are sorţi de izbîndă ? !

— Ce moale eşti, mamă !... Nu-ţi fac o vină din asta. Aşa-i firea ta. Ai fost şi vei fi totdeauna o viorea. Eu sînt croit pentru luptă. Sînt puternic. Sînt la pămînt, dar...

—Ţ Dragul meu...

— Nu te înduioşa. Sînt la pămînt, dar voi lupta pînă la capăt.

Glasul lui Rene Chartier ţîşnea ca un şipot limpede :

Un gînd apasă greu întreaga ta simţire,
Ducîndu-te mereu Spre-ntîia ta iu...

Deodată, acompaniamentul încetă şi se iscă o hărmălaie nemaipomenită. Domnul Germaine alerga după ducesă, care luase de pe pian inelele acompaniatorului şi fugea cu ele. Ducesa se adăposti în căminul monumen- 607 tal pe care erau sculptate în ardezie angevină amorurile nimfelor şi metamorfozele zeilor. De acolo, arătînd un mic buzunar al corsajului, spuse :

— Inelele-s aici, Germaine, scumpule. Vino să le cauţi. Uite... ca să le iei, iată cleştişorul lui Ludovic al XIII-lea.

Şi făcea să răsune, sub nasul muzicantului, un cleşte enorm.

Rene Chartier, aruncînd priviri sălbatice, îşi trînti partitura pe pian şi declară că renunţă la rolul său.

— Cred că nici soţii Luzancourt n-or să vină, spuse, oftînd, baroana fiului său.

— Totul nu-i pierdut încă. Am o idee, zise tînărul baron. Trebuie să ştii să faci un sacrificiu, la nevoie. Nu-i spune nimic lui Lacrisse.

— Să nu-i spun nimic lui Lacrisse ?

— Nimic serios... Şi las pe mine.

O părăsi şi se apropie de grupul zgomotos al coriştilor. Ducesei, care îi mai cerea un cocteil, îi răspunse încetişor :

— Nu-mi bate capul !

Se duse apoi să se aşeze lîngă Joseph Lacrisse, care medita la o parte, şi îi vorbi cîtva timp în şoaptă. Avea aerul grav şi convins.

— E cît se poate de adevărat, îi spuse el secretarului Comitetului tineretului regalist. Ai dreptate. Republica trebuie răsturnată, şi Franţa salvată. Şi pentru asta e nevoie de bani. Şi mama e de aceeaşi părere. E gata să depună un avans de cincizeci de mii de franci în caseta regală pentru cheltuieli de propagandă.

Joseph Lacrisse îi mulţumi în numele regelui.

— Alteţea-sa va fi fericită, zise el, aflînd că mama domniei-tale îşi alătură patrioticul prinos aceluia al celor trei doamne franceze care au dovedit atîta cavalerească generozitate. Fii sigur, urmă el, că-şi va arăta gratitudinea printr-o scrisoare autografă.

— Să nu mai vorbim de asta, spuse tînărul Bonmont. Şi, după o scurtă tăcere : Dragă Lacrisse, cînd ai să vezi pe soţii Brece şi Courtrai, îndeamnă-i să vină la mica noastră serbare.

608

XVII

Era în prima zi a noului an. Mergînd pe străzile gălbejite de noroiul proaspăt, ivit între două ploi torenţiale, domnul Bergeret şi fiica sa Paulina se duceau să hiritisească de Anul nou pe-o mătuşă dinspre partea mamei, care mai trăia încă, dar pentru ea singură şi puţin, şi care locuia în strada Rousselet, într-o modestă locuinţă de călugăriţă, ce da într-o grădină de zarzavat, de unde se auzea dangătul clopotelor mănăstireşti. Paulina era veselă fără noimă şi numai pentru că zilele de sărbătoare care hotărnicesc scurgerea anilor o făceau să-şi dea mai bine seama de minunatele împliniri ale tinereţii.

Domnul Bergeret îşi păstra în această zi solemnă obişnuita-i îngăduinţă, nemaiaşteptîndu-se la cine ştie ce bine de la oameni şi de la viaţă, dar ştiind, ca şi domnul Fagon [1], că multe trebuie să-i ierţi naturii. De-a lungul drumului, cerşetori, unii drepţi ca sfeşnicele, alţii tolăniţi pe jos, făceau podoaba acestei sărbători sociale. Toţi veniseră să împodobească cartierele burgheze, milogi, zdrenţuroşi, scîrnavi, sărmani, slăbănogi, răpciu- goşi, aiuriţi, păduchioşi, hînzari şi potlogari. Dar, atinşi şi ei de vîntul veacului atotnivelator şi supuşi de obştească stricare a obiceiurilor, nu-şi mai arătau, ca pe vremea marelui Coesre [227] [228], groaznicele diformităţi şi spăi- mîntătoarele plăgi. Nu-şi mai înfăşurau în cîrpe pline de sînge mădularele schiloade. Erau simpli şi nu se foloseau decît de beteşuguri nespăimîntătoare. Unul dintre ei se luă o bună bucată de vreme după domnul Bergeret, şchiopătînd, dar cu un pas destul de sprinten. Apoi se opri, reluîndu-şi poziţia de felinar la

---

[227] **Medicul lui Ludovic al XlV-lea.**

[228] **Grand Coesre, titlul pe care şi-l lua căpetenia unei vaste organizaţii de cerşetori, hoţi şi bandiţi în secolul al Xl-lea.**

marginea trotuarului.

După care, domnul Bergeret spuse fiicei sale :

— Am săvîrşit o faptă rea : am dat de pomană. Dîn- du-i zece bani lui Clopinel, am simţit ruşinoasa plăcere de a-mi umili aproapele, am aprobat odiosul pact care celui puternic îi statorniceşte puterea, şi celui slab slăbiciunea, am pecetluit cu pecetea mea străvechea nedreptate, mi-am dat şi eu obolul pentru ca omul acesta să nu aibă decît o jumătate de suflet.

— Ai făcut toate astea, tată ? întrebă Paulina, cu neîncredere.

— Aproape, răspunse domnul Bergeret. I-am vîndut fratelui meu, Clopinel, fraternitate, cu lipsă la cîntar. M-am înjosit, înjosindu-l. Căci pomana înjoseşte deopotrivă şi pe cel care-o primeşte şi pe cel care-o face. Am păcătuit.

— Nu cred, spuse Paulina.

— Nu crezi, răspunse domnul Bergeret, pentru că nu te înalţi cu gîndul şi pentru că nu ştii să tragi din- tr-o faptă nevinovată în aparenţă infinitele consecinţe pe care le ascunde. Acest Clopinel m-a împins să-i dau pomană. M-am dat bătut în faţa glasului său plîngăreţ care mă sîcîia. Mi-a făcut milă gîtul lui slab şi gol, genunchii lui, pe care pantalonii, întinşi printr-o prea lungă întrebuinţare, îi fac să aducă jalnic cu genunchii unei cămile, picioarele lui în vîrful cărora încălţările îşi deschid pliscul, ca o pereche de răţoi. Seducătorule ! O, primejdiosule Clopinel ! Fermecătorule Clopinel ! Prin tine, banul meu prăseşte un pic de josnicie, un pic de ruşine. Prin tine, am zămislit, cu cinci parale, o fărîmă de păcat şi de hîzenie. Incredinţîndu-ţi acest mic semn al bogăţiei şi al puterii, te-am hirotonosit cu ironie capitalist, te-am poftit fără cinstire la ospăţul societăţii, la praznicul civilizaţiei. Şi pe loc mi-am dat seama că eram un om mare faţă de tine, că eram, pe lîngă tine, un bogătaş, blajinule Clopinel, încîntătorule milog, lin- guşitorule ! M-am desfătat, m-am împăunat, m-am simţit bine în belşugul şi măreţia mea. Să trăieşti, Clopinel ! *Pulcher hymnus divitiarum pauper immortalis*.[1]

Scîrbavnic obicei al pomenii ! Barbară mila elemo- zinară[229] [230]. Antică rătăcire a burghezului, care dă o para socotind că face bine şi se crede că şi-a împlinit datoria faţă de toţi fraţii lui, prin cea mai stîngace, prin cea mai ridicolă, prin cea mai neroadă, prin cea mai jalnica faptă din cîte se pot săvîrşi, în vederea unei mai drepte împărţiri a bunurilor. Obiceiul de a da de pomană e potrivnic binefacerii şi repugnă caritării.

— Adevărat ? întrebă Paulina, cu bunăvoinţă.

— Pomana, faţă de binefacere, urmă domnul Berge- ret, e ceea ce e rînjetul unei maimuţe faţă de surîsul Giocondei. Pe cît e binefacerea de iscusită, pe atît e de nătîngă pomana. Binefacerea e pururi trează, dăruie în măsura nevoii. E tocmai ceea ce n-am făcut eu faţă de fratele meu

---

[229] **Frumos e cîntul bogăţiei ; săracul e nemuritor. (în lb. lat.)**

[230] **Care se referă la pomană, de la cuvîntvil latinesc** *eleemosynq.*

Clopinel. Numai rostirea cuvîntului binefacere stîrnea cele mai duioase gînduri în sufletele simţitoare în veleatul filozofilor. Se credea că vorba asta a fost scornită de vrednicul abate de Saint-Pierre [1]. Dar e mai veche şi e pomenită în cărţile bătrînului Balzac [231] [232]. În veacul al XVI-lea se spunea *beneficienţă.* E tot acelaşi lucru. Mărturisesc că nu-i găsesc cuvîntului binefacere frumuseţea lui genuină ; mi l-au stricat fariseii, care s-au folosit de el prea des. Avem, în societatea noastră, multe aşezăminte de binefacere, munţi de pietate, societăţi de prevedere, de ajutor mutual. Unele dintre ele sînt utile şi aduc servicii. Cusurul lor e că toate purced din nedreptatea socială pe care sînt sortite s-o îndrepte cu leacuri spurcate. Obştească binefacere e ca fiecare să trăiască din munca lui, şi nu din munca altuia. în afară de schimbul de bunuri şi de solidaritate, totul e mîrşav, ruşinos şi sterp. Caritatea umană înseamnă cooperarea tuturor în producţie şi împărţirea rodului.

E dreptatea ; e dragostea, şi săracii sînt mult mai destoinici, în această privinţă, decît bogaţii. Fost-au cîndva pe lume bogătaşi care să se poată asemui, în ce priveşte caritatea, c-un Epictet sau Benoît Malon [233] ? Adevărata caritate e dăruirea rodului muncii fiecăruia tuturor, e blagorodnica bunătate, e gestul armonios al sufletului care se înclină ca un ulcior plin cu nard preţios, răspîndindu-se în faceri de bine, e Michelangelo pic-
tînd Capela Sixtină sau deputaţii Adunării Naţionale în noaptea de 4 august[234] ; e darul revărsat în izbutita lui deplinătate, e banul curgînd claie peste grămadă, laolaltă cu dragostea şi gîndirea. Nu sîntem proprietari decît pe fiinţa noastră şi pe nimic altceva. Nu dărui cu adevărat decît atunci cînd îţi dărui munca, sufletul, geniul. Şi această măreaţă danie, a întregului tău eu, făcută tuturor semenilor, îmbogăţeşte pe cel ce dă, în aceeaşi măsură cu obştea.

— Dar, obiectă Paulina, nu-i puteai dărui lui Clopi- nel dragoste şi frumuseţe. I-ai dat ceea ce era mai potrivit.

— Clopinel, e drept, a devenit o brută. Din toate bunurile de care se poate bucura un om, el nu preţuieşte decît spirtul. Mi-am dat seama de asta, pentru că atunci cînd s-a apropiat de mine duhnea a rachiu. Dar, aşa cum e, e opera noastră. Trufia şi nedreptatea noastră îi sînt părinţi. E fructul putred al păcatelor noastre. în societatea omenească, e de datoria fiecăruia să dea şi să primească. Dacă Clopinel n-a dat cît trebuie, poţi fi sigură că nici n-a primit cît trebuie.

— Poate că-i leneş, spuse Paulina. Ce să facem, Doamne, ca să nu mai fie nici săraci, nici nevolnici, nici leneşi ? Oare nu crezi că oamenii

---

[231] **Scriitor francez (1658—1743), creatorul cuvîntului** *bienfaisance* **(binefacere).**

[232] **Jean-Louis Guez de Balzac, scriitor francez (1597—1654).**

[233] **Membru al Comunei din Paris.**

39*

[234] Faimoasa şedinţă a Adunării Naţionale din 1789 în care s-* hotărît abolirea sclavajului şi a privilegiilor.

sînt buni din fire şi că societatea îi face răi ?

— Nu. Nu cred că oamenii sînt buni din fire. Constat mai degrabă că se ridică anevoie şi încetul cu-nce- tul din barbaria originară şi că întocmesc cu mari opinteli o justiţie şovăielnică şi o nestatornică omenie. Sîntem încă departe de vremea în care oamenii vor fi blînzi şi binevoitori unii cu alţii. E încă îndepărtată vremea în care nu se vor mai război între ei şi în care tablourile care înfăţişează bătălii vor fi ascunse privirilor, ca imorale şi dînd la iveală o ruşinoasă privelişte. Cred că domnia violenţei va dăinui încă multă vreme, că multă vreme încă popoarele se vor întresfîşia pe temeiuri uşuratice, că multă vreme încă cetăţenii de acelaşi neam îşi vor smulge cu turbare unii altora bunurile trebuitoare vieţii, în loc să facă o dreaptă împărţeală. Dar mai cred, totuşi, că oamenii sînt mai puţin crînceni atunci cînd sînt mai puţin nefericiţi, că progresele industriei determină cu timpul oarecare îndulcire a moravurilor, şi am aflat de la un botanist că spi^ nişorul mutat dintr-un loc secetos într-un pămînt gras îşi schimbă spinii în flori.

— Vezi, tată? Eşti optimist! Ştiam eu bine asta, exclamă Paulina, oprindu-se în mijlocul trotuarului, pentru a-şi pironi o clipă asupra tatălui său privirea cenuşie ca zorii zilei, plini de lumină lină şi prospeţime matinală. Eşti optimist. Te trudeşti din toată inima să zideşti căminul viitorului. Asta-i bine ! E frumos să înalţi alături de oameni cu tragere de inimă noua republică.

Domnul Bergeret zîmbi la auzul acestei vorbe încrezătoare şi în faţa acestor ochi, ca aurora.

— Da, spuse el, ar fi frumos să se întemeieze o societate nouă, în care fiecare să-şi primească preţul muncii sale.

— Nu-i aşa că asta va fi odată... Dar cînd ? întrebă Paulina, cu candoare.

Cu blîndeţe şi întristare, domnul Bergeret îi răspunse :

— Nu-mi cere să fac profeţii, copila mea. Nu fără noimă socoteau cei vechi că puterea de a pătrunde viitorul e darul cel mai funest cu care poate fi înzestrat un om. Dacă ne-ar sta în putinţă să vedem ceea ce ne aşteaptă, nu ne-ar mai rămîne decît să murim, şi poate că am cădea trăsniţi de durere sau de spaimă. Trebuie să ţeşi viitorul aidoma ţesătorilor de tapiserie, care-şi ţes covorul, fără să-l vadă.

Aşa vorbeau tatăl şi fiica, pe drum. În faţa scuarului din strada Sevres, dădură peste un cerşetor, zdravăn împlîntat pe trotuar.

—· Nu mai am mărunţiş, spuse domnul Bergeret. Ai tu să-mi dai o băncuţă, Paulina ? Mîna aceasta întinsă îmi taie drumul. Chiar dacă ne-am afla în Piaţa Concordiei, tot mi l-ar tăia. Braţul întins al unui nenorocit e o barieră peste care nu pot trece. E o slăbiciune pe

care nu-s în stare s-o stăpînesc. Dă-i ceva acestui laidac. E de iertat. Nu trebuie să exagerăm răul pe care-l facem.

— Mă întreb cu nelinişte, tată, ce vei face tu oare cu Clopinel, în republica ta ? Căci nu poţi crede că va trăi din roadele muncii tale.

— Copila mea, răspunse domnul Bergeret, cred că va consimţi să dispară. E micşorat de pe acum. Trîndăvia şi setea de repaos l-au pregătit pentru somnul de veci. Va reintra cu uşurinţă în neant.

— Cred, dimpotrivă, că-i foarte mulţumit să trăiască.

— E drept că-şi află desfătări. îi place foarte să dea duşcă vitriolul tavernei. Va dispărea o dată cu cel din urmă cîrciumar. în republica mea nu vor mai fi cîrciu- mari. Nu vor mai fi nici cumpărători, nici vînzători de vin. Nu vor mai fi nici bogaţi, nici săraci. Fiecare se va bucura de rodul muncii sale.

— Vom fi cu toţii fericiţi, tată.

— Nu. Sfînta milă care e podoaba sufletului, ar pieri, o dată cu suferinţa. Asta nu va fi. Răul moral şi răul fizic, fără încetare combătute, îşi vor împărţi, fără încetare, cu fericirea şi voia bună stăpînirea pămîntu- lui, aşa cum nopţile vor veni după zile. Răul e necesar. Ca şi binele, îşi are izvorul adînc în natură şi nu se poate ca unul să se istovească fără celălalt. Nu sîntem fericiţi decît pentru că sîntem nefericiţi. Suferinţa e sora plăcerii, şi respiraţiile lor îngemănate trecînd peste strunele noastre le fac să răsune armonios. Suflul fericirii singur ar stîrni un sunet monoton şi plicticos, aidoma tăcerii. Dar la relele de neînlăturat, la acele rele vulgare şi totodată auguste care decurg din condiţia umană, nu se vor mai adăuga relele artificiale care decurg din condiţia noastră socială. Oamenii nu vor mai fi schilodiţi de-o muncă nedreaptă, din care mai mult mor decît trăiesc. Sclavul va ieşi din *ergastulă* [235], şi uzina nu va mai mistui trupuri omeneşti, cu milioanele.

Această eliberare o aştept chiar de la maşină. Maşina, care a zdrobit atîta omenire, va veni cu blîndeţe, cu mărinimie, în ajutorul gingaşei făpturi omeneşti. Maşina, la început nemiloasă şi aspră, va deveni bună, prielnică, prietenoasă. Dar cum îşi va schimba ea sufletul ? Ascultă. Scînteia care ţîşneşte din butelia de Leyda, mica şi subtila stea care i s-a arătat, în veacul din urmă, fizicianului uluit, va săvîrşi minunea. Necunoscuta care s-a lăsat învinsă, fără să se lase să fie cunoscută, forţa misterioasă şi captivă, impalpabilul pipăit de mîinile noastre, trăsnetul docil pus în butelii şi depănat pe nenumăratele fire care învăluiesc pămîntul cu reţeaua lor, electricitatea va da sprijin cu forţa ei, oriunde va fi nevoie, în case, în odăi, în căminul în care tatăl, mama şi copiii nu vor mai fi despărţiţi. Ceea ce spun nu-i un vis. Sălbatica maşină care zdrobeşte în uzine trupuri şi suflete va deveni domestică, intimă şi prietenoasă. Dar e zadarnic, cu totul zadarnic, ca scri- petele, angrenajele, bielele, manivelele, glişierele şi volanele să se umanizeze, atîta vreme cît oamenii vor păstra o inimă de fier.

Aşteptăm şi dorim o prefacere şi mai minunată. Va veni o zi în care

[235] Temniţă pentru sclavi, la romani.

patronul, înălţîndu-se în frumuseţe morală, va deveni un muncitor între muncitorii eliberaţi, cînd nu vor mai fi salarii, ci schimb de bunuri. Marea industrie, ca şi vechea nobleţe pe care o înlocuieşte şi pe care-o imită, îşi va avea noaptea ei de 4 august. Va renunţa la cîştiguri contestate şi la privilegii ameninţate. Va fi generoasă cînd îşi va da seama că e timpul să fie. Şi ce spune astăzi patronul ? Că el e sufletul şi mintea şi că, fără dînsul, armata lui de muncitori ar fi ca un trup fără cap. Ei, bine ! dacă el e mintea, să se mulţumească cu această cinste şi cu această bucurie. Trebuie, oare, sub cuvînt că eşti minte şi duh, să te ghiftuieşti în belşug ? Cînd marele Donatello turna cu calfele lui o statuie de bronz, era sufletul operei. Preţul primit de la prinţ sau de la cetăţeni îl punea într-un paner pe care îl suia cu un scripet la o bîrnă din atelier. Fiecare calfă deznoda funia la rîndul ei şi lua cît îi trebuia. Nu-i îndeajuns bucuria de a crea cu mintea, şi avantajul acesta îl scuteşte, oare, pe maestrul atelierului să-şi împartă cîştigul cu umilii săi colaboratori ? Dar în republica mea nu vor mai fi nici cîştiguri, nici salarii, şi totul va fi al tuturor.

“ Acesta-i colectivism, tată, spuse Paulina, cu glas liniştit.

— Cele mai preţioase bunuri, răspunse domnul Ber- geret, sînt şi au fost totdeauna de-a valma, ale tuturor oamenilor. Pe aer şi lumină e deopotrivă stăpînitor tot ceea ce respiră şi vede lumina zilei. După strădaniile seculare ale egoismului şi ale avariţiei, în pofida sforţărilor năsilnice ale indivizilor pentru a apuca şi păstra comori, bunurile individuale de care se bucură cei mai bogaţi dintre noi sînt încă puţin lucru în comparaţie cu acele care aparţin, fără deosebire, tuturor oamenilor. Şi chiar în societatea noastră, nu vezi tu că bunurile cele mai plăcute şi cele mai splendide, drumuri, fluvii, păduri, altădată regale, biblioteci, muzee, aparţin tuturor ? Nici un bogătaş nu stăpîneşte mai mult decît mine cutare bătrîn stejar din Fontainebleau, sau cutare tablou din Luvru. Şi sînt mai mult ale mele decît ale bogătaşului, dacă ştiu să mă bucur mai mult de ele. Proprietatea colectivă care stîrneşte spaimă, ca un monstru ce va să vie, ne împresoară de pe acum în mii de feluri, cu care ne-am obişnuit. Ne înspăimîntăm cînd e prevestită, cu toate că am şi început să folosim înlesnirile pe care ni le pune la îndemînă.

Pozitiviştii, care se întrunesc în casa lui Auguste Comte, în jurul venerabilului domn Pierre Laffitte, nu se grăbesc să devină socialişti. Dar unul dintre ei a făcut remarca judicioasă că proprietatea are origine socială. Şi asta-i prea adevărat, căci, orice proprietate, dobîndită printr-o sforţare individuală, n-a putut naşte şi dăinui decît cu sprijinul întregii comunităţi. Şi de vreme ce proprietatea privată e de obîrşie socială, nu înseamnă că-i nesocoteşti obîrşia, nici că-i corupi esenţa dacă o extinzi asupra comunităţii şi o supui statului, de care atîrnă de plin drept. Şi ce-i statul ?

Domnişoara Bergeret se grăbi să răspundă la această întrebare :

— Statul, tată, e un domn jalnic şi grosolan, aşezat îndărătul unui

ghişeu. înţelegi că nimeni n-are chef să se despoaie pentru el.

— înţeleg, răspunse domnul Bergeret surîzînd. Totdeauna mi-am dat osteneală să înţeleg, irosind spre acest

Scop preţioase strădanii. Descopăr, într-un tîrziu, că a nu înţelege e o mare forţă. Asta îţi dă uneori răgazul să cucereşti o lume. Dacă Napoleon ar fi fost tot atît de inteligent cît Spinoza, ar fi scris patru volume într-o mansardă. înţeleg. Dar domnului acestuia grosolan şi jalnic, aşezat îndărătul unui ghişeu, îi încredinţezi, Pau- lina, scrisorile tale, pe care nu le-ai încredinţa agenţiei Tricoche[236]. Administrează o parte din bunurile tale, şi nu pe cea mai puţin vastă şi nici mai puţin preţioasă. Faţa lui îţi apare ursuză. Dar cînd va fi el totul, nu va mai fi nimic. Sau, mai degrabă, nu vom mai fi decît noi înşine. Nimicit de universalitatea lui, va înceta să pară sîcîitor. încetezi de a fi supărător cînd nu mai eşti nimeni. Ceea ce-i neplăcut la el în clipa de faţă e că roade în proprietatea individuală, rîcîind şi pilind, muşcînd puţin din cei graşi şi mult din cei slabi. Asta îl face nesuferit. E lacom. Are nevoi. în republica mea, va fi fără dorinţe, ca zeii. Va avea tot şi nu va avea nimic. Nu-l vom simţi, pentru că va fi asemeni nouă, contopit cu noi. Va fi, ca şi cum n-ar fi. Şi cînd crezi că sacrific indivizii statului, viaţa unei abstracţii, e, dimpotrivă, abstracţia pe care o subordonez realităţii, statul pe care-l suprim făcîndu-l una cu toată activitatea socială.

Şi chiar de-ar fi ca această republică să nu existe niciodată, tot m-aş felicita că am crezut în ea. E îngăduit să clădeşti în Utopia. însuşi Auguste Comte, care avea iluzia că nu construieşte decît pe datele ştiinţei pozitive, l-a aşezat pe Campanella în calendarul oamenilor mari.

Visurile filozofilor au stîrnit de cînd lumea oamenii de acţiune, care s-au pus pe treabă, pentru a le da fiinţă. Gîndul nostru urzeşte viitorul. Oamenii de stat lucrează după planurile pe care le lăsăm după moartea noastră. Sînt zidarii şi ucenicii noştri. Nu, fetiţo, eu nu clădesc în Utopia. Visul meu, care nu-mi aparţine de loc şi care e, în clipa aceasta chiar, visul a mii şi mii de suflete, e profetic şi aievea. Orice societate, ale cărei organe nu mai corespund funcţiilor pentru care au fost create şi ale cărei mădulare nu sînt hrănite în raport cu munca folositoare pe care o produc, dispare. Tulburări profunde şi dezordini lăuntrice îi preced sfîrşitul şi-l vestesc.

Societatea feudală era puternic întocmită. Cînd clerul a încetat să mai reprezinte ştiinţa iar nobilimea să-l apere cu spada pe plugar şi pe meseriaş, cînd aceste două cinuri nu mai erau decît mădulare umflate şi răufăcătoare, întregul trup a pierit; o revoluţie neprevăzută şi trebuitoare a dat gata bolnavul. Cine poate susţine că în societatea actuală organele

[236] Prototipul agenţiei particulare lipsite de scrupule, după titlul vodevilului de Meilhac şi Halevy *Tricoche şi Cacolet.*

corespund funcţiunilor şi că mădularele sînt hrănite în raport cu munca folositoare pe care o produc ? Cine poate susţine că bogăţiile sînt împărţite cu dreptate ? În sfîrşit, cine poate crede în dăinuirea nedreptăţii ?

— Şi cum s-o faci să înceteze, tată ? Cum să schimbi omenirea ?

— Prin cuvînt, copila mea. Nimic nu-i mai puternic decît cuvîntul. înlănţuirea judecăţilor zdravene şi a înaltelor gînduri e o legătură care nu se poate rupe. Cuvîntul, asemeni praştiei lui David, doboară pe cei cruzi şi-i prăbuşeşte pe cei tari. E o armă de neînvins. Fără de ea, lumea ar fi a brutelor înarmate. Cine le ţine în respect ? Singură, fără arme şi goală, gîndirea.

Eu n-o să văd cetatea nouă. în orînduirea socială ca şi în cea naturală, prefacerile sînt încete şi aproape nesimţite. Un geolog cu adîncă judecată, Charles Lyell, a dovedit că spăimîntătoarele urme ale perioadei glaciare, acele stînci uriaşe tîrîte prin văi, flora ţinuturilor geroase şi animalele păroase, urmînd după fauna şi flora ţărilor calde, aceste aparenţe de cataclism nu-s în realitate decît efectul unor acţiuni multiple şi prelungite şi că n-au fost nici măcar bănuite de nenumăratele generaţii care au fost de faţă la ivirea lor. Transformările sociale se desfăşoară la fel, pe nesimţite şi fără încetare. Omul timid se teme, ca de un cataclism ce-l ameninţă, de o prefacere începută înaintea naşterii lui, care se desfăşoară sub ochii săi fără ca el s-o vadă şi care nu se va face simţită decît după trecere de un veac.

XVIII

Domnul Felix Panneton urca cu pas domol pe Ave- nue des Champs-Elysees. Indreptîndu-se spre arcul de triumf, îşi calcula sorţii de izbîndă ai candidaturii sale la Senat. Candidatura nu era încă depusă. Şi domnul Panneton gîndea ca Bonaparte : „Acţiune, calcul, acţiune...[u] Două liste erau propuse alegătorilor în ţinut. Cei patru senatori al căror mandat expirase : Laprat- Teulet, Goby, Mannequin şi Ledru, se prezentau din nou. Naţionaliştii votau pentru contele de Brece, colonelul Depautere, domnul Lerond, fost magistrat, şi măcelarul Lafolie.

Era greu de ştiut care din cele două liste va fi aleasă. Senatorii al căror mandat expirase se impuneau paşnicei populaţii din ţinut ca unii ce aveau o îndelungată experienţă a puterii legislative şi ca paznici ai tradiţiilor liberale şi totodată autoritare, care purcedeau din însăşi fondarea republicii, şi care erau legate de legendarul nume al lui Gambetta. Se impuneau prin serviciile aduse cu discernămînt şi prin îmbelşugate făgăduieli. Aveau o clientelă numeroasă şi disciplinată. Aceşti oameni politici, contemporani ai marilor evenimente, ră- mîneau credincioşi doctrinei lor, cu o statornicie ce înfrumuseţa jertfele pe care le făceau la cererea opiniei publice, siliţi de împrejurări. Străvechi oportunişti, îşi ziceau radicali. Pe vremea afacerii Dreyfus, toţi patru îşi mărturisiseră profundul· respect faţă de Consiliile de război, ba, la unul

dintre ei, în acest respect era şi duioşie. Fostul apărător Goby, ori de cîte ori vorbea de justiţia militară, avea lacrimi în ochi. Străbunul, republicanul epocilor eroice, omul marilor bătălii, Laprat- Teulet, vorbea despre armata naţională cu atîta duioşie şi cu atîta emoţie, că în alte vremi s-ar fi crezut că asemenea vorbe s-ar potrivi mai bine unei biete orfane decît unei instituţii apărate de atîţia bărbaţi şi de atîtea miliarde. Aceşti patru senatori votaseră legea declinării de competinţă şi-şi exprimaseră la Consiliul general dorinţa ca guvernul să ia măsuri riguroase pentru a stăvili agitaţia pentru revizuire. Erau dreyfusarzii judeţului. Şi alţii neroaifiind, erau aprig eombătuţi de naţionalişti. I
619
se făcea o vină lui Mannequin pentru faptul că era cumnatul unui consilier de la Curtea de Casaţie. Cit despre Laprat-Teulet, cap de listă, era ţinta înjurăturilor şi scuipăturilor care împroşcau întreaga listă. Laprat- Teulet era beneficiarul unei ordonanţe de neurmărire şi-i adevărat că făcuse afaceri. Se amintea vremea cînd, compromis în afacerea Panama, sub ameninţarea unui mandat de arestare, lăsase să-i crească o barbă albă, care-i dădea o înfăţişare venerabilă, şi era purtat într-o trăsurică împinsă de pioasa lui soţie şi de fiica lui, îmbrăcată ca o călugăriţă. Trecea zilnic în acest alai de cucernicie şi sfinţenie, pe sub ulmii din alee, şi se lăsa aşezat la soare, biet paralitic care cu vîrful bastonului desena dungi în praf, în timp ce cu gînd pişicher îşi pregătea apărarea. Ordonanţa de neurmărire o făcea de prisos. Se ridicase din nou, de atunci. Dar patima naţionalistă se înverşunase împotrivă-i. Era panamist, îl făcură dreyfusard. „Omul acesta, îşi spunea Ledru, o să trîntească lista. " îşi împărtăşi temerile lui Worms- Clavelin :

— Nu s-ar putea, domnule prefect, să-l facem să înţeleagă pe Laprat-Teulet, care a adus însemnate servicii republicii şi ţării, că i-a sunat ceasul să reintre în viaţa privată ?

Prefectul răspunse că trebuie să fii cu ochii în patru cînd e vorba să decapitezi lista republicană.

În timpul acesta, ziarul *La croix,* introdus în judeţ de doamna Worms-Clavelin, ducea o campanie sîngeroasă împotriva senatorilor al căror mandat expirase. Susţinea lista naţionalistă, care era alcătuită cu dibăcie. Domnul de Brece întrunea voturile regaliştilor, destul de numeroşi în ţinut. Domnul Lerond, fost magistrat, avocat al congregaţiilor, se bucura de simpatiile preoţimii ; colonelul Depautere, bătrîn necunoscut prin sine, reprezenta onoarea armatei : adusese laude falsificatorilor şi sub- scrisese pentru văduva colonelului Henry. Măcelarul La- folie era pe placul muncitorilor, pe jumătate ţărani de la marginile oraşului. începea să se creadă că lista Brece va obţine peste două sute de voturi şi că s-ar putea să iasă. Domnul Worms-Clavelin nu era liniştit. Şi s-a neliniştit de-a binelea cînd *La croix* a publicat ma- 620
nifestul candidaţilor naţionalişti. În manifest, preşedim tele republicii era batjocorit. Senatul era numit coteţ şi cocină, guvernul, calificat drept guvern al trădării. „Dacă oamenii aceştia ies, m-am ars", se gîndea

prefectul. Şi-i spuse soţiei sale, cu blîndeţe :

— Rău ai făcut, draga mea, sprijinind răspîndirea ziarului *La croix* în ţinut.

La care, doamna Worms-Clavelin răspunse :

— Ce vrei ? Ca evreică, eram obligată să exagerez sentimentele catolice. Asta ne-a fost de mare folos pînă acum.

— Fără îndoială, răspunse prefectul. Dar poate că am mers cam prea departe.

Secretarul prefecturii, domnul Lacarelle, a cărui asemănare notorie cu Vercingetorix îl îndrepta spre naţionalism, făcea pronosticuri favorabile listei Brece. Domnul Worms-Clavelin, cufundat în visări întunecate, îşi uita pe braţele fotoliilor trabucurile mozolite şi fumegînde,

Tocmai în asemenea împrejurări se duse să-l vadă domnul Felix Panneton. Domnul Felix Panneton, mezinul lui Panneton de La Barge, se îndeletnicea cu furnituri militare. Nu putea fi bănuit că nu iubeşte îndeajuns armata pe care o încălţa şi-o înţolea. Era naţionalist. Dar era un naţionalist guvernamental. Era naţionalist cu domnul Loubet şi cu domnul Waldeek-Rous- seau. Nu ascundea asta şi, cînd i se spunea că nu-i cu putinţă, răspundea :

— Ba se poate şi încă foarte uşor. Trebuie numai să-ţi deie prin cap.

Panneton, naţionalist, era totuşi guvernamental. „Ai oricînd timpul să nu mai fii, îşi zicea el; şi toţi aceia care s-au pripit să se pună rău cu guvernul au avut de ce să regrete. Nu se ţine seamă îndeajuns că un guvern, chiar doborît, tot mai are timp să-ţi repeadă o lovitură şi să-ţi mute fălcile.“ Această înţelepciune îi venea de la mintea lui isteaţă şi din aceea că era, ca furnizor, la ordinele guvernului. Era ambiţios, dar se străduia să-şi satisfacă ambiţia, fără ca afacerile şi plăcerile sale, care erau tablourile şi femeile, să sufere. De altfel, era foarte

activ, mereu între uzină şi Paris, unde avea trei sau patru domicilii.

Venindu-i într-o zi ideea de a-şi strecura candidatura între radicali şi naţionaliştii puri, se duse să-l vadă pe domnul prefect Worms-Clavelin şi-i spuse :

— Ceea ce am a-ţi propune, domnule prefect, nu poate decît să-ţi fie pe plac. De aceea, sînt mai dinainte sigur de asentimentul dumitale. Doreşti succesul listei Laprat-Teulet. E datoria dumitale. în privinţa aceasta, îţi respect sentimentele, dar nu le împărtăşesc. Te temi de succesul listei Brece. Nimic mai îndreptăţit. Din partea asta, îţi pot fi de folos. Alcătuiesc, împreună cu trei prieteni, o listă de candidaţi naţionalişti. Ţinutul e naţionalist, dar e moderat. Programul meu va fi naţionalist şi republican. Voi avea contra mea congregaţiile. Voi avea pentru mine episcopia. Nu mă combate. Păstrează, în ce mă priveşte, o binevoitoare neutralitate. Nu voi smulge multe voturi din lista Laprat;

voi lua, în schimb, foarte multe din lista Brece. Nu-ţi ascund că sper să ies la al treilea scrutin. Dar asta va fi tot un succes al dumitale, de vreme ce extremiştii vor fi la pământ.

Domnul Worms-Clavelin răspunse :

— Domnule Panneton, poţi fi de mult încredinţat de simpatia mea personală. îţi mulţumesc pentru interesanta comunicare pe care ai avut amabilitatea să mi-o faci. Mă voi gîndi şi voi proceda în conformitate cu interesele partidului republican, străduindu-mă să pătrund intenţiile guvernului.

Şi oferi un trabuc domnului Panneton, apoi îl întrebă amical dacă venea de la Paris şi dacă văzuse noua piesă de la *Variâtâs.* Punea această întrebare, pentru că ştia că Panneton întreţinea o actriţă de la acest teatru. Se spunea despre Felix Panneton că-i plac mult femeile. Era un om gras, de cincizeci de ani, negricios, chel, cu capul îndesat între umeri, urît şi socotit spiritual.

Cîteva zile după întrevederea cu prefectul Worms- Clavelin, suia pe Avenue des Champs-Elysees, cu gîndul la candidatura sa, care avea perspective destul de bune şi pe care trebuia s-o dea în vileag cît mai curînd cu putinţă. Dar în momentul cînd să se publice lista al că- 622 rei cap era, unul dintre candidaţi, domnul de Terremon- dre, bătu în retragere. Domnul de Terremondre era prea moderat pentru a se despărţi de extremişti. Revenise la ei, cînd i-a auzit că-şi sporesc strigătele.

„Mă aşteptam la asta ! îşi spunea Panneton. Paguba nu-i mare. O să-l iau pe Gromance în locul lui Terremondre. Gromance e ceea ce-mi trebuie. Gromance, proprietar. Nu e hectar pe moşiile lui care să nu fie ipotecat. Dar asta nu-i va dăuna decît în ţinut. E la Paris. Mă duc să-l văd.“

La această cotitură a gîndirii şi plimbării sale, o văzu pe doamna de Gromance venind spre el, într-un mantou de vizon care îi cădea pînă în pământ. Era tot gingaşă şi subţirică sub blana stufoasă. O găsi încîntătoare.

— Sînt fericit să te văd, scumpă doamnă. Ce mai face domnul de Gromance ?

— Soţul meu ?... bine.

Cînd i se cereau noutăţi despre soţul ei, îi era totdeauna teamă ca întrebarea să nu fie o ironie de prost-gust.

— îmi dai voie să fac cîţiva paşi cu domnia-ta, doamnă? Am a-ţi vorbi despre lucruri serioase... mai întîi.

— Spune.

— Blana aceasta îţi dă un aer crîncen, aerul unei fermecătoare şi mici sălbăticiuni...

— Astea sînt lucrurile serioase pe care?...

— Ajung îndată la ele. E bine ca domnul de Gromance să-şi pună candidatura la Senat. Interesele ţării o cer. Domnul de Gromance e naţionalist, nu-i aşa ?

Doamna de Gromance îl privi un pic indignată.

— Nu-i un intelectual, sigur nu !

— Dar republican ?

— Doamne ! da. Am să-ţi explic. E regalist. Ş-atunci, înţelegi...

— A ! scumpă doamnă, aceştia sînt cei mai buni republicani. Vom înscrie la loc bun numele domnului de Gromance pe lista naţionaliştilor-republicani.

— Şi crezi că Dieudonne va fi ales ?

— Aşa cred, doamnă. Avem de partea noastră episcopia şi mulţi alegători pentru Senat care, naţionalişti

din convingere şi simţire, sînt legaţi de guvern prin slujbele şi interesele lor. Şi în caz de înfrîngere, care nu poate fi decît onorabilă, domnul de Gromance se poate bizui pe recunoştinţa administraţiei şi a guvernului. Îţi mărturisesc în mare taină : Worms-Clavelin e de partea noastră.

— Dacă-i aşa, nu văd nici un neajuns ca Dieudonne...

— Mă asiguri că primeşte ?

— Vorbeşte cu el.

— N-ascultă decît de dumneata.

— Crezi ?

— Sînt sigur.

— Atunci, s-a făcut.

— Ba nu, nicidecum. Sînt amănunte foarte gingaşe, care nu se pot pune la punct aşa, în stradă... Vino să mă vezi. Am să-ţi arăt colecţia de Baudoin[237]. Vino mîine.

Şi îi şopti la ureche adresa, un număr dintr-o stradă pustie şi liniştită, în cartierul Europa. Acolo, la o respectabilă distanţă de spaţioasa lui locuinţă legală din Champs-Elysees, avea o mică vilă, construită cîndva pentru un pictor modern.

— E-atît de grabnic ?

— Mă mai întrebi ? Gîndeşte-te, scumpă doamnă, că nu ne rămîn decît trei săptămîni încheiate pentru campania noastră electorală şi că Brece face de şase luni propagandă în ţinut.

— Şi crezi că-i absolut necesar să-ţi văd ?...

— Colecţia ?... E indispensabil.

— Crezi ?

— Ascultă şi judecă domnia-ta singură, scumpă doamnă. Numele soţului domniei-tale se bucură de oarecare prestigiu, nu tăgăduiesc, mai ales în cantoanele în care e puţin cunoscut. Dar nu-ţi pot ascunde că atunci cînd am propus să-l introduc pe lista noastră s-au iscat împotriviri. Mai dăinuiesc încă. Trebuie să-mi dai puterea de-a le învinge. Trebuie să caut în... în prietenia domniei-tale acea voinţă de neînvins care... în sfîrşit, simt că dacă nu-mi acorzi simpatia domniei-

[237] Pictor francez (1723—1769) a cărui faimă se trage mai ales din temele licenţioase pe care le-a tratat.

tale în- treagă, nu voi avea energia pentru...

— Dar nu-i tocmai corect să mă duc să-ţi văd...

— O ! La Paris !

— Dacă primesc, e numai pentru patrie şi armată. Franţa trebuie salvată.

— Sînt de aceeaşi părere.

— Cele cuvenite doamnei Panneton.

— Nu voi uita, scumpă doamnă. Pe mîine.

XIX

În mica vilă a domnului Panneton exista o cameră spaţioasă care servise cîndva de atelier pictorului monden şi pe care noul proprietar o mobilase cu magnificenţa unui mare amator de curiozităţi şi cu înţelepciunea unui priceput iubitor de femei. Orînduise în ea cu artă şi cu o anumită socoteală, canapele, sofale şi diva- nuri de forme diverse.

Cum intrai, dacă te uitai de la dreapta la stînga, privirea ţi se oprea mai întîi pe-o canapea mică de mătase albastră, ale cărei braţe, ca nişte gîturi de lebădă, aminteau vremea în care Bonaparte la Paris, ca altădată Tiberiu la Roma, restaura moravurile ; apoi, pe-o altă canapea, mai puţin îngustă, stil *beauvais,* cu rezemători de tapiţerie ; apoi pe o „ducesă“ în trei părţi, împodobită cu mătase ; apoi, pe-o mică sofa de lemn, d *la capucine,* acoperită cu tapiţerie turcească ; apoi, pe-o sofa mare de lemn aurit, acoperită cu catifea stacojie cu desene şi cu salteaua la fel, provenind de la domnişoara Damours ; apoi, pe-un vast divan scund, cu umplutura pufoasă, în atlaz de culoarea macului. încolo, nu mai era decît un morman şubred de perne moi, pe-un divan oriental, foarte scund, care, scăldat în întregime într-o umbră trandafirie, era în apropierea camerei cu colecţia de Baudouin, la stînga.

Cum de la uşă cuprindeai dintr-o privire toate mobilele acestea, fiecare vizitatoare îşi putea alege pe aceea care se potrivea mai bine cu firea şi cu starea

ei sufletească din acea clipă. Panneton se uita cu atenţie la noile-venite de cum soseau, le pîndea privirile, se trudea să le ghicească preferinţele şi avea grijă să nu le facă să se aşeze decît acolo unde voiau ele să fie aşezate. Cele mai pudice se duceau de-a dreptul la cana- peluţa albastră şi-şi rezemau mina înmănuşată pe gîtul de lebădă. Se afla în odaie pînă şi un fotoliu de lemn aurit, îmbrăcat cu catifea de Genova, fost pe vremuri tron al unei ducese de Modena şi Parma, pus acolo pentru trufaşe. Parizienele se aşezau fără sfială pe canapeaua de *beauvais.* Principesele străine se îndreptau de obicei spre una din sofale. Mulţumită acestei judicioase rînduieli a mobilelor pentru conversaţie, Panneton ştia pe dată ceea ce-i rămîne de făcut. Era în măsură să păstreze toate regulile bunei-cuviinţe, ferit de a încerca treceri pripite în succesiunea necesară a atitudinilor sale şi să evite astfel vizitatoarei şi sieşi popasuri lungi şi fără noimă, între salamalecurile de la uşă şi

vizitarea colecţiei. Demersurile sale căpătau prin aceasta o siguranţă şi o măiestrie care îi făceau cinste.

Doamna de Gromance a dovedit din prima clipă un tact pe care Panneton l-a ştiut preţui. Fără să se uite măcar la tronul de Parma şi de Modena, şi lăsînd la dreapta gîtul lebedei consulare, se aşează, ca parizienele, în *beauvais*-ul înflorit. Clotilda lîncezise în cinul micii nobilimi agricole a ţinutului şi-şi cam făcuse de cap cu băietani rău-crescuţi. Dar începuse să prindă minte, încurcăturile de bani îi ascuţiseră mult mintea şi începea să înţeleagă îndatoririle sociale. Panneton nu-i displăcea din cale-afară. Acest om chel, cu puţin păr foarte negru lipit de tîmple, cu ochi mari şi bulbucaţi, c-un cap de amorez apoplectic, îi stîrnea un pic pofta de rîs şi-i îndestula nevoia de comic pe care o simţea în dragoste. Nu mai rămîne îndoială că i-ar fi preferat un băiat superb, dar era înclinată către veselia uşoară, pregătită pentru plăcerea pe care o dă un bărbat prin glume cam fără perdea şi printr-o anumită sluţenie. După un moment de firească stinghereală, doamna de Gromance simţi că nu va fi chiar groaznic şi nici măcar prea plicticos.

m

A fost foarte bine. Trecerea de la *beauvais* la „du- cesă“, şi de la „ducesă“ la sofaua mare, s-a făcut cuviincios. Au socotit de prisos să se oprească la pernele orientale şi au intrat în camera cu colecţia de Baudouin.

Cînd s-a gîndit Clotilda s-o privească, odaia era, ca şi tablourile pictorului erotic, plină de îmbrăcăminte fe- meiască şi de rufărie fină.

— A ! iată „Baudouin“-ii dumitale. Ai doi.

— întocmai.

Avea *Grădinarul galant* şi *Tolba golită,* două mici guaşe, pe care le plătise şaizeci de mii de franci bucata la licitaţia Godard şi care îl costau mult mai scump prin întrebuinţarea pe care le-o da.

Panneton examina cu ochi de cunoscător, foarte potolit acum şi chiar puţin melancolic, gingaşa, eleganta şi drăgălaşa figură a femeii, şi simţea, găsind-o drăguţă, o mică satisfacţie de amor propriu, care se aţîţa pe măsură ce dînsa îşi# relua, bucată cu bucată, caracterul social, o dată cu veşmintele.

Doamna de Gromance întrebă care-i lista candidaţilor.

— Panneton, industriaş ; Dieudonne de Gromance, proprietar ; doctorul Fornerol ; Mulot, explorator.

— Mulot ?

— Fiul lui Mulot. Făcea datorii, la Paris. Mulot-tatăl l-a trimis să facă ocolul pămîntului. Deşire Mulot, explorator. E straşnic, un candidat explorator. Alegătorii trag nădejde că va găsi noi pieţe de desfacere pentru produsele lor. Şi, mai ales, sînt măguliţi.

Doamna de Gromance devenea o femeie serioasă. Voi să cunoască manifestul către alegătorii pentru Senat. Panneton i-l rezumă, recitind

pasajele pe care le ştia pe de rost.

— „Mai întîi, făgăduim destinderea. Brece şi naţionaliştii puri n-au stăruit de-aj uns asupra destinderii. Pe urmă, înfierăm partidul fără nume."

Doamna de Gromance întrebă :

— Ce-i aceea partidul fără nume ?

— Pentru noi, e acel al adversarilor. Pentru adversari e al nostru. Echivoc nu poate fi... înfierăm trădătorii şi vînduţii. Combatem puterea banului. Asta, pen-

tru mica nobilime ruinată, sună bine. Duşmani ai oricărei reacţiuni, respingem politica de aventură. Franţa vrea pace, cu hotărîre. Dar în ziua în care îşi va trage sabia din teacă... etc., etc. Patria îşi apleacă privirea cu dragoste şi mîndrie asupra admirabilei sale oştiri naţionale... Fraza asta trebuie schimbată puţin.

— De ce ?

— Pentru că se găseşte întocmai în celelalte două manifeste electorale, şi-n cel naţionalist, şi-n cel al duşmanilor oştirii.

— Şi-mi făgăduieşti că Dieudonne va fi ales ?

— Dieudonne sau Goby.

— Cum ?... Dieudonne sau Goby ? Dacă nu erai mai sigur decît atît, trebuia să mi-o spui dinainte... Dieudonne sau Goby !... După dumneata s-ar zice că e totuna.

— Nu-i totuna. Dar în ambele cazuri Brece cade.

— Află că Brece e prietenul nostru.

— Şi-al meu !... în ambele cazuri, spuneam, Brece şi lista lui cade, iar domnul de Gromance, contribuind la căderea lui, îşi va fi cîştigat drepturi la recunoştinţa prefectului şi a guvernului. După alegeri, oricare ar fi rezultatul, vei mai veni să-mi vezi tablourile şi voi face ca soţul dumitale... să fie tot ce doreşti să fie.

— Ambasador.

La scrutinul din 28 ianuar, lista naţionalistă : contele de Brece ; colonelul Despauteres ; Lerond, fost magistrat ; Lafolie, măcelar, a obţinut circa o sută de voturi. Lista republicanilor progresişti : Felix Panneton, industriaş ; Dieudonne de Gromance, proprietar ; Mulot, explorator ; doctor Fornerol, a obţinut circa o sută treizeci de voturi. Laprat-Teulet, compromis în afacerea Panama, n-a adunat personal decît o sută douăzeci de voturi. Ceilalţi senatori aleşi, republicani radicali, au obţinut circa două sute de voturi.

La al doilea scrutin Laprat-Teulet n-a obţinut decît şaizeci de voturi.

La al treilea scrutin au fost aleşi : Goby, Mannequin, Ledru, foşti senatori radicali, şi Felix Panneton, republican progresist.

XX

— Contemplă această privelişte, spuse, pe scările palatului Trocadero [238] domnul Bergeret domnului Goubin, discipolul său, care-şi ştergea sticlele ochelarilor. Priveşte : domuri, minarete, vîrfuri de clopotniţe, clopotniţe, turnuri, frontoane, acoperişuri de paie, de ardezie, de sticlă, de faianţă colorată, de şindrilă, de piei de vită, terase italiene şi terase maure, palate, temple, pagode, chioşcuri, bojdeuci, cabane, corturi, castele de apă, castele de foc, contraste şi armonii ale tuturor sălaşurilor omeneşti, feerie a muncii, minunate jucării ale industriei, distracţie uriaşă a geniului modern, care a adunat laolaltă artele şi meseriile universului.

— Crezi domnia-ta, întrebă domnul Goubin, că Franţa se va alege cu vreun folos din această imensă expoziţie ?

— Se poate alege cu mari foloase, răspunse domnul Bergeret, cu condiţia să nu tragă din ea numai o stearpă şi duşmănoasă trufie. Ceea ce vezi nu e decît decorul şi învelişul. Studierea a ceea ce-i pe dinăuntru va da prilej să se privească mai de aproape schimbul şi circulaţia produselor, consumaţia la preţ just, sporirea volumului muncii şi a salariului, emanciparea muncitorului. Şi nu admiri, domnule Goubin, una din cele dintîi binefaceri ale expoziţiei universale ? Iată că, mai întîi, i-a năucit pe Jean Coq şi pe Jean Mouton. Unde sînţ Jean Coq şi Jean Mouton ? Nici nu se văd, nici nu se-aud. Mai ieri nu-i vedeai decît pe ei. Jean Coq mergea înainte, cu capul sus şi piciorul întins. Jean Mouton mergea în urmă, gras şi încîrlionţat. Tot tîrgul răsuna de cucurigurile şi behăiala lor, *bee, bee* ; căci erau cuvîntăreţi. L-am auzit, iarna asta, într-o bună zi pe Jean Coq spunînd :

— Trebuie să pornim un război. Guvernul acesta a făcut, prin laşitatea lui, ca războiul să fie de neînlăturat.

Şi Jean Mouton răspundea :

— Mie mi-ar plăcea un război naval.

— Desigur, spunea Jean Coq, o naumahie ar fi cum nu se poate mai binevenită, pentru a însufleţi naţionalismul. Dar nu putem face război şi pe uscat şi pe mare ? Cine ne opreşte ?

— Nimeni, răspundea Jean Mouton. Grozav aş vrea să văd cine ar putea să ne împiedice ! Dar mai întîi trebuie nimiciţi trădătorii şi vînduţii, evreii şi francmasonii. Asta trebuie.

— Aşa înţeleg şi eu, spunea Jean Coq, şi nu voi porni la război decît atunci cînd pămîntul patriei va fi descotorosit de toţi vrăjmaşii.

Jean Coq e iute, Jean Mouton e blajin. Dar ambii ştiu prea bine cum se călesc energiile naţionale ca să nu se ostenească, prin toate mijloacele cu putinţă, să asigure ţării lor binefacerile războiului civil şi ale războiului în afară.

---

[238] Palat construit la Paris cu prilejul expoziţiei din 1878.

Jean Coq şi Jean Mouton sînt republicani. Jean Coq, la fiecare alegere, îşi dă votul candidatului imperialist, şi Jean Mouton celui regalist ; dar amîndoi sînt republicani şi plebiscitari, negăsind nimic mai bun pentru a întări un guvern pe gustul lor, decît să-l lase în voia unor alegători neluminaţi şi gălăgioşi. Prin asta se vădesc îndemînatici. În adevăr, e prielnic, dacă ai o casă, s-o joci în zaruri contra unei căpiţe de fîn, căci, prin mijlocul acesta, ai sorţi să-ţi cîştigi casa, făcînd astfel o mare ispravă.

Jean Coq nu-i cucernic, nici Jean Mouton clerical, măcar că nu-i nici liber-cugetător, dar venerează şi iubeşte călugăraia care se îmbogăţeşte traficînd minuni, şi care ticluieşte fiţuici sediţioase, hulitoare şi clevetitoare. Şi ştii bine cîtă călugăraie mişună în ţara asta şi-o sfîşie !

Jean Coq şi Jean Mouton sînt patrioţi. îţi închipui că şi dumneata eşti patriot şi te simţi legat de ţara du- mitale cu duioasa şi nezdruncinata putere a minţii şi a simţirii. Te înşeli însă, căci, dacă doreşti să trăieşti în pace cu toată lumea, eşti un vîndut străinilor.

Jean Coq şi Jean Mouton ţi-o vor dovedi de minune, copleşindu-te cu lovituri de toroipan, la semnalul războinic : „Franţa, francezilor !“. Şi bine-ţi vor face. „Franţa, francezilor” e deviza lui Jean Coq şi a lui Jean
630
Mouton ; şi fiindcă, de buna seamă, aceste două cuvinte oglindesc o socoteală exactă a situaţiei unui mare popor în mijlocul altor popoare, fiindcă exprimă condiţiile necesare vieţii sale, legea universală a schimbului, comerţul de idei şi de produse, fiindcă, în sfîrşit, cuprind o filozofie adîncă şi o largă doctrină economică, Jean Coq şi Jean Mouton, ca să păstreze Franţa francezilor, au hotărît s-o ţină închisă pentru străini, extinzînd astfel, printr-o lovitură de geniu, la fiinţele omeneşti un sistem pe care domnul Meline nu l-a aplicat decît produselor agricole şi industriale, spre cel mai mare folos al unui mic număr de proprietari funciari. Şi ideea de a interzice oamenilor de naţionalitate străină să calce solul naţional, pe care a conceput-o Jean Coq, s-a impus, prin apriga ei frumuseţe, unui mare număr de mic-burghezi şi de limonagii.

Jean Coq şi Jean Mouton nu-s răi. Sînt duşmanii neamului omenesc, cu nevinovăţie. Jean Coq e mai pătimaş. Jean Mouton, mai melancolic ; dar ambii sînt sinceri şi cred tot ce scrie în gazeta lor. Asta le învederează candoarea. Căci ceea ce scrie în gazeta lor nu-i uşor de crezut. Vă certific, impostori celebri, falsificatori din toate timpurile, remarcabili mincinoşi, înşelători iluştri, faimoşi făuritori de ficţiuni, erori şi iluzii, voi, ale căror venerabile fraude au îmbogăţit literatura profană şi literatura sacră cu atîtea tomuri măsluite, autori de lucrări apocrife greceşti, latineşti, ebraice, siriene şi cal- deene, care au amăgit atîta vreme ignoranţii şi docţii, falşi Pitagora, falşi Hermes-

Trismegişti*, falşi Sancho- niathon [239] [240], şmecheri izvoditori de stihuri orfice şi cărţi si- byline, falşi Enoch[241], falşi Esdra[242], pseudo-Clemenţi[243] şi pseudo-Timotei[244]; şi voi, sfinţilor părinţi, care, pentru a vă întări stapinirea moşiilor şi privilegiilor, aţi scornit sub domnia lui Ludovic al IX-lea pravilele lui Clotaire şi ale lui Dagobert; şi voi, doctori în dreptul canonic, care aţi sprijinit pretenţiile Sfîntului Scaun pe-un morman de afurisite decretale *, pe care voi înşivă le-aţi ticluit; şi voi, fabricanţi de memorii istorice cu hurta, Soulavie, Courchamps, Touchard-Lafosse, fals Weber, Bourienne fals ; voi, gealaţi şi poliţişti camuflaţi, care cu mîrşăvie aţi scris memoriile lui Samson şi memoriile domnului Claude [245] [246] ; şi tu, Vrain-Lucas [247], ce-ai scris cu mîna ta o scrisoare a Mariei-Magdalena şi un răvaş al lui Vercin- getorix, vă certific ; vă certific vouă, a căror întreagă viaţă n-a fost decît prefăcătorie, falşi Smerdis[248], falşi Neroni, false fecioare de Orleans, care aţi înşelat pînă şi pe fraţii Ioanei d'Arc, falşi Dmitri[249], falşi Martin Guerre [250] şi falşi duci de Normandia ; vă certific, făuritori de prestigii, făcători de minuni prin care gloatele au fost ademenite, Simion Vrăjitorul[251], Apollonius din Tyana[252], Cagliostro [253], conte de Saint-Germain [254] [255] ; vă certific, călători care, înapoindu-vă de departe, aţi avut toate înlesnirile să minţiţi şi v-aţi folosit din plin de ele, voi, care ne spuneţi că aţi văzut Cyclopii şi Lestrygonii, muntele magnetic, pasărea Rok şi peştele-episcop ; şi dumneata, Jean de Mandeville [n], care ai întîlnit în Asia diavoli scuipînd foc ; şi voi, meşteri izvoditori de

---

[239] Denumire dată de greci zeului egiptean Toth pe care-l socoteau un străvechi rege al Egiptului şi autor a numeroase lucrări de magie şi astrologie.

[240] Scriitor fenician, despre care nu se ştie cînd a trăit, autor a unor Anale referitoare la cele mai de seamă oraşe feniciene.

[8] Personaj despre care se vorbeşte în una din cărţile apocrife ale Bibliei.

[242] Doctor evreu din sec. V î.e.n., presupus autor al cărţilor despre captivitatea iudeilor la babilonieni.

[243] Clement din Alexandria (sec. II, III), doctor al bisericii.

[244] Episcop din Efes (sec. I).

[245] False decretale, scrisori apocrife ale papilor datînd din sec. VIII şi IX în care se găseşte teoria despre primatul papal.

[246] Şeful poliţiei sub Napoleon al III-lea, autorul lucrării *Memoriile domnului Claude.*

[2] Falsificator literar din sec. XIX.

[248] Fiul regelui Cyrus al perşilor ; moartea lui fiind ţinută ascunsă, mai mulţi impostori s-au dat drept Smerdis.

[249] Aventurier din sec. XVII care s-a dat drept ţar al Rusiei.

[250] Impostor care s-a dat drept gentilomul gascon cu acest nume (sec. XVI).

[251] întemeietorul unei secte în religia mozaică (sec. I).

[252] Filozof pitagorean (sec. I), vestit pentru ştiinţa, virtutea şi elocinţa sa şi pe care contemporanii îl socoteau făcător de minuni.

[253] Şarlatan italian din sec. XVIII.

[254] Aventurier care a trăit la curtea lui Ludovic al XV-lea.

[255] Călător belgian din sec. XIV. A călătorit vreme îndelungată prin Palestina, Egipt şi China şi a lăsat relatări pline de întîm- plări extraordinare.

basme, snoave şi giumbuşuri, o, Cumatră-Gîscă [256], o, Till Ulenspiegel, o, baroane de Miinchhausen ! şi voi, spanioli cu purtări cavalereşti şi picareşti, mari palavragii, vă certific, şi fiţi martori, că toţi împreună n-aţi adunat laolaltă atîtea minciuni, într-un lung şir de veacuri, cît adună, într-o singură zi, unul singur din ziarele pe care le citesc Jean Coq şi Jean Mouton. Aşa fiind, cum să te mai miri că atîtea fantome le umblă prin cap ?

XXI

Implicat în procesul intentat autorilor complotului împotriva republicii, Joseph Lacrisse şi-a pus la adăpost persoana şi hîrtiile. Comisarul de poliţie însărcinat să ridice corespondenţa Comitetului regalist era un om prea bine crescut pentru a nu-şi anunţa în prealabil vizita domnilor din Comitet. I-a înştiinţat cu douăzeci şi patru de ore înainte, punîndu-şi astfel de acord buna creştere cu îndreptăţită grijă de a-şi duce trebile la capăt în mod satisfăcător, căci era încredinţat, ca toată lumea, de altfel, că guvernul republican va fi curînd răsturnat şi înlocuit cu un guvern Meline sau Ribot. Cînd s-a înfăţişat la sediul Comitetului, toate dosarele şi toate sertarele erau goale. Omul legii le-a sigilat. A pus, de asemeni, sub sigiliu un Bottin din 1897, catalogul unui constructor de automobile, o mănuşă de scrimă şi-un pachet de ţigări, care se afla pe marmura căminului. În felul acesta a respectat formele legii, fapt pentru care i se cuvine laudă; formele legii trebuiesc totdeauna respectate. îl chema Jonquille. Era un magistrat distins şi-un om de duh. Compusese în tinereţe cîntece pentru localurile de noapte. Una din operele sale, *Şvabii în pîine,* a avut un mare succes la Champs-Elysees, în 1885.

După uimirea pricinuită de-o urmărire neaşteptată, Joseph Lacrisse se linişti. Băgase repede de seamă că, în regimul actual, e mai puţin primejdios să conspiri decît era sub primul imperiu şi sub monarhia legitimă, şi că a treia republică nu-i sîngeroasă. O stimă mai puţin, dar simţi o mare uşurare. Numai doamna de Bonmont vedea în el o victimă. De asta prinse a-l iubi şi mai mult, căci era mărinimoasă şi îi mărturisea dragostea ei, printre lacrimi, hohote şi spasmuri, aşa că a petrecut cu ea la Bruxelles cincisprezece zile de neuitat. La asta s-a mărginit exilul său. A beneficiat de una din cele dintîi ordonanţe de neurmărire, rostite de Înalta Curte. Nu mă plîng de asta, şi, dacă ar fi fost după mine, înalta Curte n-ar fi condamnat pe nimeni. De vreme ce justiţia nu îndrăznea să urmărească toţi vinovaţii, nu prea era elegant să condamne numai pe cei de care se temea mai puţin, şi încă să-i condamne pentru fapte care nu se deosebeau sau, cel puţin, nu păreau să se deosebească îndeajuns de

[256] *Les contes de mei mere Voie,* ciclu de povestiri populare franceze.

faptele pentru care mai fuseseră urmăriţi. În sfîrşit, faptul că într-un complot militar erau implicaţi numai civili poate părea straniu.

La care, bărbaţi foarte distinşi au dat acest răspuns :

— Te aperi cum poţi.

Joseph Lacrisse nu-şi pierduse nimic din energia lui. Era gata să reînnoade firele rupte ale complotului, dar s-a văzut repede că e cu neputinţă. Cu toate că poliţiştii însărcinaţi cu percheziţia s-au purtat cu inculpaţii regalişti cu aceeaşi delicateţe ca domnul Jon- quille, şugubăţul hazard sau neprevederea conspiratorilor a făcut să le cadă în mînă, fără voia lor, destule documente pentru a dezvălui procurorului republicii organizaţia secretă a Comitetelor. Nu se mai putea conspira în linişte, şi orice speranţă de a-l vedea pe rege sosind o dată cu rîndunelele era pierdută.

Doamna de Bonmont îşi vîndu cei şase cai albi, pe care îi cumpărase cu gîndul de a-i dărui prinţului pentru intrarea sa în Paris, prin Avenue des Champs- Elysees. Îi cedă, după sfatul fratelui său, Wallstein, domnului Gilbert, directorul Circului naţional de la Trocadero. N-a avut durerea să-i vîndă în pierdere. A cîştigat chiar ceva la ei. Totuşi, frumoşii săi ochi au vărsat lacrimi, cînd cei şase cai albi, ca nişte crini, au 634 părăsit grajdul ca să nu se mai întoarcă. I se părea că merg să fie înhămaţi la dricul regalităţii, pe care erau sortiţi s-o aducă în triumf.

în timpul acesta, înalta Curte, care instruise afacerea cu o curiozitate limitată, ţinea şedinţe lungi.

într-o zi, la doamna de Bonmont, tînărul Lacrisse îşi dădu fireasca satisfacţie de a tuna împotriva judecătorilor care-l achitaseră, dar care mai ţineau închişi cîţiva pîrîţi.

— Ce bandiţi ! exclamă el.

— A ! oftă doamna de Bonmont, Senatul e în solda guvernului. Avem un guvern spăimîntător. Domnul Meline n-ar fi intentat acest proces dezgustător. Cu toate că-i republican, domnul Meline e un om de treabă. Dacă ar fi rămas ministru, regele ar fi astăzi în Franţa.

— Regele e, vai, departe astăzi, spuse Henri Leon, care nu-şi făcuse niciodată prea multe iluzii în această privinţă.

Joseph Lacrisse clătină din cap. Şi o mare tăcere se lăsă.

— Poate că pentru dumneata e mai bine aşa, urmă Henri Leon.

— Cum adică ?

— îţi spun că, într-o privinţă, e poate mai bine pentru dumneata, Lacrisse, ca regele să rămînă în exil. Ba ar trebui chiar să fii încîntat, lăsînd la o parte, firește, sentimentele dumitale patriotice.

— Nu pricep.

— E cît se poate de simplu. Dacă ai fi bancher, ca mine, monarhia ţi-ar putea fi de folos. Chiar dacă n-am ţine seama decît de împrumutul pentru încoronare. Regele ar fi făcut un împrumut îndată după înscăunarea sa, căci ar fi avut nevoie de bani pentru a domni, iubitul

prinţ. Pentru mine, afacerea asta ar fi însemnat un serios cîştig. Dar dumneata, un avocat, cu ce te-ai fi ales din Restauraţie ? O prefectură ? Mare scofală ! Poţi dobîndi ceva mai mult ca regalist în republică. Vorbeşti foarte bine... Nu protesta ! Vorbeşti cu uşurinţă, cu eleganţă. Eşti unul din cei douăzeci şi cinci sau treizeci de tineri membri ai baroului, pe care naţionalismul i-a scos în evidenţă, Crede-mă, uu vreau
635
să te măgulesc. Un om care vorbeşte are tot interesul ca regele să nu vină. O dată sosit Philippe la Elysee, vei fi silit să administrezi, să guvernezi. În aceste îndeletniciri, te hîrbuieşti repede. Dacă aperi interesele poporului, îl nemulţumeşti pe rege şi te dă afară. Dacă eşti devotat regelui, lumea cîrîie şi regele te concediază. Dacă face el greşeli, faci şi dumneata, dar dumneata eşti tras la răspundere şi pentru greşelile dumi- tale, şi pentru ale sale. Popular sau impopular, mergi la pierzanie sigură. Dar, atîta vreme cît prinţul e în exil, nu poţi greşi. Nu poţi nimic : n-ai nici o răspundere. E o situaţie minunată. Nu te sinchiseşti nici de popularitate, nici de impopularitate : eşti deasupra şi a uneia, şi a alteia. N-ai cum să greşeşti : avocatul unei cauze pierdute nu poate greşi. Apărătorul nenorocirii e totdeauna elocvent. Într-o republică poţi fi regalist, fără primejdie, atîta timp cît eşti şi fără nădejde. Opoziţia pe care i-o faci guvernului e senină ; eşti liberal; te bucuri de simpatia tuturor duşmanilor regimului în fiinţă şi de stima guvernului pe care îl combaţi, fără să-i faci rău. Ca slujitor al monarhiei prăbuşite, veneraţia cu care vei îngenunchea la picioarele regelui va da strălucire nobilului dumitale caracter şi vei putea să-l copleşeşti cu linguşiri, fără înjosire. Poţi, de asemeni, fără nici o piedică, să-l dojeneşti pe prinţ, să-i vorbeşti deschis şi cu asprime, să-i cîrteşti alianţele, abdicările, consilierii intimi şi să-i spui, de pildă : „Măria-ta, îţi atrag cu respect atenţia că te-ai înhăitat cu lichele“. Ziarele vor reproduce aceste vorbe măreţe. Faima fidelităţii dumitale va spori, şi marea dumitale înălţime sufletească te va aşeza deasupra propriului partid. Avocat, deputat, poţi avea la Palatul de Justiţie şi la tribuna Camerei cele mai frumoase gesturi ; eşti incoruptibil... Şi preoţimea te sprijină. La- crisse, ia act de fericirea dumitale.

Lacrisse răspunse cu răceală :

— Se poate ca ceea ce spui să aibă haz ; eu nu găsesc. Şi cred că glumele dumitale nu-ş la locul lor,

— Nu glumesc.

636

-— Ba da ! glumeşti. Eşti sceptic. Nu pot suferi scepticismul. E negaţia acţiunii. Eu sînt pentru acţiune, mereu şi cu orice preţ.

Henri Leon protestă :

— Te asigur că-s foarte serios.

— Ei bine ! dragă prietene, cu părere de rău îţi spun că nu înţelegi de loc spiritul epocii în care trăieşti. Mi-ai zugrăvit un cumătru în felul

lui Berryer [1], avînd aerul unui portret de familie, aşezat între două ferestre. Sub al doilea imperiu, regalistul dumitale ar fi avut oarecare măreţie. Dar te asigur că astăzi ar părea de modă veche şi prea din cale-afară ieşit din uz. Curteanul nenorocirii ar fi pur şi simplu ridicol în al XX-lea veac. Nu trebuie să te laşi învins şi cei slabi n-au dreptate. Asta-i morala noastră, dragul meu. Sîntem noi oare pentru Polonia, pentru Grecia, pentru Finlanda ? Nu, Nu ! Nu batem în struna asta. Nu sîntem naivi!... Am strigat : „Trăiască burii[257] [258] !“ e adevărat. Dar ştiam ce facem. Procedam aşa pentru a sîcîi guvernul, creîndu-i încurcături cu Anglia, şi pentru că nădăjduiam că burii vor fi biruitori. De altfel, nu sînt descurajat. Trag nădejde că vom răsturna republica, cu ajutorul republicanilor.

Ceea ce nu putem face singuri o vom face cu ajutorul naţionaliştilor de toate nuanţele. împreună cu ei vom sugruma tîrfa. Dar mai întîi şi-ntîi, trebuie să ne ocupăm de alegerile municipale.

XXII

Joseph Lacrisse era aşa cum spusese : om de acţiune. Trîndăvia îl apăsa. Secretar al unui Comitet regalist care nu mai mişca, intră într-un Comitet naţionalist care mişca mult. Starea de spirit a Comitetului era năprasnica. Se vadea în ei o dragoste pentril Franţa, purceasă din ură, şi un patriotism exterminator. Se organizau acolo manifestaţii îndestul de sălbatice, care aveau loc cînd în teatre, cînd în biserici. Joseph Lacrisse se aşeza în capul acestor manifestaţii. Atunci cînd aveau loc în biserici, doamna de Bonmont, care era cucernică, venea şi ea în haine de culoare închisă. *Domus mea domus orationis.*[259] într-o zi, după ce s-au alăturat naţionaliştilor, în catedrală, pentru a-şi face rugăciunea cu pompă, doamna de Bonmont şi Lacrisse s-au amestecat în piaţa catedralei cu oameni care îşi exprimau patriotismul prin strigăte frenetice şi bine învăţate. Lacrisse ţinu isonul mulţimii, şi doamna de Bonmont le însufleţi avîntul cu zîmbetele jilave ale ochilor săi albaştri şi ale buzelor sale roşii, care străluceau sub voaletă.

Gălăgia a fost augustă şi formidabilă. Era în creştere încă atunci cînd, în urma unui ordin al prefecturii, un pîlc de paznici ai ordinii porni împotriva manifestanţilor. Fără să se mire, Lacrisse îi văzu apropiindu-se şi, de îndată ce sergenţii fură în bătaia glasului său, strigă : „Trăiască poliţia !“.

Acest entuziasm nu era lipsit de prudenţă şi era sincer. între

---

[257] Avocat, adversar neînduplecat al celui de-al doilea imperiu, creator al partidului legitimist.

[258] Populaţie, de origine olandeză, din Africa de Sud. Între 1899—1902 englezii au dus un război împotrivă-le, pentru a intra în posesia ţinuturilor aurifere acaparate de aceştia.

[259] Casa mea e casa de rugăciune. (în lb. lat.)

brigăzile prefecturii şi manifestanţii naţionalişti se stabiliseră legături de prietenie pe vremea pe veci regretabilă, dacă se poate spune, a ministrului plugar, care îngăduia purtătorilor de reteveie să cotonogească, pe caldarîm, paşnicii republicani. Asta însemna, zicea el, să procedezi cu moderaţie ! O, blînde moravuri agricole ! O, genuină simplitate ! O, vremuri ferice ! Cine nu v-a apucat n-a trăit. O, candoare a plugarului care spunea : „Republica nu are duşmani. Unde vedeţi conspiratori regalişti şi călugări sediţioşi ? Nu există. “ îi ascunsese pe toţi sub lungile pulpane ale redingotei sale de duminică. Joseph Lacrisse nu uitase acele blagoslovite ceasuri. Şi, în baza vechii legături dintre manifestanţi şi poliţie, aclama brigăzile negre, în prima linie a manifestanţilor, fluturîndu-şi pălăria în vîrful bastonului, în semn de pace, a strigat de douăzeci de ori : „Trăiască poliţia !“. Dar vremile se schimbaseră. Nepăsători în faţa acestei primiri amicale, surzi la aceste măgulitoare strigăte, agenţii au atacat. Ciocnirea a fost crîncenă. Gruparea naţionalistă se clătină şi bătu în retragere. Printr-o dreaptă răsturnare a lucrurilor omeneşti, Lacrisse, care nu mai saluta şi se acoperise în faţa năvălitorilor, se trezi cu pălăria spartă de o lovitură de pumn. Indignat de insultă, îşi rupse bastonul de capul unui sergent. Şi, fără ajutorul prietenilor care îl scăpară, ar fi fost dus la poliţie şi snopit ca un socialist.

Sergentul, care avea capul spart, a fost dus la spital, unde a primit de la domnul prefect de poliţie o medalie de argint. Joseph Lacrisse a fost ales de Comitetul naţionalist din cartierul Grandes-Ecuries candidat la alegerile municipale de la 6 mai.

Era vechiul Comitet al domnului Collinard, conservator, căzut la precedentele alegeri şi care nu se mai prezenta. Preşedintele Comitetului, domnul Bonnaud, cîrnăţar, luă asupră-şi succesul candidaturii lui Joseph Lacrisse. Consilierul al cărui mandat'expirase, Raimon- din, republican radical, cerea reînnoirea mandatului său. Dar îşi pierduse încrederea alegătorilor. Nemulţumise pe toată lumea şi nesocotise interesele cartierului. Nu obţinuse măcar un tramvai, cerut de doisprezece ani, şi era acuzat că ar fi arătat simpatie dreyfusarzi- lor. Cartierul era foarte bun. Slugărimea era toată naţionalistă, şi negustorii judecau cu asprime guvernul Waldeck-Millerand. Erau şi evrei, dar erau antisemiţi. Congregaţiile, numeroase şi bogate, aveau să voteze cum se cuvine. Se putea pune bază mai ales pe călugării care deschiseseră capela sfîntului Anton. Succesul era asigurat. Trebuia numai ca domnul Lacrisse să nu se declare anume şi pe faţă regalist, pentru a-i cruţa pe micii negustori, cărora le era teamă de o schimbare de regim, mai ales în timpul expoziţiei.

Lacrisse rezistă. Era regalist şi nu înţelegea să-şi bage drapelul în buzunar. Domnul Bonnaud stărui. Cunoştea alegătorul. Ştia ce dobitoc e şi cum trebuie luat. Dacă domnul Lacrisse se prezintă ca naţionalist, garantează de alegere. în caz contrar, nu-i nimic de făcut.

Joseph Lacrisse era nedumerit. Se gîndi să scrie regelui. Dar timpul trecea. De altfel, prinţul, putea el, din depărtare, să fie un bun judecător al propriilor sale interese ? Lacrisse se sfătui cu prietenii.

— Puterea noastră se trage din principiile noastre, îi răspunse Henri Leon. Un monarhist nu poate să facă pe republicanul, nici chiar în timpul expoziţiei. Dar nu ţi se cere să te declari republican, dragă Lacrisse. Nu ţi se cere nici măcar să te declari republican progresist sau republican liberal, ceea ce-i cu totul altceva. Ţi se cere să te proclami naţionalist. Poţi să declari asta cu capul sus, de vreme ce naţionalist eşti. Nu şovăi. Succesul depinde de asta şi e în interesul cauzei noastre să fii ales.

Joseph Lacrisse cedă, din patriotism. Şi scrise prinţului, expunîndu-i situaţia şi asigurîndu-l de devotamentul lui.

S-a hotărît, fără greutate, redactarea programului. Apărarea armatei împotriva unei bande de descreieraţi. Combaterea cosmopolitismului. Susţinerea dreptului capilor de familie, încălcat de proiectul guvernului cu privire la stagiul universitar. înlăturarea primejdiei colectiviste. Stabilirea comunicaţiei printr-un tramvai, între cartierul Grandes-Ecuries şi expoziţie. înălţarea drapelului Franţei sus. îmbunătăţirea serviciului apelor.

De plebiscit n-a fost vorba. Nu se ştia ce-i aceea în cartierul Grandes-Ecuries. Lui Joseph Lacrisse nu i-a fost greu să-şi împace doctrina, care era aceea a dreptului divin, cu doctrina plebiscitară. îl iubea şi-l admira pe Deroulede. Dar nu-l urma orbeşte.

— Am să comand afişe tricolore, îi spuse el lui Bonnaud. Vor face impresie bună. Nu trebuie să uiţi nimic din ceea ce poate impresiona.

Bonnaud îl aprobă. Dar Raimondin, consilierul al cărui mandat expirase, obţinînd în cele din urmă înfiinţarea unei linii de tramvai cu abur între Grandes- Ecuries şi Trocadero, bătea monedă din acest mare succes. Lăuda armata în circulările sale şi proslăvea minunile expoziţiei ca un triumf al geniului industrial şi comercial al Franţei şi ca o glorie a Parisului, începea să fie un concurent de temut.

m

Simţind că lupta va fi aprigă, naţionaliştii se în- dîrjiră. În nenumărate întruniri îl învinuiră pe Rai- mondin că a lăsat pe mamă-sa, bătrînă, să moară de foame, şi că a votat subscripţia municipală pentru cartea lui Urbain Gohier [260]. îl înfierară în fiecare noapte pe Raimondin, candidat al evreilor şi al panamiştilor. Pentru a susţine candidatura lui Joseph Lacrisse, s-a format un grup de republicani progresişti care a răspîndit următoarea circulară :

Domnilor alegători,

[260] Polemist francez. Mai întîi a dus o campanie în ziarul *Aurora* pentru revizuirea procesului Dreyfus, pentru ca apoi să conducă publicaţii antisemite.

Gravele împrejurări prin care trecem ne silesc să cerem socoteală candidaţilor la alegerile municipale de părerea lor asupra politicii generale de care atîrnă viitorul ţării. În ceasul cînd nişte rătăciţi au pretenţia criminală de a întreţine o agitaţie vătămătoare ce ameninţă să slăbească scumpa noastră patrie; în ceasul în care Colectivismul, cu îndrăzneală instalat la putere, ne ameninţă bunurile, sfinte roade ale muncii şi economiei, în ceasul în care guvernul, înscăunat împotriva opiniei publice, pregăteşte legi tiranice, veţi vota cu toţii pe

JOSEPH LACRISSE *Avocat la Curtea de Apel,*

Candidat al libertăţii de conştiinţă şi al republicii oneste

Socialiştii naţionalişti din cartier se gîndiseră întîi să propună un candidat al lor, ale cărui voturi, la a doua despuiere a scrutinului, i-ar fi revenit lui Lacrisse. Dar pericolul iminent impunea unirea. Socialiştii naţionalişti din cartierul Grandes-ficuries s-au raliat candidaturii Lacrisse şi adresară un apel alegătorilor :

Cetăţeni,

Vă recomandăm candidatura cu adevărat republicană, socialistă şi naţionalistă a

CETĂŢEANULUI LACRISSE

Jos trădătorii! Jos dreyfusarzii! Jos panamiştii ! Jos jidanii! Trăiască republica socială naţionalistă!

Călugării, care erau stăpîni în cartier pe un paraclis şi pe imense imobile, se feriră să intervină într-o da- raveră electorală. Erau prea supuşi faţă de suveranul pontif pentru a-i călca poruncile ; şi grija de operele cucernice îi ţinea departe de cele lumeşti. Dar prietenii laici pe care îi aveau au mărturisit la timp, într-o circulară, părerea vrednicilor prelaţi. Iată textul acestei circulare, care a fost răspîndită în cartierul Grandes- Ecuries :

Aşezămintele sfîntului Anton, pentru regăsirea obiectelor pierdute, giuvaericale, valori şi, în general, orice obiecte, mobile, imobile, sentimente, afecţiuni etc., etc.

Domnilor,

Satana, mai ales în timpul alegerilor, se căzneşte să tulbure minţile. Şi pentru a-şi atinge ţinta are la în- demînă nenumărate vicleşuguri. Vai! n-are el oare în slujba sa întreaga armată a francmasonilor ? Zădărniciţi tertipurile duşmanului. Respingeţi cu scîrbă şi oroare candidatul anarhiştilor, incendiatorilor de biserici şi altor dreyfusarzi.

Numai aducînd la cîrmă oameni cinstiţi, veţi pune capăt groaznicei prigoane care bîntuie în clipa de faţă, împiedicînd un guvern fără scrupule să pună mîna pe banul săracului. Votaţi pentru

JOSEPH LACRISSE,

Avocat la Curtea de Apel,

Candidatul sfîntului Anton,

Nu-i faceţi, domnilor, milostivului sfînt Anton nemeritata durere de a-şi vedea candidatul căzut.

Semnat: Ribagout, avocat ; *Wertheimer,* publicist ; *Florimond,* arhitect ; *Beche,* căpitan în retragere ; *Molon,* lucrător.

Se vede din aceste documente la ce înălţime intelectuală şi morală a ridicat naţionalismul discutarea candidaturilor municipale din Paris.

642

XXIII

Joseph Lacrisse, candidat naţionalist, a dus cu multă însufleţire, în cartierul Grandes-Ecuries, campania contra lui Anselme Raimondin, consilier radical, al cărui mandat expirase. De la început s-a simţit la largul său la întrunirile publice. Fiind avocat şi ignorant foarte, vorbea cu îmbelşugare, fără ca vreun lucru să-l poată vreodată opri. îşi uimea prin iuţeala vorbirii alegătorii, cu care era mereu într-un gînd, prin micul număr al ideilor sale şi prin simplitatea lor, iar ceea ce spunea era totdeauna ceea ce ar fi spus şi ei, sau cel puţin ceea ce ar fi vrut să spună. Cîştiga mult teren împotriva lui Anselme Raimondin. Vorbea fără încetare de cinstea lui şi a prietenilor săi politici, spunea mereu că trebuie aleşi oameni cinstiţi şi că partidul lui era partidul oamenilor cinstiţi. Şi partidul, fiind nou, era crezut.

Anselme Raimondin, în întrunirile sale, răspundea că el e cinstit şi chiar foarte cinstit; dar declaraţiile lui, venind după celelalte, păreau obositoare. Şi pentru că fusese în funcţiune şi amestecat în politică nu se prea credea că e cinstit, în timp ce Joseph Lacrisse strălucea de puritate.

Lacrisse era tînăr, sprinten, cu înfăţişare ostăşească. Raimondin era scurt, gros şi cu ochelari. Asta s-a băgat de seamă într-un moment în care naţionalismul insu- flase alegerilor municipale genul de entuziasm şi chiar de poezie care îi este propriu şi un ideal de frumuseţe pe placul micilor negustori.

Joseph Lacrisse ignora cu desăvîrşire problemele edilitare şi pînă şi atribuţiile Consiliilor municipale. Această ignoranţă îi folosea. Mulţumită ei, elocvenţa lui era nesilită şi înaltă. Anselme Raimondin, dimpotrivă, se pierdea în amănunte. Prinsese obiceiul afacerilor, deprinderea discuţiilor tehnice, gustul cifrelor, mania dosarelor. Şi măcar că-şi cunoştea publicul, îşi făcea oarecare iluzii asupra inteligenţei alegătorilor care-l votaseră. Avînd un pic de respect pentru ei, nu îndrăznea să le spună năzbîtii prea gogonate şi intra în explicaţii. De aceea părea rece, încîlcit şi obositor.

41*

643

Nu era un nevinovat. Avea simţul intereselor sale şi al politicii mărunte. Văzîndu-şi de doi ani de zile cartierul asaltat de ziare naţionaliste, de afişe naţionaliste, de broşuri naţionaliste, îşi spusese că, la momentul potrivit, va şti şi el prea bine să facă pe naţionalistul şi că nu-i cine ştie ce scofală să înfierezi trădătorii şi să aclami armata

naţională. Nu s-a temut îndeajuns de adversarii săi, fiind sigur că şi el va putea oricînd susţine ceea ce susţin ei. În asta s-a înşelat însă, căci Joseph Lacrisse avea în exprimarea ideii lui naţionaliste o întorsătură fără pereche. Găsise mai ales o frază de care se folosea des şi care părea veşnic frumoasă şi veşnic nouă, aceasta : „Cetăţeni, să ne ridicăm cu toţii întru apărarea bravei noastre armate, pe care o mînă de venetici a jurat s-o distrugă". Era tocmai ceea ce trebuia să li se spună alegătorilor din cartierul Grandes-Ecuries. Aceste vorbe, repetate în fiecare seară, stîrneau în întreaga adunare un entuziasm august şi formidabil. Anselme Raimondin era departe de a fi găsit aşa ceva. Şi chiar dacă vorbele patriotice îi veneau în minte, nu găsea tonul potrivit şi nu avea efect.

Lacrisse umplea zidurile cu afişe tricolore. Anselme Raimondin comandă şi el afişe în trei culori. Dar fie că erau prea apoase culorile, fie c-or fi ieşit de soare, păreau şterse. Totul îl trăda; totul îl părăsea. îşi pierdea încrederea, se făcuse smerit, grijuliu, mititel. Se ascundea. Devenea imperceptibil.

Şi cînd, în sala vreunui cîrciumar, în faţa unui decor de circiumă periferică, se ridica să vorbească, nu mai era decît o palidă umbră, din care ieşea un glas leşinat, acoperit de fumul pipelor şi rumoarea cetăţenilor. Le vorbea de trecutul său. Era, zicea el, un vechi luptător. Apăra republica. Dar şi asta luneca fără zgomot şi fără nici un ecou sonor. Alegătorii din cartierul Grandes-Ecuries voiau ca republica să fie apărată de Joseph Lacrisse care conspirase împotrivă-i. Era ideea lor.

La întruniri nu se discuta în contradictoriu. O singură dată, Raimondin a fost invitat să ia parte la o întrunire naţionalistă. A venit; dar n-a putut vorbi şi

<a fost înfierat într-un ordin de zi votat în tumult şi în întuneric, proprietarul tăind gazul, cînd au început să spargă băncile. întrunirile din cartierul Grandes- Ecuries, ca în toate cartierele Parisului, de altfel, n-au prea fost zgomotoase. S-a desfăşurat, şi de o parte şi de alta, molatica violenţă proprie acelor vremi şi care e caracteristica cea mai simţitoare a moravurilor noastre politice. Naţionaliştii s-au folosit, după obicei, de monotoanele injurii, în care denumirile : vîndut, trădător şi infam capătă un aer de slăbiciune şi de tînjală. .Strigătele care s-au scos sînt mărturia unei extreme scăderi fizice şi morale, a unei vagi nemulţumiri unite cu o adîncă stupoare şi cu o definitivă inaptitudine de a judeca lucrurile cele mai simple. Multe invective şi puţine încăierări. Să tot fi fost, în fiecare noapte, de-abia, de-abia, doi-trei răniţi sau cotonogiţi din ambele tabere. Ai lui Lacrisse erau transportaţi la Delapierre, farmacist naţionalist, alături de manej, iar cei ai lui Raimondin, la Job, farmacist radical, în faţa halei. La miezul nopţii, nu mai era picior de om pe străzi.

Duminică 6 mai, la orele şase, Joseph Lacrisse, înconjurat de prietenii săi, aştepta rezultatul scrutinului într-o prăvălie de închiriat,

împodobită cu afişe şi drapele. Era sediul Comitetului. Domnul Bonnaud, cîr- năţar, veni să-l înştiinţeze că era ales cu două mii trei sute nouă voturi, faţă de cele o mie cinci sute paisprezece, întrunite de domnul Raimondin.

— Cetăţene, îi spuse Bonnaud, sîntem mulţumiţi. E o victorie a republicii.

— Şi a oamenilor de treabă, răspunse Lacrisse. Şi adăugă cu o bunăvoinţă plină de demnitate : îţi mulţumesc, domnule Bonnaud, şi te rog să mulţumeşti din parte-mi inimoşilor noştri prieteni. Apoi, întorcîndu-se către Henri Leon, care şedea lîngă el, îi spuse la ureche : Leon, fă-mi un serviciu, te rog : telegrafiază-i imediat prinţului succesul nostru.

în timpul acesta, din strada voioasă, porneau strigăte :

— Trăiască Deroulede ! Trăiască armata ! Trăiască republica ! Jos trădătorii ! Jos jidanii !

645

Lacrisse se aruncă în trăsură, în mijlocul aclamaţiilor. Mulţimea îi închidea drumul. Baronul izraelit Golsberg şedea la portieră. îl apucă de mînă pe noul, consilier municipal.

— Am votat pentru dumneata, domnule Lacrisse.. înţelegi ? am votat pentru dumneata. Pentru că, pot. să-ţi spun, antisemitismul e o gogoriţă – ştiu bine[1] asta şi o ştii şi dumneata ca şi mine – o gogoriţă/ sadea, în vreme ce socialismul nu e o glumă.

— Desigur, desigur. Adio, domnule Golsberg.

Dar baronul nu-l slăbea.

— Socialismul, asta-i primejdia. Domnul Raimondin făcea concesii colectiviştilor. Din pricina asta am votat pentru dumneata, domnule Lacrisse.

în timpul acesta mulţimea striga :

— Trăiască Deroulede ! Trăiască armata ! Jos drey- fusarzii! Jos Raimondin ! Moarte jidanilor !

Birjarul izbuti să răzbească prin valul alegătorilor».

Joseph Lacrisse o găsi pe doamna de Bonmont lat ea acasă, singură, mişcată, triumfătoare.

Aflase.

— Ales! îi spuse ea, cu ochii la cer şi braţele.· deschise.

Şi cuvîntul acesta, pe buzele unei doamne atît de· cucernice, căpăta un înţeles mistic.

Doamna de Bonmont îl cuprinse în frumoasele ef braţe :

—- Ceea ce mă face şi mai fericită e faptul că-mi. datorezi alegerea ta.

Nu contribuise la alegere cu banii ei. Fondurile,, bineînţeles, n-au lipsit, şi candidatul naţionalist îşi băgase mîna în mai multe case de bani. Dar duioasa Elisabeth nu dăduse nimic, şi Joseph Lacrisse nu înţelegea ceea ce voia să spună. îl lămuri :

— Am aprins în fiecare zi o luminare la sfîntul Anton. De aceea ai obţinut majoritatea. Sfîntul Anton acordă tot ce i se cere. Mi-a spus-o părintele Adeodat şi de mai multe ori i-am pus la încercare spusele.

îl acoperi de sărutări. Şi îi veni o idee care i se; păru frumoasă, amintind datinile cavalereşti,

646

îl întrebă :

— Dragul meu, consilierii municipali poartă eşarfă, mu-i aşa ? Eşarfele acestea sînt brodate, spune ?... Vreau să-ţi brodez una...

Lacrisse era foarte ostenit. Răzbit de oboseală, se lăsă într-un fotoliu. Dar ea, îngenuncheată la picioarele lui, îi şopti :

— Te iubesc !

Şi numai noaptea auzi ce-a urmat.

În aceeaşi seară, Anselme Raimondin află rezultatul alegerii în mica lui locuinţă de „copil al cartierului", cum îşi spunea el. Pe masa din sufragerie erau o duzină de sticle de vin şi un pateu rece. Înfrîngerea l-a uimit.

— Mă aşteptam la asta, spuse el. Şi făcu o piruetă. O făcu rău şi-şi suci piciorul.

— E vina ta, îi spuse, drept orice mîngîiere, doctorul Maufle, preşedintele Comitetului, vechi radical, cu chip de Silene. Ai lăsat cartierul să fie otrăvit de naţionalişti; n-ai avut curajul să-i combaţi. N-ai făcut nimic pentru a le dezvălui minciunile. Dimpotrivă, ai lăsat, ca şi ei, laolaltă cu ei, să dăinuiască toate echi- vocurile. Ştiai care-i adevărul şi n-ai îndrăznit să lămureşti alegătorii cît mai era încă vreme. Ai fost laş. Ai fost învins, aşa-ţi trebuie.

Anselme Raimondin ridică din umeri.

— Eşti un copil bătrîn, Maufle. Nu pricepi sensul acestei alegeri. E totuşi foarte limpede. Înfrîngerea mea nu are decît o cauză : nemulţumirea micilor negustori, striviţi de marile prăvălii şi de societăţile cooperative. Ei sufăr ; m-au făcut să plătesc suferinţele lor. Asta e tot. Şi, cu un zîmbet trist, mai zise : Or să vadă ei pe dracu !

XXIV

Domnul Bergeret, întîlnindu-se într-o zi pe o alee a Luxemburgului cu domnii Goubin şi Denis, elevii săi, le spuse :

647

— Vă pot anunţa o binecuvîntată noutate, domnilor. Pacea Europei nu va fi tulburată. Zurbagiii înşişi m-au încredinţat de asta. Şi iată ce le povesti domnul Bergeret : M-am întîlnit cu Jean Coq, Jean Mouton, Jean Laiglon şi Gilles Singe, care pîndeau la expoziţie trosnetul prăbuşirii podeţelor. Jean Coq s-a apropiat de mine şi mi-a adresat aceste vorbe aspre :

„Domnule Bergeret, ai spus că noi dorim războiul şi că-l vom dezlănţui, că eu voi debarca la Douvre, că voi ocupa milităreşte Londra împreună cu Jean Mouton şi că voi cuceri pe urmă Berlinul şi diverse

alte capitale. Ai spus asta ; ştiu. Ai spus asta cu răutate, pentru a ne scoate ponos făcînd pe francezi să creadă că sîntem aţiţători la război. Dar află, domnul meu, că asta nu-i adevărat. Nu avem sentimente războinice; avem sentimente ostăşeşti, ceea ce-i cu totul altceva. Dorim pacea, şi cînd vom fi înscăunat în Franţa republica imperială, nu vom face război."

I-am răspuns lui Jean Coq că eram gata să-l cred ; ba, ceva mai mult, că-mi dădeam bine seama că mă înşelasem şi că greşeala mea era învederată, că Jean Coq, Jean Mouton, Jean Laiglon, Gilles Singe şi toţi zurbagiii vădiseră îndeajuns dragostea lor pentru pace, abţinîndu-se de a pleca în China *, unde erau poftiţi prin frumoase afişe albe.

„Am simţit de atunci, urmai eu, toată civilitatea sentimentelor dumneavoastră militare şi puternica dumneavoastră legătură cu patria. N-aţi fi în stare să-i părăsiţi glia. Te rog, domnule Coq, să primeşti scuzele mele. Mă bucur să te văd pacifist ca mine."

Jean Coq se uită la mine cu privirea aceea care face să tremure lumea :

„Sînt pacifist, domnule Bergeret. Dar, slavă Domnului, nu sînt în felul dumitale. Dumneata te mulţumeşti în mod josnic cu pacea care ne e impusă astăzi. Noi sîntem prea mîndri din fire pentru a o îndura cu inima uşoară. Pacea aceasta molîie şi potolită, de care eşti mulţumit, jigneşte crîncen mîndria inimilor noastre. [261]
Cînd vom fi noi stăpînii, vom face alta. Vom face o pace năprasnică, pintenată şi zornăitoare, ecvestră ! Vom face o pace neînduplecată şi sălbatică, o pace ameninţătoare, groaznică, înflăcărată şi vrednică de noi, o pace bubuitoare, detunătoare, scăpărătoare, care va împroşca ^fulgere ; o pace care, mai spăimîntătoare decît cel mai spăimîntător război, va face să îngheţe de spaimă universul şi toţi englezii să piară, prin inhibiţie. Iată, domnule Bergeret, iată cum vom fi pacifişti. În două trei luni, vei vedea izbucnind pacea noastră : va da foc lumii !"

După acest logos am fost nevoit să recunosc că zurbagiii erau pacifişti şi astfel mi s-a întărit tîlcul unui oracol scris de Sibyla din Panzust pe o frunză de antic sicomor :

Zurbagiu, burduf cu vînt,
Pacea dacă zici că-ţi place,
Şi vrei pace pe pămînt,
Lasă-ne, te rog, în pace.

XXV

Salonul doamnei de Bonmont era neobişnuit de însufleţit şi strălucitor, de cînd cu victoria naţionaliştilor la Paris şi cu alegerea lui Joseph Lacrisse în cartierul Grandes-Ecuries. Văduva marelui baron întrunea la ea elita noului partid. Un rabin bătrîn din cartierul Saint-

[261] Franţa a făcut parte din ţările europene care, în 1899—1901, au dat ajutor guvernului imperial chinez pentru a înăbuşi răscoala antiimperialistă a ihetuanilor (boxerilor).

Antoine îşi închipuia că duioasa Elisabeth atrăsese la ea duşmanii poporului ales din voia voită a dumnezeului Izraelului. Gîndea că mîinii care o împinsese pe nepoata lui Mardoheu în patul lui Ahasverus i-a plăcut să adune căpeteniile antisemitismului şi prinţii zurbagiilor împrejurul unei evreice. E drept că baroana se lepădase de credinţa strămoşească. Dar cine poate pătrunde gîndurile lui Iahveh ? În ochii artiştilor care, ca Fremont, îşi aminteau figurile mitologice din palatele germane, dolofana ei frumuseţe de Erigonă vieneză părea o alegorie a culesului de vii naţionalist.

Ospeţele ei învederau satisfacţia şi puterea, şi cel mai neînsemnat prînz căpăta un caracter cu adevărat naţional. Şi astfel, în acea dimineaţă doamna de Bon- mont adunase la masa ei mai mulţi iluştri apărători ai bisericii şi armatei : Henri Leon, vicepreşedintele Comitetelor regaliste din sud-vest, care adresase felicitări aleşilor naţionalişti din Paris ; căpitanul de Chal- mot, fiul generalului Cartier de Chalmot, şi tînăra lui soţie, americană, care îşi exprima în saloane sentimentele ei naţionaliste, ciripind în aşa fel, că s-ar fi zis că păsările din colivii luau parte la certurile noastre ; domnul Tonnellier, profesor la clasa a cincea a liceului Sully, suspendat : dovedindu-se că domnul Tonnellier făcuse în faţa tinerilor săi elevi apologia unui atentat la viaţa domnului preşedinte al republicii, se ştie că fusese lovit de o pedeapsă disciplinară şi, cu începere de atunci, primit în lumea cea mai bună, unde se prezenta bine, cu rezerva că-i plăceau jocurile de cuvinte ; Fremont, fost comunard, inspector de muzee care, la bătrîneţe, se împăca de minune cu societatea burgheză şi capitalistă, era nelipsit în casele evreilor bogaţi, paznici ai comorilor de artă creştină, şi care ar fi trăit bucuros sub dictatura unui cal, cu condiţia să poată mîngîia toată ziua cu gingaşele sale mîini bibelouri din material de preţ şi lucrate cu fineţe ; bătrînul conte Davant, vopsit, ceruit, lăcuit, veşnic frumos, puţin ursuz, amintind epoca de aur a evreilor, cînd furniza marilor bancheri fastuoşi mobile de Riesener şi bronzuri de Thomyre. Hăitaş al baronului, îi procurase obiecte de artă şi mobilier în valoare de cincisprezece milioane. Acum, ruinat în speculaţii neizbutite, trăia printre fii, regretînd părinţii, morocănos, acrit, parazit din cei mai insolenţi, ştiind că numai aceştia sînt toleraţi. Baroana mai avea la masă pe Jacques de Cadde, unul dintre promotorii subscripţiei Henry, pe Gustave Dellion, pe Astolphe de Courtrai, pe Joseph Lacrisse, pe Hugues Chasson des Aigues, preşedintele Comitetului naţionalist din Celle-Saint şi Jambe d'Argent, în scurteică şi pantaloni scurţi din pînză de sac, la braţ cu banda albă brodată cu flori de crin din fir de aur, foarte pletos sub pălăria lui rotundă pe care, laolaltă

cu mătaniile din simburi de măslină, n-o părăsea niciodată. Era un cîntăreţ din Montmartre, numit Dupont, care, făcîndu-se *chouan,* era

primit în lumea cea mai bună. Mînca la repezeală, c-o puşcă veche cu cremene între picioare, şi bea vîrtos. De la afacerea Dreyfus cetire, în înalta societate franceză se făcuse o nouă rînduială.

Tînărul baron Ernest ocupa, aşezat în faţa mamei sale, locul stăpînului casei. Discuţiile lunecau spre politică.

— Rău faci, îi spuse Jacques de Cadde lui Gustave Dellion, rău faci că nu studiezi lovitura bătrînului Frangois... Nu se ştie ce se poate întîmpla... după expoziţie... Şi de vreme ce facem întruniri publice...

— Cam aşa e, spuse Astolphe Courtrai. Ca să izbuteşti alegeri bune peste douăzeci de luni, trebuie să te pregăteşti de luptă. În ce mă priveşte, vă asigur că voi fi gata. Lucrez în fiecare zi : box şi baston.

— Ce profesor ai ? întrebă Gustave Dellion.

— Gaudibert. A perfecţionat boxul francez. E uimitor ! Are minunate lovituri de savată, şi toate inventate de el... E un profesor de mîna-ntîi, care înţelege importanţa capitală a antrenamentului.

— Antrenamentul, asta e tot, spuse Jacques de Cadde.

— Bineînţeles, urmă Astolphe de Courtrai. Şi Gaudibert are metode de antrenament superioare, un sistem întreg bazat pe experienţă : masaj, fricţiuni, regim dietetic, precedînd o alimentaţie substanţială. „Contra grăsimii, pentru muşchi", e deviza lui. Şi te face să ai în şase luni, amicii mei, un pumn de o elasticitate... şi o lovitură de picior de o mlădiere...

Doamna de Chalmot întrebă :

— Nu puteţi oare trînti la pămînt acest guvern anost ?

Şi numai la ideea guvernului Waldeck, îşi hîţînă cu indignare frumosul ei cap de mic Samuel.

— Fii pe pace, doamnă, spuse Lacrisse. Guvernul acesta va fi înlocuit de altul cu totul la fel.

— Un alt guvern de risipă republicană, zise domnul Tonnellier. Franţa va fi ruinată.

— Da, spuse Leon, un alt guvern întocmai ca acesta. Dar noul guvern va fi mai puţin neplăcut, nu va mai fi guvernul afacerii Dreyfus. Vom avea nevoie să ducem o campanie de cel puţin şase săptămîni, prin toate ziarele noastre, pentru a-l face odios.

— Ai fost la *Petit Palais* [262]) doamnă ? o întrebă Fre- mont pe baroană.

Baroana îi răspunse că da şi că văzuse acolo cutii frumoase şi carnete de bal drăguţe.

— Emile Molinier, urmă inspectorul muzeelor, a organizat o admirabilă expoziţie de artă franceză. Evul mediu e reprezentat prin monumentele cele mai de preţ. Veacul al XVXII-lea face bună figură,

[262] Palat ridicat la Paris în vederea expoziţiei universale din 1900.

dar a mai rămas loc pentru el. Domnia-ta, doamnă, care ai comori de artă, miluieşte-ne şi pe noi cu cîteva capodopere.

E drept că marele baron lăsase comori de artă văduvei sale. Contele Davant făcuse pentru el răşluiri prin toate castelele din provincie şi obţinuse prin toată Franţa, pe malurile Sommei, Loirei şi Rhonului, de la gentilomi mustăcioşi, ignari şi nevoiaşi, portrete de străbuni, mobile istorice, daruri făcute de regi ibovnicelor regale, auguste amintiri ale monarhiei, gloria celor mai ilustre familii. Baroana avea, în castelul de la Montil şi în locuinţa ei din strada Marceau, lucrările celor mai faimoşi ebenişti francezi şi ai celor mai de seamă cizelatori din veacul al XVIII-lea : scrinuri, colecţii de medalii, mesuţe de scris, orologii, pendule, sfeşnice, încîntătoare tapiţerii în culori şterse. Dar cu toate că Fremont şi, înaintea lui, Terremondre o rugaseră să trimită cîteva mobile, bronzuri şi covoare la expoziţia retrospectivă, ea refuzase mereu. Mîndră de bogăţiile sale şi doritoare să se laude cu ele, de data aceasta nu voise să împrumute nimic. Joseph Lacrisse o încuraja în acest refuz :

— Nu da nimic pentru expoziţia lor. Obiectele îţi vor fi furate, nimicite. Se ştie, cel puţin, dacă vor fi în stare să-şi organizeze bîlciul internaţional ? E mai bine să nu ai de-a face cu oamenii ăştia.

Fremont, care fusese refuzat de mai multe ori, stărui :

— Domnia-ta, doamnă, care ai atîtea lucruri frumoase şi care eşti vrednică să le ai, arată-te aşa cum eşti, liberală, generoasă şi patriotă, căci de patriotism e vorba. Trimite la *Petit Palais* mobila domniei-tale de Riesener, împodobită cu porţelanuri fine de Sevres. Cu această mobilă nu ai a te teme de rivali. Nu-şi are perechea decît în Anglia. Vom aşeza pe ea vasele domniei-tale de porţelan care au aparţinut marelui *Dauphin* [1], cele două minunate potire celadon, mon- tate-n bronz de Caffieri. Va fi grozav.

— Montajul, spuse c-un ton de amară înţelepciune contele Davant, nu-i de Philippe Caffieri. Potirele sînt însemnate cu litera C avînd o floare de crin deasupra. E semnul lui Cressent. Poţi să nu ştii asta. Dar nu trebuie să afirmi contrariul.

Fremont îşi reluă implorările :

— Arată-ţi mărinimia, doamnă ; trimite, o dată cu acestea, tapiţeria lui Leprince[263] [264], *Logodnica moscovită.* îţi vei cîştiga dreptul la recunoştinţa naţională.

Baroana era gata să cedeze. înainte de a consimţi, îl întrebă din ochi pe Joseph Lacrisse, care îi spuse :

— Trimite-le tot secolul al XVIII-lea, de vreme ce le lipseşte.

Baroana îl întrebă apoi, din condescendenţă, pe contele Davant ce

---

263 Fiul lui Ludovic al XIV-lea, mort în 1711.

264 Pictor şi gravor francez (1733—1781).

trebuie să facă.

El îi răspunse :

— Fă ce vrei. Nu am a-ţi da sfaturi. De-ţi vei trimite sau de nu-ţi vei trimite mobilele la expoziţie, totuna e. Din nimic, nimic nu iese, cum spunea vechiul meu prieten Theophile Gautier.

„S-a făcut ! îşi zise Fremont. O să mă duc îndată să dau ştire guvernului că am pus mîna pe colecţia Bonmont. Treaba asta merită rozeta [265].“

Şi, în sinea lui, se bucură. Asta nu pentru că ar fi fost un prost. Dar nu dispreţuia distincţiile sociale şi găsea că avea haz ca un comunard condamnat să fie ofiţer al Legiunii de onoare.

— Trebuie totuşi să-mi pregătesc cuvîntarea pe care o voi rosti duminică la banchetul cartierului Grandes-Ecuries, spuse Joseph Lacrisse.

— O ! oftă baroana. Nu te mai osteni. E de prisos. Improvizezi atît de bine !...

— Şi apoi, dragul meu, adăugă Jacques de Cadde, nu-i greu să le vorbeşti alegătorilor.

— Nu-i greu, dacă vrei, urmă alesul Lacrisse, dar e gingaş. Adversarii noştri proclamă că nu avem program. E o calomnie ; avem un program, dar...

— Vînătoarea de potîrnichi, domnilor, iată programul, spuse Jambe d’Argent.

— Dar alegătorul, urmă Joseph Lacrisse, e mai complex decît s-ar crede la prima vedere. Aşa, de-o pildă, eu am fost ales în cartierul Grandes-Ecuries de către monarhişti, firește, de bonapartişti, de-asemeni, şi de... cum să zic ? de republicanii cărora le e lehamite de republică, dar care totuşi au rămas republicani. E o stare de spirit care nu e rară la Paris, în tagma micului negoţ. Astfel, cîrnăţarul, preşedintele Comitetului meu, strigă cît îl ţine gura : „De republica republicanilor m-am săturat. Aş face-o să sară-n aer, de-aş putea, chiar dacă ar fi să sar şi eu cu ea. Dar pentru republica dumneavoastră, domnule Lacrisse, mi-aş da şi viaţa...“ Există, fără îndoială, un teren de împăciuire. „Să ne strîngem rîndurile în jurul drapelului... Să nu îngăduim să fie atacată armata... Iureş în trădătorii năimiţi de duşman ca să sleiască apărarea naţională. Ăsta-i terenul.

— Mai e şi antisemitismul, spuse Henri Leon.

— Antisemitismul, răspunse Joseph Lacrisse, e foarte răspîndit în cartierul Grandes-Ecuries, pentru că în acest cartier sînt foarte mulţi evrei bogaţi, care ne sprijină în luptă.

— Şi lupta antimasonică ! exclamă Jacques de Cadde care, era cucernic.

---

[s] Rozeta Legiunii de onoare, adică gradul de ofiţer sau comandor al acestui ordin.

— În cartierul Grandes-Ecuries sîntem toţi înţeleşi în ceea ce priveşte lupta împotriva francmasonilor, 654 răspunse Joseph Lacrisse. Cei ce se duc la slujba bisericească îi învinovăţesc că nu-s catolici. Socialiştii naţionalişti îi învinovăţesc că nu-s antisemiţi. Şi toate întrunirile noastre iau sfîrşit în strigătul, de mii de ori repetat : „Jos francmasonii !“. La care, cetăţeanul Bissolo zbiară : Jos boaitele !“. În aceeaşi clipă e lovit, prăvălit, călcat în picioare de ai noştri şi dus la poliţie de sergenţi. Starea de spirit e minunată în acest cartier. Dar mai sînt încă idei greşite de combătut. Mic- burghezul tot nu vrea să priceapă că numai monarhia îl poate face fericit. El tot nu-şi dă seama că se înalţă pe sine cînd se apleacă în faţa bisericii. Micul negustor e otrăvit de cărţile şi gazetele proaste. E contra abuzurilor clerului şi amestecului preoţilor în politică. Mulţi dintre alegătorii mei se declară anticlericali.

— Adevărat ? exclamă doamna baroană de Bon- mont, cu întristare şi uimire.

— Scumpă doamnă, spuse Jacques de Cadde, în provincie e la fel. Eu numesc asta antireligiozitate. Cine e anticlerical e antireligios.

— Să nu ne ascundem, urmă Lacrisse : mai avem încă multe de făcut. Prin ce mijloace ? Asta rămîne de văzut.

— Eu, spuse Jacques de Cadde, sînt pentru mijloacele violente.

— Care anume ? întrebă Henri Leon. Se lăsă o tăcere, după care Henri Leon urmă : Am avut succese strălucite. Dar Boulanger[266] a avut şi el succese strălucite. Şi s-a uzat totuşi.

— A fost uzat de alţii, spuse Lacrisse. Dar nu avem a ne teme că şi noi vom fi uzaţi astfel. Republicanii, care s-au apărat foarte bine faţă de el, se apără foarte prost faţă de noi.

— De aceea, spuse Leon, nu de duşmani, ci de prieteni mă tem. Avem prieteni la Cameră. Ce dracu păzesc ? N-au fost în stare nici măcar să ne miluiască cu o crizişoară de guvern, complicată cu una prezidenţială.

— Ar fi fost de dorit, spuse Lacrisse. Dar nu era cu putinţă. Dacă ar fi fost cu putinţă, criza o provoca Meline. Trebuie să fim drepţi. Meline face şi el ce poate.

— În cazul ăsta, răspunse Leon, trebuie să avem răbdare şi să aşteptăm ca republicanii de la Senat şi de la Cameră să ne cedeze locul. Nu-i aşa, Lacrisse ?

— Ah ! oftă Jacques de Cadde, regret vremurile în care ne încăieram. Erau vremuri bune.

— Pot reveni, spuse Henri Leon.

---

[266] General şi politician francez (1837—1891) ; a încercat să instaureze o dictatură militară, punîndu-se în fruntea mişcării şovine.

— Crezi asta ?

— Doamne ! dacă le reînviem !

— Aşa este !

— Sîntem destui, cum zice generalul Mercier. Să trecem la fapte.

— Trăiască Mercier ! strigă Jambe d'Argent.

— Să trecem la fapte, urmă Henri Leon. Să nu pierdem timp. Şi, mai ales, să băgăm de seamă să nu ne răcim. Naţionalismul se înghite cald. Cîtă vreme e în clocot e un tonic. Rece, e un medicament.

— Cum aşa, un medicament ? întrebă, cu asprime, Lacrisse.

. – Un medicament salutar, un leac eficace, o bună doctorie... dar pe care bolnavul n-o ia cu plăcere şi nici de bunăvoie... Nu-i bine să laşi mixtura în stare de repaos. Agită flaconul înainte de întrebuinţare, după cum recomandă farmacistul prevăzător. în clipa de faţă, mixtura noastră naţionalistă, dacă o scuturi bine, capătă culoare trandafirie frumoasă şi plăcută la vedere şi un gust acrişor care mîngîie cerul gurii. Dar dacă lăsăm sticla liniştită, licoarea îşi va pierde mult din culoare şi gust. Va lăsa drojdie. Ce-i mai bun se va duce la fund ; părţile de monarhie şi de religie care intră în compoziţia ei se vor fixa în boştină. Bolnavul, bănuitor, va lăsa trei sferturi în flacon. Agitaţi, domnilor, agitaţi.

— Nu vă spuneam eu ? exclamă tînărul de Cadde.

— E uşor să spui : agitaţi ! Vorba e să agiţi la timp. Fără de asta, se prea poate să superi alegătorul, obiectă Lacrisse.

— O ! spuse Leon, dacă te gîndeşti la realegerea dumitale !...

" Ce te face să crezi că mă gîndesc la ea ? Nu mă gîndesc.

— Şi bine faci, căci nu trebuie să prevezi nenorocirile atît de departe.

— Cum asta, nenorocirile ? Crezi că alegătorii mei se vor schimba ?

— Dimpotrivă, mă tem că nu se vor schimba. Erau nemulţumiţi şi te-au ales. Peste patru ani tot nemulţumiţi vor fi. Şi de data asta vor fi nemulţumiţi de dumneata... Vrei să-ţi dau un sfat, Lacrisse ?

— Să-l vedem.

— Ai fost ales de două mii de alegători, nu-i aşa ?

— Dou mii trei sute nouă.

— Două mii trei sute nouă... E greu să mulţumeşti două mii trei sute nouă inşi. Dar nu trebuie să te iei numai după număr, trebuie să ai în vedere şi calitatea. Printre alegătorii dumitale ai un pachet destul de gros de republicani anticlericali, mici negustori şi slujbaşi. Nu ei sînt cei mai inteligenţi.

Lacrisse, care devenise bărbat serios, răspunse încet şi grav :

— Am să te lămuresc. Alegătorii mei sînt republicani, dar, înainte de toate, sînt patrioţi. Au votat pentru un patriot care nu gîndeşte ca ei şi care are altă părere decît ei asupra unor probleme pe care le-au socotit secundare. Purtarea lor e întru totul onorabilă şi trag nădejde că nu şovăi s-o aprobi.

— Desigur, o aprob. Dar putem recunoaşte între noi că nu-s cine ştie ce isteţi.

— Isteţi!... urmă Lacrisse, cu amărăciune, isteţi... Nu pretind că-s isteţi ca...

Căuta în mintea lui numele unui om isteţ, dar, fie că nu se afla nici unul printre prietenii săi, fie că ingrata lui memorie nu voia să-i dezvăluie numele pe care îl căuta, fie că o firească rea-voinţă îl făcea să respingă pildele ce-i veneau în cap, nu-şi termină fraza şi urmă, puţin iritat :

— În sfîrşit, nu văd de ce-i bîrfeşti.

— Nu-i bîrfesc. Vreau să spun numai că-s mai puţin inteligenţi decît alegătorii monarhişti şi catolici, care au votat cu dumneata, ca şi călugării. Aceştia ştiau ce

657

fac. Ei, bine î atît interesul, cît şî datoria dumitale este să te osteneşti pentru ei, în primul rînd pentru că gîndesc ca dumneata şi, pe urmă, pentru că pe preoţi nu-i poţi înşela, în vreme ce pe imbecili îi poţi.

— Greşeală ! mare greşeală ! exclamă Joseph La- crisse. Se vede bine, dragul meu, că nu cunoşti alegătorul. Eu îl cunosc ! Imbecilii nu sînt mai uşor de înşelat decît ceilalţi. Se înşală singuri, e drept. Se înşală tot timpul. Dar nu-i poţi înşela.

— Ba da, ba da ! îi poţi înşela, numai că trebuie să ştii cum să-i iei.

— Nu te potrivi, răspunse, cu sinceritate, Lacrisse. Apoi, răzgîndindu-se : De altfel, nici nu vreau să-i înşel.

— Cine-ţi spune să-i înşeli ? trebuie să-i mulţumeşti. Şi asta o poţi face cu uşurinţă. Nu-l vezi îndeajuns pe părintele Adeodat. E un sfetnic bun şi atît de moderat! Te va povăţui, cu finul său zîmbet şi cu mîinile vîrîte în mînecile sutanei : „Domnule consilier, păstrează-ţi majoritatea, mulţumeşte-o. Nu ne vom simţi jigniţi dacă veţi da, pe ici, pe colo, cîte un vot pentru impresci- bilitatea drepturilor omului şi ale cetăţeanului şi chiar împotriva amestecului preoţilor în guvernare. Gîndeş- te-te în şedinţele publice la alegătorii dumitale republicani şi fii pentru noi în comisii. Acolo, în linişte şi pace, se face treabă bună. Dacă majoritatea Consiliului se vădeşte din cînd în cînd anticlericală, acesta e un neajuns pe care îl vom îndura cu răbdare. Totul e ca marile comisii să fie profund religioase. Ele vor fi mai puternice decît Consiliul însuşi, pentru că o minoritate activă şi compactă e veşnic biruitoare faţă de o majoritate inertă şi împrăştiată.

Iată, dragă Lacrisse, ceea ce te va povăţui părintele Adeodat. E plin de răbdare şi seninătate. Cînd prietenii noştri vin, înspăimîntaţi, să-i spună : „Vai, părinte ! ce îngrozitoare noutăţi pun la cale francmasonii! stagiul şcolar, articolul 7, legea asupra asociaţiilor, grozăvii!“, blajinul părinte zîmbeşte şi nu răspunde nimic. Nu răspunde nimic, dar îşi zice : „Am mai văzut noi şi altele. Am văzut anii ’89 şi ’93, suprimarea comunităţilor religioase şi vînzarea bunurilor bisericeşti. Şi pe vremuri, sub monarhia preacreştină, se poate spune oare 658 că ne-am păstrat şi

sporit avutul fără luptă şi caznă ? Ar însemna că nu cunoaştem istoria Franţei. Mănoasele noastre stăreţii, tîrgurile şi satele, robii, păşunile şi morile, pădurile şi heleşteiele, instanţele şi jurisdicţia noastră ne-au fost fără încetare tăgăduite de către duşmani puternici, seniori, episcopi şi regi. Aveam de apărat, cu arma în mînă, sau în faţa instanţelor, azi un imaş sau un şleah, mîine un castel sau o spînzurătoare. Pentru a ne apăra bogăţiile de lăcomia puterii mirene, trebuia tot timpul să scoatem la iveală vechile pravili ale lui Clotaire şi ale lui Dagobert împotriva cărora ştiinţa cea nelegiuită, care se predă astăzi în şcolile ocîrmuirii, se înscrie în fals. Am pledat vreme de zece veacuri contra oamenilor regelui. Nu sînt decît treizeci de ani de cînd pledăm contra justiţiei republicii. Şi se crede c-am obosit! Nu, nu sîntem nici înspăimîntaţi, nici descurajaţi. Avem bani şi averi imobiliare. E bunul săracilor. Pentru a-l păstra şi spori, ne bizuim pe două ajutoare de care nu vom duce lipsă : ocrotirea cerească şi neputinţa parlamentară. “

Acestea sînt gîndurile care se înmănunchează armonios, sub chelia lucioasă a părintelui Adeodat. Lacrisse, ai fost candidatul părintelui Adeodat. Eşti alesul său. Du-te şi-l vezi. E foarte dibaci. îţi va da sfaturi bune. Vei învăţa de la el cum să-l mulţumeşti pe cîrnăţar, care e republican, şi cum să-l încîntţi pe negustorul de umbrele, care e liber-cugetător. Vezi-l pe părintele Adeodat, vezi-l şi revezi-l mereu.

— Am stat de mai multe ori de vorbă cu el, spuse Joseph Lacrisse. în adevăr, e foarte deştept. Aceşti călugări de treabă s-au îmbogăţit cu o iuţeală uimitoare. Fac mult bine în cartier.

— Mult bine, urmă Henri Leon. Enormul patrulater cuprins între strada Grandes-Ecuries şi manej, casa baronului Golsberg şi bulevardul exterior le aparţine în întregime. Duc cu răbdare la capăt un plan uriaş. Şi-au pus în cap să înalţe, în mijlocul Parisului, o imensă bazilică, un al doilea Lourdes care va atrage, în fiecare an, mii de pelerini. Pînă atunci, construiesc pe întinsele lor terenuri case de raport.

— Ştiu bine asta, spuse Lacrisse.

— Şi eu ştiu, spuse Fremont. Cunosc pe arhitectul lor. E Florimont, un om extraordinar. Ştiţi că preoţii congregaţiilor organizează pelerinaje în Franţa şi în străinătate. Florimond, cu părul neîngrijit şi cu o barbă de care nu s-a atins foarfecă, întovărăşeşte pelerinii în vizitarea catedralelor. Şi-a făcut un cap de meşter- zidar din veacul al XIII-lea. Contemplă turlele şi clopotniţele cu priviri extatice. Le dă lămuriri doamnelor despre arcurile ogivale şi despre simbolistica creştină. Le arată, în roza cea mare de pe portaluri, pe Maria, floarea arborelui genealogic al Mîntuitorului. Calculează rezistenţa zidurilor, printre lacrimi, suspine şi rugăciuni. La masa comună, la care se adună călugării şi pelerinii, faţa şi mîinile lui pline de praful cenuşiu al vechilor pietroaie pe care le-a îmbrăţişat sînt mărturie a credinţei sale de calfă catolică. îşi mărturiseşte idealul : „Să-şi aducă şi el, muncitor smerit, piatra lui întru zidirea noului sfînt lăcaş, care va dăinui cît lumea“. Şi, reîntors la Paris, clădeşte case îngrozitoare, de speculă, cu

moloz prost şi cărămizi găunoase, care nu vor dura nici douăzeci de ani.

— Dar, spuse Henri Leon, nici nu-i nevoie să dureze douăzeci de ani. E vorba de clădirile din cartierul Grandes-Ecuries de care vorbeam adineauri şi care îşi vor ceda cîndva locul marii bazilici a sfîntului Anton şi acareturilor sale, unei întregi cetăţi religioase care va lua fiinţă peste vreo cincisprezece ani. În mai puţin de cincisprezece ani, vrednicii părinţi vor fi stăpîni pe întregul cartier al Parisului, care l-a ales pe prietenul nostru Lacrisse.

Doamna de Bonmont se ridică şi îl luă de braţ pe contele Davant.

— îţi dai seama, nu-mi place să mă despart de lucrurile mele... Obiectele împrumutate sînt în primejdie... îţi aduc neplăceri... Dar de vreme ce-i vorba de un interes naţional... Ţara, înainte de toate. Alege cu domnul Fremont ceea ce-i de expus.

— Orişicît ! spuse Jacques de Cadde ridicîndu-se de la masă, rău faci, Dellion, că nu studiezi lovitura bătrînului Francois.

Cafeaua fu servită în salonul cel mic.

Jambe d'Argent, cîntăreţ *chouan,* se aşeza ia pian. îşi îmbogăţise repertoriul cu cîteva cîntece regaliste de pe vremea Restauraţiei, cu care trăgea nădejde să obţină un frumos succes prin saloane.

începu să cînte pe aria *Santinelei:*

Din nepătrunsa voie a nemiloasei soarte,
Luptînd cu strășnicie dușmanul să-l stropșească,
Pe cîmpul de bătaie, Bayard, lovit de moarte Și mîndru că-și dă duhul pe glia strămoșească, în clipele-i din urmă, în acest chip grăi:
„Slăvită fie soarta ce vru să mor așa !
Slăvită fie-ursita, ce mă învrednici Ca fără de prihană să fi putut sluji Pe rege, pe iubită și scumpă țara mea".

Chassons des Aigues, preşedintele Comitetului de acţiune naţionalistă, se apropie de Joseph Lacrisse.

— Iubite consilier, ce zici ? facem ceva de 14 Iulie ?

— Consiliul, răspunse cu gravitate Lacrisse, nu poate organiza mişcări de stradă. Asta nu-i în atribuţiile sale ; dar dacă se iscă manifestaţii spontane...

— Timpul trece, primejdia creşte, răspunse Chassons des Aigues, care se aştepta să fie exclus din club şi împotriva căruia se depusese la Parchet o plîngere de escrocherie. Trebuie să începem lupta.

— Nu te frămînta, îi spuse Lacrisse. Sîntem destui la număr şi avem bani.

— Avem şi bani, repetă Chassons des Aigues, visător.

— Cu oameni şi cu bani se fac alegerile, urmă Lacrisse. în douăzeci de luni, punem mîna pe putere şi o vom păstra douăzeci de ani.

— Da, dar pînă atunci... oftă Chassons des Aigues, ai cărui ochi rotunjiţi priveau, plini de nelinişte, în negura viitorului.

— Pînă atunci, răspunse Lacrisse, vom face propagandă în

provincie. Am şi început.

— E preferabil să terminăm imediat, declară Chassons des Aigues, cu accentul unei adînci convingeri. Nu putem lăsa acestui guvern al trădării răgazul de a dezorganiza armata şi de a paraliza apărarea naţională.

661

•— De buna seama, spuse JacqueS de Cadde. tlrma- riţi-mi bine raţionamentul. Strigăm : „Trăiască armata !“.

— Te cred, spuse tînărul Dellion.

— Lăsaţi-mă să vorbesc. Strigăm : „Trăiască armata !“. E semnalul nostru de adunare. Dacă guvernul se hotărăşte să înlocuiască generalii naţionalişti cu generali republicani, nu mai putem striga : „Trăiască armata !“.

— De ce ? întrebă tînărul Dellion.

— Pentru că atunci ar însemna că strigi : „Trăiască republica !“. Asta sare-n ochi.

— Nu e cazul să ne temem, spuse Joseph Lacrisse. Moralul ofiţerilor e minunat. Dacă guvernul trădării izbuteşte să strecoare în înaltul comandament un republican la zece, e tot ceea ce poate face.

— Chiar şi atîta ar fi foarte neplăcut, spuse Jacques de Cadde. Căci atunci am fi nevoiţi să strigăm : „Trăiască cele nouă zecimi ale armatei!“. Pentru un strigăt e prea mult.

— Fii liniştit, îl îndemnă Lacrisse. Cînd strigăm : „Trăiască armata!“, se ştie bine că asta înseamnă : „Trăiască Mercier !“.

Jambe d’Argent, aşezat la pian, cîntă :

Trăiască regele ! Trăiască !
E o veche datină marinărească Ce vrea spre a-i mai îndulci amarul Să cînte cînd se-neacă marinarul.
El uită de viaţă, de pămînt,
De cei de-acasă, aşteptînd pe maluri,
Şi nici nu-i pasă că-i cuprins de valuri,
Ci cîntă, cu putere şi avînt,
Trăiască regele !

— Orice s-ar zice, spuse Chassons des Aigues, 14 Iulie e o zi bună pentru începerea tărăboiului. Mulţimea de pe străzi, mulţimea electrizată care se înapoiază de la paradă, aclamînd regimentele în trecere... Cu metodă se pot face multe în asemenea zi. Se pot aţîţa la răscoale masele pînă-n adînc.

662

— Te înşeli, spuse Henri Leon. Nu cunoşti psihologia mulţimilor. Bravul naţionalist care se întoarce de la paradă ţine în braţe un prunc şi trage după el cu mîna un alt ţînc. Nevasta lui, care-l întovărăşeşte, duce cu ea un paner în care se află o sticlă, pîine şi cîrnaţi. Încearcă numai să aţîţi la răscoale omul, cu cei doi copii, nevasta şi prînzul familiei!... Ş-apoi, pricepi dumneata, mulţimile sînt călăuzite de asociaţii de idei foarte simple. Nu le poţi hotărî să pornească la răzmeriţă în zi de

sărbătoare. Iluminaţia şi focul bengal insuflă mulţimilor idei vesele şi paşnice. Vulgul vede în faţa cîrciu- milor un careu de lanterne chinezeşti şi o estradă, acoperită cu stambă, pentru muzicanţi; Şi nu doreşte decît să danseze. Dacă vrei să stîrneşti o mişcare de stradă, trebuie să prinzi momentul psihologic.

— Nu înţeleg, spuse Jacques de Cadde.

— Va trebui totuşi să cauţi să înţelegi, îi răspunse Henri Leon.

— Găseşti că nu-s inteligent ?

— Ce idee !

— Dacă crezi asta, mi-o poţi spune : nu mă supăr. Nu-mi dau aere de intelectual. Ş-apoi, am băgat de seamă că oamenii socotiţi inteligenţi ne combat ideile, convingerile, pe care vor să le înlăture, în sfîrşit, combat tot ceea ce ni-i drag. De-aceea, aş fi mîhnit peste măsură dacă aş fi ceea ce se cheamă un om inteligent. Prefer să fiu un imbecil şi să gîndesc ceea ce gîndesc şi să cred ceea ce cred.

— Ai deplină dreptate, observă Leon. Nu putem decît rămîne ceea ce sîntem. Şi dacă nu sîntem proşti, trebuie să ne purtăm ca şi cum am fi. Căci tot prostia e aceea care izbuteşte mai bine pe lumea asta. Oamenii de duh sînt nişte gogomani. Nu ajung nimic.

— E prea adevărat ceea ce spui! exclamă Jacques de Cadde.

Jambe d'Argent cîntă :

Trăiască regele ! E-un strigăt de-adunare Ce de un bun francez e singur demn.
Trăiască regele ! E pentru fiecare Din regimente, singurul consemn.

— Orişicît ! spuse Chassons des Aigues. Faci foarte rău, Lacrisse, că respingi mijloacele revoluţionare ; sînt cele bune.

— Copilării !... zise Henri Leon ; nu avem decît uni mijloc de acţiune, unul singur, dar sigur, puternic,, eficace : afacerea Dreyfus. Sîntem odraslele ei : nu uitaţi asta, naţionaliştilor. Afacerea Dreyfus ne-a ajutat să- creştem şi să propăşim. Numai ea ne-a hrănit, numai, ea ne mai sprijină. Din ea ne tragem mustul şi hrana ;; din ea ne scoatem substanţa dătătoare de viaţă. Dacă,, smulsă din pămînt, s-ar usca şi s-ar istovi, am gogi şi ne-am prăpădi şi noi. Să ne prefacem c-o stîrpim, dar s-o îngrijim cu băgare de seamă, s-o nutrim, s-o stropim. Publicul e naiv ; e pregătit să ţină cu noi. Văzîn- du-ne săpînd, scurmînd, răzuind în jurul plantei hrănitoare, va crede că ne ostenim să-i scoatem şi cea din urmă rădăcină. Şi ne va îndrăgi, ne va binecuvînta pentru zelul nostru. Nu-şi va închipui niciodată că noi o cultivăm cu dragoste. Şi iată, a înflorit din nou, în plină expoziţie. Şi candidul nostru popor n-a băgat de seamă că mulţumită nouă a reînflorit.

Jambe d'Argent cîntă :

Pentru c-aicea generalul Petrecerii i-a dat semnalul.
Vînzării să-i sporim deverul Şi într-un glas să cînte tot Soldatul ca şi ofiţerul:
Eu,
Pascal,

Ca soldat regal,
Mă-ngîmf, m-aplaud, mă laud.

— Cîntecul acesta e foarte drăguţ, murmură baroana, cu ochii pe jumătate închişi.

— în adevăr, spuse Jambe d'Argent, scuturîndu-şi aspra lui chică. îi zice *Pascal, cadet la regiment* sau *Ostaşul regelui.* E-un mic cap-de-operă. Am avut o idee fericită dezgropînd vechile cîntece regaliste din vremea Restauraţiei,
664
Eu,
Pascal,
Ca soldat regal.

Şi, nitam-nisam, slobozi o mină uriaşă pe coada pianului, unde îşi aşezase mătăniile şi medaliile.

— Fir-ar al dracului... Lacrisse, nu pune mîna pe mătăniile mele. Sînt binecuvîntate de sfîntul părinte, papa.

—· Orişicît! fu de părere Chassons des Aigues, trebuie să manifestăm pe stradă. Strada-i a noastră. Trebuie să se ştie asta. Să mergem la Longchamp, de 14 Iulie !...

— Merg şi eu, spuse Jacques de Cadde.

— Şi eu merg ! exclamă Dellion.

— Manifestaţiile voastre sînt o prostie, spuse baro- naşul, care pînă atunci tăcuse. Era îndeajuns de bogat pentru a fi scutit de-a face parte din vreun partid politic. Adăugă : Naţionalismul începe să mă plictisească.

— Ernest! îl dojeni baroana, cu o dulce asprime maternă.

— Aşa este, urmă Ernest, manifestaţiile voastre sînt caraghioase.

Tînărul Dellion, care îi datora parale, şi Chassons des Aigues, care se pregătea să-i ceară, nu cutezară să-l contrazică.

Chassons se strădui să zîmbească, încîntat ca la auzul unei vorbe de duh, iar Dellion găsi un cuvînt de aprobare.

— Nu zic ba. Dar ce nu-i oare caraghios ?

întrebarea aceasta îi stîrni adînci reflecţii lui Ernest,
care, după o clipă de tăcere, spuse cu un accent de sinceră melancolie :

— în adevăr, totu-i caraghios... Şi, gînditor, adăugă : Aşa-i şi cu daradaicele, care te lasă-n pană tocmai unde n-ai vrea. Şi nu doar că-ţi pare rău că eşti în întîrziere... Pentru ceea ce te aşteaptă în locurile în care te duci... Dăunăzi am rămas cinci ore între Marville şi Boulay. Nu cunoaşteţi aceste meleaguri ? Se află înainte de Dreux. Nici casă, nici pom, nici o cută de teren. Totu-i neted, galben, rotund şi c-o sărăcie de cer deasupra, ca
43
665
un clopot pentru pepeni. Îmbătrîneşti în asemenea localităţi... N-are a face, am să încerc un nou tip de maşină... şaptezeci de kilometri pe oră...

şi comod... Nu vii cu mine, Dellion ? plec diseară.

XXVI

— Zurbagiii, spuse domnul Bergeret, îmi stîrnesc cel mai viu interes. De aceea, nu fără plăcere am descoperit în destul de preţioasa carte a lui Nicole Lange- lier, parizian, un al doilea capitol privitor la aceşti prichindei. Îţi aminteşti de primul, domnule Goubin ?

Domnul Goubin răspunse că-l ştia pe de rost.

— Te felicit, zise domnul Bergeret. Căci e cuprinzător. Îţi voi citi îndată capitolul al doilea, care nu-ţi va plăcea mai puţin ca precedentul.

Şi profesorul citi cele ce urmează :

Despre harmalaia şi cumplit tărăboiul ce-l făceau zurbagiii, ti) despre frumoasa voroavă pe care Cabaz Mierosu le-au fost rostit, ipac.

Deci, făceau zurbagiii cumplit tămbălău prin tîrg, cetate tij Şcoala cea mare, ciocnind cu linguroiul în tigăi, sireci oale de her, la care noi tingiri le zicem, făcînd cilibie meterhanea. Şi umblau răcnind : „Moarte trădătorilor şi maramoilor.“ Şi spînzurau pe ziduri, în locuri ferite şi retirade, preafrumoase herburi micuţe, şi sta scris pre ele : „Moarte maramoilor ! Nici un ac de la jidovi şi de la zarafi! Trăiască Zurgălău !“ Şi se purtau cu arme cu foc şi arme albe, căci erau veliţi boeri. Şi se însoţeau zurbagiii cu Martin Ghiogaru, şi aşa milosîrdnici boeri erau, că de a lovi cu pumnii nu le era silă, măcar că una ca asta faptă de ţopîrlan este. Şi numai cît să taie şi să spînzure, de alta nu vorbeau pre a lor limbă şi idioamă, potrivită, nimerită şi pre măsura minţii lor, zicînd că să descreereze oameni vreau, sireci, să le ţipe afară din ţeasta lor creierii unde din porunca şi voia voită a hirii şăd. Şi precum spuneau aşa şi făceau, ori de cîte ori prilej se ivea. Ci, săraci 666 eu duhul fiind, socoteau ei, în sinea lor, zurbagiii, ca dacă numai ei sînt oameni vrednici, de bună seamă că ceilalţi toţi nevrednici sînt, ceea ce era după capul lor minunată şi limpede tocmală, deplină hotărnicie şi preafrumoasă rînduială de bătălie.

Şi aveau zurbagiii printre dînşii frumoase şi înalte doamne, şi încă din cele mai bine înţolite aveau, care frumoase şi înalte doamne cu multă gingăşie, cu momeli şi giugiuleli aţîţau pre acei berbanţi zurbagii să strop- şască, să strivească, să străpungă, să prăbuşască şi să facă una cu pămîntu pe vericine nu făcea zurba. Ci staţi şi nu vă minunaţi şi vedeţi în asta a muierii către cruzimi şi năsîlnicii firească aplecare şi gîndiţi că pentru semeaţa cutezanţă şi războinica voinicie numai laudă au muierile, după cum se vede şi în cel străvechi letopiseţ, unde stă scris că Dumnezeul Marte fu iubit de Venus şi de multe alte dumnezeiţi şi femei muritoare, puzderii, în vreme ce Apollo, dimpotrivă, măcar că din alăută preafrumos zicea, acolisindu-se de nimfe şi sluj- nici, numai dispreţ găsi.

Şi nu se pomenea în tîrg sfat de taină, alai, ospăţ, înmormîntare, iproci de zurbagii, fără ca un biet om, doi şi chiar mai mulţi să nu fie de dînşii stropşit şi lăsat pe jumătate, trei sferturi, ba şi de tot mort, pe caldarîm. Ceea ce năstruşnic foarte lucru era. Luaseră oamenii obicei că

pe acel ce-l stropşise zurbagiii, neprimind omul să facă zurba cu ei, să-l, după ce se depărta ceamburul, cu jale pe targă ducă în dugheana sau la cuhnele cîte unui spiţer. Şi pentru asta, şi poate încă şi pentru altele, se dase spiţerii din tîrg de partea zurbagiilor.

Ci iată că, pe acele vremi, scornitu-s-a mare iarmaroc în tîrg la Paris, în Francia, care iarmaroc mai acătării şi mai ceva era decît pe vremuri fuse iarmaroacele de la Aix-la-Chapelle, de la Francfurt, de la Lendit şi chiar decît acel vestit' iarmaroc de la Beaucaire. Şi se bulucise în acel iarmaroc atîta bogăţie şi belşug de mărfăraie şi iscusite lucrături de meşteri mari şi gingaşe născociri, că un bărbat cu doxă şi praxă, zis Cornely, ce numai gură-cască nu putem a zicere că era şi care multe văzuse, spunea fără sfială că văzînd, mînuind şi

tot privind acele meşteşugite cinii, îşi cu totul uita de cea a sufletului veşnică izbăvire, ba chiar să mănînce şi să beie uita. Năboiau în tîrgul Paris neamuri străine ca să petreacă şi bani să arunce. Regi şi regişori veneau care de care, iară galoaicele şi nătăfleţii se în pene umflau, zicînd : „Mare cinste pentru noi este“. Negustorii, cu mic cu mare, Burtă-Verde şi Maţe-Fripte, se chiteau să vîndă marfă multă şi cu bun preţ, străinilor ce-au mas în tîrg. Mămularii şi boccengiii descărcau toată încărcătura, ospătarii şi făgădarii întindeau mese, şi de la un cap la altul, tot tîrgul, putem spune, bogată chiverniseală şi veselă ospătărie era. Ci e cu cale să spunem că tagmei negustorilor nu toată, dar în bună parte, zurbagiii foarte îi plăceau şi-i tot lăuda, de ce, că ştiau zurbagiii cumplit răcni, şi paloşul strașnic să-nvîrtă, şi pînă şi geambaşii şi zarafii maramoi cu mare sfială şi smerită plecăciune la ei cătau, de frică să nu-i cumva stîlcească.

Ci, dacă iznaful meşterilor şi cinul negustoresc erau clădiţi cu dragostea către zurbagii, de bună seamă că mai vîrtos la a lor marfă şi dobîndă cugetau şi toţi căzură la prepus că, prin ale lor năprasnice izbucniri, iureşuri pe nepusă masă, loviri, detunături şi zurbalîcuri, să nu peste cap dee ale lor tarabe cu cîştig cu tot, pe la răspîntii, grădini şi pe Uliţa mare şi că aşijderi, numiţii zurbagii, moarte cumplită şi grabnică făcînd, să nu în sperieţi bage pre acele străine neamuri, peste rohatcă gonindu-le, cu pungile încă doldora. Cade-se să spunem, însă, că primejdia asta, mare nu era. E drept că se răsteau zurbagiii groaznic şi fioros. Dar nu strop- şau mulţi oameni dintr-o dată, ci, precum am zis, puţintei, cel mult un tîrgovăţ, doi-trei acolo, mai mult nu stropşau; iară năvală la englezi, nemţi, sau alte neamuri, nicicînd nu dau, ci numai cît la băştinaşi dau năvală. Stropşau ei aşa în cîte-un ungher, dar tîrgu-i mare, nici că se cunoştea. De asta poate şi-au făcut obicei şi rîvneau mai mulţi să doboare. Nu se vădea a fi cu priinţă ca în acest al întregii omeniri iarmaroc şi în această desfătată petrecere, să se işte zurbagii, din măsele scrîşnind, ochi de jăratic rotind, pumnii strîn- gînd,

picioarele crăcănînd, slobozind turbate răcnete şi 668 ţipînd ca cucuveicile, şi se înfricoşau tîrgoveţii toţi sa nu la netimp cumva facă zurbagiii, ceea ce fără pagubă şi piedică, după zaiafet şi a mărfei vînzare puteau face, sireci : să stropşască pe ici, pe colo, un biet creştin.

Atunci, prinseră tîrgoveţii a zice că cineşi pre sine va să se potolească şi hotărît-a obştea toată să facă pace în tîrg. Acestea însă zurbagiilor numai pe-o ureche le intra. Şi întorceau vorbă : „Adică, cum aşa ? Trăind fără să zdrobeşti un duşman sau batîr un venetic, îţi mai tihneşte viaţa ? Dacă lăsa-vom jidovii în pace să doarmă, porţile raiului închide-ni-se-vor. Cade-se oare să stăm cu braţele cruce ? Zis-a Domnul că muncind să ne cîştigăm traiul.“ Şi cîntărind ei în mintea lor dorinţa cea de obşte şi obştească vrere, erau nedumeriţi.

Ci, un bătrîn zurbagiu, zis Cabaz Mierosu, adună căpeteniile zurbagiilor toate. Era Cabaz Mierosu proslăvit, preamărit şi preţuit foarte de zurbagii, fiind el în căp- căni meşter şi multe şiretlicuri şi viclenii ştiind. Des- chizîndu-şi el gura ce cu un bot de ştiucă bătrînă aducea, ştirbă, dar cu îndeajuns încă dinţi în ea, ca să apuce caracuda, cu blîndeţă astfel grăi :

— Ascultaţi, oameni buni, ascultaţi cu toţii. Bărbaţi cumsecade şi buni prieteni şîntem. Nu sîntem nebuni. Cerem linişte. Mai mult : voim linişte. Liniştea e blîndă mîngîiere. Liniştea ir nepreţuit este, hipocratică unsoare şi balsam apolonean. Apelpisită fiertură este şi tămăduitoare, e floare de tei, e nalbă şi răsnalbă. Zahăr este, miere este. E miere, vă zic vouă, şi nu-s eu oare Cabaz Mierosu ? Mierea, hrana mea este. Vie cel de aur veleat şi linge-voi mierea din scorbura bătrînilor stejari. Mă credeţi, rogu-vă. Voiesc linişte. Voiţi linişte.

Auzind asemenea voroavă din gura Cabaz Mierosului, începură zurbagiii a se urît strîmba şi-şi înde ei şopteau : „Să fie oare el, Cabaz Mierosu, prietenul nostru, cel ce astfel grăieşte ? Atunci la noi nu mai ţine. Hainitu-s-a. Au să ne facă rău cată, au la cap s-a smintit ? Iară zurbagiii cei mai zurbagii ziceau : Au ce urzală împleteşte bătrînul boşorog ? Crede el că ne vom lepăda beţele, ciomegele, bîtele şi reteveile şi drăguţele ţevi cu foc pe care le purtăm în buzunare ? Ce sîntem noi în vreme de pace ? Nimic. Toată bafta din loviturile
669
ce dăm ni se trage. Vrea el să nu mai lovim ? Vrea el să nu mai facem zurbalîc?“ Şi înfricoşate mormăieli şi mîrîieli se iscară şi huia soborul zurbagiilor ca apele mării cînd e mînioasă.

Văzînd asta, îşi întinse Cabaz Mierosu mîinile lui mici şi gălbejite peste acele capete înfierbîntate, după pilda lui Neptun cînd potoleşte furtuna, şi adunînd iarăşi în a sa senină şi potolită alvie, nu chiar cu totul, dar aproape, zurbagiul ocean, şi cu plecată hristoitie, îşi urmă firul vorbii :

— Eu unul, dragilor, bun sfetnic şi prieten sînt vouă. Ci mai întîi ascultaţi şi mai apoi vă supăraţi. Cînd zic : Vreau linişte, limpede este că linişte vrem la duşmani, vrăjmaşi şi la răuvoitorii toţi, care în alt chip

ca noi şi împotrivă-ne cugetă şi lucrează. Şi prea învederat şi vădit este, că nu către noi zurbagiii, ci numai către ne- zurbagiii toţi strig linişte, linişte zic, la agie şi Divan, care cu duşmănia de-a curmezişul ne stau, linişte la paşnicii ciraci ai Divanului, care hirotonosiţi cu dregătorii şi putere, împuterniciţi sînt să preîntîmpine, să oprească şi să înăbuşe zurbalîcul, linişte praviliceştilor rînduieli ce ne pîndesc cu certare. Aceste toate voim ca în adîncă şi de moarte linişte să se cufunde ; vericine zurbagiu nu este, abisul şi genuna şi somnul de veci ajungă-l. *Requiem aeternam dona eis, Domine*[1]. Iaca ce vrem ! Nu a noastră linişte vrem. Nu sîntem liniştiţi. Cînd cîntăm noi *requiescat*[267 268], pentru noi cîntăm oare ? Nu ne arde de somn. Moartea ţine mult. *Nos qui vivimus* [269] dăm altora pace, dar nu pe iasta, ci pe ceia lume. E cea mai paşnică. Vreau linişte. Sînt eu un nătîntoc ? Au nu-l ştiţi voi pe Cabaz Mierosu ? Aflaţi, iubiţilor, că am momeli destule în turbinca mea. Aveţi voi oare, mieluşeilor, mai puţină glagorie decît plozii şi mîzgî- licii de la şcoală, care, cînd poarca sau fripta joacă şi vor pe cîte unul să-l păcălească, strigă „basta“, ceea ce armistiţ înseamnă, sireci de luptă încetare, şi după ce din prepus şi de sine apărare îl scot, lesne îl răpun, şi cu buzele umflate îl lasă ?

La fel fac eu, Cabaz Mierosu, zbir crăiesc. Cînd mi se înfăţişează la Divan, după cum ades se întîmplă, pre- puielnici şi isteţi potrivnici, astfel grăiesc lor : Pace, pace, boeri, pace. *Pax vobiscum* ![270] şi le strecor binişor sub bancă o ulcică plină cu iarbă-de-puşcă şi piroane ruginite, cu bun fitil, al cărui capăt eu îl ţin. Mă prefac apoi că dorm în pace şi, cînd mi-i îndemînă, aprind frumuşel fitilul. Şi dacă se brodeşte să nu sară cu toţii în văzduh, nu-i vina mea. înseamnă că iarba răsuflată a fost. Amîn pentru altă dată.

Luaţi pildă şi aiar, fraţilor, de la ale voastre căpetenii, voievozi şi cnezi. Nu vedeţi voi oare că Zurgălău nu mişcă ? Pînă una, alta, nu mai huieşte. Pîndeşte bun prilej ca iar să huiască. E oare liniştit ? Asta nu puteţi crede. Şi Zurbă cel tînăr vrea oare linişte ? Nicidecum. Aşteaptă. Ascultaţi-mă bine. Spre al vostru folos şi cîştig şi spre a voastră dobîndă, arătaţi tîrgoveţilor binevoitoare, blîndă, potolitoare şi pocăită dorinţă de linişte. Ce vă costă ? Nimic. Şi mult folos veţi trage. Trebuie ca voi, ce în nelinişte vă aflaţi, liniştiţi să vă arătaţi, în vreme ce ceilalţi (cei care nu fac zurba, vreau să zic) şi care cu dinadinsul linişte vor, nelinişiţi, hăr- ţăgoşi, turbaţi, cu duşmănie stînd împotriva multaşteptatei, iubitei şi doritei linişti, să pară. învedera-se-va astfel cu prisosinţă că pentru pace şi obştescul bine lucraţi, în vreme ce în răspăr, ai voştri potrivnici, cu otrăvită zavistie cată tîrgul să-l de rîpă dea giur pre- giur.

---

267 Odihnă veşnică dă-le lor, Doamne. **(În lb. lat.)**
268 Odihnească. (în lb. lat.)
269 Noi, cei vii (în **lb.** lat.)
670
270 Pace vouă. (În lb. lat.)
671

Şi că-i cu anevoie una ca asta, să nu spuneţi. Cum veţi binevoi, aşa va fi. Juca-va prostimea cum îi veţi cînta. Ceea ce-i veţi zice, aceea va crede. Vorbiţi-i la ureche. Şi spuneţi-i : „Linişte vrem“, şi crezuţi veţi fi, că linişte vreţi. Astfel grăiţi pentru a prostimii plăcere. Asta nimic nu costă. Şi totuşi, duşmanilor şi împotrivi- torilor voştri, care cei dintîi jalnic behăit-au : „Linişte, linişte !“ (căci blînzi au fost ca mieii, n-avem ce zice) liberi veţi fi să le creierii zburaţi, grăind : „Nu voiau linişte, strivitu-i-am. Linişte vrem şi linişte face-vom, cînd singuri stăpîni vom fi.“ Şi vrednic de laudă este, în chip paşnic război să faci. Strigaţi mereu : „Pace !
ÎPace !“ şi daţi ia moacă. Âşa-i creştineşte. „Pace, pace !“, omul ista e mort. „Pace, pace !“, trei am răpus. Gîndul vostru era paşnic şi după gînd judecaţi veţi fi. Hai, ziceţi : „Linişte !“ şi loviţi vîrtos. Clopotele mănăstirilor vor lung dăngăni pentru voi, cei paşnici, şi multă laudă vor aduce paşnicii tîrgoveţi care, văzînd răpuşii cu pîn- tecul spintecat întinşi pe caldarîm, zice-vor : „Bine le-a făcut! E pentru linişte. Trăiască liniştea ! Fără linişte, nu-i chip de trăit. “

XXVII

Doamna baroană de Bonmont cunoştea expoziţia, căci luase masa acolo în mai multe rînduri. În seara aceea, doamna de Bonmont, împreună cu elita războinică a naţionalismului, cu Joseph Lacrisse, Henri Leon, Jac- ques de Cadde, Gustave Dellion, Hugues Chassons des Aigues şi doamna de Gromance – aceasta, după cît spunea Henri Leon, aducea mult cu frumoasa slujnică din pastelul lui Liotard [271]9 a cărei copie mărită slujea de firmă localului – luau masa la *La Belle Chocolatiere,* restaurant elveţian, aşezat, după cum se ştie, pe malul Senei.

Doamna de Bonmont era blajină şi duioasă. Numai dragostea, neînduplecata dragoste o aruncase în mijlocul războinicilor. Aducea între ei un suflet ca al Anti- gonei lui Sofocle, croit pentru dragoste, nu pentru ură. îi era milă de victime. Jamont era cea mai de plîns din cîte le-a putut afla, şi retragerea timpurie a generalului îi storcea lacrimi. Se gîndea să-i brodeze o pernă de tapiţerie pe care să-şi odihnească gloria. Făcea bucuroasă astfel de daruri, a căror întreagă valoare sta în sentiment. Dragostea ei, sporită de admiraţie, pentru consilierul municipal Joseph Lacrisse îi lăsa răgazuri pe care le folosea înduioşîndu-se asupra nenorocirilor abătute asupra armatei naţionale şi mîncînd prăjituri. Se îngrăşa mult şi devenea o cucoană respectabilă.

fondurile tinerei de Gromance erau mai puţin generoase. Pe Gustave Dellion îl iubise şi-l înşelase şi-apoi nu-l mai iubise. Dar Gustave, pe cînd îi scotea mantoul de culoare deschisă, cu flori trandafirii, pe terasa restaurantului *La Belle Chocolatiere,* îi şopti la ureche vorbele „putoare“ şi „desfrînată“, sub ochii plecaţi ai

[271] Pictor genevez (1702—1790).

respectuosului chelner-şef. Doamna de Gromance nu lăsă să i se vadă pe faţă nici o tulburare. Dar în sinea ei îl găsea drăguţ şi simţea c-o să-l iubească iar. în ce-l priveşte, Gustave, gînditor, îşi dădu seama că rostise, pentru prima oară în viaţă, o vorbă de dragoste. Şi, grav, se duse să se aşeze la masă lîngă Clotilda. Cina, care era cea din urmă din vara aceea, n-a fost veselă. Melancolia despărţirilor şi o anumită tristeţe naţionalistă plutea în aer. Fără îndoială, se mai spera, ba, ceva mai mult, se nutreau încă mari speranţe. Dar e dureros ca, atunci cînd ai totul, oameni destui şi bani, să aştepţi de la viitor, de la vagul şi îndepărtatul viitor, împlinirea vechilor dorinţe şi-a nerăbdătoarelor ambiţii. Singur Joseph Lacrisse mai păstra oarecare seninătate, socotind că şi-a slujit îndeajuns regele, alegîndu-se, cu votul republicanilor naţionalişti, consilier municipal în cartierul Grandes-Ecuries.

— în definitiv, spuse el, totul s-a petrecut bine în ziua de 14 Iulie la Longchamp. Armata a fost întîm- pinată cu urale. S-a strigat : „Trăiască Jamont! trăiască Bougon !“ A fost însufleţire.

— Fără îndoială, fără îndoială, recunoscu Henri Leon, dar Loubet s-a înapoiat bun-teafăr la Elysee şi ziua aceea n-a însemnat mare pricopseală pentru noi.

Hugues Chassons des Aigues, care avea o cicatrice nou-nouţă pe nasul lui mare regal, încruntă din sprîn- cene şi zise cu mîndrie :

— Te asigur că la Cascadă s-a îngroşat gluma. Cînd au început socialiştii să strige : „Trăiască republica ! trăiască soldaţii!“...

— Poliţia, spuse doamna de Bonmont, n-ar trebui să îngăduie asemenea strigăte...

— Cînd au început socialiştii să strige : „Trăiască republica ! trăiască soldaţii!“, noi am răspuns : „Trăiască armata ! moarte jidanilor !“. Cei de la „garoafele

albe**, pe care-i ascunsesem prin tufişuri, s-au adunat la semnalul meu. S-au năpustit pe cei de la „măceşul roş“ cu o grindină de scaune de fier. Erau măreţi. Dar ce vreţi ? Mulţimea nu ne-a urmat. Parizienii erau acolo cu femei, copii, panere, plase pline cu de-ale gurii... şi cu rude din provincie, venite să vadă expoziţia... bă- trîni plugari cu picioarele ţepene, care se uitau la noi cu ochi de peşte... şi ţărănci cu tulpane, sperioase ca buhnele. Cum vrei să împingi la răscoală aceste familii ?

— Fără îndoială, urmă Lacrisse, momentul era rău ales. De altfel, trebuie să respectăm pînă la un punct armistiţiul expoziţiei.

— Orişicît ! urmă Chassons des Aigues, am lovit cu nădejde la Cascadă. în ce mă priveşte, i-am repezit un pumn cetăţeanului Bissolo, de i-am înfundat capul în cocoaşă. îl vedeam la pămînt : s-ar fi zis că-i o broască- ţestoasă... Şi „trăiască armata ! moarte jidanilor !“

— Fără îndoială, fără îndoială, spuse cu gravitate Henri Leon ; dar „Trăiască armata !“ şi „moarte jidanilor “ ; e prea subtil... pentru mulţimi. E, ca să zic aşa, prea literar, prea clasic şi nu destul de revoluţionar. „Trăiască armata“ e frumos, e înălţător, e în regulă, e

rece... Aşa este, e rece. Şi-apoi, dacă vreţi să ştiţi, pentru a înflăcăra mulţimea nu-i decît un mijloc, unul singur : panica. Nu puteţi pune pe fugă o gloată omenească neînarmată, credeţi-mă, decît băgîndu-i frica-n sîn. Trebuia să alergaţi strigînd... mai ştiu eu... „Fugiţi! Primejdie !... Sînteţi trădaţi... Francezi, sînteţi trădaţi!“ Dacă aţi fi strigat asta, sau ceva asemănător, cu glas lugubru, alergînd pe pajişte, cinci sute de mii de inşi ar fi alergat cu voi, mai repede ca voi, şi nu s-ar mai fi oprit. Ar fi fost măreţ şi fioros. Aţi fi fost trîntiţi jos, călcaţi în picioare, făcuţi zob... Dar revoluţia ar fi fost începută.

— Crezi ? întrebă Jacques de Cadde.

— Nu te îndoi de asta, urmă Leon. „Trădare ! Trădare !“ e adevăratul strigăt de răzmeriţă, strigătul care dă aripi mulţimilor, care face să meargă şi bravii şi laşii în acelaşi pas, prin care aceeaşi inimă bate într-o sută de mii de piepturi şi care dezmorţeşte picioarele damblagiilor. A ! dragul meu Chassons, dacă ai fi strigat 674 la Longchamp : „Sîntem trădaţi!“, ai fi văzut bătrîna buhnă cu panerul ei cu ouă răscoapte şi pe cumătrul cu picioare de lemn alergînd ca iepurii.

— Alergînd, unde ? întrebă Joseph Lacrisse.

— Habar n-am unde. în momentele de panică poţi şti încotro o ia mulţimea ? O ştie ea însăşi ? Dar ce importanţă are asta ? Mişcarea e pornită. E destul. Acum nu se mai face răzmeriţă cu metodă. Ocuparea de poziţii strategice era bună pe apusele vremuri ale lui Barbes[272] şi Blanqui. Astăzi, cu telegraful, telefonul şi chiar numai cu bicicletele sergenţilor de stradă, orice mişcare pregătită e cu neputinţă. îl vezi oare pe Jacques de Cadde ocupînd postul din strada Grenelle ? Desigur că nu. Nu se mai pot face decît mişcări răşchirate, uriaşe şi năvalnice. Numai frica, obştească şi tragica frică e singură în măsură să îmboldească marile mulţimi omeneşti care se adună la serbările publice şi la spectacolele în aer liber. Mă întrebaţi unde ar fi dat buzna, la 14 Iulie, mulţimea, ca biciuită de un drapel funerar, la auzul lugubrelor vorbe : „Trădare ! trădare ! străinul! trădare !“ Unde ar fi dat buzna ?... socot că-n lac.

— în lac, spuse Jacques de Cadde. în cazul acesta, s-ar fi înecat, şi pace.

— Ei bine ! urmă Henri Leon, treizeci de mii de cetăţeni înecaţi e puţin lucru ? Oare ministerul şi guvernul nu s-ar fi trezit în faţa unor serioase greutăţi şi a unei reale primejdii ? N-ar fi fost o zi mare ?... Ascultaţi ce vă spun, nu aveţi simţ politic. Nu sînteţi în stare să răsturnaţi republica.

— Ai să vezi asta după expoziţie, spuse tînărul de Cadde, cu candoarea drept-credinciosului. Eu unul, ca să fac începutul, am

[272] Revoluţionar democrat mic-burghez francez (1809—1870). împreună cu Blanqui a fost în fruntea unor societăţi secrete care urmăreau instaurarea republicii. A participat activ la mişcarea democratică şi ia revoluţia din 1848.

cotonogit unul la Longchamp.

— Aşa ? ai cotonogit unul ? întrebă cu aprindere tînărul Dellion. Ce soi de om era ?

— Un muncitor mecanic... Dacă se nimerea un senator, ar fi fost mai bine. Dar într-o mulţime ai mai
mulţi sorţi să dai peste un muncitor decît peste un senator.

— Şi ce făcea mecanicul dumitale ? întrebă Lacrisse.

— Striga : „Trăiască soldaţii!“. L-am cotonogit.

După care, tînărul Dellion, îmboldit de o generoasă emulaţie, le aduse la cunoştinţă că i-a mutat fălcile unui socialist dreyfusard, pentru că strigase „Trăiască Loubet!“.

— Totu-i în regulă ! spuse Jacques de Cadde.

— Sînt lucruri care ar putea merge mai bine, spuse Hugues Chassons des Aigues. Să nu ne hiritisim prea mult. La 14 Iulie, Loubet, Waldeck, Millerand, Andre [273] s-au întors cu toţii acasă. Nu s-ar mai fi întors dacă aş fi fost ascultat. Dar nu vrem să trecem la fapte. Ne lipseşte energia.

Joseph Lacrisse răspunse cu gravitate :

— Nu-i aşa. Energia nu ne lipseşte. Dar, pentru moment, nu-i nimic de făcut. După expoziţie, vom trece la o acţiune zdravănă. Momentul va fi prielnic. După sărbătoare, Franţa va avea dureri de cap. Va fi în toane rele. Se vor ivi şomeri şi falimente. Nimic nu va fi mai uşor atunci decît provocarea unei crize guvernamentale şi chiar prezidenţiale. Nu eşti de părere, Leon ?

— Fără îndoială, fără îndoială, răspunse Leon. Dar nu trebuie să uităm că în trei luni de zile vom fi ceva mai puţin numeroşi şi că Loubet va fi ceva mai puţin impopular.

Jacques de Cadde, Dellion, Chassons des Aigues, Lacrisse, toţi zurbagiii laolaltă, se străduiră să înăbuşe, prin strigătele lor, o atît de supărătoare profeţie. Dar Henri Leon, cu glasul cel mai potolit, urmă :

— Asta-i de neînlăturat ! Loubet va fi din zi în zi mai puţin impopular. Era urît din pricina ideii sub care l-am înfăţişat : n-o va învedera în totul. Nu-i îndeajuns de mare pentru a fi pe măsura chipului pe care i l-am înălţat spre spaima mulţimilor. Am dat în vileag un Loubet, de-o sută de coţi, ocrotind tîlharii din Parlament şi distrugînd armata naţională. Realitatea se va vădi mai puţin spăimîntătoare. Nu va fi văzut tot timpul salvînd tîlhari şi dezorganizînd armata. Va primi defilări. Asta impune un bărbat. Va ieşi în trăsură. E mai onorabil decît să mergi pe jos. Va împărţi decoraţii; va răspîndi din belşug palmele academice. Acei pe care îi va fi decorat sau le va fi dat palmele academice nu vor mai crede că vrea să vînaă Franţa străinilor. Va rosti vorbe de duh. Nu vă îndoiţi de asta. Vorbele de duh sînt cele mai

[273] General francez, a fost m mai multe rînduri ministru de război.

neroade. E de ajuns să călătorească, pentru a fi primit cu urale. Ţăranii vor striga, cînd va trece : „Trăiască preşedintele**, ca şi cum ar fi încă vrednicul tăbăcar pe care-l căinăm, pentru că iubea mult armata. Şi dacă tratativele de alianţă cu Rusia s-ar relua... fiorii mă apucă. Ai vedea atunci pe prietenii noştri naţionalişti deshămîndu-i caii de la trăsură. Nu susţin că mintea acestui om ar fi excepţională. Dar nu-i mai prost decît noi. Caută să-şi îmbunătăţească situaţia. E firesc. Noi am încercat să-l doborîm ; el ne uzează.

— Il desfid să ne uzeze ! exclamă tînărul de Cadde.

— Timpul singur, urmă Henri Leon, e de-ajuns să ne uzeze. Aşa, de-o pildă, Consiliul nostru municipal din Paris, ce frumos era în seara balotajului care ne-a dat majoritatea ! „Trăiască armata ! moarte jidanilor**, strigau alegătorii, beţi de bucurie, de mîndrie şi de dragoste. Şi cei aleşi, încîntaţi, răspundeau : „Moarte jidanilor ! Trăiască armata !“ Dar cum noul Consiliu nu va putea nici să scutească de armată pe toţi fiii alegătorilor săi, nici să împartă micilor negustori banii izraeliţilor bogaţi, şi nici măcar să înlăture muncitorilor suferinţele şomajului, va dezamăgi mari speranţe şi va deveni cu atît mai hulit, cu cît a fost mai aşteptat. Şi-i în primejdie ca în curînd să-şi piardă din popularitate în problema monopolurilor, apei, gazului, omnibuzului.

— Greşeşti, dragă Leon ! exclamă Joseph Lacrisse. În ceea ce priveşte reînnoirea monopolurilor, n-ai nici o grijă. Vom spune alegătorului : „Vă dăm gaz ieftin**, şi alegătorul nu se va plînge. Consiliul municipal din Paris, ales pe un program exclusiv politic, va avea o influenţă hotărîtoare în criza politică şi naţională care va izbucni îndată după închiderea expoziţiei.

— Da, dar pentru asta, spuse Chassons des Aigues, trebuie să se pună în fruntea mişcării demagogice. Dacă va fi moderat, reglementar, cuminte, împăciuitor, drăguţ, se duce dracului tot. Trebuie să ştie c-a fost ales ca să răstoarne republica şi să dea Parlamentul de-a berbeleacu.

— Trompa ! trompa !... strigă Jacques de Cadde.

— Să se vorbească puţin, dar bine, urmă Chassons des Aigues...

— Trompa ! trompa !...

Chassons des Aigues nu luă în seamă întreruperea :

— Să se emită din cînd în cînd cîte-o dorinţă, o simplă dorinţă, cum ar fi aceasta : „Punerea miniştrilor sub acuzare“.

Tînărul de Cadde strigă mai tare :

— Trompa ! trompa !...

Chassons des Aigues încercă să-l potolească.

— Nu mă opun, în principiu, ca amicii noştri să deie semnalul hăituielii parlamentarilor. Dar, în adunări, trompa e argumentul suprem al minorităţilor. Trebuie păstrată pentru Luxemburg şi palatul Bourbon. îţi atrag atenţia, dragă prietene, că la Primărie avem majoritatea.

Acest argument nu-l tulbură pe tînărul de Cadde, care strigă şi mai tare :

— Trompa ! trompa ! Ştii să suni din trompă, La- crisse ? Dacă nu ştii, te-nvăţ eu. Un consilier municipal trebuie să ştie să sune din trompă.

— Urmez, spuse Chassons des Aigues, cu seriozitatea cu care ar fi tăiat o bancă de baccara ; cea dintîi dorinţă a Consiliului : punerea miniştrilor sub acuzare ; a doua dorinţă : punerea senatorilor sub acuzare ; a treia dorinţă : punerea preşedintelui republicii sub acuzare... După exprimarea cîtorva dorinţe de calibrul acesta, guvernul purcede la dizolvarea Consiliului. Consiliul nu se dă bătut şi face un vehement apel la opinia publică. Parisul ultragiat se răscoală...

— Crezi dumneata, întrebă cu glas domol Leon, crezi dumneata, Chassons, că Parisul, ultragiat, se va răscula ?

— Da, cred, răspunse Chassons des Aigues.

— Eu nu cred, Henri Leon... îl ştiţi pe cetăţeanul Bissolo, de vreme ce i-aţi spart capul, în ziua de 14, la
678
defilare. Şi eu îl ştiu. într-o noapte, pe bulevard, în decursul uneia din manifestaţiile care au urmat alegerii jalnicului Loubet, cetăţeanul Bissolo a venit la mine, ca la cel mai statornic şi mai generos duşman al său. Am schimbat cîteva vorbe. Toţi regaliştii noştri mişcau. Strigătele de „Trăiască armata !“ răsunau de la Bastilia pînă la biserica Madeleine. Trecătorii înveseliţi şi zîm- bitori erau de partea noastră. Repezindu-şi ca o coasă lungul său braţ de cocoşat spre mulţime, Bissolo îmi spuse : „Cunosc mîrţoaga. încalec-o. îţi va rupe şalele, trîntindu-se deodată, cînd nici nu vei gîndi, la pămînt.“ Aşa vorbi Bissolo în colţul străzii Drouot, în ziua cînd Parisul ni se dăruia.

—· Dar Bissolo ăsta, al dumitale, batjocoreşte poporul, exclamă Joseph Lacrisse. E o spurcăciune.

— E profetic, răspunse Henri Leon.

— Trompa, trompa, asta-i totul, îngăimă, cu glas cleios, tînărul Jacques de Cadde.

36*
595
609
611
641

C U P R I N S

Pag.

Anatole France şi *romanul său „Istorie contemporană* . 5

LA UMBRA ULMULUI..... 41

MANECHINUL DE NUIELE 185

INELUL EPISCOPAL 333

DOMNUL BERGERET LAPARIS..... 511

Redactor responsabil : ANGELA CISMAŞ Tehnoredactor : AURICA IONESCU

Dat la cules 18.02.1965. Bun de tipar 29.04.1965. Apărut 1965. Tiraj 25.165 Broşate 20.090 Legate 1/1 5.075. Hîrtie tipar înalt B. satinat de 63 g/ms Format 540X840/16 Coli ed. 38,71 Coli tipar 42,5 A. nr. 874. C.Z. pentru bibliotecile mari 84 C.Z. pentru bibliotecile mici 84—31 R.

Tiparul executat sub comanda nr. 50.173. la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii“, Piaţa Scînteii nr. 1? Bucureşti R.P.R.

[2] Căpitan pe care Ioana d'Arc l-a convins să-i dea o scrisoare de recomandare către regele Franţei şi o mică trupă ce-a însoţit-o pînă la Chinon.

[1] Cheamă oştirea cu sistrul din ţara sa. (E vorba de Cleopatra în bătălia de la Actium. Eneida, VIII, 696).